

§ 1721.D.2.

J. A. Ender del.

J. H. Mann sculp.

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI.

MÁSODIK KÖTET.

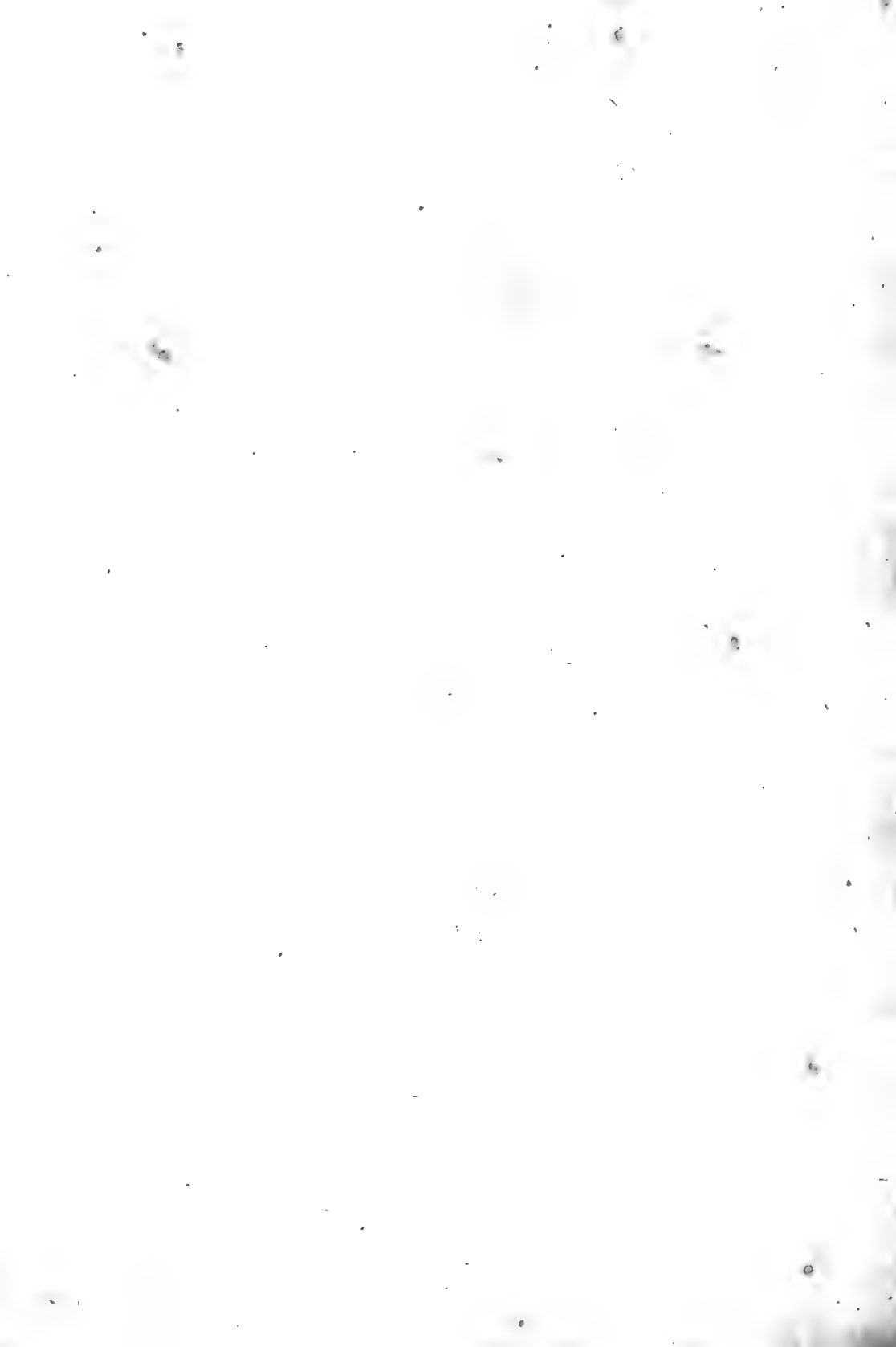
BUDÁN.

MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM NYOMTATÁSA.

1855.

Karolyi probe.

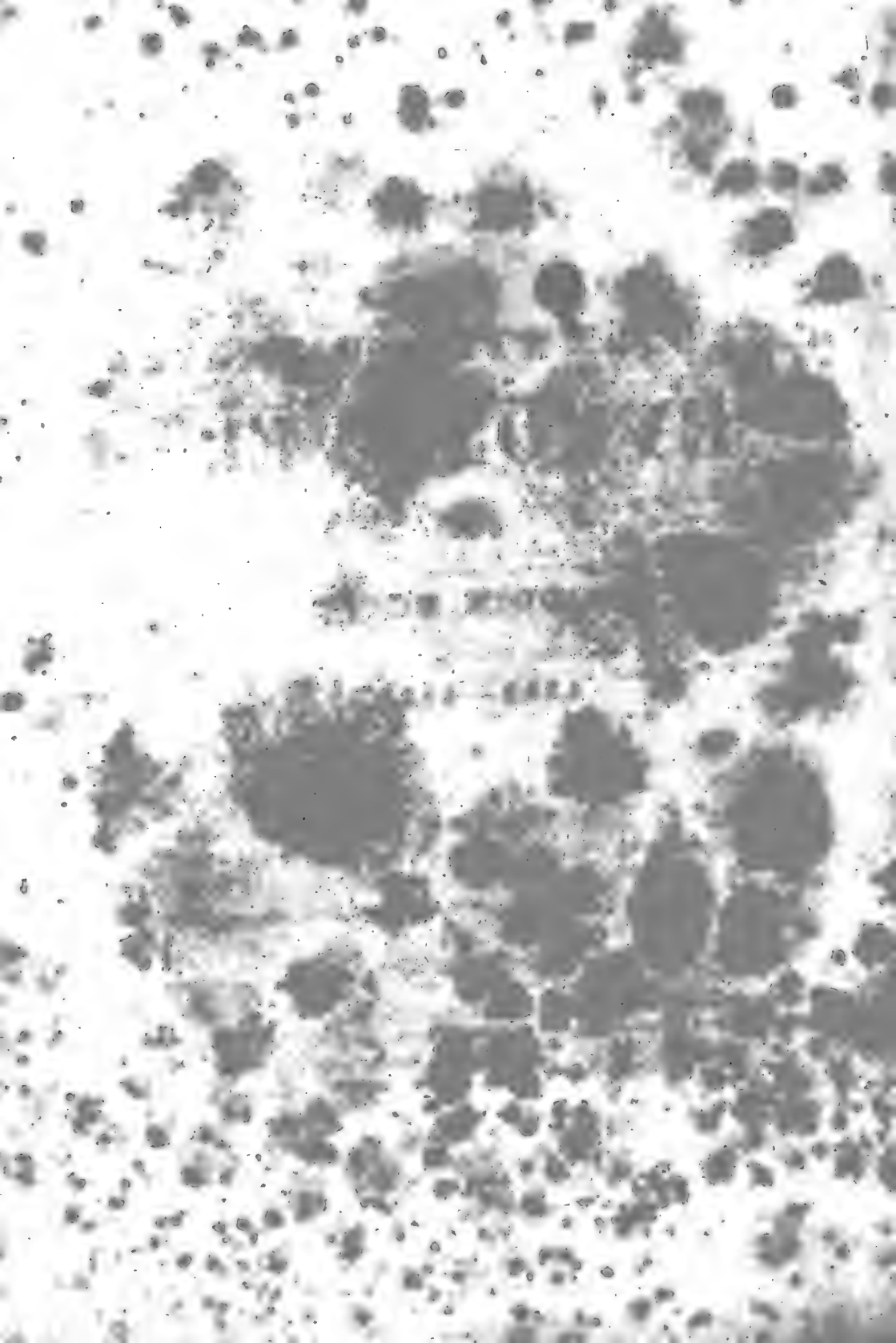

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
ÉVKÖNYVEL.

MÁSODIK KÖTET.

1832—1834.

TARTALOM.

ELSŐ OSZTÁLY.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI,

November 16-dikától 1832, November 15-dikéig 1833.

HÉTI ÜLÉSEK.

November 16d. 1832. — October 26d. 1833.

Anagy szótárhoz tudományi műszavak 's magyar mesteremberekéi és tájszavak. Kéziratokról vélemények. Tudománytár. Evkönyvekbe értekezések bégyülése, Helyesírás. Magyar népdalok 's köznépi szertartások. 1832/3-beli játékszíni díjra békült feleletek. Mathesisi 1832-beli kérdésrejött felelet. Nyomtatványokról tudósítások. Két régi magyar kézirat 1513-ból és 1530-ból. Halabori Pap Bertalan' kézírata. A' tudományok királyi akadémiájának levele Berlinből. Philadelphiából a' philosophiai társaság' küldeménye. Baricz' tudósítása a' milánói könyvtárokról. Magyarúl lévő magyar históriai emlékiratok' czímsora összeiratik. Görög Demeter tiszteleti tag, Simai Kristóf lev. tag' halála 1-20

IGAZGATÓSÁG' ÜLÉSEI

Februarius 3d., 4d., 5d. 1833.

Elölülő 's másodelölülőnek 1832-re volt választatása helyben hagyatik. A' társaság' 1832-beli munkálódásának előadása a' törvényhatóságokkal közöltetni rendeltetik. Első előterjesztés az országosan egybegyült KKhoz és RRhez a' társaság' eddigi munkálódásáról. Marczibányi Lajos 20 arany jutalmat tesz ki. A' pénztár. Kamatra adott pénz. Ercsei, a' rendes tagságot nem fogadhatja el. Az előlülő lemond az alaprajz' értelmében. Elölülőségről tanácskozások. Gróf Teleki József 1833-ra is megválasztatik előlülőnek. A' másodelölülő' lemondása. Gróf Széchenyi István is ujra megválasztatik 20-29

NEGYEDIK NAGY GYÜLÉS.

November 2-15d. 1833.

Zsebszótár. Mathematikai és philosophiai műszótár. Nagy szótár' irásának planuma. Régi magyar nyelvemlékek. Helyesírás' további vizsgálása. Népdal gyűjtemény' kiadása. Tudománytár. Vezérpontok játékszíni pályamunkák' elitélése körül. Vénász, Tirus, Valkói Amazon mikép ajánltatnak. Választottság 1833/4-beli vigjá-

tékok' elítélésére. Nyelvtudományi jutalom 1831-re kinek? Mathesisi jutalomnak 1832-re kiadása. Három küldöttség: 1. Az 1832-b. megjelent munkák közül a' legjobb' kijelölésére. 2. Az évkönyv 2d kötete' számára békült dolgozatok' megvizsgálására. 3. A' 2d köz ülés' tárgyaira. 200 aranyat nyert munka 1832re. Évkönyvek' 2d kötetébe érkekezések. A' 6 osztály' felszólítása érkekezésekre. Új jutalomkérdések 1833ra. Budai magyar játékszín' segítése a' nyelv' tisztítása' tekintetéből. Sajtó alá elfogadott kéziratok. Babbage' logaritmiai táblái. Kazinczy' munkái kiadassanak. Tudnivalók a' kiadásokhoz. Tagok' jelentései munkálódásaikról. Tagok' munkái a' névkönyvbe. Az évkönyvek' megküldése más tudós egyesületekhez. Petrovics r. tag' megbízása. Elölülő' felhatalmaztatása. Csak jeles eredetiek' fordításai vétesenek vizsgálat alá. Könyvtárhoz nagyobb szállás későbbre. Sajtó szerzés. Emlébeszédet Görögrol és Simairól ki ir? Két új tiszteleti tag' választatása. Tagválasztás' módja ezutánra. Honni 17 új levelező tag, 6 külföldi új levelező tag. Ercei' válasza. Földteke' rajza Nagy Károlytól. Köszönet a' könyvtár szaporítóinak. Fejér vármegye' levele a' társasághoz. Válasz Fejér vármegyéhez. Kazinczy 's Kisfaludy Károly képei. Alaprajz' módosítása. A' történeti előadás, ezután kitegye az indítmányos nevét .. 29—54

IGAZGATÓSÁG' TANÁCSKOZÓ ÜLÉSEI.

Novemb. 3d., 9d., 's 15d. 1833.

- Gróf Teleki József, előlülő, Gróf Széchenyi István másodelölülő 1833ra megerősítetnek. Az alapítók' kötelezvényei hiteles másolatban a' pénztárba tételre rendeltetnek. A' 4d. nagy gyűlés' ajánlái szerint költségek és jutalmak' kifizetése. Az elfogadott kéziratok' sajtó alá bocsáttatása. A' játékszíni küldöttségnek javítási díj 500 pengő forint rendeltetik. Földváry Gáborhoz Pest vármegye' másod alispánjához az előlülő köszönő - levelet ir a' tisztelt megye' nemzeti buzgóságáért a' budai magyar játékszín' ügyében. A' tudománytárba dolgozók, eredeti munka' ivéért 8, fordításért 6 pengő forintot kapjanak. Elölülő felhatalmaztatik elfogadott munkák' nyomtatására. A' társaság által kijött könyvek egy középponti könyvárusnak adatnak 54—57
- A' TÁRSASÁG' TŐKEPÉNZEINEK 'S AZ ESZTENDEI AJÁNLÁSOK' NEVEKEDÉSE. 57—58
- Aug. 27d. 1832. — November 15d. 1833. 58—62
- MÁSODIK KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE. November 10d. 1833. 58—62

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI

November 16dikától 1833, November 12dikéig 1834.

HÉTI ÜLÉSEK.

Novemb. 23d. 1833 — Novemb. 1sőjéig 1834.

Nagy szótárhoz gyűjtések' folytatása. Nagy szótár irásának planuma készen. Régi magyar nyelvelmé Münchenben 1466-ból. A' magyar nyelv' udvari létéről Kottanner Ilona. Érsekújvári két magyar kézirat. A' halotti két megszólítás lemásoltassék. Rákóczy Ferencz magyar védlevele Szend helységnek. Magyar szerződés 1581ből és Zsigmond erdélyi fejedelem magyar levele 1595ből. Helyesírás'

2-dik kiadása. Gyarmathi' egyszerű betűi. Kéziratokról véleményadók. A' játékszini kérdésre békült 19 felelet. 1833/4-re érkezett 12 eredeti vigjáték. Népvnevelési munkák Marczibányi Lajos' jutalmára. Philosophiai versenyfeleletek az 1831beli kérdésre. A' históriai 1832beli kérdésre, a' határnapig egy felelet sem jött. Tudománytár' szerkesztőjének utasítvány. Értekezések az évkönyvbe. Nyomatványokról tudósítások. Kovács' János végintézete a' levéltárba. Kovács és B. Berzeviczy Vincze †. Vas vármegye' levele. Bástori Zsigmond' élete Horvát Endrétől. Az évkönyvek' hová lett megküldetése. Baricz, a' velencei könyvtárról. Petrovics, Berlinből 63—73

Ö T Ö D I K N A G Y G Y Ű L É S .

November 3—12d. 1834.

Nagy szótárhoz készületek' folytatása. Helyesírás. Törvénytudományi szótár. Régi magyar kéziratok' másolatai. Küldöttségek. A' 200 arany jutalom 1833ra. Évkönyvi értekezések. Köz ülésben mik olvastassanak fel. Philosophiai feleletért a' 100 arany. 12 vigjáték ügye 1833/4-re. Históriai kérdés' ismételése. Nyelvtudományi és philosophiai kérdések 1834-re. Berzeviczyre, Kovácsra emlékezés. Végh Istvánra emlékirat. Szalay Imre r. tag' lemondása. Tagválasztás. Tiszteleti, rendes és hazai levelező tagok. Külföldi levelező tagok. Ajánlatok a' heti ülésből. Marczibányi Lajos' jutalma. Magyar játékszín ügyében kitett jutalom kinek ment. Köszönet az előülölőnek. Czech János és Schedel Ferencz nevelik a' pénzgyűjteményt. Köszönet a' másodelülölőnek. Czech János a' császári levéltárba másolásokra ajánlkozik. Mit tett eddig a' játékszini küldöttség? Nyomatás alá menő kéziratok. Az évkönyvek Isó kötete megment. A' müncheni akadémia' levele. Válasz a' müncheni kir. akadémiához. Petrovics' két válasza. Zsivora I. tag' válasza. A' társaságnak ajándékozott könyvek. Bowering és B. Ferrusac oklevelei ujonnan megküldessenek. Új rendelés az évkönyvek kijöttére nézve. Birák az 1833/4-beli szomorújátékokhoz. Sajtókról tudósítások. A' 200 arany oda ítéelésében javaslatokra felszólítás. Titoknok' lemondása. .. . 74—91

Hivatala folytatására felszólítatik 92

I G A Z G A T Ó S Á G ' T A N Á C S K O Z Ó Ü L É S E I .

November 8d., 9d., 12d.

Elölülölével együtt csak 3 igazgató tag jelen, 9 helyett. Károly főbgnek a' m. t. társasághoz 10 év mulva szállandó 10,000 pengő ftnyi alapítványa. Szabadka városától 300 for. pengőben. Bács vármegyében ujonnan gyült 100 f. pengő. Pénztár vizsgálatáról tudósítás. Gróf Teleki József előlülölő megvette Kresznerics gyűjteményét a' társaságnak. 2000 pengő forintnyi új alapítványa, pénzgyűjteményhez. Szerző 's véleményadó, egy példányt ingyen kap a' társaság által kiadattakból. Az 1831-beli, históriai kérdés újra kihirdettetik. A' philosophiai 1831-beli kérdés' jutalma kifizetessék. 1833-ra a' 200 arany Kisfaludy Sándor és Vörösmarty között felosztatik. Jakab Istvánnak, vigjátékáért írenként 4 arany. Régi magyar kéziratok' másolatásának folytatása. Régi magyar nyelv emlékek első kötete sajtó alá menjen. Szerkesztőjük tiszteletdíja későbbben Iesz elhatározva. Györy, Szlemenics munkái, Bugát, Vajnúcz fordításai, beadatásuk sorában menjenek sajtó alá. Czech, Schedel' pénzgyűjteményei felajánlása bejelentetik. Czech-

	Lap.
nek Bécsben mulatása idejére míg a' cs. titkos házi levéltárt megvizsgálja, előlegesen is költség. Törvénytudomány osztályába egy helybeli rendes tag kinevezése a' 9 számú igazgatói ülésre marad. Ugyan arra egyéb tárgyak, Döbrentei-nek a' titoknokságról lemondásával együtt, mellyet attól a' tartománybiztosi hivatalában lett előbb léptetéséről szóló kir. udv. decretum azért kívánt, mivel kir. régiebb elintézés rendeli, hogy királyi, országos tisztségben lévő; más hivalt is ne viseljen	92—94
A' TÁRSASÁG TŐKEPÉNZEINEK NEVEKEDÉSE 'S ÉLET FOGYTIG TARTÓ AJÁNLÁSOK. Novemb. 16d. 1833, Novemb. 20ig. 1834.	95
HARMADIK KÖZ ÜLÉS JEGYZŐKÖNYVE. Nov. 9dikén. 1834. Döbrentei Gá- bortól	95—100

MÁSODIK OSZTÁLY.

1 8 3 3.

	Lap.
MÁSODIK KÖZ ÜLÉST MEGNYITOTT BESZÉD. 1833. Gróf Teleki József ..	1
EMLÉKBESZÉDEK.	
I. Tittel Pál, helybeli rendes tag felett. Bitnicz Lajostól	8
II. Imre János, helybeli rendes tag felett. Szalay Imrétől	15
ÉRTEKEZÉSEK.	
1833ra.	
I. A' matematikai tudományoknak az elme' kifejtésére és köztársaságok' virágoztatására befolyásáról. Győry Sándortól. <i>Széket foglaló értekezés</i>	23
II. Zsigmond országlásának évsora. Luczenbacher Jánostól. <i>Széket foglaló értekezés</i>	43
III. Az 1397ben volt temesvári országgyűlésről. Petrovics Fridriktől	61
IV. Hellen-magyar literatura. Folytatva. Guzmics Izidórtól	83
V. Az ócsai és demsusi régi egyházakról. Tessedik Ferencztől ..	114
VI. A' Duna' regulázásáról. Győry Sándortól	120
VII. A' kög' négysegítéséről. Bitnicz Lajostól	151

HARMADIK KÖZ ÜLÉST MEGNYITOTT BESZÉD. 1834. Gróf Teleki József .. 171

EMLÉKBESZÉD.

Görög Demeter, tiszteletbeli tag felett. Kállay Ferencztől .. 179

ÉRTEKEZÉSEK.

I. Tudományok' állapotja Magyarorszában az Árpádok' idejében. Czech Jánostól .. 186

Bévezetés.

Első fejezet. I. §. A' magyar nemzet' értelmi állapotja a' vezérek alatt. II. §. A' keresztyénség' behozatala, és I István királynak a' tudományok körüli érdemei. III. A' XI. és XII. században országlott többi magyar fejedelmek' igyekezetei e' tárgyban. IV. §. Folytattatnak a' XIII. századi királyaink által is. V. §. A' pápák' befolyása honnunk' tudományosságára. VI. §. Az egyházi, nemesi, és egyéb országos polgári rendek' értelmi álladalma .. 187

Második fejezet. I. §. Tanító intézetek. II. §. Az iskolák' belső elrendelése, tanítók, tanulók, iskolai fenyték, tanítás' tárgyai. III. §. Külhoni iskolák' látogatása. IV. §. Könyvek és azoknak nagy áruk, könyvgyűjtemények és könyvizsgálat .. 199

Harmadik fejezet. I. §. Latán és görög nyelv' ismerete. II. §. Magyar nyelv álladalma, német, szláv és más nyugoti nyelvek' részes-dívata és tudása. III. §. Hittudomány. IV. §. Bölcselkedés és gyógytudomány. V. §. Jog. VI. §. Történet .. 213

II. Közlések, a' Balkány vidékén tett természettudományi utazásról. Frivaldszky Imrétől .. 235

Bévezetés.

Terve a' Balkány vidékén elintézendő természettudományi utnak .. 240
 Különös leírása némelly a' Balkány vidékén talált új vagy érdekesebb természeti tárgyoknak .. 249
 Rhodopei Haberlea. I. T. Új növény nem .. 249
 Kacsztalan bükkön. II. T. Répás csükküllő. III. T. .. 250
 Keleti csucsóka. IV. T. Veresló czingolány. V. T. 1. k. .. 251
 Zömök futrinka. V. T. 2. k. .. 252
 Változékony futrinka. V. T. 3. k. .. 253
 Bélyegezett pompály. V. T. 4. k. .. 254
 Holgyomáli pompály. V. T. 5. k., Legyezós hólagány. V. T. 6. k. .. 255
 Toros rágoly. V. T. 7. k. .. 256
 Ferde méhész. V. T. 8. k. Bördás csalya V. T. 9. k. .. 257
 Deres cserebűly. V. T. 10. k. .. 258
 Rejtényded cserebűly. V. T. 11. k. .. 259
 Rumeliai szipoly. V. T. 12. k. Vörhenyeges bársonyka. VI. T. 1. k. .. 260

	Lap.
Sárgalábu karmócz. VI. T. 2. k.	261
Setétrörös diszély. VI. T. 3. k. Potrohos bujnok VI. T. 4. k.	262
Török csápiker. VI. T. 5. k.	263
Ékes osztrák VI. T. 6. k.	264
Kunzei túlök fürt. VI. T. 7. k. Tünetes félmezü. VI. T. 8.	265
Sáros ripók. VI. T. 9. k.	266
Füles görgöcz. VI. T. 10. k.	267
Czifra izmócz. VI. T. 11. k. Balkányi zenész. VI. T. 12. k.	268
Pikkelyes szárnyúak.	
Sephir boglárka. VII. T. 1. k. 2 k.	269
Nószded boglárka VII. T. 3. k.	270
Szaka ígász. VII. T. 4. k. Tetszős színdísz. VII. T. 5. k.	271
Sárgácska biczer. VII. T. 6. k. Hintett gubancz. VII. T. 7. k.	272
Treitschke naplász. VII. T. 8. k. Freyer kérgecs. VII. T. 9. k.	273
Urania sugárász. VII. T. 10. k.	274
A' földi csigák közül.	
Csempe biga. VII. T. 11. k.	274
Koczás zárász. VII. T. 12. k. Kovásd zárász. VII. T. 13. k.	275
III. Az összetett mássalhangzók' egyszerűtéséről. Vörös marty Mihály	276
IV. Egy magyar hősnek, — hihetőleg, Bene vitéznek, — ki még a' tizedik század elején, Solt fejedelemmel; 1. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, ujdonna felfedezett tetteiről 's öltözetének ékességeiről. Wadassi Jankovich Miklós	281
V. Élettudományi töredékek a' külső érzékekről. Bugát Pál	297
Ajándék könyvek czímsora	230

ELSŐ OSZTÁLY.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI

1832 — 1834.

THE GREAT WALL

THE GREAT WALL OF CHINA

1900

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

NOVEMBER 16DIKÁTÓL FOGVA 1832, NOVEMBER 15DIKÉIG 1833.

Eléadandók itt a' héti ülések, Igazgatóság' ülései Pozsonban, a' 4dik nagy gyűlés, Igazgatóság' tanácskozó ülései Pesten, és a' 2dik köz ülés.

HÉTI ÜLÉSEK.

NOVEMBER 16D. 1832 — OCTOBER 26IG. 1833.

Az Iső köz ülés után September 8dikán kezdve két hónapig szüniő. Megnyitotta a' héti üléseket az Elölülő November 16dikán. Volt azóta 1833beli October 26dikáig mind össze 33. Vezetett December 3dikáig 1832, öt ülést Somssich Pongrácz igazgató tag, egyet December 16dikán a' Másodelölülő. Így, az 1832re esettek előre voltak tartva, mivel a' Bécsben Jakó Elölülő' helyetteseit a' beállott országgyűlés Pozsonba hívá. E' miatt 1833ban Januarius és Februarius folyta alatt is csak egy egy héti ülés a' Másodelölülő által. Az Igazgatóság úgy intézvéen Pozsonban Februarius 4dikén, Felség eleibe terjesztés mellett 's jóváhagyás reménye' fejében az előlülőséget, hogy midőn Budapesten Igazgató sem volna egy is jelen, tiszteletbeli tagok vinnék korukhoz képest követezve az előlülőt helyettességet ¹⁾ a' Titoknok' arra gondoskodásával, Martius eleje óta a' Másodelölülő 4, Gróf Keglevich Gábor koronaőr 's igazgató tag 4, Georch Illyés tiszteletbeli tag 13 ülést vezetett. Augustus és September szüniőül volt véve.

A' fenn kijegyzett idő alatt követező tárgyak körül folyt munkálódás.

Tudományi műszavakat 's magyar mesteremberek között diva-
tozókat a' nagy szótárba sorozás végett, nem különben tájszavakat és
különösebb beszédjársokat, titoknoki körlevélre, ekkép küldöttek be
a' tagok: Báró Lakos János Kézdi-Vásárhelyről, honnan e' tiszteletbe-

A' nagy szótár-
hoz tudományi
műszavak 's ma-
gyar mesterem-
berekéi és táj-
szavak

¹⁾ Lásd alább e' 2d. kötetben az Igazgatóságnak Pozsonban Februarius 3d, 4d. 's 5d. 1833b. tartott ülései' eléadását.

li tag felszólítást bocsátott Három Székben 's arra ezek' gyűjteményei jöttek bé.

1. Gödri szepsi szentgyörgyi reform. papé.

2. Ferenczi János dálnoki reform. paptól: A' magyar szótárookban elő nem forduló vagy más értelemben 's változtatott betűkkel eléjővő avvagy a' régiekhez még más értelmet is adó SZÉKELY SZÓK' KÖNYVE, jelentéseikkel 's a' hol szükség volt, magyarországi, erdélyi és székely értelmek' megjegyzésével.

3. Ugyan Ferenczi Jánostól: Értekezés a' magyar és székely nyelv' eredetiségéről.

4. Farkas, hadnagytól: Eredeti székely szók, Csík székben.

5. Cserey Elek alkirálybirótól, Erdővidékéről: Székely szótár.

6. Thury Ignácztól.

7. Szabó Elek kézdi albisi ref. paptól: Székely magyar szók és nevek, mellyek az eddigleni e' tárgyú szókönyvekben még vagy nincsenek feljegyezve, vagy más értelmén magyaráztattanak. Továbbá: Némmely székely magyar példabeszédek.

8. Nomenclatura botanica Josephi Benkó de Árkos, latin, magyar, német, oláh elnevezésekkel. Közli Mossóczy Institoris János nyugpénzen lévő tábori orvos Nagyajtáról.

9. Derzsi Márton bölöni unitarius paptól és sepsi 's miklósvári esperestől: A' székelyek közt szokásban lévő szók és azoknak különbözőféle kiejtése.

10. Incze József kovásznai reform. paptól: Székely szók, szóbeli különbségek, szólásformák és némmely példabeszédek.

11. A' kézdi vásárhelyi mézszáros czéh, szabó társaság, szócs czéh, asztalos társaság, timár czéh, csizmadia, fazekas czéh, szijgyártó czéh' műszavai.

12. Magától B. Lakostól: Székely szók' lajstroma, mellyek az alsó magyarországiaktól különböznek.

Kölcsey Ferencz béküldötte a' nagykárolyi mesteremberek' műszavait Csermák Ferencz helybeli jegyzővel összeiratva; Balásházy János a' sátoralja-újhelyi mesteremberekéit és a' reá bizott gazdasági

magyar könyvekből kiszedett műszavakat; Petrovics Fridrik a' neki jutott történetírókból kijegyzetteket, ezeken kívül Cornides' okleveli gyűjteményében talált ősi magyar nevezetek 's felhagyott szavak' sorozatát. Igy járt el tisztében Nyiry István a' sárospataki mesteremberek közt, Horvát József a' részéül kapott orvosi tudománybeli munkákból összegyűjtött műszavak' beadásával. Horvát Endre, szokásban már nem mindenütt lévő régi magyar szavakat küldé, mellyeket e' könyvből: Királyi ajándék, ford. Szepsi Korocz György, 1612b. Oppenheimban, jegyzett ki ¹⁾; Czuczor, a' révkomáromi mesteremberek' műszavait, Kiss Károly és Szontagh hadtudományi műszavakat, ilyeneket 's nevesebben várerősítési, pattantyússági 's árkász és aknász magyar elnevezéseket, hasonlóképen a' hadi fegyverekéit Baricz; Fábrián Gábor pedig a' neki jutott nyelvtudományi és philosophiai magyar könyvekben találtakat.

Theologiai régibb 's ujjabb magyar munkák' czimsorát béküldvén Baró Szepessy Ignác és Kolozsvári Sándor tiszteletbeli tagok, ²⁾ azokból a' cathol. hittanítás' műszavainak kiszedése foly; a' protestansok' vallásbeli műszavait béküldötte a' társaság' felszólítására Edvi Ilyés Pál Nemes-Dömölkéről. Igy szolgált készséggel az erdőség' 's bányászság' szavaival Gedó József Szentmihályról Aranyos székben. Az ezüstművesi kifejezéseket Szentpéteri József kitünő jelességű művésztől a' titoknok kérte bé.

Bitnicz, a' matematikai műszótárt már szerkeztetve Junius 24d. küldötte bé. ³⁾ A' mi pedig oda tartozó azóta érkezett, annak besorozása Gyóry Sándorra lön bízva.

A' társasághoz sajtó alá bocsátatás' czéljával többektől küldött kéziratokról véleményét adta hivatalosan: Fáy, Schedius, Döbrentei, Bajza, Bitnicz, Guzmics, Gyóry, Horváth Endre, Kállay, Kis János, Nyiry, Petrovics, Schedel, Szalay, Szilasy, Szlemenics, Stettner,

¹⁾ L. az 1ső kötet' 67d. lapján az a alatti határozást.

²⁾ — az 1ső kötet' 85d. lapját.

³⁾ — az 1ső kötet' 88d. lapját.

Vörösmarty; Balog, Bártfay, Csató, Császár, Czuczor, Sárvári, Szeder, Sztrokay.

Tudománytár

A' tudománytár' szerkeztetőjének külön utasítása végett javaslatadásra November 16d. 1832, választottságba neveztetett ki Schedius' előülése alatt: Fáy, Döbrentei, Szalay, Vörösmarty, kik között Schedel, mint szerkeztető, értekező szavazattal ült. Somssich Pongrácz igazgató tag vezette December 2d. a' héti ülést, melly e' választottság' véleményét megállította. Főbb pontjai ennek ezek:

1. Az első szakasz I szám alatt, birálatokat 's egyéb munkáismertetéseket vegyestt adjon elé, de a' hasontudomány-ágak külön tudományos czímeik alatt, a' mennyire lehet, a' hat osztályra mutató renddel együtt álljanak.

2. A' második szakaszban II szám alatt leendő bibliographiai tudósító előadván,

a) a' magyar kir. birodalomban évenként megjelent munkák' címsorát, az is kitéssék, hány magyar 's más nyelvű munka jött közre.

b) a' külföldi nevezetesebb munkákat tudományosztályok szerint jelezze ki a' szerkeztető.

c) a' III d. szám alatt vegyes közlések álljanak.

3. Név és dolog mutató minden 4d. kötethez csatoltassék.

4. A' bejövő kéziratokban talátható grammatikai hibákat a' szerkeztető a' kiadott helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai szerint igazítsa.

5. Szókötési hibák a' héti ülésnek bejelentendők rendbe hozás végett.

6. Birálatokhoz a' szerkeztető sem nem tesz, sem azokból el nem veszen.

1832nek végéig a' tudománytárhoz birálatokat küldött bé, melyeket a' héti ülések el is fogadtak: B. Mednyánszky, Bajza, Gebhardt, Horvát József, Petrovics, Schedel, Szilasy, Szlemenics; Angyalffy. Külföldi literaturai igyekezet' megismertetését 3 régi római munkáról 's az ó francia népköltésről Schedel.

E' készülétekkel összegyűlt 40 ívnyi kézirat, betöltendő mintegy két kötetet 's az elsőnek nyomtatását a' szerkeztető Decemberben 1832 elkezdette. Azon indítvány hozatván elé azonban, hogy kritikának még is jobb volna kimaradni a' tudománytárból, az 1ső nagy gyűlési választottságnak a' folyóiratról adott véleménye szerint, melly kritikák' irását az azokra magokban meghivatást érzőkre hagyatá inkább mint sem készítésüket egész erkölcsi test' minden tagjainak szoros kötelességül kívánta tétetni, ezen kérdés a' következő nagy gyűlésre halasztatott, mint szinte a' nyomtatás is azon ideig félben hagyatott.

A' 3d. nagy gyűlésnek a' titoknok' indítványára következett határozata szerint, ^{Evkonyvekbe értekezésék' bégylése.} 1) értekezését olvasá fel Kállay Ferencz, rendes tagi székét elfoglaltakor November 16dikán 1832, az ideológiáról. Ugyan azon ülésben Győry Sándor a' matematikai tudományoknak az elme' kifejtésére és köztársaságok' virágoztatására befolyásáról; December 3dikán pedig Perger János a' hűbéri rendszerről (feudum); Januarius 26d. 1833b. továbbá Luczenbacher János, Zsigmond magyar király' országlásának évsoráról.

A' héti ülések' folytatában Martius 18d. jött bé, Georch Illyés tiszteleti tag' értekezése: Törvénynyé vált-e Verbóczy' munkája? hol és mikor? Junius 17d. Petrovics Fridriké: Az 1397beli temesvári országgyűlés; Julius 12d. Horvát Endréé, a' mértékes magyar versekről.

Ki lévén téve az igazgatóságnak 1832ről szolt jelentésében, ^{Helyesirás.} hogy a' nyelvtudomány' osztálya az 1833beli nagy gyűlés elejébe javaslatát fogja adni a' kettős betűk helyett egyes jegyüekről, e' tárgyra Povolni Mihály béküldött véleménye az említett osztály' helybeli tagjainak adatott, hogy a' mint jónak látnák, hasznát vennék.

Magyar népdalok' 's köznépi szertartások' gyűjtése mind ^{Magyar népdalok 's köznépi szertartások.} folyt, mikre a' társaságot ns Komárom vármegye is felszólította, November 16d. 1832b. tartatott héti üléskor felolvastatott következő levelében:

1) L. az 1ső kötet' 96d. lapját.

Tekintetes tudós magyar Társaság!

Mennyire szívünkön fekszik a' magyar nyelvnek terjedése, azt bizonyítja megénkben több tartalmu rendszabásoknak megállapítása, mellyek által a' föld' népét honni nyelvünk' kedvellésére ébreszteni kívánjuk.

Ezen anyai nyelvünk iránt vonzó határtalan vágyódásunk' ösztönéből a' T. tudós Társaságot hivatalosan egyszersemind barátságosan kérjük; hogy szembetünő lévén a' mesterembereknél a' számtalan magyar műszavak' fogyatkozása, ezen fogyatkozást kipótolni 's egyszersemind a' magyar nyelv' nagyobb megkedveltetésére alkalmas népdalokat készíteni és közre bocsátani méltóztasson.

Egyébaránt ajánlott szivességekben tisztelettel maradunk

A' Tekintetes tudós magyar Társaságnak

kész köteles szolgálai

Komárom vármegye' közönsége.

Költ Komáromban 1832-dik esztendei Augustus 1ső napján tartott közgyűlésünkből.

Adott bé népdalokat Döbrentei, küldött titoknoki körlevélre Horvát Endre, Horvát József, Czuczor, Ercsei, Péczeli; küldött Gróf Dessewffy Virginia, Gróf Dessewffy József' leánya. A' lakodalmi székely szertartások' leírása Maros székben Bolyaitól; a' slavoniai négy reform. magyar falukéi, u. m. Verőcze vármegyében Rétfalu, Haraszti, Sz. László; Szerémben, Kórógyéi, Hoblik Mártontól érkezett.

Martius 24dikén telvén bé az esztendő, ¹⁾ melly eredeti szomorújáték' iratására vala kihirdetve, 26dikán következő 10 kéziratot adta be a' titoknok mint hozzá érkezett a' héti ülésnek: 1. A' valkói amazon. 2. Tirus. 3. A' megboszult anya. 4. Sajó. 5. Bálványos vára. 6. Franrepán Örzsébet. 7. Ottó. 8. Asszonyi győzödelem. 9. Várnász. 10. A' féltékenység' áldozatja. A' mellettük jött töretlen pecsétü levélkéek az ülésben külön borítékba tétettek, a' társaságnak 's Gróf Keglevich Gá-

1832/3beli
játékznai díjra
híjott pályá-
kéziratok.

¹⁾ L. az 1ső kötet' 83d. 's 84d. lapját.

bor koronaőr mint épen ekkor előlülői helyettesnek pecsété alá, eléveendő a' levéltárból annak idejében. Szabályokban egyezett meg most ezen ülés, hány tagnak, melly vezérpontokhoz képest, mikorra? kellene megvizsgálni e' kéziratokat. Ezek szerint folyt majd az elítélés, ámbár a' szabályok még a' nagy gyűlés elejébe terjesztendők valának helyben hagyás végett 's azért előadva ott lesznek. Biróvá pedig választott szavazat' többségével: Fáy, Schedius; Döbrentei, Bajza, Kállay, Schedel, Szemere.

Április 1sőjén megemlítette a' titoknak a' héti ülésnek, hogy a' kihirdetve volt határnapon innen még három szomorújáték érkezett hozzá, ezek azonban most birálat alá már nem vétettek, mivel a' társasághoz részrehajlatlan rendtartás illik.

A' nyelvtudományi osztálynak 1831re kitett jutalom kérdésére, 1833beli Junius 8dikáig ¹⁾ mint határnapig beérkezett 7 felelet a' héti ülés eleibe Junius 10dikén ment, e' jelmondatokkal: 1833beli nyelvtudományi kérdésére jött feleletek.

1. Forma dat esse rei.

2. Nem kell irtózni az észszerű újításoktól a' nyelvben, mert ez sem követ ellenkező törvényt mint egyéb tudományok, mellyeket a' későbbi kor érlel.

3. Στεφει τιμωντας αυτην ἀρετη.

A' kik tisztelik őt; azokat koronázza meg a' rény.

4. A' magyar nyelv' szókalkotó 's módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata.

5. Commendo ego et illud studium; ut vetustorum reliquiis sollicitate evolutis, voces, quae incuria et socordia nostra jam magnam partem nos fugiunt, diligentius erutas postliminio restituamus; divitias in iis nostras, quae certe copiosae sunt, et genuinas cumprimis patrii sermonis virtutes, illecebrasque omnes penitus pernoscamus. *Révai.*

6. Szánknak lehelte a' világnak ábrázolatja a' más lelkében.

7. A' természetet kövesd.

¹⁾ L. az 1ső kötet' 126d. lapját.

Ezekről az első nagy gyűlés' határozata szerint három rendes tag adta vélekedését, u. m. Guzmics, Horvát Endre 's Vörösmarty, kiket ezen ülés megbízott; hivatalos jelentéseik az October 26d. tartott héti ülésben olvastattak fel.

Mathesisi 1832-
beli kérdésre
itt felelet.

Junius Sdika lévén a' mathesisi 1832beli kérdés' megfejtése bé-
küldésének is határnapja, a' titoknok Junius 10d. ezen egyedül érke-
zett egyet adta által:

ἡ πειρα σαλευρη.

Gyóry, Bitnicz, és Nyiry megbízott rendes tagok' véleményét e' felől
a' héti ülés October 13d. hallgatta meg.

Mind ezekről bővebben a' 4d. nagy gyűlés' előadása szóland.

Nyomatví-
nyokról tudósít-
ások.

Hogy miféle munkák hagyták el a' sajtót 183 $\frac{2}{3}$ ban a' magyar
királyi birodalomban, arról tudósításait adta bé elébbi megbízatásánál
fogva ¹⁾: Báró Berzeviczy Vincze, Gróf Dessewffy József, Döbrentei,
Schedel, Szlemenics; Czuczor, Ercsei, Fábián, Fabriczy, Greguss
Mihály, Hoblik, Kiss Károly.

Két régi
magyar kézirat,
1513ból és
1530ból.

Czech János, a' sz. Ferenc szerzetebeliek' klastromának könyv-
tárában Érsekujvárratt két neves magyar nyelvemlékre találván, ²⁾ azok-
ról kimerítő tudósítást is küldé bé. Közlötte azt a' titoknok a' héti
üléssel October 16dikán. Itt pedig tartalmuk, előleges megismértetésül
adatik kivonatban.

Az egyik, irá Czech, merő imádságokból áll, 's 1513beli. Alább
kijegyzendő helyek Kinizsi Pálnéénak mutatják. Irva goth betűkkel
íróhártýára van, 12ed. rétbén. Kötetlen ugyan, de az első kiasított
lapot kivéve, eléggé épen tartatott meg. Könyvtári jegye D. Nro 65.
Levelei száma 98, mellyek megjelelve ekkép vannak: (A) hijával
Bij. Cij. Dij, négy jegyetlen levél; — E7. F6. GA. H8, megint négy
levél jegyetlen, j9, K10. 's a' t.

Például szolgáljon ebből, irás és nyelvre nézve e' következő
három hasonmás.

¹⁾ L. az 1ső kötet' 76d. lapját.

²⁾ L. az 1ső kötet' 94d. lapját.

Thyzon.
kethod ymadczagh ez:-

O vramjesus kristus
ky wagy ydwoffe-
gos egyessegnek
pele. szeretimnek kytele.

Imaz ez vtham kometkozok
thyzon negyed ymadczagh.

O vramjesus kristus
ky wagy fellegos
athya vrystemek
egyedne. o dirzosegenek
fengstige. ees o mywolta-
nak abraza:

Immaaz besteyk Azson-
waxi domianus wercze-
M Onca athya ^{myr}sten
en vramnak Jhe-
susnak. vly en vo-
gomzol:

A' 18 jegyü, egyébiránt 91d. lapon, az harmad othwen Ave Maria vtan walo ayanlo ymaadsaagh után ez áll, veressel írva:

Ez könyvethyrtja f.
 M. Nadsaagos Benyg-
 na azzomnak Nyhaj
 Kenejypaal thaaflanak,
 o nadsaaga klastoma-
 ban waafomban. My
 Kozeti yuzának kustus
 zyletecsenek vtaamta-
 ezor othzaas thyzon
 haaron estendoben: -

A' 23d. lapon pedig, újabb kéztől, a' mint látszik, későbbben oda írva, következő sorok állanak, a' thyzon othod ymadczag után:

Ez akönyu mienk si Maria
 Victorizy. szenki elneve
 gie. mért Penteki Stmacl
 csajmot eskel hadnom es
 szizonal annak a lelkimuar
 aki elueszi es még nem asja
 aki elöueszi helire tege
 hozj bont Neuzlak mirtz

1) A' híres Kinizsi Pál, 1492b. ország bírájának hitese 's 1494 óta özregye; mint Magyar Balázs' leánya, Magyar Benigna.

A' felebbi veres irás után álló imádságokban jó elő: Irgalmazy eelq yftennek egy fia ennekqm Benygnanak — — majd ismét: legyqn en welem Benignawal † Jesus kristusnak zent kqrqszf fayanak yegye —ismét: meltoltasseek wr myndqnhato istenseeg meg aaldany ees qryzny engqmet q zolqalo leanyat Benignath.

E' kézirat' utolsó sorai ezek: Vram myndqnhato vr ystenseeg te kezeydben ayanlom az en lelkqmeth. Amen. 1. 7. 1.3. (1513.)

A' másik kéziratban 1530 és 1531 fordul elé. Ebben, egyházi beszédek, ájtatos elmélkedések, tanúságok és szentek' életei vagynak. Áll, papirosra írva közép folióban, 291 nem jelelt levélből, mellyek, néhány üresen hagyottat kivéve, sűrű irással tömvek. A' betük goth, de igen kellemes idomuak; az irás nem egy alaku, nem is egy kézé, hanem könnyü olvashatásu 's asszonyi kéz' munkájául nem eléggé csudálható. Készülése' idejéről van ugyan benne némelly nyom, melly legalább egyik részét 1530ból és 1531ből valónak nézeti, de betük' és irás' különbözéseit azt is felette lihetővé teszik, hogy egy egy darabja még elébb, másika későbbben költ, 's így az egész könyv csak idővel összekötött csomókból került.

Az első levelen sz. irási mondatok vannak: Kezdehben wala ýghe es az ýghe wala ýstennel, stb.

A' 41d. lapon egyházi beszédek kezdődnek, 's azok közül az első így; síketh pentekre walo predýkacyo. Itt a' fejezetek előtt Krisztus' kínszenvedéseit ábrázaló durva festmények állanak.

A' 85d. lapig folyó irás egy személyé, melly így fejezé bé munkáját: Ne gondolý wele há nem zeepen ýrtam, de nezýed ýd-wesseeghes haznalattyath ha ký meg oktassa.

A' 133d. lapon sz. Albert' legendája áll, a' 138dikon halotak' vallásai kezdődnek mindenütt felette csekély művészségü képpel, a' kezdő betük pedig majd vörös majd zöld színűek.

A' 160d. lapon az ezeket irt apácza ezzel fejezé be:

Ez ýrasnak wege wagon Vr fýw zýletethnek wtanna ezer qth zaz harmýncz eztendewben wýz kerezf octawayán Sewenhazý soror marta keze — mýath dýczertessek az vr ýstennel az ew aldott zenth newe am.

A' 160d. lap' tulsó oldalán: immar kezdetik zent yeronymos doktornak en bodogsagos eleti, 's majd következik: több predycacio; a' 179d. lapon van Sz. Ágoston' levele Sz. Cyrillushoz, az után zent Marton, Florján, Katerýna, egyptiaca marja, marina, katalin, legendái olvashatók. A' 264d. lapnál megint változik az irás 's ennek folytatója így végzi a' 272d. lapon:

Ez ýrasnak wege wagýon wgýan azon ýdqben mýkoron wr fýw zýletetnek wtana ezer qt zaz harmýcz egy esztendqben ýrnanak.

Végződik e' kézirat a' 288d. lappal. 3 levél van ugyan még ide mellékelve, mellyeken Sz. Orsolya' életének töredéke áll. Ezek' írása, a' betúk' idomát tekintve aligha nem régibb, 's hihetőleg, ide később tétettek.

Halabori Pap Bertalan kézírata.

Buczy Emíl, béküldötte Károly-Fejérvárról ¹⁾ Halabori Pap Bertalan kézírata' igen csinosan vétetett mássának első felét, az Aprilis 10d. volt héti ülésbe; másik fele pedig a' 4d. nagy gyűlésig készült el. Irta azt, egészen az eredetinek hasonbetűivel Elekes János nevendék pap, 's összehasonlította Buczynak Bécsbe utaztával Keserü Mózes, könyvtárór.

A' tudományok' királyi akademiájának levele Berlinből.

Martius 4d. a' héti ülésben a' tudományok' királyi berlini akademiájának a' magyar tudós társasághoz érkezett arra felszólító levele olvastatott fel, hogy latin és franczia nyelven 1836ig kitett égtudományi jutalomkérdését terjesztené kebelében. A' titoknok azt, határozata szerint ezen ülésnek, hiteles mássában közlötte minden ahhoz szólható taggal; a' berlini akademiának pedig megküldötte válasza mellett a' magyar tudós társaság' 1831 és 1832beli kérdéseit.

Philadelphiből a' philosophiai társaság' küldeménye.

Nagy Károly, 183 $\frac{2}{3}$ ban Amerikában járván, viszonyba hozta a' magyar tudós társaságot a' Philadelphiban lévő philosophiaival. A' melly választ ennek előlölője Du Ponceau Péter, az említett levelező taghoz Philadelphiből Januarius 5dikéről 1833ban New-Yorkba az iránt küldött, hogy az american philosophical society, a' magyarnak

¹⁾ L. az 1ső kötet' 89d. lapját.

igen örömet küldi meg 1770 óta kijött évkönyveit ¹⁾ cserébe 's küldeni fogja ezután kijövőit is, a' Junius 10d. tartott héti ülésben olvastatott fel. Ugyan ekkor adta bé a' titoknok Nagy Károly' nevében Dr. Mease Jakabnak az idézett philosophical society' titoknokának a' magyar tudós társaság' könyvtárába küldött apróbb ön munkáit is ²⁾ és másokéit.

Du Ponceaunak szíves egyetértés' kifejezésére 's megajánlására hogy a' magyar tudós társaság örömmel kezdendi évkönyvei' első kötetének megküldésével a' közlekedést, a' Másodelőülő kéretett, ki ez ülést vezette; Dr. Measenek, köszönetírás a' titoknokra bízott.

'S e' szép távol országgal illy tudományos ismeretségbe juthatásért megint új meleg hála, a' magyar tudós társaság' alapítóinak. Intézetük által lön alkalom tudatni lassanként itt ott, hogy ereje maradt még nemzetünknek megindulni magára is önmíveltsége' útján.

Titoknoki felszólításra béküldötte Baricz György Peschierából, Baricz' tulajdonsága a' milánói könyvtárokról. a' magyar kir. birodalmat történelmi tekintetben illető azon latin, francia, olasz könyvek', nem különben olasz és francia kéziratok' czímsorát ³⁾, mellyeket a' milánói Brera és Ambrosi könyvtárakban talált, 's midőn levele Junius 3d. a' héti ülésben felolvastatott, kívánta a' társaság az iránt újra megkerestetni említett levelező tagját, hogy a' milánói, velencei, bolognai és páduai könyvtárak' nyomtatott czímsorát szerzené meg a' társaság' költségén 's azon iratokéit még, mellyek a' könyvczímsorokban nem volnának.

Titoknoki körlevél ment Junius 17dikén költ határozat szerint a' héti ülésből a' történettudomány' tagjaihoz a' titoknok' indítványára az iránt, hogy mindenike adná bé az általa ismert vagy tudtára lévő magyar történelmi 's magyar nyelven készült régi emlékiratok' Magyarul lévő magyar történelmi emlékiratok' czímsora összerakott.

¹⁾ Eddig megérkezett: Transactions of the american philosophical society, held at Philadelphia for promoting useful knowledge. Vol. I. new series, Philadelphia 1818. Vol. II. new series 1825. Vol. III. 1830. Vol. IV. 1831—1832. Számos rézmetszettel.

²⁾ Lásd e' 2d. kötet' végén, a' m. t. társaság' könyvtára' gyarapodásairól kiadott hivatalos cikkelyben, Mease nevénel.

³⁾ L. az 1ső kötetnek 95d. lapján álló ebbeli határozatot.

czímsorát, melly szerint majd azok' megszerzése, másoltatása is akként jöne folyamatba, a' miut, az inkább egyedül a' nyelv' ismeretére nézve érdekes régi magyar nyelvemlékek' lemásoltatása már sikert is mutat. Erre Luczenbacher János Junius 24d. adta bé az általa összeírt következő czímsort:

Nevezetesebb magyar, főként históriai kéziratok.

1. Halotti két megszólítás. 1182, (Itt, eddig elé legrégebbiségéért említetik).
2. Sz. Margit', IVdik Béla király' leányának pergamenra íratott élete. 1276. Catalog. Bibliothecae Kollar. Viennae, 1783. 8. p. 4. n. 25. — Ez már nem található, 's végképen elenyészett Bécsben. — Jankowich' példánya, az, mellyből Pray kiadta, vastag papírosan vagyon írva, és az 1510 — 1520 esztendők közé helykeresendő.
3. Kopasz Palatinusnak magyar oklevele. Róbert Károly alatt 1308—1342. Cornides után. Ez azonban kérdés alatt van, ha nem későbbi fordítás-e?
4. A' szent Ferencz' szerzetéből választott társaság által fordítatott szent írás' nagy része. 1383.
5. Cizio Janus, vagy is minden hónapban tartatni szokott szentek' napjai. XIV. század.
6. Fekelies Luthwl, az az: a' Iovak' fekélyének orvoslása. XIV. század.
7. Legenda S. Xpine Virg. et Marty. az az: Szent Krisztina' élete. XIV. század.
8. Báthori László, Szent bibliának néhány könyve. XIV. század.
9. Illy című homiliák: „Kezdetük vrnak neueben ezten. által valo tanusag az iduozwlen. doknek Iolki haznalatosságokert.“ XIV. század. A' debreczeni ref. collég. könyvtárban.
10. Hunyadi János' esküvése. 1446. Catal. Biblioth. Kollarisanae. Viennae, 1783. p. 33.
11. Négy evangyelista magyar fordításban, kalendariommal, 1446. A' müncheni kir. thecában. Tudománytár. Budán, 1834. 8. I. k. l. 235.
12. Kaszon szék' eredete. 1490 táján. A' magyar nyelvemlék' társaság' munkája, 1. dar Szeben, 1796. 8. — Az erdélyi kéziratok' bővebb lejtromában.
13. Szent Elek' élete. XV. század.
14. Remete szent Pál' élete. XV. század.
15. Boldog asszony' éneke. XV. század.
16. Sz. László keral éneke. XV. század.
17. Te Deum laudamus, latin és magyar nyelven hangjegyekkel. XV. század.
18. Mi atyánk, üdvözet (második része nélkül) és az apostoli hitvallás. XV. század.
19. Isteni gondolatoknak és thokelletes zerzetessegnek fundamentoma, az az, a' Menorsagh Laytorain, több és külömbféle bolchas imadsaghokai. XV. század.
20. Salve Regina és Kriztus felthamadasarwl valo ymadsagoc. XV. század.
21. Külömb' üdnepekre és niavaliac ellen valo ymadsagoc. XV. század. Jankowich Miklós' gyűjteményében.
22. Károly Fejérvári püspöki könyvtárnak kéziratá, mellyben Bereg vármegyei Halabori Bertalan papnak fordítása után szent Dávid' zsolttárai foglaltatnak. 1508. A' tudós társaság' levéltárában, másolatban.
23. Szent Orsolya' élete. 1508. A' pesti egyetem' könyvtárban.
24. Vásárhely András, és Apáthy Ferencz' világi énekei. 1508.
25. Beryzló Péter horvátországi Bán és veszprémi püspök' éneke. 1515.
26. Marus szék' tisztei, nemek és ágak szerint. 1491—1515. Az erdélyi kéziratok' bővebb lejtromában.

27. Ötödik kerüsthes Hadnag' Nag' Antalról. Türedék. 1516.
28. Szent Domonkos' élete. 1517. A' nemzeti museum' könyvtárban.
29. Szent Katalin' élete. 1519. A' debreczeni codexben 9. szám.
30. Magyar graduale és zsoltár könyv. 4. 1510—1520.
31. Az Landor Feyrwar elvezessenek oka e woth, ees ig' esseth. 1521. Jankowich Miklós' gyűjteményében. — Tudom. Gyűjt. Pest. 1817. 8. I. köt. 53. l.
32. Isten fyanak teth felvetereul ees zuz maryanac oromereul meltosagareul valo keonv. 1522.
33. Eedes meezel folyo eedes bezedeu zent Bernald doctornac mondasi a zerzetes eeletreul. 1522.
34. Uj zerzeteseknek imadsaga zent Bernard mondasainac telyeseetesereul. 1522.
35. Urnak neveeben kezdetheyk zerzeteseknek wyh regulaya. 1525.
36. Jesus Kriztusnak a' kereztfan valo utolso zavairo. 1525.
37. Zent Baarlaamnae eelete. Kerom azert mind azokat, kik ez konyvesket olvasandok, hogy zeretettel olvassak mert igen zeep. 1526.
38. Az eedes zyz Marianak neveebe valo diaky bötökröl. 1526.
39. Zent Anna Azzonnak eelete ky vala eedes Marianac Ania ees Kriztusnak ikeye. 1526.
40. Azzonunk Marianac halajalor zeep predikatio. Az ki írtha egh Ave Mariat keer. 1526.
41. Codex Hungaricus Evangeliorum, Sermonum de An. 1527. vagy a' nagyszombati codex. Tudománytár. Budán, 1833. 8. I. k. l. 216.
42. Zeep predicatio a' zent tisztasaagról ees yelesben illeti azokat, kik magokat Istennek kötelezsek az züzessegnek tartásával. 1527.
43. Therek Czazar ellen valo conjurationak kynylathkoztathassa. 1551. Jankowich' gyűjtem. — Tud. Gyűjt. Pest. 1817. 8. I. k. 53.
44. Wranchich Antal esztergami érsek, Második Lajos királynak születésétől történt dolgoknak emlékezete, az az: 1501—1561. folytatott Magyar Krónika. Jankowich gyűjtem. — Tud. Gyűjt. Pest 1817. 8. I. köt. 33. Némelly részét kiadta Podbradeczy József. (Eredeti két magyar krónika. Pesten. 1833. 8.)
45. Az Janos keral Arwlthathassanak nylywan walo ees legelsew ky nylyathkoztathassa azok thwlykyk az dologhban benne woltanak.
46. Bornemisza Thamás budai polgár. Minemew vezedelem lewth magyar orszaghban kyben nag' rezben inkab mynth oth woltam. 1540—1566. Jankowich' gyűjtem. — Tud. Gyűjt. 1817. 8. I. köt. 56.
47. Balogh Ferencz' Naplókönyve. 1576. A' magyar nyelvemelő társaság' munkája, I. dar. Szeben, 1796. 8. — Mart. Georg. Kovachich, Scriptorum rerum Hung. minores. Budae. 1798. 8. T. I. — In serie Diar. p. 33.
48. Házi Mihál, Szinán basa' megveretteféséről. 1550—1595. Az erdélyi kéziratok' lajstromában.
49. Rövid Hystoria, mellyben megiratik Szenan Bassának török Császárnak erejével havasalföld és erdélyországnak pusztítására való kijöwetele. 1595. Danielis Cornides Biblioth. Hung. Pest. 1792. 8. I. 261.
50. Bocskay' zendülésének okai. 1600. Heveness, LXVIII. 147. I.
51. Ormándy Helena' levele, mit cselekedtenek Bocskai' katonái. 1609. Gróf Eszterházy János' gyűjteményében.
52. Évkönyvek, néhány latin oktatmányokkal. 1529—1601. Gr. Eszterházy János' könyvtárban.
53. Nevetlen Krónika. 1598—1605. Az erdélyi kéziratok' lajstromában.
54. Illiesházi István (utóbb Magyarország' Nádora') naplókönyve. 1585—1605. Jankowich' gyűjtem. Tud. Gyűjt. 1817. 8. k. 56. I.
55. Bocskay fejedelem' idejebeli dolgok' leirása. 1590—1605. Az erdélyi kéziratok' lajstromában.
56. Homonnai Drugeth Bálint, Emlékezetre méltó dolgok. 1605. Jankowich' gyűjteményében. — Tud. Gyűjt. 1817. 8. I. köt. 56.

57. Gróf Homonnai Drugeth Bálint, Bocskay István' hadakozása 1609 — 1605. Bathyáni József', esztergomi ércsek; Szirmay Antal, Gr. Vicsay és Kovachich, in serie Diariumum. p. 37.
58. Zsitvatoroki béke. 1606. Eredetije, Budán az ország' levéltárban.
59. Enyedy Pál, Az erdélyi veszedelmekről. 1600 — 1607. Gr. Esterházy János és Koppi Károly' gyűjtem. Catal. MSS. Biblioth. Széchényiano-regnicol. Vol. II. p. 143.
60. Bocskay István fejedelem' életének históriája. 1520 — 1607. Az erdélyi társ. kézirat. lajstrom.
61. Magyarországi Eclipsis 1607. Cornides kézirati közt. Na. k. 2072.
62. Szántó István (Stephanus Arator) tudós Jészuita magyarrá fordította az ó testamento-
mot, de 1612ben meghalván, azt ki nem adhatta. Alegambe Biblioth. soc. Jesu. — Le Long, Biblioth.
sacra. — Ex Alegam. Bibl. soc. Jesu aucta a Nathan. Solvillo, Romae. 1676. fol. 425. — Zaidó, görög és latin
textust összevetvén.
63. Mikó Ferencz, életében történt erdélyi dolgokról. 1594—1613. Cornides Daniel. R. 3. k. 2040.—
Dr. Eszterházy János' könyvtár. — Gr. Széchényi könyvt. — Az erdélyi magyar nyelvem. társ. — Catalg. MSS. Biblioth.
Széchényiano-regnicol. Vol. II. p. 547.
64. A' régi nagy emlékezetű familiák' coniunctiója. 1594—1613. Gr. Teleki Sámuel' könyvtárban.
65. Biró Samu folytatja Mikó Ferenczet. 1613. Az erdélyi társ. lajstromában.
66. Az esztergomi Érseknek tetszése Ó Felségétől előnkbe adatott királyválasztásról. 1618.
Catalog. MSS. Biblioth. Széchényiano-regnicol. Sopron. 1815. Vol. II. p. 87.
67. Benkő Máté' naplókönyve a' fényes portához követségéről. 1586—1619. Az erdélyi társ. lajstr. —
Kovachich in serie Diariumum. p. 42.
68. Laskay János' Diariuma 1588—1620. Az erdélyi társ. lajstrom. — Kovachich in serie Diar. p. 56. — Gr.
Teleki könyvtárban.
69. Dóczy István és Simay János' Konstantinápolyi követségük' kimenetele, Bethlen Gábor-
hoz. 1621. Hevenessi. LXVIII. K. I. 9. l. 25.
70. Az erdélyi Fejedelem és Nádor alku feletti vitatásai' jegyzőkönyve. 1623 — 1624.
Kovachich in serie Diar.
71. Magyarország' chronológiája. 373 — 1626. Kaprinsai. C. 4. XIII.
72. Erdélyi birodalomban való várak' és kastélyok' lajstroma. 1626. Catalog. MSS. Biblioth. nationalis
Hung. Széchényiano - regnicol. Sopron. 1518. 8. Vol. II. p. 334.
73. Kamuthy Istvánnak két naplókönyve. 1627. Az erdélyi társ. lajstrom. — Kovachich in serie Diar. p. 45. n. 90.
74. Bethlen Gábor' végrendelete. 1613 — 1629. Gróf Hadik' és Cornides' gyűjteményében.
75. Aszalai István' Diariuma. 1624 — 1631. Kovachich in serie Diar. p. 44. — Biblioth. Széchényi.
76. I. Rákóczy György' Diariuma, 1633. Az erdélyi társ. lajstr. — Kovachich in serie Diar. p. 44. n. 97.
77. Gróf Tüköli Imre' élete. 1633. Catalog. MSS. Biblioth. Széchényiano-regnicol. Vol. I. p. 382.
78. Országgyűlési Jegyzőkönyv. 1634 — 1635. Szirmay Antal és Kovachich' gyűjt. — Kovachich in serie
Diar. p. 47. n. 101.
79. Pozsoni országgyűlés' Jegyzőkönyve. 1637 — 1638. Szirmay Antal' gyűjt. — Kovachich in serie Diar.
80. Bánffy György' Diariuma. 1644. Az erdélyi társ. lajstrom.
81. Zákány Endre, Rákóczy György' küldöttjének a' királyhoz békekötés végett Jegyző-
könyve. 1644. Kaprinsai István' kéziratái közt. A' XXVIII. K. — Kovachich in serie Diar. 49. n. 112.
82. Haller Gábor' Diariuma. 1629 — 1644. Az erdélyi társas. lajstrom. — Kovachich in serie Diar. p. 45.
83. Kálnoky István' Diariuma. 1645. Az erdélyi társ. lajstr. — Kovachich in serie Diar. p. 50. n. 115.
84. Nádasy és Szeghy, Dunán inneni kerület' szentegyházainak visszahelyezésükre küldött
biztosok' Jegyzőkönyve. 1647. Kovachich in serie Diar. p. 51. n. 125.
85. Anonymi Carolinensis, Historia sui temporis, initia seculi XVII. idioma hungarico
adumbrans. fol. p. 160. Catalog. MSS. Biblioth. nation. hung. Széchényiano-regnicol. Sopron. 1814. 8. Vol. I.
pag. 397.
86. Rhédey László' Diariuma. 1657. Kovachich in serie Diar. p. 33. n. 136. — Az erdélyi társ. lajstrom.
87. Sebess, Ferencz' naplókönyve. 1626 — 1657. Gróf Vicsay' hedervári könyvtárban. — Kovachich in serie
Diar. p. 44.

88. Diptsei Szabó István, Nagy-Enyedi változások. 1657. Cornides N. 2073.
89. Borsos Sebestyén és Nagy Szabó Ferencz, Krónika e' világnak lett dolgairól. 1490—1658. Gr. Batthyáni Ignác' könyvtárában.
90. Enyedy István' Diariuma. 1657—1658. Az erdélyi társ. lejtromában.
91. Maros-Vásárhelyi országgyűlésében, mely volt 6 Nbris (1658), az mint a' nemes ország felvetette, az Portai fővezértől a' szegény hazára imponáltatott summát, annak perceptiójáról való Regestrum. Catalog. MSS. Biblioth. Széchényiano-regnicol. Vol. II. p. 205.
92. A' győri 's ahhoz tartozott végházakban volt katonaság' jegyzéke. 1657 és 1659. Gr. Eszterházy János' gyűjteményében.
93. Erdélyország, abban lévő néhai dicsőséges fejedelmek' tragediájok, melyek szükségesbekenk ítéltetnek ez mostani állhatatlan időre nézve a' letételre. 1630—1659. M. O. Kovachich. Plus ad scriptores min. rerum hung. MSS. fol. Nro 9.
94. Rákóczy György és Barcsay Ákos az erdélyi kormány iránt vetekeenek 1660. Kovachich in serie Diar. p. 54. n. 143.
95. Várad' megszállása és megrétele. 1660. Az erdélyi társ. lejtromában.
96. Frank' Diariuma Szeben' megszállásáról Barcsai Ákos fejedelem alatt. 1657—1661. Gr. Eszterházy János' gyűjtem. — Kovachich in serie Diar. p. 33. n. 138.
97. Szalárdi János, siralmas magyar krónikák' IX. könyve. 1526—1662. Kaprinai, B. XXXV. K. 4.
98. Egri Fodor Samu' Diariuma. 1663. Az erdélyi társ. lejtromában.
99. Az erdélyi néhai méltóságos fejedelemnek I. Apaffy Mihálynak a' fővezér Küperlö Achmet Basa' Érsekújvár alá szállott táborába kihivatala, ott léte és vissza jüvetele. 1663. Catalog. MSS. Biblioth. Széchényiano-regnicol. Vol. II. p. 201 et p. 588.
100. Lintzig János' naplókönyve. 1644—1663. Kovachich in serie Diar. p. 49. 50. n. 114. — Az erdélyi társaság' lejtromában.
101. Rosnay Dávid, magyar és török háboruk' leírása. 1666. Gr. Teleki Sám. könyvtár. 1076 szám alatt.
102. Rosnay Dávid török deáknak saját kézírása Erdélyország' történetéről. 1666. Catalog. MSS. Biblioth. Széchényiano-regnicol. Vol. II. p. 201.
103. Betlen János' históriájának folytatása. 1663—1674. Az erdélyi társ. lejtromában.
104. Rákóczy' pártütésének leírása. 1671. A' n. m. m. kir. kamara' levéltárában.
105. Poéma hungaricum in laudem ut videtur Fr. Rákoczy. Kaprinai, T. XLVIII.
106. Emlékezetre való dolgoknak rövid megjegyzése. 1523—1681. Birta Szombethi János, Sirospatakon.
107. Szentiványi István és Zemere Pál Zemplén vármegyei követcék' országgyűlési Diariuma. 1681. Zemplén vármegye' levéltár. — Kovachich in serie Diar. p. 60. n. 174.
108. Gyöngyösy István Gömör vármegyei követtől iratott soproni országgyűlésnek Jegyzőkönyve 1681. Gr. Szapáry' könyvtár. — Kovachich in serie Diar. p. 60. n. 175.
109. Abauj vármegyei követcék' ugyanazon soproni országgyűlési Jegyzőkönyvük. 1681. Kovachich in serie Diar. — Péchyek' levéltárában. — Kovachich' gyűjteményében.
110. Apaffy Mihály' életének naplókönyve. 1632—1689. Cornides' kézirati közt. — Az erdélyi társ. lejtrom. — Kovachich in serie Diar. p. 46. n. 96.
111. Balogh László, Tököli' járása. 1690. Az erdélyi társ. lejtromában.
112. Rosnay Dávid, Erdélyország' története. 1691. Catalog. MSS. Bibl. Széchényiano-regnicol. Vol. III. p. 356.
113. Rosnay Dávid (másképp Torday Samu török deák), Fejedelmek' irományaik' törökből magyarra fordítások. 1691. Catalog. MSS. Bibl. Széchényi. Vol. III. p. 356.
114. Tököli Imre' naplókönyve. 1693—1694. Batthyáni Kardinál' kézirati közt. — Nádori levéltárban.
115. Naplókönyvbe foglalt utazás. 1691—1695. Cornides' kézirati közt. — Kovachich in serie Diar. p. 66 n. 212.
116. Magyarországnak királyaitól és Erdélyországnak fejedelmeitől és vajdáitól Kolozsvár városának adatott privilegiuminak magyarra fordítása. 1699. Cornides Bibl. Hung. Pest. 1792. 8. 263.
117. Thállyai Pál, magyar Istvánfy. 1490—1605, Kaprinai R. fol. Tom. I.—IV.

118. Pulay János, gróf Pálffy' titoknokának Rákóczy' kohlásainak és a' szathmári békeség' történetei. 1700. Koppi Károly' gyűjteményében.
119. Pulay János, a' szathmári békeség' históriája. 1718. fol. p. 290. Catalog. MSS. Bibl. Széchényiano-regnicol. Vol. III. 181.
120. Babotsai Isák, Idők' bizonyosága. 1700. Catalog. MSS. Bibl. nation. Széchényiano-regnicol. V. I. p. 302.
121. Komáromi János, Tököli Imre' titoknokának törökországi Jegyzőkönyve. 1697 — 1703. Gróf Viczay' hedervári könyvtár. — Kovachich in serie Diar. p. 67. n. 219. — Székely' kézirati köst. — Gróf Batthyáni Ignác' gyűjteményében.
122. Görgén vára' (Erdélyben) megvételének leírása. 1704. Cornides R. 3. 2040. Castrum Görgense 1514. 3.
123. Bethlen Miklós' élete. 1642 — 1704. Gróf Hadik és Kovachich' gyűjtem. — Teleki Grófok' könyvtár. — Az erdélyi társ. Iajstromában.
124. Memoriale, Tekintetes Ország Gyűlése 1705. 17. Sept. a' széchényi mezőn beállván, a' melly kiváltképen való dolgok naponként folytanak renddel így következnek. Cornides' kézirat. köst. M. 3. K. 2044. — Kovachich in serie Diar. p. 71. n. 243.
125. Marmaros vármegyei Huszth városban tartatott erdélyi gyűlésről Vay Ádám követ' relatiója 1706. Kovachich in serie Diar. p. 71. n. 245.
126. Limitatio, melly mellett a' magyar nemzet pogány ellen áll. 1709. Kaprinai. A. VIII. köt. 72.
127. Beniczky Gáspár' Diariuma. 1707 — 1710. Kovachich in serie Diar. p. 73. n. 152. Possedit Ign. Nedecsky Comitatus Poson. Jurassor Bazini.
128. Cserei Mihály, Erdélyország' története. 1661 — 1712. Gr. Hadik, Kovachich és Cornides' gyűjtem.
129. Cserei Mihály' Diariuma. Gr. Teleki Samuel' könyvtárában.
130. Nagy-Ajtai Cserei Mihály, Erdélyország' történetei. (1661 — 1719.) I. köt. 1083. I.; II. köt. 1719. I. Catalog. MSS. Biblioth. Széchényiano-regnicol. Vol. I. p. 747.
131. Cserei Mich. Genuina status Transilvanici effigies ab anno 1661. sincero veritatis studio ad annum 1712. continuata. fol. p. 408. Catalog. MSS. Bibl. Széchényiano-regnicol. Vol. I. p. 747.
132. Borsai Nagy Pál, meglett dolgok' leírása. 373 — 1736. Gr. Hadik János' és Kovachich gyűjt.
133. Apor Péter, Erdély' változásai. 1736. Gr. Eszterházy és Széchényi könyvtár. — Cornides' kézirat. P. 3. 2041. — Catalog. MSS. Bibl. nation. Sopron. 1814. 8. Vol. I. p. 298.
134. Nagy-Megyeri Besney György, madari reformatus predikátor az egész bibliát az eredeti nyelvből magyarra fordította 1737 táján. De ez kéziratban maradt. Steph. Veszprémi Biog. Medicor. Tom. IV. p. 36. (A zsidó, chald, görög, nyelvekben jártos Besney György, Helv. conf. madari predikátor.) Tisztán leírva debreczeni könyvtár. — Horányi, Nova memoria Hung. Pestini, 1792. 8. P. I. 434. l.
135. Damiani Petri, Romualdus szentséges atyának és Patriarkának Camaldulensis szerzete' mesterének élete és cselekedetei. Zabori kalastromban deák nyelvből magyarra fordította P. Dom. Bernes. 1766. 4. 402. I. Catalog. MSS. Bibl. Széchényi-regn. Vol. II. p. 1.
136. H. Józsefnek most országló német császárnak történetei 1780 — 1790. Catalog. MSS. Bibl. Széchényiano-regnicolaris. Vol. I. p. 382.
137. H. József 1789. Decemb. 18dikán költ és országszerte a' vármegyékre küldött magyar levele.
138. Mausoleum Ducum et Regum Hungariae usque Josephum II. eleganti versu hungarico. Szirmay Antal' gyűjteményében.
139. Ósz Pál' országgyűlési Jegyzőkönyve. 1790 — 1791. Kovachich in serie Diar. p. 87. n. 347.
140. Kovásznai, Hazai történetek. Gr. Teleki könyvtárban.
141. Gróf Zrinyi Miklós siralmas panasza. Fejérvári Károly' kézirat. köst. — Jankowich' gyűjteményében.
142. Mihály Vajdasága alatt történt erdélyi dolgok. Hevenessi, LXVIII. 134. l.
143. Mihály Vajda pusztítja Erdélyt. Hevenessi, LXVIII. 137. l.
144. Mihály Vajda elleni esküvés. Hevenessi, LXVIII. 98. l.
145. Mihály Vajda' megölettetése. Hevenessi, LXVIII. 93. l.
146. Mihály Vajda' haláláról. Hevenessi, LXVIII. 133. l.

147. Báthory Zsigmond' visszajüvetele Opulia herczegségből. Hevenessi, LXVIII. 105. l.
148. Török történetek. Hevenessi, LXVIII. 107. l.
149. Az erdélyi nagy éhségről. Hevenessi, LXVIII. 131. l.
150. A' temesvári táborozás. Hevenessi, LXVIII. 135. l.
151. A' brassói (Corona, Cronstadt) ütközet. Hevenessi, LXVIII. 135. l.
152. A' brassói ütközetben fogságba esettek' nevei. Hevenessi, LXVIII. 161—164. l.
153. A' tatárok' megverettetése. Hevenessi, LXVIII. 141. l.
154. Kolosváry János, kiszabadítja a' tatároktól elfogottakat. Hevenessi, LXVIII. 126. l.
155. A' kolosvári (Claudiopolis) történetek. Hevenessi, LXVIII. 146.
156. Székely Mózses' idejebeli besztercei történetek. Hevenessi, LXVIII. 149. l.
157. Sirmium Csanádi és más szentegyházakról idővetési jegyzetek. Hevenessi, LXXI. 217. l.
158. Kérdésekbe 's feleletekbe foglalt erdélyi történetek. Cornides' kéziratai közt. B. 3. 2080.
159. Historia Transilvaniae hungarice per quaestiones descripta per Stephanum Rettégi. Dan. Cornides, Biblioth. Hung. Pestini, 1792. 8. p. 271.
160. A' budai nyúlzigeti' boldogasszony' klastromáról. Cornides' kéziratai közt. — Catalog. MSS. Bibl. Széchényi. Vol. II. p. 333.
161. Milley István, Jesuita szerzet' védelmezete. Hevenessi, C. IX. köt. 373.
162. Müglen Henrik, XIVd. századbéli német írónak magyar krónikája, magyarra fordítva 's tudósításokkal, jegyzésekkel megbővítve és a' régi deák íróinkkal összehasonlítva. 1369. Kulcsár István, Krónika. Pest. 1805. 8. a' könyv' végén.

Czech János rendes tag, csak a' históriai magyar kéziratokat vé-
vén szempontul, October 26d. küldötte bé 7 históriai olyan magyar kéz-
irat' feljegyzését, mellyek az ő tudtához képest nyomtatott czímsorban
említve még nincsenek. Három ezek közül a' Luczenbacher rendes tag
által összeíratott között is lévén már, ide a' más négy soroztatik, u. m.

1. Zent Yeronimus, zent Adorjan, apatha zuz zent Kataryna, zent Maria Magdalena
és zent Wrszlaa' legendáik. Foglaltatnak több egyházi beszédekkel, némelly apácák által
az 1530d. év körül irt, és most az érsekujvári sz. Ferencz szerzetesek' klastromában találko-
zó egész levelnyi formájú kéziratban. Lásd felebb a' 11d. lapon.

2. Losonczi celebris Hungari res bellica sub Ferdinando Imo Imperatore contra Tur-
cas ad flumen Temes gesta, a Leonardo Nicassio a Popradio cive Waraliensi descripta versi-
bus hungaricis anno 1595. — Papiroson leveleg form. — Kézült a' XVII. század' fogya körül, és találtatik
Schwandtner' Repertoriuma szerint (II. köt. 535 l.) a' bécsi cs. kir. udvari könyvtárban.

3. Siralmas könyörgő levél, kit Magyarországbán az alsó rendek és statusok a' fő
magistratushoz és az nemes országhoz rendelték és intéztek. Anno 1655—56. — A' hedervári
könyvtárban egyszerű másolatban e' című gyűjteményben: „Volumen collectorum actorum publicorum, inter quae Pauli de
Gregoriancz Breviarium, aliquot coronationum descriptiones et acta diaetalia sec. XVII. (leveleg formája).

4. Rövid Chronika, avagy olly beszélgetés melly a' közelebb elmúlt 100 esztendő
alatt Debreczenben esett emlékezetesebb dolgokról, tűz miatt való romlásokról, sok rendbeli
károkról, változásokról, kiváltképen pedig ez nyolcz esztendeig tartó háboruságokban ezen
helynek keserves állapotjáról, sokféle nyomoruságiról, lakosinak felső közép alsó Ren-
deinek viselt dolgairól irattott és szedegettetett össze, Barta Boldizsár által 1666.
4 rétnyi másolat, a' hedervári könyvtárban.

'S mivel Luczenbacher rendes tag' kéziratczímsorában, felje-
gyezve állanak olly kéziratok is, mellyek mint egyedül nyelvemlékek

a' nyelvtudomány' osztályához tartoznak, Czech rendes tag' sorozatához csatolandó még a' felebb eléadott, Magyar Benigna' Kinizsi Pálné' innád-ságos könyve is. *Lásd felebb a' 8—11d. lapon.*

Illy két osztályu magyar kéziratok' czíme' bővítését, a' történet-tudomány' osztálya későbbre is fenntartotta magának.

Egyéb tárgyak, a' 4d. nagy gyűlés' eléadása közt előfordulandók, mivel a' héti ülésekből arra, vagy indítvány' képében mentek 's vég-határozatot felőlek az hozott, vagy megerősítésül béjelentettek. És né-melley fonal' megtarthatása' kedvéért, a' mennyire illy többféle külön pontokat egymás mellé illeszteni lehet, mindjárt elején álljanak azok ottan.

Itt még, Görög Demeter tiszteleti és Simai Kristóf levelező tag' halála említetik. Simait elveszté a' társaság Julius 14d. 1833ban; Cö-rögöt September 7dikén.

IGAZGATÓSÁG' ÜLÉSEI.

POZSONBAN, FEBRUARIUS 3D., 4D., 5DIKÉN 1833.

Jelen, az Elölülő és Másodeölölülő urakon kívül: B. Szepessy Ignác pécsei püspök, Gr. Cziráky Antal ország' birája, Szegedy Ferencz főispán, Gr. Vay Abrahám főispán, Somssich Pongrácz alnádor, B. Mednyánszky Alajos, m. kir. helytartói tanácsos, Gr. Andrásy György, Gr. Károlyi György, B. Wesselényi Miklós, Nagy Pál, Vághy Ferencz, igaz-gatók. Döbrentei Gábor titoknok.

Következők a' főbb pontok ezen ülésekből:

1. Felolvastatott a' Nádorispán' mint Pártfogó' tudósítása 1833-beli September 27dikéről az iránt, hogy a' Felség az Elölülő 's Másod előlülőnek 1832re ujonnan megválasztatását helyben hagyta.

2. A' titoknoki előadás a' társaságnak 1832ben folyt munkálódá-sairól, 's ennek az 1831ben megkezdett mód szerint kinyomtatása 's az Igazgatóság' nevében a' törvényhatóságokhoz megküldése rendeltetett.

3. Béadatott innen az országosan egybegyült Karokhoz és Ren-dekhez az Igazgatóságnak a' társaság' eddigi munkálódásairól és pénz-tára' mibenlétéről szóló első előterjesztése. *L. itt a' 23d. lapon, * alatt.*

4. Felolvastatott Puchói Marczibányi Lajos' levele az iránt, hogy ő igen szükségesnek hívén a' magyar falusi nép' oktatása végett

olly vezérkönyv' iratását, mellyből a' tanítók is lássák mit kell tudniok, a' falusi tanulók pedig abban minden őket illető tanúságokat fellellessenek, 20 darab aranyat tenne le a' társaság' pénztárába jutalmul ilyen említett munka' írójának, 's kéri az Igazgatóságot, tisztelné meg az ollyat még nagyobb jutalommal. Az Igazgatóság rendelést adata a' 20 aranynak pénztárba átvétele iránt 's jelentetni kívánta a' jutalomtevőnek, hogy a' társaság is hajlandó leszen a' legjobbnak ítéltetendő kéziratot ivenként külön is úgy megtisztelni, mint ezt egyéb elfogadott kéziratokkal teszi.

5. Előterjesztette az Elölülő ur az általa megvizsgált pénztárnak rendben találását, 's a' pénztartónak 1832ről szóló számadásait, melyek megvizsgáltattak, 's minden helyben találtatott.

6. Kamatra kiadatott az alaprajz' értelmében 16,500 pengő for.

7. Béjelentetvén, hogy Ercsei Daniel, 1832beli September 3kán az Igazgatóság által, törvényosztályba 3dik vidéki rendes taggá nevezetését szemei' gyengülése miatt nem fogadhatja el, a' titokokra bízott annak a' következő nagy gyűléssel is közlése.

8. Ismételte az Elölülő ur, az 1832beli September 9d. eléadott alaprajzi oknál fogva volt lemondását, ¹⁾ mivel az akkori halasztás szerint olyan számú ülés volna most 's abban a' nevezetesebb summakat alapítottak közül is jelen, mennyinél többől állót úgy se remélhetni, az Elölülőök' 1832re volt felsőbb megerősítésük' ideje pedig különben is eltölt 's a' választásnak akárkire megyen ujjonnan kellene történni. Ezzel az ülést Februarius 4dikén elhagyta.

Helyét elfoglalta a' Másodelőülő ur, 's így szólt: gróf Teleki József' személyének, ki hivatalát köz megelegetés szerint viselé, tekintetbe vétele nélkül kellene az alaprajz' ide tartozó pontjára nézve azt megfontolni:

1. Ha azon pont úgy hagyassék-e, 's ennél fogva mindjárt olyan Elölülő választassék, ki esztendeje alatt folyvást Pesten lagnék, vagy

2. Az' alaprajzon ebben változtatást volna szükség eszközteni.

¹⁾ L. az évkönyvek' 1ső kötete' 98d. lapját.

Kivánta e' másodikat. Mivel különben is, mondá, gondoskodni kell, hogy Elölülő akkor is legyen, mikor sem a' rendes Elölülő sem Másodelölülő épen Pesten jelen nem lehet. A' mi az Igazgatóságnak előre gondoskodottsága által sem lehetett eddig elérhető, mert Somssich Pongrácz és B. Mednyánszky helyettes előlülők most az országgyűlésen vagynak, 's így Januariusban 3 héti ülésnek kelle elhalasztatni. És ha már egyben tétetnék változtatás, jó volna az alaprajznak némelly egyéb pontját is ellenmondás alól felszabadítani, nevezetesebben kívánná, hogy a' társaság kritikai folyóírást ne adjon ki.

Közös akarat kivánta gróf Teleki Józsefet az előlülőségnek 1833-ban *modo provisorio* vitelére, 's a' titoknokra bizatott meghívására, hogy az előlülői székét következő napon ismét elfoglalná. Tapasztalásnál fogva pedig akárki lenne is Elölülő az igazgatók közül, talán egyik sem maradhatna folyvást esztendőig Pesten-Budán, kérelem' beadása határozatott a' pártfogó Nádor ő Főhercegségéhez legfelsőbb helyen kieszközlése iránt annak, hogy az Elölülő ne köteleztessék ezután szakadatlan Pesten tartózkodni, hanem csak akkor jelenjék meg héti ülésekben midőn teheti 's így távolban is felvigyázhasson. Héti ülések' rendszerinti folytatására továbbá, a' megerősített Elölülő vagy Másodelölülő nevezhessen ki, helyébe a' Budapesten lakó igazgató tagok közül egyet, kik arra különben is választhatók. Sőt azon esetre, ha történetből igazgató tag sem találna egy is a' két városban lenni, terjesztetnék ki, az Elölülő' hatalma arra is, hogy ekkor a' tiszteletbeli tagok közül nevezhessen ki, koruk szerint, héti ülésre előlülői helyettest. Így az ülések azután mindig folytathatóknak 's azért ezen elrendelést, az Igazgatóság legfelsőbb helyen is helyben hagyandónak reméllette.

A' Másodelölülő ur' említett több változtatási javaslatai mint egyenesen tudományos tárgyuak a' tudós társak' megfontolására utasítottak, meg akarván elébb várni az Igazgatóság azon időt, mellyben a' nagy gyűlés azok' szükségét látná, 's irántok javaslatot fogna tenni.

Februarius 5dikén, gróf Teleki József elfogadta megint feljebb irt mód szerint az előlülőséget.

Most az alaprajz' értelmében a' Másodelőlülő ur monda le. Majd megválasztatott ő is 1833ra ismét, köz értelemmel.

'S az ujonnan megmarasztott Elölülő és Másodelőlülő iránt a' Pártfogóhoz menő folyamodásnak beadását, kérésre, gróf Cziráky Antal ország' birája vállalta magára.

E L S Ő E L Ő T E R J E S Z T É S ,
AZ ORSZÁGOSAN EGYBEGYÜLT T.T. KAROKHOZ ÉS RENDEKHEZ
A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' EDDIGI MUNKÁLÓDÁSAIÉRŐL,
ANNAK IGAZGATÓSÁGÁTÓL.

1833.

Miképen indula útjának az 1825beli országgyűlése' 11dik törvényczikelyénél fogva 's királyilag helybenhagyott alaprajza' és rendszabásai' erejével a' magyar tudós társaság, Igazgatósága' legelső ülésének Pozsonban November 17d. 1830ban tartásával, azt törvényes Pártfogójának a' Nádorispán ő cs. kir. Főherczegségének előadta tudósítása, melly az 1830beli országgyűlés' 36dik ülésének írásai közt a' CXdik szám alatt áll.

Előterjesztését kezdi most a' TT. KKhoz és RRhez a' társaság' tagjai' számáról, eddigi munkálódásairól, pénztára' miben létéről annak Igazgatósága, mint ezt a' 42dik rendszabás tisztéül rendelé.

E L S Ő C Z I K K E L Y .

A' tagokról.

Negyven két rendes tagnak eleinte kinevezése a' 25 számmal lévő igazgató tanácsot illetvén, ez, egy előre, említett ülésében Elölülő 's Másodelőlülő' választása után 23at nevezett ki, kik 1831ben Februarius 14d. Pesten kezdett üléseikben 16 tiszteletbelit választottak. Ezeknek majd együtt folyt szavazásánál 's az Igazgatóság által még több új rendes tag' kinevezésénél fogva, a' tagok' száma most így áll:

Tiszteletbeli tag van	20
Rendes tag	27
Levelező tag a) honi	48
b) külföldi	5

Titoknak külön, és a' rendes tagok közt lévő segédjegyző, ki egyszersmind levéltárnok is, választatott 1831ben Februarius 20dikán.

Pénztárnokot, ellenőrt nevezett ki az Igazgatóság. Leirót és szolgát az Elölülő. Előadja mind ezt 1831ben megkezdve, ezután esztendőnként a' társaságnak úgy nevezett *Névkönyve*, mellyben a' tagok' névsora, a' rendszabások, a' pénztár' állapotja, a' megholt tagok' életrajzai stb. állanak.

Miben munkálódtak a' dolgozó tagok 1831ben, arról az ország' törvényhatóságaihoz, nyomtatott tudósítás ment, illy czímmel: „A' magyar tudós társaság' Igazgatóságának jelentése, a' társaság' 1831beli munkálódásairól 's [pénztára' miben létéről.“ Megküldetik majd az 1832beli illy állapot is. E' kettőből pedig a' T.T. KK. és RR. eleibe, a' társaságnak, dologhoz, Februarius 14d. 1831ben kezdése óta, 1833diki Januariusnak első napjáig, lehúván az 1831ben volt cholera miatt ötöd fél hónapot, 's így esztendő 's hat hónap alatt folyt foglalatosságai, itten adatnak elő tisztelettel.

M Á S O D I K C Z I K K E L Y.

A' társaság' munkálódása az alaprajz kitűzte szakaszok szerint.

A. Honni nyelv' műveltetése.

1. Nagy magyar szókönyv' ügye.

a) Szükségesnek találtatván legelőször a' tudományos, művészi 's kézi mesterségbeli régi és újabb magyar műszavaknak eddigi könyvekből kiszedése, 782 magyar könyv' általolvasása bízott a' tagokra, mindenike a' maga osztályához valót kapván. 'S a' philosophia' és mathesis' osztályáéit mint már kiszedettek most szerkezteti ábécze rendbe egy egy oda tartozó tag. Ezek' kiadására az Igazgatóság költséget rendelt, mellyek kijövéen valamint később a' többi 4 osztályé, közöltetnek majd a' példányok több értelmes hazafiakkal, hogy a' társaságnak nem tagjai is előadhassák vélekedésüket az eddig készített új műszavakról, 's a' talán nem épen jól kifejezettek' helyébe jobbakat ajánlhassanak. Mert, így mintegy az egész ország vehetvén részt, országos köz tulajdona' minél tökélethebb összeszerkeztetésében, annak gyanúja, mintha önkény akarna tolni a' nemzetre szükséges műszavakat, elsimulhat, sőt ezeket a' műveltségben gyarapodó magyar mind nyelve' természete', mind a' világos értelem' megkívánása' útján új kincsül szavai közé készebben fogadhatja.

b) Hogy a' nagy szókönyvben, az elavult és nem mindenütt ismértes tájszavak, magyar mesteremberek közt dívatban lévő műszavak is, minél bővebben feltaláltassanak, ezeket is a' tagok mindenfelé gyűjtik, 's ők és más hazafiak is már jó esomót küldöttek bé.

c) Mivel a' társaság' neve alatt kiadandó nagy szókönyvhez minden magyar szó' hosszas összegyűjtése, megbírlása miatt több esztendő kívántatik, más

külföldi társaságok' ilyen munkálatinak példája szerint, el van fogadva néhány tagnak, kik egyesületben magyar-német, és német-magyar zsebszókönyvet készítenek, ebbeli dolgozásra ajánkozása, 's mihelyt azt elkészítik az ülések is által fogják nézni, hogy az országszerte nyilatkozott közkívánság' teljesítésére hajló készségét a' társaság, kötelessége szerint, előlegesen is bebizonyítsa. Ezen zsebszókönyvet azonban a' társaság még nem fogja magáénak vallani, 's azért kijöttét csak úgy eszközli, mint más külön írók' munkáját.

d) A' nagy magyar szótár' szerkeztetésének előrajzba szedése, azon megállapodások szerint, mellyekben az egyezés gróf Teleki József ebbeli munkájának alapul vételével megtörtént, a' nyelvtudomány' osztályára van bízva.

e) Elavult magyar szólásmódok' és szószerkezet' tekintetéből iratja a' társaság saját haszonvehetésre e' régi kéziratokat:

- 1) Ó testamentombeli némelly proféták' fordítása 1383ban.
- 2) Halabori Pap Bertalan' fordításai az ó testamentomból 1508ban.

Igy teend ezekkel:

- 1) Bátori László' bibliája 1450ből.
- 2) Sárospataki codex, vagy Velykee György' magyar zsoltáros könyve 1522ből.

2. Magyar grammatika ügye.

a) Míg ebbe bővebben ereszkedhetnék a' társaság, illy czimű, 32 lapnyi iratot adott ki: „*Magyar helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályai*,” mellyekkel az előbeszéd szerint, a' társaság tétovázás' és tarkaság' elkerülése végett, csak a' maga írásaiban fog élni, 's így, tagja' vagy nem tagja' külön munkájának kiadásakor, azt e' helyesírás' elfogadására nem kötelezi. Mert e' szabadságra hagyás' útja talán olyan új észrevételt szülhet másban, mellyet a' társaság is jónak fog vallani, minekutána, ha mit a' tagok is helyesebbnek találnak, az a' nagy grammatikába ereszkedésig is, javítatni fog.

b) A' nyelvtudomány' osztályának azon indítványára, hogy jó lenne, e' kettős betűk: *cz, cs, gy, ly, ny, sz, ty, zs*, mint még is csak egy hangot jelentők helyett, egyes jegyek' felvétele, miképen illyekről már Révai, Gyarmathi 's mások szólottak; a' társaság, említett osztályára bízta egyes jól eső betűk' ajánlását, mellyek majd próbára a' társaság' írásai közt, mutatóul előterjesztetnének.

B. Munkák' kiadása.

1) Több írótól bejött 52 kézirat. Ezek közül kinyomtatásra méltónak találtatott e' három: a) *Nemzeti képviselőlet' tudománya*, Kállay Ferencztől. b) *Horatius' levelei*, alexander versekben Kis Jánostól, 's azokhoz Wieland' jegyzetei Kazinczy Ferencztől. c) *Grammatica ungherese ad uso degl' Italiani*, Császár Ferencztől. Visszaadott javításra 3. Egészen visszament 18. A' többi vizsgálat alatt van.

2) A' társaságtól fordításra kijegyzett 61 tudományos munka közül el van foglalva 54. Béküldve máig 3.

3) Ns Abauj vármegyének a' kassai magyar játékszínre ügyelő küldött-sége' felszólítására, a' társaság 71 színjáték' fordítását hirdette ki. Fordítója mostanig 44nek találkozott. Bejött ezek közt kilenczé, mellyek közül el van fogadva 's kiadatik e' három: *Göthe' Iphigeniája*, Kis Jánostól. A' *nök' iskolája* Molièreből, Árvay Gergelytől. A' *nütelen philosophus*, Alberti Notaból, Császár Ferencztől. Egy, igazításra, kettő egészen visszament, három vizsgálat alatt van.

4) Az évkönyvek' nyomtatása elkezdődött. Az első kötet megjelenik 1833ban 's tüstént hírré leszen téve.

5) Ns Esztergom 's ns Komárom vármegyének azon kívánságára, hogy a' társaság magyar köznépi dalok', lakodalmi multságok' 's falusi szokások' gyűjteményét adna ki, minden taghoz körlevél ment, 's mostanig köznépi magyar dalokból 5 külön csomó jött bé. Foly ezek' megvizsgálása, 's a' java sajtó alá kerülend.

6) Közrendüeknek gazdaságbeli javítások', találmányok', felfedezések', jóra serkentő példák' 's több efféle olvashatása' tekintetéből, lépés van téve, egy szakaszonként kijövő gyűjteményhez.

7) Hogy tudhassa a' társaság, miféle kézirat vagy ritka könyv hol van, magyar históriához tartozó, rendelést tett a' bécsi császári udvari és a' milanói könyvtárban olyanok' feljegyzésére. Jövedelme' nevedezésével ezt több helyen is tétetni fogja, pótolthatása végett a' magyar história' hézagainak.

CZ. Munkák' megbirálása.

A' társaság' folyóirásának „*Tudománytár*“ czím alatt, mintegy 20 ívnyi első kötete sajtó alatt van. Ugyan annyi ívet teendő 2dik kötethez is készen a' kézirat. Tartalma a' folyóirásnak: A' magyar kir. birodalomban 1831 óta megjelent 's jelenendő akármelly nyelvű munkákról vagy birálatok vagy csak jelentések. ¹⁾ Kapja a' társaság a' literariai termékekről tudósításait tagjaitól 's más levelezőitől, kiket nyomtató műhelyekről való híradásra megkeresett. Foglalatja még: a' külföldön 1831en innen történő tudományos haladások' előadása kivonatokban, mellyhez a' társaság több külföldi időszaki írást járát.

D. Jutalomkérdések.

1) Négy olvastatott fel September 8dikán a' ns Pest vármegye' palotájában tartott köz ülésben, mellyet ő cs. kir. Főherczegsége, ország' Náadorispánja, 's a' társaság' törvényes Pártfogója kegyes jelenlétével díszesített. Ketteje, azért szól 1831re mivel az akkor meg nem tarthatott köz ülés' hiányát a' társa-

¹⁾ L. erre nézve alattabb a' 4d. nagy gyűlésben történt változtatást.

ság pótolni kívánta. Kiosztás és újságokba tétel által ismértesek már, azonban itt is következnek.

1831re.

Nyelvtudományi kérdés.

Mellyek, hányfélék, melly eredetűek és saját jelentésűek egyfelől a ragasztékok (suffixa) vagyis azon szók és szótagok, mellyek által a' magyar nevek' és igék' értelme módosítatik 's meghatároztatik? másfelől a' szóképzők (formativa)? Milly változásokat okoznak és szenvednek ragasztáskor és szóképzéskor; 's végre melly nemű gyökerekhez szövetkeznek az utóbbiak?

Philosophiai kérdés.

Mint hogy a' philosophia' minden ágának kifejtése 's hazánkban tenyésztése leginkább az által eszközölhető, ha nemzeti iróink a' philosophiára nézve szüntelen szemök előtt tartják, milly sikerrel dolgozának elődeik, vagy miben 's mi okra nézve maradának hátra, ez a' kérdés: Tudományos mivelődésünk' története időszakonként mit terjeszt elénkbe a' philosophia' állapotja iránt; és tekintvén a' philosophiát, miben 's mi okra nézve vagyunk hátrább némelly nemzeteknél?

1832re

Históriai kérdés.

Millyen befolyások volt honi városinknak nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására?

Mathesisi kérdés.

Számláltassanak elő a' nevezetesb eddig fevett módok, mellyek 'szereint mind az összenyomhatatlan, mind az összenyomható híg test indítja az erőműveket; jeleltessenek ki mindeniknél a' híg test szülte okozatok, és szoros megmutatásokkal erősítessenek meg; végre adassék elő, mellyik mód előzi meg a' többt, 's milly tekintetben?

Ezen czikk alatt említetik a' 200 darab aranyból álló, mostanig egy jutalomnak kiosztása, mellyet esztendőnként azon író nyer, ki a' többi magyar munkákhoz képest, leginkább kitünővel gazdagítja a' nemzet' literaturáját. 1831re e' megjutalmazás és díszítés ezen munkát jegyzé ki: „Árpád“ írta Pázmándi Horvát Endre. E' mellett dicsérettel említett betűrendben e' három: *Tudományok' őszvesége*, Nyírytól; *Utazás Franciaország' déli részében*, Tessediktől; *Csongor és Tünde*, Vörösmartytól.

2) Második jutalom is akkor járand, midőn arra is jut elég jövedelem.

3) Az Igazgatóság' évről évre 100 darab aranyat tett ki jutalmúl, felváltva, jó eredeti szomorú és víg játéokra. Az esztendő 1832beli Martius 24dikén kezdődött 's eleinte szomorú játékot vár be a' társaság megvizsgálásra.

E. Tudományos utazások.

Ezekre alkalmatosság eddig nem fordult elő.

HARMADIK CZIKKELY.

Pénztár' mibenléte.

Előre bocsátatik itt, hogy az Igazgatóság' kötelességének ismeré azon ajánlóknak hazafiúi nyíltszívűséggel felszóllítását, kik a' társaság' királyi megerősítése' esetére az 182 $\frac{5}{2}$ beli országgyűlés' írásai közt az 59dik ülésben álló 54dik szám alatt az alaptőke' nevelését felfogadták, 's azok közül kettő kedvezőleg is válaszolt.

Az 1831 és 1832dik esztendei pénztárnoki számadások' ·|· és ·||· kivonatjából kitetszik a' társaság' ezen két esztendő alatt volt jövedelmeinek és költségeinek mennyisége, valamint mind egyik esztendő' végével pénztárának állapotja.

Ált fogják abból az országosan egybegyűlt T. T. KK és RR. látni, hogy serdülő társaságunkat hazánk' minden renden lévő lakosai különös pártfogásokra méltatták. A' ·|||· alatt lévő jegyzék előadja az alapítók' sorát, külön azokét, kik még törvénybe iktatva nincsenek, hogy a' Haza' képviselői legjobb Fejedelmünk' kegyelmes helybenhagyása' hozzájárultával neveiket ajánlásaikkal együtt a' késő és háládatos maradékra szállítani méltóztassanak törvényczikkelyek által. — Esztendőről esztendőre új alapítványokkal nevedő tőkéit igyekezett az Igazgatóság' a' rendszabások' értelméhez képest a' bejött kamatok' $\frac{1}{2}$ részének és némelly más jövedelmeinek tőkésítése által is gyarapítani. A' ·||||· alatt ide zárt jegyzék előadja a' társaság' tőkéinek esztendőről esztendőre mind a' két úton lett szaporodását. Láthatni abból, hogy a' gyümölcsöző még némelly csekély részben kiadandó tőkék 300,540 pengő forintra mennek és ezek' kamataihoz adván a' némelly hazafiak által, míg élnek, esztendőnként tett ajánlásokat: 1050 forintot, a' társaság' esztendei jövedelme teszen 19,602 for. 24krt. Melly summából lehúzáván a' rendszabások szerint tőkésítendő egy hatod részt, a' társaság' folyó költségeire marad esztendőnként 16,335 for. 20 kr.

Igaz ugyan, hogy ez, több száz forinttal haladja meg a' társaság' mostani rendes költségeinek kivetését, mellyet az ·|||||· alatti jegyzék 15,624 forintban ad elő, de mivel a' mostani környüállások közt a' kamatokat minden hijánosság nélkül behajtani majd lehetetlen, a' mint azt az 1831dik és 1832dik esztendő' végével fenn maradt kamat maradék is bizonyítja; az Igazgatóság', költségeiben kevéssel terjeszkedhetett azon határokon túl, mellyeket, csakhogy a' társaság'

megindulhasson, az 1828ban Pesten együtt volt tudósok' küldöttsége, munkálkodásának 3dik 's hasonlóképen megerősített osztályában, az akkori tőkepénzek' jövedelméhez képest, annak elejébe tűzött. Még, több rendes tag van fizetés nélkül, ezen felül még számos tag' hijával vagyon a' társaság, hogy a' rendszabások által kijelelt kiterjedést elérhesse. Azok' fizetésére kívántatnék még esztendőnként 5900 forint, ezekére pedig 5500 forint a' mostani szűken mért fizetések mellett is; hogy pedig minden részben kiterjeszthesse munkálódását pénzalapjának akadályá nélkül, 6820 forint, és így együtt 18,220 forint, mint ezt a' ||||| alatti jegyzék bővebben előadja.

Megjegyzi továbbá az Igazgatóság, hogy a' Teleki grófok által ajándékozott könyvtárt a' társaság' számára még külön felállítani nem lehetett, mert annak közel 30,000 kötetéhez sem szállást nem kívánhatta még kibérleni, mivel arra, minekutána a' gyűlések' és pénztár' helye is évenként 900 pengő forintba kerül, jó része felmenne a' jövedelemnek, sem a' nemzeti muzeumba, hely' szűke miatt azt nem tétethető. Az Igazgatóság annál fogva a' társaságnak saját épület' szerezhethetést várja, mellyet alaprajza is kijegyez, hogy egyszeri költöztetés' költségével a' könyvtár mindjárt állandó helyen szedettessék rendbe, könnyebb használhatóság végett; a' mi most is foly ugyan, de több sikerü lehet a' könyvtár mellett kiszabandó olvasó szobákban, mellyek' csendje az olvasásból eredő tudós elmékedést jobban vizsgálatainak indíthatja.

Méltóztassanak a' T. T. KK. és RR. ezek' előterjesztése után, a' társaság' munkálódásainak kezdetét kegyesen fogadni. Nem olly szétható még az, mint a' millyenné a' nemzeti műveltség mellett fellelkesedés' huzomossága teheti, 's tenni akarja, midőn újabb meg újabb áldozatok szentebb és szentebb kötelesegekre intendik. Keblet emelő ugyan, már is illy nevezetes tőkét szemlélni együtt, 's ő Felségét Vdik Ferdinánd királyt annyi fenn költ' áldozók közt látva tudni; nemesen büszkítve érezteti ez, hogy Magyarországnak férfias akaratjává lön Európa' művelt nemzeteinek sorában haladása. Hazafiúi érzékeny indulattal ajánlja ennél fogva a' T. T. KKnak és RRnek az igazgató tanács e' társaságnak továbbra is elésegítetését.

Igyekezni fog az Igazgatóság a' dolgok' sikerésítésén. A' T. T. KK. és RR. pedig bölösen általlátják, hogy a' társaságnak épen az fogja mindenkor gátolni lankadását, ha reá a' nemzet' képviselősége gondos szemmel leend, valahányszor munkálódásainak miben léte így előterjesztetik.

Költ Pozsonban, a' magyar tudós társaság' Igazgatóságának Februarius 4dikén 1833ban tartott üléséből.

Gróf Teleki József m. k.

Elölülő.

Döbrentei Gábor m. k.

Titoknok.

NEGYEDIK NAGY GYÜLÉS.

1833.

November 2dikán kezdve 15dikéig, 16 üléssel. A' társaság' új szállásán az Urak' utszájában, Trattner-Károlyi háznál. A' három utóbbi napon dél előtt és este, ülés. Vezette mind a' 16tot Gróf Teleki József Elölülő. Jelen volt: Gróf Széchenyi István Másodelölülő; a' tiszteleti tagok közül: Fáy, Georch, Gr. Károlyi György, Jankowich, B. Mednyánszky, B. Wesselényi Miklós (November 8dikáig). A' titoknok Döbrentei. Rendes tagok közül: Bajza, Bugát, Gebhardt, Guzmics, Gyóry, Horvát Endre, Kállay, Kis János, Kisfaludy Sándor, Luczenbacher, Perger, Schedel, Szalay, Szemere, Szilasy, Vörösmarty. A' levelező tagok közül: Angyalffy, Csató, Ferenczy, Forgó, Hoblik, Hoffner, Sztrokay, Tessedik. A' szavazattal bíró pénztárnok: Helmeucz.

Zsebszótár

A' héti ülésekből ide utasítottak, a' titoknok előadván, helybenhagyatott November 15d. a' héti ülésnek Junius 3d. előlegesen tett azon intézkedése, hogy a' magyar-német és német-magyar zsebszótár' elkészült íveit azért ne vizsgálta meg a' társaság külön, tagjaival, mivel az e' munkához vállalkozottak' számára alapszabályokat a' társaság már maga tűzött ki, 's a' szerzők meg lesznek, mint kezesek, nevezve; a' társaság továbbá e' körül egyedül kiadó gyanánt lépik azért elé, hogy a' közkivánat' létesítésére hajlását addig is bizonyítsa, míg saját nagy szókönyvét összeszerkeztetheti. Erre kívánta volt épen a' héti ülés is fordítatni inkább idejét mintsem zsebszótár' megvizsgálására, midőn az ezt dolgozók' indítványát, melyet a' Másodelölülő, ki a' zsebszótárt leginkább sürgette, ada elé, elfogadta az elébb fennforgott elv helyett, hogy a' zsebszótáron az ülések vagy megbízott tagok is végig mennének, mint ezt az Igazgatóságnak 1832ről szóló jelentése a' 29d. lapon megemlíti. *L. Névkönyv. 1833.*

Vörösmarty és Schedel hivatalosan jelenték most mint a' zsebszótárra felügyelők a' német-magyar résznek készen és sajtó alatt létét, 's ez első kötetnek 1834ben elkészülhetését, melyre az határozottott hogy az mindjárt áruba menjen, a' magyar-német rész' kijöttének be nem várásával.

A' Bitniczre 's Gyóryre bízott mathematicai műszótárnak; hason- Mathematicai és philosophiai műszótár.
 lóképen, Szalay által a' philosophiainak szerkeztetése bévégeztetvén,
 rendeltetett a' hadtudományi műszavaknak amahhoz csatlása, mind a'
 két osztálybeli gyűjtemény eleibe a' titoknok által bévezetés' készítő-
 se, mellyben az elv és czél kifejtessék.

Elé kell vala vétetni most a' nagy szótár írása' planumának is, Nagyra és más-
 sának planum
 a' mint annak egybeszerkeztetését a' 3d. nagy gyűlés' 4d. ülésének 65d.
 pontja, a' nyelvtudomány' helybeli tagjaira bízta, de egyéb tárgyak
 ehhez időt nem engedének 's így annak általnézése a' héti ülések'
 dolgává tétetett, úgy hogy az után tagok' számára 300 példány nyom-
 tattassék.

Ide tartozólag említetik meg, eléterjesztése a' Junius 19d. tar-
 tott héti ülés' indítványának az iránt, biztosítatná felszólítás által a'
 nagy gyűlés azokat, kik tót-magyar, orosz-magyar, horvát-magyar,
 oláh-magyar, örmény-magyar szókönyvet készítenének, hogy munkájuk-
 kat, ha megfelelőnek találtnék, a' társaság kinyomtattatná, mivel e'
 magyarországi népek olly segédkönyvek által is hamarább magyarosod-
 hatnának, de a' felszólítás, költség' nem léte miatt, mostanról még el-
 maradott. A' szerb-magyar szókönyvnek azonban, mellynek készítésére,
 ha a' társaság elfogadná, a' titoknok' felszólítására Berics János szerb
 nyelvtudós ajánlkozott, ugyan az említett héti ülésből történt jelentés-
 re, vizsgálat alá veendősege elfogadtatott.

Halabori Pap Bertalan kézírata' hív másának bémutatása után tu- Régi magyar
 nyelvmélték.
 domásul vevé az ülés Novemb. 8d. hogy Bátori László' bibliája, Jordá-
 nánszky Elek esztergomi érseki helyettes, kanonok 's tinniniai püspök'
 szívességéből, kinél az most van, Szlemenics Pál' felügyelése alatt félig
 másoltatott le maig; hogy a' bécsi kézirat Gévy által szinte kész, hogy
 Velykee zsoltárainak leírása eddig miért huzódott. 'S ujra, követke-
 zők' másoltatása találtatott érdekesnek:

1. Kinizsi Pálné' imádságos könyve 1513ból. Czech János' gon-
 doskodása által, valamint

2. Az egyházi beszédek 'stb. kézírata 1530—31ból, Érsekujvá-
 ratt, mellyekről szó már felebb volt.

3. Sz. Gergely' kettős beszélgetései, mellyeknek Haenel ¹⁾ Midd-lehillben Worcestershireban, Sir Thomas Philips baronetnál létét írja. A' titoknokra bízott, hogy e' kézirat' mássát Bowring vagy Petrovics Fridrik által, ki Londonba utazandó, szereztesse meg.

4. A' tihani klastromban lévő predikációk 1530ból. Ezek' leírását, magára Guzmics vállalta.

Határoztaték itt, ilyenekből gyűjtemény' kiadása az Aprilis 10d. volt héti ülés' javaslatára, mellyhez akkor indítványt Vörösmarty teve. A' szerkeztetés' mivolta most így intéztetett:

a) A' nyelv' tekintetéből érdekes minden olly eléríthető kézirat belé vétessék, mellynek kora a' 16d. százszaknál elébb való.

b) A' kéziratnak csak első lapja nyomassék helyesírása szerint lévő betűkkel, 's ha egy kötetben különböző évből több és megint másféle betűjü irat volna, ismét hasonmással adassék az első lap, a' többi azonban mai betűk szerint, de eredeti írásmóddal. Elöl pedig utasításul a' régi ábécze mai olvasásu betűkkel magyaráztassék, 's az elavult szavak és szószerkezetek kijegyeztessenek.

c) Szavakról, szószerkezetéről, grammatikai mélyebb vizsgálódások, jegyzetek még most nem kísérik e' gyűjteményt, de előbeszéd fejtse ki a' kézirat' lemásolását, 's a' mennyire ki lehet nyomozni, történeteit.

A' társaság kívánatosnak vallván illy gyűjteményt csak azért is, hogy a' nyelvtudós korról korra előmenttét 's változását lássa egy folyó gyűjteményben a' nyelvnek, az Iső kötet' mindjárti nyomtattatása ajánlatott az Igazgatóság elejébe, mihelyt az abba rendelttek, u. m. a' nemzeti muzéumban lévő két halotti megszólítás' és a' bécsi codex' mása kéznél lesznek.

'S egyedül a' történettudományi magyar kéziratok' összeírása iránt felolvastatván a' héti ülések' 182d. pontja, helyben hagyta azt a' nagygyűlés November 15d. 's a' már felebb kijegyeztettekhez a' még találandók' sorozására az illető tagokat fel is szólította.

¹⁾ L. Catalogi libror. MSSptor. qui in bibliothecis Galliae, Helvetiae, Belgii, Britanniae, M. Hispaniae, Lusitaniae asservantur, a D. Gustavo Haenel, Lipsiae MDCCCXXX. pag. 881. a' kézirat' száma 2314. Dialogi S. Gregorii (hungarice) chart.

Hasonló okból ugyan azoknak adatott által a' megjelent helyesírásra a' 3d. nagy gyűlés' határozata szerint mostanra beadott észrevételek' összevetése, mellyeket a' tagok közül, titoknoki körlevélre, Bugát, Czech, Kis János, Kisfaludy, Nyíry, Szlemenics, Czuczor, Hoblik, Dr. Kovács, Udvardy küldöttek. Ezeknek úgy megvizsgálása után, hogy a' felvett létalapos pontok bántatlan maradjanak, a' helyesírás' 2d. kiadásának példányi száma 1000re tétetett.

Helyesírás' továbbli vizsgálása.

November 9d. adatván elé a' héti ülésekből a' béküldött népdalok' dolga, jelentette Vörösmarty és Schedel, hogy a' reájok elolvasás végett bizott tíz rendbeli népdal gyűjtemény közül két kötetre mehető kijeltek, már bővebben, következő elvek állapítottak meg. Minden népdal gyűjtemény vagy a' nép' számára készülhet hogy annak izlését erkölcsét nemesbítse, vagy az ember vizsgálónak, ki az illy eredeti néphangokból az azt dallók' szellemi fokát itéli meg. Amabba mehetnek:

Népdal gyűjtemény' kiadása

1. Igazi 's már a' nép közt divatozó dalok, mellyek az érintett két célra szolgálnak ugyan, mindazonáltal a' nép' szellemében lön rajtok holmi változtatás 's így a' nép ezeket is kedvetelve felkaphatja.

2. Mehetnek belé egyenesen költők által, de hasonlólag a' nép' lelke szerint készült dalok, mellyek közt hogy nemzeti erényekre 's a' hazáért hős tettek' véghez vitelére buzdítók is különösebben is legyenek, felette óhajtható.

A' másod rendbeli gyűjteménybe kirekesztőleg a' nép közt támadt dalok teljes eredeti mivoltokban csinosbítás nemesbítés nélkül valók.

A' társaság, ns Esztergom és Komárom vármegye' felszólítása 's ön meggyőződése szerint az elsőbbiknek adván hasznos céljánál fogva még most elsőséget, illy szellemü gyűjteménynek kétféle kiadását tartá helyesnek:

a) Nép számára kisdol fűzetekben gazdaságosan nyomtatva.

b) Mivelt olvasók' kedvéért szebb nyomtatással 's egyszersmind kótákkal.

Szerkeztetőkül pedig Vörösmartyt és Schedelt nevezte ki az ülés, 's költség rendelésre az Igazgatóságot kéré.

Hogy a' társaság folyóiratot adjon ki, szavazat' többsége erősíté meg, de kritikát abból ismét felesebb szavazat marasztatott ki Novemb.

Tudománytir

5d. 's így ennyiben többség kívánta az alaprajz' e' pontja' elhagyását. Majd az ezen ülésben megbízott választottsági tagok: Gróf Széchenyi, Gróf Andrássy György (ide neveztetett az elment Kis János helyett Nov. 11d.), Fáy, Schedius, Döbrentei, Kállay, Schedel, javaslata szerint, mellyhez még a' Novemb. 14d. tartott ülés csatla némelly pontot, illy tartalmu folyóirat lön megindulandó:

1. Kiterjeszkedjék az emberi tudás' minden ágaira, leginkább fogja fel azonban a' jelenkor' haladásait; az előadás köz értelmességre ügyeljen, annak alakja ne bíráló és vitatkozó, hanem inkább értesítő és közlő legyen, iránya pedig az, hogy külföldi folyóiratokat nem tartható hazánkfiai, szükségüknek benne pótlékát leljék.

2. Kutfői legyenek, eredeti dolgozatok akár tudós társasági tagoktól akár nem azoktól, a' mennyiben a' kitzótt czélnak megfelelők, továbbá a' külföld' jelesebb folyóiratainak czikkjei kivonatban vagy újabb összeállításban adassanak.

3. A' szerkeztető ennél fogva kötelességül ismeri az e' végre tartandó folyóiratok' kiszemelését, minden legérdekesebbnek azokból több tudóssal kiket maga szólít fel és kiknek dolgozatairól kezeskedni tartozik lefordítását. A' könyvismertetési és egyvelges rész is leginkább az ő gondja leszen. Ellenben, a' béküldendő eredeti dolgozatokat a' héti ülésnek bémutatja, melly mindenikét egy taggal általnézeti 's ennek írásbeli véleménye szerint veszi fel azt a' szerkeztető vagy adja vissza. A' fő felügyelés különben is folyvást a' héti ülésé.

4. A' szerkeztetőnek már elébb meghatározott 300 pengő forintnyi évdija megmarad, az íróknak egy ívnyi fordításért 6 for., eredetiért 8 for. járand pengőben. Szerkeztetőül megerősítetik Schedel Ferencz.

5. A' kötetek' nagysága mintegy 15 ívre, száma évenként négyre határoztatott, megjelenésük' idejéül a' mennyire lehet, mindig a' pesti vásár. A' hová metszet kívántatik, eszközöltessék.

6. A' czim így: Tudománytár. Közre bocsátja a' magyar tudós társaság. Szerkezteti Schedel Ferencz.

Kezdetik pedig 1834ben 's a' közönséget felőle, annak idejében a' titoknak fogja előre tudósítani.

És az Igazgatóság elejébe e' nagy gyűlésnek, mellyhez az, ezen ügyet utasította, a' folyóiratról mostani véleménye így leve, költség' rendelése iránt is terjesztendő.

Magában értetik egyébiránt, hogy a' tudománytár' szerkeztetésére nézve tett minden egyéb elébbi intézkedés, melly nem a' birálatokat illette, meghagyatott erejében.

A' melly pontokat a' héti ülés Martius 26d. előlegesen eleikbe szabott az említett 10 szomorújáték' elítelőinek, azok most November 5d. így erősítettek meg:

Vezérpontok.
játékszíni pá-
lyamunkák'
elítélése körül.

1. Akármelly más kézirat' elítélésénél kényesebb lévén játékszíni munkák közül egy legjobbnak kiválasztása, mivel ilyeneknél különböző izlés, érzet és képzelés is vezérli az ítéletet, a' többiekhez képest legjelesbnek ismertről pedig a' társaságnak kell kezeskedni, hét tagra bizatik a' vizsgálat. Ezeket a' mennyire lehet a' nyelvtudomány osztályabeli, vagy olyan tiszteleti 's rendes tagok közül kiknek a' szép művek' e' nemében jártassága ismeretes, mindig egy évre a' nagy gyűlés választja, mellynek a' választottság' ítéletét támogató okokhoz szólhatni joga fennmarad.

2. Ha olly tagra eshetnék elítélővé választatása, ki maga is adott bé nevetlenül pályadarabot, az akkor azt köteles bejelenteni előre, mert az illyen, szavazat alá sem mehet. ¹⁾

3. A' választottak semmi ürügy alatt sem vonhatják ki magokat a' foglalatosság alul.

4. A' titoknok rendet készít a' megvizsgálandó munkák' számához és időhez képest 's azokat sorban küldi az elítélőkhez, kik a' meghatározott napon okvetetlen vissza is küldik. Mindenik bíró köteles tehát kiszabott idejére a' munkát elolvasni, arról jegyzéseit magának feltenni, hogy a' vélemények a' nagy gyűlés előtt készen legyenek 's azok' összevetése tanácskozás által jókor megtörténhessék.

5. A' ki mit csekélyebbnek lel, arról teljes birálatot adni nem köteles, de jobb darabokról indító okokat felhordó véleményt ohajt a'

¹⁾ Ennél fogva jelentvén Vörösmarty a' Martius 26d. volt héti ülésben, hogy a' beadottak közt munkája van, így a' választhatók közé nem tétetett.

társaság. A' több közt pedig mind legjobbnak mind magában jelesnek 's jutalomra méltónak lelendő munkáról bővebben sőt kimerítőleg köteleztetik írni ítéletét a' bíráló.

6. A' választottság' összeültekor, mindenik tag elmondja vagy olvassa ítéletét, 's a' melly darabot többség vall jutalomra méltónak, azt írásban tett teljes megbirálás által ajánlja e' választottság a' nagy gyűlésnek.

7. A' jelmondatos levélek a' Martius 24d. után tartandó héti ülésben, midőn a' darabok beadatnak, külön borítékba pecsételtessenek le együvé az előlülő 's társaság' pecsétével, 's a' míg eléveendők, a' levéltárban tartassanak.

Felolvasatott majd erre November 8d. a' Martius 26d. kinevezett választottság' tudósítása a' 10 szomorújátékról, melly a' *Vérúász* címűt 100 arany jutalomra, *Tirust* tiszteletdíj mellett kiadásra, a' *Valkói amazont* dicsérettel megemlítésre ajánlotta. Úgy áll ezekről a' jelentés miként a' nagy gyűlés elfogadta, a' 2d. köz ülés' jegyzőkönyve' 10d. pontja alatt e' 2d. kötetben.

November 15d. pedig az 1833beli Martius 24d. — 1834beli Martius 24dikéig álló jutalomra bévárando' eredeti vígjátékok' elítélésére titkos szavazat' többsége által választatott: Fáy, Döbrentei, Bajza, Kálly, Kölesey, Schedel, Vörösmarty.

Az így nyert 's nyerendő eredeti színjátékok' nyomtatására nézve továbbá új gyűjtemény' megindítását kívánta e' nagy gyűlés, e' czímmel: Eredeti játékszín. Kiadja a' magyar tudós társaság. Első, második 'stb. kötet. A' magyar tudós társaságtól 1833b 'stb. első (vagy második) pályadíjt nyert szomorújáték (vígjáték). Minden darab egyébiránt külön füzetben álljon 's külön is árultassék.

November 6d. felolvasatott az October 26d. volt héti ülés' jegyzőkönyvének azon pontja, melly szerint a' 3 pályabíró' véleményénél fogva a' nyelvtudományi 7 felelet közül a' kitett jutalom ezen jelmondatunak: *Commendo ego et illud studium, etc.* ítéltetett; tiszteleti díj melletti kiadásra pedig e' jeligéjü: *Nemes tudós társaság! Nem annyira 'stb.* Láthatni ezek felől a' nagy gyűlés' hivatalos jelentését a' 2d. köz ülés' jegyzőkönyvének 7d. pontja alatt e' 2d. kötetben.

Vérúász, Tirus,
Valkói amazon
mikép ajánlat-
nak.

Választottság az
1833/4beli vígjá-
tékok' elítélésére.

Nyelvtudomá-
nyi jutalom
1831re kiadott

Ugyan November 6d. előadatott a' mathesisi kérdésre béérkezett egy felelet' dolga. Áll erről a' jelentés a' 2d. köz ülés' jegyzőkönyvének 9d. pontja alatt e' 2d. kötetben. Mathesisi jutalomnál 1832-kiadás.

'S itt most abban lön megegyezés, hogy valamint Tirus és a' nyelvtudományi 2d. rangu jutalomfelelet, nyomtatás alá a' fődíjakat nyerteken felül adatnak, akként álljon ezután a' 2d. sőt talán a' 3d. rendbeli jutalmazhatás is; mivel, tapasztalás szerint olyan feleletek is jőnek, melyekre ugyan rokon megegyezés nem nyújtja az elsőség' koszorúját, de lelkeségük több helyen megragad 's figyelmetlenül hagyni azokat a' kisebb érdemet is megismerni szerető szívnek fáj, ilyeneket pedig a' társaság különben is kiadna, ha külön jőnének bé mint egyéb jobb jobb kéziratok. Ennél fogva a' kérdések' ezutáni kihirdetések ez is megemlítendővé lett.

November 2d. három küldöttség választatott szavazat' többségével, hogy ezek előre dolgozhasanak. Három küldöttség 's tárgyaik.

I. *Az 1832ben megjelent magyar munkák közül a' legjobbak' ki-jelelésére :*

B. Wesselényi Miklós, Döbrentei, Bajza, Guzmics, Schedel, Szemere, Vörösmarty.

II. *Az évkönyv' 2d. köteté' számára bėjött dolgozatok' megvizsgálására :*

B. Mednyánszky Alajos, Fáy, Schedius, Horvát Endre, Kállay, Kis János, Kisfaludy, Luczenbacher, Szalay.

III. *A' 2d. köz ülés' tárgyai' elrendelésére.*

Gr. Károlyi György, Georch, Jankowich, Bugát, Gebhardt, Gyóry, Perger, Szilasy.

Az elsőnek általadván a' titoknok azon 1832beli könyvek' címsorát, melyeket a' 3d. nagy gyűlés' határozata szerint, külön külön az osztályok összeirtak, az, November 6dikán terjesztette elé véleményét.

Legelőszér is ajánlására, azon vezérpontok' 2dika, melyeket a' 3d. nagy gyűlés tūze ki, ¹⁾ így tétetett:

¹⁾ L. az évkönyvek' 1ső kötetének 92d. lapját.

A' 11dik rendszabásban érdeklött tárgyú munkák jutalomtól elvannak zárva.

Az említett vezérpontok' 4dikéhez továbbá ez csatoltatott:

Ila megholt író' munkája íteltetnék legjobbnak, a' társaság minden különös esetben, azt is elfogja még határozni: kiadassék-e az elhunyt' örököseinek a' jutalom vagy ne?

7dik vezérpontul pedig még ez határoztatott:

Egyes íróknak összegyűjtve kiadott olyféle jeles munkái is nyerhetnek koszorút, mellyek részenként vagy darabonként már az előtt megjelentek. Valóságos második kiadás mindazonáltal ide nem értetik.

Szavazat' többsége ezek után, November 7d. Kresznerics' magyar szótárát érdemesítette a' 200 darab aranyra, dicsérettel említendőknak pedig e' következőket ábécze sorban: Fáy Andrástól Bélteky ház; Kisfaludy Károly' munkáiból 7 kötet; Kölcsey' versei; Szilágyi Ferencztől: Klio. 1ső kötet; mint ezekről a' jelentés a' 2d. köz ülés' jegyzőkönyvének 8d. pontja szerint e' 2d. kötetben bővebben szól.

A' IId. választottság a' héti ülésekben felebb említett dolgozókon kívül még e' következő értekezéseket vette által, mint mostan beadattakat:

A' kög' négyszegítése. Matematikai értekezés Bitnicztől.

Hellen-magyar literatura. Folytatása az 1ső kötetben lévőnek, Guzmicstől.

A' Duna' regulázásáról. Gyórytól.

A' magyar nemzetiségről. Kállaytól.

Széptudomány. Nyirytól. A' folyóvizek' belsőinek tudákos ismeretése. Ugyan attól.

Az ócsai és demsusi régi templomokról. Rajzokkal. Tessediktől.

Emlékbeszédet e' kettőt: Tittelre Bitnicztől, Imre Jánosra Szalaytól.

Sorozta ezeket a' 2d. kötet' számára a' választottság' javaslata szerint a' nagy gyűlés Nov. 14d. 's mellyek jöhetnek ki, itt láthatók.

A' IIIId. választottság pedig, mellyel ezeken kívül Kisfaludy Sándor' regéje „Szigliget“ is közöltetett, a' köz ülésben is felolvasandókat még November 8d. ajánlotta bé, midőn annak tartásához a' rend általjában megállítatott.

200 aranyat
nyert munka
1832re.

Évkönyvek' 2d.
kötetébe érte-
kezések.

Felszólította ekkor az Elölülő úr köz ülési értekezések' készítésére mind a' hat osztályt általjában, nevezetesen a' történet, mathesis és természet tudományai' osztályait arra, nyujtsanak bé ez után ezek köz ülési felolvasásra olly nemű dolgozatokat, mellyek mellett némelly érdekes új tárgyakat vagy tapasztalatokat is elémutatni lehessen 's így a' hallgatók' nagy közönségének figyelme több oldalról felgerjesztethesék. 'S erre illy felosztó határozat is lön:

A' 6. osztály felszólításán értekezések.

Az 1834beli köz ülésre a' természettudományi és philosophiai,

Az 1835belire a' nyelv és történettudományi,

Az 1836ban tartandóra a' matematikai és törvénytudományi osztályok úgy gondoskodjanak, hogy mindenike nyilvános előadásra szánt legalább két két dolgozatot adjon jókor bé 's e' rend, 1836ton túl megint a' kiirt sorban váltassék fel.

Illy dolgozatokra nézve, mellyeket a' társaság, tagjaival évkönyvei' számára készitet, kérdés támasztatott volt a' Majus 20d. és Junius 3d. tartott héti ülésekből: meddig maradnának azok a' társaságnak mint testnek kirekesztőleg sajátai? 's határozat az leve: hogy efféle munkácskák, mellyeknek gyűjteménye tesz egész könyvet, kijövetelük óta számlálva álló esztendeig ki ne adathassanak íróik vagy más által, mire alkalmat a' Kazinczyra irt emlékbeszéd nyujta, mellyet Kölcsey és Szemere elébb eresztettek közre Muzáron' új folyamában, mintsem az évkönyvek' 1ső kötetében megjelent volna.

A' törvénytudomány' osztályának csak egy tagja lévén jelen, az osztály nem közös javaslatot adhata bé, hanem a' titoknok, Perger', Szlemenics' és Stettner' külön béküldött javaslatait olvasta fel, a' midőn Pergeréi közül az fogadtatott el 1833ra, mellyet e' második kötetben a' 2d. köz ülése' jegyzőkönyvének 11d. pontja mutat.

Új juttalomkérdések 1833ra.

A' természettudomány' osztálya' kérdéséhez hasonlólag 1833ra Gebhardt, Bugát és Schuster adott bé az osztály' nevében hármat 's Horvát József küldött annyit. Feltétetni, a' többség azt kívánta, a' helybeli tagokéi közül, melly az említett jegyzőkönyvnek hasonlólag 11d. pontjában látható.

'S e' nagy gyűlés az Igazgatósághoz folyamodék még egy más kérdés' kihirdetetésére is. Nemzeti játékszinre vala ez figyelmeztető, Bu-

Budai magyar játékszin' megszűlése a' nyelv'

színházak' telin-
tetél.öl.

dán. Intézetre, melly a' nemzet' nyelvvel nyájaskodólag barátkoztatná meg okosan ingerelve két fővárosunk' német ajku szorgalmas polgárait. Az lön valahára látható mint első már 's nem csak kegyelem futó vendége az ország' fővárosában, a' király' lakhelyén. Megnyitotta volt neki Buda városa színházát, az elébbi német játszóktól csekély részvét miatt most üresen hagyottat, 's Pest vármegye oltalmába vevé, megkísértőleg másfél évig: ha összeszemelhető-e már az országbeli több színész társaságocskák' elsőbb tagjai közül egy tökéletesebb egyesület, és ha igen, kifejelett-e a' két városnak már annyira nemzeti szelleme, hogy e' jobb társaságot folyvást fenntartaná látogatásaival? Ennek eszközlésére kívánt e' nagy gyűlés is csatlakozni segédül, minthogy a' 4d. rendszabás' értelme kötelező is magyar játékszínről gondoskodásra. Mutatja ez érdeklött jutalomkérdést a' 2d. köz ülés' jegyzőkönyvének 12d. pontja.

Javaslatára történt ez, azon választottságnak mellyet az ülés November 5d. nevezett ki, hogy a' Másodelőlülő urnak e' kérdésére: mikép lehetne a' tudós társaságnak a' budai színész egyesület' ügyét sikeresen előmozdítani? véleményt adjon. Tagja annak volt: Gróf Széchenyi István, Fáy, Bárány Wesselényi, Döbrentei, Horvát Endre, Kisfaludy, Vörösmarty.

Ezeknek November 9d. és 11d. eléadott indítványára határozott még :

1. Az Igazgatóság'hoz az iránti kérés' menetele, hogy egy loge fizettetnék a' társaság' pénztárából 1½ évre, társasági bizottság' számára, mellynek tagjai a' Pest vármegye' részéről kinevezett két igazgatótól Döbrentei Gábor és Fáy Andrástól, kik itt mint a' tudós társaság' tagjai hasonlóképen azon bizottságban lennének, kezükhez vennék kijavítás végett az olyan fordított vagy eredeti színdarabokat, mikben az eléadás alatt nyelvbéli grammatikai hibák, nem helyes magyar szókötések tapasztaltatnának 's így a' sorra megtisztított színjátékok a' társaság' eszközlése által ezután csinosabb 's jobb ízlésű nyelvet terjeszsenek; tiszteletdíj'ul pedig a' kijavítók' számára a' társaságtól 500 pengő forint adatnék. Abaúj vármegyéhez továbbá menne jelentés, hogy a' pártfogása alatt Kassán lévő magyar színészek' számára ezen így kijavított darabok' másolatai szíves készséggel küldetnének meg, mert Abaúj

KK és RR iránt a nagy gyűlés is hazafi tiszteletet érez azért, hogy Kassa városa' színházát hat év óta magyarra változtatták, 's Báró Berzeviczy Vincze' és mások' kormánya által jó hírre kapván ott a' nemzeti színészség, azon iskola' tagjai találthatának érdemesekül Buda játékszíne' elfoglalására.

2. Fejeztetnék ki Pest vármegyének ezen ügyben ismét bizonyított hazafiúi buzgóságáért a' nagy gyűlés' köszönete az Igazgatóság által. ¹⁾

'S mind ezt elfogadván az igazgatói tanács, Nov. 15dikén a' most említett czélú bizottság' tagjává a' vármegyei két igazgató mellé nevezetett a' Pesten-Budán lakók közül: Vörösmarty, Csató Pál, gróf Dessewffy Aurél, Jakab István, Rothkrepf Gábor, Tessedik Ferencz.

Béjelentette a' titoknok November 9d. hogy a' héti ülésekben 1832beli November 16d. óta 1833beli October 26dikáig 55 kézirat-ról olvastatott fel két két tag' véleménye 's azok közül tüsténti nyomtatásra elfogadtatott, a' fordításra kijegyzettek közül:

Sajtó alá elfogadott kéziratok.

1. A' Játékos, Ifflandtól, fordította Thaller István folyóbeszédben, mint a' külföldi játékszín' IVd. kötete.

2. Alzír, Voltairetól, fordította ötös jambusokban Jakab István, mint Vd. kötet.

3. Tancred, Voltairetól, ford. ötös jambusokban Árvay Gergely, mint VI d. kötet.

'S ezek most innen az Igazgatóságnak ajánltattak.

Jelenté továbbá, hogy egy más színjáték' fordításán kívül, négy eredeti kézirat közöltetett még egyszer, némelly pótlás' tekintetéből szerzőjével, mellyek közül egyik financiai, másik történelmi-törvényi, harmadik törvényes 's egy román, és ezek javítottan visszaváratnak, a' többi pedig kereken visszaadatott.

Babbage Jakab' logaritmiai táblái felől e' nagy gyűlésben fogadtatott el Nagy Károly levelező tag' ajánlkozása megvizsgáztatás után, ki az említett cambridgei professortól a' táblák' stereotypusát le-

Babbage' logaritmiai táblái.

¹⁾ A' köz ülés' napján Nov. 10d. a' társaság' minden tagja megjelent a' budai színházban. Adatott: 1. Három egyszerre, 1 felv. Kisfaludy K. 2. Házaspár, 1 felv. Koczubetól. 3. Vigjáték, 1 felv. Kisfaludy K. munkája.

nyomtatás végett kinyervén, az angol bevezetést magyarul készíteni, 's hogy a' magyar haza e' leghibátlanabb és csinos logaritmiai munkát így jutalmasabban megkapja, zöld papiroson 500 példánynak lenyomatása, Nagy Károly' gondja alá adatott.

Kazinczy' munkái kiadásának.

Igy lön az Igazgatóság eleibe terjesztve, Kazinczy' eredeti munkáinak teljes gyűjteményben ekkép kiadatása: 1. Évenként egy kötet jőjön ki. 2. Kezdessék 1834ben. 3. Kiadók Bajza és Schedel. Továbbá, fordításai közül, a' már megjelentek' elmellőzésével 1834ben adatnék ki Sallustius' Catilinája és Cicero' beszédei 's levelei. Mindenikből a' példányok' száma 500 legyen.

Tudnivalók kiadásához.

Eléterjesztetett a' kéziratok' kiadásaihoz az Aprilis 22d. volt héti ülésnek „tudnivalók“ czím alatt előlegesen tett rendelkezése, melly az eddig megjelentekhez azért kapcsolatott, hogy a' társaság' elvei azok körül kitessenek. 'S ezek' pontjai ezutánra is szolgálólag így állapotátának meg:

TUDNIVALÓK.

Külön külön minden munkához alkalmazva.

1. A' magyar tudós társaság ezen munkának csak kiadója lévén, nem kezeskedik a' benne követett nyelvszabályokról, sem írásmódról, sem végre akárminemü nyelvet 's írást illető elvekről; egyedül arra kívánt a' kéziratok' birálatában ügyelni, hogy az elfogadott és sajtó alá bocsátandó munka, mint egész egy vagy más tekintetből ajánlható legyen 's a' literatura' jelen állapotjában kiadásra méltónak tartathassék.

2. Nem vizsgálhatván meg a' benyújtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben: ez, u. m. (a' munka' czíme) N.N. és N.N. (véleményadó' neve) mint e' végre hivatalosan megbizott (tisztelési, rendes v. levelező) tagok' írásbeli ajánlására adatott sajtó alá.

3. E' színjáték azon 71 közül való, mellyek' fordítására a' társaság 1831ben Juniusban tagjait és 1832ben Martiusban a' magyar írókat általjában felszólítja.

Jegyzés. Ezen pont változtatással megyen a' társaság által kitűzött tudományos munkákhoz. Egyéb akármineműeknél pedig elmarad.

4. A' társaság által kiadott kéziratok közül ez (I. II. III. IV. 'stb.) számu.

A' magyar tudós társaság' határozata szerint.

Titoknok' aláírása.

Abban egyezett meg ide tartozólag még a' nagy gyűlés, hogy az itteni 1ső pont mostanában még minden tárgy munká' kiadásához tétessék; a' 2d. pedig, a' kézirat' elfogadásának alkalmát, 's megbíráltatása' módját terjessze elé. Mint az eredeti színjátékok' köteteinél, így:

„Nem vizsgálhatván meg a' bényujtott kéziratokat a' társaság fejenként és egészben, ezt, u. m. (a' munka' czime) melly az (évszám) . . . beli drámai jutalomhirdetésre érkezett (szám) kézirat közül való, a' (szám) nagy gyűlés, az ezen versenymunkák' megbírlására külön kinevezett küldöttség' írásbeli ajánlása szerint méltatta első v. második jutalomra és sajtó alá.“

A' Februarius 25d. volt héti ülésből pedig az adatván elé, hogy akkor a' Másodelőülő nr, az Igazgatóság' 1ső ülésének 6d. ¹⁾ 's másodikának 4d. pontja' következtében, megbízta a' titoknokot, bocsátana körlevelet a' rendes tagokhoz, melly őket, választások óta a' társaság' kebelén kívül is folyt tudományos munkálódásaiknak e' 4d. nagy gyűlésben bjelentésére felszólítsa, most erre ezen közös határozat lön: Vitéssék a' tagoknak a' társaság által kiszabott munkálódásairól külön jegyzőkönyv; a' titoknokhoz pedig egyedül a' társaság' kebelén kívül készült munkáik' jegyzékét adják bé évenként, a' mostanit azonban kezdjék a' társaság' felállása u. m. 1831. óta, mellyet, valamint az ezutániakat az Igazgatóság csatolna esztendőnkénti jelentéséhez, hogy ebből a' haza lása, mennyiben iparkodnak a' társak, a' magyar nyelv' előmozdításán 's ismeretek' terjesztésén. Ha ki abban valamelly még kéziratban levő vagy

'Tagok' jelentesei munkálódásairól.

¹⁾ L. az 1ső kötet' 61d. lapját, a' munkálkodás' évenkénti bjelentésére nézve.

²⁾ Az így szól: „Az igazgató tanács, mint az alkotóknak mindenkori képviselője, vigyázni fog minden rendszabás' pontos megtartására; ha pedig valamellyik tag, a' maga kiszabott munkássága' körét, úgy, a' mikép a' 17d. rendszabás' értelme kívánja bé nem töltené, azt az igazgató tanács meginti, sőt környüállásokhoz képest helyébe mást is nevez.“

csak készülő munkája' czímét is béjelentené, akkor azon tudósítás azt is meg fogná előre említeni.

Tagok' munkái
's Névkönyvbe.

'S midőn eléjött hogy a' Névkönyvbe ez is belé tetessék, mint az igazgatói eddigi jelentés, köz akarat ohajtotta abba olly nagy gyűlési határozatok' felvételét is, mellyek a' tagok' munkálódásai' módjára nézve keltek, mivel azok ott együtt utasításul 's emlékeztetésül szolgálának.

Az évkönyvek'
megküldése más
tudós egyesü-
letekhez.

Az évkönyvek' elkészült 1ső kötetét bémutatta a' titoknok November 11d. 's azokból egy egy példánnyal most és ezután, következő külföldi tudós egyesületeknek kedvezni kívánását jelentette ki a' m. t. társaság,

Institut de France.

Royal society in London.

Royal society in Edinburgh.

American philosophical society in Philadelphia.

Asiatic society in Calcutta.

Königl. böhmische Gesellschaft der Wissenschaften in Prag.

Königl. bayerische Akademie der Wissenschaften zu München.

Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.

Königl. preussische Akademie der Wissenschaften zu Berlin.

Academia scientiarum imperialis petropolitana.

A' példányokat kísérő levél továbbá illyennek állítatott meg:

Franciaország' intézetének idvezletet.

(Vagy: a' londoni, edinburghi, prágai, 'stb.' társaságnak.)

Az 182 $\frac{2}{7}$ beli országgyűlésen kezdett 's azóta folyt hazafiúi önkéntes ajánlásokra épülése után, munkálódásaihoz 1831ben fogott magyar tudós társaság, évkönyveinek 1ső kötetét, Uraságtoknak azon érzéssel küldi meg, melly az egész emberiséget, tudományok' 's művészségek' szeretete által köz lelki atyafiságos nagy egyesületbe vonja.

E' mellett ajánlja a' magyar tudós társaság a' tudományos dolgokban kész segedelmét 's kikéri Uraságtoknak is, iránta szíves hajlandóságát.

Ide van egyszersmind csatolva a' társaság' rendszabásaiból 2 magyar 's annyi latin példány, a' társaságnak 1833ra szóló névkönyvével együtt.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' 4d. nagy gyűlése' Sd. üléséből, November 11d. 1833.

Elölülő aláírása.

Titoknok' aláírása.

És többség kívánta, hogy Elölülő 's titoknok csak e' magyar levelet írja alá saját kezével, a' latin fordítás pedig e' mellé másolt aláírással tétessék.

A' külföldön utazó Petrovics Fridrik rendes tagra nézve, a' Julius 26d. tartott héti ülésnek azon javaslata kerülvén elé, hogy e' nagy gyűlés kéré meg az Igazgatóságot költség' rendelésére, mellyel az említett tag, a' társaság' céljait előmozdítható kéziratokat megszerezhesse vagy lemásoltathassa, a' titoknokra bízott, szólítsa fel hivatalosan Petrovicsot, tudósítaná a' társaságot, a' magyart különösebben érdekelhetőkre találásairól, az Igazgatóság pedig az Elölülő urnak olly felhatalmaztatására kéretett hogy mihelyt kellene, a' szükséges summát Petrovicsnak azonnal kezéhez küldethesse.

Petrovics rendes tag' megbízása.

Felhatalmaztatását ohajtá még a' nagy gyűlés November 12d. az Elölülő urnak az Igazgatóságtól, elfogadott kéziratok' nyomtatására olly esetben, midőn azon kéziratok mellyekhez az Igazgatóság költséget rendelt, már mind elhagyták volna a' sajtót 's újabban jóknak talált dolgozatok' kijöhetésének igazgatói ülés' sokáig nem tarthatása miatt csünni kellene; minél fogva, az Elölülő, pénztár engedtével a' nyomtatás' folytatását a' kéziratok' azon sora szerint eszközölhesse, a' mint azok' beérkeztét 's elfogadását, jegyzőkönyvük bizonyítaná, különben több ideig kellene talán a' leghasznosabb munkának is hátra maradni.

Elölülő' felhatalmaztatása

November 14d. készséggel hajlott az ülés, a' Junius 19d. tartott héti ülésből a' segédjegyző' indítványa szerint lett előterjesztésre, hogy ezután a' héti ülések vizsgálat alá se fogadjanak ollyan fordításokat, mellyek' eredetiét a' tagok' többsége magyarra tételre már előre érdemetlennek nyilatkoztat, mert az alaprajz egyébkép is világosan csak remek vagy legalább nagy hasznu munkák' fordítását rendeli, 's így idő és költség is valami becsebbre áldoztassék.

Csak jeles eredetiek' fordítási vétsenek vizsgálat alá.

A' Junius 3d. volt héti ülésnek, a' Másodelölülő ur által megindított azon kéréséhez is, hogy az Elölülő ur 's testvérei és mostoha anyja által ajándékozott könyvtár minél előbb felállíthatnék a' társaság' szál-

Könyvtárhoz nagyobb szállás későbbre.

lása mellé az Igazgatóságtól kifogadandó több szobában, örömet járult a' nagy gyűlés November 15d., mivel látá, különös akadémiai saját épületnek, melly teremeket a' könyvtárhoz nyisson, még talán igen későre nyerhetését, de az Elölülő ur megmutatta, hogy a' pénztár' jelen állapotja miatt e' kívánság teljesíthetlen. Azonban is rendelése' tételét mondá, mikép vehessék hasznát a' tagok a' Teleki háznál is.

Sajtószerzés

Elég pénzalap' nem léte miatt lön elhalasztva saját sajtószerzés is, melly az October 1sőjén volt héti ülésből a' Másodelölülő ur' javaslatára adaték itt elő.

Emlékbeszéd
(Görögöl és Si-
mairól)

November 14d. az ülés Görög Demeternek emlékbeszéddel megtiszteléséről gondoskodék. Kállay Ferencz r. t. ajánlkozott önként, szólani az 1790 tájatt a' nemzet' feléledéséért olly melegen áldozotról, a' szíves emberbarátról, kinek később a' magyar kir. herczegek, a' koronaörökös körül az udvarnál létét is olly örömet tudta az ország. Simai Kristófra nézve ugyan illy tisztnek teljesítését, minekutána szavazat' többsége sürgette érdeme' megadását, Horvát Endre vállalta magára hasonlólag jó szántából.

Két új tisztelet-
ti tag' választá-
sától.

Görög Demeter' helyére, még November 8d. választatott szavazat' többségével Gróf Andrassy György cs. kir. aranykulcos, ns Torna vármegyének 182 $\frac{1}{2}$ ben, 1830b. és a' mostani országgyűlésen követe, egyike a' 4 első alapítónak, és igazgató tag.

Egy új helyre pedig tiszteleti tagul ugyanakkor, Kovács ker. Jánost választotta többség, ki Vd. Ferdinand magyar királynak a' magyar nyelvben 's literaturában tanítója volt 's Eperjesen a' görög nem-egyesültek' számára köz könyvtárt állított. ¹⁾

Tagválasztás.

Levelező tagok' választatása November 15d. folyt, egy héttel elébb költ ilyen határozat szerint; mellyet a' Másodelölülő ur indíta meg:

„Hogy valaki tiszteleti, rendes vagy levelező taggá választathassék, szükség elébb a' társaságnak valamelly szavazható tagja által érdemei 's tehetségei' előadása mellett írásban ajánlhatnia, melly az ülés' te-

¹⁾ Megküldötte párban erről Ó Felsege által megerősített alapító levelét a' társaságnak, 's Novemb. 21d. 1832. 's azt a' héti ülés, levéltárba tétette el.

remében legalább nyolcz napig köz olvashatásra legyen kitéve, minekelőtte azon tudós, titkos választás alá mehetne.“

Honni levelező tagokúl, illy móddal, követhetők nyertek többséget; ábecze rendben.

Antal Mihály, Pesten.

Dessewffy Aurél gróf, m. kir. helytartói titoknok, Budán.

Egyed Antal, koppanmonost. apát, földvári pleban. és alesp., Tolna várm. táblab.

Frivaldszky Imre, orv. doct., a' nemzeti muzeumnál a' természetiek' táraban őrségéd.

Horváth Elek, a' kaposvári cath. gymnasium' igazgatója.

Horváth Zsigmond, kővágóörsi evangel. pred. Szala vármegye' táblabirája.

Jakab István, m. kir. helytartói concipista, sz. m. és bölcselkedés' doctora, hites ügyvéd, Bihar várm. táblabirája.

Klauzál Imre, Károlyi Lajos gróf jószágai' igazgatója.

Kovács Pál, orvos doctor Révkomáromban. Honni új levelező tag.

Körösi Csoma Sándor, Ázsiában.

Lassú István, a' m. kir. udv. kamara' lajstromozó hivatalánál cancellista, Budán.

Nagy János, szombathelyi megyebeli pap, Rábaszentmihályi káplán.

Rothkrepf Gábor, hites ügyvéd, a' Regelő és Honművész' szerkeztetője.

Szász Károly, a' nagyenyedi ref. colleg. törvény' és hazai történetek' tanítója.

Szilágyi Ferencz, Kolozsváratt a' ref. collegiumban historia, görög 's latin literatura' és ékesszólás' professora.

Tasner Antal, hites ügyvéd.

Zsivora György, hites ügyvéd, az ifjú Apponyi grófok' törvénytaniója, Párizsban.

Külföldi levelező tagokká választattak:

Babbage Károly, cambridgei professor, több tudós társaság' tagja.

Beudant F. S. Becsület legiója rendjebeli, a' k. ásványkabinet' igazgatója Párizsban.

Bright Rikart, orvos doctor, a' Guy kórház' rendes orvosa Londonban, 's a' kir. társaság' tagja.

Kriebel János, cs. kir. kormányzéki tanácsos, Brzesanban.

Pertz György Henrik, Britannia és Hannovera királya' levéltárnoka 's Hannoverában a' kir. könyvtár' főgondviselője.

Du Ponceau Péter, az amerikai philosophiai társaság' előülője Philadelphióban, az Institut de France levelező 's Turinban a' tudományok' akademiája, Madridban a' historiai társaság' tagja.

Eládta e' választásokkor a' titoknok Ercsei Dániel' 2d. választát, Ercsei' válassza. mellyben az 1832ben September 8d., a' törvény' osztályába 3dik vidéki rendes taggá neveztetése' el nem fogadhatásának irta meg okait. ¹⁾

¹⁾ A' levél ez: „Tckintetes Titoknok úr, Érdemem felett való az a' nagy kedvezés, mellyet becses leveleből vala szerencsém érteni, és ha volna valami ok jól meggondolt határozáson' megváltoztatására, minden bizonnal ez volna az.

Földteke' rajza
Nagy Károlytól,

Nagy Károly levelező tagtól egy új 's egyszerűbb rendszerhez képest és magyar elnevezésekkel készítenő földteke' rajza 's előleges leírása fordult elé November 8d. 's megvizsgáltatása után az jónak is találtott, de költségnek, melly ide tetemesebben kívántatnék, még most erre is ki nem hathatása miatt, a' sikerbe vétel későbbre halasztatott.

Köszönet a'
könyvtár' szan-
porítóinak.

November 15d. volt végzet szerint a' társaság ezután azok iránt köszönetét, kik könyvtárát gyarapították és fognák, a' tudománytárban és ujságokban kívánja a' levéltárnok által évnegyedenként megjelenendő kijegyzésével bizonyítani; itt az évkönyvekhez pedig egész estzendei sor leszen függesztve, mint e' 2d. kötet' végén az 1831 óta érkezett kedveskedések' czíme látható.

November 15d. nemcs Fejér vármegyének következő levele olvasatott fel:

„Tekintetes Nemes Tudós Társaság!

Fejér vármec-
nye' levele a'
társasághoz.

Igaz örömmel vettük a' Magyar Tudós Társaság' Igazgatóságának velünk folyó esztendei Februarius 3dikáról közlött Jelentését a' Társaság' 1832beli Munkálódásairól, 's Pénztára' miben létéről, és örvendezve tapasztaltuk, hogy ezen Társaság felvett egyik céljának a' Nemzeti Nyelv' pallérozásának tökéletesen megfelel. — Azonban el nem mellőzhetjük ez úttal azon zavaros erőszakot említeni, mellyel a' felette való buzgóság Anyai Nyelvünket már gyakran káros homályba 's értetlenségbe horítja: a' tapasztalás tudniillik érezteti velünk, miképpen némelly a'

De mivel én fél ember lenni soha nem akartam, sem a' más zsirjával élni nem kívántam, jobb szeretem az olyan helyet el sem foglalni, mellyet egészen bé nem tölthetek. Magamtól is szégyelnem kellene, ha a' hivatalnak egésségem 's szemeim' gyengesége miá, meg nem felelhetvén, annak csak nevét bitolnám, és mást, ki nálamnál többet tehet, kiszorítanék. Teszem inkább azt, a' mit a' költő tanácsol,

— — — „Vejanius armis

Herculis ad postem fixis, latet abditus agro,

Ne populum extrema toties exoret arena.“

Többire nagy becsü kedvezéseibe ajánlva teljes tisztelettel vagyok Tekintetes Titoknok urnák, Debreczen. Nov. 29. 1832. alázatos szolgája Erceei Dániel m. k. levelező tag.“

Nemzeti Nyelv' pallérozásának tüzetől elragadtatott Hazafiak az új Szavaknak minden alapok nélkül való koholásával, sőt már sokszor a' szavaknak a' természeti Magyar szerkeztetéshez éppen nem illő helyheztetésével, (mellyből inkább versszerzői szükölködést, vagy más nyelvből való fordítást, mint sem igaz valódi eredetiséget lehetne gyanítani) a' Nemzeti Nyelvet érthetetlené 's idomtalanná tévén, azt inkább megrottják, hogy sem annak előmenetelét eszközölnék.

Nyelvünknek új Szavak által való bővítését valóban mi is hasznosnak látjuk, megismerjük azt, hogy ez által Nemzeti Nyelvünk szinte azon tökéletességre juthat, mellyet több Europai Nyelvek már elértek: mindazonáltal gyökeres valódi érzéseinkkel, 's az Anyai téjjel belénk szívárkózott honni szokásainkkal nem véljük öszve férhetőnek azt, hogy olly szavak is koholtassanak Nyelvünk' gyarapodására 's csinósítására, mellyek a' Nyelv' tulajdonságával meg nem egyeznek, és illyenekkel más már régtől gyakorlott köz értelmű szavaink megszüntessenek, használaton kívül tétessenek, — avagy a' Szavaknak szokoit helyes írási öszve szerkeztetése szokatlan sorú helyheztetésekkel váltasson fel.

Midón tehát Honni Intézeteinket ezen Tudós Társaságban is tündökleni örvendve szemléljük, Nemzeti kötelességünknek tartjuk e' Fényes Társaságot tiszta öszinteséggel értesíteni azon buzgó ohajtásunkról, hogy esméretes bölts belátását 's figyelmét ama buzgó Hazánkfiainak fellengző elragadtatására is terjeszteni, 's így azon tüzet, melly, ha halmozva éllesztetik, nem éltet, hanem emészt, czélirányos korlátokkal mérsékelni igyekezzen.

Hasonlóan meggyőzöttetésünk szerint a' Nemzet' miveltségére hasznosabbnak vélnénk, ha inkább a' közönséges életben használható Tudományokról szólló, mintsem tsupán külső édességekkel 's mulandó kellemekkel ékesített Könyvek szaporíttatnának; ennel fogva szinte az e' féle Munkáknak gyarapodása is ohajtásinknak egyik fő tárgya volna, és azt a' Tudós Társaság' buzgó figyelmébe valódi nemzeti érzéssel ajánljuk.

Valamint pedig ezen észrevételeinknek előadását, és a' Tudós Társasággal leendő közlését hazafiúi kötelességünknek tartottuk, úgy hasonló kötelességünknek esmérven a' Tudós Társaságnak örökös alapítá-

sát is tehetségünk szerint eszközölni, azért is máj Köz Gyülésünkben újonnan meghagytuk illető Tisztviselőinknek, hogy Megyénk' Birtokosait hathatósan felszólítsák, hogy ezen a' Haza' javára, és dicsére czélzó Intézetet bő kezü segedelmeikkel gyarapítani igyekezzenek. Egyéb-iránt illő tisztelettel maradunk.

A' tisztelt Nemes Tudós Társaságnak

kész Szolgáji

Fejér Vármegyének Közönsége.

Költ Székes Fejérvárott, 1833diki Majus 22kén folytatva tartott köz gyülésünkéből.

A' magyar tudós társaság erre következőkép fejezte ki válaszáat:

Tekintetes Karok és Rendek.

1833nak Majusa 22dikén költ nagy becsü levelük' meghallásához a' magyar tudós társaságnak, az említett esztendő' Novemberében tartott nagy gyülesekor lehete csak szerencséje, mivel annak felolvasása, számosabb tagok' jelenlétéhez valónak ítéltetett.

Örömmel értette abból e' 4dik nagy gyülés, hogy a' társaságnak szerencséje volt, eddig elő a' ns vármegye' meglegedésére folytatni munkálódásait: 's ezen helybenhagyásban annyival több megnyugtatót lel, mivel illy intézettől rendszerint kelleténél hamarább váratik az, mihez csak a' szükséges készültek is, huzamosabb időt, feszültebb figyelmet, 's nem köz szorgalmat kívánnak.

De két dolog említetik meg a' Tekintetes KK. és RR. által, mellyekre az akadémia kötelességének tartja észrevételeit a' Tekintetes KK. és RR. elejébe terjeszteni.

Mindenek előtt az iránt fejezik ki aggodalmukat a' Tekintetes KK. és RR., hogy hazai íróink közül sokan a' nyelvmívelés' tüzetől elkapatva hibásan alkotott új szavakkal öntik el írásaikat, 's így ezeket érthetetlenekké, az erőltetett és hibás szókötés által épen magyartalan-ná teszik, minél fogva a' nyelvet és ügyet nem hogy előmozdítanák, sőt ellenkezőt eszközölnék.

A' magyar tudós társaság szintúgy meg van győződve mint a' Tekintetes KK. és RR. arról, hogy nyelvmívelés és bővítés, újítások

nélkül nem képzelhető, de minекutána ezen bővítésnek állandóan a' nyelv' szabályai szerint 's különösen a' mi nyelvünknek keleti saját természetével egyezőleg kell történni: osztozik a' Tekintetes KK. és RR. aggodalmában is, és fájdalommal szemléli azon soknemű túlságot, melly által, ha nem veszt is a' nyelv magában — mert végtére is a' mélyebb nyelvismeret fog győzni — közönségesebb kedveltetése azonban még is haladékot szenved. — Mindazonáltal a' magyar akadémia nem korlátozhat egyes hazafiakat, habár tagjai is az intézetnek, írói nézeteikben, nem kényszeríthet egycseket is ez vagy amaz elv' elfogadására; kritikai vesszót nem emelhet fel ellenök, hogy egyesek felett hatalmat gyakorolni távolról se láttassék.

Ugyan is emlékezetben tartja a' magyar tudós társaság, millyen fenn nem maradhatott szabályokat tűzött ki az 1635ben eléállt *Académie de la langue française*, mert ha elejénte könnyen esett is az olvasó közönségnek öngondolkodás és a' nyelv' bővebb értelme nélkül csak a' francia akadémia' határozataira támaszkodnia, de hatalmas elnök mutatók meg majd 1700nak elején, hogy kereken bevégezve egy nyelv sincs, hanem mindenik bővílhet, haladhat a' szaporodó észképek' szükséges kifejezéseinél fogva, 's így az újabb francia, egészen keresztül szökdelt a' régi korlátokon. Ekkép hagyá el az olasz is az *Accademia della crusca*' dictatorságát, mert tudományos vizsgálódások körül, csak gondolat győz meg gondolatot, egyéb semmi.

De ha illy példák után nem találta bár a' magyar tudós társaság tanácsosnak a' magyar nagy grammatika' és szótár' írása előtt már előre lekötni tagjait, írásaik' módjában, a' mint ezt évkönyvei' 1ső kötete 91d. lapján közzé tette, kinyilatkoztatta csak ugyan azt is ott, hogy a' közönség ne úgy tekintené egyes tagjainak nyelvszerkezeti, 's gondolkodásbeli nézeteit, mintha mind az, már az egész társaság' sajátja volna. Mert hogy a' társaság maga, igen kíván gondoskodni a' szóalkotás' és kötésnek nyelvünk' természete szerint történéséről, bizonyította a' nyelvtudomány' osztályának kitett kérdésével, mellyre két feleletet jutalmazta is meg. Több ilyen eléfordulandó nyelvtudományi kérdések' megfejtetése által ohajtja a' társaság mind messzebbre segíteni nyelvünk' belső alkatja' mélyebb vizsgálatát, melly a' gondolkodó elmét

összezavarásától megmenti, szükséges csinosítását közönségesebben elterjeszti. És midőn ezen utakon több elődolgozás leszen együtt, akkor a' szabad ész fejtette nyelv' előléptetései között szabadabban teheti a' társaság, úgy véli, grammatikája és nagy szótára körül munkálatait.

Addig is pedig bizonyossá teszi a' magyar akadémia a' Tekintetes Karokat és Rendeket, hogy saját írásaiban, minden lépten szeme előtt tartja a' nyelv' természetét 's valamint eddig, úgy ezentúl is példája által oda kíván hatni, hogy írónk, szükségesen vagy helyen kívül alaptalanul, sőt épen a' nyelv' törvényei ellen 's idegen nyelveket vakon követve ne ujítsanak; hanem józan merészséggel, okkal és izléssel, helyén, 's a' nyelvalkotmány' és szerkezet' szellemében igyekezzenek e' szép nyelvet bővíteni, 's minden benne rejtező tehetségeket lehetőkép kifejteni.

A' Tekintetes KK. és RR. által kifejezett másik kívánat az, hogy mulattató munkák helyett szaporítatnának inkább olyanok, mellyek köz életben használható tudományokat tárgyaznak.

A' tudós társaság távol van a' tudományosztályok' egyik ágának a' többi rovására pártolásától, 's felállása óta szakadatlanul egyformán terjeszté ki figyelmét az alaprajz által elébe szabott minden tudományra. Fel is szólítá tagjait, 's általában hazánk' minden tudósát, nyújtanák be bármelly tudománybeli dolgozásaikat, kész lévén a' társaság a' kitűzött célt elértteknek megjutalmazása mellett kinyomtatására. 'S minthogy fordítás utján is sajátainkká kell minél előbb tennünk az európai közhasznú és díszű iratokat, a' tudományok' minden neméből jegyzett ki az akadémia olly első karbelieknek megismert munkákat, mellyek' helyes fordítása, hiányainkat addig is, míg magunk adhatunk eredetieket, jó részt érezhetetlenné tehetik. Továbbá közzé tett a' társaság, évkönyvei' első kötetében is már külön ágakbeli értekezéseket, 's készen áll még több, mellyek a' sajtó alá legközelebb menő kötetben 's a' társaság által kiadandó tudománytár czímű folyóirat' füzeteiben fognak világot látni. De, tett ki a' társaság rendszabásai' értelmében nem csak szorosán vett nyelvtudományi pályakérdéseket; hanem philosophiai, históriai, matematikai, törvénytudományi 's orvosi tartalmuakat is, utat nyitván ez által az elmélkedésnek és írói szorga-

lomnak a' tudás' minden nemében, nem kis jutalommal kecsgetvén az írókat ezen tudományok' művelésére is. — Ha mind ezeknek eddig elő nem volt még olly biztató sikere millyet a' Tekintetes KK. és RR. vártanak, e' hiány' okát talán ott kell keresni, hogy a' magyar tudományos könyveket olvasó közönség' kicsinysége miatt mind eddig, a' szorosabban vett tudományok, a' magyar írók között kevesebb művelőt találtak, mint egyéb ágai a' literaturának. A' tudós társaság tehát nem lévén az oda megkívántató elemeket készen, azokat hirtelen elő nem teremtheti.

Midón pedig a' magyar tudós társaság a' nemzeti játékszin' szükségére is fordítá figyelmét, egy felől egyenesen azt tevé, mit 4d. rendszabása kötelességül tűz ki; más felől ns Abauj vármegye' külön felszólításának felelt meg. De különben is kénytelen megvallani a' magyar tudós társaság, hogy még most, midón a' nyelv' terjesztése kétség kívül egyik előleges és fő feladása, a' játékszint, mint első karbeli eszközön ezen célra, elmellőzni annyi volna, mint a' kiszabott kötelességet teljesítetlen hagyni; örül azért inkább, hogy e' részben tett lépései eddig nem maradtak siker nélkül.

Egyébiránt a' magyar akadémia a' Tekintetes KK. és RRnek részvételét nagy köszönettel fogadja, 's magát fő becsú figyelmeikbe 's folyvásti pártfogásukba hazafiúi mély tisztelettel ajánlja.

A' magyar tudós társaságnak Novemberben 1833ban Pesten tartott 4dik nagy gyűléséből.

Gróf Teleki József m.k.

Elölülő.

Döbrentei Gábor m. k.

Titoknok.

Ugyan csak a' November 15dikén tartott ülésben azt kérdezé az Elölülő ur, kíván-e a' társaság Kazinczy Ferencz' és Kisfaludy Károly' olajba festett képeiknek a' teremben felfüggesztéséről végezni, minekutána amazt a' társaság' pénztára, az évkönyvek' első kötete' elejébe metszetés végett megszerzette, emezzel pedig Schedel Ferencz a' társaságnak kedveskedett. Erre határoztatik. 1. Hogy általjában csak holt tagok' képei tétessenek fel. 2. Minden egyes esetben a' kérdést titkos

Kazinczy 's
Kisfaludy K.
képeik.

szavazat döntse el. 'S így, ez után, mindenikét a' terem' díszesítésére többség rendelé.

A' Másodelőülő ur' indítványa az alaprajz' némelly pontjai' módosítása iránt, sorba jöven a' héti ülésekből Februarius 25dikéről és Aprilis 1sőjéről, egy része e' nagy gyűlésnek erre, a' meglevő alaprajzot is eléggé czélirányosnak vallotta. Több vitatás után azonban közös megegyezés hajlott arra: adatnék elé tehát a' javaslat, hogy abból a' kívánt módosítani valók inkább kitetszhessenek. Fenntartatott mindazonáltal azon kérdés' eldöntése, menjen-e azok iránt fennebb helyekre még most felterjesztés? 'S midőn a' kész javaslat felolvastatott, szavazat' többsége fejlett ki, annak az Igazgatóság elejébe öly kérés mellett adatására, hogy az előlülői pont' változtatásával együtt ¹⁾ azt az, mint hasonlóan tapasztalt hiányok' kipótlóját legfelsőbb jóvá hagyás végett terjesztené fel. E' módosítások' mivoltáról azonban, történeti bővebb előadás, majd későbben szóland, a' dolog' teljes bévégezttével.

Végre még ide tartozólag említetik meg, hogy az indítványos' nevének a' társaság' történeteiben kitétele, e' nagy gyűlés' megegyezésével hozatott itt inkább folyamatba. Az 1833ban Majus 13d. volt héti ülésből jött ide ez iránt azon okból kérdés, mivel a' történeti előadás illy megnevezések által élénkebbé lehet, 's annak egyéb érdeke is van. Határoztatott tehát, hogy a' fogamatba ment indítványt előhozónak neve igen is kitétessék, ha ő a' kihagyást okainál fogva nem kívánná.

IGAZGATÓSÁG' TANÁCSKOZÓ ÜLÉSEI.

November 3d, 9d, 's 15d. napjain 1833.

Jelen, az Elölülő 's Másodelőülő urakon kívül, Bárá Mednyánszky Alajos, Gróf Andrágy György, B. Prónay Sándor, B. Wesselényi Miklós, igazgató tagok. Dübrentei Gábor titoknok, Schedel Ferencz segédjegyző.

Nem gyűlvén öszve teljes üléshez szükséges 9 igazgató, a' három ülés, tanácskozás nevezetét vett fel olly nyilatkozással, hogy minden

¹⁾ Lásd felebb a' 22d. lapot.

végzése a' Martiusban 1834b. Pozsonban tartandó igazgatói teljes számú ülés elébe helyben hagyás végett terjesztessék. Fő pontjai következők valának:

I. Olvastatott a' Nádor főherczeg 's pártfogó' válasza 1833beli Julius 24dikéről, hogy ő Felsége az Igazgatóságnak Pozsonban Februar. 4dikén történt azon választását, mellynél fogva Gr. Teleki József, Elölülőnek, Gr. Széchenyi István Másodelölülőnek 1833ra maradna, megerősítette, 's egyszersmind megengedé kegyelmesen, hogy Gr. Teleki Józsefre nézve, míg előlülőségi tisztét végezi 's Pesten való folyvásti lakásában akadályoztatik, a' felállított rendszabástól eltérni lehessen. Az előlülői helyettesekről szóló czikkely a' majd teljes számmal leendő igazgatói üléshől adatik elé.

II. Ugyan a' Nádor főherczeg' levele Pozsonból Julius 9d. 1833 az Elölülőhöz, melly mellett az Igazgatóság' kérése' teljesítéséül az alapítók' kötelezvényeit hiteles mássokban küldötte meg, 's azok a' pénztárba tételre rendeltettek.

III. A' 4d. nagy gyűlés' kérései szerint költségek' és jutalmak' elhatározása következő lett:

1. A' felebb kijegyzett négy kézirat' lemásoltatása.

2. Az Elölülő ur felhatalmaztatott, hogy a' miknek Petrovics Fridrik külföldön mássokat vetetné, azokért a' díjt Igazgatóság' ülésein kívül is kifizettethesse.

3. A' régi magyar nyelvemlékek' gyűjteménye megkezdessék.

4. Alzir' fordításáért ívenként nyomtatásban 3 arany menjen; Tancredéért ugyan annyi.

5. Kresznerics Ferencz' szótáráért az 1832re szóló 200 darab arany jutalom kijárjon a' néhai író' hagyományosai' számára.

6. A' nyelvtudományi kérdésre kitéve volt 100 arany Csató Pálnak mint nyertesnek kiadassék; Nagy János' másod rendbeli jutalomfeleletéért pedig ívenként 3 arany.

7. A' mathematikai kérdés' jutalma 100 darab aranyban Varga János professornak fiztessék ki.

8. Igy Vörösmarty Mihálynak *Vérnászért* a' szomorú játéki díj 183 $\frac{2}{3}$ ra u. m. 100 arany. Horvát Czyrill a' *Tirus*' költője pedig ívenként nyomtatásban 5 arannyal tiszteltessék meg.

9. Az eredeti játékszín gyűjtemény megkezdessék.

10. Babbage Károly' logaritmiai tábláinak 500 példányban zöld papiroson Londonban kinyomtatása Nagy Károly által, a' könyv' censuráztatása után, eszközöltessék.

11. A' felebb említett játékszíni küldöttség' öt tagja' számára, kik a' helytelenebb magyarságu kéziratokat kijavítandják, a' társaság' pénztára a' budai színházban egy loget October 1sőjétől fogva 1833, másfél esztendeig fizetni fog. Ezen kívül a' jelen volt igazgatók magok is kívánván külön részt venni a' budai nemzeti játékszín' elősegelésében, egy loge' tartását másfél esztendeig Gr. Teleki József, Gr. Széchenyi István és B. Wesselényi Miklós; egy másikat Gr. Andrásy György, Gr. Károlyi György és B. Prónay Sándor ajánlotta.

12. Az említett küldöttség' tagjainak (a' Pest vármegyei 2 igazgatót kivéven) javítási díj 500 pengő forint rendeltetett.

13. A' társaságnak ezen pályakérdéséhez: „Miképen lehetne a' magyar játékszínt Budapesten megalapítani?“ a' legkimerítőbb felelet' jutalmául 30 arany határozatott 's határnapúl Junius 8dika 1834. tétetett.

14. Megkérte az ülés az Elölülő urat, fejezné ki ns Pest vármegye' másod alispánjához Földváry Gáborhoz irandó levélben a' tudós társaság' köszönetét a' tisztelt megye' nemzeti buzgóságáért.

15. Az évkönyvek' első kötetéből a' kijelelt 10 külföldi tudományos egyesület' számára mostantól fogva mindenkor egy egy példány küldessék.

16. A' tudománytárba dolgozóknak eredeti munkáért ívenként 8 pengő forint, fordításért 6 pengő forint ajánltatik.

17. Az évkönyvek' 2d. kötetéhez megkivántató költségek, mint: Imre János néhai rendes tag' arczképének, az ócsai 's demsusi egyházak' 's több ide jöhető rajzok' metszetése, elhatározottak.

18. Az Elölülő felhatalmaztatott, hogy igazgatói ülésnek több ideig nem tarthatása alatt, a' nagy gyűlés' ajánlása szerint elfogadott munkákat nyomtatás alá bocsátathassa.

19. Kazinezy Ferencz' hátramaradott és még nyomtatásban meg nem jelent kéziratának teljes gyűjteményben kiadása úgy rendeltetett el, hogy a' tiszteletdíj, akár eredeti akár fordított munkákért 4 arany legyen 's a' példányok' száma mindenből 500.

20. Számvételre nézve egyszerűbbnek 's jobbnak találtatott, hogy az Igazgatóság a' társaság által kijövő könyveket csak egy középponti könyvárosnak adja által százától olly járandósággal, melly mellett ez, a' példányokat minden más könyvárosnak önkezeskedésére küldözhesse meg.

A' TÁRSASÁG' TŐKEPÉNZEINEK 'S AZ ESZTENDEI AJÁNLÁSOK' NEVEKEDÉSE

Augustus 27d. fogva 1832, November 15ig 1833.

mellyekről a' Nádor főherczeg és pártfogó' tudósításai 's egyéb jelentések

a' Pozsonban és Pesten tartott igazgatói ülésekben felolvastattak.

1832.

1. Villax Ferdinand zirczi apát' kötelezvénye szerint, a' cistercita szerzet 1832beli September 1ső napja óta 1000 pengő forintnyi tőkének kamatját fizeti százától hatával.			
2. Aggteleki Bujanovics Sándor Nov. 9d. kötelezte magát és maradékait 400 pengő forintig, száztól hatával.			
3. Vdik Ferdinand ifjabb magyar király kifizettetett a' pénztárba December 31dikén	10,000	—	
4. Nagyszombat szabad kir. város küldött Dec. 31én	200	—	
			pengőben
			for. kr.

1833.

1. Ns Bács vármegye küldött Januarius 23dikán	352	—	
2. Matus Ferencz tápi plebános' végrendelesi hagyománya beadott Februarius 21dikén	45	36	
3. Ns Nyitra vármegye' Rendei küldöttek a' felkölt nemesség' pénztárából Majus 16dikán	1000	—	

4. Illos József pécsi kerületbeli tartományi főbiztos és kir. tanácsos' végrendelésénél fogva bájott Julius 5dikén.	pengőben for. kr. 40 —
5. Ittebei Kis Antal ajánlott Augustus 1sőjétől 1833. élte' fogytáig évenként pengőben 100 for.	
6. Ns Komárom vármegyétől érkezett Aug. 4dikén	500 52
7. A' szepesi XVI. várostól jött a' pénztárba Aug. 10d.	200 —
8. Szabad kir. Kőszeg városától adatott bé Novemb. 12d.	5 —

MÁSODIK KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE.

Pesten a' ns vármegye' nagyobb teremében, November 10d. 1833.
dél előtti 10 órakor.

Elölülő: Gróf Teleki József, m. kir. udv. tanácsos és referendarius, Szabolcs vármegyei főispán

Jelen volt:

Gróf Széchenyi István, Másodelöölülő.

Az igazgató tagok közül: Gróf Andrássy György, Gróf Károlyi György, B. Mednyánszky Alajos, B. Prónay Sándor.

A' tiszteletbeli tagok közül: Fáy, Georch, Jankowich, Schedius, 's a' titoknok: Döbrentei.

Rendes tagok közül: Bajza, Bugát, Gebhardt, Guzmics, Győri, Horrát Endre, Kállay, Kis János, Kisfaludy Sándor, Luczenbacher, Perger, Schedel, Szalay, Szemere, Vörösmarty.

Levelező tagok közül: Angyalffy, Bártfay, Csató, Ferenczy, Forgó, Hooblik, Hoffner, Kovács Mihály, Szenvey, Sztrokay, Tessedik.

A' két városból minden karbelit külön h iradás. híva meg, 's magyar köntösben megjelent hallgatónak nyitva állott a' terem, mások' számára a' karzat, hol asszonyságok elkülönzött helyen voltak.

1. Az Elölülő azon beszéddel nyitá meg ezen köz ülést, *melly e' kötetben olvasható.*

2. A' titoknok felolvasta a' társaságnak 1832beli November 16-dikától fogva, 1833 November 9dikéig véghez vitt munkálódásait. *L. ezek' előadását a' 2dik kötet' elején;* a' November 11d—15dikéig még folyamathban maradt 4d. nagy gyűlés' dolgainak hozzáadásával.

3. Szalay Imre rendes tag, emlékbeszédet tartott Imre János felett. *L. itt az emlékbeszédek között.*

4. Gyóry Sándor rendes tag felolvasta értekezését a' Duna' regulázásáról. *L. itt az értekezések között.*

5. Bitnicz Lajos rendes tagnak Tittel Pálra irt emlékbeszédét felolvasta Helmeczy Mihály. *L. itt az emlékbeszédek között.*

6. Kisfaludy Sándor rendes tag' regéjét e' czimmel: Szigliget, felolvasta Hoblik Márton levelező tag.

7. Felolvasta a' segédjegyző a' nyelvtudomány' osztálya' 1831beli jutalmáról a' 4dik nagy gyűlésnek így szóló jelentését:

Megvizsgáltatván azon 7 felelet, mely az említett osztálybeli 1831diki kérdésre, szokottan lepecsételve titkolt nevekkel érkezett bé, azok közül ezen jeligéjü kézirat találtatott a' megfejtéshez legközelebb járónak: *Commendo ego et illud studium; ut vetustorum reliquiis sollicitè evolutis, voces, quae incuria et socordia nostra etc. 's a' 100 aranyat a' társaság ennek ítélte úgy, hogy a' felelet nyomtatásban is megjelenjen.*

Egy másik kézirat pedig, mellynek előszava ekként kezdődik: *Nemes tudós Társaság! nem annyira a' jutalom stb. ivenként külön becsületdíj mellett sajtó alá boesátásra íteltetett érdemesnek.*

'S feltöretvén ezután az elsőhöz tartozó jelszavú levelkének mind eddig sértetlen pecsété, abból Csató Pál levelező tag' neve lön mint győztesé nyilvánossá.

A' másodikra nézve hitelesen jelentetvén a' szerző' biztosa által, hogy munkájának nyomtatásra érdemesíthetése' esetében, ahhoz megegyezését adja, mind eddig hasonlólag épségben tartott pecsétü levele felbontatott, 's azon szerzője' neve így álla: Nagy János szombathelyi megye' áldozó papja, Rába-szentmihályi lelki segéd.

A' többi 5 felelet' íróinak jeligés leveleik pedig felbontatlanúl az ülésben égettettek el.

Költ Pesten a' magyar tudós társaság' 4dik nagy gyűlésének 5d. ülésében November 6d. 1833.

8. Felolvasta ugyan a' segédjegyző az 1832ben 200 darab arany jutalomra érdemesített magyar munka 's a' dicséretes más 4 munka felel ezen itt következő jelentést:

Megvizsgálván a' társaság, hat tudomány-osztályának hivatalosan beadott feljegyzéseiből, a' magyar királyi birodalomban, 1832nek

lefolyta alatt kijött magyar könyveket, örömmel vette észre több dicséretes elmémívben a' nemzeti tudományos műveltségnek újabb jeles fejlődését 's azok közül azon egy jutalmat, mellynél többet a' társaság még mostan sem adhat, szavazat' többsége a' 7d. rendszabás' értelmében e' következő cziműnek ítélte :

MAGYAR SZÓTÁR,
gyökérrenddel és deákozattal,
készítette
Kresznerics Ferencz
Budán 1832.

Vezettek pedig a' társaságot ítéletében e' következő okok:

Minthogy az minden eddigi magyar szókönyveink között legbővebb, gondosan és ítéletesen igyekszik használni mindennemű kutforrásainkat 's azokra pontosan hivatkozik; továbbá magyarázataiban a' többiek közt leghelyesebb és határozottabb; etymologiai rendszerében (tehát tudományos formájában) nem csak első, hanem szerencsés is; végre közmondásokban, tájszavakban, sajtáságos kifejezésekben gazdag, 's ekként a' magyar szótári literatúrában kitűnő jelenet.

Mivel pedig maga az író már nem él, a' jutalom, hivatalosan bejelentett végintézeti örökösének adatik.

Dicsérettel említi meg e' mellett a' társaság kötelessége szerint a' következő írók' jeles munkáit betűrendben: *Fáy András*, a' Bélteky ház; *Kisfaludy Károly*' munkáinak 7 kötete, mellyek, ámbár czimlapjukon 1831 áll, még is köztudomásra 1832ben jelentek meg; *Kölcsey Ferencz*' munkái, Isó kötet, Versek, Pesten; *Szilágyi Ferencz*, Klio, históriai zsebkönyv, 1ső esztendő, Kolozsváratt.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' 4dik nagy gyűlésének 5dik üléséből, Novemb. 7d. 1833.

9. Felolvasta a' titoknok e' 4dik nagy gyűlés' jelentését a' mathesis osztálya' jutalmáról, melly az 1832re kitétetett kérdést kísérte, ekképen:

Nem érkezvén erre egynél több felelet, a' 100 darab arany jutalom, az alaprajz' értelme szerint, ennek rendeltetett.

Az eddig minden törés nélkül maradt levelen, felbontása után, Varga János' neve találtatott így: Sáros Nagypataki Diák, most külszázagon utazó. (Jelenleg Nagykörösi professor).

Költ Pesten a' magyar tudós társaság' 4dik nagy gyűlésének 5d. üléséből, November 6d. 1833.

10. Felolvasta ugyan a' titoknak, az 1832beli Martius 24dikétől 1833 Martiusa 24dikéig eredeti szomorújátéokra kitéve volt 100 darab arany jutalomról, a' 4d. nagy gyűlésnek ezen jelentését:

Minekutána azon 10 szomorújáték, melly egy egy jelmondattal czimezett 's az író' nevét pecsét alatt tartó levéllel érkezett bé, a' jutalom hirdetésnek azon kikötésére vetett figyelemmel olvastatott volna el, hogy a' díjt csak olyan nyeri, kinek munkáját a' társaság vagy igen figyelemre méltó egésznek, vagy épen remeknek vallhatja; a' „Vérnász“ cziműt találta a' társaság fő figyelemre méltónak, 's a' 100 aranyat ennek ítélé, következő indító okokból:

Minthogy a' charakterek' változatossága 's nagyobb részt hű kifejtése; a' külön indulatok' való és érdekes festése; szerencsés alkotás; hó poétai szellem, melly az egészen előmlik; 's dagály nélküli szép dictio, tiszta nyelv és verselés: azt nem csak eddigi eredeti szomorújátékaink közt első helyre érdemesítik, hanem játékszíni sikert is ígérnek.

A' „Tirus“ czimű darabot pedig érdemesnek találta a' társaság ivenként járandó tiszteletjutalomra, 's azon eredeti színjátékok' gyűjteményében, mellyet a' Vérnászszal meg fog indítani, nyomtatásban leendő kijövetelre, azért, mivel az, kitűnő jelességű előadásával, gondos nyelv és teljes hangú verseletével, olvasónak 's pályára készülőnek egyiránt kedves és hasznos jelenet leszen.

Egy harmadik darab továbbá „Valkói Amazon“ czimmal, dicsérettel megemlítendőnek ítéltetett.

Feltöretvén ezután a' Vérnász' jelmondattát: „Vitia erunt donec homines“ külsején mutató levél, ebből Vörösmarty Mihálynak tünt elé neve, mint megkoszorúzottnak.

A' Tirus cziműhöz tartozó levél töretlen maradott, mivel még azt kell előre megtudni, ha írója megegyezik-e a' társaság' elintézésében.

A' Valkói Amazon' szerzője részéről pedig, a' darab' megítélése után, kijelentetvén annak a' határozatban megegyezése, felbontott leveleiben, Hoblik Márton levelező tag' neve találtatott. A' többi 7 jelmondatú töretlen pecsétü levélke ezek után, az ülés' színe előtt elégettetett.

Költ Pesten. a' magyar tudós társaság' 4dik nagy gyűlésének 6dik ülésében November 8d. 1833.

11. Kihirdette a' titoknok a' törvény és természettudomány' osztályainak 1833ra szóló jutalomkérdéseit, mellyek az ülésben nyomtatott példányokban is kiosztattak 's következők:

1833ra.

TÖRVÉNYTUDOMÁNYI KÉRDÉS.

Tett-e a' magyar nemzet, honalkotmányában az időkhez és körülményekhez alkalmazott változtatásokat, 's ha tett, mellyek azoknak fő vonatai?

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÉRDÉS.

Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógyító módjai?

Mind a' két kérdés' megfejtése 1835ben Martius 19dikéig váratik be a' társaság' titoknokához, a' szerző' nevét magában foglaló lepecsételt levél mellett, mellyen valamint a' megfejtés' első lapján a' szerző' neve helyett, utasítás végett hivatkozó jelmondat álljon. Külön mindenik kérdés' jutalma 100 darab arany.

12. Kihirdette a' titoknok a' társaságnak a' nemzeti játékszín' ügyében e' jutalom kérdését:

Miképen lehetne a' magyar játékszín Budapestén állandóan megalapítani?

A' feleletek Junius 8dikára 1834ben váratnak be a' társaság' titoknokához, az író nevét pecsét alatt rejtő levélkével 's a' szokott hivatkozó jelmonddal. A' jutalom 30 darab arany.

Költ Pesten, Novemb. 9d. 1833.

13. Az Elölülő ur a' köz' ülést rövid beszéddel bérekesztette.

DÖBRENTEI GÁBOR m.k.

Titoknok.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

NOVEMBER 16DIKÁTÓL FOGYA 1833, NOVEMBER 12DIKÉIG 1834.

Szólani fog ezen előadás, a' héti ülések', az 5dik nagy gyűlés', az Igazgatóságnak Pesten tartott tanácskozó ülései' és a' 3dik köz ülés' dolgairól.

H É T I Ü L É S E K.

NOVEMBER 23DIKÁTÓL 1833 — NOVEMB. 1SŐJÉIG 1834.

Tartatott összesen ezen idő alatt 40 héti ülés. Augustus és September szüniadó volt. Gr. Teleki József, előlülő, Bécsben lakta miatt, egy héti ülésen sem lehetett jelen. Gr. Széchenyi Istrán másodelölülő vezetett 2töt. Elölülő' helyettese volt Gr. Dessewffy József igazgató 's tiszteleti tag 1, Fáy András tiszteleti tag 6, Georch Illyés tiszteleti tag 18, Jankowich Miklós tiszteleti tag 1, Schedius Lajos tiszteleti tag 9 ülésben. Megjelent folyvást Döbrentei Gábor, titoknok, 37 ülésben; a' helybeli rendes tagok közül Bajza József 37, Bugát Pál 26, Gebhardt Ferencz 38, Gyóry Sándor 35, Kállay Ferencz 38, Luczenbacher János 36, Perger János 29, Schedel Ferencz 37, Szalay Imre 19, Szemere Pál 4, Vörösmarty Mihály 39, Helmezy Mihály 12 ülésben. Szalay, veszprémi kanonokká neveztetvén, Julius' közepén elhagyta Pestet.

A' nagy magyar szótárhoz Vas vármegyei tájszavak' gyűjteményét küldé be Dr. Horvát József r. t. Rkomáromi tájszavakat és közmondásokat Czuczor l. t. Czech r. t. 350nél több győri magyar közmondást, mellyek nyomtatott szókönyveinkben 's közmondási gyűjteményeink között nem találatnak; Horváth Zsigmond l. t. pedig a' Balaton melléki tájszavak' sorozatát. Novák Dániel, köz felszólításra, építési műszó gyűjteménnyel kedveskedett. Katholika hittudományi könyvekből műszó kivonat' eszközlése Szalay Imre r. tagra lön bizva.

Nagy szótárhoz, gyűjtések' folytatása.

A' nyelvtudomány' osztálya beadta azon utasítást, melly gr. Teleki József' szótári planuma szerint a' tagokat figyelmeztetné a' nagy szótár' összeírása körül, 's ez megjelenvén nyomtatásban illy czímmel: *Terve a' nagy magyar szótár' belső elrendelésének, kiadta a' magyar tu-*

Nagy szótár' irásának planuma.

dós társaság, a' tagok' különös használatára, Budán 1834, (Octoberben) 16 lapnyin, a' tagok között ki is osztatott. A' példányok' száma 300.

Régi magyar nyelvemlék Münchenben 1466ból.

Ezen, nyelvet illető cikkelyhez tartozólag említetik meg a' Junius 23dikán volt ülésben bejelentett magyar fordítása a' négy evangelistának, melyet Fejérvári Miklós úr a' müncheni kir. könyvtárban talált illy végsorokkal: E kőny meguegeztetett Remeti gorgni Hensel emre fianac keze miat Moldouabá Tathros varosban Ur zuleteten Ezer negzaz hatvá hatod eztendeiché. Ennek másoltatása a' társaság által, 's előre felőle a' Tudománytárban jelentés' tétele határozottatott. *L. ott, első köt. 235d. lap.*

A' magyar nyelv' udvari létéről Kottanner Ilona.

Ez említett lapon adaték tudomásra Czech János r. tagnak is ugyan Junius 23dikán a' titoknok által eléadott jelentése, melly szerint ő, Bécsben a' könyvtárban Albert királyunk' özvegyének Erzsébetnek Kottanner Ilona nevű bizodalmasától egy 16 lapnyi német kéziratot talált a' sz. koronának a' visegrádi várból titkos elviteléről 's László herceg' koronáztatásáról: mi azért is érdekes, mert eléadásaként, a' királyné magyarul beszélt a' székesfejérvári polgárokkal 's így abból kitetszik, hogy az idegen származásu Albert király' udvarában is nyelvünk, divatban volt. E' kéziratnak a' társaság' számára másoltatását gr. Teleki József előlülő megrendelé.

Érsekújvári két magyar kézirat.

Czech János, lemásolta saját kezével Kinizsi Pálné' imádságos könyvét, észrevételeket irt külön annak betűiről, kiszedte belőle az elavult magyar szavakat, szószerkezeteket, 's úgy küldé bé másolatával ¹⁾ együtt az eredetit, valamint a' hasonlóan Érsekújváratt talált egyházi beszédek' eredeti iratát a' társaság' kívánságára, 's ezek a' Junius 30dikán volt héti ülésből a' levéltárba tétettek, míg az előlülő ur, azok' megvételetét a' sz. Ferencz' szerzetétől talán eszközölhetné.

A' Julius 29dikén tartott héti ülés, Luczenbacher János r. tagra bízta, a' halotti két megszólítás' hű lemásolását, ki Julius 21dikén arra is utasítatott, hogy a' zsitvatoroki békének mását vegye az ország' levéltárából, minekutána ahhoz az előlülő ur' közbenjárulása által a' főherceg

¹⁾ L. e' II dik kötetben a' IV dik nagy gyűlés' határozatait ezek felől a' 32dik lapon.

nádor pártfogó, engedelmet adott. *L. már a' Tudománytár' III-dik kötete' 230-dik lapján.*

Czuczor Gergely I. tag, hitelesített párban küldötte bé Rákóczy Ferencz' magyar védlevelét, melyet 1704-ben Junius 26-dikán, Komárom vármegyei Szend helység' lakosainak azért adott, mivel azok, hűségé-be állottak.

Báró Lakos János tiszteleti tag pedig béküldötte másolatban: *a)* Imecs Mátyás' magyar szerződését 1581-ből a' kézdi-vásárhelyiekkal, hogy annak juhái ezek' jószágán járhassanak; *b)* Zsigmond erdélyi fejedelem' leveléét Brassóban kelve 1595-ben Sennyei Pongrácz sepsi kézdi és orbai szék' királybirájához'stb, hogy vizsgálja meg, miben van a' kézdi-vásárhelyieknek a' Kászon rétében lévő birtokuk.

A' társaság által 1832-ben kiadott „*Helyesírás' és szóragasztás' főbb szabályaira*“ bogyült észrevételeken ¹⁾ végig mentek a' héti ülések December 7-dikétől fogva 1833, Martius 1-sőjéig, 's a' 2-dik kiadás, bővítve 's némellyfélének bizonyosabb elhatározásával és több világosító példa' kijegyzésével megjelent Aprilisben.

Helyesírás'
2-dik kiadása
1834-ben.

Kállay Ferencz r. tag, néhai Gyarmathi Sámuelnek saját kezével irt jegyzését adta be a' December 21-dikén tartott héti ülésben az összetett betűk' helyébe ajánlható egyszerű formákról.

Gyarmathi'
egyszerű be-
tűi.

Kézirat érkezett ezen év alatt 8. Résztint ezekről, résztint a' még elébb beadottokról, véleményt irt hivatalos megbizatásánál fogva: Fáy; Bajza, Bitnicz, Bugát, Czech, Gebhardt, Guzmics, Gyóry, Kállay, Kisfaludy Sándor, Luczenbacher, Nyiry, Perger, Szalay, Schedel, Stettner, Vörösmarty; Angyalffy, Balogh Pál, Bártfay, Csató, Czuczor, gr. Desseffy Aurél, Frivaldszky, Ferenczy, Forgó, Dr. Kovács Pál, Nagy Károly, Pólya, Sztrokay, Tessedik.

Kéziratokról
vélemény-
adók.

A' negyedik nagy gyűlésben 1833. elfogadott 's jutalmat nyert kéziratok sajtó alúl így kerülének ki, egyéb munkálattal együtt:

¹⁾ L. itt e' II-dik kötetben, IV-dik nagy gyűlés, 33-dik lap.

1. Matematikai műszótár. 110 lapnyi. Sad réthben. A' társaság' nézeteit kifejtő előbeszéddel a' titoknoktól.

2. Nyelvtudományi pályamunkák. Első kötet.

a) A' magyar nyelvbeli ragasztékok és szóképzők. Irta Csató Pál. Első rangú jutalomfelelet. 98 lap.

b) A' magyar nyelv' szóalkotó 's módosító ragainak nyelvtudományi vizsgálata. Irta Nagy János. Másodrangú jutalomfelelet. 176 lap.

3. Eredeti játékszín. Első kötet. Várnász, szomorújáték öt felvonásban. Irta Vörösmarty Mihály. 1833ban első pályadíjt nyert szomorújáték.

4. Eredeti játékszín. Második kötet. Tirus, szomorújáték öt felvonásban. Szerzője Horváth Cзыrill. 1833ban, második pályadíjjal.

5. Külföldi játékszín. Negyedik kötet. A' játékos, dráma öt felvonásban. Ifflandtól. Fordította Thaller István.

6. Külföldi játékszín. Ötödik kötet. Alzir, szomorújáték, 3 felvonásb. Voltairetól. Ford. Jakab István.

7. Külföldi játékszín. Hatodik kötet. Tancred, szomorújáték 5 felv. Voltairetól. Ford. Árvay Gergely.

8. Külf. játékszín. Hetedik kötet. A' bot csinálta doctor. Vigjáték három felvonásban. Molière után Kazinczy Ferencz.

9. Külf. játékszín. Nyolczadik kötet. Barnhelmi Minna, vagy a' katona - szerencse. Vigjáték 5 felv. Lessingtól. Ford. Kazinczy Ferencz.

10. Játékszíni megjutalmazott feleletek.

Ezen utolsók kiválasztattak a' Junius Sdikára bėjött feleletek közül, ¹⁾ mellyeket a' Junius 9dikén volt ülés vett által a' titoknoktól, következő jelmondataikkal:

1. Él magyar, áll Buda még.

2. *Illy kezdettel, jelmondut nélkül*: Sok oldalról hallottam 's hallom buzgó hazámfiái' sohajtásit 'stb.

3. A' becsületes férjfi mindenkinek megadja az övét, 's a' másé' elvételét szintugy gyűlöli, mint a' maga jusáról könnyen nem mond le, sőt azt védeni tudja.

4. Nunc dea, nunc succurre mihi, nam posse mederi,

Picta docet templis, multa tabella tuis.

¹⁾ L. a' kitett 30 arany jutalomról, e' IIdik kötet' 62dik lapját, a' 2dik köz ülés' jegyzőkönyvében.

5. Conamur tenues grandia.

6. A' lángoló szív áldozni kész.

7. Több szem többet lát.

8. Ne pudeat quae nescieris te velle doceri,

Scire aliquid laus est, turpe est nil discere velle.

9. Si posse non, velle licebit.

10. Napvirág.

11. Hazai javaslatinkban' lehetőségek közül a' legalkalmasabbat akarni — a' józan hazafiság.

12. Egy jól intézett nemzeti játékszínnek, mint a' esinosabb társalkodási nyelv' 's a' köz műveltség' terjesztésére nézve legfoganatosb előmozdító eszköznek, elősegállítására áldozzon kiki a' mivel tud.

13. Ha Magyarország' saját fiai ragadják el előle 's vetik ebeknek kenyerét, ki fog róla gondoskodni? *Gr. Széchenyi István.*

14. Tanuld hazád' nyelvét, hogy külföld előtt ne pirulj.

15. Festina lente.

16. parvi properemus et ampli

Si patriae volumus, si nobis vivere chari.

17. Egyesült erővel indulj.

18. Meddig készültök magyarok mindenkor akarni,

'S nem cselekedni mikor szüntök?

19. Feladatván hazánk' lelke 'stb.

Ez, jelmondat nélkül, sőt a' felelőnek neve' kiírásával is lévén, a' tudományos versenyek' okfőinél fogva visszaadni rendeltetett. A' többi jelmondatos levélké' egy borítékba szokottan pecsételtetése 's a' levéltárba hitelesen tétele után, bíról szavazat' többségével, Schedius Lajos tiszteleti tag, Döbrentei, Bajza, Schedel és Vörösmarty választott. ¹⁾ Mit ítéltek ezek Julius 25dikéig, melly napra, el kelle készíteniek véleményüket, eléadja majd az 5dik nagy gyűlés alatt erről szólandó cikkely. A' jobbnak találandó munkáknak még ez előtt megjelenhetésére, azért jöve gróf Teleki József előlülő 'urtól is, a' héti ülés' ohajtására megegyezés, mivel a' kérdés' kitétele óta ns Pest vármegye által az érdeklött ügy olly buzgó pártfogás alá vétetett, hogy a' társaság talán célját sem érné e' rendkívüli jutalmával, ha még elébb a' nagy gyűlésnek jelentené be a' sikert, mint egyéb munkákkal teszi.

¹⁾ Fáy András és Kállay Ferencz jelentvén, hogy ők is a' felelők között állanak, mind a' választók' mind a' választathatók' sorából, mint illet, kiléptek.

183 $\frac{3}{4}$ re érke-
zett 12 eredeti
vigjáték.

Az 183 $\frac{3}{4}$ re állott 100 darab arany jutalomra Martius 24dikéig beérkezett 12 eredeti vigjátékot következő címekkel 's jelmondatokkal adta által a' titoknak Martius 26dikán a' héti ülésnek:

1. SZÍVLEPKÉK. Az okosnak, használni tudván az élet' minden perceit, minden tárgy, minden pillantat örömkelyhekkkel kínálkozik.

2. A' VÉN SZERELMES vagy a' torházi négy vőlegény.

3. A' CSALÁN vagy BIZ ÉN KÉPZELŐDÉSSEN ELTEM. Szokásaink' tüköre az erény' ösvényire tőrrel vezet.

4. EGY VIGJÁTÉKÉRT SZÁZ ARANY.

Világos színre füstve szép

A' szerelem 's az életkép.

5. RÓZSAVÁR. Carmine qui tragicó vilem certavit ob hircum.

6. A' SZERELEMFÉLTŐ. Nem épen a' száz arany.

7. FÖSVÉNY TÖBBET KÖLT. Ridendo dicere verum, quis vetat?

8. ÉVA ASSZONY' UNOKÁJA.

Pályát küzdeni szép, 's derekak közt nyerni — dicsőbb még!

9. FALUSI LAKODALOM. Győzzön a' mi jobb.

10. A' SZERELEM' HATALMA. Nyugvó időm néked szentelem szép honni nyelv.

11. DOROTTYA vagy AZ ELSŐ STATIO. ΚΑΚΟΥ ΚΟΡΑΚΟΣ, ΚΑΚΟΝ ΤΟ ΩΝ.

12. A' KÉPSZOBOR vagy CSELSZÖVÉNYEK.

Ernst ist das Leben, heiter ist die Kunst.

Feljebb említett mód szerint bánván itt is az ülés a' pecsétes levélkével, rendeltetett, hogy e' 12 kéziratot, az 1833ban, November 15dikén volt nagy gyűlés által ide választott birák: Fáy, Döbrentei, Bajza, Kállay, Kölcsey, Schedel, Vörösmarty sorban olvassák el. De, jelentvén Kállay, munkája' létét e' versenések között, helyébe elítélőül Schedius Lajos tiszt. tag lön szavazva. Mi sikert lelt e' választottság, kitetszendő lesz alább az 5dik nagy gyűlésben és a' 3dik köz ülésbeli jelentésből.

A' Puchói Marczibányi Lajos táblabíró 20 arany jutalmára, ¹⁾ mellyet maga külön hirdetett ki a' magyar hírlevelekben, olly folyamodással a' társasághoz, hogy ennek tagjai itélnék el ezen két kérdésére:

Népvonulási
munkák Mar-
czibányi La-
jos' jutalmára.

¹⁾ L. erről e' II. kötet 20dik lapját: Igazgatóság' ülései, 4dik pont.

„Mit kell falusi tanítóknak tudniok nép oktatása végett, és mire tanítassanak falusi gyermekek?“ bejövő munkákat, József napi pesti vásárig 6 versenyirat érkezett a' titoknokhoz ilyen jelmondatokkal:

1. Legfelségesebb tudomány, legnehezebb munka, legkényesebb mesterség a' gyermeknek tanítása.
2. Fiam! ha szómat fogadod, tanulni fogsz, és ha a' te akaratodat arra alkalmaztatod, bölcs léssz.
3. Mi mint állatok születünk,
Mint emberek neveltetünk.
4. A' tudományos emberfő' mennyisége a' nemzet' igazi hatalma. Első rész. Gr. Széchényi. Hitel.
5. *Ταῖς παιδείαις τῶν τεχνῶν μηδὲν ἐστὶ προσηγαίτερον.*
6. Abécze könyvecske.

Titoknoki előadásra Martius 26dikán a' héti ülésben, hogy a' 4dik szám alatti nevetlen író, munkája' 2dik részének béküldhetésére is időt kíván; hogy az 5dik számú, Martius 23dikán, a' 6dik pedig 24dikén érkezett 's így ezek, ha a' jutalomtevő, 19dikét értette volna, elkéstek, az találatott helyesnek: kérdeztessék meg maga Puchói Marczibányi Lajos, mit ohajt; mert nem a' társaság tüzvéni ki a' jutalmat, a' határnap' kijelelésébe sem elegyedhetik. Válaszában Marczibányi Lajos November 20dikáig halasztotta határidejét, 's második karbeli munkának 10 aranyat tett le a' társaság' pénztárába, a' mit maga, új versenyzés végett ki is hirdetett.

Azon öt megbíráló tag' neve, kiket ezen köznépevelési munkákhoz a' fennebb említett ülés előre választott, előadatik majd az egész pályázat' bevégeztével az Évkönyvek' IIIdik kötetében.

Az 1831beli philosophiai kérdésre Martius 8dikáig mint határnapig 1834ben e' két versenyfelelet érkezett:

1. Est Deus in nobis, agitante calescimus illo.
2. *Ἀληθεύειν καὶ παρῆρησιαζεσθαι.*

'S beadta ezeket a' titoknok Martius 15dikén a' héti ülésnek, valamint béjelentette az illy jelmondatut is: *Sic ergo conveniat universa ecclesia in unum* 'stb; de mivel ez, Martius 14dikén jött, a' megállított

rend, tiltotta elfogadhatását. A' másik kettőnek pecsétetes levelkéje szokott móddal levéltárba tétetett, 's az ide választott bírák: Szalay Imre, Kállay Ferencz, Szilasy János dolgukhoz fogtak.

Jelentette a' titoknok Martius 15dikén, hogy az 1832beli, históriai kérdésre Martius 8dikáig egy felelet sem jött; Martius 11dikén ellenben egy illy jelmondatu érkezett: „Az életnyugalom' utolsó titka — munkás-ság.“ Ez visszaadattatni határozottatott, a' kitüzött határnap' meg nem tartása miatt. Érezvén azonban az ülés e' kérdés' fontosságát 's érdekét, de egyszersmind azt is, hogy a' használandó források' tömérdeksége, feloldáshoz sok időt kíván, a' kérdésnek ismételtetésére szavazott, mint e' felől az 1ső nagy gyűlés előre rendelkezett. ¹⁾

Tudománytár
szerkeztető-
jének utasít-
vány.

A' 4dik nagy gyűlés' határozataihoz képest készített utasítványt a' Tudománytár' szerkeztetője Majus 20dikán vette által a' héti ülésből, 's gondoskodása alatt November 10dikéig mint az 5dik nagy gyűlés' kezdetéig 3 kötet jött ki, illy előre ment hirdetés mellett, a' titoknoktól.

„A' magyar tudós társaság' 4dik nagy gyűlése 1833ban Novemberben, azt találta a' magyar literatura' mostani állásához képest legcézirányosabbnak, hogy a' Tudománytár folyóirat ekképen jelenjen meg: 1) Tartalma tudományos, encyclopaediai legyen, kiterjeszkedjék az emberi tudás' minden ágaira, leginkább azonban a' jelen idő' haladásaira; 's az előadás' formája ne bírálgató és vitatkozó, hanem inkább értesítő 's közlő lenne: irányul pedig az vétessék, hogy azon hazánkfiai, kik külföldi folyóiratokat nem tarthatnak, míveltségi szükségüknek ebben némi pótlékát leljék. 2) A' megjelenendő kötetekbe tehát ezen kitüzött czélnak megfelelő, akár eredeti, akár fordított cikkelyek vétessenek. 3) Mivel pedig a' társaság' tagjai, vagy ülésekbeli egyéb tárgyalokkal, vagy külön dolgozással vagnak elfoglalva, ide való munkálódásra minden tag nem köteleztethetik, 's így a' folyóiratot az egész társaság nem is maga saját munkájának nyilatkoztatja, hanem a' szerkeztetőnek csak úgy leszen segédere, a) hogy ő, a' kezéhez jövő eredeti dolgozatokat héti ülésben bemutatván, azok közül mindenik' megvizsgálására az ülés, tagot nevez, kinek javáltára a' kéziratot a' szerkeztető kiadja, vagy ellenkező esetben az elmarad. b) A' társaság által járatandó külföldi folyóiratokból az érdekesebb cikkelyek' lefordítására a' szerkeztető, társaságbeli tagot vagy nem tagot megbíz, 's ezen se-

¹⁾ L. Évkönyvek' 1ső kötete, 69dik lap. f.

gédek' nyelvbéli előadásáért is irójukkal együtt ő kezeskedik. 4) A' könyvismeretési 's minden egyéb műveltségi tudósítások' összegyűjtése, egybeállítása a' szerkesztető' gondja. Egyébiránt: 5) A' fő felügyelés folyvást a' héti üléseké. Illy értelemben lévő utasítások mellett hagyta meg a' 4dik nagy gyűlés is a' szerkesztetést Dr. Schedel Ferencz rendes tagnál, ki szerkesztetőnek az 1832ben volt 3dik nagy gyűlésben választott. Ő hozzá ne sajnálják tehát a' Tudománytárba dolgozni kívánók eredeti értekezéseiket, vagy annak tárgyaihoz számítható fordított apróbb czikkelyeiket tisztán készült kéziratban megküldeni. Bíráló alá lesznek ilyenek véve, és ha jók, elfogadva, akár tagjától a' társaságnak akár nem tagjától, mivel a' felebb érintett elrendelés szerint e' folyóiratban nem egyedül a' tudós társaság kíván előlépni, hanem mint középpont ohajtja eszközölni a' külföldi műveltség' haladása' megismertetését, 's ébreszteni a' honi jobb elméket, tudományos műveltség' közebb terjesztésére. — Felvehető dolgozatok között, a' társaság' igazgatósága' határozatához képest, egyegy ívnyi eredetiért az irónak járandó tiszteletdíj 8 pengő; fordításért 6 pengő forint."

December 14dikén 1833ban adatott által a' héti ülésnek Hammer József I. tag' értekezése: *De primis Hungarorum sedibus, de Atelkuzu, de locis, quos Sabarthoi asphaloi inhabitaverunt et de Cumanis*, melly, ámbár latinul van, az évkönyvbe vételre határozottatott, mivel a' társaságnak külföldi tagjától jött; 's hogy azonban a' társaság 1ső, 2d. 3d. rendszabását teljesítse, ennek magyarra fordítása Luczenbacher János rendes tagra lön bízva, 's így azt, a' magyar olvasó majd saját nyelvén is kapja, a' IIIdik kötetben.

Értekezések az évkönyvbe.

Berzsenyi Dániel rendes tag' értekezését: *A' magyarországi mezei szorgalom' némelly akadályairól*: Fáy, Georch, Kállay, Luczenbacher, Perger tagokból állott választottság ajánlotta a' Martius 1sőjén tartott héti ülésben, felvételre érdemesnek.

A' magyar kir. birodalombeli sajtók' készítményeit 1833-re ezek küldötték bé: Horvát József, Selmechról; Szlemenics, Pozsonból; Kis Károly, Nagyváradról és Szegedről; Horvát Endre, Győrről; Czuczor, Komáromból; Hoblik, Eszékről; Fábrián, Aradról; Szilágyi Ferencz, Kolozsvárról; Császár, Fiumeből; Schedel, Pestről; Nyiry, Sárospatakról; Ercsei, Debreczenből; Kolossvári Sándor, Veszprimből; Fabriczy, Lőcséről.

Nyomatványokról tudósítások.

Kovács János tiszteleti tag, ki a' társaság' tőkepenzeit 1000 pengő forinttal nevelte, kívánván, hogy végintézete 's ahhoz tartozó iro-

Kovács János' végintézete a' levéltárba.

mányainak hiteles másolata a' tudós társaság' levéltárában is fenntartásuk, ohajtása a' Junius 23dikán volt ülésben teljesítetett.

Kovács és B.
Berzeviczy
Vincze 1

Említett Kovács János kimult a' tagok' sorából 1834ben Aprilis 12dikén, Báró Berzeviczy Vincze tiszteleti tag pedig Aprilis 15dikén, miről özvegyének szomorú jelentése a' társasághoz Majus 5dikén olvastatott fel, a' héti ülésben.

Vas vármegye' levele.

Az Aprilis 7dikén tartott ülés előtt olvasta fel a' titoknok ns Vas vármegye közönségének levelét a' társasághoz, melyben az, hírül adja, hogy nemesi pénztára' költségével a' vend-tót gyermekek' magyarul tanítására végett Kossics József felső szölnöki plebános által Szalay Imre' magyar grammatikája szerint készített iskolai könyvet kiadatta, illy czímmel: Kratki Návuk Vogrszkoga Jezika za Zacsetníke, Grécz 1833. E' tudósítással egy példány is érkezett. A' társaság köszönettel fogadta ezt s hírré tételét rendelé, a' Tudománytárban. 1)

Bátori Zsigmond' élete
Horvát Endrétől.

Bátori Zsigmond erdélyi fejedelem' életirása Horvát Endre r. tagtól a' Majus 20dikán tartott héti ülésnek adatott bé, s megolvását az, Fáy, Georch, t. és Kállay, Luczenbacher s Perger r. tagokra bizta.

Az évkönyvek' hová lett megküldetése.

Majus 26dikán, idvezlette a' titoknok az Angliából visszaérkezett másodelölülöt, ki elmondotta akkor az ülésnek, hogy az évkönyvek' első kötetéből a' müncheni kir. akadémia' példányát Schelling urnak, a' Franciaország' intézetéét Gay-Lussac urnak, maga adta által, úgy a' londoni kir. társaságét Sussex herczegnek s a' két utóbbi egyesület' ülésében szóval is ajánlotta a' magyar akadémia'at azok' hajlandóságába, továbbá az edinburghi és calcuttai társaságokét Rothschild ház, a' szentpéterváriét az orosz cs. követség, végre a' philadelphiaiét egy angol kereskedő ház által küldötte meg.

Majd Julius 29dikén a' tudományok' stockholmi kir. akadémia'ját, az academia fiorentinát, s az archaeologiai római akadémia'át jegyzette ki az ülés a' titoknok' indítványára a' végett, hogy az évkönyvek' első kötete azoknak is megküldessék, miben az előlülőnek megegyezését October 8dikán jelentette a' titoknok s egyszersmind azt is, hogy a' Stock-

1) L. ott III-dik kötet, 244-dik lap.

holmba határozott példányt ő, a' svéd követség' utján, a' más kettőt, egyéb uton el is küldötte.

Baricz György levelező tag' tudósítása ¹⁾ a' velencei San Marco könyvtárban a' magyar históriára nézve találtató könyvekről Februarius 22dikén olvastatott fel. E' szerint ott csak köz kézen forgó munkák vannak; hazánkat illető kézirat pedig ez: Verulinus florenzi építőművész' munkájának Bonfini által készült latin fordítása, melly hajdan Mátyás Király' budai könyvtárában állott. Bonfininak Mátyáshoz intézett ajánló levelét hiteles másolatban kapcsolta tudósításához az említett tag, 's az, a' társaság' levéltárába tétetett.

Baricz, a' ve-
lencei
könyvtárról.

December 21dikén 1833 olvastatott fel Petrovics Fridrik' első tudósítása ²⁾ Berlinből, mellyben eléadja, miket lelt, magyart illetőket a' prágai, drezdai, jénai, hálai, lipcei könyvtárakban; Martius 15dikén 1834ben a' második, mellyel a' berlini kir. könyvtárban találtató, Magyarországot illető kéziratok' czímsorát, Ottendorf Henriknek Budától Temesvárig tett utja' másolatát küldötte meg, és ohajtotta felhatalmaztatását, hogy azon kéziratok' s rajzok' másait vétethesse a' társaság' költségével, mellyeket a' catalogue of the Harleian manuscripts in the british museum London 1808, a' 7013 — 25 számok alatt említ. Mind ezek' eszközöltetését végre hajtotta az előlülő; Petrovicsnak a' titoknoktól köszönetírás és újabb felszólítás ment 's két levelének a' Tudománytárban kiadása határozatott. ³⁾

Petrovics,
Berlinből.

A' Martius 22-dikén tartott ülésben a' titoknok azon, Magyarországot illehető kéziratok' czímeit adta elé, mellyeket Haenel, ⁴⁾ kézirat czímsorában részint francia részint angol földön lévőknek említ, hogy azokat a' társaság, Zsivora György levelező tagjával, ki most Párizsban lakik, megnézetné. A' válasz később fordul majd elé, melly szerint az említett tag a' reá bizottakban eljárt.

¹⁾ L. Évkönyvek' I-ső kötete, 94 — 95-dik lap. ²⁾ L. — — II-dik köt. 45-dik lap.
³⁾ L. ott, 1ső kötet 209 — 216. lap. ⁴⁾ L. Catalogi libr. Mssorum, qui in Bibliothecis Galliae, Helvetiae, Belgii, Britanniae M. Hispaniae, Lusitaniae asservantur. A Gustavo Haenel. Lipsiae MDCCCXXX. pag. 10. 182 — 3. 296. 550.

Ö T Ö D I K N A G Y G Y Ü L É S

1 8 3 4.

November 3dikán kezdre 12dikéig 11 üléssel, a' Trattner-Károlyi háznál. Vezette mindenik et Gr. Teleki József előlülő. Jelen volt: a' tiszteleti tagok közül: Gr. Dessewffy József, Fáy András, Georch, Jankowich, Schedius, Vass László. A' titoknok, Döbrentei. Rendes tagok: Bajza, Berzsényi Daniel, Bitnitz, Bugát, Czech, Gebhardt, Gyóry, Horvát József, Kállay, Luczenbacher, Perger, Schedel, Szemere, Szalay Imre, Szilasy, Szlemenics, Vörösmarty. A' szavazattal bíró pénztárnok Helmeczy. Lerelező tagok: Antal Mihály, Csató Pál, Gr. Dessewffy Aurél, Frivaldszky Imre, Rothkrepf Gábor, Sztrókay Antal, Tessedik Ferencz.

Az előlülő idvezlé a' társaságot egy évi távulléte után. A' titoknok pedig kifejezte a' November 1sójén volt héti ülés' elintézésénél fogva, a' tagok' örömét az előlülő' kívánt jóllétben megérkezésén.

Eléadatván a' November 1sójén tartott héti ülésből ott a' titoknok' inditmányára következett azon ajánlás, hogy az eddig bégyült táj- és elavult szavak, mesteremberek műszavai előlegesen is kiadatnának, azok' szerkeztetése a' héti ülésekre bizatott. A' nagy szótárhoz foghatást pedig azzal közelítette most a' November 11dikén volt ülés, hogy a' magyar szavak' akármelly más nyelv' szavaihoz lévő hasonlóságai összekerestessenek 's e' munkát a' tagok között a' héti ülések osszák ki.

Ugyan ekkor Horvát József r. tagtól Vas vármegyei tájszavak, Czech János r. tagtól győri tájszavak' és nyomtatásban még meg nem jelent példabeszédek; Kis Jánostól soproni mesteremberek műszavainak, Czuezor' Gergely lev. tagtól elavult szavak, szólásmódok' gyűjteménye adatott bé, November 11dikén Kiss Károlytól a' tiszai malmok' részeinek magyar elnevezései.

Weisz Fridrik szántói ev. predikátor' értekezését az egyes betűk-ről 's azokhoz ajánlott jeleit a' titoknok November 11dikén adta bé 's a' nyelvtudomány' tagjainak ment haszonvételre.

Stettner György r. tag' műszógyűjteménye a' neki osztatott törvénytudományi munkákból November 10dikén tétetett levéltárba, használatásig.

Förvénytud.
mávi. 1834.

Bemutatta November 7dikén a' titoknok 1) a' halotti két megszólítás' és 2) Kinizsiné' imádságos könyve' fenn említett másolatán kívül,

Régi magyar
kéziratok'
másolatai.

3) A' bécsi kéziratot 1383ból, ugymint: Ruth, Judith, Hester, Machabeus, Baruth, Jeremias, Daniel, Ozeas, Jochel, Amos, Abdyas, Jonas, Micheas, Nawm, Abakuk, Sofonias, Aggeus, Zacharias, Malachias ó testamentomi profeták' magyar fordításának másolatát Gévay Antal' saját kezével írva.

4) Máté, Márk, Lukács, János' evangeliumát 1516. Apostolok' cselekedeteit, Jakab, Péter, János, Judás apostolok' leveleit és János mennyei jelenését. 'S ugyan ide tartozólag:

5) Mózes, Józue, Birák' könyveit 1519ből. Készséggel engedte által ezeknek a' társaság' költségével Szlemenics Pál r. tag' felügyelése alatt Pozsonban folyt lemásoltatásához Jordánszky Elek tinniniai püspök esztergomi kanonok az eredetit, mit az esztergomi főkáptalan' jegyzőjé-től Fába Mátyástól 1820ban ajándéku kapott, kihez az a' Clarissák' nagyszombati egyesületének 1782beli eltörlésekor került. Összehasonlította e' másolatot eredetijével Gyurikovic György levelező tag. ¹⁾

6) A' tihanyi kéziratot 1531 — 32ből, egészen hasonmással Römer Ferencz Florián, Benedek szerzetbeli nevendéktől, összehasonlítva és előbeszéddel 's az elavult szavak' kiszedésével Guzmicstól, mellynek foglalatja: Nyolcz predikáczió, Sz. Elek és Sz. Eugenia' élete és két példa Jostio és egy nemes emberről. Czíme: BETBVCHLIN.

Ugyan az említett ülés, következő más régi magyar nyelvemlékek másoltatását határozta, a' titoknok' ajánlására, kire az ezekben eljárás bízott is:

¹⁾ Ezen, a' másolat' általnézésekor 1516 és 1519-belinek ismert kézirat volt értve az évkönyvek' 1-ső kötetének 89dik lapján. De már, ha ez, Bátor László' fordításának mássa-e, vagy egészen más fordítás? későbbi összevetés után tetszik ki.

1) Hymnarion, mellynek eleje így van: „Kezdetik Urnak nevében eztendő által való zentöknek életökről való tanuság az Idvözülendöknek, lölki haznalatosságokert előzer a zent Andras Apostolrol Uronknak első taitvaniarol“ Czim és esztendő szám nélkül. A' debreczeni ref. collegium' könyvtárában. Péczeli József lev. tag fogja összehasonlítani.

2) A' négy evangelista' fordítatása 1466ban, Münchenben.

3) Sz. Domonkos patriarchának élete 1517.

4) Keserü Mihály boszniai püspök és huga Keserü Krisztina között 1523ban Verbóczy István előtt költ egyességlevél.

5) Zsoltárkönyv, apáczáknak való imádságokkal 1539ből, a' végén álló irás szerint: per fratrem Paulum de Papa. Megismertette ezt Kulcsár István mint általa vásárlottat. *L. Hasznos mulatságok* 1817. *Első félesztendő, 1ső szám.*

Járjon el a' titoknak, határozottatott továbbá, abban, hogy, ha Szatmár megyében fekvő Szekeres és Zsarollyán birtokok felett Kopasz nádor' itélete 1308ban, Fejér György' oklevél gyűjteménye szerint, ¹⁾ eredetileg nem magyar, hanem csak későbbi magyarra fordítás azon irat, mellynél fogva az oklevél magyarul költnek hirdettetett, csak ugyan e' fordítás melly esztendőbeli? és szereztessék meg ez, teljes kiterjedésében. Megvizsgálhatja ezt Kölcsey Ferencz r. tag, mint Szatmár vármegyei főjegyző.

Tudakoztassék ki, hogy a' Lasztóczyékat illető azon osztálylevél, mellynek Szirmay Antal, Zemplin vármegyéről irt munkájában ²⁾ 1339ben magyarul keléséről és saját levéltárában találtatásáról szóla, de mit Kazinczy, játéknak hirdete, ³⁾ miben van? A' nyelv' ügyéért felvilágosítást biztosan lehet hinni ebben a' Szirmayaktól.

¹⁾ L. Fejér, Codex diplom. Hungariae Tomi VIII. Vol. 1. Budae 1832. lap. 252 — 257. A. Ch. 1308. Kopasz palatinus, auctoritate Caroli Roberti, possessiones Zekeres et Sorolan Comitatus Zathmár, C. Petro, filio Jurk, adiudicat.

²⁾ L. Szirmay, Notitia topogr. polit. Com. Zemplén. Budae 1803. lap. 84. „Possidemus ipsas primigenias de anno 1339 familiae Lasztóczy divisionales, (quod mire-ris) ungarico idiomate emanatas.“ ki is irva, magyarul a' 84 — 85 lapon.

³⁾ Felső Magyarországi Minerva. 1825ben, 1ső negyed, 12dik lap.

Legyen tökéletesen tisztába hozva még az is, ha a' Semsey nemzetség' nemes czimer levele ¹⁾ 's vérhatalma ²⁾ Zsigmond idejében magyarul költ- e valóban, vagy később fordítatott magyarra? Szíves leszen erről elegendő nyilatkozást adni a' Semsey nemzetség.

Megállítaték a' már bégyültek' kiadásának meg is kezdése, nagyobb 4ed réthben, 300 példánnyal. 'S az, azokhoz tartozó ismertetések' szerkeztetése és nyomtatásukra való gond, szavazat' többségével, az Igazgatóság által meghatározandó tiszteletdíj mellett, November 10d. Döbrentei Gábornak adatott, melly ülés az első kötet' címét 's foglalatját így határozta: RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. Kiadja a' magyar tudós társaság. Döbrentei Gábor' felügyelése alatt. Első kötet. 1) Halotti két megszólitás 1182 — 1183 2) Ó testamentomi némelly próféta' fordítatása 1383ból. 3) Kinizsi Pálné' imádságos könyve 1513.

Jankowich Miklós tiszt. tag ekkor azt ajánlá, hogy e' nyelvemlékek' 2dik kötetét saját költségével fogja nyomtattatni, 's ennek foglalatja az ő tulajdon gyűjteményéből lesz véve, melly hazafiúi áldozatért az ülés köszönetét fejezte ki.

Mindjárt az első ülés, szavazat' többségével következő küldöttségi tagokat választá: Küldöttségek

I. 1833ban kijött legjobb munkák' kijelelésére :

Gr. Dessewffy József' előlülése alatt: Fáy, Schedius, Bajza, Czech, Luczenbacher, Schedel.

II. Az évkönyvek' számára beküldött dolgozatok' megvizsgálásához :

-
- ¹⁾ Katona Istrán erről következőt hozza fel: „A multis creditum est, hoc hungaricum diploma Sigismundi regis autographum fuisse, quamvis stilus hic (a' magyarról szól) illius aetati non conveniret. Qua de re consultus a me nuper Ill. D. Andreas Semsei, tabulae septemviralis assessor, respondit, hanc versionem in gratiam Stephani Semsei, latini sermonis ignari, serius factam et cum pluribus communicatam fuisse; reipsa primigenium diploma latinum esse, prout hic illud excitavimus. „*Historia critica regum Hung. Budae 1790. Tomulo IV. ordine XI.* Latinul az 519 — 521dik lapon, magyarul Cornides kéziratiból az 521 — 522ken.
- ²⁾ Fejér Györgynél latinul van 1396ból. L. Codex diplomaticus Tomi X. Volum. II. pag. 455, 's végén említetik Cornides' jegyzése, hogy ezt megerősítve a' Cancellaria M.CDI-ben magyarul adta ki.

Jankowich Miklós' előülése alatt: Döbrentei, Gebhardt, Gyóry, Perger, Szemere, Vörösmarty.

III. A' 3dik köz ülés' tárgyai' elrendelésére:

Georch Illyés' előülése alatt: Bugát, Horvát József, Kállay.

Gr. Dessewffy József, November 7d. adta bé az említett küldött-

A' 200 darab
jutalom 1833ra.

tség' hivatalos véleményét, mely szerint, négy tag, tehát többség a' küldöttségből, a' 200 darab aranyra Vörösmarty Mihály' munkái 1ső és 3dik kötetét ajánlotta bővebben kifejtett okokból. Nem egyező akarat- tal tévén azonban ezen ajánlást a' küldöttség, mivel Kisfaludy Sándor munkái' 3dik és 4dik kötetének 3 tag kívánta az említett jutalmat, meg- hallgatta a' nagy gyűlés minden választottsági tagnak írásban bővebben kifejtett véleményét is. Sőt élénk vitatkozás keletkezett. 'S Kisfaludy Sándornak írói pályáján szerzett igen kitűnő érdeme és a' nemzetre gya- korlott szerencsés hatása, jutalom nélkül nem maradhatónak határozottat. Végre a' kérdésre: lehet-e ketté osztani a' jutalmat? *nem*-mel fe- lelő, kisebb számú lön. És így az, a' két koszorús írot egyformán ille- tővé vált ketté, 's hogy úgy járhasson ki, az Igazgatóságot arra kívánta megkérni az ülés' többsége. Ezek mellett mi említessék meg dícsérettel, látható a' jelentésben a' 3dik köz ülés' 7dik pontja alatt e' kötetben.

Évkönyvi éte-
követek

Az évkönyvi értekezések' küldöttsége ezen iratokról adott vé- leményt.

Bugáttól: Élettudományi töredékek a' külső érzékekről.

Bitnicztól: A' legkisebb négyzetek' elveiről.

Czechtől: Tudományok állapota Magyarországon az Árpádok idejében.

Frivaldszkytól: Természettudományi közlések, Balkány vidékéről.

Kállaytól: A' szükségéről, mint az éldelés' egyik főrugójáról.

Nyirytól: Nőjogtan, vagy is a' szépnem' természeti jogainak alaptudománya.

Frangepán Erzsébet, Rege, Kisfaludy Sándortól.

Közülében mik
olvastassanak
fel.

E' küldöttségnek, a' köz ülést elrendelővel egyezése szerint, fo- gadtatott el November 8dikán, mik olvastassanak fel a' köz ülésben. Jan- kowich Miklós tiszteleti tag pedig arra szólítatott fel, hogy a' benei pusztán talált régiségekről tartana előadást, 's azok' egyes darabjait részint va-

lóságban, részint rajzolatban mutatná elé, November 6dikán az előlülő kérte meg. A' felolvasottak' sora látható itt a' 3dik köz ülés' jegyzőkönyvében, mint azon értekezések, itt, mellyek e' 2dik kötetbe férhettek; az elmaradottak következnek a' 3dik kötetben.

Ez említett köz ülésben leendő számadás végett készültek el a' jelentések a' November 6dikán 's 8dikán volt ülésből az 1831beli, philosophiai kérdésre jött feleletekről, a' históriai 1832beli kérdés' dolgáról 's a' vígjátékokról, 's tétettek ki új kérdések.

A' philosophiai feleletek' ügye ide utasítatván az October 23dikán tartott héti ülésből, az most itten határozottatott el. Utasítaték pedig ide, azért, mivel két véleményadó mellett, kik rövid előadással az *Est Deus in nobis* jelmondatut határozottan állították elsőbnek, ámbár ez sem vala előttök egészen kielégítő; egy véleményes, jutalomra legméltóbbnak az *Αληθειν* jelmondatut bizonylotta, azzal végezvén, hogy ez sem fejtette ugyan meg, legalább az ő nézete szerint a' kérdést, de dolgozata velős igazságokat foglal magában, előadása kellemes és tudományos észrevételekkel teljes. Többek' elítélésére akarta tehát a' héti ülés e' nagyon különböző vélemények' okait bízni. Felolvastatott így most mind a' háromé, egészen, ujra. Elfogadta majd, meghallásuk után a' nagy gyűlés, hogy a' 100 aranyat a' kettő' ítélete szerinti *Est Deus in nobis* kapja; az *Αληθειν* jelmondatu pedig, véleményadója' bő fejtegetéseéhez képest. nyomtatásra, mint másod karbeli jutalomírat ivenként 4 arany tiszteletdíjjal ajánltatott az Igazgatóságnak. Az *Est Deus in nobis* jelmondatra hivatkozó levélkében most, feltüretése után Almási Balog Pál (orvos doctor és levelező tag) az *Αληθειν* levélkéjében Hetényi János (ekeli ref. pap, Komárom várm.) neve találtatott. *L. a' jelentést a' 3dik köz ülés' jegyzőkönyvében.*

Philosophiai
feleletért a'
100 arany

A' philosophiai és históriai elkésett feleletekkel bánás, mint előbbi határozat szerinti, helyben hagyatott.

Az 183 $\frac{3}{4}$ re bejött 12 vígjátékról felolvastatván a' héti ülésnek November 1sójén költ jelentése, melly szerint a' bírálok' véleménye nyomán 100 arany jutalomra egyik sem érdemesülhete, ki lön nyilatkoztatva, hogy most a' főjutalom elmaradjon 's a' *Falusi lakodalom* című ivenként 4 arany tiszteletdíjjal ajánltassék mint másod karbeli az Igazgató-

12 vígjáték
ügye
183 $\frac{3}{4}$ re.

ságnak; az *Éva asszony' unokája* címü pedig dicsérettel említendő. Amannak majd, pecsétes levélkéjéből, Jak a b I s t v á n (m. kir. helytartói concipista 's levelező tag) neve tetszett ki, mi után a' többieket az előlülő, bontatlanul, elégette.

História
kérdés' ismételése.

Az 1832beli historiai kérdés' ismétlése, az első nagy gyűlés' végzete szerint, ¹⁾ hasznosnak találtatott.

Nyelvtudományi és philosophiai kérdések 1834re

Másodszori fordulat jöven már a' kérdések' tételében az osztályokra, a' nyelvtudományban Kisfaludy Sándor, Vörösmarty és Schedel' javasolt kérdései olvastattak fel, 's itt Vörösmartyéi közül; továbbá a' philosophiai osztályban Szalay, Kállay, Berzsenyi és Szilasyéi között Szalayéi közül azt választotta többség, melly a' köz ülés' jegyzőkönyve szerint kihirdettetett. *L. alább a' 3dik köz ülés' jegyzőkönyvében.*

Az említett ülések határozzák meg, Görög Demeterre a' Kállay által készült emlékbeszédnek a' 3dik köz ülésben felolvasatását. *L. e' 2dik kötetben, a' 179 — 185 lapon.* A' Simai Kristófra írott, Horvát Endrétől, később jelenend meg.

Berzeviczyre, Kovácsra emlékbeszéd.

November 5dikén, Bárá Berzeviczy Vincze tiszteleti tagra, emlékbeszéd' irását Gr. Dessewffy József igazgató és tiszteleti tag vállalta magára; a' Kovács János tiszteleti tag felől készülendőt Schedel Ferencz rendes tag.

VéghIstvára emlékirat.

Ugyan akkor Végh István, valóságos belső titkos tanácsos, koronaőr, főispán, 's az országbeli tartománybiztosságok' főigazgatójának, mint igazgató tagnak September 30dikán történt halála jelentetvén bé, a' társaság e' feletti elszomorodását érzékenyen bizonyítja. Kérdés támadá majd, ha, kimult igazgató tagra is irassék-e emlékbeszéd? Megegyezés ez lett: mindenikről álljon az évkönyvekben bővebb emlékezés, vagy életírás' vagy emlékbeszéd' formájában. Az elsőbről minden esetre a' társaság maga gondoskodik, a' másik akkor készül, ha tag arra, önként vállalkozik. 'S kijelenté most az ülés, hogy e' jelenen elhunyt nagy érdemü igazgató' emlékiróját várja. Ajánlkozott Döbrentei Gábor, kit, mondá, halája is int.

¹⁾ L. Évkönyvek' 1ső kötete, 69dik lap f. alatt.

November 4dikén olvastatott fel Szalay Imre r. tag' levele, melyben jelenti, hogy Veszprémbe tévén mint]kanonok, lakását, helybeli rendes tagi kötelességeit nem viheti, ennél fogva ezután helyé' elrendelését a' társaságra bízza, eddigi fizetéséről pedig önkéntesen köszönettel lemond. Egy helybeli rendes tag' széke így üressé lett, a' többinek elintéztetése az Igazgatóság' üléseinél kerül elé.

Uj tagokká ez 5dik nagy gyűlés alatt, a' kijelelték' neve 's érde- Tagválasztás. meinek egy héttel előbb volt feljegyzése után, szavazat' többsége szerint, November 8dikán következők választattak.

Tiszteletbeli két tag' megüresült helyére :

Horvát István , szép művészségek és philosophia doctora, a' széchenyi országos könyvtár' őre a' nemzeti múzeumban, ns Fejér, Nyitra, Komárom, Esztergom vár-	megyei táblabíró, 's a' m. kir. egyetemenél előlülői actuarius.
	Szalay Imre, philosophia és hittudomány' doctora, veszprémi kanonok.

Rendes vidéki taggá a' törvénytudományi osztályba, az üresen volt 3dik helyre :

Szász Károly, a' nagy enyedi ref. collegiumban törvény és hazai történetek' tanítója, most erdélyi országgyűlési követ	Vízaknáról.
--	-------------

Hazabeli levelező tagokká, előre megállított 8 számmal :

Árvay Gergely, praemonstrati szerzetbeli kanonok, gymnasium' igazgatója Szombathelyen.	professor a' logica, metaphysica és ethicában Szegeden.	Hazai levelező tagok.
Bölöni Farkas Sándor, az erdélyi kir. Kormányzék' nagyobb cancellariájában hites jegyző, Kolozsváratt.	Magda Pál, a' szarvasi evang. gymnasiumban professor és rector.	
Fillinger Leopold, a' pesti magyar királyi egyetemenél prof.	Péterfi Károly, a' marosvásárhelyi reform. collegiumban philosophiát tanító prof.	
Horváth Cзыrill, szabad művészségek' 's philosophia' doctora, kegyes szerzetbeli	Podhraczký József, számvevő tiszt a' m. kir. udvari kamaránál, Budán.	
	Somossy János, hittudomány, és ó testamentomi könyvek' magyarázatának professora Sárospatakon. ¹⁾	

¹⁾ Ezen hazabeli tagok, gróf Teleki József előlülő által lett tudósításainknál fogva, felszólításuk szerint magokat a' társaság' rendszabásinak buzgó teljesítésére, a' titoknokhoz küldött válaszaikban készséggel ajánlák is, December

Külföldi levelező tagokká:

Külföldi levelező tagok.

B. Humboldt Károly Vilmos, burkus kir. status minister, a' felirások' és szép művészségek' párizsi akadémiájának tagja.
 Klapróth Henrik Gyula, ázsiai nyelvek' burkus kir. professora, az ázsiai londoni társaság' tagja.

Palaczki József, a' tudományok' cseh kir. akadémiájának titoknoka.

Schelling Fridrik, lovag, bajor kir. valós. belső tanácsos, a' müncheni kir. akadémia' előülője, az ottani kir. egyetem' rendes professora.

A' törvénytudomány' osztályába, helybeli 2-dik rendes tagul az Igazgatóság által leendő kineveztetésre Sztrokay Antal legtöbb szavazattal ajánlatott.

Ajánlatok a' héti ülésekből.

November 3dikán, a' titoknok a' héti ülésekből ezen ajánlatokat adta elé, a' nagy gyűlésnek is azokhoz járulása végett:

végéig, kivéven *Horvát Istvánt*, ki az előlülőnek így felelt: „Méltóságos Gróf, udvari Referendárius, Elölülő és Fő-Ispán úr, kegyes és mélyen tisztelt jóakaró Uram! Megértettem Méltóságodnak a' folyó évi November hónap 23dikáról hoztam botsátott kegyes Leveléből, hogy a' Magyar Tudós Társaság közelebb tartott nagy Gyülésében tudós munkáim és hazafiúi érdemeim tekintetéből engemet tiszteletbeli Taggá választani méltóztatott. — Ámbár azon érzékeny szív, melyet a' Teremtő különös kegyelméből nyertem, igen nagy mértékben érezteti is velem tartozó háláadatosságomat a' Magyar Tudós Társaság bizodalma és szivessége eránt, 's ezen oknál fogva buzgó köszönetemet forróan nyujtom: Mindazonáltal igen nyomos okok, mellyek bizonytalan helyezettetéséből származnak, 's a' mellyeket itt nekem kifejtteni nem illik, újra ismét arra kényszerítenek, hogy régi homályom határai között tartóztassam magamat. Fájjalva tészem már másod ízben e' szigoru kinyilatkoztatást. De minekutána mindenki ön maga legjobban tudja, mit kell a' maga köréhez képest tennie: Úgy vélem, sem Méltóságod, kit én olly annyira tisztellek, sem a' Magyar Tudós Társaság, mellynek Tagai között igen sokat magyar egyenességgel betsülök és szeretek, nem fogja balra magyarázni kinyilatkoztatásomat. — Ki egyéb-eránt megkülönböztetett mély tisztelettel vagyok és maradok Méltóságodnak alázatos szolgálja *Horvát István* m. k. a' Széch. orsz. könyvtár' öre. Pesten December 31dikén 1834.

Horvát István' neve ennél fogva kihagyatott azon hivatalos tudósításból, melly az 5dik nagy gyűlésben választott tagokról szóla, L. Jelenkor, 9dik szám, 1835. Az Ország' 1835beli Schematismusában pedig ki vala már akkor nyomtatva, midőn kihagyatása iránt annak szerkezettségéhez jelentés ment.

1. Eszközöltetnék ki szabad posta az akadémia' részére, legfelsőbb helyen, az Igazgatóság által.

2. A' magyar tudós társaság' könyvtára, kaphatna ingyen példányt minden munkából a' nyomtatók által, melly a' magyar királyi, sőt az austriai császári egész birodalomban megjelenik.

3. Minden munkából, mellyet az akadémia ad ki, járna egy tiszteletpéldány, szerző, szerkesztető 's kéziratról hivatalos véleményt adott megvizsgálók' számára.

4. A' társaság' költségével kijött 's kijövő minden munkát, százától huszával a' tagok szintűgy olcsóbban vehessék meg, mint már ezt az Igazgatóság, az évkönyvekre nézve rendelte.

Mind ezeket a' nagy gyűlés is elfogadta 's kívánta az Igazgatóság' elejébe terjesztetésüket.

'S hasonlót kívánt azon héti ülések' pontjaiban megegyezése után is, mellyek a' Marczibányi Lajos' köznépi nevelést érdeklő fennebb eléhozott jutalma' határidejére; továbbá, a' magyar játékszín' felállítását tárgyozó rendkívüli jutalomra bejött 's jóknak talált feleletek' sürgetőbb kinyomtatására nézve, határozottak. E' második tárgynál eléadott, a' Julius 29dikén volt héti ülésből, hogy a' feleleteket megbírált választottságnak azon nézeteihez képest, mellyek a' játékszíni megjutalmazott feleletekhez készült előbeszédben kifejezvék, ezen jelmondatu: *Hazai javaslatinkban* 'stb. találtatott a' 30 darab aranyat elnyerhetőnek; e' más kettő pedig: *Nunc dea, nunc succurre mihi* 'stb., és: *Több szem többet lát*, ívenként 3 darab arannyal hasonlókép nyomtatás alá adandónak. Eléterjesztetett, hogy a' *Hazai javaslatink* jelmondatuhoz tartozott sértetlen pecsétü levélkében, felbontásakor Fáy András tiszteletti tag; a' „*Nunc Dea*“ levelében Kállay Ferencz rendes tag; a' *Több szem többet lát* jelmondatuében pedig Jakab István levelező tag' neve volt. 'S Fáy András' hazafiúi szép lelküségét, mellyel 30 aranyjutalmát, az említett héti ülésben volt nyilatkozása szerint, addig míg magyar játékszínnek Pesten talpfalai lerakva lesznek, a' társaság' pénztárában tartatni 's az építéshez fogáskor majd, az illető törvényhatóságnak adatni kívánta, e' nagy gyűlés is megköszöné, valamint elébb az előlülő, Bécsből jött válaszában.

Marczibányi
Lajos'
jutalma.

Magyar játékszín'
ügyében
kített jutalom
kinek ment.

És hogy gróf Teleki József előlülő iránt fejezze ki új háláját a nagy gyűlés, arra ezt, az October 23dikán volt héti ülés szólitá fel. Fejezze ki, mivel néhai Kresznerics Ferencz tiszteleti tagnak 200 darab *incunabuláit*, 76 kötet kézirat, 1060 kötet könyv, földképek és régi pénzgyűjteményét a' társaságnak Teleki könyvtára' bővítéseül 4000 váltó forintot vette meg. Készséggel viszonztatott e' felszólítás November 5dikén, 's újult November 8dikán, midőn az előlülő urnak az Igazgató-tóságához beadott alapító levelét ¹⁾ itt is felolvasá a' titoknak arról, hogy ő méltósága a' Kresznerics, könyv, ásvány és pénzgyűjteménye' megvételevel kedveskedése mellett 2000 pengő forintot ada, mellynek száztól hat forintnyi kamatjából öt rész évenként a' pénzgyűjtemény', $\frac{1}{2}$ da pedig a' tőke' folyvásti nevelésére fordítassék. ²⁾

November 11dikén Czech János rendes tag, ajánlotta, az így megkezdett pénzgyűjteménynek, részéről 1700 darabból álló ritka pénzeivel, mint eddigi összevásárlottaival szíves öregbítését. ³⁾ November 12dikén pedig, Schedel Ferencz rendes tag' levele olvastatott fel, mellyben 390 darab részint régi római, részint új pénzeivel a' társaságnak kedveskedését jelentette. ⁴⁾ 'S mindenik' becses indulatu ajándéka köszönettel vétetett és azoknak az Igazgató-sághoz béjelentése határozatott. Egy-

Czech János
és Schedel
Ferencz ne-
velik a' pénz-
gyűjteményt.

¹⁾ Költ Szirákon, November 1sőjén 1834.

²⁾ Kresznerics' pénzgyűjteménye három osztályu. I. Magyarországi 'és erdélyi pénzek, 30 királyei 's 6 fejedelemtől. Szám szerint 10 arany, 324 ezüst, 133 réz darab. II. Régi római pénzek: 8 arany, 451 ezüst, 4757 réz, összesen 5216 darab. III. Különbféle nemzetekéi: 134 ezüst, 384 réz, összesen 585 darab. 1000 körül lévő még osztályozva nincs. Így az összeség 7268. Szól ezekről a' Tudománytár' IV. kötete is, 1834. 264dik lap.

³⁾ Czech' ajándéka így van osztályozva: I. Régi római ezüst pénz 350 darab, 's régi római réz pénz 1230 darab. II. Közép százszakbeli német ezüst pénzek 40 darab, 's XVII és XVIII százszaki német ezüst pénzek 10 darab. III. Más külföldi, kivált francia újabb rézpénzek 60 darab. IV. Török rézpénzek 10 darab: így, 400 ezüst és 1300 réz.

⁴⁾ Schedel, beadott 1 arany, 3 ezüst, 219 réz, régi római pénzt; 1 arany, 33 ezüst és 133 réz, újabb pénzt vegyesen. L. Tudománytár' IVdik kötete. 264d. lap.

szer'smind a' héti ülésre bizaték, hogy a' társaság' pénzgyűjteményének mikép kezelése iránt, jövő nagy gyűlésig javaslatot készítsen.

Hasonlóan a' nagy gyűlés' köszönetét kívánta Majus 26dikáról a' héti ülés a' másodelőülőhez kifejeztetni, azon festvényért, mellyet az, Enderrel készített'e s mint a' társaság' czímerét nagyban mutató allegorikai ábrázolat az ülésteremben, említett hónap óta függ. A' hálaérzés gróf Széchenyi Istvánnak kimondatott s megírása, minthogy az ülések alatt, a' Dunai munkákban Orsova körül munkálódott, a' titoknokra lön bízva.

Köszönet a'
másodelőülő-
lőnek.

Örömmel fogadta az ülés Czech Jánosnak November 11dikén azon önkéntes ajánlkozását is, hogy hazánkat illető okleveleket, mellyeket a' császári titkos házi és udvari levéltárban, hová, legfelsőbb helyen, Augustusban 1834 engedelmet nyert a' m. kir. udvari Cancellaria' eszközése által, találna, a' társaság' számára le fogna másolni, ¹⁾ s kérelmét küldé a' társaság, Igazgatóságához, az említett rendes tagnak költség adatásra, mivel kenytelen lesz húzomosabban Bécsben mulatni, hol a' kitünőbb fontosságuk' kiválasztása egyenesen reá bizatott.

Czech János
a' császári le-
véltárba má-
solásokra
ajánlkozik.

November 4dikén bémutatta a' titoknok az 183 $\frac{3}{4}$ re választott játékszini küldöttség' jegyzőkönyvét, melly szerint az, mostanig, 77 játékszini olly fordítást javított ki magyarságra nézve, miket a' Pest vármegyei igazgatóság a' budai játékszini tagjai' gyűjteményéből e' czélra általadott, fordítatott azon kívül 5 új darabot, melly kétféle munkálódásra járt eddig az 500 pengő forintból, tiszteletdíjul 270 for. A' még fenn lévő 230 forintot most a' titoknok, inkább új darabok' fordítatására kívánta határoztatni, mivel több kijavítandó úgy sem igen van, s ezen indítvány olly hozzáadással lön elfogadva, hogy a' még kijavításra ítéltethetők, eszközöltessenek; a' küldöttség' tagjai magok válasznak a' fordításra méltókat, ha azonban más akárki adna bé fordítást, elfogadhatása után az is nyerhessen tiszteletdíjt, sőt eljátszható eredetiekről hasonlókép gondoskodják a' küldöttség. És a' melly, akár fordított akár eredeti színjáték, nyomtatásra is méltónak találtatnék, az, a' héti ülésnek legyen

Mit tett eddig
a' játékszini
küldöttség?

¹⁾ L. e' felől, a' társaság' határozatát, Évkönyvek 1 köt, 94dik lap.

beadandó, hogy a' társaság' gyűjteményében is megjelenhessen. Igy akarta teljesíteni a' társaság', alaprajza' azon pontját, melly eleibe szabja, játékszini darabokról gondoskodását, 's azért az Igazgatóságot még 200 pengő forintnak, következő évre kirendelésére kéré azon esetben, ha folyvást fennállana Budán a' magyar játékszín.

Nyomatás
alá menő
Kéziratok.

November 11dikén beadták Schedel Ferencz és Bajza József, rendes tagok, a' reájok szerkeztetés végett bízott Kazinczy Ferencz' eredeti munkáinak rendbe szedett első kötetét. Szlemenics Pál r. tag' „Fenyítő törvényszéki magyar törvény“ kézírata, mint már régebben, nyomtatás alá elfogadott, most, mihelyt költség engedi, kiadatni rendeltetett, mivel eddigi halasztásának oka: az országos ebbeli munkálatok' országgyűlési felvétele addig tarthat, míg egy kiadás, szükségénél fogva könnyen elkelhet. A' titoknok továbbá jelentette, hogy a' most lefolyt akadémiái évben 13 kéziratot adattak vissza a' vizsgálók, következőknek pedig elfogadhatását ajánlák:

1. A' felsőbb analysis' elemei. I. II. III. Rész. Győry Sándor rendes tagtól.
2. Chelius' sebészsege. Fordította Bugát Pál rendes tag. Kitűzött munka. *L. Évkönyvek. 1ső kötet, 80dik lap.*
3. Fabini, a' szem' betegségeiről. Fordította Vajnocz János orvos doctor. Kitűzött munka. *L. Évkönyv. 1ső kötet 80dik lap.*

Az évköny-
vek' 1-ső kö-
tete megment.

November 4dikén hírül adta az előlülő, hogy az évkönyvek' 1ső kötetét a' göttingai, prágai, berlini k. könyvtárak' számára, önkéntes vállalása szerint elküldötte, 's Berlinből eléadá a' választ, mellyel az ottani kir. akadémia, 1832beli évkönyveinek kötetét küldötte meg viszont kedveskedésül, e' czímmel: *Abhandlung der kön. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1832. Nebst der Geschichte der Akademie in diesem Zeitraum. Erster Theil, Berlin 1834.*

A' müncheni
akadémia'
válasza

Felolvastatott, ugyan ezen ülésben a' müncheni kir. akademiá-
nak következő hivatalos válasza:

Illustri societati eruditae hungaricae, Academia scientiarum regia bava-
rica salutem.

Quod in comitiis Regni Hungarici annis 1825 — 1827 celebratis, factum est,
ut summi inter vos viri, praeunte Illustrissimo Comite de Szécheny, solo patriae

amore ducti, opes se ex suis redditibus collaturos sponte pollicerentur, quibus societas erudita hungarica fundari possit; id cum omnium hominum, quorum est generosa facta sentire et litterarum studia, quantum ad gloriam felicitatemque populorum conferant dijudicare, admirationem in se convertit, tum praecipue summo academiae nostrae plausu exceptum est, quae quos fructus id institutum et vestris rebus et universae rei litterariae allaturum esset, statim animo praesagiebat. Quocirca summa laetitia affecti sumus, cum literae vestrae ab Illustrissimo Comite de Szécheny nobis adferrentur, quibus non modo primum Annalium vestrorum volumen, ceteraque, quae ad instituti vestri rationem explicandam faciunt, nobis transmittere, sed etiam, quo adversus nos animo sitis, declarare, et officia vestra polliceri, nostraque expetere voluistis. Quae omnia quam nobis grata et accepta fuerint, dudum significatum a nobis habuisset societas erudita hungarica, nisi Illustrissimum Comitem de Szécheny, cui literas ad vos nostras tradere optabamus, ex itinere reducem Monachium revisurum spes nobis fuisset. Nunc cum diutius differre, quod dudum in animo erat, sine justa et gravi reprehensione non liceat, primo quidem societatis vestrae fundamenta feliciter jacta, et operum vestrorum splendidissima exordia vobis ex animo gratulamur, deinde quidquid ad studia vestra juvanda nostra ex parte conferri possit; id omne lubentissime a nobis praestitum iri spondemus, denique ut vestrorum nos laborum et studiorum participes facere pergatis, enixe rogamus. Mitimus indicem commentationum ab academia nostra inde ab anno 1763 editarum, petimusque a vobis, ut, quas ad rem vestram facere posse judicetis, eas nobis designetis, simulque, qua via et hae, et quas in posterum vobis missuri sumus, certissime et commodissime ad vos perventurae sint, indicetis. Cumque a vera amicitia nihil dissimulatione alienus sit, hoc etiam scire vos volumus, quod academiae nostrae adscripti una quasi voce dolere se quam maxime confessi sunt, linguae magyariae, qua volumina vestra conscripta sunt, ignaros se usu eorum prohibitos esse atque seclusos. Dignissimum quidem esse, ajebant, eo quo estis in patriam amore, ut atavam lingvam diutius neglectam aut prorsus intercidere aut squalorem et barbariem inducere ne patiamini; at nihil obesse, quominus eas commentationes quae patria lingua conscriptae prodeant, simul in latinam lingvam conversas publici juris faciatis. Namque et his sumptibus procerum vestrorum insignent liberalitatem eo minus defuturam, quo certius sit, hoc demum modo studiorum vestrorum fructus, non tantum quod semper et maximo quidem jure praecipuum reputaturi sitis, ad patriam vestram redundaturos, sed etiam ad universum orbem litterarium esse dimanaturos, quod quidem spernere neque humanitate neque doctrina vestra dignum videatur. Quam sententiam ut aequi bonique consulatis, impense rogamus.

Valete, viri illustres, et tum nobis favere pergite, tum vobis persvasum habete, nos vestrae societati semper fore addictissimos.

Dabamus ex aedibus Academiae Scientiarum Regiae Bavaricae, Monachii die 12ma Julii MDCCCXXXIV. Fridericus de Schelling m. p. Eques, Augustissimi Bava-

riae Regis consiliarius intimus actualis, Academiae Regiae Monachiensis Praeses, et Universitatis Reg. Prof. P. O.

Válassz a' müncheni kir. akademiához.

Az erre magyar nyelven, latin fordítással ment válasz, itt egyedül, eredetijében közöltetik:

A' tudományok' bajor kir. akademiájának idvezletet.

Azon szives barátságot, mellyel Uraságtok a' bajor királyi akadémia' költségeivel eddig kijött munkák' czímsorát olyan ajánlással küldék meg, még 1834beli Julius 12dikén költ becses válaszuk mellett, hogy azokból azon czikkelyeket jegyezné ki a' magyar tudós társaság, mellyeket birni leginkább ohajt, a' mostan folyó nagy gyűlés érzékeny köszönettel fogadta. 'S megbizonyítására kedves ajánlásuk becsben tartásának, ide is csatoltatnak a' kiválasztott munkák' czímei, miket ha Uraságtok Bécsbe a' magyar tudós társaság' előlülőjéhez Gróf Teleki József m. kir. udvari tanácsos referendarius és Szabolcs vármegyei főispán urhoz, az említett társaság által megtérítendő költség mellett, küldeni kegyesek lesznek, onnan azok Pestre legkönnyebben eljuthatnak.

Azon pontjára nézve Uraságtok' levelének, hogy a' magyar tudós társaság bár latin nyelven is kiadná nemzetin irt munkáit, az említett társaság, országgyűlése és a' magyar király által megerősített rendszabásaira hivatkozik, mellyek' legelsője mindjárt ezt tűzi ki köteletségéül:

„A' magyar tudós társaság, tudományok' és szép művészségek' minden nemében, a' *nemzeti nyelv' kimíveltetésén igyekszik egyedül.*“

A' magyar tudós társaság azonban megbizonyítani kívánván Uraságtok iránt lévő barátságos figyelmét, azt határozta, hogy a' mikre nézve felvilágosítást ohajtanának a' magyar tudós társaságtól, nevezetesebben pedig ha Magyarországról akármely tudományos tekintetben holmi adatokat leírásokat tudni szeretnének, azokat legnagyobb készséggel fogja Uraságtokkal egyedül latin nyelven közleni.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' 5dik nagy gyűlésének November 11dikén 1834ben tartott 9dik üléséből.

GRÓF TELEKI JÓZSEF,
Elölülő.

DÖBRENTAI GÁBOR,
Titoknok.

November 11dikén Petrovics Fridrik r. tag' két levele, egyik Berlinből Julius 20d., másik Majn melletti Frankfurtról Sept. 20dikáról 1834. olvastatott fel, mellyekben, az utjában esett könyvtárakban talált 's Magyarországot illető kéziratok' czímeit jegyzé fel, 's hírt ada, miket másolt le már maga, vagy mellyeket irat, utasításához képest má-

Petrovics két válasza.

sokkal. A' társaság meglepéddel fogadta, e' tagja' nagy szorgalmát, minek sikere később adatik majd elé, egészben. E' két levelét javaslat adásra pedig a' végett, mik szereztessenek meg általa, a' wolfenbütteli, hamburgi, göttingai, kasszeli, brémai, frankfurti, hannoverai könyvtárakból, Jankowich Miklós tiszteleti, Bajza József és Luczenbacher János történet tudományi r. tagoknak adta az ülés.

Ugyan az nap' olvastatott fel Zsivora György lev. tag' válasza, Párizsból Julius' 24dikéről. Jelenté, miket végzett el a' reá bizottak közül, mellyekről hasonlóképen az egész' bévegeztével szól majd tudósítás.

Zsivora l. tag' válasza.

Miféle könyvekkel kedveskedett a' társaságnak e' nagy gyűlés alatt Schedius Lajos tiszt. tag, Bowring János I., és Stettner György r. tag, úgy Földváry Miklós, azok kitetszenek az e' II-dik kötet' végén álló könyvczím sorokból.

A' társaságnak ajándékozott könyvek.

November 7dikén kérdés támasztatván, megkapta - e Bowring és B. Ferrusac, külföldi levelező tagi elküldött oklevelét, 's arra *nem* mel felelvén többen, kiknek a' felől tudomásuk volt, azok' eltévedése hihetővé vált, 's így a' két taghoz új oklevél' kiadása határozottatott.

Bowring és B. Ferrusac okleveli újonnan megküldésenek.

'S midőn ekkor a' sok költségbe kerülő évkönyvek' ügye előfordult, az találtaték jobbnak, ezután csak minden két esztendőben jelenjen meg egy-egy kötet, de hogy az értekezések' nyomtatása az alatt is folyhasson, minden kötet két osztályra, külön lapszámolással szakasztassék.

Új rendelés az évkönyvek' kiállítására nézve.

Szavazat' többsége által az 1835beli Martius 24dikéig beérkezendő pálya - szomorújátékok' megbírálójának választatott: Fáy, Schedius; Döbrentei, Bajza, Kőlcsey, Szemere, Vörösmarty. Ki lön kötve, hogy bíró, nem vihat jutalomért.

Bírák az 1834-beli szomorújátékokhoz.

Említett napon adatott bé gr. Andrássy György tiszt. tag' tudósítása a' magyarságnak Szepességen haladásáról, 's a' rozsnyói sajtóban ez idén készületekről. Hoblik Márton lev. tagé az eszéki nyomtatásokról; Kiss Károly levelező tagé a' nagyváradiakról.

Sajtókról tudósítások.

Az utolsó előtti ülésben Perger János r. tag azt hozá szóba, állítatnék fel az évenkénti nagy jutalom' mikép elítélése iránt ezutánra bizonyosabb és részrehajlást meg nem engedhető rendszer. A' tagok felszólítatának erre, jelenjenek meg e' tárgyhoz elkészülten a' 6dik nagy

A' 200 éfany oda itélésében javaslatokra felszólítás.

gyűlésen, addig is pedig küldjék bé a' nagy gyűlésnél 3 héttel előbb, az 1834beli munkákról okokkal szoló tudósításaikat osztályaikból.

Titoknok'
lemondása.

Az előlülő, November 10dikén az ülés eleibe adta a' titoknok' hozzá és általa a' társasághoz intézett lemondását, 's ezt, annak jelen nem létében, következőleg olvasta fel Schedel Ferencz segédjegyző.

Méltóságos Gróf, cs. kir. aranykulcosos,
m. kir. udv. Tanácsos és Referendarius, Főispán,
magyar tudós társasági Előlülő Ur,

Azon k. udvari decretum, mellyel Urunk Ő Felsége' nevében a' m. kir. udvari Cancellaria e' folyó 1834beli Aprilis 17dikén Bécsben, engem budai kerületbeli első helyettes tartományi biztossá nevezett, azt rendeli a' magyar kir. helytartó tanács által volt felterjesztés' következésében, hogy a' magyar tudós társasági titoknokságról, minek hivatalát 1831beli Februarius 20dikán tartott elegyes ülésben lett választatásom óta mostanig viselnem szerencsém volt, igen is, le kell mondanom.

Teljesítem ezt ezennel. És különben is, az eddig elfogadott munkák' kijötté után, szándékom vala tennem.

Maradok mostantól fogva így, a' philosophiai osztály' helybeli rendes tagjai között azon első helyen, mellyre a' magyar tudós társaság' Igazgatósága Pozsonban November 17dikén 1830ban tartott legelső alkotó ülésében állított, 's ez utánra a' társasági Névkönyvbe, oda soroztatásomat kérem.

Ügyelni azonban az évkönyvek' sajtó alatt lévő 2dik kötete' teljes kijöttére, megírni a' társaságnak ez 5dik nagy gyűléséig tetteit, elkészíteni az én hivatalos közben jöttöm' ideje alatt nyomtatásra elfogadott kéziratokhoz, ha kell előbeszédet, ha kell tudnivalókat, megküldeni a' most választott új tagok' okleveleit, elejébe terjeszteni az Igazgatóság' teljes számmal tartandó ülésének, az annak 1833ban meg nem tarthatása miatt fenn hagyottakat, köteletségemnek vallom, mivel ezek mind, ha maig bevégeztethessenek, különben is engem illettek volna, 's így, az új titoknokra dolgaimat elmaradottan hagyni nem akarom.

Mint jártam el tisztemben a' bajosabb első úttörések' elkerülhetetlen zajjai között, a' még mind inkább csak előkészületeink körül, mellyek sikerein, hazafiúi öröm, más későbbiek fog majd vigasztalni, erről másé az ítélet. Mondhatnám akaratomat rendíthetlennék társaságunk által minden jó' eszközölhetéséhez; említetném ohajtásomat, hogy minden társunk' saját érdemének kölcsönös megismerésével olly kedv és inger tartassék fenn bennünk a' társaság' iránt, melly vigan ébreszsen minden helybeli tagot ülés' napjára, vágyakodtasson minden vidéki tagot nagy gyűléseinkre azért, hogy a' míveltek' együttlétében egyik a' másiktól tanulhat, új észképekre gerjedhet 's a' tudományban haladás' lelki örömeit érezheti.

Érinthetném, volt vágyomat, hogy a' társaság' határozatait csak a' jegyző-könyv' értelmében 's épen nem enakarát szerint teljesíteni igyekeztem, ennél fogva a' társaság' történeteit is igazi véghez menetelükhez képest eladni törekedém, ne-hogy az elszinlés, esendben mint bajban, pírónságot a' lélekre ön maga előtt ne süssön.

Azonban nem mondok semmit, legalább hosszasan nem. Ha van nyoma tet-teinknek, szól az akármikor; ha nincs, akarat' emlegetése romlékony védelem, 's intézetünknek különben is, nem csak szokott társalkodási szólásmód, irányzata-

Hanem érzésimet Méltóságod és a' tekintetes társaság' iránt kifejezmem szabad és kell. Köszönöm Méltóságodnak nem önkényü, hanem szabadon hagyó 's nemes ké-nyességü velem bánását. Olyan, tüzzel keresztül menni kész a' legbokrosabb mun-kán is, meg nem tételén pedig önfájdalommal büntet,

Hálával visszonzom a' tekintetes társaság' tagjainak bennem vetett bizodal-mát. Belsőmnek az, egyik becses gazdagsága leszen.

Mint nem titoknak is ezután, buzgó tagja kívánok maradni a' társaságnak. Ötven és száz évnek jöttét tekintve, képét festem, miket tett lesz majd annyi' le-jártával, 's diadalunk' épületének alapköveihez mindig készséggel fogom rako-sgatni a' reám esendőt. És sulyt és vitát, mik nélkül a' világ sehol sincs, számba sem fog vétetni velem azon szent hév, melly minden hazafit fejtettebb idő elejébe dolgozásra közösen int. Álljon a' koszorú akárki' fején, csak *mienk*, csak nemze-tünké legyen a' míveltségi győzelem. Részemről én, mindig utáltam olly indúla-tot, melly önszeretet' megsértetésén, inkább az egészet is, az elébb ohajtottat, kevély gázolással tapodja; mert illy dolyfősek, megint hátrább vetik azon megeredést, miért víni elébb sok erőnek kelle.

Illy érzésekkel hajtom meg magamat Méltóságod előtt, így nyujtok tag' tár-saimnak barátságos kezét. Hiszem, hogy a' miben emberi törekenység hibát ejte-tett volna eddig velem, azt emberiséget ismerő szemek nézik.

Magamat Méltóságod' kegyébe, a' tekintetes magyar tudós társágnak szíves indulatjába ajánlottan, vagyok tisztelettel,

Méltóságos Gróf Elölülő Urnak
Budán November 10dikén 1834.

alázatos szolgája
DÖBRENTEI GÁBOR m. k.

Titoknak' választása, így nyilatkozott erre az ülés, elegyes gyü-lést illet, 's az fogadhatná el tehát e' lemondást is. Mivel pedig most 9

igazgató helyett csak 3 volt jelen, és ennél fogva törvényszerű választás nem is lehetett eszközölhető, Döbrentei Gábor felszólítatott, folytatná hivatalát, a' nevezett gyűlés' megtarthatásáig, az előlülő ur pedig a' társaság' kívánsága szerint és nevében magára vállalta, ahhoz, felsőbb helyen a' kieszközlést.

Ezen ülés' jegyzőkönyvének felolvasásakor majd November 12-dikén, látván Döbrentei Gábor e' körülállást, köszönetét fejezte ki a' társaságnak iránta mutatott új bizodalmaért, de kinyilatkoztatá, hogy kötelessége lévén a' királyi határozatot teljesítenie, egyedül az előlülő ur' említett módu járása és a' dolognak általa elintéztetésé' reménye' fejében fogná tisztét, legközelebbi elegendes gyűlésig, ha engedelmet nyerend, folytatni, azontúl pedig azt vinni nincsen szándékában.

IGAZGATÓSÁG' TANÁCSKOZÓ ÜLÉSEI.

NOVEMBER 8D., 9D., ÉS 12DIKÉN. 1834. PESTEN.

Jelen az előlülő uron kívül: Gr. Dessewffy József, B. Prónay Sándor igazgató tagok.
Döbrentei Gábor titelnok, Schedel Ferencz segédjegyző.

Ismét nem vala együtt 9 igazgató 's így a' felvett tárgyak felől csak olly előleges határozások keltek, mellyek végképen helybehagyásra teljes ülésben még egyszer előterjesztendőek lennének. Kell vala annak tartatni 1835beli Januariusban Pozsonban, hol az igazgató tagok többnyire az országgyűlésen vannak.

I. Felolvastatott a' nádor főherczeg' 's pártfogó' levele 1834beli Aprilis 9dikéről az előlülő urhoz, mellyben ns Moson vármegye' tudósítását közli az iránt, miképen alapított Károly főherczeg a' magyar nyelv' terjesztésére 10,000 pengő forintot úgy, hogy e' summának esztendei 500 for. kamatja 10 esztendeig, 1834beli Martius 3dikától fogva, (a' mint Dengláczi Vittman Antal urodalmi kormányzó' e' felől tett jelentésének ns Moson vármegye által hitelesítve ide csatolt másolatja Károly főherczeg' nevében eléadá) részint a' Magyaróvárott lévő gazdagsági intézetben egy magyar nyelv' professzora' fizetésére, részint ugyan azon uradalombeli alsóbb iskolákban majd szükséges könyvek' megvételére,

majd a' magyar nyelv' tanulásában kitünőbb eléméletelt tevő ifjak' jutalmaztatására fordítassék; az említett idő' lefolyta után pedig az alapítványtőke az 1827beli 11dik törvényezikk' erejével felállott magyar tudós társaság' vagy akadémia' rendelkezése alá essék. Utasítatott a' pénztárnoki hivatal, hogy az Igazgatóságot 1844ben Martius 3dikán erre figyelmessé tegye.

II. Felolv. a' főherczeg nádor' mint párfogó' 1834beli Sept. 6dikáról az előlülőhöz költ tudósítása arról, hogy azon 300 pengő forintnak, mellyet sz. kir. Szabadka ns városa a' m. tud. társaság' alapítványtőkéihez ajánlott, az említett város' kamarai pénztárából kifizetését Ó felsége megengedte.

III. Felolv. Odry József alispán' levele 100 pengő forintnyi 's 6 krnyi új adakozás iránt, melly Bács vármegyében újonnan gyült 's ez iránt a' pénztárnoki hivatal utasítást kapott.

IV. Olv. az előlülő urnak, a' pénztár' megvizsgáltatásáról szóló tudósítása November 4dikéről, melly szerint pénz, kötelező 's alapítványlevelek mind rendben találtattak.

V. Felolv. gróf Teleki József előlülő ur' irata Kresznerics' gyűjteményei' megszerzéséről; fel, 2000 pengő forintnyi új alapítványa, mik itt az Vdik nagy gyűlés' folytában a' 84dik lapon eléadtak. Az előlülő' nagy lelküségének ez újabb jelét köszönettel vette az ülés.

VI. Rendeltetett, hogy a' társaság' költségével nyomtatott minden könyvből, szerző 's hivatalosan kinevezett véleményadó egy-egy példányt tiszteletül kapjon.

VII. Magyar tudós társaság' tagja az akadémia' költségével kijött munkát száztól huszszal vehesse olcsóbban.

VIII. A' históriai másodsor kitüzött kérdésre jutalmul a' 100 arany' majdani kiadhatása elhatározottatott.

IX. Dr. Balogh Pál levelező tagnak a' philosophiai 1831beli kérdés' jutalmául a' 100 arany kifizettessék.

X. Az 1833ra rendelt nagy jutalomnak Kisfaludy Sándor és Vörösmarty Mihály között felosztása megengedtetett, minthogy ehhez a' javaslat sem az alaprajzzal nem volna ellenkezésben, melly egyenesen két

munka' jutalmaztatásáról szól, sem az Igazgatóság által e' végre kiszabott pénzmennyiséget felül nem haladja. Így ezen tanácskozó ülés a' nagygyűlés' okai által is meggyőzetvén, a' teljes jóvá hagyatást az igazgatósági 9 számú ülésnek is ajánlotta.

XI. Jakab Istvánnak Falusi lakodalom című vigjátékaért ívenként a' 4 aranydíj' kiadatása rendeltetett.

XII. A' folytatólag ajánlott régi magyar kéziratok' másoltatása ezután is vitessék.

XIII. Az eddig lemásolva lévők közül egy kötet, mint első, sajtó alá menjen. Az ezek' szerkeztetéséért 's hibátlan nyomtatásukra felügyelésért járandó tiszteletdíjt elhatározza majd az igazgatói teljes számú ülés.

XIV. Következő kéziratok' nyomtatása:

1. Győry Sándor, felsőbb analysis' elemei, 500 példányban, ívenként 4 darab arannyal;
2. Szlemenics Pál' munkája „Fenyítő törvényszéki magyar törvény“ 500 példányban, ívenként 3 arannyal;
3. Chelius' sebészsege, Bugát Páltól fordítva, 600 példányban, ívenként 2 arannyal;
4. Fabini' munkájának *De morbis oculorum* Dr. Vajnocz által fordítása, 500 példányban, ívenként 2 arannyal;

beadatásuk szerint sorban, a' mint a' pénztár engedi, véghez vitessék, valamint az eddig beérkezett táj és mesterszavak' gyűjteménye, a' műszavak' folytatásául, mihelyt az szerkeztetve van.

XV. Czech János és Schedel Ferencz' pénzgyűjteményeik' felajánlása kedves volt.

XVI. Czech János rendes tagnak előlegesen is költség rendeltetett Bécsben mulatása' idejére, midőn a' császári titkos házi levéltárban dolgoznék.

XVII. Törvénytudomány' osztályába egy helybeli r. tag' kinevezése az igazgatói teljes számú ülés eleibe terjesztetik.

XVIII. Ugyan az elejébe a' titoknok' lemondása is: valamint még egyéb tárgyak.

A' TÁRSASÁG' TÖKEPÉNZEINEK NEVEKEDÉSE 'S ÉLET FOGYTIK TARTÓ AJÁNLÁSOK.

November 16dikától fogva 1833, November 20ig 1834.

mellyek a' pénztárba bejöttek.

	1	8	3	4.	Pengőben for. kr.
1. Ns Moson vármegye küldött Aprilis 16dikán					89 36
2. Kovács János tiszteleti tag adott Aprilis 29dikén					1000 —
3. Ns Torontál vármegye küldött					1464 24

Következőktől:

1. Mocsonyi János táblabíró adott Majus 2dikán	100	—
2. Bydeskúti Lajos tábl. Majus 2dikán	10	—
3. A' török-becsei uradalom	100	—
4. A' nagyszentmiklósi járás' községei Julius 17dikén	124	24
5. A' nagykikindai kerület	80	—
6. Gr. Gyulai Albert, cs. kir. altábornagy, valós. belső titkos tanácsos	50	—
7. Endrődy József táblabíró	100	—
8. Lázár Ágoston táblabíró	400	—
9. Karácsony István táblabíró	100	—
10. Nikolics János táblabíró	100	—
11. Dadányi Konstantin táblabíró	100	—
12. Damaszkín Antal táblabíró	100	—
13. Malenicza Miklós táblabíró	100	—

HARMADIK KÖZ ÜLÉS' JEGYZŐKÖNYVE.

Pesten, a' ns vármegye' teremében, November 9dikén 1834.

Délelőtt 10 órakor.

Előülölő: Gróf Teleki József, m. kir. udv. tanácsos és referendarius, Szabolcs vármegyei főispán.

Jelen voltak:

Az igazgató tagok közül: Gróf Dessewffy József és Bárány Prónay Sándor.

A' tiszteleti tagok közül: Fáy András, Georch Illyés, Jankowich Miklós, Schedius Lajos, Szalay Imre, Vass László; 's Döbrentei Gábor titoknok.

Rendes tagok közül: Bajza: Berzsenyi, Bitnicz, Bugát, Czech, Gebhardt, Gyóry, Horvát József, Kállay, Luczenbacher, Perger, Schedel, Szilasy, Szlemenics, Vörösmarty; — 's Helmezy Mihály *pénztárnok*.

Levelezők közül: Antal, Bártfay, Csató, Desseffy Aurél gróf, Ferenczy, Frivaldszky, Jakab, Lassu, Róthkrepf, Sztrokay, Tessedik.

A' két városból minden karbelit külön híradás híva meg, 's magyar köntösben megjelenteknek nyitva állt a' terem, másoknak a' karzat, hol asszonyságok elkülönözött helyen voltak.

1. Az előlülő azon beszéddel nyitá meg ezen köz ülést, *melly e' kötet' 2dik osztálya' 171 — 178. lapjain látható.*

2. A' titoknok felolvasta a' társaságnak 1833beli November 23dikától, 1834ben November 8dikáig véghez vitt munkálódásait. *L. e' kötet' 1ső osztálya' 63 — 88. lapjait; a' November 12dikéig folyt dolgok' hozzáadásával.*

3. Kállay Ferencz rendes tag, emlékbeszédet tartott Görög Demeter tiszteleti tag felett. *L. itt a' 2dik osztály' 179 — 185 lapjain.*

4. Bugát Pál rendes tag, élettudományi értekezését olvasta fel a' külső értekekről. *Lásd e' kötetben a' 2dik osztály' 297 — 319 lapjain.*

5. Czech János rendes tag, ezen históriai értekezésének: „Tudományok állapota Magyarországon az Árpádok alatt“ egy részét olvasá fel. *Lásd e' kötet' 2dik osztálya' 186 — 235. lapjain.*

6. A' benei pusztán talált régiségekről Jankowich Miklós tiszt. tagnak értekezését felolvasta Róthkrepf Gábor levelező tag. 'S e' mellett bemutatta a' szerző az általa *Bene* nevű vitézének állított koponyát, 's a' tetemei mellett talált régi pénzeket és ruha ékességeket természetben 's rajzolatokban. *L. alább a' 281 — 296 lapon.*

7. Felolvasta a' segédjegyző az 1833ra megjutalmazott munkákról az 5dik nagy gyűlés' következő jelentését:

Megvizsgálván a' társaság' osztályai a' tudományok' külön ágaiból, a' magyar kir. birodalomban 1833ban megjelent könyveket, fájdalommal tapasztalta a' társaság, hogy ezen év, kivált ha a' tudományok' mezejét tekintjük, 's a' 11dik rendszabás' korlátozásai mellett, terméketlenebb volt jeles tüneményekben, mint ohajtotta, sőt várta volna. Egyedül a' szép literaturai pályán látott két első rangú jelenést; 's azokat mind magokban, mind pedig szerzőikre visszatekintéssel, olly hason becsüeknek vallotta lenni, hogy az egynek kiadatni kellett 200 arany jutalmat nem

kétkednék ez úttal a két koszorús költő között egyformán felosztani, szintügy, mint érdemeik' elismerését hason mértékben felosztani kénytelennek érzé magát.

Az ekképen megkoszorúzott két munka' cízei betűrendben :

KISFALUDY SÁNDOR' MUNKÁI,

III. és IV. kötet. Pesten, 1833. 16.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY' MUNKÁI,

I. és III. kötet. Pest, 1833. 8.

Különöbben, a' társaságot következő okok vezették :

Kisfaludy Sándor az említett kötetekben foglaltatott újabb regéiben fölébreszti mind azon érzéseket, mellyeket az ezeket megelőzőtök, literaturánk' egy, kevesebbé szerencsés, időszakában gerjesztettek. A' költő más korba ragadva, élénken rajzolja azt és annak embereit; az érzemények' hő festésével melegít; képeivel elbájol. Technikája egészen sajátja, 's melly iránt a' köz érzés rég kifejezte vonzódását; nyelve nemesen népszerű.

Vörösmarty Mihálynak itt szóban levő munkáiban akár a' költés' főneveit 's fajait tekintjük, akár az egyes alnemek' külön belső természetét és külső formáit: azokban tetemes különféleség vétetik észre, távol minden untató egyformaságtól. Az egyes, akár nagyobb, akár kisebb darabok' belső alkotására olly szép sikerü gond van fordítva, hogy számos darabját e' két kötetnek példányként tüzheti ki az aesthetika. A' lélek' külön állapotjai' festésében a' költő szintolly szerencsés, mint azon poétai alkotó részekben, mellyek egy nagy nemű, képekben és hasonlatokban mindig gazdag 's meglepőleg új phantasia' szüleményei. A' verselési technika nagy részt a' tökéletességig van vive sok formában a' poétikának, legkitünőbbben pedig a' hexameter' nemében. A' nyelv bennök nem csak hibátlan, tiszta, tömött és nemes, hanem mintegy új forrásai nyílnak benne, rejtve volt bájoknak.

E' megkoszorúzott munkák mellett, egy vonta még a' társaság' figyelmét magára olly mértékben, hogy azt itt dicsérettel megemlíteni méltónak tartja; ugymint, *Péterfi Károly'* e' munkáját: *Filozofusok' és filozofia' historiája*, Első rész. Marosvásárhelytt, 1833. 8.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' 5dik nagy gyűlésének 7dik üléséből, November 8dikán 1834.

8. A' titoknok olvasta a' philosophiai osztály' 1831re kitett jutalomkérdésére bejött feleletekről e' jelentést:

Megvizsgáltatván azon két felelet, melly az említett osztálybeli 1831diki kérdésre e' folyó év' Martiusa' 8dikáig szokottan lepecsételve titkolt nevekkal érkezett bé, a' kettő közül ezen jelmondatú: „*Est Deus in nobis, agitante calescimus illo*“, ítéltetett a' 100 darab aranyra 's kinyomtatásra érdemesnek. A' másik pedig, mellynek jelmondata ez: *Αληθευειν και παρηρησιαζεσθαι*, ívenként négy darab arany tiszteletdíjjal találtatott sajtó alá méltónak.

'S feltöretvén azután a' latin jelmondatuhoz tartozó levélkének mind eddig sértetlen pecsét, abból Almási Balog Pál levelező tag' neve tetszett ki.

Erre majd hasonlólag bánván ez 5dik nagy gyűlés a' görög jelmondatu kéziratra hivatkozó levéllel, ebből Hetényi János ekeli reform. pap' neve nyilvánosodott ki.

Megemlítetik, hogy egy felelet ezen jelmondattal: „*Si ergo conveniat universa ecclesia in unum, et omnes lingvis ignotis loquantur, intrent autem idiotae (i. e. imperiti) aut infideles, nonne dicent quod insanitis!*“ a' határnapon innen érkezvén, vizsgálat alá nem vétethetett.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' 5dik nagy gyűlésének 4dik üléséből, November 6dikán 1834.

9. Ugyanaz felolvasta az 183 $\frac{2}{3}$ re érkezett vígjátékokról ezen jelentést:

Olly kikötéssel lévén ezen díj kitéve, hogy csak ollyan nyeri, ki nek eredeti magyar mivét a' társaság vagy igen figyelemre méltó egésznek, vagy épen remeknek vallhatja, a' bejött 12 eredeti vígjáték, ahhoz mért figyelemmel vizsgáltatott meg, 's mivel egy sem fordult elé valamellyik feltételnek megfelelő, az említett drámai évre a' 100 aranynak ki nem adása ítéltetett.

Másod rendbeli pályamunkának azonban 's nyomtatásra e' mellett méltónak, ívenkénti 4 arany tiszteletdíjjal, a' *Falusi lakodalom* című, illyen jelmondattal: „*Győzzön a' mi jobb*“ találtatott; mert benne mind

a' karakter festésben, mind az actio' szövésében, mind a' nyelvvel élésben szerencsés igyekezet látszik. Az *Éva asszony unokája* címet viselő pedig dicsérettel megemlítendő.

'S midőn ezután, az említett jelmondatúhoz tartozó eddig töretlen pecsétü levélke felbontatott, azon, Jakab Istvánnak lett mint szerzőnek neve nyilvánossá.

A' többi 11, pecsétés levélke pedig az ülés' színe előtt felnyittatlanul égettetett el.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' 5dik nagy gyűlésének November 8dikán 1834ben tartott 7dik üléséből.

10. Kihirdette a' titoknok a' nyelvtudományi és a' philosophiai osztálynak 1834re szóló jutalomkérdéseit, mellyek az ülésben nyomtatott példányokban is kiosztattak 's következők:

1834re.

NYELVTUDOMÁNYI KÉRDÉS.

Mellyek a' magyar nyelvben a' tiszta gyökök? Számláltassanak elő, mennyire lehet, eredeti jelentéseikkel.

A' jutalom 100 darab arany.

PHILOSOPHIAI KÉRDÉS.

Mi haszna 's befolyása van és lehetne még a' lélektudománynak (psychológiának) mind a' felsőbb mind az alsóbb néposztályok' célirányos erkölcsi és polgári nevelésére? Mit és mennyit kellene ebből a' nemzeti iskolákban is tanítás' tárgyául felvenni?

A' jutalom 100 darab arany.

Mind a' két osztálybeli feleleteket, pecsétés leveleikre hivatkozandó jelmondataikkal, a' titoknok veszi által. 'S mindenike' beküldésének határnapja Martius 19dike 1836. Azon napon túl érkező felelet el nem fogadható. A' 100 darab arany fődíjon kívül, másod sőt harmad karbelinek találendő felelet is kiadathatik, külön meghatározandó tiszteletdíj mellett.

Pesten, a' 3dik köz ülésből, November 9dikén 1834.

11. Ugyan az, újra kihirdeté, az 1832beli históriai kérdést 1834re ekképen:

Ezen osztálynak 1832beli kérdésére egy felelet sem érkezővén bé Martius 8dikára 1834ben mint határnapra, azon felelet pedig, melly ennél későbbben ilyen jelmondattal: „Az élet nyugalom utolsó titka — munkásság“ érkezett, a' társasági határozat szerint már el nem fogadtatván, a' magyar tudós társaság ezennel ismétli kérdése' kitűzését, melly így volt:

„Milyen befolyásuk volt honi városinknak nemzetünk' kifejtődésére és csinosbulására?“

A' jutalom 100 darab arany.

Feleletek most erre December 31dikéig 1836, váratnak be a' társaság' titoknokához szokott jelmondattal 's arra hivatkozó pecsétetes levéllel, mellyben a' szerző' neve álljon. Az említett határnapon túl érkező felelet nem fogadtatik el.

A' fődíjon kívül íteltethetik másod sőt harmad rendbeli tiszteletdíj is a' kézirat' kiadása mellett.

Költ Pesten, a' magyar tudós társaság' 5dik nagy gyűlésének 3dik üléséből, November 5dikén 1834.

12. Az előlülő ur az ülést rövid beszéddel bérekesztette.

DÖBRENTEI GÁBOR. m. k.
Titoknok.

MÁSODIK OSZTÁLY.

**KÖZ ÜLÉST MEGNYITOTT BESZÉDEK, EMLÉK-
BESZÉDEK, ÉRTEKEZÉSEK.**

1833 — 1834.

MÁSODIK KÖZ ÜLÉST MEGNYITOTT BESZÉD.

Tekintetes Társaság,

Nagyérdemü Gyülekezet!

A' lakás' helye, a' hosszas együtt élés, a' sors' csapásainak 's a' szerencse' javainak együtt érzett súlya, együtt kóstolt kellemei, a' különbözőkép fejlődött alkotmányok, a' közös és házi életmód, a' viselet' és a' szokások' különbözősége és főként a' nyelv, melly természeti kifejlődésében mind ezeknek benyomásait elfogadni kész, ugyan annyi apróbb háznépekre oszlatja azon nagy háznépet, mellyet a' Mindenható végetlen kegyelme, és a' felebaráti szeretet az emberiségben alkot. Nemzet és haza, ezen két varázs erejű szó, öszveköti a' legkülönbözőbb gondolkozású embereket, elválasztja a' legrokonabban érző szíveket, a' legnagyobb áldozatokra készíti a' nemesb érzésűeket, és még az elfajultakban is csak ritkán gyengül meg annyira, hogy annak hallása jóra és nagyra ösztönöző indulatokat ne gerjesztene. Azon nemzet, mellyben ezen bájos érzés maga természeti erejében és tisztaságában divatozik, mellyben az alacsony önség el nem ölte, a' rosszul értett emberszeretet meg nem tompította, a' nemzeti gyűlölség és már göggé vált büszkeség félszeggé nem tette a' nemzetiséget, — minden szépre, minden nemesre alkalmas. Bármelly kicsiny legyen, a' körülállások által bármelly elgyengültnek tessenek is, a' nemzetiség nagygyá 's erőssé teszi azt. Nincs nehézség, mellyel megmérkőzni, nincs áldozat, mellyet megtenni, nincs gát, mellyen keresztül törni, nincs magosság, mellyre felkapaszkodni nem merne, hogy a' szeretett haza' javát, a' kedvelt nemzet' boldogságát előmozdítsa, megállapítsa. Mélyen érzi ezt minden emberi szív, mellyben a' természet által oltott szelídebb érzések még nincsenek egészen elölve. Bizonyítják azt a' nemzetek' történetei az emberi emlékezet homályáiban eltűnő ósz régiségtől fogva egészen az újabb időkig.

A' tiszta nemzetiségnek ezen nagy és a' hihetlenséggel küzdő befolyása mellett, minden nemzetnek szent kötelessége azt nem csak fenn tartani, hanem napról napra öregbíteni is. Erre sok módjai, sok eszközei vagynak, de egyik sem olly hathatós mint a' nemzeti nyelv. Valamint főként ez alkotja a' nemzetek' különbségét, úgy ez által lehet a' nemzetiséget is legbizonyosabban éleszteni. Azon nyelv, melly gyermekségunktól fogva kedvesen hangzott füleinkbe, mellyen tanultuk legelőször felfogni és dadogni gondolatinkat, mellyen beszéltek mindazok, kik gyermekkorunkat, ifjuságunkat vidították, melly egész lételünk' kifejlődésére legnagyobb befolyással volt, melly éltünk' viszontagságai-ban öröm ömledezéseink' és fájdalom érzéseink' kijelentésére szolgált, — ezen nyelv mondom lehetetlen, hogy férjfi korunkban és később aggságunkban is, különös bájerővel ne hasson füleinkre és általok belső ér-zékeinkre. Különösen érzi ezt minden hazafi, ki a' külföld' távol vidé-kein hosszas megfosztás után, újra részesül ezen gyönyörben. Érzette ezt talám hallgatóimnak mindegyike tulajdon hazánkban is, mellynek még igen sok vidékein ritkán és csak igen kevés időtől fogva hallat-szanak honi nyelvünk' szívemelő hangzatai.

Ennek tulajdoníthatjuk minden nemzetnél, még a' legbárdolatlanabbnál is azon erős vonszódást, mellyel ragaszkodik anyai nyelvéhez. Nevekedik ez a' nemzet' mívelésének, nyelve' csinosodásának öregbe-désével. Nem csuda tehát, hogy hazánkban is a' honi nyelv' buzgalma minden jobb érzésü hazafi' szívében ápoló enyh-helyet nyerve, kiirtha-tatlan gyökereket vert, a' honi törekedés', és ügyekezet' egyik fő, a' ké-ső maradéknak szép és bő gyümölcsöket hozandó tárgya lett.

Jól érezték azonban legbuzgóbb hazánkfiai is, hogy szép, minden tökélyekre alkalmas nyelvünk' virágos mezeinek parlagon hagyása gátol-ja főként annak terjedését, mozdítja elő a' míveltebb idegen nyelvek' tovább harapódzását. Annak élesztésére, ennek gátlására, vették cél-ba honi nyelvünk' belső kincseinek kifejtését, bővebb kimívelését. Ezen kívánságnak köszönhető lételét egy pár esztendővel ez előtt ezen tudomán-yos intézetünk, melly most minden magyar szívből háládatos ér-

zetekre gerjesztő koronás királyunk' kegyes helybenhagyása mellett, és magas pártfogónk' ápolgató védelme alatt másod ízben lép fel a' haza előtt közönségesen, hogy sáfárságáról, ügyekezeteiről számot adjon, zsenge gyümölcseivel kedveskedjék.

Jól érezzük mi rendeltetésünk' nagyságát, jól tudjuk a' reánk bízott hazai kincs' nevezetességét, belső értékét. Valamint félve fogtunk ahhoz és vigyázva bánunk ezzel, úgy nem minden tartózkodás nélkül munkálkodunk most is az előnkbe tűzött hatáskörben. Meggyőződésünk azt tartja, hogy a' nyelv-mívelés szoros viszonyban áll a' nemzetével, hogy a' nyelv' mívelésében vigyázva és az egyes tudósok' szabadságának megkéméllésével lehet biztosan előre haladni. Ezen két okfölből kívántunk kimenni minden munkálkodásainkban.

Hogy a' nemzeti míveltség együtt jár a' nemzeti nyelv' tökéletesítésével, hogy ez amaz nélkül nem haladhat előre, és hogy amarra semminek sincs nagyobb befolyása ennél, közvetetlen következése azon körülállásnak, hogy a' nyelv gondolatink', fogalmaink', és érzéseink' közlésére szolgál. Minél többek, minél különbözőbbek, minél tisztábbak, minél kényesebbek ezek, annál gazdagabb, határozottabb, hajlékonyabb és erősebb nyelvre vagyon szükség, ez pedig viszont több gondolatokra, határozottabb fogalmakra 's nemesebb érzésekre vezérel bennünket. Csak egy kimívelt nemzet használhatja a' mívelt nyelvet, csak egy mívelt nyelvű nemzetnél létezhet valóságos míveltség. Találunk ugyan míveltséget némelly olly népek közt is, mellyek nyelvökkel nem sokat gondoltak, de ez annak csak némelly osztályaira lesz szorítva, nem közönséges, nem állandó 's nem nemzeti. Az illy üvegházi növény csak kevesek' ápoló kezei alatt nyer mulékony, gyengélkedő lételt, de viruló szabad növéstre alkalmatlan, szaporodásra, terjedésre tehetetlen, soha sem honosodik meg és a' mesterséges idegen meleg' megszüntével elmecevészik és majd kihal, a' nélkül hogy erőltetett lételének csak nyomai is maradnának. Csak a' honi nyelven terjesztett míveltség, az egész nemzet' tulajdona és maradandó, csak az illy míveltséggel bíró nemzet teremthet magának mívelt nyelvet.

Illy meggyőződésünk mellett azon kelle ügyekezünk főként, hogy az eddig elő tett ügyekezetek' szép nyomán, a' műveltséget azon lépcsőjén, melyre a' nemzet' egy része és főként az idegen nyelvek' segítségével emelkedett, honi nyelvünk által nemzetivé tegyük, meghonosítsuk, a' különböző osztályozatok' kívánságaihoz idomítva, az egész nemzetre kiterjesszük és e' szerint eszközöljük nyelvünk' műveltségének öregbédését, terjedését, életbe hozását. A' munka nagy és nehéz, csak sok éveknek, több ivadékok' szorgalmatos ügyekezeteinek lehet szülöttje. Számptalanok azon eszközök, mellyeknek öszveköttött hatásai hozhatják elő azt, temérdekek azon akadályok, mellyek' elhárítása után lehet csak czélt érni. Nem lehet minden eszközöket egyszerre használni, nem minden akadályokat egyszerre meggyőzni. A' választás nehéz és annyival nehezebb, mivel a' siker bizonytalan.

A' legelső lépéseket már megtettük, többek vagynak készülöben. De ezek az egész nagy mennyiséghez képest csak kevesek lehetnek, és nagyobb részint olyanok, mellyek csak idővel hoznak gyümölcsöket, csak később hatásuk. Meglehet, hogy a' sok közül némellyik most mindjárt czélerányosabban használthatott, a' másik csekély kár nélkül még továbbra maradhatott volna, sőt megengedjük azt is, hogy némellyekben csalatkoztunk. De mi is munkálkodásainkban igen sok mellékes körülállásoktól vagyunk függésbe téve, csekély erőnk, határozott tehetségünk felett semmit sem kezdhetünk és mint gyarló emberek csalatkozásoktól mentek nem vagyunk.

Légyen ez feleletül azoknak, kik valóságos hazafi indulatból jelentették ki egyik vagy másik lépésünkkel meg nem elégedésöket. Tanácsadásaikat köszönettel fogadjuk és a' mennyiben azoknak helyes voltáról meggyőztettünk, tehetségeinkhez képest követni készek leszünk. A' mellékes czélokból történt kárhoztatásokra azonban tekintettel nem lehetünk. Azoknak megbirálását a' hazára 's a' jövendő korra bizzuk, melly, a' mint egész bizodalommal reményljük, az akarat' tisztaságában, a' szorgos ügyetkezetben hibásoknak nem fog bennünket találni.

A' nyelvbeli újításokra nézve még nem volt alkalmunk gondolatinkat, meggyőződésünket a' haza' elejébe terjeszteni. Sokkal nevezetesebb ezen kérdés a' maga egész kiterjedésében, hogy sem azt olly könnyen el lehetne dönteni.

Hogy minden nyelvnek tökéletességében előre kell haladni, hogy tehát újítások, javítások itt is szükségesek, kétséget nem szenved; de épen olly bizonyos az is, hogy ezeknek a' nyelv' természete, a' nemzet' szüksége szerint és úgy kell megtörténni, hogy gondolatink' közlése ez által nehézséget ne szenvedjen, különben a' nyelv nem felel meg céljának. Ezen kettős okfőben, melly a' dolog' természetéből foly, gondolom, magok hallgatóim is kevés kivétellel megegyeznek. Nehezebb itt az illendő határt elvonni, a' közép utat kijelelni, és itt mutatkozott eddig elő, itt fog ezután is kifejlődni főként a' vélekedések' különbsége. Ezen régtől fogva 's az elmék' nem kis felhevülésével vitatott kérdés' megfejtésébe tehát mélyebben kell belé ereszkednünk, még pedig nem csak némelly közönséges elvek' felállításával, hanem azoknak az egyes esetekre alkalmaztatásával is. Az egész nyelven, annak minden szabályain, minden egyes szavain vizsgálódva keresztül kell mennünk, a' nyelv' minden rejtekeit, minden régiségeit gondosan fel kell keresnünk, hogy annak természetét meghatározhassuk, hiányait kitanulhassuk, és ezeknek kipótolásáról gondoskodhassunk. Ezen munka nagy és annyival nehezebb, minél gazdagabb nyelvünk. Bevégzése sok fáradságot, hosszas időt kíván.

Itt is már több intézeteket tettünk, feles előkészületeket csináltunk, számos materialékat gyűjtögettünk, de még egyes vizsgálódásaink' sikerét hazánkkal nem közölhattük, és talán még jó darab ideig nem is közölhetjük. Az egészet egy nagy rendszerben akarjuk kifejteni egy részről, hogy a' haza így jobban átláthassa munkálkodásaink' vezérelveit és törekedéseink' foganatját, más felől, hogy az egyes esetekben ne talántán elkövetendő 's csak a' későbbi vizsgálódásainkból kifejtődő csalódásainkat, még minekelőtte divatba hoztuk volna, megigazíthassuk. Igaz ugyan, hogy már több munkálatok jelentek meg intézetünk'

neve alatt, és ezekben valamely bizonyos nyelvvel kelle élnünk, és némelly új szavakat kelle elfogadnunk; de valamint ezekben is ügye-
keztünk nyelvünk' természetére, szükségeire tekintettel lenni, úgy más
felől ezeket csak időközileg és addig fogadtuk el, míg nagy szótárunk-
ban és grammatikánkban azokat megrostálhatjuk és ezen munkáinkat a'
közönség' elejébe terjeszthetjük. Azért kérjük is az intézetünkben részt-
vevő hazafiakat, ne ítéljenek eddig kijött vagy még most közelebről
kijövendő munkáinkból az általunk még csak idővel megállapítandó
nyelvszabályokra. Csak a' helyesírásra és hajtogatásokra nézve egyez-
tünk meg némelly közönséges szabályokban, de ezek is csak próbaté-
tel gyanánt bocsáttattak közre és a' további határozásoktól függők.

Még kevésbé lehet intézetünk' nyelvbeli elveit megítélni akár a'
társaság, akár az egyes tagok által kiadott, vagy idővel közre bocsátan-
dó olly munkákból, mellyeket a' társaság nem maga kebelében dolgo-
zott ki.

Szoros törvényül szabta ugyan is intézetünk maga elejébe az egyes
tudósok' szabadságának fenntartását, akár tagok legyenek azok akár
nem; mint ezt több ízben kijelentette, de eléggé nem ismételheti. Igaz
ugyan, hogy megállapítandó szabályainak és elveinek minden általa ki-
adandó munkákban szoros megtartását eszközölvén, nyelvünk az ért-
hetőségben és határozottságban nagy előmeneteleket tenne; de ezen ideig-
leni hasznót sokkal felülhaladná azon kár, melly a' nyelv' szabad ki-
fejtődésének gátlásából, az egyes tudósok' munkálkodásoknak meg-
szorításából nem csak nyelvünkre, hanem tudományosságunkra is há-
ramlana. A' tudományos köztársaság, melly az egyenlőségen és szabad-
ságon alapúl, az önkényt nem szenved meg sem az egyes tudósoktól,
sem akármi néven nevezendő egyesületektől; csak a' nagyobb értelem-
nek, mélyebb tudománynak, elevenebb elmének, lángésznek hódol ve-
szély nélkül. A' hol ez nincs így, a' tudományok elhallgatnak. —

Azért intézetünk az egyes tudósoknak, sőt magoknak tagjainak
is szabadságokban hagyta, és jövőre is szabadon szándékozik hagyni,

hogy írásaikban azon nyelvvél éljenek, azon szavakat használják, a' helyesírás' azon szabályait fogadják el, mellyeket legjobbaknak tartanak; még az általok kinyomtatás végett benyújtandó munkákra is kiterjesztvén ezen rendelkezését. Meg vagyon ugyan is győződve, hogy ha elvei, szabályai és szavai helyesek lesznek, elfogadja azokat a' közönség erőltetés nélkül is, ha pedig csalatkozott benne, jobb hogy örök feledékenységbe menjenek. Azon nyelv, azon elvek és szabályok tehát, mellyekkel az egyes tagok közre bocsátott írásaikban élnek, vagy a' mellyek a' társaság által kiadott vagy kiadandó munkákból kitűnnek, nem a' társaságé, hanem az egyes tagoké, vagy tudósoké.

Ezen tekintetekből ohajtjuk minden munkálkodásaink' megítélését. Ezeknek egy évi foganatáról bővebben fogja hallgatóinkat és általok az egész hazát tudósítani a' titoknok, követni fogják azt némelly apróbb dolgozások' mutatóványai. Ezekre nézve kikérjük az itt öszve sereglett hazafiak' rövid figyelmét, és kedvező részvételét. Ezekből elláthatják buzgó hallgatóink esztendei munkálkodásainkat. Ha ezek nem találának megfelelően minden hazafiak' kívánságainak, ha azokban találkoznak is némelly hiányosságok, bátorkodunk még is mind buzgó hallgatóink', mind az egész haza' kedvező ítéletére annál bizonyosabban számot tartani, minél buzgóbban lángol sziveinkben hazánk' és nemzeti nyelvünk' szeretete, minél tisztábbak ügyekezeteink. Ha pedig hazánkfiai' egy részének, sőt talám egész hazánknak némü nemü meglegedését megnyerni szerencsénk volna, minden fáradozásainkért bőven, igen bőven meglennék jutalmazva. Szívemelőleg lelkesítene további munkálkodásainkban azon gondolat, hogy mi is a' nekünk kitűzött határok között leróhattuk azon tartozások' egy részét, mellyel a' szeretett honnak magunkat lekötelezve érezzük, hogy nemzeti nyelvünk' tökéletesítése és csinosítása által mi is tettünk valamit nemzetiségünk' bővebb kifejtésére, nemzeti műveltségünk' terjesztésére.

EMLÉKBESZÉDEK.

I.

TITTEL PÁL, RENDES TAG FELETT.

Lenni és nem lenni, az ember' legfontosb gondolatja; ebben áll bece, ebben végczélja. A' növény, miután másnak virágzott, másnak gyümölcsözött, elaszik a' nélkül, hogy életét tudja; a' barom, mellynek élete jobbadán a' jelenre 's az érzékiség' körére van szorítva, kifúja páráját, vissza nem tekintve a' multa, nem szorgoskodva a' jövendőről; de az embernek is meg kell halnia, ámbár a' jelen ki nem elégti, ámbár emlékezetét a' múlt visszavonja, 's vágyait a' jövendő előre ragadja; meg kell halnia, ámbár a' csillagok' utját kimérni, Istent 's öröklétet gondolni képes. Szétozlik a' halhatatlan lélek' porhüvelye; de a' nem mulékony, az erény örökké tart. Ki tiszte' mivoltát kinyomozta, kötelessége' teljesítését szíve' uralkodó vágyává tette, hivatalát minden egyébnél főbnek tartotta, és minden tehetségét a' megemert tükély' elérhetésére fordította, habár porrá senyved is, nem enyészik el; hanem a' késő unoka' hálás szívében is fennmarad az által, mi volt, mit tett, mit hátrahagyott, 's példája minden jóra, minden szépre 's nagyra lelkesít.

Azért, tekintetes társaság! szép és termékeny gondolat volt, hogy elhunyt érdemes társaink' halálát megünnepeljük, életük' és tetteik' képét kortársainknak és utóinknak például 's ösztönül lerajzoljuk. Midőn tehát Tittel Pál', egyik igen kedvelt néhai társunk' emlékezetét megújítom, nekem is tisztemben áll lefesteni: mint fejté ki 's mint hozá öszvehangzásba természet adta lelki tehetségeit? mint fogá fel crejéhez 's köréhez képest ideje' 's nemzete' műveltségét? mint igyekezék szerzett műveltségében folyvást előbbre haladni? 's mint közlé azt viszont azokkal, kikkel közösült, nemzetével, világával? Azonban a' gondviselés kevesebbé engedé esmernem, mint hogy méltólag, 's úgy, mint ohajtánám, szólhassak a' férjfiúról, kit nemes illendőség 's minden

szép erény díszesíte. Honnan a' mit róla mondhatok, csak érzékeny visszaemlékezés lesz arra, ki nincs többé, 's köteles hála a' hon miatt vállalt fáradságáért. Mint az utazóról szoktunk emlékezni, kinek jelenléte néhány kellemes pillantattal örvendeztete meg bennünket, úgy szándékozom Titteltől szólni 's a' mit felőle tudok, egyszerűen és szónoki virágok nélkül előadni.

Heves vármegye' mezővárosa, Pásztó ringatá Tittel' bölcsőjét, hol a' múlt század' nyolczvan negyedikében született polgári szüléktől, kik szorgos nevelés által annyi erőre segíték, hogy örökségül jutott fény' ingere nélkül is az erény' darabos ösvényén járhasson. Már élte' zsengejében szorgalommal párosult szép esze tünteté ki tanulóársai közül szülőföldén. Gyöngyösön és Kecskeméten, hol a' szelid tudományokat azon érdemes szerzet' fiainak vezérlése alatt végzé, melly eredetikép nevelésre és tanításra rendeltetvén, hazánknak már sok jeles fiat nevelt. Nőttön nőtt szorgalma, midőn egyházi köntöst öltvén, mint egri nevéndékpap, anyavárosában a' philosophiai és theologiai tudományokat hallgatá. Mint a' dicsően felszökeltett fiatalka, földre hullatván száradni indult első fakadásit, csak szép koszorúját képező izmos gallyait neveli éltető nedvével; úgy Tittel is tanítóinak ügyes kezeitől ápolva élénkül fejté ki ez élet' két fény- és gyámpontjának, lelkének és szívének jeles tulajdonait.

Az iskolából kikelt nevéndéket érseke, néhai Báró Fischer István, udvarába hívá 's levéltárnokká nevezé, sőt közelebből tapasztalván kitünő tehetségeit, 1806dik fogytával mathesis' tanítását bizta rá az egri lyceumban. Milly fényes pálya az iskolát csak most végzett ifjúnak a' nevelés' művelt ész 's ritka lelki erőt kívánó, súlyos tiszté-
re emeltetni 's azon korban, midőn sokan még tanulnak, már olly tudomány' tanítására választatni, melly tárgya' ereje által az emberi gondolkozás' rendszerébe mélyen behat, mezeje elláthatatlan határi által körünk' szűk korlátin sokkal túl halad, és társasági, házi 's belső életünkre behatása által lelkünk' és testünk' szükségéivel legszorosb kapcsolatban áll? De milly tövises pálya is ez azon előítéletek, azon nehézségek miatt, mellyeket a' gyávaság 's értetlenség ezen tudomány, ezen — az emberi ész' mélységének örök tanúja ellen felhalmoz. Ifjaink több-

féle előítéletől elszédítve 's azért némi idegenkedéssel fognak a' mathesishez. Egyik, kinek játszi lelke tarka lepke gyanánt ide oda repked, és semmi komoly dolgot nem túr, e' tudományt, mivel rendszeres folyamatja féket vet lepkeségeinek, kopár 's az életre szükségtelen főtörésnek gyalázza; másik fellengőbbnek 's érzéshaladóbbnak tartja, hogy sem állításit felfogni, elveit belátni lehessen; harmadik ismét száraz 's minden kellemben szűkölködő betűkkel 's alakokkal üzött, fásaszató munkának nézi. Tittel tudván, hogy az iskolai tanítás mind azt tartozik adni, mi a' polgári társaság' különféle hivatalaira szükséges — fáradszhatatlan figyelmet, tudni illik, állhatatos elmélkedő erőt, józan 's öntehetségü lelkét, — megmagyarázta ama' lengetegnek, hogy gondolkodni, öszvefüggeve gondolkodni — mire főkép e' tudomány vezérel — minden korban minden életnebben szükséges; bátorítá a' gyávát, hogy a' mit ember tüzött ki, azt embernek el is kell érhetnie; mind anynyit pedig figyelmezteté azon egyetlen, azon, mint Garve ¹⁾ mondja, nevezhetetlen gyönyörre, mellyet elmélkedés, kivált ezen tudománybeli elmélkedés nyújt avatottainak. Igy édesgeté szeretett tanítványit e' nemes tudományra. Igy szoktatá őket négy évig éles, nyomos gondolkozásra.

Semmi sincs a' természetben olly felséges, semmi annyira elrejtett, annyira álthathatatlan, mit a' mathesis szemügyre venni, teljesen kinyomozni 's bizonyos törvények alá szorítani kötelességének ne tartsa. Mértékre vesz minden számot és tért, kinyomozza az erómű mozgatta óramutatónak szinte, mint azon nagy égi mechanikának törvényit, melly szerint a' világok járnak pályájukat. Az érzékek' határit is átlépi, számba veszi a' titkos, a' lehetetlennek látszó lehetőséget és reményt, — sőt csak adj neki mértéket, még a' gyönyör' és fájdalom' nagyságát is meghatározza. Azért egész mezeje' felfogására egy embernek sem élete, sem elméje, sem szorgalma nem elég. Tittel a' sok közül, midón hajlandóságát követheté, a' csillagtudományt vevé főtárgyúl. — Húsz évig állott már pusztán Egerben a' nagy püspök, Gr. Eszterházy Károly, alkotta csillagásztorony, az érsek, Bárá Fischer István, méltatlannak itél-

¹⁾ Vermischte Aufsätze. Breslau, 1801. I. Theil. S. 258.

vén, hogy nagy elődje' dicső intézetét tovább is árván sinlődni engedje, Tittelét választá, ki a' pusztán hagyott égi órhelyet fölelevenítse. Midőn a' bal sors annyi 's olly mélyen hatott csapási után is Urunk 1809ben Europa' ügye miatt síkra kelt a' világrendítő liboros hőssel, 's ennek diadaltól kevély sassai Bécsig, sőt szinte a' Rábáig hatottak, Egerbe vonult királynénk, oda vele Maria Luiza, Párma' mostani fejedelemméje. Megjára ez gyakor izben a' csillagásztornyot 's pártúl fogván az elhagyottat, tetté érlelé az érsek' szándékát. Bécsbe utazik tehát Tittel, hogy tudományának Triesnecker és Burg csillagtudósok' utmutatása szerint alapot vessen. Egy év mulva haza tér, és most önerejéből egészen 's olly tüzzel adja magát kedves tudományára, hogy egészsége fenékből megbontakozék. Mert milly érzések nem fakadoznak az ember' keblében, midőn csendes éjjel a' természet' szent templomában vándorol 's pillantásival méregeti a' mérhetetlen világokat, mellyeket a' Mindenható' keze a' tágas téren elszórt? Teremtője' nagysága áll előtte az éj' ünnepi homályába rejtezve, midőn ezer meg ezer fényével kitündöklük a' csillagos ég' boltja 's fellebbenni látszik merész pillantati előtt a' vastag kárpit, melly az örök titkokat fedi. Homályos gyanítások tolongnak keblében, szent érzelem fogja el szívét 's mivolta áltömlük az egész természetbe. E' földiek elvesztik előtte végre majd minden fontosságukat. Még a' szétdúlt város' omladéki között is folytathatja nyomozásit, feje felett láthatja villogni a' vérengző kardot 's még is Archimeddessel nem egyebet kívánhat, mint hogy porba irt köreit ne bántsák.

Egészsége' helyre álltával tudománya' bővítése végett külföldre vágott. Szándékát nagy lelkü érseke helybenhagyá 's mivel e' pályáján jótévő serkentője ő volt, tisztének tartá fél uton nem hagyni a' tökélyre sovárgót. Szétaradt már akkor mindenfelé a' tudós világban Gausznak, Göttinga' fényének, a' német nemzet' kevélységének hire. Tittel e' nagy mesterhez siet. Fellelte ő ennek széles tudományában 's kellemes oktatásában azt, mi után tudni vágyó lelke szomjuzott. Egyiknek fiúi bizodalma, másiknak majd nem atyai szeretete baráti érzést gyújtott az öszvehangzó keblekben. Az oktató, szerelemmel közlé tudományát 's a' tanítvány hévvel ölelé barátja' útmutatásit. Nem kisebb szerencsével jüta több mások' szeretetébe, kik Németországban akkor csillagtudomány ál-

tal jeleskedtek. Felkeresé ezeket szünnapjaiban, meglátogató a' híresb műszerkészítők' teremcét. Reichenbach, Utzschneider, Lindenau, Enke, Nicolai 's a' pyrmonti fürdőben Olbers voltak, kikkel találkozott, kiknek társaságában azon édes örömet érzé, mellyet a' vérnek természet szerzette rokonságánál is édesb lelki rokonság, mellyet az igazságnak még a' testvéri szeretet' kötelékénél is kedvesb és szorosb köteléke szokott nyújtani. Oktatóját, Gauszt, ezek közt mindnek felett tisztelte, Olbersről, a' jó Olbersről, lelkesüléssel emlékezett. Illy boldogító örömmel termékeny másfél év után elszakadt szeretett oktatójától 's utjába ejtvén némelly, csillagásztornaikról híresb, városokat, Párizsba ment. Tudta ő, hogy idéttünk ezen város a' felsőbb mathesis' tündöklő hazája, hogy itt állíták a' hajdankor' legmélyebb elméjü fiaival mérkőzhető lelkek azon híres, 's rövid ideigleni virágzása mellett is a' mathesisra talán Európa' minden egyeteméinél nagyobb behatással birt, példány iskolát (école normale), melly tanítói közt olly férfiakat számolt, mint Laplace, Lagrange, Monge, és tanítványi közt olyanokat, mint Lacroix, Poisson és Malus. Fél évig tartózkodott itten tudományának élve, az Urunk' részéről hadi költségek' felszámítása végett ekkor Párizsban lakott Báró Podmaniczky Józseftől szívesen látva naponként, Báró Vincent austriai követtől kegyesen fogadva [mindenkor, 's püspök Gregoiretól, a' nagy emberbaráttól, barátságos társalkodásra méltatva. Végre innen az eróművek' hazájába, a' világ' városába Londonba, a' Halleyről, Madleyről, Maskelyneről 's egyéb csillagtudósairól híres Greenwichbe költözött. Látta itt és csudálta a' britt bőkezűségtől szinte pazarlásig üzött pompával épült 's legjelesb műszerekkel felkészült csillagásztornyot, látta Bradley' ereklyéjét, azon szemcsőt, mellyel ez Wansteadben a' sugártévesztést 's a' föld' tengelyének ingadozását felfedezte, 's hogy tudománya' újabb kori első csillagát, Herschelt, láthassa, elment Sloughba Windsor mellé, hol annak fejedelmi adakozás már régóta időt 's alkalmat szerze nyugalmas tudományüzésre.

Igy Európa' leghíresb csillagtudósai körül végezvén tanulását, édes övéi közé visszatért, nagy fáradsággal gyűjtött esmereteit honja' hasznára 's dicsőségére fordítandó. Eger látta első, még félénk töreke- déseit, Eger látta először utazás közben szerzett tapasztalásit is, hon-

nan őt udvari kinevezés 1824ben a' budai csillagásztorony' igazgatására 's a' magyar kir. tudományos egyetemhez csillagtudomány' tanítására emelé. Hét évet tölte itten nem annyira földnek mind égnek élve. Te, hazánk' annyi veszélyeit, annyi örömeit láttad 's Urania' most is gyászban sorvadó templomával koszoruzott sz. Gellérti szirt! mondsza: mint fáradozott itt tiszte' körében? mint fősvénykedett az álom' óráival, hogy azokat tudományának szentelhesse? hányszor, midőn alatta 's körülte gondatlan nyugalomban hevert minden, 's fáradt testét új gyönyörökre edzé, hányszor reszketett a' hidegben, hogy az ég' csudáit szemlélhesse? vagy felleget éjjeken hányszor virasztott a' csillogó mécs' gyenge világánál, hogy Isten' dicsőségét hirdethesse. — Én csak fáradhatatlan szorgalma' gyümölcséről szólhatok. Elhallgatom többféle külföldi folyóirásokba adott értekezését ¹⁾, nem szólok időszámítási azon jeles művéről, mellyet Sanctini János paduai csillagász olasz nyelvre fordítani méltónak ítelt ²⁾, nem említem a' Tudományos Gyűjteménybe ³⁾, nem a' pesti tudományos egyetem' félszázados ünnepére irt értekezését ⁴⁾, azt, mit a' Közhasznú eszméreték' tárába irt, elmellőznöm azon körülállás tiltja, hogy ebbe adott vagy egészen új vagy máskép dolgozott cikelyei világra később bocsátandó munkáinak lettek volna előzői. Ő különös buzgósággal fogta fel ezen intézet' ügyét. Nem tekinté, hogy nincs

¹⁾ *Observationes astronomicae in specula Caes. Vindobonensi factae.* A' berlini újságokban 1815. — *Methodus technica brevis, perfacilis ac perpetua construendi calendarium ecclesiast., stilo tam novo quam vetere, pro cunctis christianis Europae populis, dataque chronologico-ecclesiastica omnis aevi examinandi ac determinandi,* Göttingae 1816. 8. — *Geometrischer Lauf der Pallas von 21ten Jan. 1818 bis 22ten Jan. 1819 für die Göttinger mittl. Mitternacht.* Nézd. *Zeitschrift für Astronomie* 'stb. Tübingen. III. Band. — *Theoria nova aberrationis fixarum.* Nézd. *Schumacher's astronom. Nachrichten.* II. Band.

²⁾ *Über die Reduction verschiedener chronolog. Daten auf einander.* Nézd. *Zeitschrift für Astronomie* 'stb. Tübingen. II. Band.

³⁾ *Astronomiai értekezés az 1820dik eszt. nevezetes napfogyatkozás' alkalmatosságával.* Költ az egri csillagnéző toronyban T. P. által. *Tudom. Gyűjtemény.* 1826. IX. köt.

⁴⁾ *Rövid tudósítás a' budapesti toronyórák' regulázása végett adandó jelek' idejéről* 'stb. Budán, 1830.

munka, melly a' műveltség' mostani pontján minden művelt embert érdeklő legfontosb tárgyak' szemesen kurtított előadására, gazdagságára 's különféleségére, haszonvételére, minden nem', minden kor' és kar' érdekletére nézve ezzel mérközhetnek; hanem csak az forga mindegyre szemei előtt, mennyit nyer általa virágozni indult nyelvünk, mint bővül, mint hajlékonyúl, midőn illy sokféle tudományos tárgyra alkalmaztatik, mert csak igaz marad, az: soha sem lehet teljes mértékben művelt azon nyelv, melly hősei közt a' költők és szónokok mellett philosophusokkal 's történetirókkal is nem dicsekedhetik.

Olly időpontra érek most, tekintetes társaság!, mellyről hazafiúi lelkesülés nélkül egy valódi magyar sem emlékezhetik. Győzött csakugyan a' hazaszeretet 's létre segíté, a' mit annyi idő óta, annyi forró óhaj-tással vártunk, iróink' ezen tisztos egyesületét, 's általa nemzetiségünk' gyámolának, ha a' sors engedi, örök alapot vetett. Az igazgató tanács mindjárt kezdetben Tittelt a' mathesis' osztályában helybeli első rendes taggá nevezé, az az: nyilván bizonyosságát adá, hogy lelki erejét és szép tehetségét e' nemzeti nagy ügyben számba vette. Tittel értvén, mit kíván tőle ezen országos megtiszteltetés 's tüzzel fogadván mindig azt, mi hazája' fényét 's javát érdeklé, nagy gondolatokat alkot 's edzett lélekkel készül — minf betegsége' kezdete előtt ígéré barátjának Döbrenteinek — népszerű csillagtudományt, matematikai földleirást, magyar nevezetű égi 's földi golyót közre bocsátani 's így elnyerni a' borostyánt, hogy ő, ő az első magyar csillagász, ki forrón szeretett nemzetének hazai nyelven adta elő szívvidámító 's lélekébresztő tudományát. De a' kímélni semmit nem tudó halál keleti mirígy' jeleivel kezdődött inláz által kioltá világát Aug. 26dikán 1831. Csekély, valóban csekély 's fájdalom! mind halálig csekély jövedelme mellett tudósaink' majdnem közsorsában osztozott, 's életirója' szerény mondásaként, érdeme' nemes megismerése járult eltakarítására' költségeihez. ¹⁾ Hála neked, nemes lelkű hazafi! ki hamvaiban is így becsüléd az érdemet. Hála nektek is, baráti, tisztelői!, kik a' veszélyes időben, magatok' megtagdva, kíséreték hideg tetemét a' szírtról nyugalma' helyére.

¹⁾ L. Névkönyv 1832re, 45 lap.

Így lép le az ember a' Mindenható' intésére ez élet' pályájáról, hogy halálba szenderüljön. Boldog! kire nehéz álmak nem várnak ezen szendergésben. Szerencsés és boldog vagy idvezült társunk, hogy elhagyván romlékony testedet, végre oda hatottál, mit vizsga szemmel vágyó lélekkel annyiszor szemlélgettél. Mert már beláttad, a' mit előbb távolról vizsgálgatnod 's kétkedve nyomozgatnod kelle: mi a' bennünket környékező ég? mi a' rendesen kelő és nyugvó nap, melly élesztő, festő, gyógyító sugárral a' földön mindenben uralkodik? mi a' csendes szemérmes hold, melly szelíd világával éjink' homályát mérsékli? mik a' csillagok, mellyeket holdaiktól kísérve vagy magányosan bolygani vélünk? mik azon álló fényttestek, mellyek szövétnekek gyanánt lobognak szüntelen a' Mindenható' oltára előtt. Beláttad 's végetlen örömben merülve imádod annak nagyságát, ki mind ezeket mindenható bölcseséggel alkotta 's örökké munkás szeretettel ápolja 's fenntartja. Kérj ettől áldást édes hazánkra, fejedelmünkre, ránk egykor forrón ölelt társaidra, hogy törekedésünkben el nem csüggedvén, példád szerint, a' nemzeti műveltség' nagy ügyének mindent áldozni mindenkor buzogjunk.

 BITNICZ LAJOS.

II.

IMRE JÁNOS RENDES TAG FELETT.

Örömünkül szentelt napja ez nemzeti tudományos alkotmányunknak; légyen tehát megengedve: hogy egy szomorú történet okozta beszédemnek olly irányt tűzzek ki, melly e' nap, e' hely, e' gyülekezethez illőleg az ejtett fájdalmat enyhítve, nem új elkeseredésre, hanem vidámító gerjedelmekre izgathassa elfogult kebelünket. Távul légyen stoikusai szigorúsággal elkeményíteni érzésünket, elfojtani részvétünket egy érdemes tagtársunknak, egy jó barátunknak, a' múzsák' kedveltjének, a' bölcsesség temploma' fölkeletjének, a' magyar atheneum' egyik ritka jelesének váratlan 's kora elhunytán. A' veszteség, a' kár tetemesb, mintsem hogy könyeink' hullását mérsékelhettük volna, mikor a' csapás reánk sulyosodott a' szeretettnek, a' tiszteltnek elköltöztével. — Nem akarok régi sebeket szagatni, nem fanyar könyeket ismét fakasztani; mert noha elfelejthetetlen ő, kitől megfosztattunk, de elfelejthetetlen az

is, a' mit tőle nyertünk. — Személyétől elszakasztattunk ugyan, 's ez veszteségünk, mellyet méltán kesergénk; de birjuk miveit, és ezekben kitünő érdemeit, 's ez nyereségünk, mellyet köztünk örökségül hagyott. — Elenyészhető részét, romlékony alakját a' néma sir takarja már, a' mi benne végetlen létre vala rendeltetve, a' becses lélek, a' valódi érdem' honában fénylik dicsőséggel tetézve. — Nem a' halandót, hanem a' halhatatlant akarom én ma említeni, tisztos emléket akarok emelni annak, kitől munkás élete' legdivatosabb korában csak azért látszott a' sors bennünket megfosztani, hogy annál illőbben fűzhetnök rövid életének virágzó szakaszában gyűjtött bokros érdemeinek hervadhatlan koszorúját.

De nem tartózkodom már kijelelni tárgyát 's irányát megszólalásomnak: Imre János a' bölcselkedés 's hittudományok' koszorúzottja, az egri érseki megyének áldozó papja, a' magyar kir. tud. egyetemen a' philosophiának buzgó tanítója, ezen magyar tudományos társaságnak rendes tagja, sokunknak barátja, nincs többé közöttünk! De él, oh igen is él ő szíveinkben, él érdemiben, 's visszahagyott becses munkáiban, él a' világ tisztelte 's dicsóult múzsák' társaságában, él a' halhatatlan érdemek' enyészhetlen országában. — Azonban csak ollyakra készülök vezetni a' köz figyelmet élete' rövid rajzából, mellyekből tudományos pályáján mind az emberiség' főjára törekedését, mind egyszerűsmind szeretett magyar hazájához holtaiqlan égve buzgott érzésit 's igyekezetit a' szólásra engedett időnek rövidségéhez képest, köz tisztelet' jeléül, előadhassam.

Ha nagyoktól születni nem annyira érdem, mint különös szerencse; de nagygyá lenni önigyekezés 's kifejlés által, 's így a' köz élet' sorából kiemelkedni, egyedüli érdeme 's disze embernek; hatás-körét pedig a' köz boldogulásra irányozni, legnagyobb dicsősége.

Imre professornak ha nem kedveskedett is a' szerencse főbb nemü familiához kapcsolhatnia származtát, mindazáltal részese lön, elme és szívbéli kifejtődése' utján, a' tudományosság 's erény által megszereshető jobb sorsnak. Született ő N. Fügeden ns Heves vármegyei helységben 1790ben iskola-mestert hivatalt viselő becsületes atyától; a'

hol atyai felvigyázat és kormány alatt zsenge kora' lelki tehetségeit megkülönböztetőleg kitüntetvén igen hamar, gyöngyösi 's egri készülete a' diák iskolákban, mind tanulási, mind erkölcsi előmenetével jöltévőinek és pártfogóinak figyelmét magára vonta 's kegyelésit megnyerte. *a)* Majd utóbb az egri érseki főiskolákban a' philosophiai és hittudományi pályán, oktatóinak nem kevés bámultával, egész lelki erővel a' tudományok' beljébe hatott, 's alig végezvén iskolai futását, férfúi érettséggel lépett föl a' philosophia' *b)* és theologia' *c)* tudósai 's koszorúsai' sorába. És már most mind a' két karbeli doctori czímmel ékesülve minden volt iskola-társait valamint az előtt, úgy most még inkább meszsze maga után hagyván sebes léptekkel haladott kitűzött nemes rendeltetésének eleibe. *d)* Később mint a' philosophia' rendes tanítója, csak kevés éveket töltvén az egri lyceumban, mind ezen, mind többféle eddig elé viselt hivatalaiban megkülönböztetten tanítói és írói tehetségét nyilván bebizonyította, és minekutána ezen tekintetekből a' magyar kir. egyetem' philosophiai kara, kebelebeli doctori ranggal, melly csak a' jelesebb tudósoknak adatik, ékesítette volna; Felséges Urunk 1822diki December 4d. a' philosophiának a' kir. egyetemben üresen állott tanítói székére rendszerinti oktatónak nevezte ki. Itt kezdé neve ujra, 's fokként inkább 's inkább emelkedni a' dicsőség' azon pontjára, mellyről nem csak tudományosságának sugári hazánkban mindenfelé terültek, hanem egyszersmind az ifjú elméket, világító tanításival, földeritvén, jótékonyan érlelé azon gyümölcsöket, mellyek számos tanítványiban országszerte tenyésztek. Itt nyilt azon tágos tér előtte, mellyen mind önnön, mind ezernyi hallgatóinak és követőinek tökéletesítésére, élete' fogytáig szakadatlanul fáradozott.

Mind ezek, mind pedig szorgos gonddal, 's tudományi készülettel szerkezett részint deák, részint magyar, több kötetre telő, 's kö-

a) 1805. Sept. 9d. az egri érseki nevendék papok közé vétetett föl.

b) 1808. Augustus 30dikán.

c) 1813. Majus 2dikán.

d) 1813. Junius 19d. áldozó papnak kenetett föl.

zönségesen ismért munkái *e*) az ujonan alkotott 's országos törvényczikely által megerősített magyar tudós társaságot is arra bírák, hogy mindjárt az első igazgatási 's tagválasztási gyülekezetében, a' philosophiai osztály' tagjai' egyikének kineveztetni méltónak tekintetnék *f*) 's itt kezdé 's többé kimultáig meg sem szűnék mint munkás tag részint a' philosophiai szótárhoz tett előkészületeivel, részint egyéb osztályabeli tárgyak' kidolgozásával, és mindenkor bölcs köztanácskozásival e' dicső nemzeti intézetnek hasznos szolgálatot tenni.

Egyébiránt Imre' professornak emberszerető 's nyájasan kedveltető társalkodása, az elmésséggel 's tudományossággal párosított szép izlése, szerénységgel 's igazság-szeretettel czimezett viselete őt sorsosi közt szembetűnőleg megkülönbözteték. Minden rendű embertársainak bizodalját 's köz figyelmét megnyerni 's bírni mintegy hatalmában állá; míg nem végtére e' jeles tudóst, mély hatású philosophust, magyar nyelv csinósítót, tisztelt emberbarátot, jó keresztényt, buzgó papot, korunk 's hazánk' nevezetes literatorát, mint csüggedetlen munkásságának áldozatját, noha igen korán, de még is érdemekkel teljes idejében 1832diki Majus 12dikén a' halál közülünk kiragadta, halhatatlan nevében mindig velünk maradandót.

E' rövid, de keresetlen egyszerűséggel festett életrajzból kiki könnyen észreveheti azon férfinak fővonását, kinek elhunya után

-
- e*) 1. *Amicum foedus rationis cum experientia, seu Philosophia crisi recentissima deducta.* a) *Introductio in universam Philosophiam. Pars I. Philosophiae theor. Logica.* Pestini 1818. 8. — b) *Pars II. Philosophiae theor. Metaphysica pura.* Pestini 1819. 8. — c) *Pars III. Metaphysica applicata (Cosmologia, Anthropologia, Theologia)* ibid. 1821. 8. — d) *Pars IV. Aretologia (Ethica)* ibid. 1824. 8.
2. *Logica, novis curis edita, Pestini 1824. 8. — Metaphysica pura, nova editio.* ibid. 1828. 8. — *Metaphysica applicata, nova editio.* ibid. 1827. 8. — *Aretologia, novis curis edita.* ibid. 1829. 8.
3. A' bölcselkedésnek első darabja: a' gondolkodás' tudománya. Pesten 1829. 8. — A' bölcselkedés' második darabja: az észmérés' tudománya. Pesten 1829. 8.
4. Az ifju bölcselkedő. Pesten. 1830. 8.
- f*) 1830. Novemb. 17d.

okunk van egy felől kesergésre, mivel őt a' deréket elvesztettük; más felől vigasztalásra, mivel a' tudományos világnak diszt szerzett, melly e' tudós társaságra is teljes fényvel visszasugárzik. 'S valamint azt, hogy már köztünk nincsen, mélyen fájlaljuk: úgy mivel a' miénk volt, mindenkor dicsekedve 's örömtelven emlegethetjük.

Lehetetlen, bármi nehézségtől nyomatva érzvén szívemet, néma hallgatással elmellőznöm azon epesztő érzeteket, mellyek tanítványinak, barátinak, jóakaróinak 's mindnyájunknak kebelében emelkedtek, 's még egészen most sem enyhültek; midőn az elköltözendőnek vég órája ütött. Egy, mély szomorúságba merült nagy közönség, a' magát árván hagyatottnak vélte tanuló ifjúság, bánatos tanítóival, e' tudományos társaságnak helybeli gyászos tagjai; e' két testvér városnak fő 's alrendű 's minden nembeli lakói ezerenként tolongtak az utolsó tisztelet adásra, az ő fényes de zokogásokkal és könyezéssel elegyült halotti pompájánál nyilván bebizonyítani ohajtván, mi határtalan becsben tartják a' köz jónak előmozdításában kitünő igaz érdemet, mellyel, kiváltképen a' haza' édes reményére serdülő nevendékeknek kiképzésökben, 's a' nemzetiségére helyesen intézett elkészítésökben a' mi boldogult tagtársunk jeleskedett. Szent csend, és égi áldás lebegjen azon porokon, mellyek egykor a' nagy lelket takarák! — Életének 's köztünk létének elfogytával koránt sem szünt meg ő az elhintett jó magot termékenyíteni. Élő beszédéből és ritka becsű munkáiból számtalan tanítványi 's olvasói felfogván a' józan bölcseséget őt éltetni fogják, vagy is bennök élni fog az a' derék és lelkes philosophus, kinek bölcselkedési elvei valamint helyesített józan gondolkodásra 's okosságra általjában; úgy különösen a' tiszta és szoros értelmi erkölcsiségnek nemzetünk közötti meggyökereztetésére még a' késő maradványokban is sikeresen fognak kihatni.

Ugyan is: a' józanabb philosophiának e' míveltebb korában, a' most divatozó bölcseségi állitmányok' köréből leginkább elfoglalja figyelmet a' philosophiának az utókoriak által, az emberiség' erkölcsi mivelődésére 's a' tiszta erény' tenyésztésére méltánylott irányozása. Ha gondolhatni valami méltót az érdem-koszorúra, 's a' philosophusi dícső névre, azt az erkölcsiség' előmozdítására tett sikeres igyekezetben

kell minden előtt helyhez tetnem. Így már tétovázás nélkül kimondom: hogy *Imre János* ebben is a' legjelesebbekkel megmérkőzvé, 's philosophiai műveltségének fonalát ebből vezetvé, a' bölcselkedési koszorú-soknak érdemjelekkel ékesült dísztemplomában méltán foglal helyet; 's így, a' mi legérdekesebb legboldogítóbb az emberiség' erkölcsi nemesülésére, abban nem csak nevének elenyészhetlen emlékét készítette, hanem embertársainak az erkölcsiségre, mellyben kitükrözik az igazi bölcsesség, a' legbiztosabb ösvényt, ha nem egészen újra törte is, de azt felettébb könnyítette, és a' mennyire ez még honni literatúránkban némi részben kezdetlen vagy darabos vala, ebben csüggedetlen munkássággal törekedett végső pihenéséig.

Mert ő is jól értette 's érezte, ha valami érdekes és dicsőséges akár az emberiség' köz javára, akár kinek kinek külön boldogítására, az, a' meggyőződésig kivívott tiszta igazság' elveire alapított, 's jól intézett erkölcsi oktatásnak és a' műveltető bölcsességnek adománya és szüleménye. Nincs is valóban, az ember' életének olly szakasza 's állapota, mellyre az erkölcsi élet' philosophiájának tudása 's követése a' legkivánatosabb hasznokat ne árasztaná, avagy azt tetemes kár nélkül akárki is elnellozhatné, 's annak feladásit az emberi méltóság' lealacsonyítása és sérelme nélkül félre vethetné. A' bölcsenek ama' jelesei is, kik az ész' okfőiből a' természet' rejték okait nyomozni, fejtegetni, 's adni tudják; a' csillagok 's égi testek' forgásit, kerengésit, tömegit, távul vagy közelebbi állásit számba veszik és kimérik, azoknak egymásra 's földünkre hatásit előre is hibátlanul kivetik és számolják, kénytelenek megvallani: hogy mind ezeknél gyümölcsözőbb az erkölcsi gyakorlatos philosophiának tudalma, kártékonyabb ebben fogyatkozása; és az erkölcsiekben való tudatlanság vagy elfajultság nem csak az egyes embereket döntötte már sokszor veszélybe, hanem egész polgári társaságokat is végképen megrontott' és elpusztított.

Ezekből, az erkölcsi bölcsesség' rendszabásiból, mellyekre minden philosophiai józanságnak sajátképen szükség intéztetni, mondom, ezekből tanulja a' serdülő ifjú, az erős férfiú, a' megaggott korú, illető kötelességeit; ez tanítja a' csendes életü polgárnak, a' csatázó bajnoknak, az uralkodó fejedelmeknek tartozásit; ebből érti a' szegény, miként tür-

je szükölködését; a' dús, miként fordítsa jóra bővelkedését; ez mutatja meg, mint kelljen a' szüléknek magzatjaikhoz, a' házas társaknak hite-seikhez, az atyafiaknak rokonikhoz; jó barátoknak, polgároknak 's minden embernek egymáshoz viseltetni; ez teszi nyilvánossá 's elfogadhatóvá az erős lelkűségnek, a' mértékletnek, a' kegyességnek, az igazságnak 's több jeles erkölcsi tetteknek becsességét, és a' köz boldogságra jótékony hatását. Van-e hát, ki az életnek akármely sorsába, és sorába lép, ne mondhasssa, hogy a' philosophiának egyéb részeiben járatosnak lenni ugyan hasznos, dicséretes; de annak ezen ágában elkerülhetlenül szükséges is?

Mert ha vannak eltévedések az emberi méltóságtól, mellyek a' köz boldogságot sokszor annyi zavarral, 's a' jó rend' fennakadásával fenyegetik, mind ezeknek csak a' józanabb philosophia vethet gátot. Azonban légyen szabad ezekhez még azt tennem: hogy minden egyéb művészségek, 's mind az, mit az életben jónak szoktunk tartani, a' philosophiai józanság' vezérlete nélkül veszedelmessé, sőt rosszá is válhatik. Adj bár a' nem okos, nem philosophus embernek kincseket, 's bőséget; adj hivatalokat, 's kormányi főbbséget; adj bajnoki erősséget; adj kiterjedt 's mély tudományt; adj bájoló ékesszólási tehetséget; adj neki mindent, 's halmozz reá tetézve; minél többel ruházod fel, annál több 's élesebb gyilkot nyujtottál kezébe, mellyel en 's mások' vesztére vissza él. Vissza él, igen is, gazdagságával a' kocsosságra; hatalmával mások' szabadságának elnyomására, és bitorlására; izmos erejével mások' sértésére 's öldöklésére; tudományával 's bájbeszédével mások' eltévesztésére, a' köz jónak megzavarására, és minden jónak, szentnek 's igaznak felforgatására. Az az: a' mi természetesen is jó, a' legjobb tudása, vagyis a' philosophia nélkül inkább veszedelmére, mint boldogítására szolgál az emberiségnek. Abban áll t. i. a' philosophiának legnagyobb dicsérete: hogy ennek segítségével semmi rossz nem árthat; fogyatkoztaival semmi jó nem használhat. Az egész dicséret pedig, mellyet akár a' régiek akár a' jelenkoriek a' philosophiára halmoznak, tulajdonképen 's alkalmazottan az erkölcsi élet' philosophiáját illeti. Mert elhítem magammal: hogy Plátó is, midőn ama' fölséges jelszót mondotta: „hogy akkor lesznek boldogok a' polgári társaságok, mikor vagy philosophusok or-

szágnának, vagy az országglók bölcselkednének.“ Történeendőnek értette ezt, nem ha a' királyok egyedül a' természet' okainak kikeresésében 's fejtegetésében foglalatoskodnának, a' mi noha dicsőséges, de sajátképen a' köztársaságok' boldogítására nem csupán irányozható 's elégséges; hanem, midőn az erkölcsi bölcsesség' méltóságától lelkesítve, annak megismerését, elterjesztését 's gyakorlását eszközölni igyekeznének.

Hogy pedig oda visszatérjek, honnan valamennyire eltávoztam, 's hogy azon végezzem, a' min kezdetét vette beszédem; a' józan okosság' talpállításra épülhető tiszta erkölcsi bölcsességben határozom el a' philosophiának, 's igaz philosophusnak nagy becsét, valódi érdemét, kitündöklő dicsőségét. Ezekbe foglalom egybe mind azt is, mit boldog emlékezetű *Imre* professornak minden igyekezetiben, 's bölcselkedési előhaladásában tekintetre, dicséretre, 's nevének örökös dicszére főképen méltónak találok. Mert ezeknek alapos, és az erkölcsi életre vezető elintézése nélkül, a' többi philosophiai eszmélkedések, minden fontosságuk mellett is, valamint czél nélküliek, úgy az ember' boldogítására sikeretlenek, haszonvehetetlenek, sőt többnyire veszélyesek is. Tehát *Imre János*, ki illy munkássági kört választván életének, 's bölcselkedési hatásának, ennek rövid pályáját az igaz józan philosophiának ezen ösvényén futotta le és nemzetünk' dicszére a' még eddig csak idegen nyelven tanítható 's tanulható bölcselkedést honosítani törekedett; valamint a' philosophiai koszorúsok' seregében dicsőülve, úgy nemzetünknek 's jelesen e' tudományos hazai intézetünknek évkönyveiben, felejthetlen emlékezetben fog mindenkor maradni.

SZALAY IMRE.

ÉRTEKEZÉSEK.

1833ra.

I.

A' MATHÉMATIKAI TUDOMÁNYOKNAK, AZ ELME' RIFEJTÉSÉRE ÉS KÖZTÁRSASÁGOK'
VIRÁGOZTATÁSÁRA BEFOLYÁSÁRÓL.

Okosság különbözteti más állatok felett az embert. Az okosság teszi alkalmatossá, hogy társaságos erkölcsi való lehessen, hogy a' maga és mások' boldogságát összevéve tudja munkálódni; az okosság azon láncszem, mellynél fogva az ember a' teremtésbe, hova a' testi érzéketlen dolgok és oktalan állatok csupán természeti törvények, vagy ösztöneiknél fogva kapcsoltnak, bele akad; szabadon tesz a' nélkül, hogy a' mindenütt uralkodó rendet megzavarja, követi ön lelkének sugallásait, 's még akkor is midőn tétovázni látszik, vagy szabados körén túl csapongani; minden bizonnyal egyes emberek nem fordíthatják fel a' társaságok' törvényeit, társaságok a' nemzetét, nemzetek az emberiségét. De ha igaz az, hogy az okosság társaságos létünk' mulhatlan feltétele, szerzője és fenntartója, melly egyedül igazgatja egy központra az emberi szív' különböző, gyakran ellenkező vágyait; az okosság tárja fel a' módokat 's eszközöket, mellyekkel mind magunk' mind mások' jólétét elébb mozdíthatjuk: szinte úgy tagadhatatlan az is, hogy ezen mennyei szikra' mind inkább kifejtése, ezen nemes, a' földön csupán embernek adatott tehetség' mivélése, egyedül eszközölheti az emberi nemnek elérhető legfőbb boldogságát. Egy lépést előre, 's a' tudományok' mesterségek' művészség' viruló tájékain vagyunk.

Itt a' bölcselkedés értelmesíti az elmét, nemesíti az erkölcsöt, figyelmezteti az embert ön magára 's körülményeire, 's az okok' és munkálatok' egybefüggése' léptékén lelkét az utolsó okra, a' teremtőre emeli. Amott a' polgári törvények állanak az egyesek' személye 's tulajdoni bátorságáért. Itt a' történetek' tudása fedi fel az előttünk éltek' hibáit, tökélyeit, hátramaradásokat vagy elsőbbségeiket, 's mind azoknak következéseit, mind a' mult mind a' mai időkre behatásukat előnk-

be tárván, emlékezetünket hasznos tanuságokkal gazdagítja, haladásunkat világító fényszövetekkel vezérel. Emitt a' természeti tudományok minden tapasztalásunk alá vetett dolgoknak tulajdonságait, erejét, hasznát, ártalmait nyomozzák; amott a' mennyiségtudomány komoly felszámításokkal az egybefüggéseket, ráviteleteket határozza meg, mellyek szerint a' különböző erők egymásra hatnak 's az emberi műveket mozgásba teszik, vagy a' világ' végetlen alkotmányát változatlan törvénnyel forgatják, — az egybefüggéseket 's ráviteleteket, mellyekbe foglaltatik minden rend, szépség és munkálat. A' művészségek végezetre, a' költőség 's ékesen szólás bájló kötelekkel vonzák egymáshoz az érzeménycet, képekben tüntetik elő az erényt, a' szépet nemest nagyot; testi alakot öltenek a' képzelet' tündér álmaira, vagy hangokba ömledeztetik ki az indulatok' áradozásait. Ki tudná egyik tudománynak a' másik felletti becsét elhatározni? ki tudná megmérni mellyiknek lehet vagy van, az emberi nem' kiképzésére, rendeltetése felé elébbvitelére; értelmesítésére, javítására, boldogítására, nagyobb befolyása? ki tudná kijelelni mind egyiknek kiterjedése' körét, külön részeinek elágazásait, tanítmányainak hasznát, az egésznek mélységét, a' felfedezhetendők' számtalanságát? ki tudná végezetre minden tudományok' lélektápláló gyönyöreit egybevetni?

Nem is szándékom, minekutána általánosan szólottam e' részben tovább menni, sőt inkább e' helyhez és alkalomhoz szabván beszédemet, oda térek, hogy a' matematikai mind szemléletes mind gyakorlatos tudományoknak *egyesekre 's a' köztársaságok' virágoztatására* behatását különösebben adjam elő.

Más intéződése 's tárgyai lévén minden egyes tudományoknak, nem lehet tagadni, hogy azokhoz képest különös és egyedül nekik tulajdon behatással bírnak nem csak azokra nézve, kik velök főképen foglaltatosok, hanem egyszersmind a' társasági életre, a' társaságos jólétre nézve. Tagadhatatlan az is, hogy az ide tartozó következtetéseket részint magokból a' külön tudományok' belső és létető tulajdonságiból lehet előlegesen meghatározni, részint tapasztalás után bebizonyítani; mellyeken alapitván értelmemet, a' matematikai tudományokat különös befolyással lenni állítom kiváltképen a' *lélek' tehetségeinek kifejtésire*.

Midőn tehát, a' mivel ugyan mások' példája után, állításom' megerősítésére élhetnék, mind a' régi görög bölcsek' tekintetét, kik közül többen mint Plato, Pythagoras, Xenocrates 'stb. azokat kik a' matematikai tudományok' szükséges elegendő ismeretével felkészülve nem voltak, tanítványaik' száma közül, mint felsőbb vagy elvontabb megfogások' egybevetésére teljességgel alkalmatlanokat, kitiltották; mind az újabbakét, kik közül azok, kik a' nevelés körül kivált az elme' tehetségeinek kifejtését célozzák, a' matematikai tudományok' tanítását leghathatósabb segédeszköznek nem csak elismerik, hanem azt egyszersmind legfoganatosabban használják; abban hagynám: oda kívánom fordítani a' fő figyelmet, hogy a' matematikai tudományok' természetéből és létező tulajdonságiban keressük ki 's találjuk fel az okokat, mellyek ezen tudományt a' mondott célnak elérésére t. i. *a' lélek' tehetségei' kifejtésére* egyebek felett teszik alkalmatossá. Hogy pedig ezt elérhessük, nem szükséges más, mint a' mathesisnek különös és semmi más tudományokkal nem közös tulajdonságait vennünk gondolóra.

Illyen különös és semmi más tudományokkal nem közös tulajdonsága a' mathesisnek, hogy az, egyedül eredeti megfogásokkal, a' dolgoknak létező változhatlan tulajdonságival foglalatoskodik. Valamint igaz az, hogy minden véges testi való, időben és térben létezik, szinte úgy igaz az is, hogy ezen két tulajdonságot semmi ismeretünk alá eshető tárgyaktól, mint a' lételnek szükséges feltételét el nem gondolhatjuk; de az is igaz, hogy sem egyikről sem másikról a' nagyságnak, fekvésnek, tartósságnak ráviteleinél egyéb megfogás elménkben nem származhat; 's mivel azokat mind külön, mind egybevetve egyedül a' mathesis határozza és határozhatja meg: látni való mind az, hogy a' mathesisnek minden ismeret alá eshető dolgok, a' kiterjedés, fekvés, sokaság, tartósság, rávitel megfogásainál fogva, szükségesképen tárgyai; mind az, hogy ha ezen eredeti tiszta világos szükséges ismereteink, az okosság' szoros törvényei szerint egybe vettetnek, 's azokból új következtetések húzatnak, azok ismét szinte olly tiszta világos ismeretekre, csalhatatlan itéletekre, ellenmondhatlan igazságokra fognak bennünket vezérleni.

Két feltételt tettem:

a) Hogy előszámlált eredeti tiszta ismereteink —

b) Az okosság' szoros törvényei szerint egybevettenessnek — 's ezen feltételek alatt állítottam, hogy ellenmondhatlan igazságokra fogunk vezéreltetni. Épen ezen két feltételre alapítatnak a' tiszta matematikai tudományok. Az első feltétel megkívánja az eredeti megfogásoknak elvont, minden vegyes, mellékes, vagy történetes tulajdonságoktól ment, előterjesztését; a' második, az egész tudomány' elrendelésében az úgy nevezett matematikai módot és szorosságot tette szükségessé. Most itten mint a' matematikai tudományok' különös és egyéb tudományokkal nem közös tulajdonságai' első szakaszán megállok, jónak vélvén körülnézni, hogy az eddig valókból, a' mi főképen célja vizsgálatomnak: mi befolyással legyenek a' matematikai tudományok az emberi elme' tehetségei' kifejtésére.

Tehát a' mathesisnek, minden érzésünk alá eshető dolgok, az előszámlált eredeti megfogásoknál fogva szükségképen tárgyai lévén, a' mire különben is természettel vonattatunk, a' matematikus a' testek' tulajdonsági ráviteleit tudományos rendszerrel keresi, ismereteit kiterjeszteni, biztosítani, meghatározni törekedik. Nincs ember, a' ki valami kézművet gyakorol, vagy általában akármi testi munkával foglalkodik, hogy a' közben magának némi ügyességet, könnyűséget, gyorsaságot ne tudjon szerezni; 's ha ez természetes emberben, szinte úgy természetes az is, hogy azon ügyesség' okait keresse, a' megtalált okokról másokra húzzon következtetéseket, azokat alkalmaztassa, egyik tárgyról a' másokra általvigye. Így a' tapasztalás és mindennapi gyakorlás, melly tudomány nélkül csak csupa testi ügyességet szülhet, matematikai tudományokkal párosítva ellátatlan pályát nyit fel az emberi elmének, a' maga találóssága', ítélő tehetségének élessége' 's egész ereje' kifejtésére. Így találtattak fel a' nehézség' törvényei, így a' mind egyszerű mind összetett erők' egymással vagy egymás ellen hatásai, így az égi testek' forgásának rende, így számtalan erőművek- 's eszközöknek a' mathesis' tanítmányi szerint megmutatott mindennapi javításai. Azonban mint mondatott, a' mathesis eredeti tiszta megfogásokkal foglalkodik; annál fogva, ha szinte tanításait testi dolgokra vagy azoknak

tulajdonságira alkalmazza is, elsőben is azon tulajdonságokat elvonva minden egyebektől, majd ismét még ezen elvont tulajdonságoknak is csupán mennyiségbeli egymásra vitelét vizsgálván, az elmét szükségesképen csak összeillő ismeretek' kiválasztására 's egybevetésére, az oda nem tartozóknak elmellőzése, szóval a' mi minden helyes ítélet-tételre egyebekben is megkívántatik, a' gondolatok' tiszta és minden idegen vegyületektől szabad előterjesztésére szoktatja, kényszeríti. Hozzá tévén pedig, hogy mivel a' mathesis' megállapított tudományos rendszere' folytában, ezen tudománynak minden tételei, következtetései, alkalmaztatásai oly móddal adatván elő, melly által a' legegyszerűbb megfogásokra összetettebbek, az egyszer elismért igazságokra más azokra következők állapítatnak, több igazságok minden oldalról megvizsgálatnak, egybe-hasonlíttatnak, végre az okoskodások' hosszú lánczán felette elrejtett igazságok kitapogattatnak és felfedeztetnek, — ezen tudomány az okoskodás' legjelesebb mustráit mutatja: egyedül ezen két mód által lett lehetővé elérhetni azon okoskodás és tudományos rendszerbeli tökélyt, melly a' matematikai tudományokban egyebek felett annyira kitündöklök; de egyszersmind csak ezen tudomány is mutathat csalhatatlan utat, az igazságnak egyéb ismeretink' sorában is sikerrel nyomozására, felkeresésére 's a' hibák', tévelygések', ál megfogások', balitételek' mind feltalálására mind megczáfolására. Valóban valamint a' matematikai tudományoknak mind kedvelői mind gyakorlói, e' tudomány' állításainak igazságairól ellenmondhatlan meggyőződéssel egymás közt vetekedés nélkül csendes békében nyugszanak: hasonló szoros rendszernek bévitelétől egyéb tudományokba is nem lehetne mást mint értelmi és ítélő tehetségünk' szintén hasonlatos kielégítését várni; midőn ellenben most, meg nem állapított ingadozó véleményekre mások meg mások építetvén, gyakorta sok tudományos fáradozásink' egész alkatjának, egy hamis alap vagy támasz' elvételeivel, nem csak megrendülni hanem egészen össze kell roskadni. Elismerem mennyivel nehezebb legyen más tudományokba, hol az ismeretek és tárgyak vegyesebbek, a' mathesisi rendszert behozni; de annak szükséges voltát annál inkább általlátom, lehetőségéről kételkednem nem lehet, vagy az embert egy tökéletlen nyomorult valónak, egy szüntelen csalatkozások' hullámzó

tengerére vetett lénynek kellene tekintenem, melyet eléggé megczáfol az, hogy a' nagy elmék az igazságot mindenütt naponként fénylőbb világosságra fejledeztetik, a' balitéletek ellen mind inkább hatalmasan, 's nagyobb sikerrel küzdenek; éleszti reményemet a' tudományoknak mindenfelől és mind inkább tulajdon körökbe szorítása; 's végezetre állításomat, hogy a' matematikai tanításmód' más tudományokba is felvétele, behozása, közönségesítése, a' tévelygéseknek elejét venni legalkalmasb eszköz, sok nagy elmék' fáradozásinak, kik e' részben már már szerencsés próbákat tevének, óhajtott sikere eléggé bébizonyítja.

De ha az ítélő tehetség' megerősítésére különös befolyással hat a' matematikai tudományok' tanulása, szinte nem kevesebb behatása van ugyan annak, a' lélek' legnemesebb tehetségének a' feltaláló erőnek vagy bevett szóval a' *geniének* kifejtésére. Hogy érthetőbb legyen előadásom, mindenek előtt össze kell hasonlítani a' léleknek ezen két nemes tehetségeit, az ítélő és feltaláló tehetségeket.

A' helyes ítélő tehetség szükségesképen éles beható elmét tesz fel; mert egybeveti az összeillő ismereteket 's megfogásokat, megkülönbözteti az össze nem illőket, azoknak egybefüggését általlátja, észre veszi a' hol hézag vagy hiány van; ennél fogva némelly igazságokról tökéletesen meggyőződik, némellyeket hihetőkné néz, másokról kétkedik; hogy pedig mind ezen elmebeli munkáiban ne csalatkozzék, mind azon dolgokról 's megfogásokról, mellyeket egybevét, tiszta világos ismeretének, a' magok elválasztó vagy egyeztető jegyeikkel szükséges előterjesztésének kell lenni. A' feltaláló tehetség az ítélőnek szinte minden mélységét megkivánja, azonkívül gazdagnak kell lenni előterjesztéseiben; nem csak a' közbevetlenül adott ismereteket kell egybevetnie, hanem egyszersmind együtt és egyszerre minden összefüggőket átlátania, egybehasonlítania, elítélnie. Az ítélő tehetség az adatok' szűk korlátai között határoztatik, a' feltaláló határt nem ismer; az ítélő a' feltaláltakat bölcsen tudja használni, a' feltaláló lél és teremt; az ítélő szűk szigoru bátortalan, a' feltaláló merész gazdag hatalmas, lételre munkára törekedő: szóval az ítélő tehetség egy nemes de megszorított erő, mellyre még ismeretek'

's előterjesztések' gazdagságával a' képzelet' éltető elevenítő sugárának kell lövelleni, hogy századokat és egész emberiséget világító dicső fényében előtűnhessék. Lássuk tehát miképen erősíti a' mathesis mind a' képzeletet, mind az isméreteknek minémü gazdag tárházát nyitja fel előttünk.

Tudnivalóképen a' mathesisben foglalt igazságok különféle jegyek' összekapcsolásával, az alkalmazott mathesis' tanítványai pedig képek által testesítetnek meg, és az értelemnek könnyebben felvehetőkké tételnek; de ezen jegyek és ábrázolatok már az alsó elemek' kezdetinél is, sokkal tökéletlenebbek mint sem hogy azokat a' képzelet egész' erejének segítségül vételével és felvonásával, ne volnának kénytelenek magunk elejébe állítani. Tovább haladván pedig kivált az alkalmazott mathesisben, a' tökéletlen, és minden helyzetetést épen elő nem adható képek' hiányait, előterjesztésünkben szünetlenül a' képzelet' erejének kell pótolgatni, és valamint igaz az, hogy gyenge képzeletű a' mathesis' első küszöbénél fennakad: úgy viszont bizonyos az is, hogy a' mathesisben forgolódás és jártasság, minél előbb megyünk benne, annál nagyobb erősebb felvontabb képzelődést kíván, a' képzelő tehetséget annál inkább gyakorolja kifejti és erősíti. A' mi pedig illeti az értelemnek hasznos isméretekkel gazdagítását, mellyik tudomány eszközölhetné azt minden egyebek felett inkább mint épen a' mathesis, mellynek, a' mindennemű rávitelek' egyedül mathesis által lehető meghatározásánál fogva, általában minden érzésünk alá eső dolgok tárgyai; — mint épen a' mathesis, mellynek szoros számolásai nélkül, minden testi tulajdonságokról szerzett ismérteink hijánosok, ellenben annak szabásai után, a' munkálatról az okokra, az okokról viszont a' munkálatra olly bizonyos csálhatatlan következéseket húzhatunk. De még ezeken kívül is, ezen tudománynak egyes részei, az analysis t. i. és a' fogásások' (combinatio) tudománya a' feltalálás' mesterségét csaknem testesítve adja elő, és az elmét újabb igazságok' felkeresésére mintegy kézen vezetői. Az analysis' kitételei és eljegyzései szemünk elébe állítják, testi képen megfoghatókká teszik azon megfogásokat, mellyeket különben az emberi legfenségesebb képzelet maga elibe nem terjeszthetne; eleménk előtt mind addig mig vizsgálatinkkal készen nem vagyunk, lekötve

tartják azokat, mellyek azon kitételek 's eljegyzések nélkül nézetink elöl minden szempillantásban elreppennének; sok egybefüggő okoknak hosszú lánczát és szövedékét rövid foglalathban belátásunk, gondolkodó kifejtő ítélő tehetségünk' birálatja alá bocsátják. Így történik hogy néhány jegyek' foglalatja az éles elmének igen gyakran annyi igazságokat állít elébe, mennyit közönséges móddal előadva, több ivekre terjedő könyvek be nem foghatnának, és mind azoknak azon varázs burokból kifejtése, mi édes éldeletet, melly gazdag táplálékot ad a' gondolkodásra termett és szoktatott elmének! Nem másként van a' dolog a' fogás-lások' (combinatio) tudományában. Az analysisnek ezen legújabb szüleménye, több adottaknak minden lehető egybe illesztésére, elrendelésére össze szerkeztetésére tanít, melly által ismét nem lehet a' minden oldalú vizsgálatokra, minden lehetséges eseteknek és összefüggéseknek elgondolására, ezeknek következésében pedig újabb meg újabb igazságoknak, 's a' kevesebbé körülnézők' szemei előtt egészen elrejtett titkoknak fel-találására mind nem ösztönöztetni mind nem vezéreltetni. Ide járul végtére — és ez, az egész tudományra átalában tartozik, hogy a' mathesis' minden állításai elbonthatlan összefüggések miatt, melly szerint csak egynek is nem értéséből vagy tökéletes át nem látásából minden következőkre setét homály borul, ezen tudomány szünetlen figyelmetességet, gondolkodást, az elébbiekre vissza emlékezést, egy szóval mindenek felett tartós elmebeli munkásságot kíván. Más tudományok több elvált szakaszokra oszthatók, mellyeket a' nem tudományos készületű is olvashat és magának értenilátszik, midőn mint közönségesen tudva van, a' nem matematikus a' mathesis' legelső lapjain elakad; más tudományokból kiki szakaszonként a' céljára tartozókat, mellyeket nem ritkán csupa álfényüzés, hiúság és kérkedés ajánlanak, kiválogathatja: a' mathesis' küszöbén egy komoly isten ül és minden avatlanokat messze tilt; más tudományok hizelgőbbek 's talán kellőbb külső alakkal hódítanak, de hitlenebbek is, szavaik áltatók, az igazság' kül színe alatt nem ritkán csalódást, hamis vélemények' szövedékit rejtegetők: a' mathesis komoly, mély, kedvelőit munkára fáradságra hívja és neveli, de ugyan azokat egyszersmind a' legtisztább ellenmondhatlan igazságokkal élteti, a' leg-hasznosabb ismeretek' felfedezésével táplálja és gazdagítja. Hogy ha

tehát a' mathesis' tanulásának semmi egyéb haszna nem volna is azon kívül, hogy a' tudós csélcapságnak 's hivalkodásnak gátat vét, sőt inkább mély komoly tartós figyelmezésre kényszerít, rendre munkára szoktat, lelki tehetséginket huzomos gondolkodásra mind erölteti mind erősíti, csak ezen egy tekintetből is a' matematikai tudományoknak mind inkább feleléstése, gyakorlása 's közönségesbbé létele, nemde mindenek felett javasolható, kívánandó, és mind hasznosnak mind szükségesnek látszhatik előttünk?

Össze foglalnám már az eddig mondottakat, és kimondanám a' mai időkhez 's körülményekhez szabott véleményemet, ha még egy ellenvetésre nem kellene felelnem azoknak, kik magok matematikai ismeretek' hijával lévén, mentségül a' tudományt gyalázzák, vagy legalább azon köz kedveltetést és tekintet, hogy ne mondjam elsőséget irigylvén, mellyel annak minden mivelte nemzetek, mind hasznos mind gyönyörködtető, mind az elme' legnemesebb tehetségeit kifejtő 's foglalatostudató tulajdonságaiért méltán adóznak; hamis vádakkal és ráfogásokkal terhelik. Azt mondják, hogy a' mathesis' tanulása az elmét szárazzá, terméketlenné, szigoruvá teszi, és egyedül hideg számolásokra alkalmatossá. Csudálatos, hogy a' mint mondám, ezen ellenvetéssel azok élnek, kik a' mathesis' legalsó elemeiben is járatlanok; midőn azok kik e' tudományt ismerik vagy gyakorolják, az elme' tehetségeinek kifejlését elősegítő jótékony behatásairól köz egyetértéssel tesznek bizonyosságot. De ám legyen; nem kérde, honnét tudják ők ezt olly tudomány felől, mellyet nem ismernek; ám legyen, engedjük meg a' mi már a' fentebbiekben eléggé megczáfoltatott; tegyük fel, hogy az ellenvetés helyes, és alapos okokon épül. Vallyon világi foglalatosságink' nagyobb részének okos elrendelése, szerencsés végre hajtása, czélt érő kivitele nem hideg szigoru megvizsgálást, száraz kiszámolást kíván-e? vallyon nem a' féketlen elkapatott képzelet-e több, és ezerszer több hibás lépéseknek, életet kedvetlenítő bal történeteknek és veszélyeknek szerző oka, mint az épen szemre hányt szárazság, szigorúság, terméketlenség? vallyon az ifjuságnak nem sokkal nagyobb szolgálatot teszen-e azon tudomány, melly a' heves kitörő indulatokat és vágyakat zabolázván kimért korlátok között tartóztatja, az elnét képzeletes álmai' tár-

gyától komoly figyelemmel száraz igazságokhoz vonzza, mint sem a melly csapongásainak nyílt mezőt enged vagy tán azokat szinte ingerli. De szabad legyen kérdenem: kiknek elméjüket teszi a' mathesis szárazzá és terméketlenné? azokét-e, kik valóban úgy születtek hogy természettel szárazok és terméketlenek legyenek; mert itt ugyan nehéz volna meghatározni, ha azon hibának okát a' mathesisre vessük-e inkább, vagy úgy vélekedjünk, hogy a' természettel száraz és terméketlen elméket, vidám virágzó 's gyümölcsöző kifejlésre birni maga a' mathesis' tanulása is alkalmatlan 's tehetetlen eszköz. A' termékeny elméket soványítja-e el? de a' tapasztalás ellenkezőt bizonyít. A' régi görög bölcsek, kiknek nagy elméjük felől semmi év és század kétkedni nem fog, a' mathesist mind tiszteletben tartották, mind ön magok gyakorlották. Cartestól máig a' legnagyobb matematikusok, nem pusztá matematikusok valának, sőt inkább elméjük' nagyságával a' tudnivalók' csak nem egész körét általölelték, a' mathesis' szövétnekével mindenféle új világot gyűjtöttek; felfedezték a' természet', mesterségek', művészségek' legtitkosabb rejtélyeit, az erők' egymásra hatása' törvényeit; a' hang, világosság, színnek, a' látás hallás érzelmek' közlekedésinek módját; az ellentállás' súlyegyen' állhatóság' feltételeit 's számtalanokat, mellyeket ha rendre akarnék venni, elébb az idő hagyna el mint beszédem' végét érhetném. A' Newtonokat, Leibnitzokat, Eulereket, Bernoulliakat, D'Alemberteket említem-e, kiknek a' tudományok' minden ágai olly sokat köszönnek? Niebuhrt-e, ki maga egy egész társaság' hijányát olly fényes sikerrel pótolta ki? Hindenburgot-e, a' combinatoria analysis' feltalálóját, kinek széles tudományát egy elmében egyesítve alig lehet elképzelni? A' legújabb mechanikai felfedezések' 's tökéletesítések' élő eleven tanubizonyosságit hordjam-e fel, mellyek bizonynyal nem száraz terméketlen elmék' gyümölcsei? azon bámulásra ragadó műveket-e, mellyek ezer kezek' munkáit pótolják, vagy felmulják sok ezer emberek' összetett erejét? Szabad legyen továbbá kérdenem: minden tudomány szigoruvá és szárazzá teszi-e az elmét? vagy csak különösen a' mathesis? és miért a' mathesis különösen? vagy mellyik teszi tehát azt és mi okon gazdaggá 's termékenynyé? a' philosophia-e, mellynek vizsgálati végremehetetlenek, ki nem elégitók, az emberi megfogást, és értelmet felülhaladni látszanak, köz-

életbeli dolgainkkal pedig nagyobb részint majd semmi egybeköttetésben nincsenek, vagy azokat csak közbevetve és távolról érdeklik. A' nyelv- és törvénytudomány-e? mellyeknek bizonytalan önkényes sokszor csupa szokásra alapult tételeiben nem tudom miképen találhatná fel a' lélek azon kielégítést és táplálékot, mellyet a' mathesis' közhasznu 's ellenmondhatlan igazságaiban lél. A' történetírás-e? de azt a' matematikai különösen geographiai 's chronologiai isméretek mind érthetőbbé mind közhasznubbá mind gyönyörködtetőbbé teszik. A' természeti tudományok-e? de azoknak mind tetemes mind leghasznosabb részét az alkalmaztatott mathesis foglalja magának. A' költőség, ékesen szólás, művészségek és szép mesterségek-e? de ezeknek alapjai a' tudományok, tárgyai a' természet és emberek' dolgai. Ki fogja jobban mind érzeni mind festeni tudni a' természet' szépségeit? az-e, kinek lelke előtt annak alkotmánya, törvényei, rendszere nyitvák és felfedeztettek, vagy ki előtt setét homályba rejtődnek? — az emberek' dolgait az-e, ki azokat szükséges isméretekkel felkészülve vizsgálja és itéli; vagy ki a' megválasztásban ön ítélet nélkül tétováz? Vallyon a' csupa kifejtett képzelet és érzékenység, ha szinte a' természet' nagy tárházában találtató minden szépségeket képes volna is befogni, elegendő anyagot adhat-e akár a' költőségnek akár az ékesen szólásnak? vallyon egy mai expeditiót csak annyi tudománnyal kell-e festeni mint Jason' colchisi útját, vagy Telemach' tévelygéseit? a' trafalgari v. navarini ütközetet mint egy naumachiát? Napoleon' viselt dolgait mint Achillesét? az angol parkokat mint Alcinous' kertjeit? a' mai virágzó statusok' állapotját csupa kövér nyájak' gulyák' mívelt szántóföldek' rétek' legelők', — 's hogy semmi hijja ne legyen, kigyózdó patakok' ezerféle szavakkal mindig egyforma leírásával előadni, vagy tán a' mestermivekről is leírásinkban érdekletesen szólani? Szabad legyen kérdenem Merciertől 's azoktól, kik vele talán egy értelemben vannak: nemde azért tartják a' matematikus elméket szárazoknak és terméketleneknek, mivel azok a' költőséggel, ékesen szólással, művészségekkel keveset foglalatoskodnak? de annál többet foglalatoskodnak a' nagy természet' rendének szépségeivel, 's törvényeinek harmoniájával; nemcsak, hanem a' szépség' ráviteleit 's a' képző művészségek' törvényeit kik határozták el ha nem matematikusok? Nemde

igazságtalanság volna a' költőket, ékesen szólókat, physicusokat, philologusokat együl egyig terméketlen elméknek tartani, mert kevéssé matematikusok? 's mellyik nemében a' tudományoknak mutathatunk fel oly széles ismeretekkel bíró férjfiakat, mint épen a' matematikusok eleitől fogva valának? Ha pedig a' tudósokat ön tudományaik után ítéljük; ám vesse össze akárki, mellyik tudomány halad nagyobb lépésekkel előre, mellyik gazdagul több találmányokkal mint az elméket terméketlenné tevő mathesis? Sokkal inkább hihetőnek látszik előttem, hogy mai költőink' 's ékesen szólóink' szárazsága, és terméketlensége, elébb a' nyomos tudományokkal biztosabb ismeretség' hijányából veszi eredetét, mint sem hogy a' mélyebb tudományok, melly váddal különösön a' mathesist terhelik, az elmét szárazzá szigoruvá terméketlenné tennék. Minden bizonnal, ha valaha költők' dalai zengenek a' mai hősök' hamvai felett, 's nagy tetteik valaha méltóképen énekeltetnek: vagy ki kell emelkedni a' költőségnek mostani köréből, vagy ha nem, el leszen ismerve, hogy a' költőség a' felsőbb tudományok' szárnyain magosra emelkedett nagy tettek' fennségét el nem érheti. Egyébiránt ha talán egy Newtont a' néző 's énekes játékok nem gyönyörködtettek, ne tulajdonítsuk azt érzésök' elfásulásának, mellyet méltóbb jussal az értelem' legfőbb polczra hágott kifejlésének mondhatunk. Ki tudja a' hasonló nagy lelkek' tiszta örömi éledeletét, kik a' földi, zavart indulatu multságokra únnak lepillantani? avagy nem kiki ön magáról tudja-e, hogy vannak magasztalt érzések, a' szívnek felsőbb betölthetlen vágyai, mellyeket sem szóba nem foglalhatni, sem hangokba ki nem önthetni. A' nagyobb részt ne féltsük hasonló elragadtatástól, a' keveseket, századok' lefolyta alatt alig egy két számmal találkozókat, inkább méltó tiszteletben tanuljuk tartani, mint sem őket rágalom' tárgyivá alacsonyítanók.

Eddig előadtam: minemü befolyással legyen a' mathesis' tanulása az elme' tehetségei' kifejtésére; megczáfoltam legközelebb azon ellenvetést, mellyet a' mathesisben járatlanok szoktak támasztani; által megyek arra, a' mit beszédem' másik tárgyává tettem: miként eszközlik a' matematikai tudományok a' köztársaságok' jóllétét 's virágzását?

Állítsuk elő képzeletünkben egy virágzó köztársaság' állapotját, annak mind külső nemzetekkel egybeköttetését mind belső rendelkezését. Egy ilyen virágzó köztársaság legelőbb is egybek felett hatalmas, ennél fogva szabad és független, más köztársaságokkal egybeköttetésében vagy nyertes, vagy legalább nem veszti; a' külső megtámadtatásoktól nem fél, mert magát oltalmazni mind testi, mind lelki ereje elégséges. A' mi belső rendelkezését illeti, az tökéletesen maga hatalmában áll, minden alája rendelt természeti erőt a' maga kebelében lehető legnagyobb mennyiségben fejt ki, és hasznára vagy oltalmára fordít; a' kormányra tapasztalt bölcs férjfiakat, közönséges intézetei' felvi-gyázóinak, 's előljáróinak dologhoz értőket rendel; 's mind ezeknek csalhatatlan következése mind a' mesterség' míveiben mind a' termékekben lehető legnagyobb gazdagság bővölködés. Már mi lépesőkön juthat ezen főbb fokra a' köztársaság? A' természeti erők az éltető lelki erőnek hozzá járulása nélkül kétség kívül örök álomban tehetlenül szunnyadnak, oktalan vele éléssel ártalmasok; hogy javunkra használhassuk, szükség azoknak tulajdonságait ismerni. A' legelső legkisebb társaság, mi-helyt a' maga köz boldogságára tapasztalásokat gyűjt, tapasztalásainak okait keresi, vagy azokból következéseket húz; a' tudományok' pályáján indul el. Igy ha nem szülője is, legalább dajkája a' köztársaságoknak, a' köz jólétnek pedig egyedül bizonyos előmozdítója 's eszközlője a' tudományok; mellyből ismét következik mind az, hogy az emberek társaságba állani, 's a' tudományokat azonnal gyakorlani okosságoknál fogva indítottak, mind az, hogy a' társasági jólétnek szint'annyi többé vagy kevesebbé sarkalatos talpkövei vannak, mennyi a' tudományok' különbözőféle elágazásai. Már ezek közül némelyek a' legelső alapokat teszik, mint a' hazafiak' erkölcsi kifejtése, melly nélkül a' társaság' tagjai közt sem egyetértés, sem kölcsönös bizodalom, sem személyeik' 's javaik' bátorsága nem gondolható, 's a' társaság fel nem állhat; mások vagy a' természeti rosszaktól óvnak, vagy az élet' javai' okos használására tanítanak felfedezvén a' dolgok' mind ártalmas, mind hasznos tulajdonságait; mások a' mult történeteknek a' jelenvalókkal összeköttetését, 's a' multakból a' jövődők' ellátását tanítják. Különösen pedig két fő feltételét a' köztársaságok' jólétének a' testi és természeti erők' leg-

czélzatosabb használatát, 's azok által a' köz bővölködés' és gazdagság' előmozdítását, a' gyakorlatos vagy alkalmazott mathematikai tudományoknak kell tulajdonítanunk. T. i. valamint kis dolgokban mindennapi foglalatosságink között, ugyan azon vagy épen egyenlő erőnek, a' szerint mint az helyesen vagy helytelenül alkalmaztatik, több vagy kevesebb foganatját tapasztaljuk: így van ugyan az, mind egyenként a' nagyobb dolgokban is, mind összevéve az' egész köztársaság' minden munkáiban. Talán ha számba vesszük, vagy úgy van a' dolog, hogy a' legvirágzóbb statusokban legkevesebb erő az, melly közvetlenül emberi kezektől jó, vagy úgy, hogy rávitelesen sokkal kevesebb mint a' nem szint' annyira míveltekben; az embernek mint okos valónak az erkölcs és tudomány lévén főbb rendeltetése: sokkal több mellyet oktalan állatok' segítségítől veszünk, legtöbb mellyet a' lelketlen testi dolgok' okos használása ad. Így p. o. szelek hordozzák a' terhelt tengeri gályákat, mellyeknek egy helyről másra áttétele milliom emberi kezek' erejét kíváná. A' viz talán a' nem legmíveltebb országokban is, mindent összeszámítva több erővel dolgozik mint az egész népesedés; adjuk hozzá a' gőz' bámulandó erejét, és különféle erőművek' munkálatjait, 's mindjárt akárki előtt könnyen megfoghatóvá lesz, hogy sem a' csupa emberi erő magában, sem az oktalan állatok' ereje' segítségével a' kettő együtt, épen nem elégséges egy mai virágzó statusnak természet- és mesterség - mivbeli szükségéit kipótolni. Ha tehát a' statusok' virágzása elválva az élő erőktől különösen a' természeti erőkön alapul, azok pedig az elme' hozzá járulta nélkül vagy tehetlen szunnyadnak, vagy intézetlenül alkalmazva részint nagyobbára hasztalanul vesznek, részint károsan munkálódnak: nyilván való, hogy a' statusok' virágzásának fő alapját már ma, nem annyira az emberi kezek' mint az erőművek' munkálkodása, és minthogy az erőeknek legjobb használása' módját egyedül a' mathesis, különösen annak mechanika része tanítja, főképen a' mathematikai tudományok' minél inkább lehető közönségessé tétele, és tökéletesítése teszi. Mit mondjak ezen kívül a' hadi erőről? nemde mind az oltalmazó mind a' megtámadó katonai tudomány elkerülhetlenül mathematikai ismereteken épül? nemde mind kettő mathematikai terv, eszközök és kiszámolások szerint foly-

tattatik? melly módon valóban kis jól vezérelt, és minden szükséges matematikai ismeretekkel 's eszközökkel biró sereg; magánál sokkal számosabbat de ismeretek 's eszközök nélkül szükölködöt könnyen semmivé tehet és elszélleszthet. Megemlítsem-e, hogy a' matematikai tudományoknak fénye világol sok mind kézi mind szép mesterségekben, mellyekről miután a' fő szabások szoros matematikai törvények szerint megállapítottak, azoknak gyakorlása közben a' művész, és kézmives nem is gondolkodik? meg említem-e a' számvetésnek csaknem minden foglalatosságinkban elkerülhetlenül szükséges tudományát? előhozzam-e, melly felvilágosítást adnak a' szoros kiszámítások minden ismereteinknek? melly hatalmas erővel munkálkodott a' matematikai alapokra állított astronomia, melly az előtt tudatlan visszaéléssel hamis varázslatokban 's jövendölésekben határozottat, újabb időkben minden babonának, és a' csillagzatok' jelenségiből származott álfélelmek' eloszlataására. De ha mind ezeket elhallgatom is, van, mit érintés nélkül nem hagyhatok, t. i. a' polgári társaságok' jóllétének a' termékek' bőségén kívül egy másik fő feltétele, a' pénz' bősége. De mivel a' pénznek belső valós értéke nincs, hanem az egyedül az érette adandó dolgok által határozottatik; azon kívül is a' pénz becsereletlen az élet' semmi szükségei' kipótlására nem használható: egy tekintetből ugyan látni való, hogy a' statusgazdaságot nem annyira pénzben, mint mind a' termékek' mind a' mesterség' művei' bőségiben kell helyheztetni; de más tekintetből viszont az is látni való, hogy pénzen minden megszerezhető lévén, a' pénz minden gazdagságnak képviselője, 's a' ráviteles gazdagságot a' pénz' folyamata' változásaiból kell megítélni. Már mivel a' pénz' folyamatát nem csupán a' mennyiség, hanem egyszersmind annak könnyebb vagy nehezebb, sebesebb vagy lassabb forgása határozza: a' lehető legnagyobb statusgazdagság' eszközzésére kettő kívántatik, egyik a' termékek' és mesterség- művek' bősége, vagy a' természetű és mivelő erő' nagysága, másik a' pénznek minél sebesebb forgásba tétele és tartása. Menynyire eszközölje első uton a' matematikai tudományok' gyakorlása a' statusok' virágzását, legközelebb előadtam; de ezen kívül azon mód' eszközzését is, melly által a' pénz sebesebb forgásba tétetik, különösen a' matematikai tudományoktól kell várni. Ezen mód a' közösülés' köny-

nyüség és sebessége. Úgy de az utak' készítése, a' vizi csatornák' mind irányának meghatározása mind felépítése, a' folyók' rendbe szerdése, megigazítása, hajókázhatóvá tétele, mind kettőnél pedig a' víz' erejének 's mennyiségének kiszámítása, a' hidak' építetése 'stb. melyek egyenként és általában a' könnyebb közösülést tárgyazzák, nemde az alkalmaztatott mathesisnek fő és alapos részei? Mit lehetne tehát ezen tekintetben is állítani, hanem hogy a' matematikai tudományok' minél nagyobb tökéletességre vitele, nemcsak csalhatatlanul előmozdítja a' köztársaságok' virágzó jóllétét, hanem egyszersmind annak elmulthatatlan fő feltétele: hanem ha az elfogott elme, a' vizsgálatok' mélyére sem nem ható, sem nem kívánczó ész itt is hamis okokat keresvén azokat a' köz jóllét ellen fordítaná. Vizsgáljuk meg ezen mindennapi ellenvetést: *Az eróművek, a' hajókázható csatornák, a' vas és töltött jó utak 'stb. sok ezereknek kenyerét elveszik.*

Próbáljuk kifejteni miképen? azonnal kitetszik ezen ellenvetésnek alaptalansága, az ellenvetőknek pedig mind tudatlanságok, mind a' statusok' összeszerkeztetése' beljébe csekély belátások. Tehát miképen? Azért ha egy vas út, vagy egy csatorna készitetik, mellyen az eddig sok munka és erővesztéssel tovább szállított portékák, kevesebb ügygyel bajjal, kevesebb emberi kezek' vagy állati erőnek a' földmiveléstől elvonásával, sokkal könnyebben 's kevesebb idő alatt egy helyről másra szállítatnak, vagy ha egy erómű melly sok száz ember' munkáit kipótolja, felépül: kevesedik-e a' termékek' mennyisége, vagy inkább nő? megakadályoztatik-e a' pénz' forgása, vagy inkább elősegitetik? mert a' fentebbiek szerint e' kettőtől függ a' statusok' gazdagsága; e' kettőtől függ, hogy egyes emberek is, az élet' mind több javaihoz, mind pedig sokkal könnyebben juthassanak. Ha teszem egy statusban tíz vagy száz ezer ember, olly szorgalmas munkára adná magát, hogy ezentul mind egyik naponként két annyit dolgoznék: igaz lenne-e, hogy azon száz ezer, másik száz ezernek keresetét vette el? méltó volna-e a' száz ezer szorgalmas ellen panaszszal, vádlással kelni ki 's meggátolni azoknak szorgalmát? Nevetségesnek látszik, de épen így van a' dolog azokra nézve, kik a' sok kezek' munkáit elvégző eróművek ellen támadnak. Nemde az, a' munka' foganatjára nézve mind

egy, akár eszközök' segedelmével akár eszkozetlenül dolgozzanak, természetesen, vagy készítsenek többet a' status' polgárai. Azon kívül is az erőművek' és a' könnyebb közösülést eszközlő munkák' készítése, már maga sok embereknek foglalatosságot ad, hogy ha pedig indulásba tétetett, még többnek a' készitmények' könnyű szerezhetségével. Csak egy igen közönséges példát hozok fel, a' nyomtató műhelyeket. Ha azt gondoljuk, hogy a' könyvnyomtatás mind azoknak kenyerét vette el, kik különben a' töméntelen számu kijött könyveket egyenként leirogatnák; mivel nagyon hihető, hogy az egész népesedésnek nagyon tetemes része, minden napról napra nyomtatandó könyveket alig irhatna le: a' könyvnyomtatásnak nem egyéb, mint a' népesedés' nagy részének éhel halásra jutása lett volna, elkerülhetlen következése. Ellenben ha a' könyvkereskedéssel és nyomtatással bánók' sokaságát, azoknak számával kik régen a' virágzó görög és római statusokban is, vagy akár hazánkban dicső Mátyás' idejében leírásokkal foglalatostkodtak, egybe vetjük: semmit sem kételkedhetünk azt mondani, hogy a' könyvnyomtatás, számba sem vévén a' tudományok' közönségessé létele' s a' könyvekhez könnyen juthatás' végetlen hasznait, ezeken kívül ezer meg ezer embernek nem kenyerét vette el, hanem ezereknek könnyebb és gazdagabb kereset módot adott. Hozzuk emlékezetünkbe a' fentebb mondottakat, hogy az emberkézi erő az állatihoz, annyival inkább a' természetben szunnyadó erőkhöz képest, igen csekély sőt számba alig jöhető; annál fogva, hogy virágzó bővölködő állapotba tehesük magunkat, az emberi testi erőt kímélve, az okosságot annak méltóságához illendón minél inkább foglalatostkodtatva, kivált a' természeti erők' kifejtésére 's hasznos alkalmazására kell törekednünk. Vegyük számba a' tápláló anya föld' gazdagságát, melly az okos és szorgalmas művelést elgondolhatlanul többszörös termékkel jutalmazza; ne felejtjük el, hogy a' való gazdagság' és bővölködés' alapja nyers termékekben áll, a' készitményeken pedig annál több haszon vagyon, minél rájuk kevesebb idő, fáradság és erő fordítatik; gondoljuk fel, hogy társaságos művelt éltünk' folytában, a' természet' csaknem minden ajándékinak, minekelőtte haszonra fordítatnának, mester-kezeken kell általmenni, ennél fogva a' mesterségek a' természet' erőtől naponként több kezeket elvon-

nak; és ha mind ezeket elgondoltuk, akkor próbáljuk elmondani meggyőződés után: „*ez vagy amaz erőmű ártalmas, mivel sok ember keresetét elveszi.*“ Kétség kívül a' malmok, hámorok, fabrikák, vas utak, csatornák, az ellenvetők szerint felette sok embereket keresetektől megfosztanak; melly számtalan emberek találnának munkát, ha azok együl egyig lerontatnának? Avagy azonban kételkedhetik-e felőle valaki, hogy egy egész ország' emberi ereje csupán azon munkákat, melylyeket most erőművek végeznek, nem lenne képes végre hajtani? talán nem a' csupa élelmünkre elkerülhetlenül szükséges termékeket az anya föld' kebléből előteremteni: úgy hogy az erőművek' segedelme nélkül, ha az tőlünk végképen és általában megvonattatnék, emberi nemünk melly magát a' jóllét' legmagosabb polczára inkább okossága, tudománya és mestersége, mint testi ereje által emeli, azonnal utolsó inségre jutna. Megfordítva pedig ismét igaz, hogy minél több számmal, szorgalommal, pontossággal 's több erő kíméléssel fognak erőműveink 's gyáraink készíttetni, vagy a' mi mind egy, minél nagyobb szorgalommal, utána látással, sikerrel és igyekezettel fogjuk a' matematikai tudományokat szükségéinkre alkalmaztatni, 's gyakorlani: ezen igyekezetünknek mindenben megfelelő lépésekkel fogunk a' nemzeti gazdagságban, bővülködésben, az élet' mind több mind nemesebb kellemeiben, egy szóval, a' mívelt társasági jóllétben gyarapodni.

Sokra látszottam menni beszédemben, ámbár még mindig újabb mondani valók tolongnak gondolatim elébe; sokra látszottam menni, mert mind az elmé' tehetségeinek, mind a' társasági jóllétnek kifejtését igen nagy részben a' matematikai tudományoknak tulajdonítottam. De ha ezen kettős állításom sokak előtt vakmerőnek látszik, annak koránt sem talán ezen tudományok iránt elfogódásom az oka; mert az elsőre ha erősségül felhozni a' régibb és újabb tudósok' tekintetét eleinte általottam: szabad legyen itt azzal legalább mentségül élni; a' második pedig a' mechanikai tudományokkal 's egyszersmind gazdagsággal ugyan azon irányban virágzó statusok' egybehasonlításából, tetteleg sokkal világosabb mint sem valaki tagadhatná; hanem fő oka egy felől a' tudománynak főbb tökéletességei, mellyekért egyebek felett *mathesis* az az tudomány nevet érdemlett; más felől, mert a' matematikai tudomá-

nyok' belseje, alkatja, intéződése és alkalmazása a' nagyobb rész előtt, kik a' mathesisen nem egyebet, mint néhány lerajzolt képekről, kari-káról, háromszegről 'stb. tanító tudományt, 's a' kik többre mentek legfelebb néhány algebrai talányok' megfejtését értik, teljességgel ismeretlen. Az első állításra vitte nem csak az én csekélységemet, hanem a' nagy elmék' meggyőződését is, a' matematikai tudományok' rende, szorossága, csalhatatlansága, mélysége; a' másik tagadhatlan onnét, mert nincs emberi foglatosság, mellyre a' mathesis' alapjai alkalmazhatók ne lennének, mellyben mindenütt mint egy munkáinkra világot szövétnék a' mathesis' tanítmányai, a' legbiztosabb, rövidebb 's czélzatosabb utat ki ne jelelnék. Mindazáltal távol legyen, hogy ennyi jótémenyeket kirekesztőleg egyedül a' matematikai tudományoknak kívánék tulajdonítani. Már a' fentebbiekben tisztelettel szólottam más tudományokról is, mennyire e' hely 's az idő' rövidege engedte, mindeniknek czélzását 's határait együgyüen kijelelvén. Nem is szándékom a' különböző elméket, mellyeknek vonattatások a' tudnivalók' egy vagy más neméhez hajlik, egyedül a' mathesis' tanulása 's gyakorlása felé fordítani; 's hogy állításomat röviden össze foglaljam, szándékom vala kevésse körülményesebben előadni, hogy egyedül a' valós (realis) és azok között a' matematikai tudományoknak is (mellyekről ez alkalommal különösebben szólottam) felélesztése, 's mind az oskolákba 's egyéb közönséges nevelő intézeteinkbe, mind az életbe 's foglatosságink közé általvitelével hazánk' lehetséges virágzását előmozdítani.

Azonban tekintsük körül a' gyermeki kor' és ifjúság' neveltetését. Oskoláink, nem állván ellent annyi meg annyi e' részben tett előterjesztések, folyvást idegen nyelv' járma 's rabigája alatt nyögnek. Évenként egy esztendőről a' másokra egyedül nyelv-tanítások következnek, midőn minden valós tudományokat az oskolák' küszöbein kívül számkivetve látunk. Nézzük meg, mi, történet- 's földleirási, természet- 's mennyiség-tudománybeli ismeretekkel legyen felkészülve az idegen classicusokat untig általtanult ifjú? tudja-e csak a' közönséges életben mindennap előforduló számvetések' nemeit? ki tudja-e minekutána minden lehető kinzással, több esztendők' elforgása alatt, még gondolati kitételeire is idegen nyelvek' bilincsei között szorongatva, akadályoztatva ta-

nítatott, érzeményeit itéletét tisztán világosan érthetően fejezni, gondolatit másokkal közleni? 's ha tudná is valóban, legalább azon isméretek mellyekkel bír, melly szűk melly csekély számu, melly haszontalan, hogy ne mondjam megvetendő isméretek!

Mit lehessen várni, ha csak a' jóltévő természet és különösebb elmebeli tehetség nem segít, a' hasonló készüllettel kikerült ifjúságtól, magában általlátható. Tegyük hozzá, hogy a' férjfi' érettebb munkásságpályája hasonló akadályokkal nehezítetik, hivatalaink vegyesen többféle nyelveken vitetnek, 's mennyi szükséges tudományokban kell hátra maradni annak, ki mindeniket megkívántató tökéletességre vitte; vagy melly szép kitünő elmének, ki ennyi akadályokon különös fáradság nélkül általtörvén bilincsei' terhét könnyűséggel hordozza, mi előmeneteleket, mi felfedezéseket, előmozdításokat nem tehetett volna egy illy elme a' hasznos tudományok' körében szint annyi vagy még kevesebb erőltetéssel? Tegyük hozzá, hogy az adás vevés, kereskedés és mesterségek, a' hasznos isméretek' élő nyelven tovább szétterjeszkedése, a' társalkodásnak mind jótéteményei mind kellemei, a' míveltség, a' köz egyetértés, kölcsönös bizodalom, egymáshoz szokás, egymás' ismerése, erkölcs, szorgalom 's minden jó, melly egy magában fennálló egyesült nemzetet boldoggá tehet, hazánkban többféle nyelvek' különbsége által lenyomatik; tegyük hozzá, hogy a' többféle nyelvek' uralkodása, mindennapi visszavonások, félre értések, 's nemzeti gyűlölség' magvai és gyökere közöttünk: 's csudálkozunk-e rajta, ha a' mívelt nemzetek' sorában nem foglalunk helyet az elsőbkek között! 's nem inkább csudálkozhatunk-e, hogy valamint századok' leforgása, viszontagságai és változásai között hazánk, nyelvünk, nemzetünk, alkotmányunk fennmaradt, szintén úgy a' tudományokban és míveltségben is legalább vég aljasodásra bizonyára nem jutottunk.

A' nemzeti nyelv' megvettetése ama fő akadály, melly minden szépben jóban hasznosban előhaladásunkat tilalmazza. A' nemzeti nyelv' közönségessé lételétől lehet és kell egyedül várni, hogy a' hasznos isméretek mind oskoláinkban, mind az életben közöttünk inkább elterjedjenek, 's mindennapi foglalatosságinkba által plántáltassanak; a' nemzeti nyelv' közönségessé létele által lehet egyedül társalkodásunk nyil-

tabbá, melegebbé, kölcsönös hiedelmünk bizodalmasabbá; csak az által foghat nőni egymáshoz vonszódásunk, elenyészni idegenségünk; az által lehet és leszen hivatalunk, foglalatosságink' folytatása könnyebbé, fáradságtalanabbá, kevésbé untatóvá; csak az által foghat és fog a' köznséges jóllét' termékeny fája hazánkban mind kihajtani, mind mélyebb gyökeret verni, mind virágozni mind gyümölcsözni. Boldog népek, kik e' drága kincsnek, a' nemzeti nyelvnek, mint minden polgári jóllét' biztos alapjának régóta kétségtelen birtokában vannak! boldog népek, kik azzal honok' virágoztatására régóta olly szerencsés előmenetellel élnek! boldogok, hogy a' mit mi most kezdünk sejteni, régóta átlátták, 's a' míveltség' és tudományok' pályáján előttünk olly messzére haladtak!! De boldogok vagyunk mi is, kiknek remény nyílik; boldogabbak utóink kiknek virágozni, legboldogabb a' maradék kiknek gyümölcsözni fog.

E' magyar tudós társaság' intézete oda czéloz, hogy mind a' nemzeti nyelvet terjeszsze és tökéletesítse, mind nemzeti nyelven a' tudományokat 's hasznos ismereteket a' haza' minden részeiben széllyel ágaztassa; 's ha ezen tisztelt tudós társaság' munkálkodásaihoz, igyekezetemnél sokkal csekélyebb eróm akármí kis sikert adandani képes leszen, valamint ezen túl magamat, ha bár legkisebb tagjának is számlálni méltó dicsekedésemnek tartom, úgy teljes buzgalommal minden tehetségemet a' rám néző tudományok' terjesztésére fordítani, 's legédesebb jutalmat e' részbeli kötelességem' minél hívebb teljesítésében fogom mind keresni mind feltalálni.

GYÖRY SÁNDOR.

II.

ZSIGMOND' ORSZÁGLÁSÁNAK ÉVSORA.

„Falsa charta continet veram aliquando expositionem, vera falsam.“

Joan. Mabillon, De rediplom.

L. III. c. I. XI.

1.

Alig vannak hazánk' dicsó fejedelmeitől credt oktatmányaink között mind tartalmukra, mind bizonyosságukra nézve különösebbek, a' fél százados Zsigmond királyunk' okleveleinél. Ezek tudósainkat

leginkább fáraszthatják; nem annyira ugyan az előforduló szavak' és kiejtések' értelme, mint az idővetés' határozatlansága miatt. Mert ha az oklevelekről okoskodó ügyvéd az elhaladt századok' emléktábláin kétes, vagy épen homályos szónak érthetőségén talál elakasztó nehézséget; azon a' segéd tudományok' vezérletével könnyen vehet győzedelmet: hanem az idővetésben, mint az elmúlt kornak hosszú és meg megszakadt lánczán, főképp' a' magyar perlekedés' szövevényében, csaknem megoldhatatlan csomóra akadhat. Így a' XIII-dik és XIV-dik századi levelekben találtató *Bucharius* nevezetnek homályos jelentése miatt, még a' legelmésőbb ellenfélnek sem támad alapos kétsége az oklevél' hitelessége felől; mert a' történeti kútfőben találtatik: „*Fossarii, lignonistae, oneratores et bucharii, aliique firmitatis et fossati operadores et magistri.*“¹⁾ Sőt erre a' magyarázok' munkái is nyújtanak némi fényugárt: „*Bucharius, Lignator.* (Bûcheron) *Buchagium, Lignatio.*“²⁾ Ellenben, ha az oklevél költének ideje így, vagy hasonlólag áll: „*Millesimo, quadringentesimo quinto: Decimo septimo Kalendarum mensis Maji: Regni autem nostri anno decimo septimo*“³⁾ akkor azt az ellenfél, ki a' levél' időjegyzetét nem tudja, vagy a' történeti kútfőkkel megegyeztetni nem akarja, mint a' rendes idővetéssel szemközt álló csalárdság koholta szüleményt elvettetni kéri. Mitévő legyen ilyen esetben a' megtámadtatott fél, ki homályos sejtésekben sem tudja gyanítani: micsoda évszakszonként számláltatott hajdan a' félszázados Zsigmond királtságának évsora? Ide gyengén fénylő világot hozni, és a' bizonytalanságból bizonyossághoz közelíteni törekszik értekezésem.

2.

Már Rosenthal udvari tanácsnok és a' bécsi titkos levéltár' egykori igazgatója, majd a' tudós Kollár, majd a' nagy szorgalmu Schwandt-

¹⁾ Jo. Petri de Lodewig, *Reliquiae Manuscriptorum. Francofurti et Lipsiae, 1726.* 8. Tom. VIII. Lib. IV. In Lamberti Ardensis Hist. cap. LXXXIV. pag. 477. et seq.

²⁾ Caroli du Fresne, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis. Parisiis, 1733.* fol. Tom. I. col. 1333.

³⁾ *Corpus juris hungarici. Tyrnaviae, 1751.* fol. Tom. I. pag. 184.

ner előtt panaszolkodott, hogy Zsigmond király' különben kétséget nem szenvedő leveleiben a' történeti valósággal ellenkező évjegyzetek iránt nem juthat kétségtelen bizonyosságra. Kollár ugyan nem felelt; de Schwandtner, hogy Rosenthal' szorongató nehézségein könnyítene, azzal a' Zsigmond országlása' évsorát kivonatban vezér fényül közlötte, melly kivonat utóbb alkalmat adott Helwig Józsefnek e' tárgyról különös értekezést írni. Nem Helwig tehát, hanem Schwandtner volt az első, ki Rosenthal' nehézségeit kezdette rendszabások alá szorítani; ámbár ezt a' dicsőséget Helwig utóbb magának tulajdonítja. Schwandtner' töredékei e' tárgyban mint kézirat, most a' Széki gróf Teleki László örökösei' könyvtárát ékesítik, mellyeket a' nagy lelkű gróf Teleki József előlőnk különös szívességéből olvastam ugyan; de nem egyedül ezeket, hanem a' hol csak lehetett, egyenesen magokat a' hiteles történeti kút-főket használtam, midőn a' magyar történet' nagy birodalmában ezen tévelygő nyomveszti ösvényen indultam.

Itt vagon együtt az oka, haszna, tartalma, tárgya, és története rövidre huzva, értekezésemnek. Már a' Zsigmond születése' idejére térek.

3.

Zsigmond király' születését a' hiteles tanúk egyetemenleg 1368-dik évre határozzák. Erről írja Lupacius a' régi évkönyvekből merített történeti kalendáriomában: „*Consentientibus omnibus, quos quidem vidi, annalibus domesticis.*“ ¹⁾ De a' nap iránt, több másokkal ő is akadoz. Nem hordom itt fel a' különböző tanúhelyeket e' születési napról, ezeket könnyű volna megegyeztetni, ha a' tőlem nem láthatott Wencker Jakab' (*Apparatus et Instructio Archivorum. Argentorati, 1713. 4.*) munkájában találtató Erzsébet' IV-dik Károly császár' nőjének a' strassburgi tanácshoz irt levelét lehetne felütni; mert úgy látszik, hogy Zsigmond' születése a' XIV-dik és XV-dik Februarius közötti éjre esik. Azonban most inkább az egykorú krónikák' tekintetéhez folyamodom.

¹⁾ M. Procopii Lupacii, *Rerum boëmicarum Ephemeris, sive Kalendarium historicum. Pragaë, 1584. 8. ad XV. Febr. s. p.*

Benessiusnál találtatik: „*Febr. XV-dik napján Erzsébet asszony, császár urunk' neje fiat szült, ez harmadik vala, kit Zsigmondnak kereszteltete.*“

¹⁾ Rositzius' krónikájában olvastatik: „*Sigismundus filius Caroli (IV.) natus est anno Domini 1368. XV. Febr. in castro Pragensi.*“ ²⁾ Gondosabb figyelmet érdemel ennél, kérdésemre nézve, Zsigmond' különféle koronáztatásának ideje; szükség tehát ahhoz, mint a' tárgy' velejéhez sietnem.

4.

A' tudós Pray, évkönyveiben szerényen írja: „*Zsigmond' koronáztatását íróink egy évvel jobbadán előbbre teszik.*“ ³⁾ Timon Samu már világosan és nem ok nélkül állítja, hogy abban minden hazai történetjegyzőink hibáznak. ⁴⁾ E' koronáztatást ugyan is, némellyike 1386-dik évre állapítja; ⁵⁾ midőn azt mások 1388-dikra határozzák. ⁶⁾ Sem egyik sem másik nem látszik hihetőnek. Az első el nem fogadható; mert Zsigmond még az 1387-dik év' kezdetén költ oklevelében magát Magyarország' kapitányának (Hungariae Capitaneus) nevezi; ⁷⁾ a' másokra pedig elégséges hiteles nyom a' történeti kútfőkben nem találtatik.

A' felől nem kell bizonytalankodnunk, a' miről kétségtelen tanútételeink vannak. Raphaël de Caresinis, Dandulus András' velencei krónikájának folytatója 1387-dik évre Zsigmondról beszél: „*Utolsó Martiusban virágvasárnapján Székesfejérvárott ünnepileg megkoronáz-*

¹⁾ Gelasii Dobner, Monumenta Historica Boëmia. Pragae, 1779. 4. Tom. IV. In Chronico Benessii ad an. 1368. pag. 50.

²⁾ Friderici Wilh. de Sommersberg, Silesiacarum Rerum Scriptores. Lipsiae, 1729. fol. In Sigis. Rositzii Chronico. pag. 71.

³⁾ Georgii Pray, Annales Regum Hungariae. Vindobonae, 1764. fol. P. II. pag. 180.

⁴⁾ Samuelis Timon, Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum et Transilvanicarum. Claudiopoli, 1764. fol. pag. 60.

⁵⁾ Joan. Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tom. I. Apud M. Jo. de Thwrócz. P. IV. cap. III. pag. 216.

⁶⁾ Mart. Georgii Kovachich, Scriptores Rerum Hungaricarum Minores. Budae. 1798. 8. Tom. I. pag. 11.

⁷⁾ Georgii Pray, Dissertationes Historico - Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum. Vindobonae, 1774. fol. Diss. VII. §. IV. p. 142.

tatott.“¹⁾ Az 1470-dikben iratott Rositzius' krónikájában mondatik: „*Eodem anno (1387) Sigismundus Marchio Brandenburgensis in Regem Ungariae Dominica Palmarum coronatur.*“²⁾ E' helyről a' bizonyos tudomány után vágyó Pray meg jegyzette: „*Anno enim 1387. Cyclus solis fuit I. (igazán XXIV.) Littera dominicalis F. itaque in ultimam Martii Dominica Palmarum incidit.*“³⁾ Windeck, Zsigmond király' életirója,⁴⁾ valamint a' cseh krónika' névtelen szerzője,⁵⁾ ugyan azt vitatják. Ezen egy időben élt tanúk' állításait, Zsigmond király' oklevele is erősíti ím e' sorokban: „*Nemine discrepante in Dominica Ramis Palmarum in Anno Domini MCCCLXXXVII. --- Nos conscendentis in Thronum regiminis.*“⁶⁾

5.

Más az uralkodási évszakasz, és más a' koronáztatás' idejétől számlált évsor. Mátyás király' törvényeinek befejezésében mondatik: „*Anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo octavo, Regni nostri Anno undecimo, coronationis vero quinto.*“⁷⁾ Zsigmond' okleveleiben mindazáltal magyar országlásának évsora, rendszerint csak a' koronáztatása' napjától fogva számítatik; következőleg az 1387-diki Apri-listól Decemberig, és a' következő 1388-diki Januariustól Martius' utol-

¹⁾ Lud. Antonii Muratorii, *Rerum Italicarum Scriptores*. Mediolani, 1728. fol. Tom. XII. col. 476.

²⁾ Frid. Wilh. de Sommersberg, *Silesiacarum Rerum Scriptores*. Lipsiae, 1729. fol. In Sigis. Rositzii Chronico. pag. 72.

³⁾ Georgii Pray, *Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum et Hungarorum*. Vindobonae, 1774. fol. pag. 143.

⁴⁾ Jo. Borchardi Menckenii, *Scriptores Rerum Germanicarum*. Lipsiae, 1728. fol. Tom. I. In Eberhardi Windeckii Mogunt. Hist. Vitae Imp. Sigism. Cap. IV. col. 1078.

⁵⁾ Franc. Martini Pelzel et Josephi Dobrowsky, *Scriptores Rerum Bohemicarum*. Praeae, 1784. 8. Tom. II. pag. 455.

⁶⁾ Georgii Pray, *Specimen Hierarchiae Hungaricae. Pannoniae et Cassoviae, 1776*, 4. P. I. pag. 109, et seq.

⁷⁾ Josephi Nicol. Kovachich, *Sylloge Decretorum Comitatum Incoliti Regni Hungariae*. Pesthini, 1818. 8. Tom. I. pag. 201.

só napjáig számlált XII. hónapi időszakasz, ezen királyságának első esztendejét határozza, mint az éveit mutató táblán láthatni. Ennek elhitére e' királyunk' oklevelei vezetnek bennünket. Egy 1387-diki Nov. 25-dikén költ levelében olvashatni: „*Regni autem nostri anno primo.*“ ¹⁾ Más oklevelében foglaltatik: „*Datum Posonii die Sanctae Agathae Virginis et Martyris, (5. Febr.) anno Domini 1426. Regni nostri Hungariae XXXIX. Romano. XVI. Bohemiae VI.*“ ²⁾ Ugyan Zsigmond' 1436-dik évnék Julius 3-dikán költ levelében előjő: „*Anno Hungariae quinquagesimo; Romanorum vigesimo sexto; Bohemiae XVI. imperii quarto.*“ ³⁾ Georgisch Péter' hires diplomatikai lajstromában ismét Zsigmond' oklevelében találtatik: „*Datum Pragae a. d. 1437. d. X. Maii, regnorum nostrorum anno Hungariae LI. Romanorum XXVII. Bohemiae XVII. imperii vero IV.*“ ⁴⁾

6.

Rupert római király' halála után pártokra szakadoztak a' választók. Míg mások az új választást továbbra halogatják, nem akarván Venczel nyugalmazott római király' sérelmével mást híni ezen méltóságra; az alatt Jodok' pártfogói ménusi Frankfurtba gyűlést hirdetnek, ebben a' mainzi (Moguntia) és kölni (Colonia) érsekektől Jodok emeltetett ezen királyságra. A' regensburgi András írja krónikájában: „*Jodocum in Romanorum Regem elegerunt, clausisque foribus Ecclesiae ---- caeteri Electores non potuerunt intrare.*“ De Zsigmondnak is volt e' választás' helyén felekezete, erről mondatik az imént említett krónikában. „*In cimiterio ejusdem ecclesiae saepedictum Sigismundum in Romanorum Regem elege-*

¹⁾ Stephani Katona, *Historia Critica Regum Hungariae stirpis mixtae*, Budaë, 1790. 8. Tom. XI. pag. 218.

²⁾ Gelasii Dobner, *Monumenta Historica Boëmiae*. Pragae, 1768. 4. Tom. II. In *Diplomatario Bohemico Hungarico*. pag. 410.

³⁾ Godefridi Guilielmi Leibnitii, *Mantissa Codicis Juris Gentium Diplomatici*. Hanoverae, M. D. CC. fol. pag. 154. n. XXVIII.

⁴⁾ Petri Georgisch, *Regesta Chronologico-Diplomatica*. Francofurti, et Lipsiae, 1741. fol. Tom. II. col. 1071. n. 24.

runt.“¹⁾ A' miről hívei még az nap (1410. Sept. 20-dikán) tudósíták a' speyeri (Spira Nemetum) tanácsot; ²⁾ de az ellenfelekezet panaszolkodva adja hírül 1410-ben a' Magyarország' nagyjainak: „*XX. die mensis Septembris, retro Ecclesiam S. Bartholomei, precipitanter --- --- ad predictam nostri, et vestri Dni Regis Vugarie electionem -- de facto processerunt.*“³⁾ E' két tudósító levélből az is világos: hogy Zsigmond nem saját személye szerint, hanem meghatalmazott követe által, mint brandenburgi órgróf (Marchio) vett részt e' választó gyűlésben; nem lehet tehát okoknál fogva állítani, a' mit Dubravius, ⁴⁾ Fugger ⁵⁾ és ezek után több mások vitatnak, hogy Zsigmond saját személyére szavatolt, önmagát választá római királyul.

7.

Évei az oklevelekben számtalanszor ezen választástól fogva jönnek elő; és így e' római királyságának első éve az imént előadott választási naptól fogva, egész' a' jövő 1411-dik Sept. 19-dik napjáig számítatik. Ezt védik az 1414-diki Jun. 25-dikén költ oklevelének im e' sorai: „*Regnorum nostrorum anno Hungariae vigesimo octavo, Romanorum vero quarto.*“⁶⁾ Valamint más levelében találtató im ez időjegyzet: „*1423. Feria tertia post Dominicam Ramis Palmarum, Regnorum nostrorum, Anno Hungariae trigesimo septimo, Romanorum tredecimo, Bohemiae vero tertio.*“⁷⁾ Egy harmadik 1432-diki Majus 6-dikán költ

¹⁾ Bernardi Pezii, Thesaurus Anecdotorum novissimus. Augustae Vindelicorum et Graecii, 1723. fol. Tom. IV. P. III. In Andreae Ratisbonensis Chronico. col. 623.

²⁾ Christophori Lehmanni, Chronica der Freyen Reichs-Stadt Speier. Franckfurth am Mayn, 1711. fol. L. VII. c. LXXXI. p. 793.

³⁾ Valent. Ferdinandi S. R. J. Lib. Baronis Godeni, Codex Diplomaticus. Francofurti et Lipsiae, 1758. 4. Tom. IV. pag. 63. et seq.

⁴⁾ Jo. Dubravii, Historiae Regni Bohemiae. s. I. 1552. fol. Lib. XXIII. fol. CXLVIII.

⁵⁾ Joh. Jac. Fugger's, Spiegel der Ehren. Nürnberg, 1668. fol. IV. B. III. c. s. 411.

⁶⁾ Godefridi Guilielmi Leibnitii, Codex Juris Gentium Diplomaticus. Hanoverae, 1693. fol. N. CXXV. pag. 209. (igazán 309.)

⁷⁾ Mathiae Dogiel, Codex Diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Litvaniae. Vilnae, 1758. fol. Tom. I. pag. 53. n. XIII.

illy' foglalatú levéllel: „*Regnorum nostrorum anno Ungariae etc. 46. Romanor. 22. Bohemiae vero 12.*“¹⁾

8.

Mig Jodok és Zsigmond a' római királyságon vetélkedének ; az alatt, Jodoknak a' prágai szentegyház' krónikája szerint 1411-diki Jan. 8-dikán történt halála²⁾ után, a' választók ismét ménusi Frankfurtba gyülekeznek, hol az egész gyűlés egyértőleg Jul. XXI-dikén Zsigmondot emelé e' királyi méltóságra.³⁾ Ha a' ménusi Frankfurt' krónikája (Achill. A. Lersner's, *Der Reichsstadt Frankf. am Main Chron. Frankf. 1706. fol.*) feltaláltatnék, abból bőven ki lehetne tanulni ezen király-választási gyűlés' körülményesb történeteit. Azonban e' gyűlés' története itt nem olyan fontos, mint az, hogy Zsigmond, római királysága' éveit ezen második választása' idejétől fogva is számlálta, és pedig úgy: hogy az érintetem' választási naptól, a' jövő 1412-dik évi Jul. XX-dikáig tartó időszak, római királyságának első esztendeje; a' miről senki nem kételkedhetik, az 1415-diki December 13-dikán költ oklevelében olvasván: „*Vnser Riche, des Ungrischen in dem nun und zweintzigsten, und des Römischen in dem funfften Jaren.*“⁴⁾ Más levelében is előző: „*Datum Pragae Anno Domini 1437. in die Sci Benedicti Abbatis: (XXI. Martii) Regnorum nrorum anno hungarie etc. 50. Romanorum 26. Bohemie 17. Imperii vero 4.*“⁵⁾ A' regensburgi András tehát nem ok nélkül panaszkodik krónikájában: „*Sigismundum in regem Romanorum elegerunt apposita hac conditione, quod ab illa concordie electione (1411. XXI.*

¹⁾ Du Mont, *Corps universal Diplomatique.* à Amsterdam, 1726. fol. T. II. P. II. p. 253. n. CLVI.

²⁾ Thomae Joan. Pessina, *Mars Moravicus.* Pragae, 1677. fol. L. IV. c. III. p. 452.

³⁾ Bureardi Gotthelfii Struvii, *Corpus Historiae Germanicae.* Jenae, 1730. fol. Tom. I. Periodo IX. pag. 684.

⁴⁾ Valent. Ferd. L. B. Gudeni, *Codex Diplomaticus. Francofurti et Lipsiae,* 1758. 4. Tomo IV. pag. 102. n. XXXIX.

⁵⁾ Frid. Wilh. de Sommersberg, *Silesiacarum Rerum Scriptores.* Lipsiae, 1729. fol. In *Diplomatario Bohemico Silesiaco.* pag. 1023. n. CXLII.

Jul.) *et non a prima* (1410. 20. Sept.) *Regem se scribere deberet. Quod ipse quidem sic promisit, sed tamen ratum non tenuit.*“¹⁾

9.

Az aacheni koronáztatása Zsigmondnak 1414-dik évnek Nov. 8-dikára esik, a' mit az írók egyezőleg állítanak. Gobelin, ki 1358-dikban született, ugyan azon évre beszéli: „*Zsigmond király pedig Aachen városában a' kölni választott püspök, tudniillik Thiderik (de Morse) által, ki püspöknek még nem vala felszentelve, Nov. 8-dik napján megkoronáztatott.*“²⁾ A' belgiomi nagy krónikában mindenki olvashatja: „*MCCCCXIV. die octava mensis Novemb. cum maxima solemnitate fuit coronatus Dominus Sigismundus Rex Ungariae in Regem Romanorum cum Regina in Aquisgrano.*“³⁾

Hogy pedig e' királysága' éveit ezen koronáztatása' napjától számolta, azt ismét oklevelei bizonyítják; sőt e' koronáztatás' idejét az előbbi választatása' idejétől híven megkülönböztette. Ennek világos nyoma találtatik oklevelének im e' soraiban: „*1414. ipsa die coronationis nostrae, quae fuit octava Novembris, Regnorum nostrorum Anno Hungariae vigesimo octavo, Romanorum vero electionis quinto.*“⁴⁾ Ugyan ezt hagyá emlékezetül más 1415-diki Jul. 1-ső napján költ levele is, mellyben olvashatni: „*Regnorum nostrorum anno Hung. 29. Romanorum electionis quinto, coronationis vero primo.*“⁵⁾

¹⁾ Jo. Georgii Eccard, Corpus Historicum Medii Aevi. Lipsiae, 1723. fol. Tom. I. In And. Ratisbonensis Chronico. col. 2145.

²⁾ Henrici Meibomii Junior. Rerum Germanicarum Tomi III. Helmaestadii, 1688. fol. Tom. I. In Gobelini Personae Cosmodromio. Aer. VI. cap. XCIV. pag. 339.

³⁾ Joan. Pistorii, Rerum Germanicarum Scriptores VI. Ratisbonae, 1726. fol. Tom. III. Mag. Chr. Belg. pag. 369.

⁴⁾ Caroli Ludovici Tolneri, Codex Diplomaticus Palatinus. Francofurti ad Moenum, 1700. fol. pag. 95. n. CXLV.

⁵⁾ Du Mont, Corps universal Diplomatique, á Amsterdam, 1726. fol. T. II. P. II. p. 43. n. XXI.

10.

Venczel nyugalmazott római 's szerencsétlen cseh király, Zsigmond testvére' halálát, az idővetésben nem egy helyen hibás Cureus évkönyveiben 1419-diki Aug. 10-dikére helytelenül határozta. ¹⁾ Pessina hibátlanul írja: „*Rege Wenceslao, hoc ipso turbarum initio, repentina apoplexia tacto, ac brevi extincto, an. 1419. die 16-a Augusti.*“ ²⁾ Byznyi (igazán Brzezina) Lőrincz' napkönyvének még azon csonka kéziratában is, mellyet Ludewig Péter bocsátott nyomtatás alá, Venczel' halála Aug. 16-dikára tétetik, ³⁾ kinek elhunytával a' cseh korona örökségben Zsigmondra szállott, csakhogy azt a' Husszíták' zendülése miatt 1420-dik előtt fel nem vehette; arról pedig, mellyik napra esik Zsigmond' cseh koronáztatása, az írói sereg különbözőleg tudósít bennünket. Balbin írja ugyan: „*Eodem ipso die (30. Julii 1420.) Sigismundus a Conrado Archiepiscopo in arce S. Viti Bohemiae Rex coronatur.*“ ⁴⁾ Azonban más munkájában e' tanútételét megrontván beszéli: „*10. Julii hoc eodem anno 1420. in Regem Bohemiae coronari, et inungi se, vel invitis Bohemis procuravit.*“ ⁵⁾ Ingadozó állításai' valóságáról tehát méltán kételkedhetni. Aeneas Sylvius, utóbb II-dik Pius pápa, Fridrik római császárnak 1442-ben volt titoknoka, Zsigmond' cseh koronáztatását említvén a' napot fel nem jegyzette. ⁶⁾ Mások, mint Goldast, Zsigmondot kétszer koronáztatják: 1420-dikban a' prágai táborozáskor, és 1436-dikban már békekötés után. ⁷⁾ De az utóbbi évre Balbin, Pes-

¹⁾ Joachimi Curei, Gentis Silesiae Annales. Witebergae, 1571. fol. pag. 122.

²⁾ Thomae Joannis Pessina, Mars Moravicus. Praegae, 1677. fol. L. IV. c. IV. p. 456.

³⁾ Jo. Petri de Lodewig, Reliquiae Manuscriptorum. Francofurti et Lipsiae, 1720 — 1741. 8. Tom. VI. pag. 144.

⁴⁾ Bohuslai Balbini, Epitome Historica Rerum Bohemicarum. Praegae, 1677. fol. L. IV. c. VII. ad an. 1420. pag. 440.

⁵⁾ Bohuslai Balbini, Historia de Ducibus ac Regibus Bohemiae. Praegae, 1735. fol. pag. 180.

⁶⁾ Aeneae Sylvi, Historia Bohemica. Helmestadii, 1699. 4. c. XLII. pag. 63.

⁷⁾ Melchioris Goldasti, De Bohemiae Regni, incorporatarumque Provinciarum Juribus. Francofordiae, 1627. 4. L. II. c. VII. p. 166. et seq. n. 22. 28.

sina és többen csak annyit mondanak: „*Sedenti in solio sub diademate regio in foro antiquae urbis ---- obedientiam promiserunt.*“ ¹⁾ A' miből még nem következik, hogy ünnepileg megkoronáztatott. Felhagyván az irók' más különböző tanuadásaisokkal, mellyek szerint e' koronáztatás majd 5-dik, (post diem S. Procopii) ²⁾ majd 27-dik (dominica S. Pantaleonis) ³⁾ Juliusra tétetik; annyi bizonyos, hogy az egykorú drahoniczi Bertalan írja: „*Eodem anno (1420) Dominico ante S. Jacobi (XXI. Julii) praedictus Rex Sigismundus coronatus est in Regem Bohemiae.*“ ⁴⁾ E' helyről Dobner megjegyzette: „*Laurentius Brzezina inquit, post Jacobi.*“ A' mi Julius XXVIII-dikára esik. Byznyi (igazán Brzezina) Lőrincz' napkönyvében, Ludewig' kiadása szerint találtatik: „*XXVIII. die Julii (1421) dominico scilicet die Jacobi.*“ ⁵⁾ A' miből nyilván kitetszik, hogy Dobner más kéziratot használt, és hogy Ludewig' kiadásában e' hely meg vagyon romolva; mert a' történeti kalendáriumban ugyan azon kútfő után mondatik: „*A. D. 1420. Dominica post Jacobi, (XXVIII. Julii) hora nostrate 12. rex Sigismundus in Castro Pragensi praesentibus non omnibus Baronibus, nec Scabinis (Senatoribus) Pragensibus, in regem Boëmiae coronatur: facitque ibi multos novos milites (equites) nullum penitus actum militarem prius pro communi bono ostendentes etc. Chron. M. Laur.*“ ⁶⁾ E' tudósításokból könnyen észrevehetjük: hogy az egykorú történetírók Zsigmond' cseh koronáztatása' napját XXI-dik és XXVIII-dik Juliusra határozzák.

¹⁾ Thomae Joannis Pessina, Mars Moravicus. Praegae, 1677. fol. L. V. c. V. pag. 599.

²⁾ Venceslai Hucejii, Böhmische Chronik. Leipzig, 1718. fol. 684.

³⁾ Henrici Meibomii Junior. Rerum Germanicarum Tomi III. Helmaestadii, 1688. fol. Tom. II. In Chronico Magdeburgensi, p. 353.

⁴⁾ Gelasii Dobner, Monumenta Historica Boëmiae. Praegae, 1764. 4. In Chronico Bartossii, pag. 145.

⁵⁾ Jo. Petri de Lodewig, Reliquiae Manuscriptorum. Francofurti et Lipsiae, 1720 — 1741. 8. Tom. VI. pag. 181.

⁶⁾ M. Procopii Lupacii, Rerum Boëmicarum Ephemeris, sive kalendarium Historicum. Praegae, 1584. 8. ad XXVIII. Jul. s. p.

11.

Cseh királysága' évsorát testvére' halálától csak elvétele: nagyobb részint pedig koronáztatása' idejétől számlálja: mert ez, az oklevelekben 1420-diki Jul. XXI-dik (XXVIII.) napjától számítatik; következőleg cseh királyságának első esztendeje 1421-diki Julius XX-dikáig (XXVII.) tart bezárólag. Egy 1421-dik évnek Mart. 28-dikán költ levelében foglaltatik: „*Regnorum nostrorum Hungarici trigesimo quinto, Romani undecimo, et Boëmici primo Anno.*“ ¹⁾ Ugyan Zsigmondnak 1430-diki Jun. 23-dikán költ, és Pozson városának adatott pénz veretési kegyelmet ²⁾ magában foglaló oklevelében mondatik: „*Regnorum nostrorum anno Hungariae etc. quadragesimo quarto, Romanorum vigesimo, et Bohemiae decimo.*“ ³⁾ 1436-diki Jul. 3-dikán költ levelében olvashatni: „*Anno Hungariae quinquagesimo, Romanorum vigesimo sexto, Bohemorum sexdecimo, Imperii vero quarto.*“ ⁴⁾ Georgisch Péter' hires diplomatikai lajstromában találtató 1437-diki Jul. 20-dikán költ oklevélnek ez az időjegyzete: „*Unserer Reiche des Hungrischen im 51. des Röm. im 27. des Böhm. im 17. des Kaiserth. im 5. Jahre.*“ ⁴⁾

12.

Nem szakad itt vége, az ingadozó királyi tekintetet hatalmas méltóságra emelni nem bíró sok koronáztatásnak. Az ugy nevezett vas

¹⁾ Du Mont, Corps universal Diplomatique. á Amsterdam, 1726. f. T. II. P. II. p. 153. n. XCV.

²⁾ Ma is fennáll Pozsonban a' régi pénz verető ház' nevezete. A' királyi ajándék-
nak illy' pazérlása lehetett fő oka az utóbb hozatott im e' törvénynek: „*Si
autem aliquibus sua Majestas cusionem monetarum concessisset, revocet, ut
non teneat annuentia hujusmodi.*“ (Jos. Nicol. Kovachich, Sylloge Decretorum
Comitialium Inclyti Regni Hungariae. Pesthini, 1818. 8. Tom. I. pag. 189.)

³⁾ Appendix ad Catalogum Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Pesthini, 1810. 8. XLVIII. pag. 213.

⁴⁾ Godefridi Gvilielmi Leibnitii, Mantissa Codicis Juris Gentium Diplomatici. Hannoverae, M. D. CC. fol. pag. 146. n. XXIII.

⁴⁾ Petri Georgisch, Regesta Chronologico - Diplomatica. Francofurti et Lipsiae, 1741. fol. Tom. II. col. 1073. n. 36.

koronáról értekező Fontaninus határozva állítja: „*Urunk' születése' 1431-dik esztendejében, szent Katalin napján, november hónap XXV-dikén, Zsigmond császár Mailandban az ottani érsektől, Capra Bertalantól az Ambrosiani templomban felvette a' vas koronát.*“¹⁾ Maga Zsigmond Julián kardinálhoz és az egész basileai gyülekezethez irt levelében beszéli: „*Tudósítván atyaságtokat, hogy a' most múlt száz szent Katalin napján, itten Mailandban az Ambrosiani szent épületben, eldődink' nyomdokit követvén, a' királyi koronát felvettük.*“²⁾ E' koronáztatást az arról készült oklevél így adja elő: „*Regem (Sigismundum) ibi personaliter existentem --- unxit (Bartholomaeus de la Capra) in humero ejus dextro ----- in digito anulari ejus dextrae manus anulum imposuit, eique tradidit ensem nudum, ac subsequenter capiti suo coronam ferream imposuit. Et insuper in ejus dextra virgam sceptri, et deinde pommum deauratum, quod Monarcum significat, in sinistra manibus assignavit.*“³⁾ Hogy végre, 1433-ban Május hónap' 31-dikén pünkösöd napján IV-dik Eugén pápától Rómában császárnak megkoronáztatott: arról az egykorú Windeck, Zsigmond király' életírója nyújt hiteles tanúbizonyságot.⁴⁾ Sőt az előadott három utóbbi koronáztatását Zsigmond maga is említi.⁵⁾

13.

Manetti, a' florencziai küldöttek' szónoka, III-dik Fridrik császárt római koronáztatásakor köszöntő beszédében, arany, ezüst és vas, mint

¹⁾ Justi Fontanini, Dissertatio de Corona Ferrea Langobardorum. Romae et Lipsiae, 1719. 8. c. VII. pag. 75.

²⁾ Odorici Raynaldi, Annales Ecclesiastici. Coloniae Agrippinae, 1691. fol. Tom XVIII. ad an. 1431. pag. 94. n. 31.

³⁾ Ludovici Antonii Muratorii, De Corona Ferrea, qua Romanorum Imperatores in Insubribus coronari solent, Commentarius. Mediolani et Lipsiae, 1719. 8. c. XI. pag. 71. et seq.

⁴⁾ Jo. Burchardi Menckeni, Scriptores Rerum Germanicarum. Lipsiae, 1728. fol. Tom. I. In Eberh. Windeckii Hist. Imp. Sigis. Cap. CLXXXVIII. col. 1244.

⁵⁾ Corpus Juris Hungarici. Tyrnaviae, 1751. fol. Tom. I. pag. 192.

más és más erejű három koronáról teszen említést. ¹⁾ Ligurinus írja: „*As egyházi törvény magyarázók (ugy mond) egyebek között tanítják: hogy a' császárnak először vas, azután ezüst, végtére pedig arany koronát kelle felvennie.*“ ²⁾ De ezekkel nem vetekedünk; mert Aeneas Sylvius e' hiu vélemény' eleven tanúja beszéli: „*Has autem coronas omnes aureas esse, compertum habeo, quamvis per medium circumulum coronae Mediolanensis lamina quaedam parvula ex ferro ducatur, quae stultae interpretationi effecit locum.*“ ³⁾ Nagyobb figyelmet érdemel ezeknél: hogy Zsigmond császársága' éveit, már a' koronáztatása' napján költ oklevelében, mellyben a' pápa állhatatos segedelmére kötelezte magát, így kezdette számlálni: „*MCCCCXXXIII. die ultima may, regnorum nostrorum anno Hungariae etc. XLVII. Romanorum XXIII. Bohemiae XIII. impery vero I.*“ ⁴⁾ Egy másik 1436-diki Jul. 3-dikán költ levelében is olvashatni: „*Anno Hungariae quinquagesimo; Romanorum rigesimo sexto, Bohemiae sexto decimo; Imperii vero quarto.*“ ⁵⁾

14.

Mikor holt meg Zsigmond, arról ismét különbözők a' vélemények. Az austriai krónika az évet ugyan feljegyzette: „*1437-dikben Felséges Zsigmond császár, magyar és cseh király, Znaym városában meghalászott.*“ Valamint a' melki monostor' krónikája: ⁶⁾ de ezek a' napról nem

-
- ¹⁾ Margvardi Freheri, *Rerum Germanicarum Scriptores*. Argentorati, 1717. fol. Tom. III. pag. 16.
- ²⁾ Justi Revberi, *Veterum Scriptorum, qui Caesarum, et Imperatorum Germanicorum res per aliquot saecula gestas literis mandarunt*, Tomus unus. Francofurti ad Moenum, 1726. fol. In Ligorini Libro VI. pag. 615.
- ³⁾ Aeneae Sylvii, *Historia Rerum Friderici III. Imperatoris*. Helmaestadii, 1700. 4. pag. 152.
- ⁴⁾ Odorici Raynaldi, *Annales Ecclesiastici*. Coloniae Agrippinae, 1691. fol. Tom. XVIII. ad an. 1433. pag. 113. n. 14.
- ⁵⁾ Godefridi Gvilielmi Leibnitii, *Mantissa Codicis Juris Gentium Diplomatici Hannoverae*, M. D. CC. fol. pag. 144. n. XXI.
- ⁶⁾ Hieronymi Pez, *Scriptores Rerum Austriacarum*. Lipsiae, 1721. fol. Tom. I. col. 734. et 256.

tesznek említést. Aventinus évkönyveiben beszéli: „*következő (1437) évben a' hetven esztendő's Zsigmond császár, inkább túl szenderült a' szerencsésb világra, mintsem meghalálozott, December VIII-dikán*“ (sexto idus Decemb.) ¹⁾ A' bajorországi krónikában ellenben ezek találatnak: „*Morvaország' Znaym városában, December 9-dikén (V. idus Decemb.) nagy türedelmességben és ájzatosságban meghalálozoit.*“ ²⁾ Ezek oda mutatnak, hogy e' halál' ideje a' VIII-dik és IX-dik December közötti éjre esik, a' miről Lupacius' történeti kalendáriomában ezek találatnak: „*Obiit, horam noctis in diem sequentem (IX. Decemb.) circiter quartam.*“ ³⁾

15.

Bővebben tanulván az eddig mondottakból ismerni: Zsigmond' különféle országlásának évsorát; nem lehet már megfoghatatlan előttünk: miként történt, hogy némelly rendkívüli időjegyzetek jönnek elő e' királyunk' számos leveleiben. Egyfelől a' sokféle időszak' különfélesége, másfelől a' tudományokban nem eléggé jártas jegyzők' gondatlansága, nagy zavart okoztak az oklevelekben. Fájdalmas volna, ha a' levél' hittele egyik, vagy másik év' felcserélése miatt szoros kérdés alá vonatnék. Bölcsen mondja Mabillon a' diplomatika' hőse: „*Scriptoribus diplomatum, quippe non admodum aliquando peritis, proclive fuit errare in scientia historiae veteris.*“ ⁴⁾ Nem csodálhatni tehát, hogy az előhozottam (1) Zsigmond' rendeletének időjegyzete eltér a' rendes időszak' számításától. — — A' több eredeti példányban fennlévő 's gyanuba épen nem eshető, úgy nevezett kisebb Decretum' költének ideje így áll: „*Millesimo quadringentesimo quinto, decimo septimo kalendas mensis Maii,*

¹⁾ Jo. Aventini, Annalium Boiorum Libri VII. Basileae, 1580. fol. L. VII. p. 662.

²⁾ Jo. Georgii Kulpis, Scriptores rerum Germanicarum. Argentorati, 1685. fol. p. 60.

³⁾ M. Procopii Lupacii, Rerum Boëmicarum Epheméris, sive Kalendarium Historicum. Praga, 1584. 8. ad VIII. Decemb. s. p.

⁴⁾ Joan. Mabillon, De re Diplomatica. Neapoli, 1789. fol. Tom. I. L. III. c. 27. pag. 251.

Regni autem nostri anno decimo septimo.“¹⁾ Más oklevélben is találta-
tik: „*Millesimo quadringentesimo quint, decima septima Idus mensis
Maii, Regni autem nostri anno decimo septimo.*“²⁾ Távolabbi eltérése-
ket is olvashatni. Egyik levelében mondatik: „1514. *Calendis May,
Regni autem nostri Anno vigesimo secundo.*“³⁾ Azonban nem merem ál-
lítani: hogy a' rendkívüli időjegyzet az oklevél' hitelét, kétségbe épen
nem ejtheti, főkép ha az eredeti példányra szert nem tehetni; sőt talán
ilyen az 1419-diki oklevél' költe: „*Regnorum nostrorum anno Hunga-
riae XXIX. Romanae electionis VI. coronationis vero II.*“⁴⁾ Már Ma-
billon feljegyzette rendszabásúl: „*Multas esse chartas falsas, quarum no-
tae chronologicae verae sunt; multas item veras, quarum notae sunt
vitiosae.*“⁵⁾

16.

Elég ennyi azon kérdésről: micsoda évszakaszonként számított
a' félszázados Zsigmond' országlásának évsora? Nem szükség mélyen fej-
tegetnem: mi bájolja a' magyart szerette nemzetének számtalan elélt vál-
tozásain által szinte felséges eredetének forrásáig felemelkedni, mi von-
sza az elmúlt kornak hosszú 's töredezett lánczán vissza a' régi századok-
ba andalogni, mi kecsegteti őt annyira a' voltakkal élni? Teljes fényé-
ben szemléli, sőt érzi mindenki: mi méltó gyönyörűséget áraszt tiszte-
lőire a' megtörtént és porából kiemelt igazság. De honunkban a' törté-
nettudomány nemcsak oktató mestere az életnek; hanem mind a' fenn-
álló nemzetségek' nyugalmanak, mind a' törvények' erejének alapköve.

¹⁾ Mart. Georgii Kovachich, Codex Authenticus Juris Tavernicalis. Budaë, 1803.
8. p. 22.

²⁾ Appendix ad Catalogum Numorum Hungariae ac Transilvaniae Institutii nation-
nalis Széchényiani. Pesthini, 1810. 8. XLIV. pag. 196.

³⁾ Horvát István, Verbótzí' Emlékezete. Pesten 1819. 8. II. Kötet. 60. l.

⁴⁾ Danielis Eberh. Baringii, Clavis Diplomatica. Hanoverae, 1754. 4. In Joan. Ni-
col. Hertii Dissert. de fide Dipl. pag. 361.

⁵⁾ Joan. Mabillon, De re Diplomatica. Neapoli, 1789. fol. Tom. I. L. III. c. I.
pag. 230.

Mi még most is hódolunk a' régiség' bölcseségének. Messze látó gonddal szerzett polgári alkotmányunk' természetén, köz érdekű maradványinak a' század' szelid lelkéhez mikép' lehető alkalmazásán örömmel elmélkedünk. De fájdalom! számos kútfői a' magyar történetnek ismeretlenül hevernek. Ama becses emlékek, mellyek örökségben maradt tudományos kincseinket a' századok' vészei közt megtartották, nem mindenkor a' legügyesebb, legtisztább kezekbe kerültek. E' hűségtelen kezek sülyesztik a' bizonytalanság' hullámi közé számtalan okleveleinket, mellyeken nyugszik az igazság, mellyeknél fogva százanként boldogúlhatnak, vagy inségre juthatnak hazánkfiái. Szinte homályos fellegek nyomúlnak a' honi történet' és a' régi magyar polgári szerkezet' tiszta országára. Nincs más menedék, mint a' józanabb és részrehajlatlan kritika' szövétnekénél a' történet' birodalmának szebb vidékeit kinyomozni, homályos tájékin világot keresni, hogy a' rendetlen ügyben rendet szabván, az emberiség' nagy történetére, utóbb nemzetünknek, még a' legsetétebb századok' bús éjelen keresztül csillámló történeti temploma valahára felépíttessék. Ha ez oldalról csak egy követ gördíthettem a' haza' emelkedő templomához, célomat elértem.

LUCZENBACHER JÁNOS.

J E G Y Z É S.

A' következő lapon lévő évszám tábla , Zsigmond' országlásának évsoráról szóló felebbi értekezéshez tartozik.

Apriltól Decemberig.	Januáriustól Martiusig.	Magyar királysá- gának évsora.
1387	1588	1
1388	1589	2
1589	1590	3
1390	1591	4
1391	1592	5
1392	1593	6
1593	1394	7
1394	1595	8
1395	1596	9
1396	1397	10
1397	1598	11
1398	1399	12
1399	1400	13
1400	1401	14
1401	1402	15
1402	1403	16
1403	1404	17
1404	1405	18
1405	1406	19
1406	1407	20
1407	1408	21
1408	1409	22
1409	1410	23
1410	1411	24
1411	1412	25
1412	1415	26
1413	1414	27
1414	1415	28
1415	1416	29
1416	1417	30
1417	1418	31
1418	1419	32
1419	1420	33
1420	1421	34
1421	1422	35
1422	1423	36
1423	1424	37
1424	1425	38
1425	1426	39
1426	1427	40
1427	1428	41
1428	1429	42
1429	1430	43
1430	1431	44
1431	1432	45
1432	1433	46
1433	1434	47
1434	1435	48
1435	1436	49
1436	1437	50
1437	„	51

1 - ső Választási idő.			2 - dik Választási idő.		
20. Septembertől Decemberig.	Januáriustól 49. Septembereg.	Római királyságá- nak évsora.	21. Juliuustól Decemberig.	Januáriustól. 20. Juliusig.	Római királyságá- nak évsora.
1410	1411	1	1411	1412	1
1411	1412	2	1412	1413	2
1412	1413	3	1413	1414	3
1413	1414	4	1414	1415	4
1414	1415	5	1415	1416	5
1415	1416	6	1416	1417	6
1416	1417	7	1417	1418	7
1417	1418	8	1418	1419	8
1418	1419	9	1419	1420	9
1419	1420	10	1420	1421	10
1420	1421	11	1421	1422	11
1421	1422	12	1422	1423	12
1422	1423	13	1423	1424	13
1423	1424	14	1424	1425	14
1424	1425	15	1425	1426	15
1425	1426	16	1426	1427	16
1426	1427	17	1427	1428	17
1427	1428	18	1428	1429	18
1428	1429	19	1429	1430	19
1429	1430	20	1430	1431	20
1430	1431	21	1431	1432	21
1431	1432	22	1432	1433	22
1432	1433	23	1433	1434	23
1433	1434	24	1434	1435	24
1434	1435	25	1435	1436	25
1435	1436	26	1436	1437	26
1436	1437	27	1437	„	27
1437	„	28			

21. v. 28. Julius- tól Decemberig.	Januáriustól 20. v. 27. Juliusig.	Cseh királyságá- nak évsora.
1420	1421	1
1421	1422	2
1422	1423	3
1423	1424	4
1424	1425	5
1425	1426	6
1426	1427	7
1427	1428	8
1428	1429	9
1429	1430	10
1430	1431	11
1431	1432	12
1432	1433	13
1433	1434	14
1434	1435	15
1435	1436	16
1436	1437	17
1437	„	18

Januustól Decemberig.	Januáriustól Májusig.	Császárságának évsora.
1433	1434	1
1434	1435	2
1435	1436	3
1436	1437	4
1437	„	5

III.

AZ 1397-BEN VOLT TEMESVÁRI ORSZÁGGYÜLÉSÉRŐL.

In the tumult of civil discord, the laws of the society lose their force, and their place is seldom supplied by those of humanity.

Gibbon Edw.

History of the decline and fall of the roman emp. ch. 4.

Még alig mult száz esztendeje, mióta Ertogrul, I. Ozmánnak apja, csak vagy négyszáz, a' mongálok' zsarolását kerülő török háznép-pel a' rumi zultán' országában megjelent, 's ugyan azon pillanatban tett jó szolgálatáért, téli és nyári legelővel megajándékozottatott; ¹⁾ még egy százada el sem mult, mióta I. Ozmán független fejdelemségre kapott; ²⁾ még csak negyven esztendeje mult, mióta az ozmánok Európában földet foglaltak; ³⁾ midőn az ozmán nép' hatalma már annyira nevededett, hogy, elfoglalván egész kis Ázsiát, Bolgárországot is meghódíthatá (1387), Szerbországot adófizetővé teheté (1389), 's I. Bajeszid, kinek sebessége

¹⁾ Ertogrul, megérkezvén a' rumi zultán' határában, nem messze csatát látott, 's ki nem vehetvén, micsoda népek verekedjenek, és egyedül harczszerető, 's az ügyben semmi pártot nem fogott embernek természetes hajlandósága által ösztönöztetvén, négyszász negyvennégy lovasával a' gyengébb félnek segítségül vágata 's megnyervén a' diadalmat, azt találá, hogy a' kinek illy nevezetes szolgálatot tön, épen II. Alaeddin, rumi zultán (uralk. 1283-tól 1307-ig), kitől, mint mondtuk, elegendő legelővel megjutalmaztaték. — Hammer, Jos. v., Geschichte des osmanischen Reichs, I. 42.

²⁾ 1399ben eldült a' rumi szeldsuk zultánok' uralkodása, 's Ozmán, eddig szeldsuk hűbéres, Bithyniában Olympus körül fekvő birtokának felséges ura lön. — Hammer Gesch. d. osman. Reichs, I. 59.

³⁾ Szulejman, Urkhán' fia, 1356ban elfoglalá a' Hellespont' európai partján fekvő Tzimpe várát (ma Csini vagy Dsemenlik). Urkhán vissza akará ugyan a' várat adni, 's 10,000 arany váltásági díjban a' görög császárral már meg is egyezett, midőn, egy téli éjtszaka, az egész vidék szörnyű földrengés által megrázkódtatván, más városok, többi közt Kallipolis' falai is leszakadtak, 's az ozmánok ezeket is nyomban elfoglalák. — Hammer, Gesch. d. osman. Reichs, I. 144.

és hatalmas csapásai miatt, a' népe *felderim* (villám) nevet adott, Zsigmond királyunkat, 1392ben, Bolgárországból kivervén, avval merte a' keresztyén világot fenyegetni, hogy nem sokára, meghódítván Magyarországot, letiporván Németországot, Olaszországba fogja vezetni seregét 's meg nem nyugszik, míg zászlóját a' Capitolium' falán kitűzi, 's lovait Sz. Péter' oltárán megabrakoltatja.

De Európa' megijjesztésére nem kelle ilyen barbár kérkedés. Látta ó Magyarországnak gyönyörű seregét megrontva 's hatalmát megcsökentve, hallotta a' görög birodalom' haldoklását és segítséget kérő kiáltását, látta mint szűkül a' byzanci bibor' határa, 's mint közelít a' félhold a' szent kereszt' birtokának középpontjához: és a' keresztyén világ megijjedt. A' pápa felszólítja a' fejedelmeket, hogy, abban hagyván minden egyéb bajaikat, egy akarattal, összekötött erővel támadják meg a' köz ellenséget, 's verjék ki a' barbárságot a' miveltség' országából, 's vessék vissza a' hozzá illő pusztákra, mellyekből neki, ha Európa maga magát nem marta volna, soha ki sem kellett volna lépnie. Keresztet hirdet a' keresztnek vesztét szomjuhozó ellenség 's népek' rontója ellen. Szövettséget köt VI. Károly francia királylyal, a' büszke Filep burgundi herczeggel, Velenczével, a' rhodusi vitézekkel, 's még egy sereg apró fejedelemmel, kik, mint Vertot mondja, csak az aláírásokat szaporították a' szerződés alatt, ¹⁾ hogy Zsigmonddal együtt nemes harczot harczoljanak.

Franciaország közel tizezer embert küldé, Nevers János grófnak, a' burgundi herczeg' legidősb fiának vezérlése alatt, kik közt voltanak Artois Filep, királyi herczeg és francia connétable, De la Marche gróf, Bar Henrik és Filep, a' francia királynak három atyjafia, Vienne János, francia admirál, Boucicault maréchal, Coucy ur, a' leggazdagabb francia birtokos, 's maga idejében leghiresb kapitány, De la Tremouille, és sok más jeles nemesség. Ezen sereghez, Németországban, hozzá kapcsolá magát Zollern Fridrik gróf, a' német vitézek' fő perjele, 's nemze-

¹⁾ Vertot, Abbé de, Histoire de Chevaliers hospitaliers de S. Jean de Jerusalem, appelez depuis les chevaliers de Rhodes, et aujourd' hui les chevaliers de Malte; II. 114. Paris 1726. 4.

te küldte kereszties harczosok' kapitánya. A' görög császár, Velence és a' rhodusi vitézek szép hajós sereget küldtek ki (Jadra is egy gályát ada) Mocenigo Tamás, velencei admirál' kormányja alatt, ki a' Duna' torkánál a' Feketetengerben megállott.

Az alatt Zsigmond Magyarorszáiban minél nagyobb sereget gyűjt, felszólítván mind oláh mind bosnyák hűbéreseit, 's magához csatolván Cillei Herrmannst stajer fegyvereseivel. Bevárván Budán a' francia és német népeket, Bolgárországba indult, 's minekutána még De Naillac Philibert, rhodusi nagymester szép számu vitézekkel, és Mirse vajda oláh népeivel a' táborban megérkezének, egész serege mintegy százezer embert számlálhatott; mi a' keresztiesekben olly nagy elbizottságot szült, hogy azt mondák: „Nincs ellenség, melly ránk ijjeszthessen, mert ha maga az ég nyakunkba szakadna, azt is feltartjuk lándzsáinkkal.“ A' rhodusi vitézeknek pedig annyira örült a' király, hogy a' nagy mestert maga sátorában tartotta, 's ígérte, hogy a' csatában köztök harczol. ¹⁾

Bajeszid akkor Konstantinápoly alatt táborozék; Bolgárországban csak a' várakban voltak csekély órcsapatjai. A' kereszttyének tehát könnyen kelhettek át a' Dunán, némelly várak' elfoglalása is kevés megeröltetésükbe került: de épen annyival kevesebb becsületükre válik, hogy Rakó várának maroknyi óreit, minekutána magokat megadák, akár Boucicault szerint Zsigmond, akár Madame de Lussan szerint Boucicault, kardra hányatták. ²⁾ Nagynikápolyt az egész sereg, földről vizről, hat napig ostromlá, mert a' zultán' közelítéséről bizonyos kapitánya, makacsan védelmezé magát. Zsigmond azonban Kanizsai Miklós tárnokmestert Magyarorszáiba küldé, hogy ő is annak bátorságára ügyeljen. ³⁾

A' királyi táborban pedig, az eddigleni szinte játszodva tett előmenetek miatt, annyira elhatalmazott az elbizottság, hogy, mivel Bajeszidról eddig semmit sem hallottak, már ezután tudni sem akartak

¹⁾ Vertot, a' sz. gyenesi névtelen krónika szerint, u. o. 118 lap.

²⁾ Engel J. Ch. v., Geschichte des ungrischen Reichs, II. 198.

³⁾ Zsigmond' Kanizsaiaknak adott oklevele: *datum* 1397. Katonánál, *Historia critica*, XI. 414.

semmit; azt beszéltek szélteben, hogy Ázsiában bujkál; sőt Boucicault hadi tanácsban is erősen állította, hogy a' zultán a' Hellesponton átlépni nem mer. A' táborban gondatlanság, evés, ivás, játék uralkodék, különösen a' francia urak' sátoraikban tobzódás, bujálkodás; a' közkatona részegeskedett, szolgálatot, fenyítéket nem ismert meg. Nem csuda tehát, hogy Bajeszidet még Anatólia' tulsó részén vélték, midőn már egy napi járóföldnyire hozzájuk közelített. Elvégre két, portyázgatni ment volt katona, jön nagy sebesen, 's jelenti, hogy Bajeszid már csak hat mértföldnyire áll népeivel, ók pedig sietve sietének ezt a' vezéreknek hirül adni. De olly nagy volt a' veszedelmes elvakultság, hogy Boucicault még akkor sem akart balvéleményétől elállani, 's feléje fordulván a' két legénynek: „Mebánjátok, ugy mond, gazemberek, hogy hamis hiretekkel a' tábort fellármáztátok“, 's még azzal fenyegeté, hogy füleiket elvágatja. Azonban nem sokára csakugyan megjelentek az ellenség' hadlábai 's egymás után csatasorban állottak fel a' térségen. ¹⁾

A' francziák legelől állottak: a' zultán' megjelenése őket pelengeés személyek' karjaikból, 's pezsgó poharak mellől riasztá kardra. Szörnyű zavar támad: a' vitézek kardot lovat kiáltanak. A' magyarok közt, kik az ozmánok' harczolás-módját jobban ismerték, nem olly nagy a' zürzavar. Mircse vajda, a' király' engedelmével, ezred magával, kiindul az ellenség' megtekintésére, 's visszajövéen jelenti, hogy husz zászlót látá, 's mindenik alatt vagy tizezer embert; egyszersmind kéri, övé legyen az első megtámadás. Zsigmond azt jovalja, 's azonnal Nevers grófnak izeni „hogy az a' teméntelen katonaság, melly a' mezőt fedi, csupa gyülevész és harcához szokatlan nép, melly azért hajtatik elől az ellenségnek, hogy azt, felfogván első rohanását, fáraszsza meg, 's a' következő rendes katonaságnak annyival könnyebb győzedelmet készítsen; hogy a' magyarok ezen dibdáb népnek szinte csak könnyü katonaságot szoktak ellene küldeni; hogy várja meg, mig a' gyalogság megütközik: akkor lész majd ideje a' lovassággal neki vágatni, 's a' király is segíti őtet az ő nemességével és a' vitézekkel: emlékezzék, hogy a' csata' díja és dicsősége nem azé, a' ki legelőszőr vág, hanem azé, a' ki legutoljára és ugy vág, hogy a' diadalt megnyeri.“

¹⁾ Vertot, u. o. 119.

Erre a' gróf hadi tanácsot tart. Coucy és az admirál jovalják a' király' rendelését. Hanem a' connétable és Boucicault, csak azért is, mivel a' gróf nem az ő véleményeket kérte legelőször is, az egész franczia nemzetet illető gyalázatnak mondák, ha a' magyar gyalogságot előre bocsátják, 's hogy nem azért jöttek olly messzeföldről, hogy gyűlevész népek után járjanak. Melly csipős beszéd az egész ifjúságot elragadá. A' gróf visszaüzeni Zsigmondnak, hogy francziák a' diszhelyt a' csatában semmi más nemzetnek át nem engedhetik. Ezzel kiki a' vált-ságot váró fogottjait levagdálja. Így tehát a' keresztyén seregnél sem rend sem főkapitány nincs.

Más nap, 1396. Septemb. 28d. Nevers gróf titkon indítván meg seregét ¹⁾ hirtelen az ellenségnek vágat. A' könnyű török katonaság, mint Zsigmond előre mondá, minden ellentállás nélkül szökik és a' janicsárok megé takarodik, kik már derekasan vivnak. Zsigmond ez alatt a' magyar sereget állítja fel: közepett ő maga áll, Gara Miklós horvátországi bán, Cillei Hermann és Zollern gróf népeivel; a' jobb szárnyra Laczkovics Istvánt, a' balra Mircse vajdát rendelvén. A' francziák azonban a' janicsárokat is legázolják, 's közülök vagy tizezeret levágván, a' nélkül hogy mint Coucy ur kiáltá, vagy a' magyarokat bévárták, vagy legalább lovaikat kifuttatták volna, nyomban 's vaktában utánok erednek. De csak hamar egy harmadik, még sokkal erősb hadi testre bukannak, ²⁾ mellynek közepette maga a' zultán, zászlója alatt, parancsol. A' milyen nagy tűzzel a' francziák eddig harczoltak, olly nagy zavar lepte meg őket most: ³⁾ kevés csatázás után vak futásnak eredtek. Hanem

¹⁾ „Der Herzog nahm seine Leute heimlich mit sich.“ — Schiltberger, Reise in dem Orient; herausg. von Penczel, 8. München, 1814. lap. 9. Schiltberger jelen volt ezen ütközetben mint egy bajor lovagnak fegyverneke, 's elfogatván Ázsiába jutott, honnan 1427ben vissza jött, 's bujdosásinak leírását kiadta. Ez utolsó kiadásban a' régi németseg újra van fordítva.

²⁾ Negyvenezer lovas, az egész seregnék színe és válogatott népe. — Vertot a' sz. gyenesi névtelen krónika szerint; u. o. 125.

³⁾ A' sz. gyenesi névtelen krónika Vertotnál, u. o. 126. „Ces heros devinrent plus laches que les lievres.“

a' török lovasság utjokat elállja, 's a' gondatlan vitézek vagy elesnek, vagy elfogatnak: ezek közt Nevers gróf, De la Marche gróf, Bar princz, Boucicault, a' connétable, Coucy és De la Tremouille urak.

Most már Bajeszid győztes lovasságával a' magyarokra rohan. Ezek nemcsak nézni jöttek, mint a' sz. gyenesi krónika' névtelen írója mondja, hanem, mint Schiltberger, szemmel látott tanu, megírta¹⁾, Zsigmond vagy tizenkétezerrel bátran előre léptet. Kemény vita támad, 's Bajeszid' népe már tétovázni kezd, midőn, épen ezen elválasztó pillanatban Lázárevics István szerb fejedelem és Bajeszid' hűbérese, mint a' legujabb szerződésnél fogva tartozott, vagy ötezer válogatott emberrel megjelenik 's a' győzedelmet a' félhold' részére hajtja. Zsigmond' zászlója eltűnik, mellynek védelmezésében valameanyi bajor vitéz életét hagyja, 's szintugy a' magyar, stajer és a' rhodusi vitézek' nagyobb része. A' mi még él, Duna felé szalad, 's ki csolnakba nem ugorhat, vagy vízben, vagy a' szörnyü tolongásban vész el, sőt nem csak egy felettébb megterhelt csolnak is elsülyedt. Jelesb magyarok közül elestek: Rozgonyi János, Osvald és Lőrincz, Maróthi Gyenes, Allaghi Albert. A' király, 's vele együtt Kanizsai János esztergomi érsek, Gara Miklós, a' rhodusi nagymester, Zollern Fridrik, Cillei Herrmann, 's még néhányan, csolnakba ugorván, sűrű nyilzápor közt, szerencsésen eltávoznak.

¹⁾ Schiltberger, u. o. 10. „*Auf die Nachricht von der Gefangenschaft des Herzogs, nahm der König ohngefähr zwölftausend Leute, sowohl Infanterie als Kavallerie, mit denen er das Fussvolk der Türken so tapfer angriff, dass er selbiges völlig zusammenrieb und das Schlachtfeld behauptete. Bei dieser Gelegenheit ward meinem Herrn Lienhart Reichersinger das Pferd unter dem Leibe erschossen. Als ich dieses sahe, ritt ich in das Heer, half ihm auf mein Pferd, und ritt nachher auf dem Pferd eines erschlagenen Türken, auf meinen vorigen Ort zu meinen Gesellen zurück. — Nach dieser Niederlage des türkischen Fussvolks, beschloss nunmehr König Sigmund auch die Reiterei anzugreifen. Bajazeth, der seinen Angriff nicht erwarten wollte, war eben in Begriff zu fliehen, als ihm der Despot aus der Syrisey mit fünfzehnhundert Mann der userlesendsten Truppen, und noch viel anderer Pannerherren mehr, mit grosser Macht zu Hilfe kam. Der Despot griff König Sigmunds Pannier an, und nachdem er selbiges geworfen, so nahm der König die Flucht.“*

Hát Laczkovics István a' jobb szárnyával, hát Mircse vajda a' bal szárnyával hova lettek? Ók, a' királynak titkos ellenségei, mindjárt eleinte megszöktek, otthon még veszedelmesb zavart okozandók. Ó rájok illik, mit Gibbon mond: „A' nikápolyi csata nem vész vala el, ha a' francziák a' magyarok' okosságának engedelmeskedtek volna, hanem dicsőséggel lesz vala megnyerve, ha a' magyarok a' francziák' vitézségét követték volna.“¹⁾ Szomorú kötelessége a' történetírónak, hogy, midőn szerencsétlenséget elbeszél, még gyalázatot is elmondani kénytelen!

Zsigmond szerencsésen átkelvén a' Dunán eleinte a' vizen fel — 's Magyarország felé evezett, de a' megszökött Mircse vajdától, ki már kisnikápolyi táborozás után is utját állotta, tartván, a' Dunán lefelé bocsátkozott, elküldvén Gara Jánost néhányad magával Magyarországba, hogy a' csata' valóságos kimeneteléről, a' királynak hollétéről bizonyos hírt adjon, és az ország' csendességére ügyeljen:²⁾ mert könnyen gondolható, hogy Laczkovics' zürzavart szerető lelke mindent el fog követni az ország' felháborítására, mi annyival könnyebben történhetnék, ha az országgal elhiteti, hogy a' király a' csata' mezején elesett, vagy fogva elvitetett. Aztán, elérvén baj nélkül a' Duna' torkolatját 's Mocenigo Tamás' hajós seregét, gályára szállott, 's Konstanczinápolyba evezett; onnan pedig Rhodus szigetére, hol a' vitézekből születéséhez és méltóságához illő szivességgel tisztelteték. Midőn Kallipolis alatt a' Hellesponton elvitorláztanak, az ozmánok nikápolyi foglyaikat a' parton sorba kiállítván, a' királynak gúnyolva kiálták, váltaná ki azokat. Sőt meg is támadták a' kereszttyén gályákat, de semmi kárt nem tehettek.³⁾

A' haza tért Laczkovics István régi czimborájával Simontornyai Istvánnal⁴⁾ a' királynak veszett hírét költeni; Horvát és Dalmát- or-

1) Gibbon, Edw., *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*; ch. 64. „*The battle of Nicopolis would not have been lost, if the French would have obeyed the prudence of the Hungarians; but it might have been gloriously won, had the Hungarians imitated the valour of the French.*“

2) Zsigmond' Gara Miklósnak adott oklevele: *datum a. d. 1408, quarto Idus Julii*. Cornides' kézírataiban.

3) Schiltberger, u. o. 15. 16. lap.

4) „*Stephanus filius Laczk — et alter Stephanus de Simonthornia, antiquo scelere tumidi.*“ — Thuróczi Krónik. IV. R. 9. fej.

szágokban az alig elfojtott tüzet ismét lángra gerjeszteni; László nápolyi királynak magyar királyi székre meghívását újra sürgetni, ajánlani, erőlteni; czélukra minden eszközt egyiránt jónak találni, indul. Zsigmond' megtartásáról 's merre vett utjáról az egy Gara János és társai adhattak tudósítást. — Sokan, meggondolván, hogy a' melly uton Gara János haza jöhetett, arra a' király is, ha élne vagy fogva nincs, eljöhett volna; hogy Konstantinápolyban, az önmagával tehetetlen görög császárnál segítséget, mellyet az teljességgel nem adhat, kérni, kézzel fogható haszontalanság; hogy a' rhodusi vitézeket látogatni, 's tengeri utazással gyönyörködtetni, az országot legnagyobb veszedelemben tudván, királyhoz épen illetlen sőt lehetetlen; — sokan, mondom, Gara' beszédéről kétkedni, 's Laczkovicsék' előadását annyival is készebbek valának elhinni, mivel Gara' és Laczkovics' pártjaiknak régi ellenségeskedésüket tudták. Mások nem akartak 's nem szerettek hinni, Zsigmond iránt való régi idegen indulatjuk, vagy Konth Istvánnal együtt kivégeztetett atyjokfiaik miatti boszuság által ragadtatván el. Erdély, hol Laczkovics István hajdan vajdaságot viselt 's még mindig nagy tekintettel birt, könnyen hajlott szavára: Horvátország pedig, a' Palizsna János auránai perjel' és Horváthi János' vezérlése alatt sokat mert és sokat szenvedett Horvátország, Zsigmondnak régi ellensége, 's a' magyaroknak is ez időben nem nagy barátja, ¹⁾ nyílt karokkal fogadá a' lázítókat. Magyarországban is sokan hozzájuk állottak.

Fellobbant tehát újra a' régi pártok' dühe, és nemcsak országos, hanem magános dolgokban is dult. Tanúja ennek a' zágrábi káptalan és polgárság közti villongás, melly már 1396. December 17-dikén kezdődvén, emberöléssel, az utczákon való csatázással, ház és jószág felégetésével 's pusztításával, végre 1397-ben Januarius 11-dikén egyházból kirekesztéssel végződött. ²⁾

Mircse, az oláh, keveset használhata Laczkovicsnak, mert az ozmánok ötet is megtámadák, Evrenosz basa alatt, kitől, csak országá' nagy pusztítása után, menekedheték meg nagy nehezen. ³⁾ Annyival

¹⁾ Kerchelich, B. A. Notitiae Praeliminares. pag. 249.

²⁾ Kerchelich, Histor. Episcop. Zagrab. pag. 145. 146.

³⁾ Chalcocondylas, De rebus Turcicis, lib. 2.

veszedelmesb dolgok történtek Bosnyákországban. Dabissa királya rövid idővel a' nikápolyi ütközet után meghalt. Országának, a' legujabb szerződésék szerint, egyenesen magyar korona alá kellett volna jutnia. E' szerződést megronták Tvardko a' Sura ¹⁾ és Krisztics Osztója. Tvardko az éjszaki vidéket foglalá el, Osztója a' déli részeket; amahhoz a' nép szított, emelhez a' főbb bojárok. A' korona miatti kemény vitára mind a' kettő külső segedelmet kerese: Tvardko a' törökhöz, Osztója nápolyi Lászlóhoz folyamadék, mind egymás, mind Zsigmond ellen, kitől jót nem remélhetének. ²⁾

Laczkovics mind ezeket hasznára fordítván, mind Lászlóval mind Bajesziddal alkudozik. Lászlót kereken meghívja, minél előbb Magyarországba siessen 's koronáztassa meg magát; Bajeszidtől pedig hadi segítséget és egyik leányát Lászlónak királynéul kéri. László, otthon is sok baja lévén némelly fellázadt hűbéreseivel, 's atyja' sorsától félvén, nem jöve. Laczkovics tehát magát és Simontornyaait László király' magyarországi helytartóinak neveztetí, úgy hogy, a' mit nevében, 's némelly urak' megegyezésével, teendének, azt hagyja helybe 's előre erősítse meg. ³⁾ Bajeszidnak pedig, az ütközet után, vala ugyan szándéka, Magyarországba 's Budára vezetni seregét, de arról erős köszvény 's a' közelítő tél miatt letett ⁴⁾ és Bruszába ment: két csapatot mindazáltal kiküldé, mellyeknek egyike, Bosnyákországon keresztül, Tvardko' segedelmével, Tótországot Posegáig pusztítá 's Maróthi János által kivéretett; ⁵⁾ másodikát pedig maga Laczkovics vezeté Szerembe, hol szörnyen dult, számtalan embert kivégezett, vagy rab szolgaságba elvitt. ⁶⁾

¹⁾ Az 1391-ben megholt Tvardko István királynak zabgyermeké.

²⁾ Engel, J. Ch. v., Geschich. d. ungrisch. Reichs u. s. Nebenländer; 4. Halle, 1801. III. 350. 351.

³⁾ Zsigmond' oklevele: datum a. d. 1397., mellyet Wagner' kézírataiból részenként kiadott Katona, Hist. Crit. XI. 424. 425.

⁴⁾ Chalcocondylas, u. o. 24. — Talán a' közelítő Timurnak is már hallotta hírét.

⁵⁾ Zsigmond' Maróthi Jánosnak adott oklevele: datum Posonii a. d. 1404: Kerchelichnál, Notitiae Praelim. 381 'skk. Közlötte vele Cornides Dan.

⁶⁾ Zsigmond' Kanizsaiaknak adott oklevele: datum a. d. 1397, 4 nonas Martii. Katonánál, Hist. Crit. XI. 425.

Még Thuróczi krónikás' idejében is látszottak az akkor elpusztított helységek' romjai. ¹⁾

Zsigmond azonban haza felé siet, 's már 1396. December 19-dikén, három velencei gályán, minden hiveivel együtt, a' Ragusa előtt fekvő Lacroma szigeténél kiköte. A' raguzaiak azonnal városukba hívák meg, hol December 21-dikén a' rettore palotájában megszállott 's kilencz nap mulatott: a' város pedig addig is ötet 's uti társait minden szükséggel ellátta. ²⁾ E' szerint szerencsésen honni földre lépven a' király, első gondja vala, a' francia urak' váltságukért a' zultánnak fizetett kétszáz-ezer aranytak felét megadhatni. Ezzel királyi méltóságának, vitézi becsületének tartozék. De hol vegyen a' különben is erszényével mindig bajlódó, most pedig minden pénzből kifogyott, bujdosó király olly tetemes summát? Velence, az 1381-ben I. Lajos kötötte békeszerződésnél fogva, évenként hétezer aranytak tartozék a' magyar királynak fizetni. E' pénzről Zsigmond váltólevelet ada olly formán, hogy a' ki a' szükséges százezer aranytak lefizeti, ama hétezer aranytak addig használhatja, mig a' kölcsön vissza fizettetik; sőt a' váltólevél, ugyan azon feltételek alatt, tovább is eladható legyen. ³⁾ Mocenigo Tamásnak, a' velencei admirálnak, ki ötet Raguzáig hozta, a' most mindjárt következő Januarius 1-sőjén fizetendő velencei hétezer aranyból, ezeret ajándékozott, ⁴⁾ Ragusa pedig maga részéről száz aranytak ada neki, légénységének pedig szinte száz aranytak, kenyeret és hust. Zsigmondnak különösen tetszett, hogy neki a' város, December 23-dikán, kétezer aranytak ajándékul nyujta, 's azon kívül két esztendei adóját előre lefizeté. December 30-dikán a' király Spalatróba mene, Kanizsai János érseket betegen hagyván Ragu-

¹⁾ Thuróczi Krónik. IV. R. 12. fej. *Quas civitates etiam nunc loca illarum, suis orbata aedificiis, non parvas fuisse testantur.*"

²⁾ Sőt a' kik közülök uj ruhát csináltattak, azt is megfizette.

³⁾ Nevers János grófnak két oklevele: datum Tervisie, 15. Januarii a. d. 1397. és szinte Tervisie 16. Januarii a. d. 1397. — Cornides' kéziratai' XIII. kötetében. A' pénzt megadta Rapondi Dinus, Párisban lakozó, lucai kereskedő.

⁴⁾ Marini Sanuto, Vitae ducum Venetorum; Muratorinál, Scriptores rerum Italicarum; fol. Mediolani, 1733. pag. 763.

zában. Így egy kis pénzzel felkészülve, most már, a' mint volt természet, vidámabb lélekkel látta országos dolgaihoz. ¹⁾

Bajeszid Bruszában pompás nyugalomban vesztegle. Bosnyákországban Tvartko és Osztója még mindig egymást gyengíték; Hervója pedig, a' király' hűbérese, hűségét megtartá ugyan, de csekély birtokra szorult. Lehettek azonban számos apróbb bojarok, kik, megunván a' szünetlen háboruságot, várva várták a' királyt, ügyét örömet támogatni készek. Zsigmond tehát Januarius elején egyenesen Tininiumba, vagy horvátosan Kninba sieté, 's a' millyen heves indulatu volt, tüstént magához szólítá a' rendeket és a' dalmátországi városokat, hogy Palizsna perjel' czinkosai, 's napának gyilkosai' megbüntetése iránt velök tanácskozzék; rájok akarván ez által ijeszteni a' mostani pártosokra. Januarius 18-dikán jelentek meg a' jadraí követek, Februarius 2-dikán vége lett a' gyűlésnek, 's más következése sem tudatik azon kívül, hogy a' jadraí érsek 's néhány dalmát urak' jószágai a' király' részére elfoglaltattak. ²⁾ A' király Hervóját bosnyákországi bánnak nevezé, 's Februarius 6-dikán Kninból elindult.

Ezen mintegy kikiáltott gyűlést Zsigmond más czélből nem tarthatá, hanem hogy hatalmát a' pártosok előtt kitüntesse; mert hogy csupán csak egy kis pénzt akart legyen, a' jószágvesztés által, erszényébe csordítani, ilyen alacsonytságot, ilyen környülmények közt, róla feltenni nehéz. Ó, a' bujdosó, megholtnak kikiáltott fejdelem, pénz és sereg nélkül megjelenik, 's már is olly tekintettel bir, hogy Bosnyákországban nagy szót szólhat, 's régi ellenkezőit kérdőre vonni és büntetni képes. De miért üldöze a' napa és már is boldogult hitvese ellen vétetteket, miért nem inkább a' legújabb lázítókat, pártütőket? hiszen hogy czinkosságukat ismerte, bizonyos dolog. Hanem Zsigmond teljes életében elbonyolított és szövénycs politikát kedvelt, 's jól tudta, hogy

¹⁾ Engel, J. Ch. v., Geschichte des Freistaates Ragusa; 8. Wien. 1807. pag. 146 'skk. — Schedius, Ludwig v., Zeitschrift von und für Ungarn; IV. B. pag. 225 'skk: Pesth. 1803. 8.

²⁾ Paulus de Paulo, Memoriale; Schwandtnernál, Scriptores rerum Hungaricarum; fol. Lipsiae 1746—48. III. 735. Hibás időszámítását megigazította Kátóna, Hist. Crit. XI. 435 'skk.

Magyarországban Bebek Imre nádor, Gara, Kanizsai, Rozgonyi, Perényi, Debrői, Pálóczi, Trótel, Maróthi, Stibor 's egyéb hatalmas nemzetségek mellette harcolnak. Ezt Laczkovicsék is tudták, 's hogy ha Zsigmond Bosnyák - és Dalmátországban nagyot csaphatott volna, könnyen beláthatták vala, mi érheti önmagokat, ha hozzájok férhet. De a' knini gyűlésnek csekély sikere épen azt mutatja, hogy a' pártütők' száma és hatalma sokkal nagyobb volt, hogy sem egy politikai fogás által leverethető lett volna. Sőt új rágalmazásra is nyujta alkalmat Zsigmond ellen. Mert valóban egy király, ki már egyszer keményen megbüntett vétket, több év mulva ismét ítélőszék 's a' már kielégített törvény elejébe hozni képes, alapos megítélést el nem kerülhet; annyival inkább sem, ha, mint ez esetben, a' vádló és a' bíró némiképen egy személy; és a' milyen gyűlöletes vala a' régi büntetés, Konth István és társai' kivégeztetésük, annyival mérgesb magot szór a' legujabb törvénybitorlás.

Laczkovics, bókolás helyett, kardot fogott, 's Ördögh Istvánt a' Magyarországhoz közelítő királynak utját állani küldte, ki ezt a' Dráva mellett megtámadván, megverettetett. ¹⁾ Ezen első próbatétel után, nem olly erősnek tapasztalván magát, mint talán vélhette, mind a' két fél békét hagyta; legalább egyéb a' csatázásról nem tudatik, hanem hogy Ördögh István Sz. György várában ostromoltaték 's belőle ki is üzettedék. ²⁾ A' királynak halasztást és mérsékletet ajánlottak hivei, sőt olly mérséklett hazafiak is találkoznak, kik őtet a' pártütőkkel megbékéltetni iparkodtak; mi is milly nehezen esett vala Zsigmond' hevességének, alább meglátjuk. Ugy látszik mind a' két fél a' legközelebb tartandó országgyűléstől várta a' dolog' eligazítását.

Illyen körülállások és várakozások közt hívá meg tehát Zsigmond az ország' rendeit Temesvárra, 1397-diki Sz. Mihály napjára. Ezen országgyűlésről való értekezésemre okot ada egy eredeti, pergemenára irt, oklevél, mellyet velem Thynes - Csetneky Károly ügyvéd úr' szivessége

¹⁾ Zsigmond' oklevele: datum in crastino festi b. Andreae Apostoli, a. d. 1398. — Cornides' kéziratai között.

²⁾ A' most említett oklevél: „castrum Zusichaszentgyörgy vocatum.“

közlött, 's mellyet ez értekezés' végén egészen ádok. ¹⁾ Adva van az oklevél Trótel Miklósnak, ²⁾ a. d. 1398, sexto calendas Decembris: a' peccát, veres és zöld selyem fonalából öszve font sinórról függő, de már annyira kopott, 's elkormosodott sárga viasz, hogy nyomatékából igen kevés kivethető.

Meg volt tehát híva az országgyűlés, mint oklevelünkben érintetik, főképen a' végre, hogy a' felette elhatalmazott, 's már az ország' végeit is kegyetlenül pusztította török ellen hathatós rendelés tétessék, azon kívül pedig még más igen nevezetes dolgai az országnak eligazításának. ³⁾ Ezen más nevezetes országos dolgok alatt nem érthete a' király egyebet, mint a' pártütőknek a' tavasszal félbenhagyott lecsillapítását, 's gondolkodás módjához képest, súlyos megbüntetését.

Meg voltak híva a' főpapok, a' zászlós urak, azon kívül az apátok és prépostok; minden vármegyéből pedig négy becsületes nemes ember, rendtársaiknak teljes meghatalmazottja. ⁴⁾

De sokan a' meghívottak közül nem jelentek meg, mert oklevelünkben nyilván mondatik: „azon főpapok, zászlós urak és nemesek, kik gyűlésünkben részt vettek.“ ⁵⁾ Voltak tehát olyanok is, kik e' gyű-

¹⁾ Ezen oklevelet Kovachich is látta, mint Supplem. ad vestig. comitior. II. 293. gyanítatja; de nehezen az egészet, különben, nevezetes volta miatt, végig kiírta, legalább a' datumot megjegyezte volna.

²⁾ Nónai Trótel nemzetség ez időben hatalmas volt Magyarországnak. Egy Trótel Miklós már I. Károly alatt fő hivatalokat viselt. Ezen mi Miklósunk pedig, okleveleknél fogva, 1392-ben posegai főispán, 1395-ben machói bán, 1402-ben tárnokmester volt. Trótel János pedig, alkalmasint Miklósnak, oklevelünkben említett, testvére, I. Lajos királynak követe a' pápához 1360-ban. Hogy pedig Nónai Trótel a' neve, onnan bizonyos, mert némelly oklevelekben így iratik: Trewtel de Newna.

³⁾ „Cum animadverteremus, quomodo.... per insultus.... Turcorum.... in confiniis regni.... plurimae devastationes.... commissae fuissent. Ea propter consulendum circa praemissa, uliaque ardua nostru et dicti regni nostri negotia fore existimavimus.“

⁴⁾ „De quolibet comitatu... singulos quatuor probos et nobiles viros, plena potestate ceterorum consociorum ipsorum ad omnia ordinanda fungentes.“

⁵⁾ „Praelatis, baronibus et regni nostri nobilibus ipsi congregationi adhaerentibus.“

lésben részt nem vettek. Hihető, hogy Laczkovics' társai távol maradának, 's azon vármegyék, mellyekben a' többség az ő részén állott, követet nem küldének; még hihetőbb, hogy Hervója, ki mint bosnyák-országi bán a' zászlós urak közé tartozék, szinte nem jöve, mert Zsigmond' részéről Osztoja' és László' részére vagy már általment, vagy általmenni készült; ¹⁾ annyi bizonyos, hogy a' dalmát városok' követei jelen nem voltak. ²⁾

Kezdődött az országgyűlés, mint már megjegyeztük, 1397-diki September 29-dikén Temesvárott, a' királynak személyes jelenlétében. ³⁾ Meddig tartott legyen, nem bizonyos. Zsigmond, Buda városának pörét Nagyszében városa ellen, még October 22-dikén, más határnapra és köztörvényszékre (iudicium generale) halasztja, mivel most egyéb nevezetes saját és ország' dolgaival el van foglalva. ⁴⁾ Ezen lapon a' ²⁾ szám alatti jegyzésben felhozott levele szerint October 26-dikán is még tartott a' gyűlés, de November 25-dikére Segniában akart lenni a' király, hihető hogy az országgyűlést November elején eloszlatta.

A' fáradhatlan, 's fényesb gyámolt érdemlett mint a' minőt nyert Kovachich M. Gy. a' temesvári országgyűlésnek két törvénycikkelyét fedezte fel.

¹⁾ Lucius, Joan. De regno Dalmatiae et Croatiae. lib. IV. cap. 3. ap. Schwandtnerum, Scriptor. rerum Hung. fol. Lipsiae, 1746—48. Tom. III. pag. 417.

²⁾ Zsigmond' oklevele Segnia városához: datum in Temisvár die 26. Octobris 1397; a' király sajnálja hogy a' város a' temesvári gyűlésre követjét nem küldte, 's hogy azt helyre hozza, jelenti: „*Nos quidem... in festivitate S. Catharinae Segniae esse decrevimus, quo denuo evocavimus ambasciatores omnium Dalmatiae civitatum.*“ Pray, Georg. Histor. regum Hung. II. 173. Lucius, Mem. istor. pag. 365 szerint.

³⁾ „*In Themeswar ad festum beati Michaëlis archangeli... pro congregatione et consilio generali deducendis fecimus accersiri, nobisque unus cum iisdem inibi existentibus.*“

⁴⁾ „*Aliis arduis agendis nostris et regni nostri expeditionibus praepediti.*“ Datum in Themesvár secundo die festi undecim millium Virginiaum, a. d. 1397. — Cornides' kézirat. V. köt., 's azokból Kovachich, M. G., Supplem. ad vestig. comitor. I. 292.

1.) Hogy valamennyi nemes és birtokos emberek' jobbágysai, az ország' védelmére, számíttassanak és irassanak össze. ¹⁾

2.) Hogy a' melly várakat, városokat és helységeket a' király ad- diglan akárkinek elzalogosított, azok adassanak vissza. ²⁾

A' mi oklevelünk szerint pedig a' temesvári országgyűlés' további határozásai ezek:

3.) Hogy a' melly jószágot' s földbirtokot a' király valakinek akkor, midőn az ellene pártot ütött, ugyan azon pártütéstől tartván, adomány- képen adott, azt a' király tőle elvchesse.

4.) Hogy ha valaki a' királyt a' pártütőkkel megbékéltetni igye- kezett, s a' pártütéstől való félelem miatt adományt kapott, olly ado- mány megsemmisítetik.

5.) Azoknak adományait pedig, kiket a' király mindenkor hűsége- seknek tapasztalt, hagyja meg, és oklevelek által erősítse meg. ³⁾

¹⁾ Zsigmond' rendelése Ungh vármegyéhez. Kovachich, Supplem. ad vestig. co- mitior. I. 292. a' leleszi convent' levéltárából. — Hogy népszámítás Magyar- országban mindenkor országgyűlési tárgy volt, 's tehát Zsigmond ilyen ren- delést csak országgyűlési határozat' következtében küldhetett, kiki tudja.

²⁾ Zsigmond' Frangepan Miklósnak adott oklevele: datum a. d. 1398, in kalendis mensis Novembris. *quod decretum et constitutio seu dispositio baronum et nobilium regni nostri pridem in congregatione nostra generali in Themesvár in- ter alia super restitutione castrorum, civitatum et possessionum per nos cui- piam usque tunc per modum pignoris datorum et assignatorum, iterum ad ma- nus nostras fieri debenda, per nos celebrata, factum et ordinatum.* — Cór- nides' kézirat. X. köt. 's azokból Katona, Hist. Crit. XI. 459. és Kovachich, a' fent idézett helyen.

³⁾ „*Taliter duxerunt ordinandum, quod omnia castra, tenus, possessiones et civitates quae vel quas quibusdam regnicolis nostris eo tempore, quo iidem ad- versus nos animo indurato in manu potenti insurrexissent, prae timore insure- ctionis huiusmodi, ipsis tradidissimus et donassemus, simul cum huiusmodi donationibus, quas iis, qui inter nostram maiestatem et praedictos rebellizantes nobis pro fienda pace pro tunc laborassent, fecissemus, prae timore praenota- to, merito et iusto modo auferre valeremus ab eisdem, donationes vero uni- versis iis, qui nobis fideles exhibuissent famulatus per nos factas ratificarc- mus et confirmare litterarum nostrarum per vigorem.*“

Nyilvánosságos lázítóknak, pártütőknak, adott adományról bátran feltehetni, hogy a' király nem szívesen és nem az ember' érdemei miatt adta, 's mindenki illendőnek és igazságosnak találandja, ha a' törvény olly adományost azon kegyelmek és javaktól megfoszt, mellyeket neki soha sem is kellett volna kapnia. De adhat a' király, pártos zivatar közt, más okból is: hogy valakit maga részére vonjon, lágymeleget felbuzdítson, kételkedőt hűségében megtartsa, félnket neki bátorítsa. Rosz indulatu, másét leső, törvényt bontó ember természet szerint zürzavarban gyönyörködik; mert az az ő eleme, csak ott ér ő valamit, csak attól várhatja kívánságainak kielégítését. Ki meghasonlottakat megbékéltetni, országos pártütést megnyugtanni törekszik, az közönségesen becsületes és jó indulatu ember, 's azért cselekszik úgy, mert neki az ország, mert nemzete' java igazán szívében fekszik.

Pártok közt megcsökken a' törvény, a' politika szabadon játszik, melly különben, jó időkben, mindig törvényre hallgatni köteles. A' régi kor' országos törvényi ideáit nem a' maiak szerint kell itélni. A' kormánynak hathatósága semmi bizonyos és világos törvény által nem lévén meghatározva, tehát a' király mindenben minden volt, 's minden jó és minden rosz neki tulajdonítatt. A' hatalmas urak pedig kettős személyt viseltek, mint a' királynak hivei, 's mint szabad dynasták, kiktől a' király' megválasztása 's akaratjának helybenhagyása függött. Első tulajdonságukban határtalan engedelemmel tartozának a' királynak; második alakjukban pedig a' királyt, 's következésképen a' kormányt igazgatni, és, mikor tetszett, hűségüket a' királynak felmondhatni, előigazsághoz számlálák. Meg volt ugyan a' felségbántásról a' törvény írva: de a' zavaros országos törvényi theoriájok szerint nekik némiképen igazságuk volt, 's az erősebb győzött: a' haza akkor pusztá szó vala. A' közbiróság alól kivett birtok, a' várakban való lakás, a' sok tulajdon fegyveres nép és házi cseléd, a' gazdag' udvarában éldegélő számtalan szegény nemes, mind ez nevelte azon szellemet. Ennél fogva minden meghasonlás, minden pártraszakadás egyenesen a' királyt érte, a' kormány nem tarthatá meg igazi irányát, 's a' király, akarta vagy nem akarta, az egyik pártnak feje lőn. Kormánynak igazi iránya pedig az, hogy olly mérséklet és olly egyenes legyen, mint a' törvény, állópontját mindig a' pártok

felett válaszsza, és soha se is avatkozzék beléjük másképen, hanem mint egyenlítő súly és egyeztető hatalom: akkor az ő mértéklete, igazsága, bölcsesége el fogja a' pártok' tulságát kerülhetni, 's mind azoknak segedelmét nyerni, kik békét és jó rendet szeretnek, 's kiknek száma csak akkor fogy meg, vagy behatását nem éreztetheti, mikor nincs hatalom, mellyhez ragaszkodjék, 's midőn a' meghasonlás' mérge már mindent lángba borított. Hanem a' közép korban a' kormányok ezen igazi helyzetüket igen ritkán tarták, és többnyire csak akkor, midőn a' meghasonlások, a' belső háboruk lecsillapodának, és a' sarkából kivetett polgári társaság, újabb egyezés által, ismét némi törvényes állapotba helyezték. Az egész történetírás nyilván tanítja, hogy, valahányszor a' kormány, pártok' megnyugtatósa végett történt rendelkezésben, az ő igazi irányát meg nem állapítá, bizonyosan nagyobb baj következett utána, mint az volt, mellyen segíteni akart.

Zsigmond is pártnak fejévé tette magát a' temesvári országgyűlésen, 's annyival veszedelmesb irányt választá, mennyivel tágasb utat nyitott meg a' kényhatalomnak. Ki a' király ellen pártot fogott, vagy pedig őtet ellenkezőivel megbékéltetni iparkodott, adja vissza, a' mit akkor a' királytól kapott. És mit kíván e' törvény bebizonyítatni? Azt, hogy a' király tőle félt. Igy tehát a' törvény ezen adományosokat megfosztá azon közönséges, 's minden vádoltnak megengedett óvástól, hogy elítéltetését legalább két tanu' vallomása állapíthassa meg. Valakiről tehát a' király azt mondta „féltem tőle“ az el volt ítélve, jószágát elvesztette.

De melly zenebonát ért Zsigmond ezen szavak alatt: „eo tempore quo iidem adversus nos... insurexissent“, és „pro fienda pace pro tunc laborassent“? Azt-e, melly Mária' megkoronáztatása, vagy Mária' halála, vagy pedig a' nikápolyi veszedelem után történt? A' két első már is keményen megbüntetve volt, 's már feledékenységben kellett volna eltemetve lennie. Hanem Zsigmond a' knini gyűlésben megmutatá, hogy ő időben válogatni nem tud. Pedig hányan és kik voltak, kiket a' király-választási jus az ünnepélyesen meg nem választott, csupán csak megkoronáztatott Mária ellen hibába vezet, noha későbben neki őszinte hódolának? Hányan és kik voltak, kiknek úgy látszott, hogy Zsigmond-

nak, Mária' halála után, magyar törvény és szokás szerint, a' magyar koronához minden köze és igaza megszűnt, noha későbbben még is királyuknak ismerték 's hozzája hívek maradának? Tudjuk mennyi fáradtságába került Kanizsai János esztergomi érseknek igen derék és feddetlen lelkü férjfiakat Hedvig és más koronakeróktól lebeszélnie, és Zsigmond' igazáról meggyőznie. Hozzá járul még azon régi szokás, mellynél fogva az emberek adomány- és egyéb okleveleiket minden uj király által megújítatni és megerősítetni szerették. De Zsigmond' országlása alatt eddiglen egy zenebona a' másikat érte: a' temesvári törvény' szavai tehát valamennyi ilyen megújított oklevelekre lehettek alkalmaztathatók. Ki volt tehát az egész országban, kit a' temesvári törvény, vagy tette vagy szava, vagy gondolatja, vagy jó akaratja miatt, nem veszedelmezett, kit ama rettentő „féltem tőle“ utól nem érhetett volna? Érzé, 's alkalmasint tapasztalá is ezt Trótel Miklós, midőn oklevelébe ezen szavakat belé iktatá: „Verum quia.... Nicolaus Trentel... ac ... Joannes et Ladislaus fratres eiusdem carnales nullo unquam tempore contra nos modo praemisso in manu potenti, vel aliter processerunt, nec nobis aliquatenus rebellarunt, neque inter nos et inter nostrae maiestati rebellantes fuerunt pacificatores, ut per hoc nobis nocere vel obesse voluissent.“

Akármit mondjunk, Temesváratt csak pártos gyűlés tartatott, Zsigmond pedig boszuállást kívánt, határtalan, boszuállást, 's az által nem csak párt fejevé, hanem egyszersmind önkényes üldözővé lőn, minek győző tanubizonyságát már a' körösudvarhelyi (Körösudvarhely ma *Körös* városa Horvátországban) országgyűlésen adá, midőn, 1398. Februar. 26-dikán, Laczkovics Istvánnak, teljes ülésben, minden pőr nélkül, fejét vétette, holt testét pedig az utcán zajgó emberei közé az ablakon lehajította.

Tagadhatlan dolog: ezen temesvári országgyűlés' határozásai vittek Zsigmondot a' legnagyobb veszedelembé, 's utoljára a' siklői tömlöczbe. De mint történt légyen, hogy legtapasztaltabb hivei, Kanizsaiak, Rozgonyiak, Perényiek, Debróiek, Bebekék, szóval az egész ország tőle elállottak; hogy nápolyi László' zászlója minden templomokban, 's ünnepi körúljárásokon lobogtatott; hogy ezen nagy zenebona minden vér-

ontás nélkül lecsillapodott; hogy Zsigmond utoljára a' temesvári törvényekkel egészen ellenkező gondolatokra jutott: '1) mind ezeknek elmondását azokra bizzuk, kik többet adandanak, egy országgyűlés' történeténél.

PETROVICS FRIDRIK.

1) Gara Miklósnak adott, már felebb említett oklevelében, Zsigmond, elbeszélvén elfogattatását, 's Gara' békéltető iparkodását, így folytatja szavait: „*Dum igitur diebus non paucis ipse Nicolaus per suos sudorosos labores inter nostram celsitudinem et praescriptos praelatos et barones pro eiusdem pacis obtentu..... praelatos pacis tractatus inceptos et diutius ruminatos fine, via et modo tam laudabilibus terminavit, quod nostra persona ex praescripta detentione eiusdem Nicolai palatini laboribus, interpositione, tractatibus et laudabilibus dispositionibus mediantibus erepta pristinoque regimini, diademati et regnoram nostrorum praedictorum realiter et integre restituta existit pleno cum effectu, quodque ex praescriptis nos detinentibus maioribus seu minoribus praetextu huiusmodi nostrae detentionis nemo eliminatus, sed universi, quovis damno et detrimento semotis, in eorum cunctis iuribus et bonis, eiusdem Nicolai circumspectis laboribus, integre permanerint et prospere relictis existierint.*“ — Most mind dicső érdem, a' mi az előtt csaknem felségbántás volt.

Propria commissio domini nostri Regis.

Sigismundus Dei gratia Hungarie Dalmacie Croacie Rame Servie Gallicie Lodomerie Comanie Bulgarieque Rex ac Marchio Brandenburgensis Sacri Romani Imperii Archicamararius Necnon Bohemie et Lucemburgensis heres Omnibus orthodoxe et catholice fidei cultoribus Presentibus pariter et futuris praesencium noticiam habiturus. Salutem in salutis et pacis largitore. Licet ad quorumlibet nostrorum fidelium mirifice prosequenda servicia et vota liberalitas nostra quadam generalitate sit abilis Illis tamen quadam specialitate est debitor. in quibus idempnitatem agnoscit et fidei puram constanciam comperit evidenter. quorumque fidelitas et devocio non solum pristinis placere cupit obsequijs. sed speratur in antea potius placitura prestandis. Sane ad universorum tam praesencium quam futurorum noticiam harum serie volumus pervenire literarum. Quod cum animadverteremus quomodo abolyim quod dolenter referimus per insultus et feritatem iniquorum paganorum Impiorum utputa Turcorum et aliarum scismaticarum gencium pressuras in quibusdam annorum curriculis retrolapsis usque indiem ho-

diernum in confinys regni nostri Hungarie plurime devastaciones possessionum. afflictiones hominum utriusque sexus sine differencia etatis. et in Jugum vilis servitutis redacciones per Turconicam Seviciam miserabiliter commisse fuissent et perpetrare. propter quod nostra et regni nostri potencia diminui et dictorum nostrorum Inimicorum crudelitas et insultus praevalescere videbatur. Ea propter consulendum circa praemissa aliaque ardua nostra et dicti Regni nostri negocia fore existimavimus, universosque Prelatos Abbates praepositos et Barones regni nostri. Necnon dequolibet Comitatu ipsius regni nostri singulos quatuor probos et Nobiles viros plena potestate ceterorum consociorum ipsorum adomnia ordinanda fungentes in **Themeswar** adfestum beati Michaelis archangeli cumiam revolutio praeterisset annualis pro congregacione et consilio generali deducendis fecimus accersiri Nobisque unacum eisdem in Ibi existentibus dicti Barones proceres et Nobiles regni nostri super praemissis diligenti tractatu et matura deliberacione praehabitis intercetera taliter duxerunt ordinandum, quod omnia Castra Tenutas possessiones et Civitates que vel quas quibusdam Regnicolis nostris eo tempore quo ydem adversus nos animo indurato et manu potenti Insurrexissent praetimore Insurreccionis huiusmodi ipsis Tradidissemus et donassemus simulcum huiusmodi donacionibus quas hys qui inter nostram maiestatem et predictos rebellizantes nobis profienda pace pro tunc laborassent fecissemus, praetimore praenotato merito et Justomodo auferre valeremus abeysdem, donaciones vero universis hys qui nobis fideles exhibuissent famulatus pernos factas ratificaremus et confirmaremus literarum nostrarum per vigorem. Verumquia fidelis noster dilectus Magnificus vir Nicolaus Treutel pridem Banus Machoviensis ac Magistri Johannes et Ladislaus fratres eiusdem carnales nobis clare recolentibus dictisque prelatibus Baronibus et Regni nostri Nobilibus ipsi Congregacioni nostre adherentibus hocidem unanimiter et concorditer affirmantibus nulloquam tempore contra nos modo praemisso in manu potenti vel aliter processerunt nec nobis aliquatenus rebellarunt, neque inter nos et inter nostre maiestati rebellantes fuerint pacificatores. ut per hoc nobis nocere vel obesse voluissent. sed incunctis nostris et regni nostri negocys et agendis Inviolabilis fidelitatis constancia et laudedignis obsequys et Egregys meritis sincerisque complacencys laudabiliter nostro claruerunt Inconspetu et digne meruerunt commendari. Recensitis itaque et sagaciter in Animo nostro Regali permetitis multipharys praeclaris fidelitatibus et laudedignis praeconio attollendis fidelium servitorum immensis meritis ac virtuosis et innumeris gestis et sinceris uberimis proficuisque complacencys ac laudedignis fidelibus multimodis obsequys per eosdem Incunctis nostris validis et varys expeditionibus et negociorum diversorum prosperis et asperis processibus contra et adversus Inmanes Turcos et alias scismaticas naciones dictorum videlicet iniquorum Paganorum sequaces christianitatis ymo nominis christi blasphematores et crudeles persecutores cum eorundem fratrum consanguineorum proximorum et aliorum militarium et Nobilium Clientum plurali sanguinis effusione et interempcionibus gravia et intollerabilia in proprys personis et bonis sufferendo dispendia,

sed et fortune et mortis casibus ac periculis se et sua viriliter exponendo, et submittere pronostri honoris et troni exaltatione non dubitantes nostrum inmensum decus et honoris eximĳ augmentum et tocius ipsius regni nostri Ingentem adprofectum et Comodum ac compendium opportunum Locis et temporibus debitis plerisque vicibus sumpme incumbentibus indefessa solercia et Strenua milicia laudabiliter et ferventer eorum nisu et toto posse ad eo exhibitis ut noster regius animus in Haritate desiderabili exinde praesignitus mitissime conquievit; enactumque et consecutum et frequenter execorum praetaxatis virtutum gestis ipsum regnum nostrum decoris ac utilitatis Ingentis concupitum incrementum, Ideo nos praefatorum viri Magnifici Nicolai Treutel pridem Bani Machoviensis ac magistri Johannis et Ladislai fratrum eiusdem exposcentibus meritis obsequĳs virtutibus pericia legalitate ac Strenuis gestis, universa Castra Civitates possessiones et quaslibet tenutas Opida villas ac districtus quomodolibet vocata et appellatas et in quibuscunque Comitatus Intra Ambitum Regnorum nostrorum consistencia adiacencia et habitas simulcum libertatibus praerogativis et exempcionibus per nos ipsis profidelibus serviciĳs et meritis nobis et toto regno nostro Impensis alijs literis nostris superinde confectis liberaliter in eum hactenus donata et collatas ac indultis et concessis exconsensu et consilio unanimique voluntate praefatorum prelatorum Baronum et Nobilium regni nostri praelibato, viro magnifico Nicolao Treutel pridem Bano Machoviensi ac Magistris Johanni et Ladislao fratribus eiusdem carnalibus, ipsorumque heredibus et successoribus universis Juxta continencias literalium Instrumentorum super huiusmodi Castris Civitatibus possessionibus Tenutis Opidis villis et districtibus necnon libertatibus praerogativis et exempcionibus rite confectorum perpetuo et irrevocabiliter possidere. Tenere. habere. pariter et potiri pleno Jure relinquentes Constitutionibus decretis Ordinacionibus et Statutis indicta Congregatione et colloquĳs in Themeswar circa dictum festum beati Michaĳlis archangeli editis et deductis non obstantibus in hac parte quibuscunque. ut ipsi vir Magnificus Nicolaus Treutel pridem Banus Machoviensis ac magistri Johannes et Ladizlaus fratres eiusdem carnales eorumque heredes in pleno et corporali realique dominĳo eorum et ipsorum secure Jugiter perseverent et Tranquillitate omnimoda pociantur inconcusse in eisdem. nec de ipsis praetextu constitutionis praedictae in Themeswar facte processu temporum aliquatenus privari valeant vel excludi. Et nihilominus requirentibus fidelitatibus ipsorum Nicolai Treutel pridem Bani Machoviensis ac Magistri Johannis et Ladislai fratrum eiusdem carnalium omnia literalia Instrumenta super quibuscunque Castris Civitatibus Opidis villis possessionibus Tenutis necnon districtibus ac libertatibus praerogativis et exempcionibus per nos ipsis hucusque datis et donatis ac concessis; confecta. simulcum ipsis donacionibus et aliis exinde secutis. quo ad omnes earum continencias Articulas puncta et clausulas rata grata et accepta habendo de predictorum prelatorum Baronum ac procerum Regni nostri consilio praematurato et unanimi decreto eorumdem mera auctoritate regia et regie potestatis plenitudine, excertaque nostre maiestatis sciencia pro ipsis Magnifico viro Nicolao

Treutel pridem Bano Machoviensi et magistris Johanni et Ladislao fratribus eiusdem carnalibus eorumque heredibus et posteritatibus universis rursus Innovantes perhempniter valituras confirmamus Praesentis scripti nostri patrocínio mediante. Incuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes concessimus eýsdem litteras nostras privilegiales pendentis et Autentici Sigilli nostri duplicis munimine roboratas, Datum permanus Reverendissimi in christo patris et domini domini Johannis de Kanisa Archiepiscopi alme ecclesie Strigoniensis locique eiusdem Comitibus perpetui Necnon primatis et Apostolice sedis legati, Auleque nostre maiestatis sumpmý Cancellarý fidelis nostri dilecti Anno Domini Millesimo CCC^{mo} Nonagesimo octavo Sexto kalendas Decembris. Regni autem nostri Anno duodecimo. Venerabilibus in christo patribus et dominis Valentino et sete Sabine sacrosancte Romane ecclesiae presbitero Cardinali, et alme ecclesie Quinqueecclesiensis Gubernatore, ac eodem domino Johanne ipsius ecclesie Strigoniensis Nicolao Bubek Colecensi Petro Jadrensi Andrea Spalatensi et altero Andrea Ragusiensi Archiepiscopis. Luca varadiensis Martino Transsiluanensis Eberhardo Zagrabiensis Stephano Cýko Agriensis Johanne Boznensis. Demetrio wesprimiensis. Johanne Jauriensis Petro waciensis fratre Thoma sirimiensis Michaelae Nitriensis, fratre Gregorio Chanadiensis Grisogono Traguriensis. Francisco Scardonensis. Ladislao Tiniensis Johanne Nonensis Anthonio Sibinicensis Nicolao Corbaviensis et Leonardo Segniensis ecclesiarum Episcopis ecclesias Dei fideliter Gubernantibus Neenon Magnificis viris Detrico Bubek Regni Hungariae Palatino. Styborio de Styborich Wayvoda nostro Transsiluano et Comite de Zolnuk. Comite Frank filio condam Konye Bani Iudice Curie nostre Nicolao de Gara Dalmaciae et Croaciae praedictorum ac Totius Sclavonie. Francisco Bebek et Johanne de Maroth Machoviensibus Banis. Honore Banatus Zeuriniensis vacante. Georgio filio Jakch de Kusal Tavarnicorum Stephano de dicta Kanisa Janitorum. Johanne Groff Dipiferorum Emerico de Peren pincernarum Johanne filio magistri Ladislai filý condam Comitibus Stephani Bubek Agazonum nostrorum magistris. Eodem Styborio Comite Poniensi Aliisque quampluribus Comitatus regni nostri Tenentibus et honores.

propria commissio domini nostri Regis.

IV.

HELLEN - MAGYAR LITERATURA.

(Folytatva.)

5.

HELLEN 'S MAGYAR POÉISIS ÁTALAN.

Szellemített testek és testített szellemek — emberistenek és istenemberek — történeti regék és regés történetek — istenek és istenekkel vetélkedő hősök fényes nagy erőnyeikkel, fényes nagy vétkeikkel, ezek is azok is, csatázásaikkal, nyájasságaikkal, viszontagságaikkal. — Ez volt alapanyaga a' hellen, természetesen fenséges, komoly-vidám, sötét-tiszta poésisnek.

Az egyszerű, de az egyszerűben is csudát látó vad kor, az emberítés' bölcsője, az a' szép, kivált fiatal phantasiāju gyermekembereknek igen igen szép vadon, szülte a' hellen múzsákat, 's ezek a' szülöttek, a' velek hamar párosodott Charisekkel karöltve edzék, simíták, szépíték a' homályba vonult előkor' komor képeit, az anya' sötét arcát; míg ez, elöntve a' legszebb kellemeikkel, a' legvidámabb színeikkel, a' legfenségesb vonásokkal teljes, soha nem homályosodható, a' legvastagabb ködű századokon is átragyogó, örök glóriájában tündöklének fel.

Csak az tudja ezt a' gyönyörű szülöttet tisztán érezni, illőleg becsülni, ki a' sötét századok' ellenarezu fattyaikat azzal együtt ismeri.

A' hellen poésis' hajnala közel derült fel Oceanjához, mellyből eléjőve; azon regés világhoz, mellyből élelmét vevé. Egyszerű, vidám természet, ennek közepette egyszerű, játszi, vidám gyermekemberek, tele étellel, tele erővel, tele természettel, minden mesterkéltszal fénytől távol, távol minden erőltetett fattyu miveltségtől. Minden, a' természet' egész nagy színe ott álla előttük; fiatal emlékezetben és életben a' tettek' sora a' nép' nyelvén, de durva alakban 's a' titkok' szent homályába burkolva. Közel hozzájuk, gyakran közöttük 's velük nyájasan társalkodva az istenek, Olümpos' mindig hóval' tündöklő (αγαννιφος) szent hegyén, hol laktanak.

„Nicht nach lange fruchtlos bleibenden Versuchen, nicht nach mancherlei Verirrungen und Abschweifungen, wie die Literatur einiger neueren Völker, erreichte die der Griechen jene Stufe, auf welcher sie

uns ihre unsterblichen Meisterwerke darbietet. Gleichwie Minerva in voller Rüstung aus Jupiters Haupte hervorsprang, eben so wurden von den Griechen jene Muster in Beginn ihrer Bildung geschaffen.“ (Schoell, I. VI. VII.)

Amphion zenge fel előszer, 's lantja, mellyet 's az éneket hozzá, Hermestől, a' fennkor' pásztor alaku istenétől vón, csudákat tevé. Többen zengének utána, míg nem

Orpheos elnémitá az előtte éneklőket, 's hangját, a' hatalmast, a' bájolót, századokon áthallatá. Isteneket énekle ő és a' természet' nagy titkait 's a' véle egykoru hősöknek mérész hajózásukat a' colchisi arany gyapért, kiket maga is követett 's lelkesített lantjának csuda hangjával, a' szózatos Argón. Ezeknek nemes fiaik keltek majd Ilion' falai alá, 's atyjaikat épen úgy haladák tetteikkel felül, miként szlnte költészük az előtte élt költészeket énekével, az isteni

Homéros. Ez tevé fel fejére az előtte éneklőknek koszorújokat, 's egy sajátot, melly még fejet nem ékesíte, 's mellyet tőle megtagadni, fejeről levenni, 's magáéra vagy máséra tenni még nem merészle senki.— Ez a' hellen poésis' atyja, a' költészek' ősfjedelme, a' mindenkor tisztelt 's míg halandó él, tisztelendő Homéros.

Sok hős kívánt azóta magának 's tetteinek költészt, olyant milyen Homéros vala; de hasztalan, Homéros csak egy volt, 's az a' kor, melyet ő énekelt meg, soha többé fel nem tűnend.— Homérosban a' phantasiának legszebb, legnagyobb képei között találni a' hellen történetet, theológiát, philosophiát és politikát a' polemikával; mindent egy koszorúba fűzve, egy tökéletes egészbe alkatva.

Homérosnek sok követője, majma legtöbb találkozott. Sokan éneklették utána Ilion' estét, de Homéros mellett feledve vannak. Az egy latin Virgilius állhatna mellette 's részesülhetne gloriájában, ha benne több eredetiség, nagyobb természetiség és szabadság, kevesebb mesterség 's quaesitum studium, több bel mint kül ragyogás volna. Ó úgy nem Homéros, miként Róma nem Hellas.

Azonban megnyílt a' költészet' tágas mezeje: Hesiodos, akár Homérossal egykoru, akár valanivel későbbi vagy korábbi, a' világ' eredetét, az istenek' és emberek' nemzetségét bizonyos rendszerben adta.

'S ezek, Orpheos, Homéros és Hesiodos, 's egy régi hagyománynak gyűjteménye, mellyet *epicus cyclus*nak neveztek, megnyiták a' drama' forrását. Az ezekben találkozott egyes történetek és regék a' legremekbbsz kezek által nyertek új életet a' theatrumban. Ais khülos, Sophokles, Eüripides a' dramai karnak vezérei, soha le nem tűnt 's le nem tűnendő csillagai, a' régi hősöket felszólították sirjaikból, tetteiket jelenekké tevék, hogy már ne csak olvastassanak 's énekeltsenek, hanem szemléltessenek is. Így leve Hellas szülője a' theatrumnak, mellyben a' hajdan kor' nagy emberei visszavarázsoltnak 's tetteik új életre hozatnak, hogy mindig éljenek a' mindig halhatlanok. Ez a' poésisnek új és legfenszemesb neme, mellyben egyszersmind a' tisztább, fenntebb nyelvnek is új fordulatok, finomabb kecsék, eleven-ség, szebb élet nyujtatnak. Így lón a' theatrum a' történetnek, erkölcsnek, izlésnek, nyelvnek és életnek iskolájává, mellyben, mi legtermészetesb, játszva tanulták a' gyermekemberek a' legnagyobb, legnemesb dolgokat.

Még előbb zendült meg a' lantos kar, mellynek eredetét Orpheos' hymnusaiban találni; de teljes fényében csak akkor tűnt fel, mikor a' nagy idők' nagy tettei, a' már csinos, mívelt nemzet' szemei előtt képekben, szobrokban, játékokban ujultak meg. A' nemzeti közönséges, és a' városi különös ünnepeknek; az athléták', versenküzdők' győzelmek' dicsőítésükre, magasztalásukra zendültek meg a' hatalmasb lantok; hol épen úgy küzdének a' költészek, miként a' hősök egymás ellen. a' diadalni borostyánért; ők nem különben dicsőítettek miként amazok.

Pindaros ragyogott itt, a' magasan szökellő, 's most felkapó, majd lesujtó, követhetlen Pindaros, kinek nyelvét, mint szinte a' tetteket. mellyeket ő énekele, egy özönfény borítja el.

Istenek és hősök voltak a' hellen költészség' legszentebb tárgyai, 's azért a' költészek nem különben nagyok levének, mint szinte tárgyaik fenszemesek válának. Vallás, nemzeti dics kapák fel a' költészt, 's vallás, nemzeti dics emelkedett a' költészek által, a' legbujább nyelvnek legnemesb fejlődésével, szökellésével. Innen a' költészekben, 's minden jelesb hellen íróban az a' classicai, finom izletű érzés, melly a' kibben nincs, hasztalan' nyúl tollhoz; szentségtelenül veszi kezébe azt, 's dicstelen'

teszi le, 's a' mellyet érezhet csak, le nem írhat, a' ki magában érzi azt. Ez a' mennyei boldog érzet az a' hasonlíthatlan gyönyör, egyetlen jutalma a' művésznek, melly őt munkára ellenállhatlanul ragadja.

A' nemzeti ünnepek, a' játékszínek adának folyvást élelmet a' tüzes phantasiának; a' nép' határtalan részvéte, a' köz érdek és tisztelet rúgót a' költő' dicsvágyának. Ki a' nép' izletének megfelelt, épen úgy álla készen számára a' koszorú, miként az istennek és hősnek, kit megénekelt. 'S az ének a' költész' lelkéből a' nép' szájába ment át, innen lelkébe, és a' századokon keresztül élt maradékéba. — Verseken tanult a' hellen nevendék, belőlök és átalok folyt lelkébe a' vallás és hazafiúság, a' szépnek, jónak és nagynak felemelő érzete, becsülése. — Verseket, nemes lélekből eredteket zenge a' nép, melly benne a' vallási és hazafiui érzelmeket táplálta, gyarapította. A' vendégségekben, munka között ének zengedezett; az aratás' kemény munkáját ének tevé könnyüvé; ének nevelte a' szüret' zajos vigságát. A' vidám nép között mindenkor egy isten, 's egy nemzeti költésznek isteni műve.

Hellának, valamint ege derűtség és érdekesség által majd minden más climákat fölülhaladt, úgy népe is különös fogékonysággal birt más nemzetek felett, mellyből az életnek ama' vidám kelleme fakadozott, melly a' hellennek egész belsejét elfoglalá, külsejében pedig folyvást tükrözé magát. Innen amaz egyszerű, szabadon 's gondtalanul csapongó gyermekérzet, tele bizalommal önmagában, isteneiben és az őt olly édes anyailag dajkáló, vezérlő természetben. Nincs pedig semmi az ég alatt kedvezőbb valamint átalán minden művészségnek, úgy különösen a' költészetnek, mint ez a' mindig virágzó, fiatal, könnyed lebegésü gyermeki érzelem. Jól mondja Jean Paul, hogy „Hellasban egykor minden poétai volt: ég, föld, istenek, emberek, maga a' nemzet inkább, mint annak egyes költői.“ Magának a' legalacsonyabb munkának poétai, vidám arcot tud adni a' hellen.

'S miként fejlék e' ki a' hellen nevelésben!

„Mi, mond Solon Lukianosnál, ¹⁾ a' lélek' munkásságát előszer is a' muzsikán és arithmetikán indítjuk meg. A' betűket iratjuk és fenn-

¹⁾ Dialog. de Gymn.

szóval, értelmesen mondatjuk ki. Folytatólag a' gyermek előtt böles férfiak' emlékszavaikat, a' régibb tetteket 's hasznos beszédeket mondjuk el, mellyek hogy az emlékezetre mélyebben hassanak, versek be vannak foglalva. Hallván a' gyermek a' vitézségnek éneken dicsőített tetteit, lassanként ő is olyanokra törekszik, hogy az utóvilág őt is megénekelje.“ Tovább: „Tragödiák és komödiák által is képezzük az ifjuságot, bevezetvén őt a' theatrumba, hogy a' hajdan' férfiainak erőnyeiket és hibáikat látván, tanulják ezeket ugyan kerülni, azokra pedig feltörekedni.“ Eltanulák ezt a' hellenektől a' romaiak is:

Os tenerum pueri, balbumque poeta figurat;
Mox etiam pectus praeceptis format honestis. ¹⁾

„A' gyermek, úgy mond Plato, ²⁾ az érzékek' hatalma alatt van, tehát az erőny' szeretete vele nem tanítás által közöltethetik, hanem más szerek által kell az ő érzelmeit egyhangzatba hozni azzal, mit a' törvények, és a' legbölcsebb embereknek szabásai kívánnak. Őt azért az erőny' szeretetére, a' bűn' gyűlöletére szoktatni, énekek és dalok képesek, mellyek mint valami bűbájós hangok ragadják meg a' lelket, midőn a' szép tetteket szép szavakban, és bájós rímekben éneklük meg, 's mikor csak játéknak látszanak, a' legkomolyabb célra vezetnek.“ Azért kívánja ugyan Plato ³⁾ a' célirányos nevelésben első helyen ugyan a' mértékletességet, másodikon a' szépet és tökéletest, 's csak ezek után a' tudományt, melly megnyílt szívet, vidám, derült elmét kíván, hogy fogatos lehessen. — Ide tartoznak az ifjuság' szép ünnepei; a' muzsikáé iskolában; Hermesé a' palástrában, és az encyclusi kar.

A' palästrai küzdések fonták a' legnemesb, legtartósb barátságokat, mellyek a' hellen ifjakat halálokig csatolták barátjaikhoz. Akhilles és Patroklos Orestes és Püladés, Theseos és Pirithoos — melly nemzet tud ezekhez hasonlókat mutatni? A' szép' érzelméből származtak ezek, 's új szép érzelmekre ragadtak. A' szépnek ideái lebegtek itt folyvást, mellyekben fürdik a' poésis. — A' férfiszeretet, néhány visz-

¹⁾ Horatius. *Ep. I.* — ²⁾ Plato *de legib. II.* — ³⁾ Plato *de legib. I.*

szaéléseket kivéve, 's mellyeket egyedül követett a' későbbi megromlottság, eredetében legtisztább, legnemesebb lehetett, melly miatt maga nem pirult Sokrates, mellyet maga tisztelt Plato, a' szép érzelmű bölc, kinél Phödros: „Eros; valamint legidősb az istenek között, ugy nekünk is a' legnagyobb jó' szerzője; mert nagyobb jót ifjunak nem tudok, mint egy derék szeretőt, vagy szeretőnek, mint egy derék ifjat.“ Illyenekből állott az Epaminondas által képzett szent sereg, melly a' leüktraí ütközetet dicsőítette. Azért tartja a' szép keblű Xenophon ¹⁾ dicséretre méltónak azt a' férfiat, kinek szíve gyermekhez szeretettel hajlik, hogy belőle feddhetetlen barátot képezzen; 's ezt tartá ő a' nevelés' legszebb nemének.

A' muzsika! ez a' helleneknél tágas értelemben minden művészségnek, magának a' philosophiának, de leginkább a' költészetnek közveve. —

Musici erant quondam iidem qui poëtae — mond Cicero. ²⁾ Olly szoros is a' kettő között, költészet és hangászat között az atyafiság, hogy a' ki mindegyiket komolyan 's valódilag akarja, egyiket a' másik nélkül nem akarhatja; ez is, az is a' phantasia' gyermeke; ez is, az is mértékben és harmoniában él egyedül, 's a' helleneknél isteni eredetü mind a' kettő, mind a' kettőnek egy isten alkotója, a' komolyan vidám és vidáman bölc Apollon; ettől vevé héthúru lantját a' félig isten, félig ember, Hermes, Hermestől a' hős Orpheos. És Sokrates, a' hellen bölcsek' bölcse, álmában ösztönöztetett a' muzsika' üzésére, 's követte a' már agg bölc a' homályos ösztönt.

Szükséges része volt a' muzsika, a' szoros értelemben vett muzsika, a' hellen nevelésnek; mert, mond Platon ³⁾ „A' rím és harmonia leginkább hat a' lélek' belsejére, leghatósb reá érdeke, 's neki illó állapotot szerez.“ — Khiron' iskolájában, hova betértek Orpheos' argonautái, az erdős Pelionon muzsikát is tanultak a' hősfiak, Herakles, Iason, Telamon, Peleos, Theseos, Akhilles.

¹⁾ Xenoph. *de Republ. Lacedaem. c. 2. 13.* — ²⁾ *de Orat. III. v. h.* Hesych. II. Phot. *Lexic.* — ³⁾ *de republ. III.*

A' muzsikában nem a' mulékony, hiú gyönyör, hanem egy fönn-
tebb cél volt a' főczél. „Helyet neki, mond Aristoteles, ¹⁾ a' régiek
a' képzés' tárgyai között adtanak, mert az emberi természet kívánja,
hogy ne csak jól foglalatoskodjunk, de szépen és nemesen is mú-
latva; mert ez az utolsó végezzélja minden munkásságnak.“

A' muzsikának legjelesb és nyilvánabb alkalom az isteneknek szentelt templomokban 's ünnepeken nyújtott, hol a' szép alkatu beszédet emelte a' hangászat' sümphoniája; ez volt az az arany elegykorsó (elegyitalu edény) mellyből itták a' hajdan hellenek azt a' lelkesedést, melly élete az életnek. Ezt tartá Platon azon ajándékok között, mellyekkel istenek kedveskedtenek az embereknek, legnagyobb ajándéknak, ²⁾ melly a' munkába és gond alatt fáradt emberiséget az ünnepeken enyhíti. Apollon, a' muzsika-kar' vezére, múzsáival és Bakhossal volt ekkor jelen az emberek között, 's ezek gyönyörben olvadozva, megnyiták kebleiket érezni a' rhythmus' és harmonia' édességét, és tánczra, énekre buzdulának. Azért mondja, hogy az embereknek első nevelést a' múzsák adának és Apollon. — Lukian ³⁾ mondja, hogy „hajdan a' beszentelések, és Délosban az áldozatok muzsika és táncz között mentek véghez; hümnosok készítettek, mellyek azért hyporchematáknak nevezettek.“ — Plutarch pedig imígyen szól: ⁴⁾ „Régibb időkben a' muzsika templomokban lakozott, és az istenek' dicsóításukra, derék férfiaknak emlékükre volt szentelve. Ez volt az ő első és legszebb foglalatossága, az istenek iránt jótékonyosságukért hálásan mutatkozni, majd lelkeket tisztítani, 's nekik harmoniai állapotot szerezni.“

Igy lépdeltek szoros harmoniában Hellasnak egyenként harmoniás leányai, költemény, ének, muzsika, egymástól elválhatlanul, vídám egük alatt, Hellas' gyönyörű virányain, 's harmoniát öntének a' szépen serdülő fiatal keblekbe.

A' poésisnek új életet adott a' rajzolás, képirás, és képfaragás. A' költő nagy ideája megtestesülve állott a' művész' keze után. Igy élte-

¹⁾ *Polít. VIII. 3.* — ²⁾ *de Legib. II.* — ³⁾ *de Salt. c. 15.* — ⁴⁾ *T. II. p. 1140. D.*

té, örökíté Homéros' Olümpost rendítő Zeusát a' halhatatlan Phidiás. — Ez a' képző művészet (πλαστική) mellyet a' religio és poésis szült, dajkált és ápolt, majd mind a' kettőnek dicsőségét nevelte, örökítette. Semmi nagy, semmi szép nem volt a' kettőnek körében, mi a' művész' keze által szem elé nem adatott: istenek, istennék, hősök, költők és bölcsék, erőnyök — — minden, minden megtestesülve állott a' templomokban, theatrumokban, piaczkon, sétahelyeken, a' berkekben és ligetekben, forrásoknál és fürdőknél, nem csupa fényűzés, nem hiú mulattatás végett, de a' művészet' szerelméből, az istenek és erőnyök iránti tiszteletből. — Hellas volt az első, melly isteneit emberalakban, a' legnemesebben, az istenséghez legméltóbban, mit a' tapasztalás, az érzéki világ nyujthat, midőn előttük a' kelet, jelesen Egyiptom csak idomtalan jelekben, oktalan állati formákban meré 's tudá az imadás' tárgyait szemléltetni. A' polytheismus Hellasban érte el fő pontját, itt teve a' mit tehetett a' humanitásra, mintegy előkészületül a' fenntebb, szentebb keresztényen religiohoz. —

A' magát feledte hellen egészen a' művészetnek élt, mert egészen hazájának is, nemzete', hazája' dicsőségének, boldogságának. Egyszerűek voltak ez egyes várfinak lakhelyei, de annál jelesbek, fényesbek a' közhelyek, mellyeken ragyogott Hellas' egész dicsősége. Csak Kímont és Periklest kell említenem, kik értéköket, gondjukat ez egyre látszottak fordítani, hogy általak a' művészet, ez által pedig Athene' 's az egész Hellas' dicsősége tündököljék. A' művész gyakran minden jutalom nélkül fordítá tehetségét, művészi erejét a' hon' dicsőítésére. Dädalos' még csak durva alaku, de istennel teljes szobrai szent borzalommal tölték el a' hellent, mellyek vallási tekintetben még akkor is fő érdekűek voltanak, mikor a' művészet tökélye' egén déli fényében ragyogott. Ennek művei csudáltattak, amazok szent érzelmekre borzasztottak.

Milly sokaságuk voltak a' művészetnek e' remekei, mondja meg Italia, a' szép Hellas' pusztító rettenetes asszonya, melly ezeket horda kebelébe nevelni vad triumphusait; 's midőn ezek még ma is ásatnak ki földalatti sötétségükből, az elpusztult hellen föld nem különben ezeket takar ma is, mind meg annyi bús emlékeit hajdan dicsőségének, gyász-

födte keblében. Felásatnak a' hideg érczek, de nem azok is, kik nekik életet adni tudának! ¹⁾)

Igy élt Hellasban minden, mi a' szépet emelhetette, együvé olvadva, egymást segítve, díszesítve. A' religio, maga az erőny a' szép ideájában kedveltetett.

„Az erőny, mond Platon ²⁾) — istentől jó, és minden, miben az isteni természet magát tükrözi, hozzá vezet. De legtisztábban tükrözi magát a' szépben, mert az, mi a' szépben bájol, épen az érzékfelettség' végtelensége, melly érzéki határban nyilatkozik. Azért léssen általa eleven lelkünkben az istenség' ideája, és kívánat gerjed benne azon harmonia iránt, melly istenben vagon, hogy azt magába vehesse.“

A' szépnek szellemiért könyörög Sokrates Platónál Phödrosban az istenekhez, hogy belsőleg szép lehessen, az az: rendes, nemes, isteni érzelmekkel teljes. — Különben a' szép és az erőny a' lélek' és test' épségében, harmoniájában együtt volt helyezve.

Vt sit mens sana in corpore sano.

Püthagoras is harmoniában helyezé az erőnyt, és csak ott a' szép is, hol a' harmonia. Ennek következése, hogy maga a' religio a' szépnek ideájával párosult. Innen a' religio' külsejében az érzéki ezer szép vegyülete, a' poésis' gyönyörű szülöttje, 's majd ismét a' poésis' egyetlen eleme.

Nem mondhatni egyebet, tekintve ezeket, hanem, hogy a' helleneknél a' szép és fennséges együtt vala istenben, a' természetben és művészetben.

Ha minden szép isteni eredetűnek tartatott a' hellenektől, a' szépnek alkotói, nemesítői és terjesztői nem lehettek egyebek, mint isteni szellemtől ihletett, ha nem épen isteni eredetű lónyök. Nem voltak a' hellen művészek semmivel is kisebb, sőt némelly tekintetben még nagyobb tiszteletre voltak méltók, mint a' keleti látók, és jósolók; különösen a' költészek, kik a' népnek első képzői, a' vallásnak és tár-

¹⁾ A' mik ezekről több romai 's későbbi hellen írókban szórva találtatnak, egybegyűjtve I. Jakobs *Akad. Red. Lipsce*, 1829. — ²⁾ *Menex. t. II.*

sas életnek alapítói, az isteni tisztelet' titkainak, szertartásainak elrendelői, intézői, a' természet' és istenség' tolmácsai valának; azért fő és első bölcsenek a' poéták tartattak.

Fuit haec sapientia quondam:
 Publica privatis secernere, sacra profanis;
 Concubitu prohibere vago, dare iura maritis;
 Oppida moliri, leges incidere ligno:
 Sic honor et nomen divinis vatibus atque
 Carminibus venit. ¹⁾

Demokritos, a' gúnymosolygó mondja, hogy Homéros valóban isteni természetű volt, melly nélkül lehetetlen lett légyen olly magas, olly csudatелjes és édes poésisnek keletkeznie, melly nem csak az egy nyelvű és beszédű népeket, de magokat a' vadakat (*βαρβαρους*) fogva tartotta. Tudniillik, a' régiek azt tarták, hogy az isteni csak istentől jöhet, hogy fennséges mű csak egy fentebb lóny' befolyása által készülhet. Innen az ítélet: Senki nem gyűlölheti a' szép művészetet csak az istengyűlölő; vagy miként Pindaros mondja: ²⁾ Kit Zeus nem szeret, az a' píeri énektől borzad. Azért az *αμουσια* és *αθειτης*, az *αμουσος* és *μισολογος* közeloikonoknak tartattak. ³⁾

Érzék is ezen fenntebbségüket a' hellen költészek, azért is azt hívén, hogy az isteni sugallat csak magányba vonult lelkekhez férhet érdekl, magokat dolgozásuk alatt elvonták az emberi társadalomtól, és a' csendes barlang' néma sziklái között készíték istenműveiket; így Orpheos, Eüripides, egyebek.

Innen a' köztisztelet a' költők iránt, kiknek személyeik sértetlenek valának; 's e' tiszteletből az erő és bizalom, melly a' költőt lelkesítette. 'S ennyi tisztelet, ennyi érdemérzet 's bizalom önmagában nem tudá a' hellen költőt szerénysége' határain túl ragadni! némák ók önmagokra, némák önérzelmekre nézvest.

De Hellas' ege alatt sem tarta ez mindig így. Csökkent idővel a' tisztelet, mert csökkent a' poétai nagyság; a' nemzeti szelíd, nyájas

¹⁾ Horat. *Epist. ad Pison.* — ²⁾ *Pyth. I.* 25. — ³⁾ Plat. *de Republ. III.*

erkölcs. A' játszva, könnyen lejtve, természeti egyszerűségében, ártatlanságában, gondtalanul nevedett, érzelmekkel teljes gyermeknemzet, komoly emberi korra jutott; a' játszi phantasia' helyét a' komolyabb ész foglalta el lassanként; az érzéki képeket érzékfeletti fogatokéi. Ez a' hidegen elmélő, pusztá távol igazság után sovárgó ész, és a' metaphysikálás' lelke megfagylalá az érzelmeket; levetkőzteté a' phantasia' szép alaku képzeteit, a' kellemes, de az ész előtt üres, hideg testből kiszókteté a' művész által belehelt isteni szellemet; a' szép álom's kedves csalódás' világát a' komor valóság' világa nyomá el. Majd a' hiúság, fényezés, inkább pénz- 's kincs- mint tiszta dics-vágy, kül mint belragyogás, a' társalkodás' finomított szokásai és erkölcei fészkelék be magokat azon nép' kebelébe, melly előbb csak a' vidám természet' tisztán nyílt egyszerű örömeinek nyitott keblet, szívet. Hízlegések, csalfa fények, színlett érzelmek alacsonyíták le a' múzsát, 's köd voná be a' tiszta hellen eget. Így leve Hellas a' gyengéd izlet' istenműveinek rettenetes nagy temetőjük.

Térjünk már át magunkhoz; tekintsük, vizsgáljuk a' miénket elenébe a' hajdan hellennek, 's kérdezzük, hízlegedés, elfogultság nélkül kérdezzük: vagyunk-e, lehetünk-e valaha ott a' miénkkel mi, hol a' hellenek állának az övékkel, midőn legszebben állának? Tartok tőle, netán ott kezdtük, hol ők végzék; pedig rákmenés czélhoz nem viszen.

A' hellen poésis a' még egyszerű, el nem fogult eszü, szívü nemzet' gyermekségében indult meg; vele született, vele nevedett, munkált, ragyogott, vele hanyatlott, veszett. — Mikor született a' miénk? Ázsiából kijöttünk-korban mink volt? csak egy betű, egy tompán átzúgó visszhang sem engedi velünk csak sejtetni is. Ide átverekedésünk', itt megtelepedésünk', erősödésünk' nagy harczi feljegyezve vannak elég hitelességgel, de hol Orpheosunk? hol, harczi hőseinket megénekelve istenítő Homérosunk? Egy sincs! mély hallgatás, örök éj nyult el hősapáink' véres nyomaikon! — Csak hamar keresztyénekké lettünk, Róma' nyelvét tanultuk, 's mindennek, a' mi ősi volt, feledésbe kelle mennie, egyedül nyelvünket — hála érte a' gondviselésnek, tartá meg egy csuda, 's e' csudát hihetőleg a' nép tevé, melly makacs volt idegen nyelvhez törődni. — A' XIV-dik században, európai létünknek negyedikében, emelke-

dék fel egy szebb nemzeti genius a' szörnyek' ködéből, 's kezdé az elhagyott, mélyen süllyedt nemzeti nyelveket életre hozni, javítani a' romlott izletet, segédkezet nyújtani a' föld' gyomrában epedett művészetnek. De honunk' egén még sötét éj borongott. Mondják, hogy Mátyás, a' nagy Corvin alatt, honunk volt a' művészet' legragyogóbb temploma! de mit birunk belőle? hogy udvarában magyar dalok zengedeztek! hol leljük fel visszhangukat? E' nagy idő milly rövid volt! 's Mohács temeté azt el minden kincsével. 'S benyomultak honunkba a' vallási szakadások, belzendülések, háborúk, török dűhvel párosodva, hogy iszonyúbb legyen a' szörny. Ez időkből vagyon még is Zrinyink és Gyöngyösink, az akkor' nyelvének, izletének képtörédei, kevesebb izlettel mint tűzzel. — Lecsendesedtek a' zivatarok, tisztult a' hon; de pihenni kelle 's szerkezkedni, 's nyelvünk még sem akara emelkedni, íme itt a' kezdet! európai nyelvünkre nézve létünk' VIII-dik százada' végén, 's a' IX-diknek elején.

Agg nemzet!'s te most akarsz gyermekeskedni? Elvénült embernek gyermekkora ez, melly nyájas lehet ugyan és szelid, de nem erővel teljes és vidám. Oh! a' poésis, ez a' vidám, gondtalan, gyermeki phantasiának gyönyörű magzata, nem az elaggott, magát elbúsult, testében, lelkében, érzékeiben, szellemében eltompult, fásult népnek sajáta! Valóban túl vagyunk mi a' valódi poétai koron. Eldődeink átaludták, vagy inkább átcsatázták azt. Fegyver, győzödelmes fegyver, méltó tárgya a' poésisnek, csörgött kezükben, de lant nem pendült dicsőíteni, korának színeben dicsőíteni a' győzelem' hőseit. Vagy hát hova hangzott le a' hajdan szittyá, hunn, vagy magyar lantnak szózata? Hozzánk ugyan csak egy sem juta le előkorunk' magas idejéből.

Megifjulhat ugyan nagy változás, szerencsés fordulás által az agg nemzet, 's azok a' hellenek, kiket csudálunk, sem akkor szállottak alá az égből, nőttek fel a' földből, mikor a' mennyei lant megzendült közöttük; de részint kivándorlott gyarmatokból, részint félig vad, félig simult honosiakból szövetkezték össze, új életpályát kezdének, egészen újra születve, úgy hogy magasb származatokat csak hamar feledve, honosítva mindent mit idegen gyarmatok külföldről hoztanak magokkal, Hellast tartanák mind saját, mind isteneik' eredtük földjének. Szóval, ők

valának a' kezdők, minden mesterséges philosophia, melly előli a' phantasiának fejlő bimbaját, 's elege megalapított theoriák nélkül, mellyek leszegik szabadon repkedő szárnyát; végre minden példák nélkül, mellyek elfojtják, lehetetlenné teszik a' tiszta eredetiséget.

A' hellen poésis egykoru a' regés nagy idővel, a' csuda tüneményekkel, jelenésekkel, tettekkel, mindent önkörának 's körének kebelében lele. A' miénk olly távol, hogy magát oda álmodni sem tudja; pedig a' csupa álmodás, a' csupa költemény, minden való, legalább valónak hitt dolog nélkül, erőtlen és halt; vagy sovány és feszes; vagy hihetlen 's nevetséges. Ott minden poétai volt; ég, föld, nap, hold, hegyek, völgyek, folyamok, források, erdők, berkek, ligetek; isten, religio, ember. Itt minden tiszta 's csupa való: pusztán, élet nélkül állanak szemünk előtt a' természet' nagy testei es tüneményei: Olümpost és Helikont; Anapost és Hipokrénet; Oriadeseket és Naiasokat; Nereideseket és egyéb nümphákat mi nem ismerünk, mellyekkel tömve voltak Hellas' vizei és virányai — 's mi, nekünk a' szavas Ekhó? A' physika, philosophia és theologia előttünk mindent felvilágíta, mi a' helleneknél szent titkokba burkolva csak a' phantasia' képeiben mutatkozott. Az a' valóság, kimeríthetlen forrása a' költeménynek, maga a' phantasia első legszebb, legszabadabb szülöttje, maga csupa poésis, melly követőinek annál kedvesb, mennél képesb, mennél bujább, mennél csudásabb; a' mai, a' keresztyén, az ész' és lélek' tiszta szellemi szülöttje szentebb, tárgyai magasbak, célja felségesb, semhogy a' phantasia' játékává engedje magát lealjasíthatni. Valamint nem phantasia szülte azt, úgy soha phantasia' játékává nem lehet; az az isten, kit ez a' religio tanít, elérhetetlen; magasb, semhogy a' phantasia akár hozzá emelkedhessék, akár levonhassa azt magához; a' hellen istenek játszótársaik voltak a' gyermekembereknek, a' miénk csak a' legkomolyabb, legalázatosb, legmélyebb imádás' tárgya.

'S mik vagyunk mi magunk? csupa észemberek gyermekségünk óta; az illendőség', szokás', mesterség' formáiba öntött machinák; érzelem-elfojtással mikor érzegünk; érzelem-színléssel, mikor hült, kebelünk. — Minden gyermek, ha nem épen érzéketlen 's tompa, előszer is ha nem polytheista, bizonyosan polypneumatista. Nem szólit-e ő min-

dent meg? nem beszél-e kutyához, macskához, fűhez, fához 's játéka' minden tárgyaihoz? nem keres-e mindenütt szellemi életet? nem legörömbestebb hallja-e a' tündéres regéket? Minden szellemi tehetségei között első dolgozik benne a' phantasia; mindig alkot, mindig mímel és képez; játéka' a' phantasiának meg mindannyi találmányai, 's a' természet' utánzásai, mímelései. Ó testet képez a' szellemnek, szellemet lehell a' testbe. Született, a' természettől alkotott poéta ő. — De mi sietünk a' phantasiának e' munkálódását, ezen eredeti képeket benne elnyomni; valódi világot nyitunk meg előtte; valódi dolgokat adunk fel neki, 's erőnek erejével, a' természet' rendje ellen, az észet és értelmet ugratjuk a' phantasiának elébe, 's elfogatjuk azt szöktében. Legfenntebb dolgokat, ideákat és fogatokat, határozott formákba öntve század óta, teszünk elébe, 's erőltetjük azoknak betanulásukra. A' valódi világ' golyóbisát, abroszát tanultatjuk vele; matematikai számokban gyakoroljuk gyenge elméjét, szóval, esztét érleljük időnek előtte, hogy már élete' 12 — 15d. esztendejében Cató ül a' gyermek' komoly képén. Azt véljük, hogy poéta sem lehet jó belőle, hanemha jó geographus, historikus, philosophus, kritikus. Boldog Isten! micsoda mon strumok ezek a' poéta előtt! neki a' realis világ, minden formájival együtt pusztá, üres, szűk tér, mellyben óráig sem élhet. Maga akar, 's tud ő magán ak világot alkotni, tud lőnyöket bele teremteni; hegyeket, völgyeket, folyamokat költeni, mellyek egyedül az ő kéjére létezzenek, emelkedjenek, lapuljanak, zöldeljenek, folyjanak stb. Homéros' geographiáját hasztalan keresik tudósaink a' föld' abroszán. Nincs, nem volt az ott; a' költő' phantasiáj a' alkotta világban keresd azt ha keresheted, valamint szinte Olümpos' isteneit.

Nem, nem terem ottan költő, hol az ész' hideg, sanyarú elméletei, a' komoly 's komor valónak fejtegetései elrezzentik, leverik a' phantasiának szabad kényét, mérész szállongásait; hol jóval előbb nyitak meg az ész' formái; lelket bilincselő állításai, parancsai: a' hideg vizsgálódás, a' szigorú, erkölcsi és udvari leczkék; a' fásító, polgári és vallási szokások --- a' phantasiát már bimbójában nyomják el 's örökre börtönözik. — Platon' philosophiája még a' charisek' karjaikon lépett a' világba, 's Eüripides, a' sokratesi költő, nem disztlen áll a' hajdaniak' sorukban. Majd az aristotelesi subtilitások, hideg elmél-

kedések lélektelen formákban, elakaszták a' phantasia' szép erét. A' pusztító Sándor meglelé a' nagy mestert; Homérost hijában ohajta tetteinek; és Sándor, beh nem az volt, mik Homéros' hősei valának! az pusztítva világhódító, alacsony lelkü földfoglaló; ezek nemes boszúból nemesen küzködő istenfiak! kivívták az igazság' szent ügyét, 's oda hagyák az idegen pusztta földet, hogy honi oltárokon a' hon' isteneinek áldozzanak. — A' philosophia' komoly asszonya kiemelé helleneinket a' gyermeki álmokból, 's elmélő, komoly emberekké edzé; lassadán enyészteté a' phantasia' képes és virágos világát, 's megnyitá tanítványai' szemeket, látni a' komor valódit; mindig távolabb 's távolabb vonultak az istenek, és Olümpos kiürült; mind inkább ritkultak a' föld' szentségei, és némán, szellemtelen állának a' hegyek, völgyek, ligetek stb. A' philosophiának minden szava egy oltárt dönté le, 's Dodóna, Delphi hasztalan adá jóslatait a' hitlen bölcseknek. — Minél fölebb emelkedik a' kor' philosophiája, annál lejjebb száll a' poésis' belbecse.

Millyen különbség van tehát a' régi Hellas' gyermekfiai és a' mai kor' emberfiai között! Ott minden csupa természet, és vidám képü természet; itt minden finomított mesterség, mély 's magas, de mindig sötét tudomány: betanult, többnyire értetlen formák, betanult, lelketlen képek, keresve keresett, ragadozott színek nevetséges mázolatokban; betanult szavak, szólások, inkább a' kül-'s állillendőségnek, mint a' bel, tiszta érzelemnek nyelve. Magok a' költők! ott a' természet' szabad fiai, itt az iskola' rabjai; azok eredeti sasok, ezek utánzó majmok; azok magok alkottak magoknak nyelvet; ezek egy régi, régen elaljasodott, ezer regulákkal, ezer szokásokkal tömött nyelvvel küzködnek, melly, miután egy idegen, halt nyelv ellen sokáig harczolva, lassanként felvergődnek alantiségának porából, ezer erőszakot kénytelen szenvedni, ezer, többnyire idegenekből vegyített színekbe öltözni, 's mert olykor makacs engedni, átgázolhatlan zavar-'s homályban süppedez, nem kis boszuságukra a' rajta beszélőknek.

Jegyzés. Nyelvünk, ez a' különben isteni, miként terheltetik, 's minden engedékenysége, bősége mellett is milly szegény magából kiteremteni a' változékony szokás korról korra szülte hiú titularis formákat! Csak egyet legyen szabad említenem! Mert a' természet, az egyszerűbb hajdan kelet, szaba-

dabban alkotta őt, a' harmadik személyhez nem adott neki megszólító szavát; ám mert a' kelet' hő gyermekei *te*-vel, az őszinte egyszerűség' hangján, szólíták egymást, (helleneink sem tudtak többet) isteneiktől egészen le szolgáláikig. Nyugat', mellynek ege alá szegődének apáink, hültebb gyermekei ezt a' szíves hangot meghagyák istenüknek és szolgáláiknak, de magoknak, az úgy nevezett fenntebb társalkodási nyelvben, nagyobb tiszteletet jelentő szócskákat teremtének. Elsőbb a' magyar *kegyelmeddel* hódolt a' szokásnak, de ez majd lealjasodott a' köznép' körébe, 's bármilly szép eredeti értelme, a' külözöknek már nem tetszhetett; majd meg igen is felmagasztaltatott a' *kegyelmes Úr*-ban (de itt *Kegyelmedet* mondani ismét vétek volna). Igy a' középrend megfosztatott e' segédzavatótól, 's már csak úr, egykor egyedül a' király' sajátja, hajdan, igen hajdan, keleten csak az istenségé, — és *asszony* volt [dívatban. Ez is már aljasodott, 's különben is költésznek alkalmatlan szólítgatás volna. Döbrenteinak azt hitte, hogy a' *kegyelmednek*, a' száműzöttnek gyökere, a' *kegy*, melly literaturánk' eredtével életre hozatott, második személyes ragasztékkal rövidsége- 's talán, még inkább nyájasságával pótolhatja a' hiányt, 's műveiben a' költő, legsül a' dramatikus, ki többnyire közönséges életből veszen anyagot, nagy hasznát veendi; mert hiszen, habár játékainkban is, ki merje a' Tekintetes Urat és Nagyságos Asszonyt a' bizalmas *te*-vel szólítani? A' szó ellen nincs mit szólanom, sőt a' társas életben igazlanom kell. De a' költő' nyelve nem közönséges nyelv, 's az ő világa nem a' tegnapi vagy mai mód' világa; classikainak kell lennie nyelvének és világának, vagy ő nem költő. Aztán, *Kegyed!* szegény nyelvem! te csak nem tudsz szolgálni az új világnak, egyszerű természeted minden fortélyunk mellett is elárulja magát. Csak ott a' megvetett *te*, röjtve bár, de csak ott van, mint ebben is: *uraságod*, *nagyságod*, *méltóságod*, *excellentiád*. Leszen tehát *Kegye*. Ez már tisztességesb, mert harmadik személy (oh természet! pedig nemde a' harmadik, a' te rended szerint távolabb esik az elsőtől mint a' második?)..

Mondók, hogy a' hellen poésis egykoru magával a' nemzettel; tehát valamint minden philosophiát, mesterséget, úgy minden történetet megelőzött; a' poéta volt a' vadnép' papja, mestere és a' fejlődés' korának rajzolója. Herodotosig semmi történetíró sem szorította a' költészt, sőt ő, egyedül ő volt, kihez a' későbbi nyomozók folyamodhatának, ha a' lefolyt kor' dolgait ismerni és ismertetni akarák. Milly szabad vala hát a' hellen költész alkothatni magának világot, 's az alkott világba teremteni lónyöket, isteneket és istenekkel vetekedő emberket! És nálunk? nincs-e itt a' dolog egészen megfordítva? A' történetíró meg-

előzve a' költészt nem kénytetí-e ezt kopár, sovány világa' körében maradni, őt hallgatni, vele nem ütközni? 's merje ezt ha meri, sőt merjen kevesebbet: beszöni a' sokhézagu történeti világba phantasiája' szebb világának embereit, tüneményeit, képeit és színeit — fogják-e ezt a' történettel tele fejü, józan okosságú honfiak tünni? Keserü szitkok, vad átkok követendik, szegény költész! bomlott kerekünek hitt 's kikiáltott fejedet, ha Béla' jegyzőjén 's Turóczin túlmerészelsz röpülni. 'S milly igaztalanok ezek a' te boszús biráid! mert, volna hát bár az a' tisztelt történet valamivel bővebben adakozó! most milly fősvény, milly sovány és szük az a' te éhszomjas lelkednek! aztán, a' szebb emberiségnek tükre-e az, vagy inkább a' mindent vadul tipró, zúzó önségé! — Ha Homéros Herodotos után él és ír, bár Herodotos még elégkegyes, engedni valamit a' phantasiának is, mert hiszen a' phantasia' játszi világából volna ő ki valódi világát — még sem fogott Homéros, Homéros lehetni, nem az a' szabad, az a' mérész, az a' képes Homéros! És Virgilius, a' hellennek szerencsés követője, csak azért lön költő szerencsés, mert Homérost vévé előképül, daczára a' szigoru történetnek. — Az a' nép, mellynek Homéros énekle, még az is, kinek Virgilius, semmit nem tarta hihetlennék, sőt meggyőződve, legalább nem ellenkezve vett be mindent, a' mi szépen mondatott, poétai vallásának szellemével egyezőleg. Mennyit tönmielőttünk a' vallás' szentebb, tisztább lelke, még inkább a' kifejlett, felemelkedett philosophia, 's az ezzel járó könyörületlen kritika hihetlenné, 's azért még költeményben is izetlenné, nevetségessé! Oh valóban, a' mi korunk józanabb, bölcsőbb semhogy poétai lehessen! Talán a' keresztység akkor ölthetett volna magára legnagyobb sikerrel poétai szint, mikor a' közép sötét századok lefolytanak; de hol volt akkor hozzá nyelv, hol izlet ?!

Hasztalan emeled, ennyi korlát közé szorult, a' nem költői szellemmel, mellyel magad istele vagy, folyvást nyomorún küzdő magyar költész, honi hősödet istenek, istenfiak közé; hijában állítod ellene Ármányt a' keleti sötétség' istenét, melléje Ormuzdot a' világosság' urát, csatázva! Akkor kell vala ezt tenned, mikor még ilyeneket hitt, ha ugyan csak hitt néped. Ez a' mai, habár verseid' édességétől, vagy hósi szellemétől elragadtatva, vallja költészi erődöt; majd természeti hideg komolyságába visszaesve

nevetségesnek találja hihetlenséget rajzoló ecsetedet. A' köznép — ez a' fentebb költészi világban egészen idegen, számtalan szamu nagy tömeg — nem ért, mert hőseidet sem polgári sem vallási körében nem leli; a' tanult rész tüstént az ész' ítélete alá bocsátja phantasiád' teremtményét, hova az nem tartozik. — Nemzeted' bölcsője majd nem egészen ismeretlen előtted; miként fested azt a' sötét kort? Vallása feledve, honnan veszsz színeket és jelképeket? A' hellen müthologia oda nem illik, mellyel csak még Róma' költője élhete foganattal, mert Rómának vallást Hellas adott. „Hellas istenei — mond egy nagy kritikusa korunknak — nekünk csak pusztá képek, üres öltözeteik érzelmeinknek, és nem élő lónyök. Azidőben nem volt egy hamis isten is, bár annyi isten volt; ma azok mind hamis (költött) istenek, 's azt az egyet (ki ma igaz isten), az emberektől a' meghült kor közbevetett egek által nagy távolságba helyezé.“ — Elbeszélésekkel, hosszabb, kurtább leírásokkal pótolod a' hiányt? Nem tudod-e, milly unalmat szereznek ezek olvasóidnak? milly kevesé illenek sokszor ezek a' fő tárgyhoz, mellyet sok és hosszú kicsapások homályba taszítanak? Csudás mesékkal, mellyeket ma senki sem hiszen, pityergő szerelmes elegiákkal, vagy lyrai merész szökésekkel, csipős epigrammai szúrásokkal, erkölcsi leczkéekkel stb. akarod eposodat érdeklőbbé tenni? Vétesz az epos' természete, vétesz a' jó tón ellen. — Miként teheted magadat át e' késő korból amaz ismeretlen régibe, hogy a' mai szint elkerüld? Vajmi nehezen csalódik a' mai világ! pedig attól függ a' művész' fő bece. A' régiségnek munkádban csak homályosan lebegő képeit a' mai nyelv, az érzelmések' özöne, egészen elborítja. Nem tagadhatod, nem röjtheted el a' mai kor' tudományos, fennmívelt úját magadban 's eposodban; pedig ha ezt tehetnéd, csak ezt az egyetlen egyet, hogy magadat is ott voltnak higyen az olvasó Árpád' hódító hadával: mindent fognál tehetni, minek most csak kis részét is alig teheted, költészi szép erőnek legnagyobb megerőltetésével. De lehetetlen! fejed tömve az új vallás' és új philosophia' ismereteivel; szíved az új világ' maximáival, gondolkozásával, érzeteivel. Ezek mellett az előre kidolgozott theoriák; a' honi vagy idegen, 's az idegen még inkább mint a' még kevés honi, a' régi és új nemzetek' költőinek előtted álló példányaik: nem tagadják-e meg ezek tőled az eredetiséget, sa' át-

ságot? nem bilincselik - e le lelkedet, 's nem fosztnak - e meg szabadságotól, akaratól, rugdalózásod' ellenére is? — És nyelved! nem árulja - e ez tüstént el az új kor' finomított fiját, ki mikor egyikét réginek látszó szót, hajlást 's kötést szúr a' különben mai színű beszédébe, csak szorultságát, csak keresve keresett régi foltok után kapkodó aggalmait árulja el. 'S higye aztán az olvasó, hogy igaz a' mit énekelsz! vagy akarja magát csalni, hogy költeményed az ó kor' isteneit énekli, 's behunyt szemmel higye, a' régi foltok' kedvükért higye, hogy a' szent hajdan' távol szelleme lebegett körül, mikor hősödet énekléd! — Nem tűnik-e ki mindenütt a' mesterkélés' nehéz gondja? a' feszes formákon akadozó gyáva lelkűség?

'S min kezdtük? — Nem szólok itt a' fenntebb századokból (a' XIV — XVI.) megmentett töredék maradványokról; mellyek, bármi kedvesek előttünk, művészi becsük csekély. A' XVII-dik században számosan támadtak, kik a' magyarság' régibb színében elég eredetileg énekeltek, kik között jelesebbek: Zrínyi, Gyöngyösi, Rádai Pál, de a' kik művészi becsben semmivel sem nyomnak többet az előbbieknél, mindnyájan rímekben, többnyire négyesekben, csekély műhagomddal énekeltek. — A' XVIII-d. század az, mellyben kezdődött nálunk a' szoros értelmű literatura. Iróiban, néhányat kivéve, kevesebb az eredetiség mint az előbbieken. Eredetieknek talán tartathatnak: Orczy Lőrincz, Gvadányi, 's tekintve a' rím' új nemét, Rádai Gedeon. Különben már már kezdődött 's mind inkább fölkapott az utánzás, még inkább a' szoros fordítás: francziák előszer, majd a' rómaiak lettenek az előképek, utóbb németek és itt ott olaszok is. Innen, e' mi századunkban a' sokszín, sokféleleg vegyítve, nagyobb kisebb szerencsével. Meg kell jegyeznünk, hogy minél nagyobb lón az utánzás, annál finomabb az ízlés, annál míveltebb a' nyelv, 's a' műhagomd is nevedett.

Fordításokon, utánzásokon kezdtük azért szorosb értelmű literatúránkat, 's nem is lehetett másképen, miután a' föléledt nemzeti literatúrát idegenek hallaták előszer velünk, 's ezek a' haladás' magas lépcsőjén állanak már, mikor mi megindulánk. A' fölserkent jelesebbek mindent akartak; sokfélehez kapkodtak; egyszerre akartak oda jutni, hova amazok századon át vergődtek. Sokan nem azt tekinték: quid va-

leant humeri, quid ferre recusent — hanem inkább, hol van nagyobb 's közelebbi szükség, hol még teljes hézag, 's nem mívelt parlag. Vesztegetve így 's űrítve a' legszebb erők; mindenki minden volt, 's azért egészen egy, tökéletes egy, egy sem. Ez ma lanthoz nyult; holnap már elveté 's a' nagy eposba kapaszkodott. Majd meg a' dramai világba tevét át műhelyét, 's most nevetetni akart majd ríkatni. — Előképeinknél nőttön nőtt a' költészi fényűzet; különfélesültek a' költészet' nemei, 's ezek mind megkísértve a' hősileg vetélkedő miéinktől. Szaporodtak a' nemek, nemekben a' színek, 's ezekkel tarkult a' nyelv 's egészen új, az óhoz szokottak előtt türhetlen köntösben jelent meg. Korán támadtak harczok, kemény, vad tollharczok, egymást váltva, 's a' mezőt gyakran változtatva. Avatott, avatlan szóltak a' dologhoz; jó, rossz leczkék szórattak; teoriák irattak és kritikák. Alig tanultunk, alig dolgoztunk, már is kritizáltunk, bírószkodtunk; már is egy feszes, kíméletlen, tudománynyal kérkedő, tudományt tagadó göggel, tele vad orbiliusi hangot vevénk fel, csapkodva ide 's oda a' csak most fejledező embriok között. Koszorúkat osztogatánk, 's koszorúkat tapodánk, ezt is azt is időnek előtte.

Eddig a' költészség' belkörét vizsgáltuk; tekintsük annak külvilágát is: a' költész' lelkét emelő, gondját serkentő, aczélozó, szorgalmát sarkantyúzó rugókat; az érdeket, mellyel a' költészi művek fogadtatnak; az alkalmatosságokat, mellyek koszorút ígérnek és nyujtanak; a' rokon művészeteknek, legsül a' muzsikának és képművészetnek állásukat hazánkban.

Ma, a' világos, józan, igen józan világban, az ész' világában senki sem hiszi, hogy a' költészt istenek, istennék íhletik, lelkesítik; senki sem lát egyebet, a' legremekebb énekben sem, mint egy felhevült phantasiának játékát, mellyel a' költész magát vagy mulatta, vagy gyöttrötte. — Megolvassuk mi is időtöltésül, ha rövid, ha van benne érzekeinket csiklandó, vagy kacajra fakasztó — ez utolsó legkapósb — 's beteszszük tán könyvtárunkba is — ha van könyvtárunk — de hogy többé ki ne vegyük — mert az efféle játékkal egyszer mulatni magunkat, több mint elég — vagy addig engedjük hányatni, itt ott szuglyukakban peszedni, míg el nem tűnik örökre a' halhatlanság' nagy műve!

Szerencsétlenebb teremtést a' csupa költésznél — pedig csak az ilyen valódi költész — még csak gondolni is alig lehet, (legszerencsésebbek még a' czifra magasztalók). Életre pedig nálunk a' költészi művek annál nehezebben kapnak, minél remekebbek. Ezeknek szerencsétlenségük: egyedül íróasztaloknál becsültetni, egyik költésztől a' másikhoz vándorolni, csudáltatni titkon 's irigyeltetni, nyilván fitymáltatni; idegen műveknek szolgálni, ékeivel a' hitvány mázolatokat diszesíteni. — Ma csak szerelmet, szerelmet a' holdvilágnál, tömve mély sohajtásokkal, gyengéd csókokkal, nem csak arc-, szem-, fürt-dicséretekkel, de kendő-, czipő-, nyom-magasztalásokkal is; szerelmet, édeset, boldogítót a' még szabadok között; gúnyt, kaczagva keserűt a' házások között! Szerelmet és bort tudunk ma csak köztetszéssel megénekelni. E' kettőt mindenki érti 's tapsol neki. Egy szerelmes román, kivált ha még benne magát valamelly szerencsétlen csupa szerelemből megöli, halálig, a' könyv' teljes haláláig olvastatik, 's annál többektől olvastatik, minél nyomorúbb a' költemény' belszíne. Ez a' költészség' kései fattya, az elgyengültség, puhultság' dajkája; az ifjuság' erőnyének örvénye, ezreket foglal el, mikor egy remek költemény alig teszen szert egykét érteni, érzeni és becsülni tudó, neki hóduló barátra. — A' legszerencsésb Himfy, ha jól emlékezem, 25 esztendő alatt háromszor ment csak sajtó alá, 's egy szakácskönyv — ez a' szív alatt lakozó hasnak eleme — három esztendő alatt vagy ötszer újult meg! — Nem nyilvánvaló jele-e ez a' classikai izlet' 's fenntebb műveltség' hiányának? 's hogy inkább állat- mint szellem- érzékiek vagyunk?

De sok is a' versgyártó, sok a' bíró: „Tudod — mondatja Kisfaludy Károly Perjessel (Aurórában 1825.) „Tudod, mi árva nyelvünkben sok a' vezér, kevés a' közvitész. Ó is ítéletet a' nélkül hogy jobbat mutatna, 's a' készet ócsárolja.“ — Hála! ezer hála, a' könyvsajtó' fel-találtatásáért Istennek, embernek; de a' visszaélések rettenetesekek. Ezóta író, szerző mind az a' ki irni, betűket mázolni tud; szerző, minden előkészület, minden műhgond (studium) nélkül. A' gondolat, alig gondolva 's már papiroson, 's egyenest sajtó alá vele! — 'S a' bírák? Költész ítél költészt! megelőzve a' közönség' ítéletét, 's csak ezt illeti az ítélet, ezt a' koszorú nyújtás, vagy elvonás. Vagy nem igaz-e Horatius'

mondata: „Figulus figulum odit“? — Ezek azt teszik, hogy a' kevés jó a' sok rosszal összevegyítve egyaránt vettetnek meg. 'S a' vadság, melylyel költész támad meg költészt, valóban legalkalmasb arra, hogy a' költészség a' czivakodó poétákkal együtt örök megvetésre kárhoztassék. Költésznek költészt megbírálnia soha nem kellene; azért sem, mert ítélete ritkán tiszta, 's ha magában tiszta is, a' közvéleményben bizonyosan nem az; azért sem, mert az epével folytatott harcz megrontja a' költész' vérét, mellynek tisztának, el nem fogultnak, nemesnek kell lennie. Költész, ki ezt tudja, még az őt ingerlők ellen sem fog viadalba elegendni; nemes haragját egy még nemesb műlben enyhíti.

Egy fiatal Musaios szépen kelt ki rózsás hajnalából; charisek fogák őt karjaikra, 's szép pályát mére ki néki Phoibos Apollon, a' jelesbek' nemes pályáját. Szépen indult ő meg ezen, de csak hamar Herakles' nehezebb pályájára ragadta őt az indulat' hatalma. Heraklest megéneklé Orpheos; de Orpheos a' vadakat, mellyeket Herakles öldöze, szelidíté.

Tekintsük a' koszorút nyújtó alkalmakat. — Hajdan Hellasban fő helyük a' múzsáknak a' templomok 's egyéb szent helyek, isteneknek szentelt, istenséggel teljes ligetek és berkek valának; majd a' küzdőhelyek és theatrumok; 's a' reájuk virító idő, az ünnepek; a' résztvevő, maga a' nép, a' csinos, vidám hellen nép, mellyre hatottak, 's mellynek tetszeni kívántak a' költészek. 'S koszorúk röpültek a' résztvevő nép' kezéből a' költészre, miként a' megénekelt istenekre és hőökre. — Ma a' költemények valamint falak között készülnek, sajtók alatt izzadnak; úgy falak között olvastatnak, falak között bíraltatnak, 's falak között némulnak el. Templomainkban a' legrosszab cadentiákat, mellyek a' nép' vallásával majd egykoruak, legalább egy izetlen vad kor' szülöttei, visítja irgalmatlan gégéjével a' mindig szomjas, mindig rekedt kántor, utána visít a' nép türhetlen disharmoniában; vagy nyomorú, értetlen fordításban mondatnak a' zsoltárok, a' keletnek hajdan lelket emelő énekei. Új színü 's szellemü, valamivel tisztább ízletü ének ne merjen a' szent helyeken megzendülni. Városi templomaink idegen nyelvü énekek-, idegen dolgozatu harmoniákban harsognak. A' csudálásig szépek, felségesek ezek, de a' nemzeti költészségre emcsak nem munkálnak

semmit is, sőt elfogván annak legfennségebb helyét, homályt vetnek s örök akadályokat halmoznak.

Egyéb szent helyei a nép egy részének vagynak csak, és ezeket csak az együgyü köznép keresi ma már meg, s vagy magába vonulva áhitatoskodik, vagy szárazon danolja századakon átavult izetlen énekét. Hogy ízlete nemesítenék, semmi vagy igen kevés gondunk.

Nemzeti ünnepeink, játékaink nincsenek. Hellasban a vallást és nemzetiséget tárgyazó ünnepek egyesítve voltak; az egész hellenség ül azokat. Nálunk is így kellene: de fájdalom! a vallást, épen a vallást tárgyazó ünnepek szakasztják el a nemzet egyik részét a másiktól, s ezt a harmadiktól, mely szakadást a napkönyvek (kalendariu-mok) derekasan táplálják. A vallási szakadás épen azokat az ünnepeket szünteté meg, nem tudom mi, gyűlölségből-e, vagy szigorú gazdálkodásból, mellyek némileg nemzetieknek tekintethetnének, legalább könnyen vennék fel a nemzeti szint. A mi tehát a sok apró, politikai tekintetben egymással küzködő helleneket egyesíté — az oltárok és ünnepek — épen az választja, darabolja apróra a magyar nemzet különben egy nagy néptestét. Sok, kimondhatlanul sok rossznak forrása ez!

A helleneknél minden nemzetesítve lévén — magokat az istene- ket, a religiot sem véve ki — minden a legszebb összefüggésben s hangzatban állá és munkála; minden egy célra — a nemzeti dísz és dicsre — fordítva, egymást segíté minden. A költészség és muzsika, a rajzolás és képirás s faragás egymásból folyva, egymásba fűződve, egymást teremtvé, ápolva, emelve élteték; mindig karöltve, a legszorosb egységben, a legszebb harmoniában lépdeltek, nyájaskodtak, szépítve mindent, mindent nemesítve, együl egyig a charisek gyermekei, együl egyig a hellen nép kedvencei, Hellas gyönyörű virányain. — Nálunk mindezek a művészetek kevésben hogy nem idegenek; az összefüggés, társas munkálat bizonyosan hibázik. Idegen mestereik, neveik, szellemük, nyelvük; miként lehetne azokban csak egy szikra nemzetiség is? S ha itt ott mutatkozik is egykét honfi művész — Isten tudja mi átok fekszik rajtunk! — alig látszik sikere, s vagy ő nem ügyes, művészi tehetségét nemzeti színben és szellemben nyomni ki; vagy mi nem képesek ezen

művészetekben ízetet lelmi. Hát ha még azt említjük, hogy hazánkban ellenségeik is mutatkoznak ezen művészeteknek! ? Religiónk' fönnséges, tiszta szelleme, — mondják — tiltja az efféle érzéki 's érzékítő műveket! 'S ha mi jeleket, képeket adtak hozzá az emberek, mert emberek ők, bár imádásuk' tárgya tiszta szellemi, majd a' XVIIIdik század' uj emberei felégeték, örökre száműzék azokat az egyházi muzsikával együtt. Pedig mi adhat, mi adott valaha bizonyosb, tartósb élelmet a' művészetnek mint a' religio? — Ha hol ezekből nyujtatik valami, minden szorgalmuk mellett a' művészeknek, minden hazafui buzgalmuk mellett a' résztvevőknek, egy kimondhatlan hidegség, erőltetés tűnik ki mind a' két részről. Egy órányi felhevültünket, tapsainkat esztendei szunnyadozás, elhalás váltja fel. — Szép, dicső a' hazafiuság, mellyet azonban inkább tettekben, csendes munkálódásban kívánnánk látni, mint fennhangzó czifra beszédekben, lármás tapsokban hallani; de míg a' szép műveket, a' charisekét, csupán csak hazafiuságból, ebből is talán többnyire csak színletből, tiszteljük, valóban nem tiszteljük, 's addig irántok hiú minden tiszteletmutatás, foganatlan minden áldozat, míg igaz vonzódásunk, ízletünk nem léssen; míg azokat önmagokért önmagokban nem öleljük, 's hévvel, nem parányival, de tartóssal nem öleljük. Ők csak ott divatkoznak teljes bájjal, csak ott honoznak teljes elégtellett, hol magokért szerettetnek. A' nyájas istenségek csak nyájas emberek, félistenek között szeretnek mulatozni.

Mi a' muzsikát illeti, mellyel szorosán összekapcsolva értem az éneket, a' legnemesb hangot, a' legtisztábbat, az emberit, melly tolmácsa, élete minden egyéb hangnak, — mi ezt illeti, fájdalom! ez nálunk, a' mennyire honi, majd nem egészen a' 'czigányság' kezében vagon, hol, ha itt ott egy, természeti tehetsége miatt egész a' csudálásig ragadja is magára figyelmünket, műve a' fenntebb művészet' körében helyt nem talál. Különben az úgy nevezett magyar verbung csak csekély része a' nemzeti muzsikának, tánczra, nem énekre is alkalmaztatható, úgy bizonyosan nem, miként a' fenntebb költésziség és míveltség kívánja. Ezek tehát inkább a' természetnek, mint a' művészetnek remekei, ha remekek. Egyébként hangművészeink 's hangművészeink idegenek; templomainkban, mint látók, theatrumainkban! tánczpalotáinkban ide-

genek; 's mikor ezek az idegenek, a' mindenütt harsogtatott, 's nem ok nélkül harsogtatott, egész az erőltetésig harsogtatott hazafiuság' és nemzetiség' kedvéért magyar hangokat is hallatnak félékeny, mert tanultlan ajkaikról, bár csak üres hangot hallunk értelem nélkül, a' legszívesb tapsokkal, öröm 's hála-kiáltásokkal, elég drágán fizetünk nekik érettük. Ah! a' hangnak nem gégeből, hanem szívből kell erednie, hogy nemzeti legyen; e' nélkül — bocsánat a' mérész de igaz mondatért! — nem tudom az egész, bármi hizelékeny dolgot gúny 's csúf, 's azért pirulás nélkül gondolni. Hazám' fiai 's leányai tanulják a' hangművészséget, 's ők, hazafiusággal telt kebelből eregessék füleinkbe az isteni magyar édes hangokat, sőt ne csak a' miéinkbe, de idegenekéibe is, hogy csudálják, becsüljék azok is a' mi műveinket, miként mi az övéiket.

Semmivel sem mondhatni többet, jobbat a' képészetről (képrajzolás, festés és faragás' mesterségéről) honunkban; sőt még kevesebbet mint a' hangászatról: ennek művészei még is mutatkoznak olykor hazánkban, ha nem épen honfiak, még is honosult idegenek, 's még inkább járó kelő idegenek; ha nem tökéletes remekek, nem is ügyetlenek. De a' képészség majd nem egészen parlagon fekszik itt. Ferenczy, 's ismét Ferenczy, harmadszor is Ferenczy! nevezzen többet, a' ki többet tud, honfit, remeket, honunkban. De még idegenek sem igen fordulnak meg nálunk a' művészetnek ezen osztályából. Mit is tegyenek itt? miből éljenek? hányan tudják köztünk az isteni művet méltánylag becsülni? hányan megkedvelni 's fizetni? A' külföld nekik mindenben kedvezőbb. Kisietnek azért magok az erejükben bizottabb honfiak, kik künn tanulván, tökéletesedvén, kerülnek a' művészetlen hazát, 's nyelvük nevük' változtatva, hogy magyaroknak ne is ismertessenek, mint idegenek híresednek, hogy honukra csak sugár se ereszkedjék fényükből. Salakkal kell így elégednünk, vagy arannyal imádnunk a' külföldieket, sok arannyal, ha mi jobbat, izletesebbet akarunk.

Mit tegyen már nálunk a' költész, megfosztva a' társ- és segédművektől? muzsika 's ének nélkül nincs élete a' költeménynek: képek nélkül nincs halhatlan, örök élete. Népdalaink, mellyek zsebkönyveinkben szép számmal 's izlettel adatnak, kaphatnának életre a' nép' szájában,

de épen a' legjobb izletűek látszanak a' nép' mai körénél magasbaknak, 's ki viszi ezeket a' nép' körébe be?

Szineinkről (theatrumainkról) nem is szólok, mert csak fájdalommal szólhatnék, csak fájdalmat gerjesztve. Lézegő, nagyobb városainkban mint idegenek kegyelmet kéregető, hogy nagy bérért kis időre adhassák mutatványaikat, vándor színészeink, miként adhatnák a' valamivel fenntebb szellemű dramákat illendő érdemmel, méltósággal? 'S kik előtt? kiket ösztönözni kell, hogy menjenek, pártolják az ügyefogyottokat; kiknek nagyobb része ott tapsol, hol a' kisebb örömet füttyölne, 's megfordítva; kik csak nevetni, soha nem illetődni, sírni szeretnek: pedig épen az a' neme a' dramának, melly belsónket így ragadja meg, ígér koszorút a' költésznek, a' komoly tragödia.

Mindennek, a' fogyatkozásnak közelebbi oka, a' valódi classikai érzet' és izletnek hiánya; távolabbi, de mellyből az első szükségképen származik, a' már fönn érintettem nevelési rendszer, mellyben e' célra alig fordítatik valamicske. Közönséges iskoláinkban ugyan, valamint ékesszólásra úgy költészetre is készítetnek ifjaink, de egyedül a' római literaturára volt eddig rendszeresen gond fordítva. A' rómaiban is célirányosb volna, a' literatura' remek példányait, a' classikusokat bővebben olvasztatni; utánaztatni, semmint haszontalan versfaragással, világosítani, fordítatni, többnyire alkalmatossági versek' csinálásával időt 's erőt vesztegetni.

A' második távolabbi ok abban áll, hogy nekünk művészi, köz, nyilvános intézeteink nincsenek, 's míg ilyenek nem lesznek, jeles honi művészeinket mindig könnyen megszámlálhatjuk, vagy tán egyet sem fogunk számlálhatni hazánkban: de a' művészi, classikai izlet sem haladhat hasonló intézetek nélkül; kevesen vannak azok, 's mindig kevesen leendnek, kik önhajlandóságuknál fogva, saját műhggonddal fejtik ki magokból azt a' finomabb érzetet. A' hajdan helleneknél közönséges volt az, nagyobb kisebb mértékben, 's a' köznép maga volt classikai nép. — Nálunk a' közsorsu fiatalok, ekénél, varrótónél vagy árnnál ritkán vergődhetnek egyébre; pedig épen ebből a' rendből, a' szegényekéből válnának a' legjelesb művészek; de most i g n o t i nulla cupido. — Nem csak városi, de falusi iskoláinkban is kellene hasonló intézeteket állítanunk; a' szebb indulatu, nagyobb szorgalmu 's előmenetű fiatalokat nem csak a' tanulás'

folytában jutalmakkal buzdítanunk, de jövődó szerencsájuk iránt is biztosítanunk. Igy terjedne, gyarapodnék a' classikai ízlettel a' nemzeti műveltség, 's a' tisztább hazafiúság nem csak nyelvünken harsogna, de szívünkben is lángolna, 's idegenek előtt is tiszteletre lenne méltóvá.

De semmi úgy meg nem kívánja e' mi időnkben a' köz figyelmet, mint a' színészség, melly legnagyobb hatásu az ízletre: miután csak ugyan napról napra erősb lábra kezd állani ez a' hasznos mulatságnak jeles neme, hogy kezdetében mindjárt el ne koresosuljon; hogy az legyen valóban, a' minek szeret tartatni, nemzetiiség, erőny, életiskolája: felette szükséges, hogy állítassék egy közintézet, mellyben a' színészek készítessenek; hol minden ide tartozó tudományokban, gyakorlásokban tanítassanak: a' nyelvtudomány, aethetica, mimica, gymnastica, ékesszólás, hangászat, történet, 's erkölcs-tudomány, mind olly tárgyak, mellyek ide szorosán megkívántatnak; ezek után útaztatás, tapasztalás végett.

Elég. A' tanács sok is nálunk; tettek, hatalmasok kívántatnak.— 'S mind ennyi elkésés, ennyi hiány mellett, a' költészet csuda léptekkel haladott egy idő óta közöttünk. Nyelvünk, a' magában gazdag, nemes nyelv, melly csak ügyes kezeket kíván a' kifejlésre, milly fennsége emelkedett már is egyes hazafiak' csüggedtlen fáradozásaik által! 'S ma már miként lángol minden kebel annak terjesztésében is! Csak kétó tart engem e' részről aggalomban: az erőszak és hirtelenkedés; az első könnyen támaszt, illy soknyelvü honban, hatalmas ellenszegülést, makacsságot; csak úgy tanultatik a' nyelv sikerrel, ha szeretve tanultatik. — A' második annyiban látszik veszedelmesnek, hogy nyelvünk, melly mindeddig forradoz, még csak az igen szükséges grammatikai megállapodás' pontját sem éré el, 's benne a' koresok még mindig makacsok kiirtatni, 's ilyenek maradandnak, mig az az iskolai könyv hatalmaskodik fiatalainkon, mellynek szabályai a' nyelv' örök elveivel, a' gondosb írók példáikkal ütköznek; — hogy, mondom, nyelvünk' ezen koresaival, 's még mindig bizonytalan értelmü több szavaival, mellyek csak egy nagy gonddal készítendő szótár, több tanultaknak munkájuk, által fognak meghatározott, bizonyos értelemre juthatni, jövődnek az életbe és az évkönyvekbe, megszenteltetve olly tekintet által, mellyen

egyed tanultainknak bármely józan, igaz ítéletük nehezen fog győzedelmeskedhetni.

E' felébredt, hatva-hatlag munkáló lelkesedéstől mindent remélhetni, mindent biztosan várhatni. Egyszerre mindent véges erő nem végezhet. Előbb a' szükségeseket, a' hasznosokat, aztán a' haszonnal és gyönyörrel mulattatókat. Az a' szellem, az az erő, melly Ludoviceát, casinókat, lófuttatásokat hozza fel, melly gőzhajókat, budapesti álló hidat bátor 's képes építhetni; ezeken átgyőzven, 's általok nekedvén, elég bátor elég lelkes fog lenni, a' szépművészeteknek nem különben hont szerezendni honunkban. Az akademia, a' tudós társaság, áll már, bizonyos reményül, tartós alapul a' többinek. — Örömmel hathatának meg minden műhbarátot az ezidén megindult új folyóirások, de jelesebben a' HONMŰVÉSZ, mellyben a' szépművészetek jelentetnek, bírálatnak 's magyarosítatnak. Ez jeles lépés a' művészet' templomához.

Ennyi, illy szép kilátások buzdítanak bennünket a' munkára, kitkít a' maga hatása' körében. Már már lelket vehet a' költész fenntebb művek' megkísértésére, reménnyel telve, hogy nem fognak azok a' könyvben elhalni, de életre, folyvást szebbre viradni. — Látni, eddig mit tevének; sejtteni, gyönyörrel sejtteni, mit fogunk ezután tehetni, e' jelen munkámnak célja. De a' régi, dicső hellennel ellenarányban, hogy ennek bővebb ismeretéhez nyiljék az út, 's hogy legyen mihez mérve a' miénket, biztosabban léphessünk; 's habár, a' fenn mondottak szerint, olly gyermekileg 's természetileg szépen nem fogunk is a' phantasia' derült egén ragyoghatni, még is ennek tisztaságából, vidám színeiből annyit öntsünk komolyabb világunkba, hogy a' vegyület emberileg szépet teremtsen előnkbe. Rekesztésül az eddig mondottaknak következésében, a' mondandóknak pedig világításukra, néhány vonatokat közlendek, mellyekből a' hellen és keresztyén költészet közötti különbség nyilvánossá tétessék, egyszersmind, a' gondos olvasó előtt az, miben jelesb egyik a' másik felett, 's miben 's mennyire szükséges és lehetséges keresztyén költésznek művét a' hellen után képzenie.

1. Fő billyeg, a' többinek forrása, melly a' hajdani hellen és a' mai keresztyén költészetet különbözteti, az, hogy a' hellen egészen regés (mythica) a' mai inkább képzett (idealis); az plastica és obiectiva (test-

alkatu, tárgyias), ez szellemi, érzelmi (sentimentalis) és személyes. — A' gyermek, a' természet' egyszerű, nem mesterkéltséggel fűzött, közelebb van a' testi világhoz, mellyben él, testi érzékeivel tapasztal; ellenben a' művelt, finomított ember, kivált a' mai kornak embere, mind inkább elvonul a' testi világtól, 's inkább az ideák', belérzelmek' világába emelkedik, vagy süllyedez. Innen a' hellen költész maga látott, maga tapasztalt mindent, 's költeményeit a' külvilágnak eleven színei folyák át; midőn a' keresztény csak a' könyvsajtó alól, olvasásból tud majd mindent, valamint a' költészet' mesterségét, úgy annak anyagát is. És mivel a' keresztény költészt religiója és philosophiája, vizsgálandó (belsőleg), elmélkedni és érzelmi tanította, költeményében is az elvont, belvilág' színei uralkodnak. 'S ha ide gondoljuk, hogy a' hellen költész előtt a' természet egészen istenítve, az istenek ellenben testesítve állanak, nem csudálkozhatunk, hogy költeményében a' szellemítés' és személyítés', úgy a' testesítés' olly gyakori és eleven példái ragyognak; a' mai előtt ellenben távolban áll egyik világ a' másiktól; csak a' fenntebbik, a' tisztán szellemi él önmagában, mellyet az egyetlen főszellem saját, láthatlan világból igazgat; a' testi ellenben mozdulatlan, halt, mellyet a' főlőny teremté ugyan és fenntart, de vele semmiképen sem egyesül; itt azért csak leképzésnek, másolásnak van helye; 's hol a' hellen kénykéjére istenített, mi szellemíteni 's személyíteni is alig merünk; mi csak képzünk, hol azok teremtettek; mi érzegünk, hol azok munkáltak.

2. Abból, hogy a' hellen költészet inkább tárgyias, a' mai inkább személyes, következik az, a' mit tapasztalunk, hogy a' hellen költész magát egészen feledve csak tárgyában él. Egy szép, tökéletes teremtés' csudája áll előttünk; de a' teremtő elvonulva rejtezik; és, valamint ő feledte magát munkája' teremtésében, úgy kíván tőlünk is feledtetni, munkája' vidám ízletében. Az új világ' költészei magok akarnak mindenben és mindenütt ragyogni; ők nem csak műveiket, de műveik' eredetüket, történetüket is tudunkra adják, 's miként dolgoztak, miként izzadtak, milly és mennyi nehezségeken mentek át; hosszan írják le saját jeleségeiket, mikor idegenéit látszanak leírni; minduntalan saját érzelmeiket keverik a' dologba, megelőzve az olvasóit, 's mintegy reá tolván az olvasóra sajátjait. Milly néma Homéros maga iránt! még hazáját is alig

sejteti velünk. A' hellen költész' műveiből nem könnyü annak karakterét csak sajdítani is; ellenben a' mai költész' karaktere ott van festve munkájában. Mennyivel nemesb az a' némaság; az az önfeledés annál a' régiek előtt ismeretlen, színlett szerénységnél, melly alá szeretnek vonulni a' miéink, mikor önmagokat magasztalják. — Egészen művész a' régiség' költésze, csak művében él, mint tolmácsa az istenségnek, a' szentség' belsejéből, keblének mélyéből. Iós világának tetteit úgy énekei, a' hogy' hősei azokat végzették a' nép' régibb hagyományai szerint; jó, rossz tulajdonságaik, nemes, alacsony tetteik, azok magasztalás, ezek gyalázás nélkül, az ellenségben úgy mint a' honfiban nyilvánosítva. Mi, kivált magyarok! inkább hazafiak vagyunk, mint művészek. Árpádnak nem szabad gyengeségeket tulajdonítani, ellenjének nem erőnyöket; azt csak magasztalnunk, ezt mocskolnunk illik, mintha nem annál nagyobb volna hősünk' győzelme, minél nagyobb ellenségen diadalmaskodott, miként Akhilles Hektoron. — Hideg, érzéketlen részvétlenségnek tartják némellyek a' hellenekben ezt, t. i. mert a' költész nem mondja meg olvasójának előre, hol mit kelljen éreznie! Oh mi hideg, fás, elaggott utódok! Valóban tapasztaljuk, hogy a' szépet és nagyot csak úgy érzi a' nagy sokaság, ha mástól, leginkább magától a' művésztől tanulja annak hol és miben-létét. Ne higyjük, hogy a' régiség' költészei, mivel hallgatva, némán énekelék a' szépet és nagyot, érzéketlenek voltak, kik (Homérosról beszélük jelesül) egy fának elhalását sem tudták érzéketlenül nézni.

3. Mert a' hellen költészet a' kültermészetet, a' testet fogá különösen fel, 's tevé költészivé, ideálja is a' kültermészet' nemesítésében vagyon; nemesítve áll ez ott, tele étellel, munkálattal. A' mai szellemibb lévén, ideálja is a' szellemi világ' fennségében áll, 's egy ismeretlen világban, a' végtelenségbe vonul el. Mi a' lelket megtestesíteni hiú törekvéssel iparkodunk, 's egy fának, egy folyamnak nem merünk szellemet, életet adni, az istenségnek pedig irtóznak testet tulajdonítani. — A' testi alaknak, testi szépnek és nagynak, vagyon határa, hol a' legtökéletesb áll, 's mellyet tovább semmi, semmi erő nem vihet. A' di-cső Olümpos, az isteni lakvár, egeknél fölebb nem emelkedhetik, meddig azt Homéros vitte fel. Ellenben a' szellemi tökély végtelen, azért az ideál

elérhetlen, mellyhez a' századokon át kifejlett 's folyvást fejlődő 's nevedő költészi erő közelíthet, tovább és tovább emelhetve a' tökélyt, de soha nem az elérhetlen ideálig. És ez az új költészetnek adná tagadhatlanul a' felsőbbséget, ha a' phantasia elég tiszta, elég szabad és erős volna a' szellemi világban süppedezések, lankadtságok nélkül szállongni. De az ideál végetlensége kifárasztja a' véges erőt, 's a' visszazuhanás olykor rettenetes, 's rettenetességében nevetséges. Ha az észet, a' szentebb vallást hívja segédül, meghül 's fagyal. — Hellenban az egyszerű szép és a' vidám nagy után küzdött minden, melly ellensége minden telhetlenségnek, minden ürességnek. Ma minden, erején fölül kíván emelkedni, nem a' szeiíd, természetes széphez, nem a' természetes vidám nagyhoz; de mind a' kettőhez gonddal képzetthez, mesterkélthez; 's aztán értetlenek leszünk, pedig titkokat, csudákat nem akarunk hinni. — És mert a' hellenek az egyszerűleg szépet kimeríték, nekünk az utánzásokon kívül semmit sem hagytak. A' már rajzolt képet rajzolni, úgy rajzolni miként rajzolva volt, alacsony utánzás, rab majmolás; tehát szépítjük a' szépet, 's a' purpureus pannus' foltait aggatjuk reá, 's veszedelmekben forgunk, hogy chimérát rajzolunk. Hirtelen dissonanczokba esünk, 's az óriási nagyságból nevetséges törpeségre kicsinyedünk.

4. A' hellen költész folyvást vegyült színeket nyitogatott; istenek az emberekkel ugyan azon egy testi világban. Milly gyönyörű jelenetek, melly különféle ujlások voltak itt lehetségesek! És a' hellen költész a' hellen néppel hitte, elevenen érezte mind annak valóságát, a' mi énekelte: isteneket és hősöket, 's ezeknek azokkal nem csak közléseiket, de vérszerinti rokonságaikat is. Mi nem volt egy ilyen hiedelem mellett lehetséges, mi nem csudálatos! a' legnagyobb csudák mindennapi tünetek voltak. — Mennyire szegény e' tekintetben a' mai költészet! A' keresztyénnek egy istene, szentebb, fenségesb, semhogya illetni, közünkbe alkatlag lehozni szabad legyen. 'S habár a' keresztyénség' kezdetén, még inkább fenntebb eredeténél, a' patriarchalis korban, jelképekben, 's épen azért homályos titokban nyilatkozott is ő és angyalai, 's ezek még emberalakban is: mind ez a' mai korban csupa chimérának tartatik 's hitelre képtelennek. A' keresztyénség' közép századaiban, a' sötétekben, lehet vala a' költészetnek ezen ösvényén indulnia, mikor

effélék nem voltak hihetlenség. De nem volt hozzá szellem, erő és ízlet. Láttuk még is egyikét példáját e' nemü költészetnek; megcsudálta azt az akkor; de, tisztelve bár ma is a' mérész kezdet, utánzás nélkül maradt. Hellas' müthosaihan mi fel nem leljük magunkat; ha tán, gondos megválasztással, tesznek is némi szolgálatot lyriconainkban, lehetetlen velek élnünk nagyobb költeményekben, eposban és dramában. Mit teszünk tehát? Az angyalok és szentek iránt annyira meghült korunk, hogy csak említeni sem bátorkodunk, 's ha ki bátorkodnék, a' hitlenség már magában a' költészen érezhető, hát még az olvasóban?! Egyebünk nem marad, mint vagy az elvont idealis világba vesznünk el, vagy az érzelmek' tengerébe merülnünk. Ott megfagyunk, itt megégünk; költeményünk ott a' metaphysikai, testileg semmi, azért a' phantasiának üres világában, philosophiai köntöst veszen magára; itt gyászban sirdogál és jajgat, vagy lágy gyapatban gerjedez magas ideálja felé.

5. Legszebb tulajdonuk a' hellen költészeknek a' csendes, derült nyugalom, mellyel a' szépet nyujtják, hason arazu, tiszta egükön szeliden aláragyogó Phöboshoz, melly a' természet' szépségét neveli. A' mi költeményeinkben pompa, dörögő, villámló csattogások, ezer buja színnek lázítgatják keblünket, 's nyugalom, derültség helyett nyugtalanságot, felhőket hagynak homlokunkon. „Miként isten' képén, úgy derül a' hellen költeményben az öröm, nyugalom által.“ — Bő szavu ömledések, erőszakos érzégek, egymást érő, kergető sohajtások, az uj világ' gyengeségei. 'S ezek az érzelmek! miként oszlanak ezek a' szóbőségben szélyt! — Röviden nyomák ki a' hellenek legmélyebb indulatjait, de erős hatással, mély érdekl.

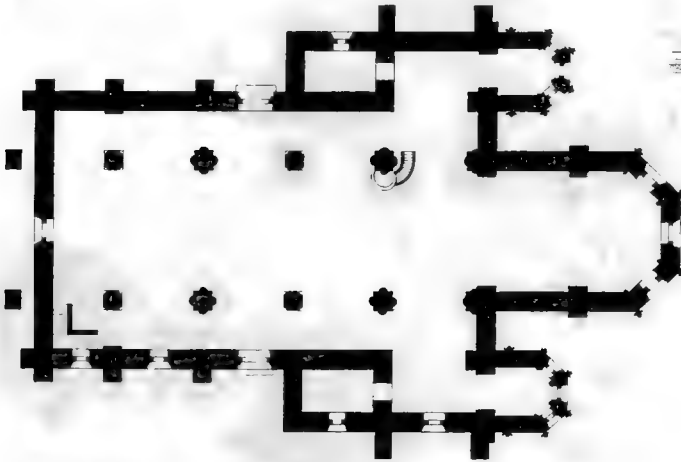
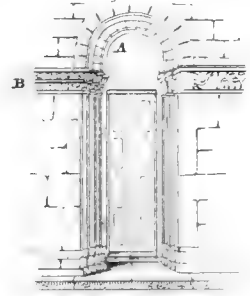
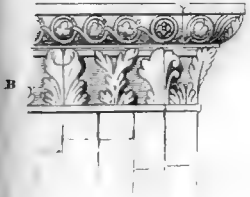
GUZMICS IZIDOR.

V.

AZ ÓCSAI ES DEMSUSI RÉGI EGYHÁZAKRÓL.

A' régi épületek, ugy szólván élő tanúi az elmúlt időknek. Akármelly omladék eszünkbe juttatja azon embereket, kik azt hajdan építették, 's azt sem lehet tagadni, hogy az elmúlt kornak karaktere eleven színekkel tűnik fel épületeiben. Az egyiptomi merevénység valóban

St. Péter templom

20 bécsi öl

szembetűnő mind statuáiban, mind pyramisaiban 's bolthajtásinak formájában. Ugy a régi görög nemzet' mivelt, csinos 's ha ugy merem mondani, philosophusi lelke már maga Theseus' temploma' nemes formáiból is kitetsző. Az Augustus idejebeli hatalmas Róma nemde most is mutatja óriási szellemét azon roppant omladékokban, mellyek mai napig fennmaradtak. Ugy a' közép kornak mysticismusa, mélázó lelke, a' góth épületekben hasonlóan meglátszik; — ha belépünk egy klastromi góth tornácznak hegyes, szegletes boltozatja alá, hová a' keskeny, magasan felfnyuló ablakokon által csak félig meddig hathat be a' világosság: nemde bús gondolatokra kell fakadnunk, 's talán csak akkor vesszük észre legelőször, hogy magába merülten is élélheti az ember ezen szép életet.

A' mi időnkben az építés' dolgában csak utánozásokat lehet látni; nagyobb épületeinknek nincs saját karaktere. A' világszerte híres párizsi Louvre római szellemben van építve, az ottani kereskedő ház görög ízlésben. Ha ezen pompás művek után egy nagy ugrás által a' pesti színházat lehet említenem, erről talán azt kellene mondanom, hogy mind a' két stílből vett valamit magára, 's valóban nem rossz sikerrel, mert egy igen szép épület vált belőle.

Kedves hazánkban a' hajdan korból fennmaradt épületek között az ócsai régi templom (Pest vármegyében) egy a' legnevezetesebb. Szép harmonia tűnik fel minden részeiben, a' két tornyot kivévén, mellyek talán nem elég magasak az egészhez képest. Faragott homokkő minden fala, egyik portaleja fejr márvány. Ha minden egyes kő, számmal jegyeztetnék meg, ugy az egészet széllyel lehetne bontani, 's akármelly más helyen ismét összerakni, valamint az most nem régen történt Bajorországban egy régi, elhagyatott templommal, — ugy szintén a' fumei gyönyörű színházzal, mellyet nagy részben ismeretes boldogult hazánkfia Adamics ur, egy velencei szétbontott régi palotából mostani helyére hajókon szállított által; — de közelébb is vagyon példánk erre az esztergomi Bakacs-kápolnában, melly hasonlóképen más helyre vitetett által.

Az ócsai templom, góth ízlésben vagyon építve. Bél Mátyás ¹⁾ 1737-ben így ír felőle: „Ez a' templom egy dicsó és költséges épület:

¹⁾ Notitia Hungariae novae etc.

mert csupa faragott kőből készült. Azt mondják, hogy György, szerviai uralkodó építette Zsigmond király' idejében, ki Szerviaból némely lakosokat felhozott. Mivének tökéletességét tekintve, kevés hozzá hasonlót találni. A' török háborúkban elpusztulván soká maradt romlottan, míg végre a' helység tót lakosokkal megtelvén, ismét isteni szolgálatra rendeltetett; de csak sanctuariuma vagyon befedve, a' többi része pusztán áll.“

Mostanában az egész templom helyre vagyon állítva, 's a' reformatus község tart benne isteni tiszteletet, minekutána a' traditio szerint hajdan egymás után a' katolikusok, nem egyesült görögök, evangelikusok, sőt egy ideig a' Törökök által is hasonló célra használtatott volna.

Talán ezen utolsó környülállás vala oka annak, hogy ezen templom a' mult századokban, mind a' mellett, hogy az ide 's tova tóduló ozmán seregeknek épen útjokban feküdt, a' maga valóságában fennmaradt; — talán a' Musulman' szeme is elbámult az illy szép mívnek látására, 's kegyetlen kéze nem mert a' szent régiséghez nyulni.

Én részemről érdemesnek tartottam ezen nevezetes épületet hív rajzolatban olyan dologhoz értő 's az építés' históriájában is jártas férjfiak eleibe terjeszteni, a' kik megtudnák ítélni,

1-szer Mellyik időben készült légyen ezen templom; és

2-szor Az egyik portale A. 's a' mellette lévő bas-relief B. fejér márványban, minthogy némellyek előtt a' többi épülettől különböző stilstul látszik mutatni, valljon nem más valami épület' maradványa-e? —

A' mi időnkben az építés' mestersége talán schol sincs olly divatban mint Münchenben. Ezen oknál fogva itt három ezen tekintetben leghiresebb férjfiával közlöttem az említett templom' rajzolatját, t. i. az architectura' professorával Gaertner ural, királyi építési tanácsos Klenze ural, 's végre az európai híru architectussal, bajorországi titkos tanácsos Wiebeking ¹⁾ ural, kik kéréssemnek szíves készséggel megfeleltek.

¹⁾ Wiebeking ur a' következő munkák' szerzője: *Architecture civile theorique et pratique, enrichie de l'histoire descriptive et analytique des édifices anciens et modernes les plus remarquables*; VII. volumes in 4-to; accompagnée

Gaertner és Klenze urak a' templom' építése' idejét a' tizedik századba teszik, 's azt állítják, hogy a' fenn említett portale és bas-relief nemcsak egy időből való, hanem az egész épülettel tökéletes harmoniában is vagyon..

Wiebeking ur az építési epochát hasonlóképen a' tizedik vagy legfelebb a' tizenegyedik századba teszi, 's a' faragott munkát is azon időből valónak mondja.

Ezek szerint tehát Bél Mátyás csaiatkozik, midőn azt hiszi, hogy ezen templom Zsigmond király alatt készült volna a' XIV-dik század' vé-

de 260 grandes planches et de 4 tables sur les colonnes de l' antiquité etc. 1827 — 1831. Prix 600 francs. — Mémoire sur l' état de architecture dans le moyen âge, lu par l' auteur dans la séance de l' Institut de France le 21 Juin 1824. 1. fr. — Tables appartenant à l' Architecture Civile. (On y trouvera des dates remarquables sur des architectes et des édifices de l' antiquité, du moyen âge et du tems moderne. Prix 5 francs. — Mémoire sur les moyens de mettre St. Pétersbourg à l'abri des inondations et sur l' établissement de deux ports sûrs et commodes devant cette capitale de l' empire de Russie. Prix 24 francs. — Mémoire sur des ponts suspendus en chaines de fer, relatif aux ponts construits dans les derniers tems en Angleterre et en Russie, accompagné de 8 planches. Prix 18 francs. — Description du port de Lindau sur le lac de Constance, projeté de l' auteur et exécuté par son fils, ingenieur en chef. 1812; avec 5 planches; prix 8 francs. — Traité sur la construction des ponts en arches des courbes, inventée par l' auteur et exécutée sous ses ordres à un grand nombre des ponts; avec 17 grandes planches; prix 100 francs. — Un projet de deux Musées des arts qu' on pourrait exécuter à Londres; avec une planche; prix 4 francs. — Atlas consistant en 33 cartes hydrotechniques-topographiques de la plus grande partie navigable du Rhin et de toutes les ramifications de ce fleuve jusque dans la mer et jusque dans la Suder-see, ains; que de la Meuse. Cet atlas est accompagné d' un mémoire sur la bonification du Waterstaat de la Hollande. Prix 80 francs. — Carte topographique militaire du ci-devant Duché de Berg en 4 grandes sections. Prix 24 francs. — Theoretisch - practische Wasserbaukunst in 4 Quartbänden mit 153 grossen Kupfern. Preis 250 fl. im 24 fl. Fusz. — Vier in der Akademie der Wissenschaften zu München gehaltene Reden über den Einfluss der Bauwissenschaften auf das öffentliche Wohl und die Civilisation der Völker. gr. 4. mit 5 Kupf. 6 fl. — Mémoire sur les ports de Vénise, de Cronstadt, de Triest et du Nieuwendiep, avec 4 planches; 18 francs. On s' adresse à Schaumburg à Vienne, ou à l' auteur à Munich en Bavière.

gén vagy a' XV-diknek elején; hihetőbbnek látszanék azon traditio, melly e' szent épületet szent István királyunk' idejéből valónak állítja.

Az ide mellékelt rajzolat híven adja elé mind a' templomot, mind a' portalet és a' bas-reliefet, ugy nem különben az épület' fenék-képét is.

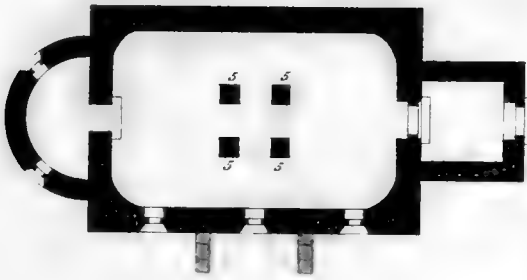
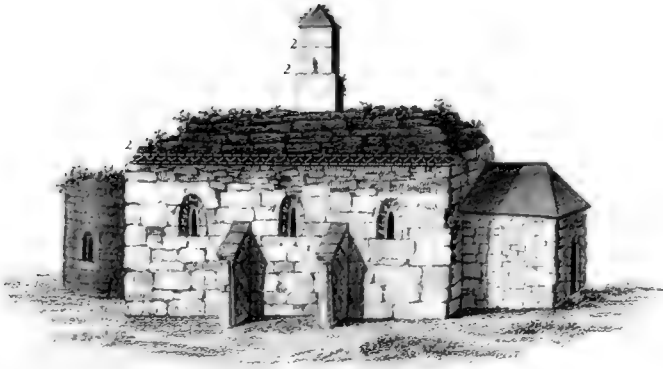
A' demsusi templom (Erdélyben, Hunyad vármegyében) még régibb az ócsainál. Demsus helysége csak egy két órányira fekszik Várhelytől, melly ott áll, hol hajdan Daciának híres fővárosa, Decebalus király' lakóhelye, *Sarmisegethusa*, későbbben pedig Trajánus császár alatt a' dicső *Colonia Ulpia Trajana* virágzott. Ez itt felette nevezetes classicus föld. Itt sok nyomorult oláh ház' udvarában olly római régiségek hevernek, mellyek akármelley muzeum' fényére szolgálhatnak.

Marienburg*) ur, Demsus helységéről emlékezvén, ezeket mondja: „Demsus' környéke az ott talált római régiségekről nevezetes. A' helységben lévő mostani oláh templom is egy ilyen római régiség. Ez t. i. egy hajdani római templom, domboru, fedetlen 's négy oszlopon fekvő boltozattal, melly oszlopok a' templom' közepén állanak; az épület maga is egészen kerek formájú. A' kupola boltozat' közepén egy kerek nyílás látszik. Az oszlopokon deák felirások valának, de ezeket az Oláhok lekarczolták 's elrontották. A' még fennmaradtakból azt lehet kivenni, hogy azok epitaphiumok valának.“

Itt meg kell jegyeznem, hogy a' templom nem egészen kerek formájú, mint Marienburg ur mondá; négy szeglete csak belülről kerekítetett ki. Tovább az is megjegyzésre méltó, hogy az említett oszlopok, (5) mellyek magok is négyszegletűek, egy ugyancsak négyszegletű csekély toronynak szolgálnak alapúl, melly torony a' templommal egyenemű kőből és téglából (2) vagyon építve 's némelleyek szerint hajdan kemény volt, ugy hogy az alatt, a' négy oszlop között, megégett áldozatoknak füstje rajta felfelé szállt.

Há' némelley tudósok ezen épületet Marienburg ural római maradványnak lenni állították, vagynak mások, kik, mint gróf Marsili,

*) Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen. 1813.

S. bécsi út

Cellarius, Zamosius, Lazius, Katancsics 'stb. az Erdélyben fennlévő római régiségekről 's nevezetesen Demsus helységében talált némelly római felirásokról szólván, a' demsusi templomról semmi említést nem tesznek, 's így azt nem is látszanak római régiségnek tartani. Mások pedig egyenesen azt vitatják, hogy azon épületet talán a' góthok római omladékokból emelték. Ennek bebizonyítására azt hozzák fel, hogy egy ottani római felírás felfordítva vagyon belé állítva az oszlopba, a' mi-ből az tetszenék ki, hogy azzal nem magok a' rómaiak, hanem valami más későbbi, római írást nem esmérő emberek bánhattak illy módon.— Csekély vélekedésem szerint ezen egyes környülállásból még nem bizonyodnék bé tökéletesen az utolsó állítás' igazsága; mert egy olyan felirásos követ az újabb időkben magok az Oláhok is felfordítva tehettek belé a' falba annak megerősítése végett.

Az illy ellenkező vélemények' tekintetéből ezen épületnek rajzolatját hasonlóképen a' fennemlített müncheni auctoritásokkal közlöttem.

Gaertner és Klenze urak azt hiszik, hogy ezen templom római maradványokból készült és pedig talán a' Góthok által. Gaertner ur lehetségesnek gondolja, hogy a' főfal római munka, de az elő és hátul-só ragasztékot, valamint a' négy oszlopot a' toronnyal együtt, későbbi időkbe helyezi. Klenze ur egyenesen mondja, hogy ezen templom, építési stílusára nézve, teljességgel nem lehet római pogány eredetű.

Wiebeking ur hihetőnek mondja, hogy a' templom római alapfalakon épült, de az egész épület nem lehet római eredetű. Építésének idejét ő a' nyolczadik századba teszi.

Ezer esztendeje volna tehát immár, hogy ezen csekély falak fennállanak! midőn azon idő alatt számos roppant erős városok, sőt egész nemzetek a' föld' kerektségéről letörültettek. — Góth kezek voltak - e azok, mellyek ezen formátlan köveket durva módon egymásra halmozták? — ha azok voltak, ime! gyarló mívök még most is fennáll, midőn maga a' világot tapodó, hatalmas góth nemzet régen kipusztult!

VI.

A' DUNA' REGULÁZÁSÁRÓL.

Mindennemü értelmi kifejlés szükségképen az élet' több javaival és kellemeivel ismerkedtet meg, 's midőn elmékedésink 's megfogásink' körét tágitja, egyszersmind vágyakat gerjeszt, mellyek addig keblünkben tehetetlenül szunnyadtak. A' felébredt vágyak ösztönökké érlelődnek, az ösztönök tetteket hoznak elő, a' tetteknek jó és rossz következései lehetnek a' szerint, mint foganatjek bölesen vagy oktalanul, hasznos avagy káros végekre intéztetik. Hazánk, nemzetünk, a' kifejlés' szép pontjáig haladt; beljében értelmi erő, tudományosság, míveltebb izlés, felvilágosultabb gondolkozás, egy célra törekvő hazafi érzés tenyészik; nagyobb egyetértés kapcsolja össze a' különböző rangú, értékű, vallású és nyelvű felekezeteiket mintsem valaha; 's mind ezeknek meggondolása, mindennapi szemlélése és tapasztalása, boldog jövődök' reményére nyit ugyan kilátást: de más felől a' közönségesen elismert országos szegénység, a' minden rendekre és karokra naponként nagyobb sulylyal nehezkedő szükség, a' mindig több szájából hallatszókrokrossabb panaszok, a' mindig széttebb terjeszkedő sorssal elégedetlenség, a' nagy nemzetek' erőlködései, a' közönséges pezsgés, forrás és külső mozgások, kétéssé teszik helyzetünket 's állásunk' mérlegét, fel-e vagy alá fogja billenteni e' nemzetet a' nagyobb suly? — kivivhatjuk-e törekvéseink' óhajtott dicső célját? — elérhetjük-e és mikorra az előttünk messzire haladottakat? — vagy midőn járatlan pályánknak fáradt, vontatott, kétes léptekkel eredünk, 's az alatt mások tört úton, szüntelenül csüggetlen hévvel futnak, hova tovább időről időre nő a' tér 's nagyobbodik a' hézag, melly bennünket a' felsőbb míveltségü nemzetektől elszakaszt.

Figyelemre méltó komoly eszméetek kelnek fel a' hazafiban, ki honunk' drága gyümölcscsel biztató virágzását, az arany hajnal' derültét, a' sebes haladást, a' szaporán terjedő kifejlést, 's több efféléket csak külszinekből ítélők' zajos lármája közt, körülményinken nyugodtan végig néz, eszmél, gondolkodik s' több egybevetett adatok után akarja részre járlatlan ítéletét megállapítani. Az illetén szemlélőnek, ki kell tekinteni a' nemzetiség és polgári alkotmány' szük köréből, iparkodásink' mind suly-

ját mind foganatját másokéhoz mérni; mert minden mozgás ráviteles lévén, bizonyos, hogy nemcsak a' futó, de a' sebesen futó is az előtte sebesebben futótól minden perczen maradoz. Az illyetén szemlélő nem nézi az akaratot tettnek, a' helybeli pezsgést előhaladásnak, a' kétkedő félénk, biztalan neki indulást, gyakori felakadásokat, visszalépéseket, hátrálásokat, pálya-koszorút kivivandó, és erővel, eltökéllett szándékkal, előrelátással teljes küzdésnek.

Ha tehát bizonyosnak vesszük fel, a' mit kétségbe vonni nem akarok, a' mit félreérthetlen bizonyos jelek mutatnak, sőt a' mit hinnünk kell épen azért, hogy köz jóra célzó szándékinkat munkába vehessük; ha mondom, bizonyosnak vesszük fel, hogy itt az időpont, mellyben ki kell fejteni erőnknek, testi, lelki, értelmi, gazdasági, szorgalmi, művészi tehetségeinknek; ha a' tartós béke' oltalma 's nagy lelkü fejedelmink' szárnyai alatt, kedvezőbb alkalom kínálkozik mint eddig akár-mikor; ha több felemelkedett gondolkozásu, nagy tettekre született és nőtt nagyjaink' 's buzgó hazafiak' egybevetett törekvéseiket, illőleg méltatva tekintvén, magunkban szép célunk' kivivására erőt is érzünk; ha készen vagyunk, hogy kiki eszét, erejét, munkáját, mint tőle telik, a' haza' oltárára tegye: nincs hátra más, mint azt kérdeni, mi rendszerrel kezdjük munkáinkat? összesen fogjunk-e többféle fogyatkozásink' pótolgatásához, vagy külön választva? mik legsürgetőbb szükségaink? 's miként lehet azokon legcélszerűsben segíteni?

Mind ezen kérdések' alapos fejtegetése messzére vinne el tárgyam-tól, 's más helyet, más időt, más alkalmat kíván; megemlítése 's nagyjából érintése pedig, értekezésem' alapjaival szorosb kapcsolatban áll, mint első tekintettel látszhatik. Röviden szólván, a' Duna' regulázásáról előadandó véleményemnek vázlata ez lészen:

1.) Körülményeink, ha a' nyommasztó szegénység' sullyát vállaink-ról elfordítani iparkodunk, sőt épen azon értelmi kifejlés' kezdete is, melly egyszersmind vágyaink' körét tágítja, tagadhatlanul jobb renddel folytatott belső hazai gazdálkodást kíván; — a' belső jobb gazdálkodás' helyre állítására, szükség, több termesztés, szorgalom, és kereskedésbeli ipart támasztani; azt a' mi van, lehető egyensullyba, összehangzásba hozni, vagy mind kettőt egyszersmind eszközteni: ezen céloknak elérésére

pedig a' közlekedés' helyre állítását, 's mindenek felett a' Duna' minél előbbi jól elgondolt, 's jól kivitt regulázását leghathatósabb eszköznek tekintem.

2.) A' fennebbieket megvitatván, arra megyek által, mit tettünk eddig a' Duna' regulázására, mennyi erőt 's költséget fordítottunk reá, mi foganattal, mi okok gátolták igyekezeteink' sikerét, 's miként kell az akadályokat elhárítani.

3.) Átálatos észrevételeim lesznek, a' Duna' folyásáról, munkálatairól, 's minden ide tartozókról, mellyek a' javasolt regulázás' tervének készítésére valami részben felvilágosításul lehetnek, 's ki fogom fejteni azon átálatos rendszert, mellyet több tekintetekből mindenek felett helyesnek itélek.

Vagynak fokok és lépcsők az emberi műveltség' előhaladásában, mellyekről egyenként hágdosva juthatnak nemzetek és országok, felemelkedésök' magosabb polczaira; vagynak szakaszok, mellyek kifejlésök' rendében egyik évszakot a' másiktól megkülönböztetik; vagynak nyugvó pontok, mellyeken több vagy kevesebb ideig, kételkedve késedelmezve megállapodnak, vagy tétovázva tapogatódzva felsőbb lépcsőt, elébbre vivő ösvényt keresgélnek. Igy a' szükséges értelmi erő' kifejlése, mulhatatlanul megelőzi a' testi jóllét', gazdagodás' és bővölködés' feltűnését; egy bizonyos mennyisége a' testi jóllét' elterjedésének, szűli, neveli, ápolgatja a' művészséget, — a' művészség, szép mesterségek és tudományok finomítják érzéseinket, erkölcsöt, erényt oltanak sziveinkbe, eloltják a' szenvedélyek' dúló lángjait, magasb boldogítóbb nemesb vágyakat ösztönöket ébresztenek, — 's ezen megtisztult ösztönök, a' porból kiemelkedett lélek' maga megtagadása, az önözés' alacsony mocskától ment jótettekben gyönyörködés, a' többségnek, a' hazának, az egész emberi nemzetnek boldogságát szíven viselő emberszeretet, egyedül emelhetnek nemzeteket a' hatalom' dicsőség' bővölködés' közös boldogság' 's minden egyes hazafiakra irányosan kiterjedő legátálatosabb jóllét' felső polczára.

Ha jól irtam le, helyesen választottam külön, 's természeti szükségés egybefüggéssel adtam elő, a' nemzeti műveltség' és jóllét' emelkedése' lépcsőit; már most ezeket következtetem :

Az értelmi erő' kifejlése megelőzi az átálatosabban terjedező és testi nagyobb jóllétre felvérekedést; tehát megeshető, hogy az értelmi

míveltség valamely nemzetnél érezhetőképen kifejtett, a' nélkül hogy a' feléledt iparnak, szorgalomnak, 's annak következtében a' nagyobb bővülködésnek, szembeötló nyomai látszanának. Megeshetik, hogy az egész nemzetben rejtekező értelmi sully együtt véve, nem elégséges a' sokáig veszteglésben megátalkodott polgári alkotmány' neki indítására, a' lomha tunyaság' legyőzésére, megmozdítására; megeshetik, hogy külön részekre szakadozván, a' többfelé menő vélemények ellensullyt tártnak; lehet, hogy egyik tárgy már meg, sőt szinte el is érett a' kivitelre és szóba sem hozatik, míg egy más mellyet talán később időkre kellene halasztani, többfelől sürgettetik, élénk vitákra ad alkalmat, mellyek miatt idő, munka, fáradság haszontalanul oda vesz; vagy ha nagy erőlködések után, egy illy éretlen tárgy valamely részben sikerülni talál, sem nem azon alkában mutatkozik, mellyet előre képzelünk, sem nem azon fogamatot szüli, mellyet óhajtottunk. Akármint legyen, semmi nem szükségesebb, mint azoknak, kiknek a' haza' javát előmozdítani, születésök, rangjuk, helyzetök, szent kötelességökké tette, kiknek a' szükséges javítások' mind elkezdésére mind kivitelére elég erejük 's tekintetök vagyon, a' fenntebbi nézeteket szüntelen szem előtt tartani, 's munkálkodásaik' rendszerét, ha nem csupa álfényt keresnek 's a' messze nem látó sokaság' rövid ideigleni tapsát 's változékony kegyeit esengik, azokhoz egybehangzón irányzani.

Már legelől érintettem, hogy mindennemű értelmi kifejlés, több több vágyakat, az élet' több több javaival 's kellemeivel élhetés' vágyait költi fel; ennél fogva az értelmi kifejlés boldogtalanabbá, meglegetlenebbé teszi azokat, kiknek keblökben új vágyak ébredtek, 's azoknak kielégítésére a' szükséges segédeszközök hijánzanak. Nézzünk végig hazánk' belsejében, keresztül annak minden részein. Nemde tömve vannak a' tudományossággal járó hivatalok, 's talán évenként két harmada az oskolákat végzett ifjúságnak bizonyos alkalmaztatás nélkül vesztegel? 's ha a' másik harmadrész későn, mikor különben pályája' közepén erővel teljes kihatással munkálkodnia kellene, csüggedzései között, a' szüntelen erőlködésektől fáradva, csakugyan valahára útba igazodik: még is alig várhat elébb, csupán elmebeli legszebb tehetségei, érett alapos tudománya 's legjobb erkölcsi tulajdonságok mellett, oly

helyezetet, hol a' természet' első szükségeit betöltve látván, azon kívül az életnek bár kevés örömeit izlelhesse, hanemha akkor, midőn attól búcsúznia kellett. Ezek ellent nem állván, örömmel vetegetjük össze, midőn iskoláinkban a' tanítványok' száma szaporodik, midőn új tanuló intézetek állíttatnak, vagy itt ott a' tudományok' egyes ágaiban tanító székek alapulnak, vagy akármi okon a' köz értelmesség terjeszkedik. Igen is, közbevetve, ha a' köz értelmesség' kifejlését, mint ösztönözó okot 's mint eszközt tekintjük szorgalmunk', jobb gazdálkodásunk', 's általában egyszersmind testi jóllétünk' előmozdítására, — igazságunk van; közbevetlenül pedig, mivel évenként szaporodnak, kik magokat tanulásra szánják, épen az által több több kéz vonatik el a' mesterségektől, kereskedéstől, földműveléstől; mivel a' tehetősebb mesteremberek' 's kereskedők' gyermekei felebb becsülik jövedelmetlen hivatalok' viselését, mintsem atyáiknak talán gondolkodások' módja szerint dísztelen, de a' köztársaságnak egyiránt hasznos, és minden egyenesen ítélok előtt tisztességes, a' mellett fáradságaikat jutalmazó, foglalatosságaikat tovább üzni, 's mind inkább nagyobb nyereséggel szélesebb kiterjedésben folytatni; mivel a' szülék, keresményeik' nagy részét vaktában, gyermekeiknek czéltalan tudományos nevelésére fordítják, kik azután a' megmaradtat képzelt rangjok' feltartására vesztegetik: épen ez által elgyengülnek az egyes tehetősebbek, a' kézmivesek' becse alább száll, megcsökken a' szorgalom, kiszívatik a' pénz' ereje a' dolgos munkálkodó nép' osztályából. 'S mit nyer vele a' haza, ha munkás gazdag polgárok helyett, néminemű tudományos készütséggel kérkedő pazérlókat, szorgalmas kéz és földművesek helyett, írástudó henyéket táplál, sorsával megelégedten, egyszerűn, békén élő nép helyett, zúgolódót, békételent, 's a' fennálló jó rendnek ellenségeit? mit nyer vele, ha a' polgárok' java, dísze, ereje, a' tudományos mezőre kicsalatra, ott szegényül el, 's vagy maradékot nem hágy maga után, vagy gyermekeit inséggel küzdve a' köztársaság' újabb terhére nehezíti? —

Szükséges tehát, ellenmondhatlanul szükséges, hogy a' mint a' köz értelmesség' fejlík és terjedez, azon mértékben nőjön és nevedekjék a' hazának gazdagsága, az élet' mind szükségei mind kellemeire megkívántató testi jók' összesége. Ennek alapját belső rendelkezéseinkben kell

megvetnünk, arra kell építnünk további munkálatainkat. — Legelőbb tehát, ha ön erőnk által több gazdagságot, nagyobb bőséget akarunk elértemteni, arra nézve szükséges kiváltképen:

A' gyakorlatos tudományok' minél nagyobb divatoztatása. Nem kell erlítenem, úgy is mindenki tudja, látja és tapasztalja, hogy az ember' csekély testi ereje, nem elég csak arra is, hogy általa legalsóbb társaságos életbeli szükségünket pótolhassuk. Az okossággal felruházott embernek, testi erejéhez értelmi erő adatott segédül. Az emberi okosság veté birodalma alá az állati és természeti erőket, 's azokat a' maga jóllétének előmozdítására fordítja, nem csak, hanem ezen hódításait a' természet' országán naponként szélesebben kiterjeszti. Így esik, hogy testi munkáink' nehezebb részét oktan állati erő végezi, száz meg száz erőmivünket tűz víz levegő és gőz teszik mozgásba, mesterségink' nagyobb része pedig chemikai és mechanikai munkákkal megyen véghez; és ha mindent felveszünk, úgy találjuk, hogy a' lelketlen természetben, az emberi és állati erőt végetlenül felmuló, 's legtöbb hasznunkra fordítható erő és talajdonság rejtezkedik.

Innen indulván ki, első tekintettel szembe ötlük, mennyire szükség legyen a' természeti erők' vizsgálása, kitanulása, és hasznunkra alkalmazása. Még is épen ezen, t. i. a' természeti és matematikai tudományok vannak közöttünk legnagyobb elhagyattatásban, mellyek nélkül sem készítményeink sem műveink a' lehető tökéletességben és mennyiségben soha elő nem állhatnak. Hijába hozunk be újabb meg újabb rendszert iskoláinkba, hijába szabjuk a' tudományos készület' pályáját több vagy kevesebb esztendőkre, hijába erőlködünk átalában a' köz értelmességet szélesebben terjeszteni; igyekezeteinket egy rendíthetlen gát akadályozza, midőn egyedül a' szemléletes iskolai tudományok mellett maradván a' valóság' alkalmazását foglalatosságink' körébe által nem visszük. Hijába tanultatunk részint csupán olly ismereteket, mellyek képzelő és gondolkodó tehetséginket ébresztik ugyan, de testi jóllétünk' előmozdításához legkisebb hatással sem járulván csak a' megelégedetlenek' számát nevelik; részint olyanokkal, kik ha egyébiránt tudományokra szánták is magokat, nem látván előmenetelt, sok elvesztegetett erőlködések után végtére megkezdett pályájokról a' haza's önmagok' nagy kárával letérni kénytelenek.

Egyedül a' gyakorlatos tudományok' felélesztése és köz virágzásba hozása után reménylhetnők, hogy erőműveink, gyáraink, 's minden egyéb, szorgalmat és belső gazdagodást tárgyazó készülleteink olly tökéletességre mehessenek, mint azokat a' mívelt kül nemzeteknél látjuk virágozni. Azonban mennyi akadályok legyenek elhárítandók ezen az úton? mennyi előítéleteket 's elfogultságot kellene meggyőzni? hány intézeteket újonnan felállítani? hányat más rendszerbe hozni? 's ha mind ezek megtörténnének is, mikor lenne várt foganatjuk? Ezeknek elgondolása kétséssé teszi legszerényebb reményeinket is, hogy még most, főképen a' gyakorlatos tudományok' felélesztése által, hazánk' sürgető szükségsein minél előbb nagyot tudjunk segíteni.

Jóllehet tehát legfőbb megkívántató feltételnek állítottam az eddigiekben, hogy azon nemzet vagy akármi közönséges társaság, melly materialis jobb létre akar felverekedni, értelmi erejét különösen a' természetben rejtve lappangó erők' és tulajdonságok' mind vizsgálására és felfedezésére, mind pedig azoknak legfogatosabban lehető használására feszítse; mindazonáltal annyi különböző összefüggések, ellenerők, viszonyok és körülmények között, mellyek egy társaság' jóllétét meghatározzák, lehetetlen lévén annak előmenetele' útját bizonyos irányban kijelteni, épen nem állítom, hogy e' legyen az egyetlen egy elkerülhetlen ösvény, vagy egyetlen egy szükséges első lépcső, mellyen kiválva a' nemzeti bővölködés' kútfejéhez és forrásához juthatni. Sőt inkább némelly helyeken a' gazdag természet kényszerítetlenül magától önti áldásait, alig várván az emberi szorgalom' segéd vagy ápolgató kezeit; másutt a' szükség mesterségeket szül, 's az emberi ész erővel csikarja ki a' mostoha természettől azon javakat, mellyeket tőle egyébként megtagad; másutt és ismét legtöbbször, az élet' szaporodó javai több értelmet, viszont a' több értelem több testi jót hoz elő, 's így váltogatva tovább tovább, úgy hozván magával a' természet' örökös törvénye, hogy egyik erő a' másikat mintegy körben forogva szüntelenül hajtsa, mozgassa és ösztönözze. Közelebb térek.

Nem kell igen messzére hátra néznünk a' lefolyt évek' során keresztül, midőn még kereskedést űzni, hazánkban némienemü nemtelen foglalatosságnak tartatott; lassanként láttuk által, hogy kereskedés nélkül

nem csak külső javakhoz és termékekhez lehetetlen jutni, hanem magok is a' haza' javai és termékei használatlanul hevernek, 's ezeknek következésében kivált a' külső kereskedésbeli viszonyok vonták magokra a' fő figyelmet, azokat iparkodtunk elintézni. Egy és más nem úgy ütött ki mint lehetett 's kellett volna, némelly kezdeményeknek nem volt 's nem is lehetett azon sikere, mellyet reménylettünk. Lassanként fejtődött ki azon meggyőződés, hogy belső kereskedés nélkül a' külsőt sem lehet biztos alapra állítani; hogy belső gazdagságunk 's természetményi bőségünk koránt sem olly nagy, mint azt a' kül nemzetekéhez nem is hasonlítva magunknak képzelgeténk; hogy közlekedésünk felette akadályos, a' rossz utak, hajókázhatatlan vizek, természetményeink' ide oda szállítását felette késleltetik, 's költségessé teszik, melly miatt szükségképen sok erőt időt fáradságot hijába pazarlunk 's a' mellett nyereségünk' nagy részét igen is tulajdonképen szólván sárba dobjuk; hogy reguláztalan vizeink nemcsak közlekedésünk' könnyüségét, olly tetemesen mint lehetne 's kellene, elő nem mozdítják, sőt pusztító erővel dulkan ellenünk 's kezeink közül mindig több több használható földet kiragadoznak; 's végezetre hogy mindent egybe foglaljak, a' köz vélemény jelenleg abban látszik megállapodni, melly szerint belső gazdagságunk' előmozdítására, honni javaink' közönségesebbé tételére, az ipar' és szorgalom' felélesztésére, a' könnyebb közlekedés' eszközlése, utak' javítása, vizek' regulázása elmulthatlanul szükségesnek 's minél hamarább előveendőnek tekintetik.

Ha véleményemet kellene kimondanom, ohajtanám ugyan, mi előtt közlekedésünk' helyre állítását munkába vennők, itt is azon kezdeni, hogy mennél előbb szükséges tudományokkal felkészült férfiak neveltesenek, és a' célba veendő munkálatok' terveinek mind készítése mind kivitele főképen azokra bizattassék; de minthogy egy rész közöttünk a' mélyebb behatásu vizsgálódást, a' történhető vagy történendő következesek' előre látását, meghatározását, haszontalan theoretikai szemlélődésnek nézi, más rész pedig és szinte nem kisebb minden előismeretek nélkül is a' hasonlatos tárgyak körül előforduló vitatásokban nemcsak örömet ítéletet, sőt magát véghatározatot hozó bírónak véli: alig van egyéb hátra, mint a' magával úgy is elragadó nagyobb erőnek engedve, nem

szólván olyanokról, mellyeknek foganatlansága előre bizonynyal látható, csupán azokat közleni, mellyek egy vagy más tekintetből legalább közlekedésünk' helyre állítására némelly felvilágosításul szolgálhatnak. Melylyeknek következésében legelőbb is azt állítom, hogy közlekedésünk' helyre állítását a' Duna' rendbeszedésén kezdeni, egész rendszerét pedig általában ezen alapra kell állítani. Okaim:

1.) A' Duna mint országunkban legnagyobb folyam, melly egyszersmind bennünket külső nemzetekkel összeköt, belől csaknem középütt az egész országon végig foly, többi vizeinket magába felveszi, főbb várasaink és nevezeteseb kereskedő helyeink, partjain helyeztetve vannak; 's akár a' körülötte találtató népesség' és gyakoribb közlekedés', akár nagy terhü hajók' hordozhatása' tekintetéből legtöbb árukat forgásba tehet, minden egyéb vizeink között különösebb figyelmet érdemel.

2.) Ezen legfőbb figyelmet érdemlő és legnagyobb folyamunk, a' Duna, általában olly elhagyatott rendetlen állapotban van, minél fogva a' hajókázás esztendőt által igen sokszor akadályoztatik, gyakran egészen félbe szakad; néha kis víz' idején több helyeken olly csekély, hogy a' rajta jární szokott hajókat meg nem bírja, több helyeken felette alacsony partjai közép vízzel is elborítatván, a' vontató utak járhatatlannokká válnak; nagy vizkor pedig nem csak a' hajókázásra épen haszontalan, hanem azon felül teméntelen használható földet elborítván, siralmas pusztulásoknak, károsodásnak, inségnek szerző oka: de ha mind ezek nem volnának is, kivált Patajtól Vukovárig olly sok tekervényes görbületei vannak, mellyek miatt a' hajóknak az egyenes útnál kétszer háromszor többet kell békerülniök, 's ugyan ezen görbületeknél a' víz' sodra várasok faluk szántóföldek országútak 'stb ellen szegülvén, azokat rontja pusztítja, melly pusztításoknak gyakran semmi mentő szerekkel eleijét venni nem lehet.

3.) Minthogy a' Duna többi vizeinket is magába felveszi, a' Duna' áradásai egyszersmind a' több vizek' mentében is mindenfelé elterjeszkednek; 's ha ezen árvizek által okozott károkat is, mint szükségesképen kell, a' Duna' kártételeivel összeszámítjuk, még sokkal tetemesebbnek kell tartanunk azon pusztításokat, mellyeket a' Duna esztendónként végbe viszen.

4.) Magában látható lévén, hogy a' Duna' leendő regulációjának arra kell intéztetni, mely szerint a' hajókázásnak könnyebbítésül legyen, az idáig árvizekkel borított helyeket pedig felmentse, és minden kártételektől továbbra megőrizze. Azon haszon, mely a' Duna regulációból háromland, következők által határozottatik:

a) Hogy a' hajózás, mely eddig bizonytalan, veszedelmes, az esztendő' több részében megfaggatott, akadályoztatott volt, azontúl szakadatlan, biztos és bátorságos leszen.

b) Ugyan a' hajózás a' görbületek' kiegyenesítése után tetemesen megrövidítetik; 's ha egy csatornát huzni a' hajókázás' megrövidítéséért gyakorta érdemesnek találtatik: minden bizonnyal a' Duna' regulázása ezen tekintetből is annál inkább figyelemre méltó, mivel a' hajókázás' megrövidítésén kívül még számtalan hasznokat eszközöl.

cz) A' görbülések' kiegyenesítése által mind azon helyek, mellyek most veszedelemnek vannak kitéve, a' további veszedelmeztetéstől felmentetnek.

d) Teménten föld, még pedig a' mint már mondatott, nem csak a' Duna' hanem egyéb a' Dunába szakadó vizek' mentében is felszabadul 's haszonvételessé tétetik, azon kívül hogy a' dülő árvizek' pusztításainak, szintén úgy nem csak a' Duna' hanem egyéb vizek' mentében is nagy részint eleje fog vétetni.

Mind ezen hasznokat pedig egybevetvén, mellyek a' Duna' regulázásához szükséges legmagosabbra gondolható költséget talán közbevetlenül is tizszeresen felülmulnák; hazánk' virágzására, kereskedésünk' helyre állítására, a' szorgalom' felélesztésére, belső bővölködésünk' előmozdítására pedig kiszámíthatatlan befolyással hatnának: alig gondolható, hogy hazánkban valami elővétel találtathatnék, mellyet vagy szükségesebbnek vagy sürgetőbbnek vagy hasznosabbnak lehetne tartani.

5.) A' Dunának leginkább kártékonyasága eddig is sokféle részleges igazításokat tett szükségessé, mellyek által a' vízmelléki lakosok magokat és javaikat menteni kívánták és reményltek; azonban ezen igazítások minden összefüggés, vízepítésbeli ismeretek 's különösen a' Duna' munkálatjai' ereje 's tulajdonságai' számba vétele 's egy előre jól elgondolt terv' készülete nélkül tétetvén, céljoknak meg nem feleltek; sok sikertelen

munkák a' víz' dühének prédájává levének; némelyek újabb rendetlenséget okoztak 's nem ritkán a' várt védelem helyett csak a' károsodásokat nevelték; mind ezek arra intenek, hogy ha ezentúl is időt munkát fáradtságot költséget hasztalanul vesztegetni nem akarunk, a' Duna' igazítását már egyszer rendszeresen, tudományosan, a' víz' természetével egyezőleg, okokat következeseket munkálatokat egybevetve, bizonyos jól elgondolt terv szerint vegyük elő. Annyival inkább mivel:

6.) A' Duna' felvétele, kivántató legnagyobb tökéletességben végre hajtattott, mellyhez ha a' szükséges vízszint mérések hasonló gonddal és pontossággal elkészülve hozzá járulnak; semmi sem leszen hátra mind azon adatokból, melyek után egy általános regulázás' terve a' legnagyobb előrelátással elkészíthetessék és végre hajtathassék: ellenben a' Duna' ágyának épen a' legrendetlenebb, tehát igazítást leginkább váró helyeken minden eszteni-dei változásai miatt, ezen felvételek is a' használatra mind inkább alkalmatlanokká lesznek 's újabb költséggel leendő helyre hozást fognak kívánni.

7.) Maga a' rendszeres reguláció Pozsontól lefelé már el is kezdetet és folytattatik; az alsó Dunán pedig a' török széleken a' meder' tisztogatására, kövek' széllyel hányására, 's a' hajók' útja' felnyitására próbák tétetnek: ohajtandó volna, hogy mind ezen munkák országos gonddal nem csak tovább folytattassanak, hanem egyszersmind az egész Duna' regulázására kiterjesztessenek.

8.) A' véghez vitt regulázás' következésében minden bizonnal a' Duna' színc, (mivel magának rendesebb ágyat véshet, magát több erővel jobban kimélyítheti, egy részről a' folyásnak kevesebb akadályai lévén, más részről rövidebb úton is folyván, ugyan annyi vízemésztésre kevesebb esettel is megéri) alább fog szállani, 's minthogy többi vizeink a' Dunába folynak, a' több vizek' regulázását és mocsárok' lecsapolásait csak a' Duna' végbevitt regulázása után lehet sikeresen mind célba venni mind eszközölni; holott különben kivált a' Duna' árhatárában eső részeken semmi lecsapolást egész tökéletességben nem lehet végre hajtani.

9.) Előlegesen is látható ugyan, de a' tapasztalás még nyilvánosabban megmutatta, hogy a' Duna' regulázása előtt minden a' Dunával szoros kapcsolatban álló munkáikodásaink vagy egészen sikertelenek, vagy a' célnak várakozásunk szerint meg nem felelhetnek. Így a'

bácsi csatorna a' Dunának bekövetkezett maga áttörése miatt, mint tudva van, ha csak tetemes költséggel újra meg nem igazítatik, napoként haszon-talanabbá, végtére egészen haszonvehetetlenné lesz. — A' Tisza és Körös folyóvizek' rendbe szedésének, több törvényhatóságok egyenesen azon okból, mivel az alsó részeken az áradásokat a' Duna' árja ezentúl is fel fogja tartóztatni, ellene szegeznek magokat. — A' Sárvíz' lecsapolása csak a' Duna' árja' kihatásáig végeztethetett el, sőt ezentúl is akármelly vizi munkák történjenek, ha azok a' Dunának mostani helybeli folyásához árkához színéhez szabattattak, a' bekövetkezendő regulázás pedig más irányzatot fog kívánni, vagy a' víz' színét tetemesen alább szállítja: látni valóképen vagy a' rendszeres regulázás' tervét kell elébbeni munkáinknak feláldoznunk, vagy elébbi munkáinkat a' Duna' új folyásához ismét tetemes költséggel alkalmaznunk. Például: ha most a' bácsi csatorna megigazítván a' Zsilú' küszöbe a' mostani vízszinhez alkalmaztatnék, regulázás után pedig a' víz' szine alább szállana, vagy a' Duna a' csatorna' torkolatjától más irányba vétetnék: kétség kívül valamint időnkben és tapasztalásunkra a' fő munka romlásnak eredt, úgy későbben ezen bekövetkezett igazítás is sikeretlennek tapasztaltatnék, s ismét új igazítással lenne helyre pótolandó.

10.) Ugyan a' Dunának nem csak a' több vizekre, hanem általában egész közlekedésünk' rendszerére elválasztó behatása van. A' regulázott Duna' mentében kell legelőbb nagyobb népesedésnek serdülni, nagyobb szorgalomnak támadni, élénkebb kereskedésnek divatozni; csak a' regulázott Duna vonhatná ide az általmenő kereskedést Magyarországon keresztül Bolgár Oláh és Moldonországokra, és viszont; a' regulázott Duna tehetné idegenek előtt a' magyar földön s' előszámlált tartományokon keresztül a' minden tekintetben szinte olly érdekes mint gyönyörködtető utazást Konstantinápolyba és a' török földre kellemetessé kívánatosá; kik által hazánk' nevezetességei, szokásai, terméki, szorgalmi ereje, mind inkább és közönségesebb hirbe jövéen, úgy reményelhetnök külső nemzetekkel kereskedésbeli nagyobb összeköttetésünket.

11.) A' fentebb előszámlált tartományok, a' műveltség' és tudományosság' lépcsőjén nálunk alább állanak; annál fogva a' velök összeköttetésből, reánk nézve csak haszon háromolhat. Kéz- és mes-

terség - műveink a' miveltebb nemzetekéivel kétség kívül nem vete-
kedhetnek; azoknak tehát kivített nem a' pallérozottabb hanem a' tudat-
lanabb és durvább népek felé kell eszközölni; és ha meggondoljuk, hogy
köröskörül melly nagy kiterjedésben vagyunk míveletlenebb nemzetek-
kel körülvéve, kiktől, nagyobb értelmi és szorgalmi erőnknel fogva, a'
kereskedési billenést igen kevés iparkodással részünkre hajthatjuk; ha
meggondoljuk, hogy tenger' nem léte' hiányát a' Kulpa Száva Duna jól
regulázva nagy részben helyre pótolhatják: a' helyett hogy kereskedésre
alkalmatlan helyheztetésünkön felettébb sopánkodnánk, épen illyetén
helyheztetésünkben, a' Duna' és egyéb vizeink' regulázása' minél előbb
leendő végre hajtására új és hathatós indító okokat fogunk találandani.

12.) De a' belső kereskedésre nézve is egyedül a' Duna határozhatja
meg a' közlekedés' rendszerének alapját. Főfő kereskedő városainknak
kétség kívül, mint a' kereskedés' iránya' fő vonalán, a' Duna mellett kell
helyheztetve lenni; és a' mint egyik vagy másik népesebb, szorgalma-
sabb volna 's felebb emelkednék: úgy állapulnának meg azon főpon-
tok, mellyek idővel csinált vagy vas utakkal, csatornákkal 'stb lennének
egymással szorosabban összekapcsolandók.

13.) Tudományos tekintetben is úgy látszik, hogy közöttünk mind
eddig a' hydrotechnia kezdett leginkább kifejlenni. E' tárgyban legalább
végre hajtott munkákat mutathatunk fel, mellyek a' jövőendő kezdemények
iránt néminemű bizodalmat gerjeszthetnek. Sőt:

14.) Mostani rendelkezésünkhöz képest, melly szerint a' műtudo-
mányos dolgokban is kirekesztőleg mindenkor csupán törvénytudók hoz-
nak elhatározó ítéletet: alig lehetséges hydrotechniai tárgyakon kívül
műtudományosan más valamibe ereszkedni. Az alkalmazott mathesis'
mechanica része sokkal mélyebb, elvontabb és összetettebb felvetésekre,
egybehasonlításokra, 's a' természeti erők' egymás ellen dolgozó
sullyirányainak szoros kiszámítására épül, mint sem azokat a' tuda-
mányban járatlanok felfoghatnák; sokkal többféle módosításokat, egy-
beszerkesztéseket, a' helyhez és körülményekhez szabott alkalmazásokat
felvehet, mint sem hogy a' legezédirányosabbat, nem-műtudosok ki-
választhatnák és elítélhetnék. A' hydrotechniának alapjai ellenben
egyszerűek, a' vizek' munkálatjai mindennapi tapasztalás alá esnek;

a' rendetlen folyók által okozott kártételek érzékenyül serkentő intő ösztönök, a' rendes folyóvizek' jótéteményei tagadhatlanok, mindennek szemébe tűnők; 's ha bár egy folyó' rendbe hozására, jól elrendelt tervnek elkészítése 's végre hajtása szinte nagy előrelátást, vigyázatot, és tudományt kíván is, de a' már készet felvilágosítani, érthetővé tenni, általláttatni sokkal lehetségesebb lévén, mint az alkalmazott mathesis' egyéb részeiben; innét egyenesen következik: hogy valámig a' műtudományos kérdések a' törvényesekkel együtt és ugyan azon birák előtt jönnek vitatás és meghatározó elítélés alá; mind addig leginkább és talán egyedül, csak hydrotechniai tárgyakat lehet a' nálunk szokott kiküldöttségek és megbízottságok elébe és vizsgálata alá a' sikerülhetés' valamelly reményével terjeszteni.

Előadtam azon okokat, mellyek a' Duna' leendő regulázását véleményem szerint elég hathatósan javasolják és sürgetik. Már most értekezésemben ott vagyok.

a.) Megmutatám, hogy az értelmi kifejléshez, mellyben a' mai időben hazánk nemzetünk elő kezd haladni, szükségképen hozzá kell kötni a' materialis erő' kifejtését, vagy is értelmi kifejlésünkkel együtt a' bővöködés', nemzeti gazdaság' és a' közönségesebb materialis jobb lét' előmozdítását; különben inségben szegénységben a' széllyel terjedtebb értelmesség csak a' szükölködés' sulyát érezteti, a' hazafiakat boldogtalanabbakká, sorsokkal meglegedetlenebbekké teszi.

b.) Helyeztetésünket, körülményinket, tudományosságunkat, és a' közgondolkodás' módját követvén, úgy találtam: hogy első legnagyobb fontosságú tárgy, melly kereskedésünknek bizonyos czélt és irányt adhatna, közlekedésünk' helyre állításának alapját tenné; a' köz jóllétet mind közbevetve mind közbevetlenül, 's mind a' kártételek' eltávoztatása, mind világos kész haszon és nyereség hajtása által leginkább eszközlené, — a' Duna' minél elébb leendő regulázása volna.

Nem kerülték el a' hasonló észrevételek eddig is sem nagyjaink' sem a' törvényhatóságok' figyelmét. Valóban a' Duna' rendbe szedésére mai napig annyi gond és költség fordítatott, mennyi talán jól alkalmazva és elrendelve, a' Duna' nagy részének tökéletes megigazítására elégséges lett volna. Fájdalommal kell nézni a' Duna' mentében a' víztől

elszaggatott sarkantyuk' és töltések' nyomait olyan helyeken, hol azoknak vég romlások igen kevés hydrotechniai ismeretek után úgy is látható vala; vagy a' rosszúl kezdett 's rosszúl intézett munkák' sikeretlenségét. De azok bizonyára nem voltak sem a' józan hydrotechnia' elveihez, sem a' Dunának mélyebb vizsgálatlalt kitanúlt tulajdonságaihoz, sem helybeli körülményekhez alkalmazva. Mert, noha a' minden perczhen lefolyó víz' mennyiségét kicsiny, közép, állapodásbeli, és nagy vízkor tudni; az ellene építendő alkotmány' erejét, a' vízagy' mértékeit és töltések' távolságát ahhoz szabni; az esetet 's a' fenék' felemelkedéseit legalább a' víz' sodránál nem csak a' kérdéses helyen, hanem nagy darabon felül és alól,— úgy a' partoknak és medernek mértékeit, hogy a' czélba vett munkának fel és alá leendő hatásai előre megítélthessenek, kieszközölni; minden vízépítői munkákban olly fő dolognak lenni elismertetik, hogy ezen előadatok nélkül minden építéseknek csak vaktában és szerencsére lehet történni: még is minden eddigi munkálataink vagy azért, mert egyenesen nem csak hozzá nem értőkre, sőt általában nem csak hydrotechniai, hanem matematikai ismeretekről is idegenekre bíztattak; vagy, ha műtudományban jártasoknak adattak által: már akkor történt, midőn a' sürgető veszedelem hamar segítséget várt, a' szükség siettséget parancsolt 's adatok' összegyűjtésére idő nem vala.

Akármiért lett légyen — de hogy így volt, megtetszik onnét, mivel a' miket fenntebb előszámláltam, különösen a' Duna' különböző vízálaskori emésztései, a' medernek leginkább ajánlható mértékei, az árvi zeket feltartó töltések' egymástól távolsága 'stb. máig sincs megnyugtató és a' gyakorlatban szükséges bizonyossággal meghatározva; 's ezeknek kieszközölését ezentúl is a' Duna' vízszintelése' (libellatio) végrehajtásától kell reménylenünk. Mit lehele várni csak gondolatra, minden nyomos theoretikai egybevetések és kiszámítások, minden mult tapasztalásokra visszazérés, és az épített munkák' következéseit előrelátás nélkül tett igazításoktól egyebet, mint azt, hogy azok mint a' hozzá nem-értés' emlékjelei álljanak elő 's intő példák legyenek ezentúli munkáink' több tudományyal vigyázattal és gonddal készítésére. Különösen tehát két kiváltképen való akadály, mellyet vagy nagyobb részint el kell hárítnunk vagy munkálkodásink' fogamatja' reményét ezentúl is, és mind addig, mig azok

el nem háritatnak, fel kell áldoznunk; szegült ellene mind eddig tett igyekezeteinknek 's iparkodásainknak.

Elsőben: A' vizépítési munkák' mind terveinek megvizsgálása 's helybe hagyása, mind azoknak végbe vitele eddig törvénytudó, egyéb tárgyakban ugyan mély belátású, nagy tapasztalású és tekintetű, de a' hydrotechniában kevéssé járatos férfiakra bízott. Az illetén bánásmód' képtelenségét nem szükség sok szóval megmutogatnom, úgy is szembe ötlő. — Ha a' haza' oltalmát, váraink' határszéleink' őrzését, a' sereg' vezérlését 's hadak' intézését nem bizzuk tudós tapasztalt orvosokra, sem a' hadvezérektől nem kívánunk művészi tökélyeket; ha nem terjesztjük ki egyes tudománynak körét, vagy személyeknek hatását mindennemű idegen vagy éppen ellenkező dolgokra: miért van az így egyedül a' vizek körüli munkálkodásokban? talán nem érdemel különös figyelmet csekély fontossága miatt? Sőt inkább, ha a' tárgy' nagyságát tekintjük, nevezünk csak egy akármilyen intézetet, mellynek czélja vagy következtése nagyobb lehessen, mint a' házában néhány száz négyszeg mértföldeknek részint víz alól egészen felmentése, részint az áradásoktól oltalmazása? e' mellett száz ezer posványok között és körül lakó hazafiak' egészségére, életök' hosszabítására ügyelet? talán nem sürgető; nincs veszedelem a' halogatásban? nincs, ha évenként ezer meg ezer károsultak' panaszait dugott fülekkel hallgatják; nincs, ha az évenként milliókra menő kártételeket semminek tekintjük — nem sürgető; ha nem sürgető kötelességünk a' hazafiakon minél előbbi segítés, az ön magunk jobb léte, előmozdítása, a' haza' legszebb, legnépesebb, legalkalmasabb helyein folyó vizek mellett fekvő használatlan földek' termékenynyé tétele — talán jobb időkre kell várnunk, míg illetén munkákba kezdhetünk? igen de mikor és honnét állanak elő jobb idők, mint mostani dicső fejlődelmünk' zivataroktól ment, békes, csendes uralkodása? Az idők, az alkalmas idők, a' boldog idők, mellyekre őseink méltáiban hivatkozhattak; kezeink közt vagynak; akaratunktól függ azokat magragadni, teljes erővel hasznunkra fordítani, mígnem vissza hívhatatlanul elreppennek. Talán a' vizépítési munkák' megítélése nem kíván mély tudományt, többféle körülmények' összevetett elítélését, hogy azokat a' tudományban járatlanokra is bátran lehet reájak' bízni? — Oh ne csalják meg azok, a' kik

így okoskodnak, magokat és a köztársaságot! — Ám nézzük tehát, annyi esztendőök óta, hogy majd itt majd amott vizeink' rendbe szedésével foglalatoskodunk: mit vittünk véghez így gondolkozván, olly temérdek reáfordított költséggel és erővel, mellyet ha össze tudnánk számítani, bizonyosan el kellene tőle iszonyodnunk; — 's vessük össze azzal, mit állítottak elő más nemzetek, hol a tudomány illően becsültetik gyarapítatik és a hasonlónak végbe vitele ahhoz értékre szokott bizattatni. Ne csaljuk meg magunkat, mert a vízi építések' jól elgondolása és kivitele széles tudományt, sok körülmények' egybe vetését, mély belátást, sok olvasás gondolkodás által kifejtett, megerősített ítélő tehetséget, 's tapasztalással gazdag, egyenes józan elmét kíván. Főképen pedig ne csaljuk meg magunkat azon kiküldöttségekben, mellyeknek némelly egyes tagjai igen gyakran nem csak illendő ... műtudományos készület nélkül szükkölködnek, hanem azon kívül egyszersmind érdekeik 's viszonyaik miatt elfogúltságokkal, fejökbe vert visszás gondolkozással teljesek; 's melly nehéz legyen azokkal a természet' legegyszerűbb törvényeit is általlátatni 's elismertetni, tudják azok, kik hasonló dolgok körül már forgottak 's fáradtak.

Többnyire úgy szokott lenni az úgy nevezett helyszínti rövid tanácskozásokban, hogy a nagyobb vagy is a tudományban járatlan és zajosabb, vagy is az ön haszonleső érdekekkel megvakított, a jelenkori csekély magános hasznot a jövő nagy és közönséges haszonnak elébe tevő rész veszen erőt; 's ha egy két dologhoz értő jelen van, annak nem szava és felvilágosítása kéretik, hanem tekintete az önzés' palástolására; 's ha valami rosszul ütne ki, a tudatlan kártevők' mentségére feltartatik. Az illetén fontos tárgyaknak elítélése nem egy két órái élénk, indulatos, néha személy-sértésektől sem ment vitákat érdemel, hanem nyugodt, érett, megfontolt elhatározásra méltó. Szóval, hogy mindent egybe foglaljak: A törvényes és politikai tárgyakat el kellene a műtudományosoktól választani; az elsőbbséget törvénytudó és hatalommal felruházott 's köztekintettel ékeskedő férjfiaknak általadni; az utóbbiakat elég tudományos készülettel bírónak vitásaik alá bocsátani, 's elhatározó ítéletet egyedül azoknak mélyebb, és a dolog' velejébe ereszkedő vizsgálataiktól felfüggeszteni.

Hogy a' miket előadtam, igen természetes legyen, úgy hiszem ki-ki könnyen által fogja látni; de más részről lehetetlen tagadnunk azt is, hogy:

Nagy része azoknak, kik a' tudományos osztályból vízi építések körül foglalatostkodnak, koránt sem olly készülletűek, kiknek tárgybeli véleményökhöz ragaszkodni 's elhatározásaikon bizvást lehetne megnyugodni. Ennek mi legyen oka, 's miként lehessen e' részben is nagyobb tudományosságot előhozni, fontoljuk meg.

Két kérdést teszek fel. Vallyon a' magyar nemzetnek nincsenek-e elegendő lelki 's elmebeli tehetségei, hogy mind eddig közöttünk nagy műtudós, vízepítő, mechanikus, vagy a' gyakorlatos matematikai tudományok' valamelyik ágában kitünő elme nem állott elő? Kétség kívül mindenki azt fogja állítani, hogy a' magyar valamint más nemzetekhez hasonlón vagy tán felmulva, egészséges ép erős testtel, szinte úgy a' természettől minden szükséges és egyéb nemzetekkel közös lelki tehetségekkel megáldatva születik. Továbbá ismét azt kérdem:

Vallyon ha a' legnagyobb eddig élt mechanikusok és matematikusok hazánk' kellő közepén, épen szívében születtek volna is, felemelkedhettek volna-e azon tudományos tökélyre, mellyben tündöklének? Talán kételkedünk, azt gondolván, hogy a' láng-ész minden akadályoknak ellenére rést tör magának, 's minél tovább vala elnyomatva, utóbb annál tisztább fénybe fejtí ki és ragyogtatja szép tehetségeit. — Ne kételkedjünk — valljuk meg, hogy azon nagy elmék, legalább mint műtudósok, köztünk porban és alacsonyságban maradtak volna. Nekik, hogy azon tudományokra adják magokat, mellyekben kül nemzeteknél magoknak és hazájoknak díszet szerzének, 's az egész emberi nemzetre lelki erejük által jótévő kihatással munkálkodnak: közöttünk vagy éppen szegény, vagy legalább nagyon közép értelmű szüléktől kell vala származniok; mivel a' hazánkban semmire nem becsült matematikai tudományokra mások, kiknek díszesebb fényesebb hivatalokra lehet kilátások, magokat bizonyosan el nem szánják; 's ha szükségtől nyomva, szegénységtől környékezve, minden jótévő segéd kéz nélkül útnak indulnak, elébb a matematikai oskolákat nagyjából végezni, aztután nem tudom hol, gyakorlást (praxist) keresni, s végtére vagy alkalmazás nél-

kül, mint sok szép tehetségekkel történik, pályájokban egészen felakadni, vagy alkalmazásra lelve, ha nem csekély és tisztességtelen hivatalban sinleni, legalább minden bizonnyal olly jövedelmetlenül kell szűkölködniök, mellyben napi szükségéiken kívül magok' kimívelésére, kívált itt hol közönséges intézetekről nem is álmodhatnak, kívántató felesleg épen nem marad. Ezen röviden de híven leírt fáradságos veszélyes út az, mellyet a' matematikai tudományt gyakorlóknak végezni kell, 's azon jutalom várja őket, mellyet előadók. De azon jutalom várja a' tudományokat nem ápoló hazát is, hogy midőn magát erőltetve teméntelen munkát és költséget hijába veszteget, sikeretlenül szélyel szór és pazarl; nem csak a' valódi műveltségben 's testi lelki erejének hathatós kifejtésében láthatón elő nem halad, sőt a' hasztalan iparkodások, a' dugába dült újabb foganatlan elővételek, ha mindig szerencsétlenül többször megújítatnak, végtére zsibbasztó, mindenre tehetetlen lankadságot hagynak magok után. 'S mi kevésbe telne ezen hazának, szükséges tudományyal felkészült ifjak' nevelése, azoknak illy sok tenni valók között hasznos foglalatatoskodtatása 's a' rólok egyszersmind a' köz jóllét' virágoztatására nem csekély befolyások szerint illó gondoskodás? és mi fizet dúsabb kamattal mint az emberi elme' művelése? Abban helyeztetik a' nemzeti gazdagság' apadhatatlan kútfeje, kimeríthetetlen forrása; abban van letéve nem csak elfogyhatatlan, hanem időről időre több jövedelmet árasztó kincse a' felemelkedésnek, a' szépre jóra hasznosra csüggedhetetlen előtörekedésnek.

A' legközelebb előadott két akadályok' összetételéből szükségképen egy harmadiknak kell származni, melly a' haza' virágzásának felakasztására vagy szintén lenyomására nem kevésbé veszedelmes a' fenntebbiéknél. T. i. midőn vízi igazításaink' közönséges folyamata szerint, a' helybeli vizsgálatokat főkép törvénytudósok teszik, 's a' hozzájuk adott földmérők, kiknek a' műtudományos tárgyakban felvilágosítást kellene tenniök, igen gyakran magok is tudományban járatlanok: nem lehet más-kép, mint hogy a' sokféle ellenkező oldalokról felfogott 's össze nem egyeztetett, fel nem világosított viták, azontúl is elhatározatlan maradjanak. Innét ered, hogy a' veszedelem és károsulás elébb itt van 's keresztül megyen, mint a' hosszas tanácskozásnak vége szakasztatik.

De ezen utóbbi akadály meg fog szünni a' két elsőnek elhárításával; minek okáért minden ide tartozókat nagy részint vagy elmondva, vagy legalább illetve lenni gondolok, ha átmenőleg megemlítem: miként kellene dolgaink' folyamatját intéznünk, hogy az eddigi hibák meggyógyosoltassanak. A' miket e' tárgyban felhozandóknak vélek, először röviden egy tömegbe foglalom.

Műtudásaink, helyesebben mondva azok, kiknek hivatások 's rendeltetésöknél fogva azoknak kellene lenni, és azoknak tartatnak, ritkán ékeskednek olly tudományos készüllettel, hogy belátásaik' helyes voltára mint bizonyos alapra építhessünk. Az ezek által készített tervek' megvizsgálása, elítélése, helybehagyása 's nagy részben kivitele azontúl olyanokra bizatik, kik az illető tudományokban épen járatlanok; sőt azoknak ítélet tételök is, sokszor helybeli silány, kifejtetlen, magános, nem pedig a' nagy közhasznót néző vitatkozások által háborítatik; végezetre a' sok béavatkozottak közül, sem a' szerencsésen végre hajtott munkálat' érdeme' jutalmára senki számot nem tarthat, sem a' sikeretlenek hibájáról senki különösebben meg nem kérdehetik; sőt a' mi legroszabb, magából a' már számtalanszor megesett kárból is, mivel a' tett hibák rendszeren setéségbe temettetnek, a' köz jóra nézve avagy csak annyi haszon sem háromolhat, hogy legalább azok, 's azoknak következtetései egybe vetetvén, 's tisztára hozatván, másokat tapasztalással gazdagítnának, 's hasonló esetekben intő például lehetnének.

Fájdalom hogy a' köz jó' nagy hátra maradására, a' dolgoknak ezen néhány sorokba előterjesztett képe, sem nem hűtelen másolat, sem legkisebbé meg nem nagyított előadás; és noha épen nem készakartva vannak képtelenségek egymásra halmozva: még is szembetűnőképen igaz, hogy munkálataink' sikeresebb fogantására épen azokkal, mellyeket legközelebb röviden összefoglaltam, ellenkező rendelkezések kívántatnának.

Műtudásainknak illendő tudományos készüllettel és tapasztalással felkészülve kellene lenniök; 's a' helyett, hogy sokan ollyaknak adják ki magokat 's ollyaknak tartatnak, azoknak ügyességök belátások 's tudományok felől okoknál fogva kellene meggyőztetnünk. Azonban mi történik:

Oskolai futások' első kezdetétől fogva, semmi vigyázó szem csak mellékes figyelemmel is a' jeles talentumok' kifejlését nem kíséri; semmi

vezető kéz a' legnehezebb, legmélyebb, legfárasztóbb matematikai tudományok' tikkasztó pályáján csüggedező szorgalmat útba nem igazgatja, avagy kies jövendők' s a' hosszan tartó megerőltetett iparkodás' érdemlett jutalmának reménye nem kecsegteti; egyetlen egy akár közönséges akár magános intézet nincs, mellyben avagy csak a' legszükségesebb tudományos kútfők feltalálatnának; oskolából kiléptök után nem fogadja ölébe, nem veszi fel, nem ápolja dajkáló kebel az erősödést kívánó jeles tehetségeket; nem különzi el közönséges gond a' reménnyel biztató elmebimbókat, semmi választás a' jelesek és nem jelesek közt nem tétetik; s ha tétetik, az elsőbbek' hátra maradásával az utólsóbbak' előmenetelére szolgál. Ezen utóbbi mondás képtelennek látszó lehet, de hogy úgy vagyon, szükség felvilágosítani.

Azon nagy principium, hogy a' különböző munkák' itéletes elválogatása s külön osztása által, az általános munkának foganata tetemesen nekeddik, mindenféle munkákra annál inkább alkalmazható, minél inkább különböznek azok egymástól, s mivel a' lelki tehetségek és munkák a' testiektől leginkább különböznek; ezen két neműeknek egymástól elválasztására már első tekintettel főképen reá illik. Ezen szempontból nézve műtudósainknak (kik akármi névvel föld- vagy viz-mérőknek, ingénieuroknak stb. neveztessenek mind egy, mert a' név a' készület' hiányát ki nem pótolhatja) a' kézművek s mesterségek, különösebben a' száraz földi és vízi építések, és erőművek' összealkatásának tudományos részére kellene fordítani elméjüket. Most egészen megfordítva a' földmérőtől, a' helyett hogy annak felsőbb lelki tehetségeire volna figyelem, inkább építő és rajzmesteri csupa kézi ügyességek kivántatnak, mellyeket kivált olyan földmérő, ki elméjét valóban a' maga körébe tartozó tudományokra fordította, olly tökéletességre, mint azok kiknek egész életök tulajdonképen azon kézi mesterségek üzésében telik, semmi esetre nem vihet. De ha arra vihetné is, a' kézi mesterségek és ügyesség az által a' földmérő személyében hasztalanul megkettőztetnék ugyan; ellenben pedig kiknek leszen foglalatosságok a' felsőbb elrendelés, a' jó izlés, a' különbféle találmányok' összehasonlítása, szigorú meghíralása? kiktől kell várunk a' teremtő genie' munkásságának minden bámulandó születményeit? A' fél kézműves és fél tudóstól bizonyára nem; de szintűgy

nem a' csupa kézművestől is; mert annak munkássága testi ügyesség' szerzésére lévén szánva, sem a' tudományokba olly mélyen mint arra nézve megkívántatnék nem hathat, sem ízlését a' philosophiai aesthetika' szabályai szerint nem mivelhette, sem a' természet' törvényeinek 's dolgok' tulajdonságainak ismeretével nem gazdag, sem az össze vagy ellen munkálkodó erők' sullyirányát, mellyeket csak igen mély tudománynyal lehet világosságra hozni, számba nem vehette; — 's végtére ott vagyunk, hova folytatott útunkon bizonyosan el kelle jutnunk, hogy munkáink mindig egy oldaluk lévén, soha megkívántató tökélyben elő nem állhatnak. Még is mind eddig a' megüriült tudományos helyek, a' szükséges ismeretekkel korántsem bíró, többnyire csupa kézművesekkel pótolattak; a' folyamodók ügyességöket csupa rajzolatokkal bizonyítgatják, 's a' szerint ítéltetvén a' testi ügyesség (a' mire fenntebb czéloztam) az elmebelinek épen a' tudományok' országában is leggyakrabban elébe tétetik.

Miképen kellene tehát tudományos dolgainknak folyniok? arra azt felelem: úgy, mint míveltebb nemzeteknél, kik előttünk útát törtek, kiknek példáját a' valósággal jóban hasznosban szépben kellene követnünk; nem pedig hivalkodva nyelvöket, öltözetöket, apró szokásaitkat majmolgatnunk — és épen ellenkezőképen, mint mind eddig honunkban folyni tapasztaltuk. Kül nemzeteknél a' mütudósok közönséges intézetekben nagy gonddal neveltetnek, tehetségeik' kifejtésére minden szükséges eszközök kiszolgáltattak: mi nem csak minden hasonló intézetek nélkül, sőt könyvtárak nélkül is szűkölködünk, vagy könyvtárainkban a' leghasználhatóbb jeles szerzők' munkái fel nem találhatnak, mellyeket a' jövedelmetlen hivatalokban sinló tudósoknak megszerezniök épen nincs tehetségökben. Kivül a' jeles elmék tehetségökhöz szabott elmebeli munkákra alkalmaztatnak: ide benn hibás megfogással a' tudomány kézi mesterséggel zavartatik együvé, 's épen az által elnyomatik, lealacsonyítatik; kívül nagy tekintetű férfiak nem tartják méltóságokhoz illetlennek, a' valódi tudományokkal valódilag is foglalatoskodni: ide benn ritkán találkoznak néhány kedvellők, kik ha bár elméjüket azokon nem fárasztanak is, legalább figyelmök' 'egy részét előmozdításokra kiterjesztenék; kívül a' nagyobb munkákat tárgyazó tervek előlegesen közzé tétetnek, a' hozzá értőknek több oldalu vizsgálatai, a' mellettek szóló

vélemények, az ellenek tétethető kifogások nagy szorgalommal össze hasonlítanak: nálunk egy kettőnek felületes véleménye kérdeztetik, azután bármilyen ellenmondásokkal teljes terv készül, sokszor a' mint jön, minden nyomos vizsgálat nélkül rögtön elfogadtatik 's munkába vétetik; sokszor ismét végére mehetetlen hosszú halogatások után is, még sem a tiszta fényre hozott igazság, hanem történet, hozzá nem értők' szava' többsége, vagy tekintet határoz a' legkényesebb tudományos kérdések és vitatkozások felett. Kivül a' fő felügyelet olyakra bízattathatik, kiknek mind polgári helyzetök, mind közönségesen elismert tudományos níveltségök a' jó kimenetelről kezeskedik: nekünk mind addig míg tudományt szerzeni tanulás nélkül lehetetlen marad, nagyobb tekintetű 's értékű hazánkfiai pedig a' leghasznosabb gyakorlatos tudományokat nem mondom hogy lenézik, (mert a' kül nemzetek' példájok után, kiket csekélységekben örömet követnek, azokkal büszkélkedniök kellene) hanem azoknak tanulását fáradságosnak, kényelmeikkel ellenkezőnek találják: a' közbevetlenül végre hajtó testnek ezen minden tekintetben foganatos munkálatát reménylenünk épen nem lehet.

Ezen főbb akadályok hátrálják minden közönséges munkálataink' kívánt sikerét; ezek fognak ellenünk szegülni kiváltképen a' Dunának előveendő regulázásában is; mellyeket röviden illetvén ezentúl szorosabban a' Duna regulázásához tartozó észrevételekre általmgyek.

A' fentebbiekben már érintettem, hogy eddigi ámbár tetemes munkálataink a' Duna körül, minden rendszer és egybefüggés nélkül tétettek, annál fogva kívánt foganatjok sem nem volt, sem nem lehetett. Munkálatinkat igen természeti renddel két fő részekre oszthatjuk, t. i. azok vagy a' vízágý' igazítását tárgyatták, vagy az áradások' feltartására célloztak; maga munkálatainknak ezen két fő neme sem, annál inkább annak részleges kivitelei nem valának a' tudomány' elveihez alkalmazva. Ugyan is tekintetbe nem vévén egy részről, hogy az áradásoknak fő oka a' vízágý' rendetlenségei, és hogy a' meder' rendetlensége áradáskor a' nagyobb erőt hol egy hol más felé veti: az áradások feltartására olly mentő munkák használtattak, mellyek nem lévén az ellenszegülő erőhöz mérsékelve, azoknak ellent nem állhatának; más részről, ismét a' meder' igazítására — és ismét nem vévén tekintetbe sem az áradáskori

felette megnevelkedő víz' erejét, sem annak szüntelen tartó lassu munkálkodását: oly eszközöket vettünk elő, mellyek vagy elégtelenek valának, vagy újabb rendtelenségeket okoztak. Különösen a' vízagy' igazítására a.) Sarkantyuk, b.) Átszegések (transectio) alkalmaztattak.

a.) *A' Sarkantyukra nézve.* Ha a' Duna' erejét 's munkálatait helyesen egybevető 's elítélő okoskodás meg nem győzhetne is bennünket, de eddigi sokba került tapasztalásaink eléggé mutatják, hogy sarkantyukkal a' Duna' ereje ellen szembe szállanunk csupa elvesztett idő költség és fáradság. Helyesen használhatóknak sarkantyuk kis vizeknél, mellyek erejének ellent állhatnak, mellyeknek sem mélységök sem szélességök nem igen tetemes lévén, kevés hosszzsal a' víz' sodrát el lehet érni és más felé téríteni, 's a' nem felette nagy mélység igen sok reá vesztegetett munkát és költséget nem kíván, megigazítások helyre állítások vagy mindenkor jó karban tartások sokba nem kerül stb. Ellenben az egész Duna' mentében alig, vagy talán alig sem lehet olly sarkantyura akadni, melly vagy kívánt fogamatot hozott volna elő, vagy elébb utóbb a' víz' ostromló dühösködésének prédájává nem leve. Hogy ez így legyen, a' Duna' tulajdonságaiból következik. Ugyan is a' nagy szélesség miatt, kis görbületknél a' víz' sodra a' partoktól még igen távol jár, annál fogva a' partokat lassanként emészti, nem pedig szembetünöképen szaggatja; mikor pedig annyira közeledett, hogy a' partok észrevehető rongáltatásnak vannak kitéve, már akkor a' görbülés is nagy, és a' víz' ereje ellen küzdés vagy lehetetlen vagy nagyon kétséges. Ide járulván pedig azon kívül hogy az áradások rendtlenek, sokszor egyszerre és felette nagy erővel rohanók, innét könnyű általlátni, miért nem lehet a' szokásként későn épített sarkantyuknak sem elég ellentálló erejük sem várt fogamatjok. Ha a' Dunánál sarkantyukat a' megmaradhatásnak és kívánt fogamatnak bizonyos reményével akarnánk építeni: azokat sokkal gyengébb görbületek' öblébe kellene rakni, mint most közönségesen rakattatnak; illy helyeken pedig más partmentő szereket p. o. ültetések, sövényfonásokat stb. kevesebb költséggel és szinte hasonló fogamattal lehet használni. Jobban javasolhatóknak a' már ártalmassá válni kezdő görbülések és kanyarulatok' elejénél 's végénél, hogy a' víz' ereje a' kanyarulat' nyakánál egymás ellen irányban szorítássek, 's így utóbb az átszegés bizonyosabb

foganatúvá tétessék. Különben is a' jól el nem sült átszegésekbe sarkantyuk által szokás a' vizet szorongatni, melly mód az átszegés' elkészülte után kétes kimenetelű. Jobb volna azt, az úgy is láthatóképen nehezen végre hajtható átszegéseknél eleintén alkalmazni 's későbben átszegéssel a' víz-sodra' két egymásnak megfelelő irányát egybekötni.

b.) Sokkal sikeresebben használtattak az átszegések (transectio), mellyek mindazonáltal sem nem annyi számmal tétettek mind ekkorig, hogy azok által a' víz' ágya nagy darabon felette javulhatott volna; sem olyan helyekre, hol a' segedelem szükséges lett volna ugyan, de a' görbülés bizonyos nagyságot (némellyek különösen a' Dunánál a' görbeségnek három, négy, öt 'stb. akkora hosszát tartják megkívántatónak, mint a' mekkorát az átszegés' hossza teszen) el nem ért, nem alkalmaztatnak. Kivált ezen utóbbi hibás feltétel sok kárt tett és tehet azután is mind a' Duna' mind más vizek' rendbe szedésénél. Sem a' Duna, sem egyéb vizek nem azért cserélik fel régi árkaikat újakkal, mert az utóbbiak háromszor négyszer 'stb. rövidebbek a' réginél; hanem bizonyosan azért, mivel az új háromszor négyszer rövidebb árokban könnyebben 's elevebben lefolyhatnak: ellenben mihelyest a' lefolyás' akadályai miatt, ha szintén rövidebb árokban is, a' víz nehezebben folyhat, ezen új rövidebb árokért régi hosszabb árkat bizonyosan nem fogja ott hagyni; 's ha ez ellemondhatlanul igaz, úgy az átszegésnek sikerülhetését is nem csupán a' kisebb vagy nagyobb hosszúság, hanem más ide tartozó körülmények fogják elhatározni. Illyen körülmények mind azok, mellyek a' régi lefolyást akadályozzák p. o. ha a' régi árok rendetlen, szigetes, zátonyos, felettéb' széles, vagy idomtalan kereszt-metszésű, tisztátalan 'stb. az újat ellenben segítik, p. o. ha az új árok rendesen vésett, kivált ha megkívántató egész mélységben és szélességben kiásatik, hogy a' víznek a' maga árka' elkészítésénél dolga nincs, ha a' víz neki tódulásával egyenes irányba hozatott, 's végtől ismét a' régi árokba úgy eresztetett, hogy a' régi árok' vize ezen új árokét semmiképen fel nem tartja, 'stb. hasonló körülményekkel látnivalóképen a' csak kétszer vagy másfélszer rövidebb átszegés is hamarább sikerülhet, mint ellenkezőkkel a' négyszer ötször rövidebb átszegés. Átalában minden átszegéseknél főképen arra kell vigyázni, hogy a' víz' ereje egyenesen az új csatorna' tor-

kába szögelljék, kiömlésénél pedig a' fő árok' vize által fel ne tartóztassék; melly elővigyázattal még azt kell a' szükséges adatokból kiszámítás alá venni, hogy az új árok' vize nyerhet-e a' régi árokét észrevehetőleg felmuló közép sebességet (mennyit kelljen, azt csak tapasztalásból és helybeli körülményekből lehet elítélni), és az ásandó új ágy' mértékeit ahhoz képest szabni.

ÁRADÁSOK ELLEN

Egyedül töltések használtattak; mert a' mi fő mentő szer volna, hogy a' vizágy' rendbe szedése által az egész víz' színe alább szállításék, ezen alászállítás a' már említett aprólékos és többnyire fogatlan igazításokkal éppen nem eszközölthetett. Azon kívül a' töltések körül is tetemes hibák estek. Ugyan is, mivel a' mint már érintettem, a' vizágy' rendbe hozására kevés gond fordítván a' maga romlott állapotjában megmaradt meder mellett, a' rendetlenségekre 's a' víz' nagyobb vagy kisebb megtámadó erejére nem ügyelve, mindenütt egyenlő ellentátható erővel huzattak; másutt ismét félre értett gondos óvakodásból, hogy az árviznek több helye legyen, vagy a' mint mondani szokták, az árviz össze ne szorongattassék, a' partoktól felette messzére tétetvén gyakran alacsony helyekre estek, hol a' magos víz a' töltések' fenekeire nagy erővel nehezkedett 's alólról-átfalhatott; gyakran mocsáros seppedékes földre alapítottak, hol magának a' fenéknek mineműsége miatt ellent nem állhattak; gyakran a' töltés' aljának a' fenék-földdel szoros egyesületére is ügyelet nem volt; ott, hol az ágy' rendetlenségei miatt a' víz nagyobb erővel ellenek szögelltet, ezen körülményt soha tekintetbe nem vévén meg nem erősítettek, sokszor hirtelenében porhanyó földből összehányatván árviz' érkezéig meg sem ülepedhettek: az ezen 's több efféle tetemes hibákkal készült töltéseknek szükségképen minél hamarább végromlásra kelle jutniok. De ha ezen előszámlált hibák el nem követteték is, annyi bizonyos, hogy általában az eddig épített töltések' egymástól távozása felette különböző, melly árviz' idején éppen azon rendetlenségeket szűli, mellyeket okoznak a' közönséges vizek hol széles hol keskeny mederben 's az által neveli a' vizágy' eredeti rendetlenségeit. Illyenek ezek: A' nagy szélességből keskenyre összeszoruló töltések feltartják meglankasztják a' felettébb igen széles töltések közé vett árvizet;

azon feltartóztatott viznél az iszapolás, öntések, szigetelések tetemesen nevedkednek 's minden árvíz után a' fő árkot még nagyobb rendetlenségbe hozzák. Hasonló befolyások van a' keskeny és alább szétterülő töltéseknek az alsóbb helyekre nézve, hogy t. i. a' keskeny töltések között sebesebben lefolyó árvíz a' szétterülteknél ismét meglankad, az iszapolásokat hordalékot szétönti 's ott hagyja, épen úgy és azon oknál fogva, mint a' folyók' medrében minden szorulatoknál alól és felül szigeteléseket származni tapasztalunk. — Ha az egymástól nagy távolságra tétetett töltések valamely görbület mellett vagynak, alább pedig az egyenesre igazodott vizágnál újra öszszeszorulnak: a' görbület' domború partján mindig mutatkozni szokott iszapolás annál inkább terjedez és a' viz' sodrát a' homorú part felé hajtván, ezen part mind inkább rongáltatni és veszedelmeztetni kezdődik; mellyet szinte így, hasonlóképen az alsó kanyarulatoknál is kell érteni, ha ott ismét a' töltés szétterül. — Jégjáráskor a' széles helyeken lassu viz a' jégtáblákat nehezen viszi elébbre; 's ha elébb a' széles helyek megtelnek, azután ezen széles helyet elfoglaló tábláknak keskenyebb szorulaton kell tovább menni, kivált ha a' szorulaton felül, mint lenni szokott, még kanyarulat is van: könnyen jégtorlat 's az egész ágy' elzáratása, abból ismét pusztító árvizek, a' töltések' meghágása szétszagattatása következnek stb. stb.

Az eddig előadottakból tehát érthető mind az, mi hibák szoktak elkövettetni a' részletes igazításokban; mind az, hogy az ilyeneket is bizonyos rendszer, előrelátás és mind felül mind alól nagy darab' mentében, vigyázattal kell mind kezdeni mind végre hajtani. Főképen semmi érdemök nincs a' nagyon helybeli igazításoknak, mellyek úgy szólván csak egy pontra hatnak, azon kívül pedig ha egyébiránt eleje nem vétetik, újabb rendetlenségeket 's több kárt mint hasznót okoznak, melly kiváltképen a' rosszul helyezettett sarkantyukra illik.

A' részletes igazítások abban különböznek az általánosoktól, hogy itt a' folyamnak kis darabjára, t. i. akkorára, mennyit különösen a' helybeli körülmények kívánnak 's vagy egyeseknek vagy legfelebb egyes törvényhatóságnak ereje meggyőző, van tekintet, 's a' fő figyelem inkább magunk' mentésére, mint a' folyam' általános haszonvételére fordítatik. Hogy az illetén részletes igazítások sikerülhessenek,

1.) Tudni kell az igazítandó darabnak egész kiterjedését, melyet kivált a' teendő igazítás' neme határoz meg; p. o. ha valamely görbületnek kellene kiegyenesíteni vagy csendesebbé változtatni, az igazítandó darab a' görbület' felső és alsó partjai közé esnék; ha töltés készítésre volna czélozás, az igazítandó darabnak egész nagysága a' töltéssel összekötendő két partok által adatnék stb.

2.) Mind felül mind alul, előre meg kell itélni: mennyire hathat igazításunk' munkálata? 's nem lesz-e annak a' felső vagy alsó részekre ártalmas befolyása? vagy megfordítva, a' felsőbb és alsóbb helyzetetések nem tehetik-e igazításunkat foganatlanná? Hasonló akadályoknak mindenek felett elejét kell venni.

3.) Ki kell eszközteni a' meder' szabályos (normalis) szélességét rendes vizeknél és ugyan azt áradásoknál. Azután

4.) Mindenek felett a' víz' ágyát, a' mennyire lehet, rendbe kell hozni, szabályos szélességre vonni, a' nagyobb nem csak ártalmas hanem ártalmassá lenni kezdő kanyarulatokat is kiegyenesíteni, minden iszapolásokat és apró szigeteléseket eltávolztatni, 's úgy végezetre

5.) Az áradásoktól oltalmazó töltéseket egymástól illendő szabályos távolságban és mind azon hibáknak elhárításával, melyek fenntebb említettek, felépíteni.

Egy folyamnak egész kiterjedésben többféle tekinteteből, általánoson pedig abból, hogy semmi vagy minél kevesebb károkat tegyen, azon kívül a' lehető legnagyobb haszonvételre alkalmaztassék, mint a' tárgy sokkal nagyobb és szélesebben kiterjedő, szintén úgy sokkal több előre látást, egybevetést, tapasztalást és szorgalmat kíván. Mind azt előadni, magának egy egész tudománynak foglalátja; azonban szabad legyen néhány fő elveket a' 'Dunára' alkalmazni.

1.) A' mi a' Dunának szabályos szélességét illeti, az, egybe vetvén az egész Duna' mentében találtató többféle szélességeket, 's meggondolván, hogy igazított állapotjában a' víz' elevenebb sebességet nyer, 's annal fogva a' mostani rendszerént találtató szélességnél kevesebbel is megéri; 120 öltől 150-ig megállapítandónak vélném. Kevesebbel nagyon rohanó lehetne, többel pedig nem lenne elegendő ereje a' maga ágyának folyvást tisztán tartására, a' kavicsnak és hordaléknak tovább vitelére.

2.) Mivel az áradások gyakran igen hirtelen jönnek, mellyeknél a víz' színe' változása nagy, 's azon kívül hogy ilyenkor a' sebesség felette nevededik, még a' víztömeg is a' közép vizét kétszernél felebb múlja; hogy mind a' rohanó sebesség mérsékeltessek, mind pedig hely legyen az árvízzel együtt nagyobb mennyiségben tóduló hordaléknak lerakására, és még a' kiöntésektől feltartóztatott nagy víztömegnek is illendő víz-ágy szereztessék: az alacsonyabb részeket töltésekkel kellene oltalmazni, mellyeknek ismét egymástól 's a' korona' középeitől vett távolságokat elégséges lenne 390 — 400 öltre szabni. Sokkal keskenyebbnek nem, mert különben az árvizek igen rohanókká lehetnének 's az ellenök vetett töltéseket megszagatnák; sokkal szélesebbek sem, mert a' mostan találtató Duna' partjai, mellyeket még a' legszokottab áradások által nem hágnak 's annál fogva egyik ponttól a' másikig töltésekkel egybekötendőek lennének, körül belől ezen mértéket tartván, ha a' töltések szükségtelesen sokkal szélyebb tétetnének; abból azoknak egyenetlen szélességei és szorulatai származnának, mellyek ártalmasoknak lenni fenntebb megbi-zonyítattak.

3.) A' Dunának egyik fő rendetlensége Pozsontól Gönyűig terjed. Ezen rendetlenséget okozzák a' felette eltágult vízágy, a' sok hordalékok, szigetelések és kavicsolások. Hogy a' fenntebb mondottakat ide alkalmazzuk, legelőbb a' lassu folyásu ágakat, kiszakadásokat és csendesebb görbületek' öbleit kellene lassanként feltöltetni, megelégedvén vele, ha az a' legkisebb víz' színe felett elejénte 10-re, vagy ha kevesebbre is, eszközölhető. Az előadott bánásmódnak többféle hasznai lennének. Ugyan is az így felfogott és a' rendetlen ágakból 's lassú görbülésekből kiszorult víz a' fő ágyba vévén magát, azt inkább kimélyítené, a' fő ágy a' lassúbb görbületek' eltöltésével mind egyenesebbé lenne, mind pedig a' partok az azon helyen történhető erősebb megtámadtatástól őriztetnének; a' nagyobb kanyarulatok azontúl még inkább szaggatnának ugyan, de a' Duna' ezen szakaszán a' föld többnyire elkavicsolt és terméketlen lévén, azon szaggatás nem hogy kárt tenne, sőt a' görbületet annál inkább átszegésre érlelné; a' termékeny helyek' és faluk' ideigleni oltalmazásáról, míg az igazítás egészen végre hajtának, előlegesen lehetne gondoskodni. — az új származandó rendetlenségek mindjárt kez-

detben könnyen elháríthatnának, 's végezetre az illetén lassanként kezdett munkát csekély erővel 's költséggel, leginkább csupa sövény fónásokkal 's ültetésekkel lehetne mind megkezdeni mind tovább folytatni a' fő munkát, t. i. a' rendetlen ágak' eltöltését, az ágynak kitisztítását és megegyenesítését magának a' Dunának ezen munkálat' folytatában mindig célra intézett és szüntelen nevededő erejére bizván. Így lehetne tovább tovább mindig keskenyebb szélességre a' Dunát össze szorítani, kiegyengetni 's partjait magasabbra feltölteni, mignem utóljára azon helyeken, hol az elkészült szabályos szélesség után is az árvizek kiömölhetnének, a' már fenntebb meghatározott mértékekkel az áradásokat feltartóztató töltések lennének építendőek. Ez volna egyik mód a' Dunának mondott szakaszon rendbe szedésére. Mert az egész viz' erejével rögtön szembe szállani, valahol, ha bár kis darabon is, egyszerre rendes lefolyást eszközölni, 's általában akármilyen erőltető eszközökhöz nyulni akarni, arra a' merész vízépítőt is csak hiú reménység és Dunánk' tulajdonságai' nem ismerése bátoríthatja.

Egy másik és talán ajánlhatóbb 's bizonyosabb foganatú mind pedig kevesebb költségbe telő mód lenne, az egész Dunának mostani fellelte rendetlen ágyából egészen új csatornába vétele. Minthogy azonban annak mind bővebb kifejtésére, mind a' fenntebb javasolt regulázás' módjával össze vetésére és egybe hasonlítására még eddig mindig szükséges hydrotechniai adatok általában hijának, arról bővebben sőt csak hozzávetésképen is szólni éppen nem lehet. Ellenben, hogy

4.) Az alsóbb Dunán Patajtól Vukovárig csak valamennyire is rendes lefolyás eszközöltethessék, igen sok átszegéseket kellene tétetni, azon kívül hogy azon átszegéseknek is sikerülhetése, a' többnyire összeálló tömött föld, és akadályokkal teljes mocsárok miatt vagy éppen lehetetlen, vagy igen sok költségbe kerülő volna, 's ha még ezen nehézségek igen nagy munkával meggyőzöttetnének, az ottani mocsárok lecsapolásáról, 's az alacsony partoknak árvíz felett felemeltetésekről kellene tovább gondoskodni: mind ezen sok nehézségekkel össze kötött munkákat elgondolván, úgy látszik, hogy semmi más legalább javasolhatóbb mód nincs, mint az, hogy ezen szakaszon minden egyéb kétes foganatú munkálatokat félre tévén, a' Dunának egészen új csatorna ásattassék. Ennek is

irányát 's mértékeit a' békövetkezendő további hydrotechniai mérések-
ből lehetne elhatározni; annyi azonban előre reménylhető, hogy az új ár-
kot Gákovanál a' Mosztonyába, melly úgy is elhagyott Duna' árkanak
mondatik, lehetne vinni, Rác Militicsen alól pedig onnét kieresztvén,
Futaknál a' mostani Dunával egyesíteni; ez által a' csatorna ásásnak egy
negyed része megkiméltetnék.

Végezetre jól tudom, hogy mind ez, mind minden hasonló kez-
demények ellen amaz örökös mindent felforgató ellenvetés szokott té-
tetni: „*Sok költségbe kerül, nincs pénzünk.*“ Az első igaz lehetne, ha
azon költség szükségtelenül és hijába pazaroltatnék; igaz lehetne, ha
magát nagy nyereséggel vissza nem fizetné; igaz lehetne, ha úgy is, sőt
épen így, ha Dunánkat rendszeresen nem igazítjuk, ezen különben soha
el nem érhető célra minden reménylhető foganat nélkül valóban sok
költséget nem vesztegetnénk; végtére igaz lehetne, ha szűk körünkől
ki nem tekintvén észbe nem vesszük, mit áldoznak fel külső nemzetek
a' szorgalom' élesztésére 's közlekedés' könnyítésére: de ha a' Duna' igazí-
tása egyiránt hasznos és szükséges, ha a' reá tett költséget csupán az
árviz és mocsárok alul felmentett föld tizszeresen is vissza pótolja, a' ke-
reskedés' és szorgalom' élesztésére pedig kiszámíthatatlan befolyással hat;
ha néhány évek alatt úgy is sikeretlenül céliránytalan igazításokra, sőt
gyakran ártalmas munkákra, annyit költöttünk fáradtunk, hogy szinte
annyi erővel jól intézve a' Duna' nagy része rendbe szedhető vala; ha
jól készített terv nélkül további iparkodásink is láthatóképen hasztala-
nok lesznek; ha azokat a' költségeket, mellyeket közlekedésök' könnyí-
tésére a' kül nemzetek évenként kiadnak, azon rávitelesen csekélységgel,
mellyet nekünk a' Duna' rendbe hozására kellene fordítunk, egybe vet-
jük: ugyan nem tudom, miként lehessen mai felvilágosulásunkkal, is-
méreteinkkel a' nemzetek' előmenetelét mindennapi látásunkkal, hal-
lásunkkal, tapasztalásunkkal, a' míveltség' kinyílt szép pályáján elő-
törekvésünkkel, a' köz jó mellett heves buzgólkodásunkkal, 's tulajdon
önboldogságunk' forró ohajtásával megegyezőleg az egész nemzet' és haza'
újjá születésére illy nagy befolyású munkát hasonló ellenvetésekkel to-
vábbra is késleltetni, hátra tartani, megakasztani. A' szomszéd nemze-
teknél mindig vagy kezdetben, vagy készületben van valami jeles munka

és vállalat; az angol roppant műveknek csak hallása is bámulásra gerjeszt; Franciaországban legközelebb a' Párizsból Dieppebe vivő vasút előlegesen 40 millió, hogy ha pedig egyenesen Calaisba húzatnék, 70 millió frankba kerülőnek becsültetett, sőt az egész közlekedés' helyre állítására mostanság közre bocsátott terv szerint a' 10 esztendő alatt elvégzendő munkálatok' ára összesen 2000 millio frankra emelkedik: 's mi ide haza borzadozva hallgatjuk, ha valaki egy két millió forintra menő javításokról beszél. 'S mikor érjük mi utól így tévén így gondolkodván, a' már előttünk úgy is messzére haladt nemzeteket, ha nemcsak tehetlenek vagyunk sebesebb léptekkel utánok credni, sőt arra sem vagyunk képesek, hogy már egyszer valahára a' sok kétkedés gondolkodás után neki induljunk, annyival inkább velők irányos sebességgel fussunk.

Hogy nincs pénzünk, ez csak úgy igaz, ha mellé tesszük: a' *közjó' előmozdítására nincs pénzünk*, és csak addig igaz, míg egybegyült országos rendeink, egy köz építéseket tárgyazó, alapítványról rendelést tesznek. Sőt ha itt is más nemzetek' példáját alkalmazván, a' közönséges alapítványból csupán kölesön felveendő tőkepénzek' kamatai biztosítatnának, a' közmunkálatokból pedig, különösen a' Duna' rendbeszedéséből háromlandó, bizonyosan tetemes haszonnak egy része, részint az adósság' enyésztesére, részint az alapítvány' öregbitésére fordítatnék: ahhoz képest hogy hazánkban különösen a' vizek' igazításai a' reájok tett költséget igen sokszorozva adják vissza, kevés alapítvány is, rövid idő mulva sokra szaporodnék 's idővel minden nemű közönséges munkálatainknak végre hajtására, csalhatatlan pénzbeli segéd eszközt szolgáltatna.

GYÖRY SÁNDOR.

VII.

A' KÖC' NÉGYSZEGÍTÉSÉRŐL. *)

A' mathesis már több mint két ezer év óta dicsekszik semmi más tudománytól el nem ért nyilvánosságával; vannak mindazáltal nehézségei

*) Quadratura circuli. *Kög* annyi, mint latinul *circulus*; különböztetés végett a' *kör* szótól, melly annyi, mint *periphéria circuli*. Határozottság a' műszó'

és fogyatkozásai, mellyeket teljesen elhárítani a' legélesb elméjü nyomozónak sem sikerült. Ezek' némellyikét csak az avatottak látják; következőleg csak ók vehetik figyelemre 's legyőzésén csak ók törekedhetnek. Némellyeket ellenben a' legrepkényebb elme is észre vehet, 's ezeket természetesen kiki esméri, ki csak megizelíté e' tudományt. A' mathesis' emé' fogyatkozott részéhez számlálják rendszerént a' kög' négyszegítését. Ezen feladás a' tizenötödik század óta soknak volt időpazarló 's erőt ölö veszzőparipája, sőt hazánkban is már néhányan jelentek meg ezen, sok bajjal járó de koszorúval nem igen biztató, pályán. Ha, kik e' kérdéssel bajlódnak, azt mivoltikép értenék; alig ereszkednének illy hálaadatlan fejtegetésbe. Honnan talán nem lesz szükségtelen előadni: mi-ben áll tulajdonkép ezen feladás, mit tettek feloldására a' legjelesb fők, 's mit gondolhatni még elérhetőnek.

Négyszegíteni a' kögöt annyit tesz, mint olly négyzetet (quadratum) készíteni, melly annak külszinével (superficies) megegyez. Rendszerint az is kívántatik, hogy ezen alkotás egyedül egyenes vonal és kör által vitessék végbe. A' négyzet' külszinét számmal fejezzük ki és viszont készíthetünk olly négyzetet, mellynek külszinét bizonyos adott szám fejezi ki; honnan a' kög' négyszegítése tulajdonkép azon szám' felkeresésében áll, melly külszinét kifejezi.

Már az Archimedes megmutatta állításokból következik, hogy a' kög' külszinét úgy lehet kiszámítani, ha sugara' második hatalmát az áltmérője (diameter) és köre közti viszony' hányadosával sokszorozzuk.

egyik főtulajdona : nem látszék tehát czéliránytalannak az elavult *kög* szót feléleszteni; annál is inkább, mivel illy értelemben ott áll Molnár Albertnél, Pápai Páris Ferencznél, Szabó Dávidnál; így él vele Lippai: „Gyümölcsös kert. Bécsb. MDCLXVII“ a' 130 lap., Dugonics tudakossága második darabjában; ajánlja Boldogréti Vig László: „Versegi megfogyatkozott okoskodása“ a' 210 lap. így: „Megvagyon Pápai Páris Ferencznél a' *kög* azon jelentéssel: circulus. Megegyez ebben velünk, egyéb tudományokon kívül a' földmérésben is járatos arabs nemzet, él azzal ige' képeben is. Mért nem vehetnők fel saját szavunkat ezen egyező szokásból?“, hasonlót tanácsol Pápai Sámuel „a' Magyar Literatura' esmérete“ 274. lap., sőt Révai (Elaboratio Grammatica Hung. Pest. MDCCCVI. Vol. I. a' 454. lap.) példa gyanant él vele a' szóragasztásban. Bárcsak szebben hangzanék, hogy erre nézve is lehetne ajánlani.

Azért az egész dolog abban áll, hogy ezen hányadost, melyet π betűvel szokás kifejezni, határozzuk meg; mert ha a' kög' sugarát $= r$, áltmérőjét $d = 2r$ tesszük, úgy külszine $= \pi r^2$ és köre $= \pi d = 2\pi r$. Ha $r = 1$, külszine lenne $\pi \times 1 = \pi$; tévén pedig $d = 1$, köre lesz $\pi \times 1 = \pi$. Így tehát π azon kög' külszínét jelenti, mellynek sugara $= 1$, vagy azon kög' körét, mellynek áltmérője $= 1$.

Ezen π számot eddig elé főkép két uton keresék a' matematikusok. Ha a' kögbe, mellynek sugara $= 1$, valamelly rendes sokszeg (polygonum) irok, mást pedig arra körülrok; a' kög nagyobb lesz a' beirtotnál 's kisebb a' körülirtotnál, következőleg mindegyiktől kevesbet különböz, mint azok egymástól. Kettőztetvén folyvást mind egyiknek mind másiknak oldalait, a' kögöt mind inkább 's inkább egymáshoz közelítő határok közé szorítom 's így hozzá annál inkább közelítek. Így tehát végbe vihetem, hogy a' kög akár a' beirtott akár a' körülirtott sokszegtől kevesbet különbözzön minden adatható nagyságnál. Ha pedig a' sokszegek' területét akarom kiszámítani; épen azt kell érteni a' körről, mit a' kög' területéről mondtam, csak hogy ekkor az áltmérőt kell $= 1$ tenni. Illy, egymástól nagyon csekélyet különböző, rendes sokszegeket sokféle uton kerestek vagy legalább lehetne keresni 's ezekről minden térmérési jó tanítókönyv legalább némelly vezérgondolatokat közöl; azért elég léssen csak egyet kettőt említeni.

a) A' kögbe irt rendes $nszeg$ (1. kép) AB oldalából $= a$ mindig kiszámíthatni a' beirt rendes $2nszeg$ AD oldalát $= b$. Mert tévén a' sugarat $= 1$, lesz

$$b^2 = \frac{a^2}{4} + DE^2 = \frac{a^2}{4} + \left(1 - \sqrt{1 - \frac{a^2}{4}}\right)^2 = 2 - 2\sqrt{1 - \frac{a^2}{4}}.$$

Tehát 1.) $b = \sqrt{2 - \sqrt{4 - a^2}}$.

Ezen egyenlet' folytonfolyó alkalmaztatása által a' $2nszeg$, $4nszeg$, $8nszeg$, 'stb. oldalainak kiszámítására könnyü kifejteni ezen formulákat:

$$\begin{aligned} &\sqrt{2 - \sqrt{4 - a^2}} \\ &\sqrt{2 - \sqrt{2 + \sqrt{4 - a^2}}} \\ &\sqrt{2 - \sqrt{2 + \sqrt{2 + \sqrt{4 - a^2}}}} \\ &\sqrt{2 - \sqrt{2 + \sqrt{2 + \sqrt{2 + \sqrt{4 - a^2}}}}} \end{aligned}$$

s. i. t.

mellyek' törvénye elég világos.

A' felebbi 1) egyenletből a -nak értékét keresvén, lesz $a = b \sqrt{(4 - b^2) / 2}$, melly szerént a' 2szeg' oldalából kiszámíthatni az uszeg' oldalát.

Legyen a' körülirt uszeg' oldala (2. kép) = g, tehát $AF = \frac{g}{2}$.
Hanem $AF:AE = AC:CE$, azaz: $\frac{g}{2} : \frac{a}{2} = 1 : \sqrt{(1 - \frac{a^2}{4})}$,

$$\text{honnan 2) } g = \frac{2a}{\sqrt{(4 - a^2)}}$$

Hogy ezen egyenlet' segédével valóban számlálhassunk, jegyezzük meg, hogy a' két sugártól 's a' beirt rendes sokszeg' oldalától képzett háromszeg' csúcsszege, ugyanaz a' középponti szeggel, egyik egyik alapszege pedig nem egyéb, mint a' rendes sokszeg' egyik szegének fele, minél fogva könnyü a' beirt sokszeg' oldalát kiszámolni. Így a' beirt rendes hatszeg' középponti szege = 60° és a' hatszeg' egyik szegének fele is ennyi, tehát a' háromszeg egyenlő oldalú 's így oldala egyenlő a' sugárral = 1; tehát a' beirt rendes háromszeg' oldala 2) szerént = $\sqrt{3}$, 's következőleg a' beirt rendes háromszeg, hatszeg 's. i. t. oldalai:

$$\begin{aligned} &\sqrt{3}, \\ &1, \\ &\sqrt{(2 - \sqrt{3})}, \\ &\sqrt{(2 - \sqrt{(2 + \sqrt{3})})}, \\ &\sqrt{(2 - \sqrt{(2 + \sqrt{(2 + \sqrt{3})})})}. \end{aligned}$$

's. i. t.

Ezekből a' felebbi formulák szerént folynak a' körülirt sokszegek' oldalai:

$$\begin{aligned} &2\sqrt{3}, \\ &2\sqrt{\frac{1}{3}}, \\ &2\sqrt{\left(\frac{2 - \sqrt{3}}{2 + \sqrt{3}}\right)}, \\ &2\sqrt{\left(\frac{2 - \sqrt{(2 + \sqrt{3})}}{2 + \sqrt{(2 + \sqrt{3})}}\right)}. \end{aligned}$$

's. i. t.

Az így folytatott számolásból kijő, hogy a' rendes beirt 393216 szeg' kerülete, mint Nicole találta, = 3,141592653692928 és a' körül-

írotté = 3,141592653795158. Mivel tehát a' kör közükbe esik, ezek közt közép = 3,141592653744043 közelítőleg.

b) A' kögbe irt rendes *nszeg'* udvara, háromszegmérés szerint számítva, nyilván

$$P = \frac{1}{2} nr^2 \sin \frac{2\pi}{n};$$

ellenben a' körülirt rendes *nszegé'*:

$$p = nr^2 \operatorname{tang} \frac{\pi}{n}.$$

A' beirt rendes *2nszeg'* udvara $\varphi = nr^2 \sin \frac{\pi}{n}$. Már pedig

$$P \cdot p = \frac{1}{2} n^2 r^4 \sin \frac{2\pi}{n} \operatorname{tang} \frac{\pi}{n} = n^2 r^4 \sin \frac{\pi}{n} \cos \frac{\pi}{n} \operatorname{tang} \frac{\pi}{n} = n^2 r^4 \left(\sin \frac{\pi}{n} \right)^2.$$

Tehát $P \cdot p = \varphi^2$, azaz: a' beirt rendes *2nszeg'* térmérési középtag a' beirt és körülirt rendes *nszegék* között. A' körülirt rendes *2nszeg'* udvara

$$\psi = 2nr^2 \operatorname{tang} \frac{\pi}{2n};$$

hanem a' háromszegmérés szerint

$$\operatorname{tang} \frac{\pi}{2n} = \frac{\sin \frac{\pi}{n}}{1 + \cos \frac{\pi}{n}}, \text{ és } \cos \frac{\pi}{n} = \frac{nr^2 \sin \frac{\pi}{n}}{nr^2 \operatorname{tang} \frac{\pi}{n}} = \frac{\varphi}{p};$$

$$\text{tehát } \psi = \frac{2\varphi p}{p + \varphi}.$$

Valamelly, könnyen számítható udvarú, rendes sokszegnél *p. o.* a' négyzetnél kezdvén tehát, kettőztessük az oldalakat, míg a' körhöz eléggé közel nem jutunk. Legyen a' kög' sugara = 1; a' körülirt négyzet' oldala lesz = 2, udvara pedig = 4. A' beirt négyzet' szegszelője (diagonalis) egyenlő az áltmérével 's így = 2, második hatalma = 4, tehát Pythagorás' állítása szerint a' beirt négyzet ennek fele $P = 2$, oldala = $\sqrt{2}$; honnan $\varphi = \sqrt{2 \cdot 4} = 2,8284271$, $\psi = \frac{2 \cdot 2 \cdot 4}{2 + \sqrt{8}} = 3,3137085$.

Ugyanezen mód szerint nehézség nélkül kiszámíthatni a' be- és körülirt 16, 32, 64-szeg' udvarát. A' kög' udvara mindig a' beirt és körülirt sokszegek' udvarai közé esik. Mivel pedig a' beirt és körülirt sokszegek annál inkább közelítnek a' köghöz, mennél több oldalúak,

szükségképen egymáshoz is folyvást közelebbíteniek kell. Legendre francia térmérő a' beirt és körülirt 32768-szeg' udvarát = 3,1415926 számítja. Mivel ezek a' hetedik tizedesben megegyeznek, a' kög' udvarának is a' hetedik tizedesig ezt lehet venni,

c) Lehet keresni olly rendes sokszegeket, mellyek egyenlőségük mellett folyvást több's több oldalúak. Egyezzen meg udvarra nézve (3. kép.) a' C körül egyenlő szárú DCE háromszeg az A körül egézszegeű (rectangulum) BAC háromszeggel. Vonassék BD vonal. DBC és ABC $\triangle \triangle$ egyenlő magasságúak, alapjaik pedig ugyanazon vonalon fekszenek, tehát

$$DBC : ABC = DC : AC$$

's innen $\frac{ABC}{DBC} = \frac{AC}{DC}$

hasonlóan $DCE : DBC = CE : CB$,

's innen $\frac{DBC}{DCE} = \frac{CB}{CE}$

Sokszorozván e' két egyenletet, lesz:

$$\frac{ABC}{DCE} = \frac{AC \times CB}{DC \times CE}$$

Mivel pedig ABC \triangle egyenlőnek kell lenni DCE háromszeggel, lesz:

$$1) \quad AC \times CB = DC \times CE.$$

Továbbá mivel CF függő DCE szeget's következőleg CG vonal ACB szeget ketté szeli, lesz:

$$AG \times CB = BG \times CA.$$

vagy: $AG \times CB + AG \times CA = BG \times CA + AG \times CA.$

's feloldva $AG (CB + CA) = CA (BG + AG)$

vagy, mivel $BG + AG = AB$, lesz:

$$2) \quad AG (CB + CA) = AC \times AB.$$

Már ACG és ABC $\triangle \triangle$ ugyanazon AC alapon állnak, tehát

$$ACG : ACB = AG : AB,$$

vagy, mivel $ACB \triangle = DCE \triangle = 2CDF \triangle$

$$3) \quad ACG : 2CDF = AG : AB.$$

Az egézszegeű CDF és ACG háromszegek, mivel C szeg közös, hasonlók, tehát

$$ACG : CDF = \overline{AC}^2 : \overline{CF}^2.$$

Innen ezt tévén a' 3), lesz:

$$4) \quad \overline{AC}^2 : 2\overline{CF}^2 = AG : AB.$$

De a' 2)-ból következik

$$AG : AB = AC : CB + CA;$$

tehát a' 4)
$$\frac{AC + CB}{AC} = \frac{2\overline{CF}^2}{\overline{AC}^2}$$

vagy 5)
$$2\overline{CF}^2 = AC (AC + CB),$$

Képzeljük már most, hogy az egészszegű $ACB\Delta$ fele azon egyenlő szárú n háromszegek' egyikének, melyekből a' rendes n szeg áll, tehát C középpontja a' sokszegnek, következőleg ABC fele az n szeg' oldalain álló középponti szegnek; úgy az azon udvarú egyenlő szárú $DCE\Delta$ egyike azon $2n$ háromszegnek, melyekből a' kétannyi oldalú sokszeg áll. Mivel ACB és DCE háromszegek egyenlő udvarúak, a' sokszegek is egyenlők, mert az első $2n$ olly háromszeget foglal magában mint ABC , a' másik pedig, mint DCE . Már pedig a' felebbiek szerint 1)

$$AC \times BC = DC \times EC \text{ és } 5) \quad 2\overline{CF}^2 = AC (AC + CB).$$

azután BC és AC sugarai az n szegbe irt és körülirt körnek; ellenben $DC = EC$ és CF a' $2n$ szeg körül és bele irt körök' sugarai. Ha tehát azokat a és b , ezeket α és β betűkkel jegyezzük, lesz

$$b \times a = \alpha \times \alpha \text{ és } 2\beta^2 = b(b + a), \text{ vagy } \alpha^2 = ab \text{ és } 2\beta^2 = b(a + b).$$

Ezen két egyenlet által ki lehet számítani a' sokszegeket, melyek mind egyenlők ugyan udvarra nézve, de' folyvást több 's több oldalúak. Ha oldalaik még nem számosak, a' beirt és körülirt kör' sugarai még nevezetesen különböznek; de mennél több oldalaik vannak a' sokszegeknek, a' sugarak annál közelebb esnek egymáshoz 's így különbözőségük kisebb lehet minden adatható nagyságnál. Képzeltetni tehát, hogy a' két kög egymással, következőleg a' sokszeggel is összeesik. Innen a' két kög akkora, mint az eredeti sokszeg, mert a' sokszegek mind egyenlő udvarúak. Vévén p. o. a' négyzetet, melynek oldala = 2 's így udvara = 4. A' beirt kör' sugara lenne = 1, a' körülirtté Pythagorás' tanítmánya szerint = $\sqrt{(1^2 + 1^2)} = \sqrt{2} = 1,4142136$. Tévén most az egyenletben $a = 1, 4142136$ és $b = 1$, kitaláljuk az egyenlő nagyságú 8 szegbe irt és körülirt körök' sugarait

$$\alpha = \sqrt{ab} = \sqrt{(1 + 1,4142136)} = 1,1892071,$$

$$\beta = \sqrt{\left(\frac{b(a+b)}{2}\right)} = \sqrt{\left(\frac{1 \times 2,4142136}{2}\right)} = 1,0986841.$$

Igy dolgozván, eljutunk p. o. a' 8192 szegbe irt és körülirt kögök' sugarához = 1,1283792. A' sokszegek egyenlők, mellyeknél a' beirt és körülirt kögök' sugarai egyenlők, udvaraik tehát = 4, valamint a' kögöké is = 4, ha sugaraik = 1,1283792. Innen π szám' értékét így lehet kitalálni. Mivel a' kög' udvara = $r^2\pi$, itt tehát $(1,1283792)^2 \times \pi = 4$, honnan $\pi = \frac{4}{(1,1283792)^2}$, mellyből, mint előbb, $\pi = 3,1415926$.

Illy módok szerint számítani π szám' értéket nagyon bajos, mert a' gyökerekből folyvást ismét gyökereket kell vonni, mellyeket csak közelítve, rendszerént tizedes töredékekben lehet kifejezni. A' többi tizedesek' elhagyásából tehát hiba ered 's így megtörténhetnék, hogy π már nem esik a' felvett sokszegek közé, hanem mindeniknél nagyobb 's azért a' közelítés' nagyságát nem lehetne meghatározni. Azonban a' tökéletlen gyökér helyett mind a' valamivel kisebb mind a' valamivel nagyobb tökéletes töredéket vehetni; nem nehéz tehát úgy intézni a' számítást, hogy a' körülirt sokszeg helyett valamivel nagyobb, a' beirt helyett pedig valamivel kisebb számot nyerjünk, és így kétségtelen, hogy π szám' szükségkép ezen kitalált számok közé esik.

Archimedes törekedett először a' kör és átmérő közti viszonyt (ratio) kitalálni. A' kögre körülirt hatszeg' féloldalából rendre kiszámítá a' 12, 24, 48 és 96-szeg' féloldalát; de az oldalak' számmértékét a' való tökéletlen értékeknél nagyobbaknak vette közelítve, 's így azt találta, hogy a' körülirt rendes 96-szeg' kerületének viszonya az átmérőhöz kisebb, mint 14688 : 4673 $\frac{1}{2}$. Továbbá kiszámolta a' beirt hatszeg' oldalából sorra a' 12, 24, 48 és 96-szeg' oldalát, de itt a' számmértékeket a' tulajdon tökéletlen értékeknél kisebbeknek vette 's azt találta, hogy a' beirt 96-szeg' kerületének viszonya az átmérőhöz nagyobb, mint 6336 : 2017 $\frac{1}{4}$. Már pedig 3 $\frac{1}{7}$ kevesé nagyobb, mint 14688 : 4673 $\frac{1}{2}$ viszony' hányadosa, és 3 $\frac{1}{7}$ valamivel kisebb, mint 6336 : 2017 $\frac{1}{4}$ viszony' hányadosa, tehát a' kör, ha az átmérő = 1, ezen két szám 3 $\frac{1}{7}$ és 3 $\frac{1}{7}$ közé esik, mellyek körül amaz valamivel nagyobb, ez valamivel kisebb. Az

utolsó a' való viszonyhoz jobban közelít mint az első. Utána többen és pontosabban határozzák meg π szám' mértékét. Metius azt állítja, hogy $\pi = \frac{8}{11} \frac{8}{5}$, van Ceulen Ludolph a' 60° iv' folytatott harminczszori kettévágása által a' beirt 6442450944 szeg' oldalát és a' 6° iv' folytatott 29szeri ketté szelése által a' beirt 32212254720 szeg' oldalát az a) alatt előadott formulák szerint számítá' s π szám' értékét 32 tizedessel fejezé ki = 3,1415926

Ámbár Ludolph' száma felesleg elég a' gyakorlásra; mindazáltal némelly térmérők inkább talán azon reményből, hogy π szám' értékének valamely nevezetes tulajdonságát fedezik fel, mint sem nagyobb pontosság végett ezen számítást sokkal messzebb vivék az újabb fejtegetés (analysis) segédével, melly által a' nagy törődést 's elmésséget kívánt munka, úgy szólván, játékká változott. A' fejtegetés e' végre végetlen sorokkal (series) él, mellyek' kifejtésére különféle utai vannak. Ilyen p. o. a' következő egyszerű 's mind a' mellett eléggé pontos mód.

Tudjuk a' háromszegmérésből, hogy

$$\cos^2 x + \sin^2 x - 1 = 0$$

és, mivel $\cos 2x = 1 - 2 \sin^2 x$,

$$\cos^2 x - \sin^2 x - \cos 2x = 0.$$

Mivel pedig $\sin(-x) = -\sin x$, és $\cos(-x) = \cos x$; ezen felül ha $x = 0$, akkor $\sin x = 0$, és $\cos x = 1$; tehát, ha a' $\sin x$ és $\cos x$ nagyságot sorral fejezzük ki a' határozatlan sokszoroztatók' törvénye szerint, a' $\sin x$ sorában x -nek páros czimü (exponens) hatalma és valamely változatlan tag elő nem fordulhat, ellenben a' $\cos x$ sorában x -nek mind páratlan hatalmait és a' változatlan 1 nagyságot kell venni. Lezen tehát

$$\sin x = Ax + Bx^3 + Cx^5 + \dots$$

$$\cos x = 1 + ax^2 + bx^4 + cx^6 + \dots$$

tehát, ha az utolsóban x helyett mindenütt $2x$ -et irunk,

$$\cos 2x = 1 + 4ax^2 + 16bx^4 + 64cx^6 + \dots$$

Ha a' felebbi egyenletekbe a' $\sin x$, $\cos x$ és $\cos 2x$ ezen értékét tesszük, lesz az elsőből

$$0 = (2a + A^2)x^2 + (a^2 + 2b + 2AB)x^4 + (2(ab + c + Ac) + B^2)x^6 + \dots$$

a' másodikkból

$0 = -(2a + A^2)x^2 + (a^2 + 4b - 2AB)x^4 + (2(ab - 31c - AC) - B^2)x^6 + \dots$
és mivel e' két utolsó sor x -nek minden értékére nézve $= 0$, tehát x^2 ,
 x^4 , x^6 nagyságok' sokszoroztatóit $= 0$ tévén, lesz

$$a = -\frac{A^2}{2},$$

$$b = +\frac{A^4}{2.3.4}$$

$$B = -\frac{A^5}{2.3},$$

$$c = -\frac{A^6}{2.3.4.5.6}$$

$$C = +\frac{A^5}{2.3.4.5}$$

's. i. t.

Következőleg a' keresett kifejezésekben:

$$\sin x = Ax - \frac{A^3x^3}{1.2.3} + \frac{A^5x^5}{1.2.3.4.5} - \dots$$

$$\cos x = 1 - \frac{A^2x^2}{1.2} + \frac{A^4x^4}{1.2.3.4} - \frac{A^6x^6}{1.2.3.4.5.6} + \dots$$

A' változatlan A meghatározására az első sorból lesz

$$\frac{\sin x}{x} = A - \frac{A^3x^2}{1.2.3} + \frac{A^5x^4}{1.2.3.4.5} - \dots$$

Ha $x = 0$, lesz $\frac{\sin x}{x} = A$.

Mivel pedig az első negyedben a' félhúr (sinus) mindig kisebb 's az érintő (tangens) nagyobb az ivnél, lesz

$$\frac{\sin x}{x} < 1 \text{ és } \frac{\text{tang. } x}{x} > 1, \text{ vagy } \frac{\sin x}{x} > \cos x.$$

$\frac{\sin x}{x}$ tehát kisebb lévén mint 1, és nagyobb, mint $\cos x$, értéke minden szegre nézve $x = 0$ -tól szinte $x = 90^\circ$ -ig az 1 és $\cos x$ határok közé van szorítva. Ha pedig $x = 0$, akkor a' két határ összeesik, tehát, ha $x = 0$, $\frac{\sin x}{x}$ értéke $= 1$, honnan A is $= 1$, következőleg

$$a) \sin x = x - \frac{x^3}{1.2.3} + \frac{x^5}{1.2.3.4.5} - \frac{x^7}{1.2.3.4.5.6.7} + \dots$$

$$= x \left(1 - \frac{x^2}{1.2.3} + \frac{x^4}{2.3.4.5} - \frac{x^6}{1.2.3.4.5.6.7} + \dots \right)$$

$$\cos x = 1 - \frac{x^2}{1.2} + \frac{x^4}{1.4} - \frac{x^6}{1.6} + \dots$$

Ezen sorok' elsőjét megakarván fordítani, a' határozatlan sokszorozók' módja szerint tehetjük

$$x = a \sin x + b \sin x^2 + c \sin x^3 + d \sin x^4 + \dots$$

Hogy e' határozatlan sorban $\sin x$ -től független tag nem jöhet elő, közvetlenül az előadott egyenletből foly, mellyben ha $x = 0$, $\sin x = 0$. Továbbá olyan az egyenlet, hogy, ha x tagadó, $\sin x$ is ellenkező jelt nyer. Mivel tehát mind a' két változó együtt tagadó lehet, az x helyett tett érték $\sin x$ -nek csak páratlan hatalmait foglalhatja magában; azért tehetjük

$$x = a \sin x + b \sin x^3 + c \sin x^5 + d \sin x^7 + \dots$$

Ha eme' sort az adott egyenletben x helyett teszszük és mindent $\sin x$ hatalma szerint rendezvén, az egyenletet semmire vonjuk, lesz:

$$0 = \begin{matrix} a \\ -1 \end{matrix} \left| \begin{matrix} \sin x \\ \sin x \end{matrix} \right. \begin{matrix} +b \\ -a^3 \end{matrix} \left| \begin{matrix} \sin x^3 \\ \sin x^3 \end{matrix} \right. \begin{matrix} +c \\ -a^2b \\ \frac{2}{6} \\ +a^5 \end{matrix} \left| \begin{matrix} \sin x^5 \\ \sin x^5 \end{matrix} \right. \dots \begin{matrix} \\ \\ \\ \frac{120}{} \end{matrix}$$

Már most $\sin x$ különféle hatalmainak sokszorozóit egyenként $= 0$ tévén, folynak az a, b, c, \dots esmeretlenek' meghatározására szükséges egyenletek

1) $a - 1 = 0 \dots \dots \dots$ tehát $a = 1$,

2) $b - \frac{a^3}{6} = 0 \dots \dots \dots$ „ $b = \frac{1}{2.3}$,

3) $c - \frac{a^2b}{2} + \frac{a^5}{120} = 0 \dots \dots$ „ $c = \frac{1.3}{2.4.5}$.

Ezeket az esmeretlenek' helyébe tévén, kijő

$$x = \sin x + \frac{\sin x^3}{2.3} + \frac{3 \sin x^5}{2.4.5} + \frac{3.5 \sin x^7}{2.4.6.7} + \dots$$

melly sor összehajlik, mert a' sorok' összehajlásáról szóló törvény szerint (Nézd Burg, Lehrbuch d. h. Mathem. Wien, 1832. 1. B. 125 §.) itten

$$a_n = \frac{1.3.5 \dots (2n-1)}{2.4.6 \dots 2n} \cdot \frac{1}{2n+1}, \quad a_{n+1} = \frac{1.3.5 \dots (2n+1)}{2.4.6 \dots (2n+2)} \cdot \frac{1}{2n+3}$$

következőleg
$$\frac{a_{n+1}}{a_n} = \frac{(2n+1)^2}{(2n+2)(2n+3)} = \frac{\left(2 + \frac{1}{n}\right)^2}{\left(2 + \frac{2}{n}\right)\left(2 + \frac{3}{n}\right)}$$

Ha már n nő, ezen hányados nyilván mind inkább 's inkább közelít az egyhez, 's azért a' sor összehajlik $x = -1$ és $x = +1$ értékre nézve.

Ha az a) sorban $x = 45^\circ$, mi által $\sin x = \frac{1}{2}\sqrt{2}$, lesz

$$\frac{\pi}{4} = \frac{1}{2}\sqrt{2} \left(1 + \frac{1}{2 \cdot 2 \cdot 3} + \frac{1 \cdot 3}{2^2 \cdot 2 \cdot 4 \cdot 5} + \frac{1 \cdot 3 \cdot 5}{2^3 \cdot 2 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 7} + \dots \right)$$

Ha pedig $x = 30^\circ = \frac{\pi}{6}$, lesz $\sin x = \frac{1}{2}$, tehát

$$\frac{\pi}{6} = \frac{1}{2} + \frac{1}{2^2 \cdot 2 \cdot 3} + \frac{1 \cdot 3}{2^5 \cdot 2 \cdot 4 \cdot 5} + \frac{1 \cdot 3 \cdot 5}{2^7 \cdot 2 \cdot 4 \cdot 6 \cdot 7} + \dots$$

melly sor eléggé összehajlik, hogy általa π szám a' hetedik tizedesig kiszámíthatassék.

Jelentse, mint szokás, e a' természetes viszonyszámok' (logarithmus) alapját, és rövidség' okáért legyen $\sqrt{-1} = i$, lesz:

$$\begin{aligned} e^{ix} &= 1 + \frac{ix}{1} + \frac{x^2}{1 \cdot 2} - \frac{ix^3}{1 \cdot 2 \cdot 3} + \frac{x^4}{1 \cdot 4} + \frac{ix^5}{1 \cdot 5} - \dots \\ &= 1 - \frac{x^2}{1 \cdot 2} + \frac{x^4}{1 \cdot 4} - \dots + i \left(\frac{x}{1} - \frac{x^3}{1 \cdot 2 \cdot 3} + \frac{x^5}{1 \cdot 5} - \dots \right) \end{aligned}$$

azaz: ha x helyett $-x$ -et is teszünk

$$e^{-ix} = \cos x + i \sin x, \quad e^{ix} = \cos x - i \sin x.$$

's ezekből i helyett $\sqrt{-1}$ tévén.

$$\begin{aligned} \sin x &= \frac{e^{x\sqrt{-1}} - e^{-x\sqrt{-1}}}{2\sqrt{-1}} \\ \cos x &= \frac{e^{x\sqrt{-1}} + e^{-x\sqrt{-1}}}{2} \end{aligned}$$

E' két egyenletből összeadás és kivonás által következik

$$e^{x\sqrt{-1}} = \cos x + \sqrt{-1} \sin x = \cos x (1 + \sqrt{-1} \operatorname{tang} x)$$

$$e^{-x\sqrt{-1}} = \cos x - \sqrt{-1} \sin x = \cos x (1 - \sqrt{-1} \operatorname{tang} x)$$

és ha a' természetes viszonyszámokra áltmegyünk, mivel $l.e = 1$, lesz:

$$\begin{aligned} x\sqrt{-1} &= l. \cos x + l. (1 + \sqrt{-1} \operatorname{tang} x) \\ -x\sqrt{-1} &= l. \cos x + l. (1 - \sqrt{-1} \operatorname{tang} x) \end{aligned}$$

kivonván most az alsó egyenletet a' felsőből és mindenik részt $2\sqrt{-1}$ számmal elosztván, lesz:

$$x = \frac{1}{2\sqrt{-1}} = 1 \cdot \left(\frac{1 + \sqrt{-1} \operatorname{tang} x}{1 - \sqrt{-1} \operatorname{tang} x} \right),$$

mellyből a' képzelt $\sqrt{-1}$ elenyészik, ha a' viszonyszámot sorrá változtatjuk így:

$$1 \cdot \left(\frac{1 + \sqrt{-1} \operatorname{tang} x}{1 - \sqrt{-1} \operatorname{tang} x} \right) = 2\sqrt{-1} \left(\operatorname{tang} x - \frac{1}{3} \operatorname{tang}^3 x + \frac{1}{5} \operatorname{tang}^5 x - \dots \right)$$

következőleg ezen értéket a' viszonyszám helyett tévén

$$x = \operatorname{tang} x - \frac{\operatorname{tang}^3 x}{3} + \frac{\operatorname{tang}^5 x}{5} - \dots$$

melly összehajló sorral π szám' meghatározásában lehet élni. Tegyük

p. o. $x = \frac{\pi}{4}$, mivel ekkor $\operatorname{tang} x = 1$, a' sor erre változik

$$\frac{\pi}{4} = 1 - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \frac{1}{9} - \frac{1}{11} + \dots$$

de e' sor nem eléggé összehajló. Összébhhajlóvá lesz, ha $1 - \frac{1}{3} = \frac{2}{3}$,

$\frac{1}{5} - \frac{1}{7} = \frac{2}{5 \cdot 7}$, $\frac{1}{9} - \frac{1}{11} = \frac{2}{9 \cdot 11}$ tévén, a' sort illy formában adjuk

$$1) \pi = 8 \left(\frac{1}{3} + \frac{1}{5 \cdot 7} + \frac{1}{9 \cdot 11} + \frac{1}{13 \cdot 15} + \dots \right)$$

Azonban ha sok tizedest akarunk kifejteni, még ez sem eléggé összehajló. Ellenben ha tesszük $x = 30^\circ = \frac{\pi}{6}$, lesz $\operatorname{tang} x = \frac{1}{\sqrt{3}}$, ezt a'sorban helyette tévén

$$\frac{\pi}{6} = \frac{1}{\sqrt{3}} - \frac{1}{3 \cdot 3\sqrt{3}} + \frac{1}{5 \cdot 3^2\sqrt{3}} - \dots$$

vagy
$$2) \pi = 2\sqrt{3} \left(1 - \frac{1}{3 \cdot 3} + \frac{1}{5 \cdot 3^2} - \frac{1}{7 \cdot 3^3} + \dots \right)$$

Mivel a' háromszegmérés szerint

$$\operatorname{tang} 15^\circ = \frac{-1 + \sqrt{-1} \operatorname{tang}^2 30^\circ}{\operatorname{tang} 30^\circ} = 2 - \sqrt{3} = 0, 26794921.$$

a' sorban tévén $x = \frac{\pi}{12} = 15^\circ$, lesz:

$$\text{tang } x = + 0,26794921$$

$$-\frac{1}{3} \text{ tang }^3 x = - 0,00641263$$

$$+\frac{1}{5} \text{ tang }^5 x = + 0,00027624$$

$$-\frac{1}{7} \text{ tang }^7 x = - 0,00001417$$

$$+\frac{1}{9} \text{ tang }^9 x = + 0,00000079$$

$$-\frac{1}{11} \text{ tang }^{11} x = - 0,00000005$$

$$\frac{\pi}{12} = 0,26179939$$

's innen $\pi = 3,14159268$. Folytatván a' számítást kijő: $\pi = 3,141592653589$.

Hogy még összébbhajló sorokat lehessen nyerni 's a' gyökérkivonást elkerülni, Euler után szokás a' félkörrel összemérhető ívet, legalkalmatosabban $\frac{\pi}{4} = 45^\circ$ két olly részre osztani, mellyek' érintői összemérhetőek és mennyire lehet, kicsiny 's egyszerű töredékek által fejeztetnek ki. A' felosztás végetlenül sokfélekép mehet végbe. Legyen a' 45° ív két része a és b, tehát

$$a + b = \frac{\pi}{4} \text{ és } \text{tang } (a + b) = 1,$$

egszersmind

$$\text{tang } (a + b) = \frac{\text{tang } a + \text{tang } b}{1 - \text{tang } a \times \text{tang } b}, \text{ tehát } 1 - \text{tang } a \times \text{tang } b = \text{tang } a + \text{tang } b.$$

Tévén $\text{tang } a = \frac{1}{2}$, lesz $\text{tang } b = \frac{1}{3}$. E' két töredék olly egyszerű, mint csak lehet és egymáshoz eléggé is közelítnek. Ha egyik érintő kicsiny a' másikhoz képest, akkor amarra nézve a' sor ugyan gyorsan összehajlik, de emerre nézve annál lassabban. Tegyük a' nevezett két töredéket az érintő' sorában, 's lesz:

$$a = \frac{1}{2} \left(1 - \frac{1}{3 \cdot 2^2} + \frac{1}{5 \cdot 2^4} - \frac{1}{7 \cdot 2^6} + \dots \right)$$

$$b = \frac{1}{3} \left(1 - \frac{1}{3 \cdot 3^2} + \frac{1}{5 \cdot 3^4} - \frac{1}{7 \cdot 3^6} + \dots \right)$$

Összeadván ezeket, mivel $a + b = \frac{\pi}{4}$, kijő

$$3) \frac{\pi}{4} = \left(\frac{1}{1 \cdot 2} - \frac{1}{3 \cdot 2^3} + \frac{1}{5 \cdot 2^5} - \frac{1}{7 \cdot 2^7} + \dots \right) + \left(\frac{1}{1 \cdot 3} - \frac{1}{3 \cdot 3^3} + \frac{1}{5 \cdot 3^5} - \frac{1}{7 \cdot 3^7} + \dots \right)$$

melly Euler' sora, és mivel benne mindig 4 és 9 számokkal oszthatni, a' való számításra igen alkalmas.

Az érintők még kisebbek lesznek, ha a' 45° ivet három részre $= 2a + b$ osztjuk, mellyek' ketteje egyenlő, hogy ne kelljen három különféle sort venni. Legyen $\text{tang } a = t$, $\text{tang } b = u$, lesz $\text{tang } 2a = \frac{2t}{1-t^2}$.

Már pedig

$$\text{tang. } 45^\circ = 1 = \frac{\text{tang. } 2a + \text{tang. } b}{1 - \text{tang. } 2a \times \text{tang. } b} \text{ tehát } \frac{1 - \text{tang. } 2a}{1 + \text{tang. } 2a} = \text{tang. } b.$$

Tévé $\text{tang. } 2a$ helyett annak értékét, lesz:

$$(1 + 2t - t^2) u = 1 + 2t - t^2$$

és ha $t = \frac{2}{5}$, lesz $\text{tang } 2a = \frac{20}{21}$, következőleg $\text{tang. } b = \frac{1}{41}$, 's innen

$$4) \pi = 8 \left(\frac{4}{10} - \frac{4^3}{3 \cdot 10^3} + \frac{4^5}{5 \cdot 10^5} - \dots \right) + 4 \left(\frac{1}{41} - \frac{1}{3 \cdot 41^3} + \frac{1}{5 \cdot 41^5} - \dots \right)$$

igen összehajló 's π értéke' kiszámítására nagyon alkalmas sor.

Hasonlóan lehet a' 45° ivet olly négy, öt részre osztani, mellyek közül három, négy egyenlőnek vétetik a' felebb mondott okból. Így ha $\text{arc. } 45^\circ = 3a + b$, lesz:

$$\text{tang. } 3a = \frac{3t - t^3}{1 - 3t^2}, \text{ és } \frac{1 - \text{tang. } 3a}{1 + \text{tang. } 3a} = \text{tang. } b.$$

honnan, ha $\text{tang } a = \frac{1}{4}$, lesz $\text{tang. } b = \frac{5}{99}$. Ha $45^\circ = 4a + b$, lesz

$$\text{tang. } 4a = \frac{4t - 4t^3}{1 - 6t^2 + t^4} \text{ és } \frac{1 - 4t + 6t^2 + 4t^3 + t^4}{1 + 4t - 6t^2 - 4t^3 + t^4} = \text{tang. } b$$

's innen, ha $\text{tang } a = t = \frac{1}{5}$, lesz $\text{tang. } b = -\frac{1}{239}$, azaz: $\text{arc. } 45^\circ = 4 \text{arc.}$

$\text{tang } \frac{1}{5} - \text{arc. tang. } \frac{1}{239}$, következőleg:

$$5) \frac{\pi}{4} = 4 \left(\frac{1}{1.5} - \frac{1}{3.5^3} + \frac{1}{5.5^5} - \dots \right) - \left(\frac{1}{239} - \frac{1}{3.239^3} + \frac{1}{5.239^5} - \dots \right).$$

Ha ez utolsó esetben tang $\frac{1}{5}$ két részre bontjuk $= 2 \text{ arc. tang } \frac{1}{10} - \text{arc. tang. } u$, és ezt keressük, mivel

$$\text{tang. } 2 \text{ arc. tang. } \frac{1}{10} = \frac{2:10}{1-1:100} = \frac{20}{99}$$

lesz összeségük' érintője, u. m.

$$\frac{1}{5} = \frac{20:99-u}{1+20u:99} = \frac{20-99u}{99+20u}$$

's ebből $u = \frac{1}{515}$, úgy hogy

$$\text{arc. tang. } \frac{1}{5} = 2 \text{ arc. tang. } \frac{1}{10} - \text{arc. tang. } \frac{1}{515}.$$

következőleg $\frac{\pi}{4} = 8 \text{ arc. tang. } \frac{1}{10} - 4 \text{ arc. tang. } \frac{1}{515} - \text{arc. tang. } \frac{1}{239}$.

Innen ugyan három sor származik, de mindenik gyorsan összehajló.

Nevezetes még ezen egyenlet: $\frac{\pi}{4} = 5 \text{ arc. tang. } \frac{1}{7} + 2 \text{ arc. tang. } \frac{3}{79}$.

mellyet így lehet megmutatni. Mivel $45^\circ = 5a + 2b$, lesz

$$\text{tang. } 5a = \frac{5t - 10t^3 + t^5}{1 - 10t^2 + 5t^4} \text{ és tang. } 2b = \frac{2u}{1-u^2},$$

mellyekből tévén $\text{tang. } a = t = \frac{1}{7}$, lesz $5 \text{ tang. } a = \frac{11516}{13412}$, következőleg:

$$5 \text{ tang. } a + 2 \text{ tang. } b = \frac{11516}{13412} + \frac{2u}{1-u^2},$$

$$1 - \frac{11516}{13412} \times \frac{2u}{1-u^2}$$

vagy, mivel $5 \text{ tang. } a + 2 \text{ tang. } b = 1$, kifejtvén a' töredéket 's elrendel-
vén az egyenletet

$$1896u^2 + 49856u = 1896, \text{ vagy } u^2 + \frac{49856u}{1896} = 1$$

és innen $u = \frac{3}{79}$. Ha már a' fő sorban x helyett egyszer $\frac{1}{7}$ azután $\frac{3}{79}$ te-
szünk, lesz:

$$6) \frac{\pi}{4} = 5 \left(\frac{1}{7} - \frac{1}{3.7^3} + \frac{1}{5.7^5} - \dots \right) + 2 \left(\frac{3}{79} - \frac{3^3}{3.79^3} + \frac{3^5}{5.79^5} - \dots \right)$$

Összehasonlítás végett álljanak itt a' 45° ív' egyenletei:

$$\text{Arc. } 45^\circ = \text{arc. tang. } \frac{1}{2} + \text{arc. tang. } \frac{1}{3},$$

$$\text{Arc. } 45^\circ = 2\text{arc. tang. } \frac{1}{3} + \text{arc. tang. } \frac{1}{7},$$

$$\text{Arc. } 45^\circ = 3\text{arc. tang. } \frac{1}{4} + \text{arc. tang. } \frac{5}{99},$$

$$\text{Arc. } 45^\circ = 4\text{arc. tang. } \frac{1}{5} - \text{arc. tang. } \frac{1}{239},$$

$$\text{Arc. } 45^\circ = 2\text{arc. tang. } \frac{1}{2} - \text{arc. tang. } \frac{1}{7},$$

$$\text{Arc. } 45^\circ = 3\text{arc. tang. } \frac{1}{3} - \text{arc. tang. } \frac{1}{11},$$

$$\text{Arc. } 45^\circ = 3\text{arc. tang. } \frac{1}{7} + 2\text{arc. tang. } \frac{2}{11},$$

$$\text{Arc. } 45^\circ = 5\text{arc. tang. } \frac{1}{7} + 2\text{arc. tang. } \frac{3}{79},$$

$$\text{Arc. } 45^\circ = 7\text{arc. tang. } \frac{1}{7} - 2\text{arc. tang. } \frac{20}{278}.$$

A' 2) alatt előadott sor szerint számítá Scharp Ábrahám angol már a' 17-dik század' vége felé π szám' értékét szinte 72 tizedesig. Kevéssel utána Machin csillagtudomány' tanítója Londonban az itt előadott 4-dik egyenlet szerint, mellyből az 5) alatt felhozott kettős sor származik, a' 100-dik tizedesig vitte. Lagni francia térmérő a' 2) alatti sor' különös elrendelése által a' 127-dikig. Végre Vega a' 8-dik egyenlet szerint, mellyből az utolsó sor keletkezik, π értékét a' 140-dik tizedesig szám-lálta és számítását a' 2-dik egyenlet szerint megvizsgálván, a' 127-dik tizedesig helyesíté, száma ez: $\pi = 3,14159265358979323846264338327950288419716939937510582097494459230781640628620899862803482534211706798214808651328230664709384460955058226136\dots\dots$ Nézd Vega Vorlesungen über die Mathematik, 2. B. 101. lap.

A' hiba, melyet itt pótléknak neveznek, az elhagyott tagok' összeségéből áll; mivel pedig ezek' száma végetlen, összeségük még mindig tetemes lehetne, bármelly kicsinyeknek vétessenek is az egyes tagok, 's így a' közelítés' nagyságáról nem ejthetnénk biztos ítéletet. Azon-

ban jöllehet a' pótlékot teljesen elő nem adhatjuk; nem nehéz mind-
azáltal minden egyes sornál kimutatni a' határokat, melyek közt fog-
laltatnia kell, a' nélkül hogy azokat átléphetné.

Innen a' pótlékra illő figyelmezőssel tett számítás azon biztos pró-
bakó, melly szerint minden egyéb állítás megvizsgáltatik 's ha ezzel
nem egyez, már épen ezért mint helytelen megvettethetik, valamint a'
divatozó viszonyok is megítéltethetnek. Mert ha a' felebbi töredék' egy

részt, p. o. $3,1415926535 = \frac{3,1415926535}{10000000000}$ folyó töredékké változtatjuk:
 $\frac{3,1415926535}{1,0000000000} = 3 + 1/7 + 1/15 + 1/1 + 1/292 + 1/1 + 1/1 + 1/6 + 1/2$

+ $1/13 + 1/3 + 1/1 + 1/12 + 1/3$ a' közelítő köztöredékek ezek lesznek :

$$\frac{3}{1}, \frac{22}{7}, \frac{333}{106}, \frac{355}{113}, \frac{103993}{33102}, 's a' t.$$

mellyek közül a' páratlan helyen állók kisebbek, a' párosan állók nagyob-
bak a' való értéknél, 's ezeken kívül nincs kisebb vagy egyenlő nevezőü
töredék, melly a' felebbi számhoz inkább közelítene. Ha 3,14159...

helyett $\frac{355}{113}$ veszem, kisebb hibát ejtek, mint $\frac{1}{(113)^2} = \frac{1}{12769}$.

Következik a' mondottakból, hogy π összemérhetetlen, azaz: sem-
mi egész vagy tört szám által teljesen ki nem fejezhető: mert ha a' $\sin x$
felebbi a) sorában $\sin x = 0$ tesszük, x helyett nyilván $0, \pi, 2\pi, 3\pi \dots$ és
 $-\pi, -2\pi, -3\pi \dots$ értékeket vehetünk, vagy ezen értékek gyökerei
ezen egyenletnek

$$0 = 1 - \frac{x^2}{2.3} + \frac{x^4}{2.3.4.5} - \frac{x^6}{2.3.4.5.6.7} + \dots$$

melly, tévén $x = \frac{1}{y}$ és y^n számmal sokszorozván, erre változik

$$0 = y^n - \frac{y^{n-2}}{2.3} + \frac{y^{n-4}}{2.3.4.5} - \dots$$

mellynek gyökerei $y = \frac{1}{+\pi}, \frac{1}{+\pi}, \dots$ (mivel $x = \frac{1}{x}$) következőleg

$$y^n - \frac{y^{n-2}}{2.3} + \frac{y^{n-4}}{2.3.4.5} - \dots = \left(y - \frac{1}{\pi}\right) \left(y + \frac{1}{\pi}\right) \left(y - \frac{1}{2\pi}\right) \left(y + \frac{1}{2\pi}\right) \cdot \\ = y^n \left(1 - \frac{1}{\pi y}\right) \left(1 + \frac{1}{\pi y}\right) \left(1 - \frac{1}{2\pi y}\right) \left(1 + \frac{1}{2\pi y}\right) \dots$$

vagy az egyenlet' mindenik részét y^n -el elosztván 's a' sokszorozókat párosan összevén:

$$1 - \frac{1}{2.3y^2} + \frac{1}{2.3.4.5y^4} - \dots = \left(1 - \frac{1}{\pi^2 y^2}\right) \left(1 - \frac{1}{4\pi^2 y^2}\right) \left(1 - \frac{1}{9\pi^2 y^2}\right) \dots$$

tehát, ha x -nek előbbi értékét visszaállítjuk,

$$1 - \frac{x^2}{2.3} + \frac{x^4}{2.3.4.5} - \dots = \left(1 - \frac{x^2}{\pi^2}\right) \left(1 - \frac{x^2}{4\pi^2}\right) \left(1 - \frac{x^2}{9\pi^2}\right) \dots$$

's innen $\sin x = x \left(1 - \frac{x^2}{\pi^2}\right) \left(1 - \frac{x^2}{4\pi^2}\right) \left(1 - \frac{x^2}{9\pi^2}\right) \dots$

mellyből, tévén $x = \frac{\pi}{2}$, lesz:

$$1 = \frac{\pi}{2} \cdot \frac{1}{2} \cdot \frac{3}{2} \cdot \frac{3}{4} \cdot \frac{5}{4} \cdot \frac{5}{6} \cdot \frac{7}{6} \dots$$

honnan következik:

$$\frac{\pi}{2} = \frac{2.2.4.4.6.6.8.8\dots}{1.3.3.5.5.7.7.9\dots} \text{ vagy } \pi = 2 \cdot \frac{2.2.4.4.6.6.8.8\dots}{1.3.3.5.5.7.7.9\dots}$$

's ebből

$$\pi = 2 \cdot \frac{2^2 \cdot 1^2 \cdot 2^2 \cdot 2^2 \cdot 2^2 \cdot 3^2 \cdot 2^2 \cdot 4^2 \cdot 2^2 \cdot 5^2 \cdot 2^2 \cdot 6^2 \dots}{1 \cdot 3 \cdot 3 \cdot 5 \cdot 5 \cdot 7 \cdot 7 \cdot 9 \cdot 9 \cdot 11 \cdot 11 \cdot 13 \dots}$$

Már valamely töredék egyedül akkor tehet egészet, ha számlálója ugyan azon előszámokból (numerus primarius) áll, mint nevezője; ezen töredékben pedig, akarhány tagot vegyünk, a' nevező nagyobb előszámokat foglal magában, mint a' számláló, tehát π egész szám nem lehet.

De véges töredék sem lehet. Látszik ugyan, mintha az ív és félhurja vagy érintője összemérhető lehetne a' sugárral, mind a' mellett, hogy az ívet ennek félhurja vagy érintője által kifejező soroknak nincs végtagja, mert a' legegyszerűbb kifejezésre vett köztöredék is, mellynek számlálója, és nevezője egész szám, tizedesre változtatván, kivéven ha nevezője csak 2 és 5 sokszorozókból áll, végetlen sort képez. Azonban a' folyó töredékekről szóló tanítás e' kétséget teljesen eloszlatja. Ha két egész szám' hányadosa folyó töredékre változtatik, ez végre abban szakad, mert az egymást követő elosztások' mindegyre kisebbülő maradéka végre egység lesz, mi által a' következő elosztásból semmi sem marad. Már pedig ha

$$\pi = \frac{1}{1} - \frac{1}{3} + \frac{1}{5} - \frac{1}{7} + \frac{1}{9} - \frac{1}{11} + \dots$$

sor folyó töredékre változtatjuk, lesz:

$$\pi = 1/1 + 1/2 + 9/2 + 25/2 + 49/2 \dots$$

melly töredék soha abba nem szakad. Tehát π szükségkép összemérhetetlen.

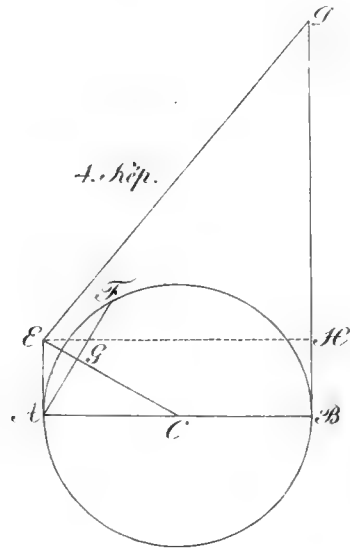
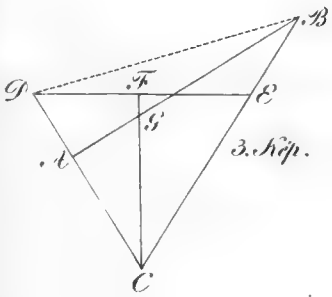
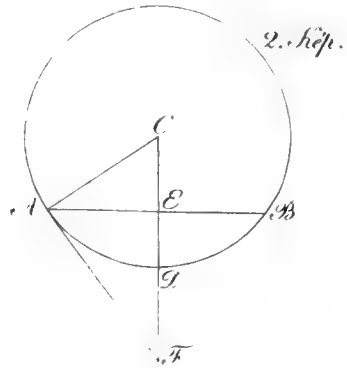
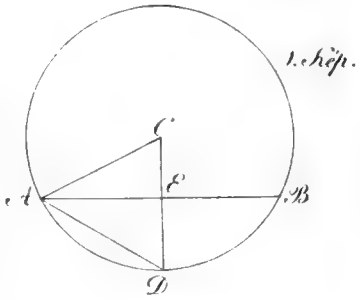
Könnyű már ezekből eldönteni a' kérdést: e' feladásra nézve mit lehetne még tulajdonképen tenni, és mi haszna lenne tökéletes megfejtésének. Többnyire a' kög' négyesegítését keresőket azon remény kecsegtet, hogy a' kör és átmérő közti viszonyt egész számban fogják kitalálni. Reményük, mint látók, füstbe ment; sőt igen hihető, hogy π -t még gyökérjegyü (radicalis) nagyságokkal sem lehet teljesen kifejezni's azért e' feladásra nézve már semmit sem tehetni. Jó volna, ha valaki ez utólsó állítást szorosán megmutatván, minden próbálgatás' utját egyszerre elválná. Mivel pedig illy megmutatást még senki sem adott, tegyük, hogy π szám' értékét csupa gyökérjegyüekkel valóban ki lehet fejezni. Ha ezen számmal élni akarunk, kétség kívül, mint egyéb összemérhetetlen számnál, csak közelítő értékével kell megelégednünk; ez pedig már pontosabban van előadva, mint sem még a' legfinomabb számítás is kívánhatná. Honnan igen hibázna, ki azt vélné, hogy illy leleménye által a' mathesisnak mivolti hasznót hajt; sőt bizonyos, hogy az avatottak előtt csak azon eszközök miatt lehetne érdekes, mellyek által végre hajthatnék; az alkalmaztatott mathesisban épen semmi változást sem okozna.

A' kög' négyesegítésének értetlen nyomozóitól meg kell választani azokat, kik utat mutatnak, mint lehet a' körhöz vagy félkörhöz közelítő egyenes vonalt húzni. Illy feloldások is majd egyszerüebbek majd összebonyolítottabbak számosan jelentek meg. Kik rajzolással bajlódnak, jó hasznát vehetik a' következő egyszerü's mellette elég pontos módnak:

AB átmérő' végpontjaira ugyanazon felé állítsd AE és BD függőket úgy, hogy ez utólsó egyenlő legyen a' háromszor vett sugárral, AC sugarat A pontból húr gyanánt illeszd a' körre F pontig's AF ivet vágd ketté CG vonal által, melly meghosszabbítva AE függőt E pontban éri. Az E és D pontokat összekötő ED vonal nagyon közelít a' félkörhöz. Mert, ha a' sugár = 1, akkor AE, mint 30° ív' érintője, $= \frac{1}{\sqrt{3}} = DH$, BD = 3, következőleg Pythagorás' állítmánya szerint

$$\overline{ED}^2 = \left(3 - \frac{1}{\sqrt{3}}\right)^2 + 4 = 9,8692317.$$

s innen ED = 3,141533; tehát csak az ötödik tizedesben helytelen.

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100.

HARMADIK KÖZ ÜLÉST MEGNYITOTT BESZÉD.

1 8 3 4.

Tekintetes Társaság,

Nagyérdemü Gyülekezet!

Lételének negyedik évét fejezé be társaságunk és harmadszor lépünk fel a' haza előtt, munkálkodásunkról számot adni, 's íme megint kénytelenek vagyunk ügyekezeteink' korlátozott foganatját, előmeneteleink' csekélységét elismerve, zsenge intézetünk' kegyes pártfogóit jövődjő sikerrel kecsegtetni. Felhozhatnók ugyan, hogy ezen idő alatt évkönyveinket, tudománytárunkat megindítottuk; a' tudományok' minden osztályaiból nevezetes pályakérdéseket tettünk ki; nemzeti színjátékunkról jutalmak' elhatározása, több fordított és eredeti darabok' kiadása által gondoskodtunk; nagy szótárunkra tervének megállapítása, kisebb mű- és zsebszótáraink' kiadása vagy elkészítése, a' mű-, elavult-, és tájszavak' gondos gyűjtögetése, nagyobb grammatikákra a' helyesírás' és szóragasztás' főszabályainak ismételt kidolgozása és kiadása által az előkészületeket megtettük; hogy 20 darab nyomtatásban közre bocsátott különféle munkák által sok szép és hasznos esméreteket terjesztettünk, a' magyar tudományosságot egy némelly jelesb eszmívvel gazdagítottuk, nyelvünk' bővítését eszközölve, annak hajlékonyságot, határozottságot adni ügyekezettünk; hogy több illy darabok sajtó alatt vagynak, mások a' kiadásra készen állanak; hogy a' nyelv' régiségeinek maradványait mindenfelől szorgosan felkerestük, összeszedtük és már valósággal annyit birunk is, hogy ezeknek egy igen érdekes gyűjteménye' kiadását megindíthatjuk; hogy a' külföld' több nevezetes könyv- és kézirat-tárait megvizsgáltattuk, azokban hazánkat tárgyazó több eddig elő esméretlen kincseket fedeztünk fel, mellyek közül a' nevezetesbek lemásoltatva, idővel a' hon' régiségeinek, történeteinek felvilágosítására szolgálhatnak 'stb. Ezek buzgó ügyekezeteinknek, szorgalmunknak ugyan annyi nyilvános jelei ugyan; de a' haza és társaságunk' alkotói által a' nemzeti nyelv' kimívelésében, belső ereje általi terjesztésé-

ben 's a' nemzetiség' élesztésében előnkbe tűzött nagy czélt tekintve, számba nem jöhetnek, csak egy pár silány kódarabok, mellyek a' ropant épületre megkivántató sokaság előtt eltűnnek, mint egy csepp víz az ős Duna' hullámai közt.

Ennek komoly és szigorú megfontolása elcsüggedést és végre kétségbe esést szülhetne bennünk, ha csak ezekben, és egyedül az ilyenek által várhatnók társaságunk' befolyását felséges célra. De erre nem szorultunk. Van egy nagyobb, egy hathatósbab erkölcsi behatása tudományos intézetünknek, melly nem szemmel látható, nem kézzel fogható, de annyival mélyebben befoly a' haza' minden viszonyaiba, melly lassan és észrevehetetlenül munkálkodik, de annál bizonyosabban célra vezet, és a' mellyet most, midőn már szép következtéseiben imitt amott mutatkozni kezd, nem lesz czéleránytalan bővebb vizsgálat alá venni.

Az emberi szív, legnemesb érzetekre alkalmas, 's legnagyobb áldozatokra kész, azon szenvedélyeiért, mellyek belső valóját gyakran egészen elfoglalják és néha ábrándozásig is hevítik. A' haza' és nemzetiség', a' tudományok' és a' nemzeti nyelv' szeretetének hősei, áldozati, kik elszánva, minden akadályokkal megküzdenek, semmi gát által magokat elijesztetni nem engedik, a' haza' javáért, a' nemzetiség' öregbítéséért, a' tudományok' fényéért, a' nemzeti nyelv' gyarapodásáért magokat, vagyonjokat, életüket, sőt becsületeket feláldozni készek, és vagy elvesznek, vagy diadalmasan állják ki a' dicső tusát; mindig voltak és mindig lesznek is. De az illy Leonidások, Coclesek, Zrinyiek, Galileik, Miltonok, Révaik egyes századok' ritka tüneményei, és bár honfi - 's ember - társaikat hathatósan buzdítják, úgy még is ritkaságok miatt egy egész nemzet' boldogságának megállapítására, míveltségének öregbítésére, nemzetiségének kifejtésére, nemzeti nyelvének felemelésére, magokra koránt sem elégségesek. Erre sok száznak együtt munkálkódása, sok ezernek egymást fáradhatatlanul gyámolító ügyekezete, sőt a' nemzet' nagyobb részének buzgó segedelme szükséges. Ezt pedig a' szív' fellengősb érzelmei egyedül nem eszközölhetik. A' sokaság' állandó buzdítására megkivántatik, hogy a' hazafiság' szent érzete, a' tudományok' szelid szere-

tete külső ingerek által is támogattassék a' kevesbé erősökben , tüzeltesék a' langyos érzésükben , sőt még ott is mintegy előteremtessék , hol a' nemesb indulatok az önség' sulyja alatt nyögni látszanak.

Ezen idegen ösztönök sok - és annyfélék lehetnek , a' hányfélék az emberi gyengeségek , de mégis főként két nagy osztályúak , olyanok , mellyek testi életünk' fenntartása , sőt a' külső jóllét , és olyanok , mellyek a' valónk' jobb részének , lelkünknek földi létele , fennmaradása 's így a' dicsvágy által hatnak reánk.

Nem csak a' velünk született természeti vonzás ösztönöz mindnyájunkat életünk' fenntartására , hanem az okosság , a' természet' szent törvénye is parancsolja azt. De különben kevés ebbeli szükségünket a' társasági élet , a' napról napra terjedő miveltség annyira nevelte , hogy a' mulhatatlannal , a' mit egy kis darab termékeny föld és tulajdon szorgalmunk adhat , meg nem elégedve , a' föld' egész kerekességét adó alá vetjük , a' találmányokban gazdag emberi elme legkülönbözőbb felfedezéseit , készítményeit használjuk , hogy testünk' kívánságait kielégíthesük , földi életünket kellemetessé , lételünket kényelmessé tegyük. Ezt magának , házanépeinek megszerezni , minden ohajtja.

Nem illy közönséges , de nemesebb és egyesekre szinte olly nagy behatású a' dicsvágy' ösztöne. Minden tiszta érzésü szeret jó lenni , törekszik belsejé' tökéletesítésén , reménylve vágyik lelke' halhatatlansága után ; ezen szép dicsó érzésekből fejt ki az emberi gyarlóság a' halandóknak azon kevésbé nemes ohajtását , hogy jóknak , okosoknak is látszanak , hogy nevek' emléke e' földön elenyésztők után is fennmaradjon. Így az emberi elme az érdemnek jutalmat kívánván , jutalomból pedig érdemet következtetvén , mindenki örömet teszi magát olly helyzetbe , olly polgári állásba , mellyben honfi-társai sőt a' maradék is megkülönböztetéssel tekint reá , még a' jobbak is megvárják , hogy buzgó fáradozásainknak , kötelességeik' pontos teljesítésének köz elismerés és megérdemlett tekintet legyen bére ; igen kevés az , ki érdemének belső érzetében a' hidegséget , hátratételt , megvetést és elmellőzést eltudná tűrni.

Ha az emberiség', a' haza' és a' tudományok' leglelkesebb barátinak tiszteletre gerjesztő elszántsággal, vas szorgalommal, lankadhatatlan türedelemmel, szigorú megtagadással összekötött tetteinek indító okait vizsgálni, bonczolgatni hatalmunkban állana és szabad volna: bizonyára kevésben nem találnók fel a' dicsvágyat, a' nagyobb résznél pedig ez tünne minden más ösztönök felett szemeinkbe.

Ugy van, Tekintetes Társaság, Nagyérdemü Közönség! a' jóllét és dicsőség azon két keceses cél, mellyre a' halandók' nagyobb része törekszik; ezek azon rugók, mellyek' bájos ereje földi pályáját kormányozzák. Az emberi természetén alapul, annak gyarláságaiból foly, és annak valójával oly szoros összefüggésben áll ezeknek kívánása, hogy azt még a' nemesb érzésü sem tudja megtagadni. Egyéb fellengőbb szenvedélyeink' feláldozásával többnyire azon életmódot választjuk, mellyben ezeknek elérését leginkább reménylhetjük. Ki is veheti rossz neven a' magányos polgárnak, ki a' házi atyának, ha életét oly foglalatosság-nak szánja, melly által önmagának valamint őt boldogító nőjének, szeretett magzatának elégséges élelmet kereshet, őket illendő polgári állásba helyeztetheti, számokra a' földi élet' gyönyöreinek nagyobb részét megszerezheti, és maradékaira egy becsült, tisztelt nevet szállíthat. Ezen vágyok nemtelenekké mind addig valóban nem is válnak, míg azokat a' miattok használt eszközök nem fertőztetik meg, és azok a' más lelkesebb érzéseket nem fojtják el.

Ezek szerint nemzeti tudományosságunk' gyarapodására, honi nyelvünk' művelésének eszközlésére multhatatlanul szükséges, hogy azok, kiknek ezen pályára vonzódások van, a' haza' tiszta szeretete, a' tudományok' buzgó kedvelése mellett a' jóllét és kényelmes élet, a' tisztos polgári állás 's érdemlett megkülönböztetés' reménye által is ösztönöztesenek annak megfutasára. Csak így szentelhetik annak minden idejüket, egész életüket, buzgó ügyekezetüket; így vívhatnak meg az akadályok' azon seregével, mellyeket részint a' dolog' természete szül, részint a' rossz indulat és irigység gördít elejökbe; így az életnek különben elmesorvasztó gondjaitól felmentve, nem lankadnak el idő előtt

az egyébiránt szép, de göröncsös úton, és polgári állásokra támaszkodva, nem rettentí el őket vissza, nem tántorítja el a' döntő erőszak. Erre volt a' magyar tudományosság, a' nyelv' bővebb kimívelésének legnagyobb szüksége; ezt adja és adta intézetünk buzgó alkotóinak a' legkegyesebb fejedelem' jóvá hagyásával erősített rendeltetése szerint.

Szomorú volt Magyarországon, a' magyar nyelven író tudós, csak ez előtt kevéssel is állapotja, elijesztők minden kilátásai. Munkálkodását, virrasztásait, csüggedhetetlen fáradozásait nyomorúság és szükség kísérte, buzgóságát hidegség és üldözés fogadta, hazafiságát megvetés és gúny sujtotta le. Ha minden visszataszító körülállásokon keresztül is tört, ha elmeszüleménye' bevégzésére elég belső ereje, maga megtagadása, annak közre bocsátására elég költsége volt, vagy azt tehetősebb barátitól, pártfogóitól megnyerte, mit várhatott? Legfelebb azt, hogy munkáit némelly tudományok' baráti keresztül futották, mások irgalmasságból megvették; nyomtatványinak nagyobb része nyakán maradt; sokszor ő maga mint jó indulatú ábrándozó, vagy veszélyes újító a' szánakodás' vagy üldözés' tárgya lett, többnyire munkájával együtt kevés idő múlva el volt felejtve, vagy is inkább elejétől fogva figyelemre sem méltatott.

„A' deák nyelv, a' tudósok' nyelve köti össze a' világ' különböző részeit, vannak tudományok, mellyeket más nyelven elő sem lehet adni, a' magyar nyelv nincs kimívelve, erre valamint a' tudományok' előadására alkalmatlan, általa a' több nemzetektől elszigeteltetünk, sok ajakú hazánkban olly köz nyelvre van szükségünk, melly egyik nemzetnek sem különös tulajdona;“ — így mentegették hidegségöket a' nemzeti nyelv és tudományosság iránt azok, kik a' dolgot mentésre méltónak találták, az előítéletek' ezen hatalmas seregének kellett fedezni sokaknál a' hazafi érzés' meztelenségét. Sokáig czélt is értek, mert a' megrogzött előítéletek' kiirtása soha sem volt, nem lesz, és nem lehet a' szempillanat' szüleménye, és a' magyar tudományosság' lankadt előlépése sok részben igazolta állításaikat. A' közönség' csekély részvétele, a' magyar nyomtatványok' rossz kelete, a' magyar nyelv' és tudományosság'

ellenségeinek hatalma sokakat elijeszte az írói pályától, másokra nézve azt járhatatlanná tevő. Csak némely a' hazafi irgalmasság által nyújtott morzsákkal megelégedő avatatlan kontárok tévelyedtek arra, és némely mélyebb érzésűek áldozták fel magokat, futtották meg azt egyéb foglalatosságaikban fennmaradott óráikban, csupa szenvedélyből a' nemzeti nyelv 's a' tudományok iránt, minden jutalom' reménye nélkül, a' megvetés' és elmellőzés' előrelátásával. Nagy maga megtagadás! — Magyar nyelv' és tudományosság' lelkes hőseinek, szelid áldozatainak dicsőült árnyékai! fogadjátok azon bámulás fűzte érdemkoszorút, melyet a' magyar tudományosságnak szentelt ezen órában, buzgó és szerencsésb követőiteknek ezen szép körében, a' hálás maradék előtt nyújtani bátorkodik egy hív tisztelőtök; vegyétek azon áldást, melyet a' magyar tudományosság' buzgó kedvelői porotokra velem együtt mondanak.

E' részben társaságunk' felállásával nevezetes és a' mint reményleni lehet jövőre még nagyobb behatású változás történt. Ez rendszabásai' értelméhez képest a' magyar tudósok közül sokakat kebelébe felvesz, többeket értéke' ereje szerint az élet' első szükségei' megszerzésének gondjaitól felment, és a' legkegyelmesebb fejedelem atyáskodó engedelem mellett olly polgári állásba helyeztet, melly hazafi-társaik előtt nékiek megkülönböztetést, tiszteletet szerez. Mind ezeket, mind a' több tudósokat és tudomány kedvelőket különböző jutalmak' kitétele, dolgozásaiknak illendő tiszteletdíj melletti kinyomtatása által szorgalmatos munkásságra buzdítja. Igy már most az inségtől felmentheti magát a' magyar tudós, ha munkái által a' tudományosság' valóságos előmenetelére vagyon, nem kénytelen ezekkel házról házra járni, hogy kiadásokra magának pártfogókat, előfizetőket szerezzen, nem kénytelen élete' fenntartása végett más életmódra adni magát, hogy csak némely szabad óráit szentelhesse kedvencz foglalatosságának. A' magyar tudósok és írók egy tulajdon polgári osztályt kezdenek alkotni, melly munkás fáradozásai után élelmét megszerzi, hazafi-társai' figyelmét magára vonja, ezek előtt tiszteletben áll, a' közhivatalt viselők' sorába számláltatik.

Bár sok idő, egész új emberi nyom kívántatik az általunk fővonaláiban előadott szomorú, de hív képnek megváltoztatására, még is

szépen mutatkoznak már is a tudósok új állásának némelly következései. Azoknak száma, kik a magyar nyelv mívelését, a nemzeti tudományosság virágzását tettelesen előmozdítják, napról napra nevededik; sokan és nem egészen siker nélkül szentelik egész életöket, minden idejüket ezen szép nagy czélnek; ifjaink közt nagy reménnyel tünnek fel még többen, kik jövőre még szebb, még nagyobb sikerrel kecsegtetnek bennünket. Az előítéletek enyészni kezdenek; a nyelv belső ereje, hajlékonysága szemlátomást öregbedik, az magát a tudományok minden nemére mind inkább-inkább alkalmaztatni engedi. Mihelyt a megindult forrás az idő által belé kevert idegen részekről, a közbeszéd gondatlansága, vagy némelly az ujítás tüze által kelletén túl ragadott tudósok magában nem kárhozatos, még is egyes szüleményeiben nem mindig szerencsés buzgósága által elterjesztett félszégektől megtisztítja, a jót a rossztól, a szépet az undoktól, a szükségest a szükségtelentől megválasztja; a jobbra vezérelt nyelv szokás az egyes szavak, kifejezések értelmét szorosán meghatározza; senki sem lesz, ki nemzeti nyelvünk alkalmatosságát minden legkényesebb fogalmaink, érzeményink kifejezésére el ne esmérje, vagy legalább alaposan kétségbe hozni merje. A napról napra nagyobb számmal, több gondal, szebb ízléssel megjelenő elmémívünk, nyomtatványaink, különösen ujságlevelünk és folyóirataink, napról napra nevelik az olvasók számát, nyilvánosságos tanúi annak, hogy a nemzeti nyelv és tudományok szeretete, kedvelése mindenfelé terjed. Minden tökélyre alkalmas nyelvünkhez a szokás által édesített idegen ajakú honfiaink minden erőltetés nélkül azon meggyőződésre jónak, hogy az életben lévő és a szükséghez simuló nyelv nem csak alkalmasabb, hanem szorosabban is összeköti őket velünk, mint a további kifejlést el nem fogadó holt szózat; sőt még az eddig nyelvünkre megvetéssel tekintett szomszédaink is több tisztelettel fognak viseltetni azon nemzet iránt, melly maga magát és nyelvét megbecsüli. Közelget azon idő, mellyben tudományosságunk önállásra kapva, ez által is a több kimívelt nemzetek sorában azon helyet elfoglalhatjuk, mellyre törekednünk kell. Igen is, Tek. Társaság, Nagyérdemű Gyülekezet! megnyílt tudományosságunk tavasza, mutatkoznak a csirázó növények, zöldelő csemeték, rügyező fák, szép

bimbók, sőt imitt amott egyes virágok is, de ezeket csak a nyári nap melegítő sugárai érlelhetik gyümölcsökké. Időtől kell azt várunk mit csak idő adhat.

Ezen nyilvános és egyes példákkal könnyen bebizonyítható élénkséget a magyar tudományos világban nem tulajdoníthatjuk azonban egyedül intézetünknek. Távol legyen illy merész állítás, csak azt kívántam kifejegetni, hogy ennek is volt és van erre befolyása. Igen jól tudom, hódoló tisztelettel elesmérem, mennyire mozdítja azt elő azon kegyelmes pártfogás, mellyet hazánk' atyáskodó Fejedelme, tisztelve imádott Királyunk, nemzeti nyelvünk iránt egész uralkodása alatt mutatni méltóztatott, azon buzgóság, mellyel mélyen tisztelt, forrón szeretett Nádorunk legkegyelmesb pártfogónk és a hazának törvényesen összesereglett atyjai ezen ügyet felfogták, azon szellem, melly hazánk' sok nyelvű lakosainak nagy számát lelkesíti, azon részvét, mellyel viszi ezen tárgyat az egész nemzet. Jól látom, hogy valamint e' nélkül társaságunk eddig elő semmire sem mehetett volna, úgy ezután is csak ebben és ez által reménylheti fáradozásainak sikerét. De egyszersmind reményem, határtalan bizodalommal reményem, hogy a' nemzeti nyelv pártfogói, kezeiket jövődőre sem vonják el arról, és különösen bennünket a' haza, most úgy mint jövődőre, hív tisztelettől lelkesített fiai gyanánt tekint, kik ha mindjárt minden lépéseikben a' köz várakozásnak nem feleltek is meg, a' hon' tiszta szeretete, ügyekezeteik' buzgósága, szándékok' jósága által a' nemzet' atyáskodó indulatjára, lelkes segedelmére és engedékeny ítéletére nem egészen érdemetlenek. Ez bennünket valamint jövődőre iparaink' kettőztetésére buzdítva és erőnk' lankadásától felmentve, olly állapotba helyeztet, hogy magunkat hazánk' bizodalomára ezután is érdemesíteni ügyekezzünk: úgy most is arra segít, hogy szerényen ugyan de bátran álljunk elő esztendei munkálkodásunk' előterjesztésével és fáradozásaink' némelly egyes mutatványaival, mellyre a' hallgatók' figyelmét egész tisztelettel kikérjük.

EMLÉKBESZÉD.

GÖRÖG DEMETER TISZTELETBELI TAG FELETT.

Eltűnt egy csillag újra a' magyar égről, melly egykor jóltévő sugárokat eresztett ki magából.

Gyermek voltam még, mikor már *Görög Demeter'* neve tisztelettel lebegett számon, felserdült koromig mind nőtt ez a' tisztelet, most pedig az ember korban, szeretettel rokon hálás érzetek kapcsolják ahhoz magokat.

Kedves érzések lepik meg az embert, valahányszor derék hazafiak' megfutott pályájokról kell elmélkednie, még kedvesebbé válnak az illy érzések akkor, ha látjuk, hogy valaki önerce által vívta ki magának a' felsőbb helyet, hová érdemei alsóbb fokról felhágatták. Illyen volt a' már elhunyt *Görög Demeter* is, cs. kir. kamarás, udvari tanácsos, szent István apostoli király' rendjének közép keresztese, a' magyar tudós társaságnak volt tiszteletbeli tagja, kinek emlékét bánatos tisztelet közt tartja e' mai napon fenn a' magyar akadémia.

Született ezen érdemes tagtársunk 1760-ban November' negyedik napján a' Hajdu városok' egyikében Dorogon, Szabolcs vármegyében. Édes atya, ugyan csak *Görög Demeter*, 32 évig város' hadnagya, mint édes anyja *Tóth Sára* nemes származatúak de nem nagy birtokúak voltak, 's ugyan azért, és mivel még négy testvérei valának, kikről a' szüléknek kellett gondoskodniok, nem támaszkodott az örökségre, hanem jó eleve átlátta, mihelyt alsóbb oskoláit Debreczenben, a' felsőbbeket Ungváratt és Nagyváradon bevégezte, hogy a' szorgalmas tanulás, és jó erkölcsi élet egyedül biztosító utjai a' tanulónak, mellyeken jövő boldogságát, a' köz tiszteletet, és megbecsültetést kiki szerzett érdemeinél fogva fellelheti.

Illy józan elv' követése mellett lehetett csak a' már elhunyt tagtársunk azzá, mivé későbben lett, 's példája hasznos tanúság, nemes inger lehet mind azoknak, kik szegény sorsban születvén gazdag értelmi tehetségekkel felruháztattak, hogy e' megbecsülhetetlen ajándékokat szép, nagy, és nemes célokra használják; hogy mindenek előtt tuda-

mányukat a' szív' egyenességével hozzák összehangzásba, mert csak így, és máskép nem léphetnek Görög Demeter' nyomaiba.

A' gazdag alföld volt tehát a' megboldogultnak szülőtte földje, hazánknek épen az a' része, mellyet az éretlenség gyakran lenézett már műveltségi szempontból, nem gondolván azt meg, hogy a' lelki tehetségek nincsenek éghajlathoz, bizonyos földhöz, sárházhoz, vagy márvány palotához kötve; hogy egy *Protagoras*, *Demokritus*, *Anaxargus* a' vad thrakusok közt születtek, és már Juvenalis megostorozta az illy helytelen előítéletet, midőn írja, hogy főfő, nagy példákat adó emberek származhatnak a' vastag ködben borongó éghajlat alatt is. (*Satyr. X. v. 4.*) Nagy befolyással volt Görög Demeter' tehetségeinek kifejlésére *Bacsinszky András*, akkor még dorogi plebános, később munkácsi püspök, ki a' gyermek' nemes tulajdonait jókor észrevévén, szüleit célirányos tanítatására mind egyre serkengette, 's később is, mikor már a' 24 esztendő Görög Demeter a' bécsi egyetemen tanulását elvégezte, jó tanácsát és segedelmét tőle meg nem vonta. *Piringer Mihály* most már udvari tanácsossal, kinek legújabb könyvét a' magyar nyelvről hálával fogadtuk el, együtt tanult kedves emlékü tagtársunk a' bécsi egyetemen, hol a' törvénytudományban *Zeiller* díszesítette a' tanító széket, ki akkor egyik fénye volt a' bécsi tudósoknak, 's a' magános polgári törvénykönyv' szerkeztetésében, melly az austriai örökös német tartományok számára készült, nem csak fő részt vett, hanem tudós jegyzeteivel a' törvénytudományt fel is gazdagította.

Ezen derék tanító' kezei alul kikelvén a' már 24 esztendő Görög Demeter, el is kezdette világi pályautját 1784-ben, melly akkor még, szegény sorsu magyarnak a' császári városban keveset ígérő vala.

De jó geniusa nem hagyta el soha is tiszteletre méltó tagtársunkat, magános házaknál való tanítás, és a' honi nyelv' terjesztése által nem csak élelmet szerzett mindjárt első felléptekor magának, hanem némmelnyeknek figyelmét is már maga iránt felgerjesztette.

Két fő emlékpont van Görög Demeter' munkás, szinte 74 évre nyult életében, mellyek a' magyar nemzetnek, és különösebben a' magyar akadémiának figyelmét teljes mértékben megérdemlik, mellyek hálás érzeteket gerjeszhetnek bennünk a' megdicsőült iránt.

Egyik fő emlékpontja hosszas életének abban áll, hogy feddhetetlen jó maga viselete, és tudománya által alkalmatossá tette magát mások' nevelésére: másik fő pont pedig életében az, hogy a' magyar nyelv' kimívelésében és terjesztésében 1784 óta csüggedhetetlen volt. Mind a' két pont fontos, 's olly köz érdekü, hogy mindenikről valamit külön elmondani kötelességemnek tartom.

A' mi az első pontot illeti, előre meg kell jegyezmem, hogy az, a' ki magát jó nevelőnek kiformalja, már így is nagyon hasznos tagja a' társaságnak, de a' ki értelmi tehetségeinél fogva azon különösb ismerekteket is megszerezte magának, mellyeknél fogva alkalmas lesz grófi, hercegi, királyi házakban nevelést folytatni, 's ezen fenntebb köri nevelést szerényen az egész' javára eszközli, és végre hajtja, az illy ember mondom kétszeresen fűz homloka körül hervadhatatlan polgári koszorút; mert ha nagyjaink jól nevelve vagynak, áldás és boldogság áradnak ki tőlök az egész hazára: ellenben ha nevelésük el van tévesztve, annak káros következéseit kisebb vagy nagyobb mértékben meg kell minden társaságnak érezni.

„A Jove principium Musae, Jovis omnia plena“ éneklé már a' római költő, a' főbbek' jó vagy rossz példája magával hozza az erény iránt való tiszteletet, vagy meghidegülést.

Görög Demeter tisztos emlékezetü tagtársunk már ezen a' nehéz pályauton gazdagon szórta el az igaz nevelési bölcseség' magvait, minél fogva koronás fejedelmünk' és nagyjaink' bizodalját, a' külföld' tiszteletét, honnunk' szeretetét meg is tudta nyerni.

Legelőször is az ifju gróf Kolonics László' nevelését nyerte és vállalta magára, Bacsinszky András' egykori jóltétője' ajánlása után. Nagy figyelmet vont magára ezen ifju gróf' felnevelése által, ki nek mind tudományos kimíveltetése, mind magát kedveltető nyájas maga viselete mindeneknek különöson megtetszett, minek következésében az ifju gróf nem sokára József Nádor ó cs. kir. főhercegsége mellé kamarásnak rendeltetett, 's ezen hazánk' második atyját Oroszországba is elkísérte, midőn elsőbben házasodván orosz császári nagy hercegasszonyt vett nőül magának.

Alig végezte bé gróf Kolonics László' nevelését Görög, midőn a' nem rég' elhalálozott herczeg Esterházy Miklós felszólította, hogy az ifju Pál herczeg nevü fíjának vállalná magára nevelését, a' mit készséggel teljesítvén, azt 1796-tól fogva 1803-ig nagy megelegetéssel folytatta, mikor azután koronás fejedelmünk és urunk, atyai kegyességénél fogva, a' már ismeretes nevelőt mentornak kinevezte második fíja József főherczeg mellé.

Mi édes belső öröm, mi hódoló érzetek tölthetik be minden hazafi' szívet, mikor látja, hogy egy honfitársa, messze születve a' világ' nagy piaczatól, szerzett készségeinél és talentumainál fogva nem csak a' nagyoknak, hanem magának a' sok népek' fejének és atyjának, dicsően uralkodó királyunknak is megtudta nyerni mind figyelmét, mind szíves bizodalját. Valóban nagy lelki tehetségü embernek kellett annak lenni, ki szegény sorsában el nem lankadott, mikor pedig különös bizodalokkal már felruházttatva volt, fel nem fuvalkodott; kinek nevelése' theoriáját a' praxis meg nem czáfolta.

Hathatósbban mint én szólhatnék, szólnak a' tettek, hogy Görög Demeter bölcs nevelő, mély lélekismerő volt. Egykori nevendékei gróf Kolonics László, a' most is élő herczeg Esterházy Pál, honnunk' egyik dísze, és a' kit legelébb kelle vala említeni, Ferencz Károly főherczeg, kinek nevelése 1809-ben bizatott az elhunyra, jobban bizonyítják mint gyenge szavaim, hogy a' derék nevelő, érett gyümölcs termésre el tudta készíteni nevendék plántafáit, hogy életében maga is azt követte, a' mit tanítványaiba oltott. — Seneca írja 17-dik levelében: „Az emberek inkább hisznek szemeiknek mint füleiknek, hosszú a' szabályok' útja, ellenben rövid és foganatos a' példáké. Zeno csupa látás által nem lett volna Cleanthesnek mássa, ha életét is nem szemlélné, 's arra nem vigyázna, vallyon szabálya szerint él-e? Plátóra is több ragadt Sokrates' erkölcseiből, mint beszédéből.“

A' felséges császári és királyi udvar a' jó nevelőnek érdemeit nem csak megismerte, de meg is jutalmazta, mert tanácsos czimmal, kamarási ranggal, és a' szent István apostoli király' rendje közép keresztjével tisztelte meg; a' mellett, mikor az általa felnevelt Ferencz Károly' főherczeg megházasodott, nyolczezer pengő forint nyugpénzt rendelt ki számára.

De nem csak koronás fejedelmünk és urunk, nem csak a magyar hon' nagyjai, hanem a' nápolyi királyi udvar is becsülte az elhunyt hazafi' érdemeit. Ugyan is elfoglalván a' francziák Nápolyt, Karolina királyné, a' nagy Maria Theresia' leánya, királyi herczeg fiaival Bécsbe jött lakni. Hogy itt a' princzek a' német nyelvben annál inkább gyakorollhassák magokat, a' királynénál hetenként kétszer's háromszor udvari kör tartott, hová a' főméltóságú familiákból többen meghívtak. Különösen megtetszett ez udvari társaságos körökben az ifju herczeg Esterházy Pálnak, Görög Demeter' volt nevendékének mind kedveltető szemérmes maga viselete, mind beszédeiből kitetsző tudományos kimiveltetése. A' királyné ugy gondolván, hogy az ifju herczeg' nevelőjének értelmes és hivatalát értő embernek kell lenni, kívánta őt megismerni, 's többszöri vele beszélés után különösen a' nevelés' módja felől nagyon megtetszett a' királynénak Görög Demeter' gondolkodása módja, minek következése az lett, hogy Ó felsége a' császár, tagtársunkat magához hivatván reá bizta egy olly nevelés-tervnek kidolgozását, melly szerint gondolná, hogy a' *korona-örökös*t fel kellene nevelni. Görög elkészítette a' reá bizott tervet, melly felséges tetszést is nyert, melly a' Telemaque' írójának, az ékes tollú Fenelonnak nevét mint egy feleleveníti emlékezetünkben, kinek gondolkodása' módját derék hazánkfia sajátjává tette, kinek erkölcsi karakterét, példás keresztyéni életét holtá' napjáig híven is követte.

D'Alembert és La Harpe méltó emlékbeszédeket irtak Fenelonra, de az enyém Görög Demeter felett csak egyszerű; a' háladatos szív' érzeteinek önkéntes kifakadása mind az, mit a' dicsőült árnyékának tiszteletem' adójául bemutathatok.

Az udvari életről már Busbeque azt jegyezte meg, hogy ott az erényes embernek kettős mértékben kell tüzi próbát kiállani, 's azok, kik azt kiállják, önfényükkel is nevelik az udvari fényt. Ily állhatatos karakterű emberek voltak már Fenelon, Friedrich Caesar, La Harpe, Sándor császár' egykori nevelője, kikhez Görög Demetert méltán sorozhatni, 's reájok lehet Tacitus' velős mondását Lepidusról alkalmaztatni, hogy lelki derékség volt az benne, minél fogva Tiberius' udvarában

a' vakmerő makacsság és alacsony hizelkedés közt mind végig megtudta a közép utat tartani.

Másik fő érdeme tiszteletbeli tagtársunknak, magyar tudományosságunk' és nyelvünk' előmozdításában kimutatott buzgósága.

Még gróf Kolonics László' nevelője volt, mikor Kerekes Sámuellel társaságba lépett, 's engedelmet nyertek II-dik J ó z s e f császártól, hogy a' török háboru' kiütésével 1789-ben Julius' kezdetével folyóírást adhassanak ki illy czím alatt: „*Hadi és más nevezetes történetek*,” mely folyóírást harmadfél esztendeig tartott, 's öt darabban sok jeles metszett és színelt képpel jelent meg. Végződván a' török háboru, folyóírástukat *Magyar hirmondóra* változtatták át, mely 1792-től fogva 1803-ig és így tiz évig tartott, 's mellyben 1801 óta Kümlel István, Márton József, Czászár József dicséretes részt vettek, maga pedig *Görög* különösen Magyarország' vármegyéinek rajzoltatásával 's kimetszetésével foglalatoskodott, mi úton évenként négy vármegyec' mappái ingyen küldettek meg a' *Hirmondó'* olvasóinak.

Hálás említést érdemel itt országunk' egykori indigese gróf *Festetics György*, ki költség pótlásul a' neki ajánlott földképekért mindig kétszáz forint segedelem pénzt adott. Ez a' nagy ember úgy is örökre felejthetetlen lesz a' hazában, mondjuk el róla azt, a' mit Aristonról az ifjabb Plinius elmondott: „*nihil ad ostentationem, omnia ad conscientiam refert, recteque facti non ex populi sermone mercedem, sed ex facto petiit.*” Illyen volt Festetics György, kinek béke fedje hamvait.

A' munkás két jó barát, Görög Demeter, és Kerekes Sámuel, nevéket nem csak Magyarország' földképének elkészítésével tették becsessé, hanem hasznos magyar könyvek' írására jutalmak' feltétele által is serkentették az írókat, másokat művészégi tudományokban p. o. rajzolásban, metszésben tulajdon költségükkel segítettek, és a' mellett több magyar könyvnek kiadását, millyen a' Debreczeni grammatika, fogatanosan eszközölték. *L. Eszen évkönyvek 1-ső köt. 29-ik lapj.*

Gyarmathi Sámuel őszinte vallomást tett biographiai kézírásában, hogy egyenesen Görög Demeter' buzdítása 's kitett jutalma indította őt magyar grammatikája' elkészítésére, melly 1797-ben világot is látott.

Említést érdemel a' megholtak munkás fáradsága a' szőlőfajok' összegyűjtése körül is, mellyeket sok költséggel Európa' híresebb szőlőhegyeiről magának meghozatott, 's azoknak bővebb ismertetését nyomtatásban megjelent könyve által tovább terjeszté a' hazában. ¹⁾

Valóban a' magyar literatura' legfontosabb időszaka az, mellyben Bessenyei, Ráth, Görög, Kerekes, Földi, Báróczy, Péczeli, Gyarmathi, Rádai, Révai, Kazinczy, Virág, Verseggy és mások, együtt vagy egymás után, felléptek az írói pályára, kikben józan tudomány, tiszta honszeretet az egyenes lelkűséggel párosodva voltak, kik iránt annyival nagyobb tisztelettel tartozunk, mert vezéreink utmutatóink voltak, kik bátran felszólhatnak sirjaikból ime szavakkal a' későbbi magyar írókhoz „*Nálunk nélkül nem lettetek volna azok, a' mik vagytok!*“

Azon szépen hasadó hajnalát a' magyar literaturának segítették kifejleni egy *Nunkovics György*, kinek hamvedre felett máig is kesereg a' múzsa, ki még 1789-ben írta Görögnek, midőn ennek husz darab arany jutalmát harmincz darabbal megtoldaná: „Cselekedetem bármi dicséretes is, vallyon nem adósság-e, mellyel tartozom hazámnak? Nem kötelesség-e, mellyre kötelez mind a' levegő, mellyet szívok, mind az az édes első szó, mellyet magyarul ejtettem?“

Segítette továbbá ama' szép hajnalat kifejleni egy gróf *Széchenyi Ferencz*, — rerum romanarum religiosissimus auctor — mint Atticusról írja Cicero, kinek bőkezűségét maga Görög Demeter hálásan említi meg a' debreczeni grammatika' kiadásában. De minek többeket még felhordani, midőn ugy is tisztos tagtársunk' folyóirataiban, azon időszaki magyar nagyjainknak nevei, tetteikkel együtt említve vagynak?

Feléd fordulok hát még egyszer dicsőült árnyék, ki hosszas földi pályautadon kivíttad magadnak a' tudomány' és erény' érdemkoszorúját; lágyan fedje a' föld meghült tetemeidet, jobb valód pedig, melly már az égbe költözött, küldjön ezután is egy sugárt elhagyott honfitársaidnak szívébe, hogy fejedelmüket, nyelvüket, a' szép hont, ugy mint te, soha meg ne szünjenek szeretni.

KÁLLAY FERENCZ.

¹⁾ L. Sokféle szőlőfajoknak lajstroma, mellyeket Európának majd minden nevezetesebb szőlőhegyeiről meghozatott. Bécs, 1829. 8.

ÉRTEKEZÉSEK.

I.

TUDOMÁNYOK' ÁLLAPOTJA MAGYARORSZÁGBAN AZ ÁRPÁDOK' IDEJÉBEN.

B É V E Z E T É S.

Az újabb idő' 's kivált a' jelen század' bámulói közül sokan mintegy száznakodva tekintenek a' közép korra, mint durvára és vadra; holott mások, 's ezek' száma sem csekély, az óhoz váltig ragaszkodva, azt időszakunk' aláztával magasztalják, és epedve vissza kívánják. Sem egyik sem másik felekezet' részén áll az igazság. Ha a' régi kor' megbiráltában a' mostan divatozó szellemet vesszük mérlegül, akkor bizonyára vesztene kell amannak; de ha vissza helyezzük magunkat az akkori körülmények' 's ezektől idomított gondolkozás' módjába, nem hiszem, hogy valaki találkoznék: ki azt — nyilvános erényei és sok becses érdemei előtt szemeit konokul béhunyva — csupán azért mivel régi, megvetni vagy kárhoztatni elég igaztalan lehetne. A' jelen kor' becsmérői pedig éppen nem érdemelnek tekintetet, nem azért mintha szenvedelmök' kedvencz bábja, az őskor. nem számolhatna sokban illő méltánylatra; hanem mivel abból csak azt dicsőítik, és égnék megint életre hívni, miből hasznot sejtene, holott a' vele egybe kötött szigoru kötelességek' és terheknek az örök nyugalmat szívből kívánják. Legszebb, legtündöklőbb tulajdona az a' történetírásnak, hogy az időkön fölül emelkedet-ten, emberi indulatoktól elérhetlen fokról nézi az egymást érő 's toló, és hatalmasan egybe nyúló történetek' özönét, tapsát vagy kárhoztatát csak az igazság' öröktől örökig rendíthetlenül álló elvei szerint osztogatva. Valamint tehát ő az időkorok' saját szellemébe mélyen behatva, azokat ehhez, nem pedig változékony álig is pillantatnyi tartóságú képzelmekhez illesztőleg bírálgatja, és mindegyiknek részrehajlás nélkül kijelöli azon helyet, melyet mint magában béfejezett egész érdemel; úgy mi is csak akkor fogunk hozhatni már régen a' láttérről eltűnt emberek, nemzedékek és népekről, vagy időkorokról igaz ítéletet, ha azokat nem jelen fogalmaink' szemüvegén keresztül, hanem önvilágunkban nézendjük.

Mind azok, miket itt mondánk, illeszthetők édes hazánkra is. Vannak ugyan sokan, kik nemzetünket a' gyermek-korból alig bontakozottnak, és deli ifju-korába csak most lépettnek hirtelik; de találkoznak mások is, kik csak az ősi jámbor idő' visszatértében keresik a' haza' boldogulását. Mi azonban ne tartóztassuk magunkat ezen álokoskodások' czáfoltával, és hagyjuk inkább felelni magokat a' történeteket, melyek az őskor' dicső tetteit harsány szóval hirdetvén, követésre és mindenek fölött a' nemzetisedés' kivívására hathatólág intenek.

Előkorunk' félre értésének legfőbb okát abban találhatni, hogy évrázaink azt nem úgy, mint valóságában mutatkozott, hanem álalakzatban, és csak hiányos töredékekben tükrözik előnkbe. Ha igazak akarunk lenni, meg kell vallanunk: nekünk még eddig nincs nemzeti történetírásunk. Mert a'

hány történeti munkákat, 's azokat is csak egy két kivétellel, latán vagy német nyelven írottakat előmutathatunk eddig, azok inkább anyagok, és mintegy előkészületei azon fönnleges nemzeti alknak, melly még a jelen vagy jövő kortól várja életre hozatalát. Kivált a' mi kimívelődésünket tudományos és művészégi tekintetben illeti, teljes hiányt tapasztalunk literaturánkban, annál érezhetőbbet: minél bizonyosb, hogy csak akkor virrad tökéletesb évrjazaink' hajnala, ha nemzetünk' történeteinek ezen legérdekesb része is, és pedig édes honi nyelvünkön fog felvilágosítatni. E' szempontból indulva tűzém ki tárgyozatul magamnak, ha bár tökéletlen vázlatban, nemzeti tudományosságunk' és értelmi műveltségünk' kifejlődését életűntetni, azon biztos reménnyel eltelten: hogy szeretett honfitársaim e' gyenge próbálatot szíves elfogadásra, és engedékeny bírálatra méltatandják.

E L S Ó F E J E Z E T.

I. §. A' magyar nemzet' értelmi állapotja a' vezérek alatt. II. §. A' kereszttyenség' behozatala, és I. István királynak a' tudományok' terjesztése körüli érdemei. III. §. A' XI. és XII. században országlott többi magyar fejedelmek' igyekezetei e' tárgyban. IV. §. Folytattatnak a' XIII. századi királyaink által is. V. §. A' pápák' befolyása honunk' tudományosságára. VI. §. Az egyházi, nemesi, és egyéb ország polgári rendek' értelmi álladalma.

I. §.

Hogy a' magyar, jelen hazájába jöttkor nem volt minden szelidebb érzemény nélküli nemzet, teljesen békibizonyúl onnét; mivei már Lebediában és Etelközben némi szerkezettel birt, melly ide kelte után mind inkább kifejlődvén, Álom vezér' alkujában, mint honi alkotmányunk' előrajzában, éré el, az akkori viszonyokat tekintve, nem eléggé bámulható fényszakát. De szólnak e' mellett egyéb bizonylatok is, főképp más vele egykoru népekéinél sokkal fönnsegesb vallási fogalmai; mellyek szerint ugyan tisztelék a' magyarok a' tüzet, léget és vizet, és dalokban magasztalák a' földet, de csak egy legfőbb lényt avvagy Istent, mint az egész világ' alkotóját imádtak; ¹⁾ magokat a' többi

¹⁾ Theophylact. Stritternél III. kötet I. rész. 70. lap. „Turci admodum stolidè ignem colunt, aëremque et aquam venerantur, telluri hymnos concinnunt, adorant autem tantummodo et Deum nuncupant, qui hanc rerum universitatem aedificavit, huic equos et boves et oves sacrificant.“ etc.

népek' ostromzásául e' földre rendelve tarták, harczaikat mindig Isten' nevében kezdék, és egy jövődó életet hittek. ¹⁾ Dicsekedtek viritó népköltéssel, bélyegzeti hangászattal, melly bús komoly zengzeteiben még most is élénken érezteti zordon hajdanunk' zivatarait, — és sajátos tánczczal. ²⁾ Valóban mind olyan jelenetek, mellyek szelídebb erkölcsökre mutatnak. Birtak szokásbeli magános joggal ³⁾ és szabatos birói szerkezettel, ⁴⁾ mi, alkotmányuk is hozzá járulván, magától elegendő, némelly hason és közelkoru írók' ellenek sújtott vádjainak enyhítésére. Ázsiai sajátságuk és a' nyugotiaktól egészen eltérő nyelvük mellett, még sem voltak a' többi nemzetektől annyira elszigetelve, hogy velök néha közlekedésbe ne elegyedtek volna; példa erre, többszöri szivesb viszonyuk a' keleti és nyugoti birodalmakkal, mellyekkel követeket és néha leveleket is váltottak. ⁵⁾ És végre fér-e olly nemzetre az embertelenség' vádja, melly vérrel szerzett új honjának régi lakosait, meghódulásuk után, vagyonuk' és jogaik' birtokába meghagyja, sőt

-
- ¹⁾ Chron. Turoczii II. rész. XXV. fejezet: „*ipsum Caesarem sic fortiter in fronte cum tuba fertur percussisse (Leel) ut — — — moreretur, dixitque ei, tu praeibis ante me, mihiq; in alio seculo eris serviturus; est namque fides scythicorum, ut quoscunque vivos occiderent, in alio seculo ipsis servire teneantur,*“ — és ugyan ott — „*quos cum Caesar (?) requireret, quare Christianis essent tam crudeles; dicunt: nos sumus ultio sammi dei, ab ipso vobis in flagellum missi.*“
- ²⁾ Anonymi Belae Regis Notarii de gestis Hungarorum (Endlicher' kiadása) XLVI. fejezet 177. lap. „*Et epulabantur quotidie cum gaudio magno, — — — et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus jocularum habebant ante se.*“
- ³⁾ Ugyan ott a' XL. fejezetben a' 163. lapon: „*et in illo loco dux et sui nobiles ordinauerunt omnes consuetudinarias leges regni, et omnia jura eius, qualiter servirent duci, et primatibus suis, vel qualiter iudicium facerent pro quolibet crimine commisso.*“
- ⁴⁾ Simonis de Keza Chronicon Hung. (Podhraczký' kiadása II. fejezet. 17. lapon.) „*constituerunt quoque inter se rectorem unum nomine Kadar etc. ita quidem, ut si rector idem immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum revocaret*“ etc.
- ⁵⁾ Constantini Porphyrogeniti Lib. de cerimoniis aulae byzantinae (Niebuhr' kiadása) 1. köt. II. könyv 48. fejezet. 690. lap. „*ad Archontes Turcarum (ezen*

nyílt karokkal dandárai közé fogadja; ¹⁾ de még a' mindenünnen ide hurczolt keresztyén foglyokkal is enyhébben bánik, 's a' mi több, vallásuk' gyakorlatát sem gátolja. ²⁾ E' szelídebb gerjedelmek még inkább fejlődtek, midőn hadaiknak többszöri véres megverettetése után, további kalandozatoktól véggkép elrettenve, a' földmiveléssel és a' béke' egyéb művészségeivel kezdenek foglalkodni. Mind e' mellett koránt sem menekhetek volna meg olly hamar a' vadság' minden bilincseitől, ha a' nagyszerű fogékonyság és nemesb érzemény nemzette gyenge csirát, a' keresztyén hit élesztő napként deli gyümölcscsé nem érlelé, és ezentül is minden ártalom ellen nem vértézé.

II. §.

Két felől hatott hazánkba a' keresztyénség, keletről már 948. körül a' görög; nyugotról pedig, huszonöt évvel utóbb, a' római sz. egyház' tanitmányá' alakjában; amaz Erdélyben és alsó Magyarországbán, ez leginkább a' dunántúli vidékben terjedvén el legnagyobb előmenettel; mit kétség kívül annak kell tulajdonítani, hogy a' néptömeg régi lakokból álló részében, az evangyéliomhoz ragaszkodás soha teljesen el nem oltatott, és a' hódítók magok is, német honban szenvedt csapásaik után nyugalmat áhítva, fogékonyabbak és mintegy előkészítve voltak annak elfogadására. Jóllehet azonban már Geyza vezér sem ellenzé a' keresztyén vallás' gyakorlatát, sőt alattvalóinak arra áttérésöket is könnyíté, még sem eszközöltetett annak egyetemi bévétele mind addig, míg már az

név alatt érték a' görögök a' magyarokat) mittitur bulla aurea hisoldia cum titulo „Litterae Constantini et Romani Christum amantium Imp. Romanorum ad Archontas Turcarum.“

¹⁾ Anonym. Belae R. Notar. a' XXXIII. fejezetben, a' 151. lapon: „Tunc Zuard et Cadusa — — — — melioribus habitatoribus terrae, qui filios suos in obsides dederunt, diversa dona praesentaverunt, et blandis verbis sub dominium ducis Árpád sine bello subjugarunt, et ipsos secum in expeditionem duxerunt.“

²⁾ Pilgrin Corchi érseknek VII. Benedek pápához 974-ben irt levele, Fejér Codex. Diplom. 1. kötet, a' 261. lapon.

új tanítmányban nevelt fija István a' kormányhoz nem jutha, és minden akadályokat diadalmitlag legyőzve, azt országa' egész terjedelmében nem egyetemíté. És itt a' kezdőpontja nem csak a' keresztyén hitnek, hanem minden tudományi kifejlődésnek is hazánkban. Valamint tehát méltán magasztaljuk Istvánt, mint nemzete' vallási és országlati ujjá születésének szerzőjét, ugy őt is illeti egyedül annak a' fölvilágosodás' utjára vezéreltének dicsősége. Az ide czélzó intézményei közül, ama bölcs törvényeken kívül, mellyek az ország' létszeres elrendeztét, a' nemzet' szelidebb erkölcsökre szoktatását és ez általi polgárisodását irányozván, törvényhozói magas, és századát fölül haladó állását élénken bizonyítják. Említést érdemelnek leginkább országának püspökségekre fölosztása, templomokkal és monostorokkal, mint a' tudományosság' akkorban szintannyi műhelyeivel megrakása, és számos egyházi és világi míveltebb külhoniaknak ide édesgettetése. Gátlá ugyan cleinte üdvös szándékainak sikerültét, a' szent igét hirdető külhoni férfiaknak a' magyar nyelvben járatlansága, melly miatt kénytelenültek latánul elmondott beszédeiket tolmácsokkal magyaráztatni; de segítének nem sokára e' hiányon a' király' bölcs rendelményére minden székes egyház mellett és monostorban emelkedett iskolák, mellyekből rövid idő mulva, az anyai és latán nyelvben egyaránt gyakorolt számos honfiak léptethetvén a' tanítói és egyházi hivatalokra, egyszersmind eléretett azon czél: hogy a' mind eddig a' külhoniáság' bélyegét magán vivó intézmény meghonosult, és a' nép' szívében mélyebb gyökeret verhetvén, avval mintegy össze olvadt. Gondos nevelést nyervén, mellynek foganatját bölcs magaviselete, nagy tettei, és az irói pályán is szerzett borostyánai eléggé bizonyítják, részéről is arra fordítá István minden gondját, hogy kedves fijában Imrében népének okos fejedelmet nevelhessen; midőn pedig e' reményétől, magzata' kora halála megfosztaná, készebb volt vérszerinti rokonit, kikben mint még a' régi tévelygésekkel elfogultakban nem bizakodék, kitagadni, és a' keresztyén hitben ön udvaránál nevelt külhoni Pétert választani utódának, csakhogy zsenge alapitmányát ne veszélyeztesse.

§. III.

Tett-e Péter valami dicséretest a' tudományosság' ügyében, arról hallgatnak kutatóink; sőt ha tekintetük, milly kevésse felelt meg István' reményének egyéb fejedelmi kötelességeinek' teljesítésében: nem ok nélkül következtethető, hogy e' pontban is inkább ellenkezőleg viselte magát. Az egyébként is diáktalan Abáról sem tudunk e' részben semmit; Andrástól mindazáltal nem tagadhatjuk meg azon érdemet, hogy a' keresztényen vallás, és evvel minden műveltség ellen törekvőknek ádáz szándékaikat, mindjárt a' királyi székre léptekor erős kézzel elfojtván, megmentője lett a' már már vég veszély' örvényéhez juttatott csinosodásnak. I. Béla, Salamon és I. Geyza királyok, részint rövid részint zivataros országlásaik sem voltak alkalmasok a' tudományok' tenyésztésére; s így nem csoda, ha rólok több monostor emelésénél, és némelly már fennálló egyházi alapítványok' bővebb adományzásánál más ide illeszthető tett-dolog följegyezve nem találhatik. Örvendetesb időszak nyílt a' közjóllétnek I. László alatt, ki a' bálványimadás' utolsó nyomait eltörülvé, nemzetét a' régi vadságba vissza eséstől örökre mentesíté, a' váradi és zágrábi püspökségeket alapítá, böles törvények által a' vagyoni és személyes bátorságot biztosítá, egy szóval István király' dicső nyomait követve, a' nép' gerjedelmeit nemesíteni és értelmi kifejlődését előmozdítani teljes erejéből törekedett.

Hogy Kálmán az akkori fogalmakhoz képest ön maga is tudós férfi volt, azt, ha a' könyvek' szenvedélyes kedveléséről ráragadt dicszímje, a' tudósok' pártolása, és több egykoru írók, sőt még a' pápa' tanutétele ¹⁾ nem bizonyítanak, eléggé igazolják jeles intézetei és törvényei, mellyeket, ámbár ránk tökéletlen töredékben jutottak, tekintvén, nem győzzük érdemeként bámúlni időkorát fölül múltó lángelméjét, mély belátását és tudományos képzését. Fénysugárként világít az akkori, sőt több századdal utóbbi előítéletek' sűrű setétségében, ama híres törvényczikkje, mellyben a' boszorkányokat kerekdeden tagad-

¹⁾ Albríknak Kálmán' törvénykönyveihez irt előbeszédjében; II. Orbán pápa' 1096-ki üdvözlő levelében, Fejér Cod. Dipl. II. k. 13. l.

ja; ¹⁾ és szent szándéka az emberiséget annyira lealázó rabszolgaságot végkép eltörölni, ²⁾ nem elegendő-e egyedül maga, neve örökítésére? Megmentett törvényei közül egy sem hivatkozik ugyan közvetlen a' tudományok' ápolatára, de mivel általában, a' nép' erkölcsi állapotjának emelését irányozzák: bizonylag üdvös és nagy behatásuk volt a' műveltség és értelmi előre haladásra is. Dalmátországnak a' magyar koronához csatolása, és a' keresztetek' hazánkon ekkor kezdett áltkelésök is olly fontos események voltak Kálmán' országlása alatt, mellyek nemzetünkre nézve befolyás nélkül nem maradhattak; amaz, mivel utat nyitván a' tengerre, könnyíté az érintkezést a' nyugot' legműveltebb részével, az olaszok' honával; ez pedig minthogy új fogalmakra és a' nézetek' körének tágítására szolgáltatott alkalmat.

Kálmán utódainak országlása idejéből, melly II. Andrásig minden írott törvények nélkül szükölködik mint tárgyunkra némileg tartozhatótól nem hagyhatjuk említetlenül a' flandroknak vagy úgynevezett szászoknak Erdélybe szállítását II. Geyza alatt; melly nem csak számszerint szaporítá a' népet, hanem a' jövevények' nagyobb műveltségét tekintve, az értelmiség' öregbülésére is szolgált, és minden bizonnal még inkább előmozdította volna a' haza' javát, ha az új vendégek és utóik, régi szokásaik és nyelvükhez konok ragaszkodásuk helyett, hontársaikkal jobban együvé forrnak, egy szóval nemzetisednek vala. Nagy fontosságuk voltak III. Bélának, a' műveltebb bizanczi udvarban neveltnek, nemzete' csinosbúltát irányzó rendeletei is, s ezek közül kivált az, melly a' király elejébe adandó kérelmek' írásba tételét parancsolván, ³⁾ nem csak az egyházi rendet, kinck soraiból a' korlátnokok és jegyzók vétettek, hanem a' köz birókul alkalmaztatott világi nagyokat is gondosb kiképzésre, és a' mennyire ezt a' honi intézetekben föl nem lelhetnék, a' külföldi egyetemek' látogatására kényszeríté. Imréről nem találunk évkönyveink' vagy okleveleinkben tárgyunkra egyenesen vonható rendelvényt; de a' tudós

¹⁾ *Decretorum Colomanni Regis Lib. 1. Cap. LVI. „De strigis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat.“*

²⁾ *Chronici Simonis de Keza, Caput II. (Podhraczký kiadásának 89. lapján.)*

³⁾ *Chronic. Thurocz. a' II. rész 69. fejezetében (Schwandtner SS. RR. hung. T. 1.)*

Bernát később spalatoei érsek vezérelte szorgalmas nevelése ¹⁾ és a római udvarral volt többszöri versengései igen hihetővé teszik, hogy népe' értelmiségét öregbíteni, és olly férfiakat, kik ama kellemetlen bonyolódásokban diszszel fölállhassanak ügye mellett, körüle gyűjteni, fő gondjai közé tartozott.

IV. §.

II. András' országlását emlékesíti leginkább szent földi keresztessége, melly ámbár az eddigi hűbéri rendszer' sarkából kiforgatását, és ez által a' királyi hatalom' tetemes gyengültét voná maga után, még is az egésze nézve hasznos hatásúvá lett; mivel más oldalról a' nép' egyik számos osztálya', a' kisebb nemességnek szabadabb kifejlődésére tágos tért nyitott, és általában alkalmat szolgáltatata más nemzetek' szokásaik és nézeteiket is közelebről megismérni. De vannak még más jelenetek is András' életében, mellyek a' tudományokhoz különös vonzalmát tüntetikki, így a' híres Klingsor, és vele bizonylag más tudósoknak is fejedelmi gyámolításuk, és gyermekei' szorgalmas neveltetése. Az ő érdeme továbbá az eddig politikai semmisségben trespedő városoknak jelentőbb fok-ra emelése, és az olly hasznos polgári rendnek életre hívása.

IV. Béláról is csak dicsérettel emlékezhetünk. Ha valaki az utóbbi Árpádok közül, bizonyára ő méltó 3. nagy királyunk sz. István, sz. László, és Kálmán mellé helyeztetetni. Ő is István' dicső példájaként országa' ujjá születésének lön eszközlője, az azt földig elgázolt tatár járás után. 'S noha e' szörnyü csapás' gyászos nyomainak elfürlesztése, és az országlását zordonító többszöri háborúskodások gondjait váltig elfoglalák, még sem szünt meg népe' értelmi és erkölcsi állapotjának nemesítésére is munkás lenni. Kiténteti ezen atyáskodását az elpusztult városoknak hamvaikból föléledésök, és jeles felszabadításokkal örvendeztetése, a' rengeteg sivatagoknak a' külhonról ide édesgetett számos szállókkal népesítése, a' mesterségek' és művészségeknek ébresztésök, a' tudósok' érdemeiknek megismérése, és méltó jutalmazásuk, a' még eddig csaknem a' törvényen

¹⁾ Thomae Archidiaconi historia Salonitana. Schwandtner SS. Script. RR. hung. címü munkájának 1. kötetében az 568 és 569. lapon.

kivül helyezett zsidóknak emberibb álladalomra méltatás, őse III. Béla' a' királyi ítélőszék elejébe nyujtandó kérelmek' irásba foglalások iránti rendelvénynének fölélesztése ¹⁾); egy szóval országának az előbbinél sokkal virítóbb létre emelése.

V. Istvánról magzatjai' szorgalmas nevelésén, és a' tudósok' pártoltán kívül nem említnek kútfőink semmit, annál ömlekenyebben folyának ellenben III. László' időszakára nézve, annyira, hogy szerintek ítélve épen e' fejedelmet, kit egyébként némelly írók olly fekete színekkel füstének, a' tudományok' ápolatában legmunkásabbnak kellene tartani. Ő hagyatta el a' kunokkal eddigi kóborló életmódjokat, és bírta őket állandó telepre, ő mozdítá elő a' keresztyén hitre térítésüket, s iktatá be így e' fél vad nemzetet az ország' polgárai' sorába. ²⁾ A' tudományok iránti különös hajlandóságáért pedig kezeskedik a' veszprémi és esztergami jeles iskolák' nagy lelki gyámolítása, és több más tudósokéival együtt, főleg a' hazája' történeteit följegyzette Kezai Simon' igyekezeteinek hathatós előmozdítása.

Fölváltója III. András, az Árpádok' legutóbbika, soha el nem hervadó érdemkoszorút szerzett magának fölvilágosodott elméjére és törvényhozói magas hivatására mutató törvényeivel, ³⁾ mellyek által a' hanyatlott királyi tekintetet helyre állítani, a' legközelebbi belzavarok alatt néhány elhatalmasodott nagyoknak garázdálkodásaik miatt elrémult országnak pedig az annyira áhított köz nyugalmat visszaszerezni, a' törvénykezési rendszert míveltebb időkora' szelleméhez idomítólag javítani, és a' nép' legszamosb és leghasznosb osztályát, a' földmivelő jobbágyot is polgári létre emelve, a' szabad költözködhetés' jogával ⁴⁾ fölruházni igyekezett. Jóllehet tehát a' tudományok' ápolatára szorosb értelemben vonatkozó rendeleteket nem mutathatunk elé tőle, még sem lehet legkisebb kétkedésnek helye arról, hogy e' tekintetben is nem teljesítette volna fejedelmi kötelességeit.

¹⁾ Rogerii Miserabile Carmen, a' VI. és XI. fejezetb. (Schwandtner SS. RR. hung. I. k.)

²⁾ Katona Hist. Critica VI. köt. 790. l.

³⁾ Jos. Nic. Kovachich Sylloge Decretorum 1. köt. 15. és 27. l.

⁴⁾ Az 1298-ki országgyűlés' törvénykönyvének LXX. cikkelyében. Kovachich Supplem. ad vestig. Comit. 1. k. 181. l.

V. §.

Ha nem is mentethetnek föl teljesen a' római pápák ama vád alúl, hogy a' közép korban, kivált annak általunk vizsgált szakaszában, a' kereszttyén fejedelmeket uralt országok' belügyeikbe szerén túl avatkozva, és hatalmokat folyton folyvást terjesztgetni törekvén, ott hol e' szándéklatot kisebb vagy nagyobb sikerrel kivívhaták, általában a' fejedelem és ország-lottak közti viszonyokat zavarba hozták, és sok helyütt sarkokból kiforgatták; még sem tagadtathatik meg tőlök azon valóban nagy és jeles érdem, mellyet a' kereszttyén vallásnak még a' legvadabb népek közt is soha nem lankadott buzgalommal terjesztése, 's az ennek következtében sarjadzott műveltség és fölvilágosodásnak hathatós előmozdítása által magoknak az egész emberiség körül szereztek. E' szempontból tekintvén hazánkknak is a' pápákhoz állását, igen hajlandók leszünk ama némi némü rosszszat, mellyeket önkényes bánásuk néha fejedelmeink és nemzetünkre vont, a' tőlök nyert megbecsülhetlen jókért elnézni, és nagy részben helyre pótol-taknak ítélni. Az ó munkájok főkép eleinknek a' kereszttyén hitre té-rese; mert jóllehet már előbb is áltszivárogtak a' keleti szentegyház' ta-nítmányai hazánk' délibb részeibe, még is csak a' pápáknak, és a' buzdi-tásaikra nyugotról kezdett, majd élénken folytatott térítgetési vállalatuk-nak köszönhető sajátlag az evangeliom' egyctemítése, és meggyökerülte közöttünk. Ők éleszték Geyza vezérnek 's István fijának, a' valólag nagy-nak, népök' értelmi kifejlését, 's a' föld részünkbeli műveltebb nemzetek' egyesületébe iktatását áhító szent hívóket, és késérék ezentúl is forró részvéttel nemzetünknek az apostoli király kimutatta pályán örvendetes előhaladtát. Hirdetik e' jótékony hatásukat számos rendeleteik, mellyek az egyházi szerkezet' jó rendben tartását, ¹⁾ a' papi rend' tudományos kiképzését, ²⁾ a' magyar anyaszentegyháznak áltanítványok elleni sike-res oltalmaztát, ³⁾ és a' nép' szellemi művelését és erkölcsi nemesbültét tárgyazzák. Sőt tagadhatni-e még ama béelegyedéseiknek is üdvös irány-

¹⁾ Fejér Cod. dipl. III. köt. II. r. 338. l.

²⁾ Fejér Cod. dipl. III. köt. 1. r. 30. 50. 53. és 75. l.

³⁾ Ugyan ott, II. köt. 406 l. III. köt. 1. r. 425 lap. V. köt. 2. r. 37 és 223. l.

zatát, mellyek az uralkodó házban magában néha támadt gyászos egyenetlenségek, ¹⁾ vagy a' fejedelmek olykori félszeg cselekvéseik által mintegy előidézte, ²⁾ ha sikerültek, sok rossz következményeket hártottak el hazánkról.

VI. §.

Hálás említésre méltók egyházi rendünknek is a' nemzet' lelki kiképzését irányzó igyekezetei. Ki előtt ne volna áldásban Farkas, Pilgrin és Adalbert, a' szent ige' e' bátor lelkü első hirdetőinek hazánkban emléke. De ki hozhatná kérdésbe egyháziainknak e' pályán utóbb szerzett érdemeiket is, midőn évrázaink és okleveink viszhangzanak dicséreteiktől. Ők oktatták a' népet iskolákban úgy, mint a' szószékről, ők tenyészték egyenként és egyesületeikben a' tudományokat, közülök váltak cancellárok, jegyzők, és nagyobb részt a' követek a' külhoni udvarokhoz ³⁾ 's a' királyi magzatok' nevelői. 'S mi több, tudánk-e óskorunkról valamit, ha nem támadának az egyháziak közül nagyra termett férfiak, kik nemzeti történeteinket, a' hálás utókor' számára hív kézzel föl nem jegyzék. Példás egyházi rendünknek erkölcsi maga viselete és szigoru fenytéke is, ⁴⁾ melly a' testületnek magas hivatásától eltértét gátolván, a' nagy közönségre is árasztá jótékony következményeit, el annyira, hogy míg más nemzetek' közép századi évkönyveik telvék

¹⁾ III. Incze pápának levele András herceghez, mellyben ezt a' bátyja Imre király ellen támasztandó lázadástól eltiltja (Fejér Cod. Dipl. II. kötet. 315. l.) Igy inti III. Honorius is Bélát, hogy atyjának II. András királynak az ilendő tiszteletet megadja, és minden zavargásoktól óvakodjék. Fejér Cod. Dipl. III. köt. 1. rész. 388 és 437. l.

²⁾ IV. Honorius pápának atyai intésekkel teljes levelei III. László királyhoz, nője Isabella iránti rossz viselete és más tévelygései miatt.

³⁾ Illyenek valának *Harduin* győri püspök, követ Rogen siciliai grófhoz 1096-ban. *Fulbert* kalocsai püspök, Commen görög császárhoz 1129-ben. *Gyárfás* győri püspök Fridrik német császárhoz 1158-ban. *Jakab* nyitrai püspök, Leopold ostriai herceghez 1225-ben. *Bertalan* pécsi püspök, 1. Jakab aragoniai királyhoz 1234-ben. *István* esztergomi érsek és biberos a' pápához 1250. körül, és sok mások.

⁴⁾ Bizonylatok erre az esztergomi 1114-ki, és budai 1279-ki zsinatok' üdvös határozataik Péterfynél, Sacra Concilia Hung. az 1. kötetben.

a' papi rend' elvetemülései, és a' nép között rémítőleg elhatalmazott erkölcselenség elleni panaszokkal, a' mi emlékeinkben alig akadunk e' rendet vagy a' népet szégyeníthető eseményre.

Fegyver forogató tús nemescinknek nem lehetett sok érkezésük tudós foglalatosságokra. Fölötte hibáznánk azonban, ha minden képzés nélkülieknek, vagy épen a' tudományokat megvetők és üldözőknek tartanók őket. Már sz. István király' idejében látjuk magokat is a' nem rég keresztyén vallásra tért nemes szülőket, ifjaikat legnagyobb készséggel népoktatókká képezhetésök végett iskolákba adni, ¹⁾ és utóbb is mutatkozik számos példa, hol világi nagyok a' tudományok iránti vonzalmukat a' külhoni intézetekben tanuló hazafiak' gyámolításuk, és ön fijaik oda küldése által tüntetik ki. ²⁾ És képzelhetni-e a' világi tisztviselőket és országos embereket egyről egyig tudományos művelés nélkülieknek; holott közülök olly férfiak keletkeztek, kik mint követek külhoni udvarokban diszszel megfordultak, ³⁾ mások, kik királyi magzatokat nevelni érdemesítetttek, ⁴⁾ és számosak, kiknek szorgalmas nevelésök és tudományos képzésökről a' legfontosb hivatalokban is kimutatott ritka ügyességök eléggel kezeskedik. Más színben tűnnék fel minden bizonynyal előttünk régi nemességünk e' tekintetben is, ha házi életéről, multságai és egyéb viszonyairól bővebb ismereteink volnának; de így az időnek semmit nem

¹⁾ Vita Scti Gerardi (Batthyáni' kiadása) a' 328. lapon: „quadam autem die venerunt triginta viri ad episcopum neophyti petentes, ut tolleret filios eorum, quos litteris eruditos in clericos ordinaret;“ 's alább „quo viso nobiles et magnates filios suos tradebant predicto Valthero ad instruendum pro adipiscendo fructu scientie artis liberalis.“

²⁾ Litterae Tomacensis Episcopi ad Regem Belam III. d. a. 1175. Fejér, Cod. Dipl. II. köt. 189. l.

³⁾ Például: *Tamás* fejevári főispán 1096-ban követ Siciliába, *Dienes* nádor, és *Simon* győri főispán, követek IX. Gergely pápához 1232; *Berald*, Jakab aragoniai királyhoz 1234; *Roland* nádor, Ottokárhoz 1254 és 1260-ban, *Domonkos* hajdan nádor, és *Gergely* bán, Albert osztriai herceghez 1291, 'stb.

⁴⁾ Illyenek voltak *Miska* IV. Béla' nevelője, (1214) Fejér Cod. Dipl. VII. k. 1. r. 191. l.; *Miklós Kinga* IV. Béla kir. leányának oktatója (1230). Acta sanctorum Ungariae Mensis Julii 80. l.; és *Matyus* bán erdélyi herceg, és III. László mestere és őrizője (1270) Sz. Margit' életirása, kiadta Pray.

kimélő foga megfosztván bennünket emlékeink' ez érdekes részétől, nem csoda, ha a' megmentett egyes vonatokból készült kép mindenben meg nem felel várakozásunknak.

A' polgári rend, melly csak az Árpádék' utolsó századában kezd addigi semmiségéből kivergődni, keveset tehetett a' tudományok' terjesztésére, de kebelében tenyészvén a' mesterségek és művészségek, még sem tagadhatni némi befolyását a' nemzet' értelmi kifejlődésére; melly bizonyára még jótékonyabb leendett volna, ha más oldalról a' jobbadán német eredetű városi lakosságoknak nyelvökhöz konok szítása a' haza' pótolhatlan kárára, a' nemzetiségnek 's evvel a' tudományosságnak is annak szellemében kifejlődött nem gátlá, és több századra elhalasztá.

Még kevesebb befolyást tulajdoníthatni e' tekintetben a' többi országos polgári osztályoknak. A' várnokok, (castrenses) hűbéri birtokukkal egybekötött, 's a' szüntelen folyt háboruk és belzavarok miatt tetemesen súlyosbult kötelességeiknek alig győztek eleget tenni; a' parasztok és szolgák pedig az őket egyébként is nyommasztó és szabadabb kifejlődéstől akadályoztató terheken kívül, még félszeg rendelvények által is megszorítottak elmebeli pallérozásra törekvésökben; míg Kálmán, az emberiséget még a' rabszolgában is becsülő, a' szolgaságot eltörölvén, a' XIII. század' folyta felé pedig III. András, a' költözködést megengedvén, az ország' e' legszámosb és leghasznosb polgárait is örvendetesb létnek hajjala derült. 'S így ha magasb művelési fokon nem állának is e' néposztályok, hogy még is némi értelmi fogalmokkal és nemesb gerjedelmekkel birtak: ezt bizonyítja meleg részvétők, mellyel a' hont szerző régi hősöknek tetteik és kalandjaikat zengő népregék iránt viseltettek, ¹⁾ és kitünteti még inkább számos tagaikat, buzgó vágyuk, magokat a' törvény' tilalma' ellenére is tudománylag kiképezni elannyira, hogy a' XIII. század' elején a' papi és egyéb alantabb egyházi hivatalokat, már csaknem kizárólag az alnép közül kiemelkedett férjfiak töltenék bé. ²⁾

¹⁾ Béla király' névtelene a' XLII. fejezetben „credite garulis cantibus ioculatorum et falsis fabulis rusticorum, qui fortia facta et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tradunt.“

²⁾ IX. Gergely pápa' 1235-diki levele Fejérnél Cod. Diplom. a' III. kötet II. rész' 338. lapján.

M Á S O D I K F E J E Z E T.

I. §. Tanító intézetek. II. §. Az iskolák' belső elrendelése, tanítók' tanulók, iskolai fenyték, tanítás' tárgyai. III. §. Külföldi iskolák' látogatása. IV. §. Könyvek, és azoknak nagy áruk, könyvgyűjtemények, és könyvizsgálat.

I. §.

Voltak-e a' magyaroknak ide keltökkor tudományos intézeteik hazánkban, arról hallgatnak kutfőink. Azonban ha lettek is volna, mi a' frankokat uralta vidékről, hol több püspökség is létezett, igen valószínű, még is mintegy bizonyosnak tekinthetjük: hogy a' foglalás által minden előbbi viszonyok megváltozván, valamint a' keresztyénség maga, úgy a' táplálékukat belőle szítt oktató intézetek is hosszabb időre eltűntek a' láttérről. Így maradt ez a' vezérek' időszaka alatt egész István királyig, ki nemzetét a' keresztyén vallás' üdvös pályájára vezérelvén, első gondoskodott, iskoláknak, a' tudományos képzés' fő műhelyeinek fölállításáról. A' tőle létezt nyert iskolák' számát voltaképp meg nem határozhatni, de kétséget sem szenved, hogy nem csak a' székes egyházak mellett, hanem minden monostorban is állított iskolákat a' papi nevendékek' számára, és jövődő fönnállhatásukat is nagy lelküleg biztosította. Nagy elődjök' dicső nyomait a' többi Árpádék is követvén, alig maradt népesb hely a' hazában, hol egy vagy néha több iskola nem létezett volna. Ha egyébiránt az egyházi rend' kiképzésére szolgálván sajátlag ez iskolák, mind ez okon mind a' holt latán nyelv miatt, melly a' tanulás' fő és sok ideig csak nem egyedüli tárgyát tevé azokban, soha népszerűekké nem válhattak is, mivel mindazáltal a' világiak sem zárattak ki belőlök, sőt ha szegények voltak, ingyen tanítottak: nem lehetett nem az egészre is jótékony hatásuk.

Lássuk már most azon intézeteket, mellyeknek nyoma, hasonkoru emlékeinkben fönnmaradt. E' sorban első helyet foglal el a' székes-fejérvári főiskola, melly István király által, hihetőleg egy időben az ottani főtemplommal, 's így a' XI. század' elsőbb éveiben alapítván, már zsengejében olly hirre kapott, hogy nevendékei vetélkedve vitetnének más hazai tudományos intézetekbe tanítókul. ¹⁾ Sajat ta-

¹⁾ Sz. Gellért' élete (Batthyáni' kiadása) a' 330. lapon így emlékezik ez iskoláról „misit ergo Episcopus fratrem Maurum ad salutandum regem, precipiens ei,

nitói közül csak az egy Henriket ismérjük név szerint, ki még István király' idejében altanítói hivatalt viselt abban, ¹⁾ 1217. körül emlíetik még egy névtelen tanítója „scholasticus albensis“ hivatali címzete alatt. ²⁾

Úgyan e' korbeli a' *szent-mártoni* monostori iskola, mely szinte sz. Istvánnak köszöni fölállítástát; ki azt annyira kedvelé, hogy többszöri látogatásai közben a' tanítók' és tanítványokkal tudományi vitázatokba ereszkedett. ³⁾ Nevendékei közül említhetjük Fülöpöt és Henriket, kik a' latán és magyar nyelvben egyaránt jártasok lévén, Gellért püspök által a' csanádi nép' térítésére alkalmaztattak legnagyobb gyümölcsössel, ⁴⁾ és az írói pályán is kitűnetkezett Mór, ⁵⁾ utóbb pécsi püspök. Igen hihető egyébiránt, hogy a' többi sz. Benedek szerzeti kolostorok is, mint a' pécs-várad, szalavári, bakonbeli 'stb. már igen korán szinte olyan iskolákkal jeleskedtek.

A' fejevári iskola' mintájára állott föl a' *csanádi*, e' megye' első püspöke és apostola Gellértől alkotva. Első tanítójává rendeltetett a' német születésű Walter, ki nyelvismereten kívül éneklést is taníta. Nem sokára fölötte elszaporodván a' tanítványok' száma, Walter' segédül elhivatott Henrik a' fejevári iskolából, kire ezentúl a' nyelvismeret' tanítása biztaték, Walter csak az éneklést tartván magának főnn. E' két buzgó tanító alatt olly hévvel forrott itt a' tanulás, hogy az éjjelt is nappá ten-

ut etiam scholas ingrederetur, que tunc in Alba solennes erant, ut in ipsis scholaribus doctorem seu informatorem inveniret et adduceret.“

- ¹⁾ Sz. Gellért' élete ugyan azon helyen „qui veniens Albam peracto apud regem negocio intravit scholas, ubi erat quidam teutonicus nomine Henricus, qui erat puerorum vicemagister“
- ²⁾ Fejér Cod. Diplom. III. kötet. 1. rész' 130. lapján.
- ³⁾ Hartvik, sz. István' élete. Pray, Dissertatio hist. crit. de sacra dextera, a' 130. lapon.
- ⁴⁾ Sz. Gellért élete, az utalt helyen.
- ⁵⁾ Acta SS. Andreae Eremitae et Benedicti Martyris inter acta sanctorum Hungariae (a' nagyszombati kiadás 65. lapján) „Ego quidem Maurus nunc Deo miserante Episcopus, tunc autem puer scholasticus“ és alább „ad nostrum ergo monasterium ad honorem b. pontificis Martini consecratum“

nék a' tanulók. ¹⁾ De volt is látatja e' szorgalomnak, mert rövid idő múlva nem érte már szűköt az apostolkodó fő pásztor derék és tanult honfiakban, kiknek segedelmével még több előmenettel hajthatá végre nagyszerű vállalatát.

A' haza' legrégibb tudományos intézetei közé számítandó a' *veszprémi* iskola is, melly a' szabad művészségek' és hittudomány' tanításán kívül, az országos és főleg bírói hivatalokat bétöltendő világiaknak a' honi jogban képezhetéséül, jogtudományi osztálylyal is jeleskedvén, ²⁾ nem sokára a' többi iskolák fölött annyira elhíresült, hogy a' XIII. század' másik hasonfelében jeles tanítói' és számos tanítványai' tekintetéből, az akkor legjelesebb párizsi egyetemmel egybe hasonlítatnék. Csökkenté ugyan e' kedvező állapotját, Kun László' veszély teljes országlata alatt némelly ádáz pártosok által történt földulatása és kizsákmánylása, de László királytól nagylelküleg ápoltan rövid idő múlva föléledt újra, és virított ezentúl is a' haza' diszére. ³⁾

Még egy másik iskola is létezett Veszprém-ben a' *veszprém-völgyi* apácák' kolostorában, mellybe — jöllehet a' szerkezeti nevendékek' számára volt sajátlag rendelve — egyéb leánykák is befogadtattak oktatás

¹⁾ L. sz. Gellért' életét a' 328. és következő lapokon.

²⁾ Hogy ez iskola nem sokára a' keresztyenség' béhozatala után e' czélra föllállított, azt bizonyítja III. László királynak 1276diki adománylevele, (Fejér, Cod. Dipl. az V. köt. II. részének 347. lapján) melly így emlékezik róla: „Ladislau etc. — pateat, quod in Vesprimiensi Civitate a tempore, quo in Hungaria — — — Catholica — — — liberalium artium studia, per que mandata maxime divina manifestius, declarantur, prout Parisiis in Francia doctrine docentium preeminencia et copiosa discentium fr — — — regni hungarie ecclesiis fama florida crebrescente celebritate hactenus corruscavit, et *cultus justicie ad regni jura conservanda inibi obtinuit principatum*“

³⁾ L. az előbb érintém adománylevel' folytatását: „nunc malignitate persecutorum eiusdem ecclesie faciente pene radicitus fuerat in cinerem et favillam. Cuius nos destructioni et vastacioni — — — condecenter cupientes — — — ut ibi studium, quod hactenus floruerat, reformetur, et cultus justicie divineque laudis organa, que suspensa fuerant, restaurentur, porcionem tributí, quam in Fuk Comes Symigiensis percipere consveverat, usque modo eidem Vesprimiensi Ecclesie duximus conferendam „és ugyan ezen királynak másik adománylevelét szinte azon évről, mellyben Karos (korus) nevezetű jószággal

végett. Tanítónéi közül ismeretesek Katalin, Ilona és Olympiás; nevéndékeiből Margit, IV. Béla' leánya. ¹⁾

Győrött két iskola díszlett, egyik a' megyés templom mellett, eredetére nézve egykoru magával a' templommal, másik a' szent Domonkos szerzetesek' monostorában. ²⁾ Ez utóbbiban, melly 1221-ben állott föl, jeleskedett mint ügyes tanító, Pál, születésére magyar, elébb a' híres bolognai egyetemben az egyházi jog' tanítója, és egyébként a' Domonkos szerzetnek honunkban fölállítója; ötven év után pedig Péter, szinte azon szerzetbeli pap. ³⁾

Esztergomban, az érsekség' főhelyén a' kis papok' számára rendelt, és egyházi jog osztálylyal is ellátott ⁴⁾ káptalani iskolán kívül, mellyben mint tanítók és tekintve igazgatók hivatalkodtak: Jakab (1212) ⁵⁾, Béla fő esperest és híres egyházi jogtudós (1230 — 1240), ⁶⁾ Sixtus Antal (1272) és András (1284) ⁷⁾; találatott az 1281-dik év óta egy másik igen jeles hittudományi intézet is, a' sz. Annáról czimzett 's annak javára III. László királytól az ottani örmények' telkével megajándékoztatott sz. Ágostoni szerzetesek' monostorában. ⁸⁾

A' *budai* fő templom melletti iskolának mikor keletkezése bizonytalan; tanítói közül is csak az egy Ambrus neveztetik 1253diki emlékekben, ⁹⁾ de föltehető, hogy az ország' fővárosában helyezve, egyéb

Szala vármegyében megajándékozta a' veszprémi templomot — szenvedett kárainak helyre állításául. Fejér Cod. Dipl. VII. k. II. r. 46. l.

- 1) Sigismundi Ferrarii, de rebus provinciae ordinis praedicatorum, a' 215. 318. és 321. lapokon.
- 2) Sigismundus Ferrarius de rebus ord. praed. a' 32. lapon.
- 3) Ugyan az, a' 272. lapon.
- 4) De Batthyán Legg. Eccl. R. Hung. III. k. 32. l.
- 5) Fejér Cod. Dipl. III. k. I. r. 130. l.
- 6) Rogerii miserabile carmen, a' XXX fejezetben. Schwandtnernál az 1. k. 308. l. „Magister Albertus Strigoniensis archidiaconus, qui circa fluentia juris praelatus alios meruit edocere.“
- 7) Fejér Cod. Dipl. V. k. I. r. 275. l. — V. k. II. r. 522. l. és V. k. III. r. 372. 405. és 438. l.
- 8) Fejér Cod. Diplom. V. köt. III. r. 77. l.
- 9) Fejér Codex Dipl. IV. köt. II. r. 205. l.

testvér intézeteinél alantabb fokon nem állott. ¹⁾ Virágzott Budán a' Donkos szerzeteseknél is egy jeles központi iskola, e' szerzet' tagjai' számára (studium generale), melly még a' XV-dik században is fönn állott.

Miskolcz mellett a' sz. Benedek szerzetebeliék' *tapolczai* monostorában is létezett jeles iskola, mellyről egykoru emlékek szerint állítatik, hogy a' XIII. század' második tizedében a' tudományok' fő tanyája volt. ²⁾ Több oktató intézetek nem érintetnek ugyan név szerint emlékeinkben, de kétséget sem szenved, hogy az előszámlált fő templomok' és monostorok' példájára, a' többiekhez is voltak kapcsolva hason szerkezetű iskolák.

II. §.

Elcinto, úgy látszik, egyedül a' püskököket illette az iskolák' kormányzása, idő jártával azonban közös lett e' jog a' káptalanokkal, és mint-hogy se püspök terhesbült hivatali foglalatosságai miatt, se káptalan mint testület a' közvetetlen fölügyelést czélszerűen nem viheték, igazgatónak rendeltetett a' mindenkori olvasó kanonok. ³⁾ Ez választá és mutatá bé megerősítésül a' püspöknek és káptalannak a' tanítókat, kiket kisebb hibákért megfedhetett, nagyobb vétségeiket pedig bünhődésekül a' püspöknek 's káptalannak föladni köteleztetett. Köréhez tartozott a' tanítás' tárgyait és módját meghatározni, a' tanulók' előmentökre fölügyelni, és e' végett nyilvános vizsgálatokat tartani. A' tanító, kit némelly helyütt alolasónak, másutt iskolásnak (scholasticus) neveztek, köteles volt napjában, az ünnepeket és éneklésre rendelt napokat kivéve, a' rendes tudományból három leczkét tartani; a' hivatali órák után és ünne-

¹⁾ Sigismundi Ferrarii de rebus ord. praed. az 502. és 540. lapon.

²⁾ Schmitth Episcopi Agrienses 1. köt. 131. lapon.

³⁾ Mi itten az iskolák' belső elrendeléséről közöltetik, hasonkoru tudósítások' nem léteben vétetett a' XIV. századi emlékekből t. i. a' nagyváradi káptalannak 1374. és az esztergominak 1397-diki rendszabályaiból (Batthyáni Leg. Eccl. R. Hung. a' III. köt. a' 218. 312. és következő lapokon; mellyekre nézve azonban a' (XIII. századi) laterani egyházi gyűlésre, és régenten divatolt rendtartásokra hivatkozásaik szerint ítélve, igen valószínű, hogy sokkal előbb készültek és ekkor csak megújítottak.

peken azonban taníthatta a' rendkívüli tanulmányokat is. A' laterani egyházi gyűlés' határozata szerint egy egész kanonoki illetvényt kellett volna ugyan a' tanítóknak huzniok megjutalmazásul, de úgy látszik, hogy e' rendelkezet nem teljesítetett mindenütt egyaránt; mert akadhatni olyan példára is, hol a' tanítóknak alkukép meghatározott zsoldjok járt pénzben és termékekben, mellyet a' püspök káptalan és olvasó kanonok közösen viseltek. Ezért tartoztak az egyházi nevelőket általában, a' világi hallgatók közül pedig a' szegényeket ingyen oktatni, és a' vagyonos világiaktól is csak igen mérsékletes díjt eleségben, pénzben és fában szedni; ¹⁾ kivéven ha a' szülők jószántokból önkényt többet adnának, vagy az ifjak a' rendkívüli tanításokban részesülnének; zsarolás szintűgy mint ügyetlenség hivataltól megfosztást vonván maga után. Minden tanítónak voltak segédei (socii) hihetőleg a' tapasztaltabb tanulók közül, kiknek engedelméből szabad volt más tanuló társaikat oktatni, de nem otthon, hanem csak a' nyilvános iskolában, és a' szokott órákon kívül. Ezen fölül találtatott minden iskolánál egy ének-mester (succentor), ki az éneklő kanonoktól függött, és ettől huzta rendes zsoldját, de a' tanítványokon is vehetett némi fizetést.

Álladalmukra nézve egyháziak vagy világiak voltak a' tanulók; koruk szerint pedig oszlottak iskolás gyermekekre (puer scholasticus) és diákokra, kik közt nem csak fölserdült ifjak, hanem sokszor koros férjfiak és már hivatalkodók, mint lelkészek, sőt kanonokok is foglaltattak. Minden szabad születésű egyén, nehézség nélkül vétetett bé tanuló-nak, nem szabad eredetű csak ura' engedelmével, ha még is valaki e' nélkül fogadott volna bé pór származásut iskolájába, tartozott azt az

¹⁾ *Sustinemus autem ut a scholaribus tam indigenis quam forensibus non mendicantibus, qui scilicet per suos parentes vel proximos sustentantur, possit magister ipse licite petere ad festum Nativitatis Domini unum capponem, et duos panes, item ad festum Resurrectionis Domini similiter duos panes, unum caseum, et octo ova, ad Festum vero Galli unum gallum vel gallinam, et mense quolibet a singulis singulos denarios pro salario curatoris et tempore hyemali ligna ad calefaciendum scholas iuxta consuetudinem alias observatam. Statuta capituli Varad. d. a. 1374. az utalt helyen.*

1114-diki esztergami zsinat' végzése szerint ¹⁾ melly azonban a' XIII. század' megnyíltával már elavultnak mutatkozik, ²⁾ urától megváltani, és azon kívül 50 pensát büntetésül fizetni; szerzetesek sem járhattak monostorokon kívüli iskolákba előljáróik' megegyezése nélkül, 's ha föl is voltak szabadítva látogatásukra, nem engedtetek a' nyelvismereten, hit' és gondolkozas' tudományán kívül mást tanulni; ellenkező esetben egyházi tilalommal büntetendők. ³⁾ E' kevés eseteken kívül, minden egyéb ismért rendeletek inkább kedveznek a' tanulóknak, és irányozzák számuk' szaporítását. A' káptalanbeliek rokonaikon kívül sok más szegény diákokat tápláltak, és nem kételkedhető, hogy ezekre alapítványok is voltak. Nevezetes és a' tudományosságra jótékony hatású intézvény volt az is, melly szerint, már hivatalban lévő, de a' tudományokban nem eléggé jártas egyháziak, tökéletesb kiképzésök végett újra iskolázni köteleztettek, hivatalaikat és jövedelmeiket azonban, a' helyetteseiknek járó jutalmon kívül megtartandók. ⁴⁾

Általános szabályokat az iskolákban töltendő időről nem található; más tartományok' szokásait vévén azonban tekintetbe, igen hihető, hogy a' nyelv- és szóvitázat-tudomány' (dialectica vagy logica) tanulására 5, a' hittudományéra pedig ezen fölül 4. év volt kiszabva; ⁵⁾ szintantnyi idő, vagy nem sokkal kevesebb kívántatott a' jog' tanulására; az

-
- ¹⁾ Koller *Historia Episcopatus Quinque-ecclesiensis*, Appendix II. az 1. kötet 386. lapján „siquis alterius servum vel servientem talem, qui domino suo sine ipsius voluntate alienari non potest, vel quemlibet de civili populo litteras docuerit, seu clericum fecerit, absque conscientia et concessione domini sui, ipsum redimat, et insuper quinquaginta pensas persolvat.“
- ²⁾ IX. Gergely pápának 1233. levele szerint, mellyben helyteleníti, hogy lelkészi hivatalra már más nem is adja magát mint szolgálai eredetű. Fejér *Codex Dipl. III.* kötet 2. r. 338. lap.
- ³⁾ *Constitutio Synodus Budensis d. a. 1279. LXVI.* Péterfynál „Saera concilia“ czimü munkája' 1. kötetének 124. lapján. „Et excommunicentur monitione promissa, omnes Monachi et Religiosi, qui relictis claustris suis absque praetorum suorum licentia ad scholas ire, vel aliud quam Grammaticam, Theologiam aut Logicam in scholis audire praesumant.“
- ⁴⁾ Ugyan ezen zsinat' XXXVIII. rendszabálya — az utalt helyen.
- ⁵⁾ Raumer *Geschichte der Hohenstaufen VI.* köt. 455 lap.

1279-diki budai zsinat' határozata szerint legalább bizonyos, hogy az egyházi jogot 3. évig tartoztak tanulni olyan egyházi hivatalnokok, kik egyébiránt képesek kimutatni a' szabad művészségek - és más tudományokban jártasságukat. ¹⁾ Az iskolai fenyíték nem volt fölötté rideg, mi már abból kivethető, hogy a' tanítóknak nyilván meghagyatott: úgy intézzék a' vétkesekre mérendő büntetéseket, hogy a' tanulók általok el ne rezzentessenek, hanem inkább nagyobb szorgalomra serkentessenek. Vasárnapokon és ünnepeken tartoztak a' tanulók tanítóiktól vezérelve az isteni tiszteletre megjelenni, így a' tanításokba is szorgalmasan eljárni. Tiltattak törrel vagy más ártalmas fegyverrel az iskolába és szentegyházba jóni, és éjjel az utczákon a' meghatározott órán túl kóborolni. Vétkesek büntettek kisebb hibákért a' furatossal (ferula), nagyobb vétségekért börtönnel. ²⁾

Az iskolák' rendeltetéséhez alkalmaztattak a' tanítás' tárgyai is. A' kezdet nem csak a' szerzeti, hanem más alsóbb iskolákban is tétett a' betük' ismértetésével. ³⁾ Erre következett az írás, latán olvasás, és éneklés, 's evvel bé vala fejezve iskoláink' zsenge állapotjában az egész tanulás. ⁴⁾ Az értelmiség' és polgárisodás' előhaladta azonban hatott az iskolák' kifejlődésére is. A' XIII. században adattak elő a' székes iskolákban, mint rendes tanulmányok: a' nyelv' és a' szóvitázat' tudománya (dialectica), a' szavalás (declamatio), éneklés (cantura) ⁵⁾ és a' hit-tudomány' előisméretei, ⁶⁾ mihez járult még az érseki iskolákban az egyházi jog, ⁷⁾ a' veszprémi fő iskolában pedig a' többi szabad művészségek is, u. m. a' szónokság, számvetés, méréstudomány, és csillagászat, 's

¹⁾ Constitutio XXXVIII. Synodus Budensis d. a. 1279. a' fönn utalt helyen.

²⁾ Visitatio Ecclesiae Strigoniensis d. a. 1397. Batthyáninál a' fönn érintém helyen.

³⁾ Pray sz. Margit' élete a' 254. lapon.

⁴⁾ Sz. Gellért' élete Batthyáni kiadása szerint a' 328. lapon: „quibus susceptis eos sub manu magistri Waltheri constituit, dans eis unam domum ad hanc aptam, ut eos scientiis grammaticae et musicae informaret.“

⁵⁾ A' nagyváradi káptalan' rendszabályai a' fönn jelelt helyen.

⁶⁾ Az 1279-diki budai zsinat' LXVI. rendszabálya szerint.

⁷⁾ Ugyan ennek XXXVIII. határozatához képest, az utalt helyen.

ezeneken fölül a' hazai jog. ¹⁾ Rendkívül tanítatott a' verselés, bölcselet (philosophicalia) ²⁾ a' történet ³⁾ és alattomban az alchymia. ⁴⁾

III. §.

Ezekből látható, hogy honi iskoláink, ha néha az egyik vagy másik kitünteté is magát a' többiek fölött, még sem emelkedhetek soha olyan álláspontra, melly képesekké tette volna azokat a' tudományos művelés' fokkonkénti előhaladtával egyarányu lépést tartásra, és az idő' kívánatának teljesen megfelelésre. E' hiány' érzete, és kiterjedtebb tudalom utáni nemes vágy ösztönzé honfiainkat, azt, mit otthon föl nem lelhetek, a' külföldön fölkeresni. Igen valószínű, hogy már sz. István' bölcseletrendelkezése, mellyel Rómában, Jerusalemben, Konstantinápolyban, ⁵⁾ és Ravennában ⁶⁾ intézeteket emelt az ott megfordult magyarok' számára, sok honfiakat bátorított e' helyek' látogatására, mi bizonyára az értelmiség' terjesztésére már akkor is némi befolyással volt; de a' külföld' nagyobb híru tudományos intézeteinek közönségesb, és mintegy léteges szükségé vált látogatása sajátképp csak a' XII. század' elején kezdődött. Előmozdíták e' tudományos irányzatu költözéseket főképp a' pápák, kik nagyobb egyházi méltóságokra emelt férjfiak' tanultsága iránt szigoru rendeleteket adtak ki, ⁷⁾ mellyek annyira terjedtek, hogy még püspökök, 's ezek közül Bertót herczeg II. András király' sógora, és már akkor kalocsai érsek, tanulatlanságuk miatt kimélet nélkül hivatalaikat oda hagyni, és

¹⁾ III. László 1276diki adománylevele (Fejér Cod. Dipl. V. k. II. r. 347. l.) „quod in veszprimiensi civitate — — — liberalium artium studia — — — corruscant” és alább „et cultus justicie ad regni jura conservanda inibi obtinuit principatum.“

²⁾ A' nagyváradi káptalan' már több helyütt utalt rendszabályai szerint.

³⁾ Anonymi Belae Regis Notarii Prologus.

⁴⁾ Statuta Capituli Dominicanorum Pestini 1273. celebrati. Fejér, Cod. Dipl. VII. k. II. r. 28. l.

⁵⁾ Chartulæ vita S. Stephani. (Pray kiadása 141. lap.)

⁶⁾ Pray Annales Reg. hung. (I. köt. 41. lap.)

⁷⁾ III. Ince' több rendü levelei Bertót' ügyében olvashatók Fejérnél Cod. Dipl. III. köt. 1. r. a' 30. 50. 53. 75. lapokon.

kiképzésök végett hosszabb ideig külföldi egyetemekben tanulni kénytelenítettek. Magok a' szerzetek is irányozván tekintetök' emelését elküldék tagjaikat külhoni rokon intézetekbe; úgy a' Domonkos szerzetesek a' magokét Párizsba, az ottani monostoruk' híres iskolájába; ¹⁾ mire nézve azonban szorosan meghagyták a' perjeleknek, hogy csak az ügyesebbeket szemeljék ki, és ha butákat küldöttek volna, azokat híjják vissza. ²⁾ Minden székes egyház mellett voltak hihetőleg alapítványok a' külföldre küldendő szegényebb diákok' számára; Esztergomról legalább bizonyos, hogy ott a' XIII. század' vége felé, Budai János mester kanonok és barsi fő esperest olyan intézetet alapított, Krisztus társasága' (collegium Christi) nevezete alatt, mellynek az érsek által a' társaság' ügyesb tagjai közül választott előlülője, mindig tartozott egynehány szegény diákokat tanulás végett az alapítvány' költségein a' külföldre küldeni; ³⁾ kiktől azonban, ha idővel jövedelmesb hivatalt nyertek, a' rájuk fordított pénz megint vissza váratott.

A' külhoni intézetekben tanulással töltendő idő közönleg több évekre terjedt, ⁴⁾ de különös esetekben megszokták a' pápák rövidíteni; így megengedé III. Incze, Bertót herczegnek a' korábbi visszatérést, de olly föltétel alatt, hogy tudós férjfiakat vivén magával szorgalmasan tanuljon, és tudatlanságát épületes maga viselete által igyekezzék helyre pótolni; ⁵⁾ Bertalan pécsi püspök is hasonló föltétel alatt nyere tágitást III. Honoriusztól 1221-ben. ⁶⁾

E' következő külhoni intézetek kedveltettek leginkább honfiainktól:

Párizsban a' sz. Máriától, sz. Victorról, és sz. Genovéváról czímzett iskolák; ezekben lelék tudományi kiképzésüket Bethlen, Jakab Mi-

¹⁾ L. Ferrarius Zsigmond' fönn utalt munkáját a' 79. és 112. lapokon.

²⁾ Az 1273-diki pesti sz. Domonkos szerzet' közgyűlésének rendszabályaiban. Fejér Cod. VII. k. 2. r. 28. l.

³⁾ Az 1397-diki esztergami káptalani rendszabályok szerint, a' már többször érintett helyen.

⁴⁾ Így a' fő nemesi vérből származott Vgronról, később spalatói érsekről följelöltetett, hogy majd 12 évig foglalkodott Párizsban tanulással. — Thomae archidiaconi hist. Salonitona. (Schwandtner SS. RR. hung. III. k. 628. l.)

⁵⁾ III. Inczének 1209-diki levele Bertót' ügyében (Fejér Cod. Dipl. III. k. 1. r. 75. l.)

⁶⁾ L. ennek 1221-diki levelét e' tárgyban, u. o. a' 308. lapon.

hály és Adorján magyar nemes ifjak 1175 körül ¹⁾ Klingsor Miklós Erdélyből a' XI. század' végén ²⁾; Ugron később spalatói érsek 1240-ben, ³⁾ és Ágoston utóbb zágrábi püspök, ki 1286 körül ⁴⁾ nagy előmenettel tanuló a' bölcselet és hittudományt. Általában olly számosak voltak a' magyar tanulók Párizsban, hogy 1250 körül különös osztályt képezének az alemann nemzeti társaság közt, mellyhez a' csehekkel, lengyelekkel, angolokkal és irlandiakkal együtt számítottak. ⁵⁾

Bolognában a' híres jog iskola. Itt tanult a' XIII. század' másik tizedében Tamás, utóbb spalatói főesperest, ⁶⁾ és Pál, ki annyira kitünteté magát, hogy az egyházi jog' nyilvános tanítójává téteték, ⁷⁾ 1266 körül István, már ekkor pozsoni prépost és zágrábi választott püspök, ⁸⁾ sok másokkal, kiknek neveik fönn nem maradtak.

Ezeken kívül eljártak magyaraink Vicenczába, hol 1209-ben ⁹⁾ Bertót herceget; Páduába ¹⁰⁾, hol 1264 körül Orbácz pozsegai prépost tanultak; és Romába 's Krakkozóba, melly két helyen a' híres Klingsor fordult meg. ¹¹⁾

Különös említésre méltó még az, hogy a' honunkba költözött Izmaeliták, vagy mint közönleg nevezettek, szerecsenek, nagy számmal küldék ifjaikat Aleppóba Ázsiában, egyházi jogukat Abu Hanifa' szer-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. II. k. 189. l.

²⁾ Sammlung von Minnesingern aus dem schwäbischen Zeitpunkte. Zürich.

³⁾ Thomae Archidiaconi hist. Salonitana, a' fönn utaltam helyen.

⁴⁾ Ferrarius' többször fölhivott munkájának 116. lapján.

⁵⁾ Tudományos Gyűjtemény 1833-diki folyamat X. köt. 50. lap.

⁶⁾ Schwandtner SS. RR. hung. III. köt. 578. l.

⁷⁾ Ferrarius a' 25. lapon Theodorik hasonkorú iróból közli róla e' tudósítást: „anno 1221. magister Paulus hungarus Juris canonici publicus professor Bononiae ad praedicatorum sodalitatem se contulit.“

⁸⁾ Fejér Cod. Dipl. IV. köt. III. r. 360. l.

⁹⁾ Fejér Cod. Dipl. III. köt. 1. r. 75. l.

¹⁰⁾ Ugyan az a' IV. köt. III. r. 228. lapján.

¹¹⁾ Sammlung von Minnesingern 'stb. a' fönn utalt helyen. — Jakab mester Tole-dóban tanult Spanyolországban, hol áltanítványait szívta be. Math. Parisiensis Historia major 795. l.

tartása szerint tanulni; az onnét, tanulások' befejezte után, visszatérőket papjaikká teendők. ¹⁾)

IV. §.

Valamint egyebütt úgy hazánkban is fölötte ritkák voltak a' könyvek a' közép kornak vizsgálatunk' tárgyát tevő szakaszában. E' hiány eleinte, míg nálunk is leirók keletkeztek, annyira ment, hogy magos egyházi fokon álló férfiak sem birták a' legszükségeseb elemi könyveket. Példa erre Bonipert pécsi püspök, ki 1008-ban Fulbert carnoti püspöktől Frankhonból kéré magának küldetni Priscián' nyelvtudományi munkáját, ²⁾ és 1007 körül Anasztász kalocsaí érsek, ki sz. Emmeram' elronyolt könyvét elkölcsönözvén Arnolf sz. emmerami szerzetestől, azt legnagyobb buzgalommal olvasá. ³⁾ Ez is volt oka, miért magános emberek és szerzetek nem szerezhetvén meg magoknak a' szükséges könyveket, e' tizt a' királyokra háromlott. De bizonyítja leginkább a' könyvek' ritkaságát és nagy becsben létét temérdek áruk, melly még a' XIII. században olly nagy vala, hogy gutkeledi Wid, Pethend' fia, 1263-ban, az ő nemzetsége' kegyúrsága alá tartozó csatári monostornak bibliájáért, melly általa Farkas vasvári zsidónak 70 girában elzálogosítva ennél elveszett, két egész falut tartozott adni kárpótlékul, ⁴⁾ és 1277-ben László esztergomi főprépost' végintézete szerint 3 könyv' ára elég volt egy elégett malom' helyre állítására, más nyolczé pedig az intézkedő' adósságainak kifizetésén fölül még a' szegények' gyámolatára is. ⁵⁾

¹⁾ Fraehn „Excerpta e Scriptoribus arabicis“ (Petropoli 1822) czimű munkájában a' XIII. század' első tizedeiben élt Jakut' tudósításából ezeket közli: „Ego vero in urbe Haleb offendi magno numero genus hominum qui Baschgurdi audiebant, — et scientiae juris juxta ritum Abu Hanifae operam dabant. — — — Eorum aliquis, quem audieram — — — mihi respondit: Terra nostra jacet in regno nationis, cui nomen Hungerorum est“ — — — és alább: has petimus regiones in scientia juris sacri studium posituri, reduces in patriam omni honoris cultu a civibus nostris excepti, rerum sacrarum cura praeficimur.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. 1. köt. 257. lap.

³⁾ Canisius Ant. Lect. III. k. 91. l. és ebből Katona Hist. Aep. Colocens. 1. k. 154. l.

⁴⁾ L. oklevelét Fejérnél Cod. Dipl. IV. köt. III. r. 179. l.

⁵⁾ László esztergomi főprépost' végintézete Fejérnél (V. k. II. r. 411. l.)

Mind e' mellett, ha bár nagyobb könyvtárakkal nem dicsekedhettünk, még is találtattak több kötetü gyűjtemények nem csak székes egyházak mellett, és monostorokban, hanem magános személyeknél is. A' fő templomi tárokbán, kivált ott, hol nagyobb terjedelmű tanító intézetek is léteztek, a' mindennapi isteni szolgálatra szükséges könyveken kívül foglaltattak még más tartalmu könyvek is, mellyeknek jó karban tartása a' püspököket illette, holott amazokat megigazítatni az örökönök' köteletségéhez tartozott. ¹⁾ E' gyűjtemények' leghiresbike volt a' veszprémi, mellynek értéke 3000 girára becsültetett, midőn 1276ban a' templommal együtt feldulatott. ²⁾ A' monostori gyűjtemények közt a' sz. mártóni után, mellynek miben létéről azonban kútfók' szükében nem tudunk semmit, legrégebb a' pécsváradi; ez még sz. István' ajándékából nyert 37 könyvet, irányzatra nézve mind egyháziakat és az isteni szolgálatra szükségeseket. ³⁾ Más klastromoknak is kellett arány szerint majd több majd kevesebb kötetnyi könyvtárakkal birniok, mert talátnak szabályok, mellyek szerint tagjaik egyházi könyveknél egyebeket tiltattak vásárlani, a' helybeliek pedig használatra vehettek ugyan magokhoz könyveket, de azokat más gyülekezeteknek elajándékozni szinte szorosán tiltattak. ⁴⁾ Kisebb templomok sem voltak a' bratkainak ⁵⁾ példájaként szükséges könyvek nélkül, sőt még a' falusiakban is meg kellett lenni a' nappali és éjjeli officiumnak és a' szertartási kézi könyvnek; ⁶⁾ az egyes papok közül pedig köteleztettek a' fő esperestek az egyházi törvények' kivonatának megszerzésére. ⁷⁾ Világiakról csak az egy Kálmán

¹⁾ Az esztergomi káptalan' fönn utalt rendszabályai szerint.

²⁾ László király 1276-diki adománylevele, Fejérnél VII. köt II. r. 47. l.

³⁾ „*Libris vero, quorum praecipua auctoritas viget in Ecclesia, cum Bibliotheca cum III. voluminibus, nocturnalibus IV. antiphoniis V. lectionariis II. cum litanis, psalteriis IV. gradualibus V. regulis II. missalibus VI. baptisteriis II. glossariis III. omiliarum volumine I.* (Koller hist. Epp. Quinque-Eccl. 1. köt. 79. l.)

⁴⁾ Ferrarius a' fönn érintém munkájában az 555. l.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. II. k. 138. lap.

⁶⁾ Péterfy Sacra Concil. I. k. 46. l.

⁷⁾ Az Esztergomban 1114-ben tartatott zsinat' rendelvénye szerint, Koller hist. Epp. Quinque-Eccl. 1. k. 386. lap.

királyra nézve bizonyos, hogy több könyvei voltak; egyháziak ellenben találtak többben, kik az akkori fogalmak szerint jeles könyvgyűjteményekkel bírtak, mint a' XI. században: Gellért csanádi püspök, és Henrik ottani altanító; ¹⁾ a' XII-ben: Béla' névtelen írója, Bernát spalatói érsek, kinek számos legjobb és nagy becsű könyvei voltak; ²⁾ a' XIII-ban pedig Ugron, szinte spalatói érsek 1244-ben, ki drága pénzen szerezte meg magának az egész bibliát iskolai magyarázatával együtt; ³⁾ Roger, a' „miserabile carmen“ szerzője, szinte egy jeles gyűjtemény' tulajdonosa, melly halála után végrendelete szerint testvér onokáira maradt, ⁴⁾ Pál veszprémi főprépost, kinek 1000 girára becsült gyűjteménye a' templommal együtt fölprédáltatott 1276-ban; továbbá más 15. veszprémi káptalanbeliek, kivált egyházi és polgári jogtudományi könyvekben gazdagok, és szinte akkor megfosztvák azoktól; ⁵⁾ és László esztergomi főprépost, ki 1277-ben meghalálózván több jeles könyveket hagyott maga után, mellyeket végintézetében részint terheinek lefizetésére, részint barátinak és szerzetes házaknak rendel. ⁶⁾

Még egy érdekes jelenetről kell a' könyvek' dolgában itt emlékeznünk, a' már ekkor is mutatkozott könyvvizsgálatról. A' legelső rendelvény, melly arra vonatkozik, tétetett a' Domonkos szerzetnek 1244-ben Budán tartott gyűlésében, 's így szólott: „minden iromány, mellyet szerzeti tag készített, közre bocsátása előtt, a' tartományi igazgatótól kinevezett biz-

¹⁾ Lásd Sz. Gellért' életét 311 és 331. l.

²⁾ Thomae Archidiaconi hist. Salonitana (Schwandtner SS. RR. hung. III. köt. 572. l.) „habuitque (Bernardus) libros plurimos bonos et pretiosos, quos suis nepotibus largitus est.“

³⁾ Ugyan ott a' 628. lapon „emerat enim sibi cum multa quantitate pecuniae totum corpus Bibliae cum commentariis et glossis, sicut solet legi a magistris in scholis.“

⁴⁾ Ugyan ott a' 634. lapon.

⁵⁾ László király' 1276-ki adománylevele szerint Fejérnél (Cod. Dip. VII. k. 2. r. 47. l.)

⁶⁾ Fejér Cod. Dipl. V. k. II. r. 411. lap, hol e' következő könyvek említettnek névszerint: „Biblia Instituta et tres libri codicis, ezeket hagyja egy elégett malom' helyre állítására, — Decretum cum apparatu Joannis Teutonici — Decretales cum apparatu Menardi, Digestum vetus infortiatum, digestum novum, Sumpma Athenis, liber sententiarum, scholastica istoria, et Eremitarum“ ezekből a' szegények' gyámolításán kívül az adósságoknak is ki kellett kerülni. — Moralia

tos férjfiak által megvizsgálandó.“¹⁾ Ennél közönös hatásu volt az egyházi beszédnökök iránt az 1279-diki budai zsinatban hozott azon törvény: hogy csak hiteles férjfiak, és a' kiket a' pápa vagy megyés püspök fölhatalmazand, tarthassanak a' szószeékröl beszédeket a' néphez, 's ekkor csak azt mondják, mi a' pápa' vagy püspök' levelében foglaltatik.²⁾ Egyéb intézményeket, vagy példát, hogy valaki munkájában közlött véleményeért bünhödött volna, nem találunk emlékeinkben.

H A R M A D I K F E J E Z E T.

I. §. Latán és görög nyelv' ismérere, II. §. Magyar nyelv' álladalmá, német, szláv és más nyugoti nyelvek' részes divata és tudása. III. §. Hit-tudomány, IV. §. Bölcselkedés és gyógytudomány. V. §. Jog. VI. §. Történet.

I. §.

Az egyes tudományok' ez idő alatti álláspontját csak akkor határozhatnók meg voltakép, ha az e' korszakban közre munkálkodott írónk' elme-szüleményeit, ha mind nem is, legalább valamennyire elégelehető részben ismérnök. De fájdalom! nem vagyunk ilyen boldogok; az előkorunkból ránk jutott munkák' száma olly csekély, hogy belőlök épen nem szerezhethünk kielégítő képzetet az ismérerek' akkori állodalmáról; mi annival sajnosb, mivel e' hiány, a' történetet és jogot némileg kivéve, a' tudalom' minden egyéb ágaira kiterjed, és hihetőleg örökre kipótolhatlan. Ne legyünk azonban mindjárt olly igaztalanok, hogy azt, mi e' fogyatkozásban inkább az idők' mostohaságának okozata, őseink' tudatlan voltoknak vagy renyheségöknek tulajdonítsuk, sőt adjunk hálát az egeknek a' megmentett ereklyékért, mellyek jöllehet számra parányiak, de

Gregorii, soliloquica Augustini cum multis libris eiusdem in uno volumine. Distinctiones Mauriti per Alphabetum super dictionibus theologicis, Psalterium glossatum, Epistolae Pauli cum apparatu et sumpma Goffridi — — — ezeket rendeli többeknek.

¹⁾ Martene Thesaurus Anecdotor. IV. kötet. 1702. szelet, és belöle Fejér Cod. Dipl. VII. köt. 1. r. 287. l.

²⁾ Péterfy Sacra Concilia 1. köt. 113. l.

belső értékökre nézve, ha történeti jelentőségöket tekintetbe sem vennök, olly igen fontosak, hogy a' külföld' azonkori hason irányzatu művei mellett bátran megállhatnak. Illy helyzetben, jelen vázlatunk is csak igen tökéletlen lehetvén, nem terjed egyébre, az egyes tudományok történetcineik rövid előtüközése, és az irói pályán kitűnetkezett honfiaink' és munkáik' kifejezésénél.

Latán nyelven kezdődvén, mint másutt úgy nálunk is; a' közép századi nevelés, mi is e' nyelv' viszontagait tűzzük ki legelőbb vizsgálatunk' tárgyául. A' latán nyelv' hazánkba szivárogtá egykoru a' kereszténység' béhozatalával. Korántsem föltehető mindazáltal, hogy az első térítők közvetlen azon szólították meg eleinket; mert ezek előtt minden bizonnal hatás nélkül hangzott volna el nem értett beszédük; kellett, ha mások közül nem, tehát a' számos külhoni hadi foglyokból ollyan férjfiaknak kerekedni, kik itt létök alatt az uraik' nyelvével megismékedvén az idegenektől hirdetett malaszt- teljes tanítmányt a' magyarokkal saját nyelvükön érteték meg; 's így lassanként elterjedvén ország szerte az igaz hit, talán szükség sem lett volna többé a' latán nyelvre, mint közlési eszközre, ha a' római udvar' hatása, egyetemítését áhítva, ezt máskép nem rendelé, és tervét sajátoságos következetességével végrehajtólag, a' latán nyelvet, a' honit illette székbe ültetni, és országlatívá emelni nem törekszik vala.

Hatalmilag fölzudul ugyan több ízben a' nemzetiség' érzete a' népben, a' hitét és nyelvét veszélyeztető újítványok ellen, de sikeretlenül; a' királyai' kezeikben központosult nagyobb erő hamar legyőz minden ellenszegülést, 's íme kivíva áll 8 századra a' vendég nyelvnek a' nemzeti fölötti diadala. A' tanulás latán nyelven foly az iskolákban, és sok ideig nem is terjed egyéb tudományokra, utóbb társalkodás közben sem szabad szerzeteseknek és alsóbb egyháziaknak más nyelven beszélniök, ¹⁾ de még királyi hölgyek és apácák is kénytelenek Róma' nyelvét sajátjokká tenni. ²⁾ Ide járulván az isteni szolgálatra kizárólagi használata,

¹⁾ Az 1114diki estergomi zsinat' egyik határozata szerint, Koller hist. Epp. Quinque-Eecl. 1. k. 382. l.

²⁾ Acta Sanct. hung. mensis Julii 80. l. Vita b. Cunegundis Belae IV. filiae: „A quibus in literis latinis primum — — instituta est.“ Ugyan ott a' 333. lapon. Ferrarius fönn említém könyvében a' 318 lapon.

a' törvényszékek-, és országgyűlésekbe bévitele, és minden köziromány-nak azon szerkezése, épen nem csodálhatni: hogy annyira elterjedt és a' nemzeti nyelvet majd csak nem elölte. Ha mind e' mellett az akkori latánság, mint közönleg, úgy nálunk is, a' korcsosiság' bélyegét magán hordozza, és a' hajdani cicerói nyelvnek majd nem ellentétele; azért ne ítéljük meg szigoruabban: sajátos nyelv ez, melly sok régenten ismeretlen szavakra, ejtések és fordulatokra szorult, 's azért csak magában, minden másra vonatkozás nélkül méltányolható.

Valamint a' latán nyelv, a' római egyház' tanítmányával nyugotról hatott hozzánk, úgy a' görög szinte egyházát követve keletről; de a' mint ez, az országnak csak egyik szögletében nyerhetett állandó telepet, úgy a' vele bécsuszott nyelv sem terjedhetett el olly közönleg, mint versenytársa a' latán. Végkép el is múlt volna nem sokára, ha még darab ideig az ország' külön részeire elterjedt görög szertartású monostorokban tenyésztetre nem talál vala. A' mint azonban e' monostorok a' XIII. század' harmadik tizedével elaljasodván megszűntek, ¹⁾ úgy eltűnt hazánkból az ó görög nyelvnek még ismerete is; mi annyival könnyebben történhetett, mivel az iskolai tanítási tárgyak közé soha föl nem vétetett. Görög nyelven irt emlékünknak csak egy van; sz. Istvánnak, ki alkalmasint azt maga is érté és beszélé, a' veszprém völgyi asszony-monostor' alapításáról készült oklevele, ²⁾ mellyet Simon pécsi püspök 1108-ban tett által latán nyelvre.

II. §.

Illó már most a' holt nyelvektől az élőkhez fordulunk, 's vizsgálatunkat azonnal édes honi nyelvünkkel kezdenünk.

A' nemzet nyelvében él. Melly nép elég korcs nyelvről elfeledkezni, az csak egy lépésnyire szédelg a' nemzetiségét is eltörléssel fenyegető örvénytől. Csak az a' nemzet számolhat, a' legiszonyubb viharokkal is daczóló létre, melly drágábbnál drágább kincsét, nyelvét ápolja, míveli, és a' tökély' legmagasb fokára emelni igyekszik. Kérdezzük

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. II. köt. 429. l. és III. köt. 1. r. 310. lap.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény, 1834-ki folyamat 1. köt.

tehát: megfelelt-e a' magyar nemzet e' szent kötelességének? mire, történeteink' bizonyítmányára hivatkozva, bizton felelhetünk: igen is, teljes tökélettel buzgott, nyelvét és vele nemzetiségét védeni és fönntartani.

Elég volna ez állítmány' bégyóztéül azon tétdologra mutatni, hogy a' magyar, ázsiai saajáság' bélyegével díszlő nyelvét alkotmányával együtt még jelennen is, miután nemzetének e' honra jötte óta egy évezred legördült, a' szó' teljes értelmében birja; mi bizonyára egyedül nagy őseinek eléggé soha meg nem hálálható érdemök, 's tehát minden egyéb bizonylatnál diadalmibban hirdeti azoknak nyelvök és nemzetiségökhöz állandó szításukat; de lássunk bővebb fölvilágosításul némelly ide hivatkozó adatokat is.

Ha az újabb nyelvek' kifejlődési menetelét vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy mindenikben legelőbb is a' népi költéssel szokta a' főlebb törekvő szellem ifjudad erejét kísértgetni. Így volt ez nálunk is. Népi költésünk ha régibb nem, minden esetre egykoru nemzetünk' ide keltevel. Már ekkor énekekben dicsóíték a' magyarok, Istenöket és egyéb jóltévő lényeiket, és ének- szóval rohantak csatáikba. A' hét vezérek, dalosokat tartottak udvaraikban, kikkel dalokat készítették és lakomáikban elénekeltették hős tetteik' és nemzetségök' dicsóretére. ¹⁾ E' példát követék a' többi nemesek, sőt a' köznép is, mellynek ajkairól még utóbb is, Béla' névtelen jegyzője szerint, regék és mondák zengtek a' hont szerző daliákról. ²⁾ Maga névtelenünk is, noha eleget szabadkozik a' népregek ellen, aligha nem azokból szedte adatainak nagyobb részét. ³⁾

¹⁾ Chron. Thuroczii II. r. IX. fejezet, Theophilact. Stritternél II. köt 1. r. 70. l.

²⁾ A' XLII. fejezetben.

³⁾ Sok helyütt még a' költemények' rímeit is látszik utánozni p. o. a' LXV. fejezetben:

ut dicunt joculariores nostri
omnes loca sibi acquirebant
Et nomen bonum accipiebant.

a' XLII. fejezetben: „Hinc vero egressi usque ad mare pervenerunt,

Et omnes illius patriae ———— subjugaverunt

Et civitatem Spalatensem ceperunt,

Et totam Croatiam sibi subjugaverunt etc.“

és az LV. fejezetben: Felix igitur Hungarorum embola

Multa periculorum experientia etc.

Illyen népköltemények — fájdalom — nem jutottak ugyan ránk, de fönn maradt még is némellyeknek emlékezete: mint azé, mellyben a' konstantinápolyi arany kaput baltájával bévert Botond' hős tettei magasztaltattak; ¹⁾ egy másiké, melly Leel' és Bulcsu' gyászos kivégezésöket a' lechi ütközet után éneklé; ²⁾ a' Magyarkák, vagy úgy nevezett sz. Lázár' szegényeinek ön csufságokra elénekelt regékéi ³⁾ 'stb. A' királyok' idejében szinte folyton díszlett e' verselés' neme és vele a' dalosok még a' fejedelmi csarnokban is, hol majd a' szász Klingsorként jeles zsolddal ⁴⁾, majd élélmezésekül rendelt föld birtokkal, mint III. András' idejében valának ellátva. ⁵⁾ Drámai költeményről ez időben nem is álmodhatni; előjó ugyan az 1279-diki budai zsinat' határozataiban a' zsid (histrío) és alakosok' (mimus) mutatványainak említése, ⁶⁾ de hogy ezek éneklésen és elmondásokon kívül össze függő és egybe nyuló cselekvést tudtak volna előkerekíteni, igen kétes. Jóllehet egyébként a' latán nyelv azonnal békészkelte után elnyerte az elsőséget a' nemzeti fölött, még is megmaradt ennek divata a' maga körében. Mindenek előtt bizonyos, hogy a' házi életben a' paraszt' kunyhójában úgy, mint az előkelők' és a' fejedelmek' udvaraiban csak magyarul folyt a' társalkodás; minek is főleg köszönhető az idegen, kivált keletről ide szakadkozott nép osztályoknak ⁷⁾ és az egyes béköltözött és híres nemzetségeket alapított kalandoroknak hamar megmagyarodása. De alkalmaztatott más irányzatokra is. Hogy az idegen térítők és papok a' keresztyénség' zsengejében

¹⁾ Thuroczi II. r. XXVI. fejezet és Béla' névtelene a' XLII. fejezetben, ki azt azonban mesének mondja.

²⁾ Thuroczi II. r. XXV. fejezet.

³⁾ Thuroczi II. r. XI. fejezet.

⁴⁾ Menken script. Rer. Germ. II. köt. 2033. szelet. Des ward ime des Königs soldes; alle monat ein mark goldes.

⁵⁾ III. András kir. 1292-diki oklevele Cornidesnél Vindiciae Anon. Belae R. not. 216. l.

⁶⁾ A' VIII. határozatban „Clerici officia vel commercia non exerceant maxime inhonesta, mimis histrionibus et jocularibus non intendant.“ Péterfynél a' a' többször utalt helyen.

⁷⁾ Az Izmaeliták vagy szerecsenek is magyarul beszéltek. — Fraehn, Excerpta e scriptoribus arabicis „Linguae cultusque et habitus par nobis et cum Francis.“

magokat értethessék a' néppel, magyar tolmácsokat kellett használniok; ¹⁾ utóbb is midőn már honfiak viselék az egyházi hivatalokat, minden vasárnap az evangeliomot és az epistolákat, a' kisebb egyházakban pedig a' hitet és miatyánkat rendelé magyaráztatni az 1114-diki esztergomi zsinat. ²⁾ A' szerzetesek' egyik főbb érdeme mutatkozik azon buzgalomban, mellyel az egyházi szószékről magyar nyelven tartott, malszttal teljes beszédeikkel, nem csak a' keresztyén szeretet' elveit csöpög-teték az emberek' sziveibe, hanem a' honi nyelv' divatát és művelését is, hathatólag előmozdíták. Serénykedtek kivált e' czél után törekvésben a' sz. Benedek és Domonkos szerzetek; amaz még sz. István' idejéből is mutathatván elő több magyar szónoklatu tagok it, ³⁾ kik Gellért püspök' hivatására, a' csanádi megyében hirdetéek legjobb sikerrel a' szent igét; ebben mint elnevezése szerint is előleg az evangeliomnak szónokság' által hirdetésére rendelthen, és e' magas hivatását 1244-diki budai gyűlésében hozott egyik szabályával ⁴⁾ meggyökerítni igyekezőben pedig kitűnetkezővén Pál, e' rendnek a' magyar honba béhozója, társával Sádokkal, ⁵⁾ Buzád bán az 1241dik év körül, ⁶⁾ Deső 1260-ban ⁷⁾, és sok mások, kik mint rémíthetlen térítők a' kunok és egyéb vad népek közt szenvedének martyr halált.

Hajdani egyházi szónokaink' beszédeiből elég fájdalomkra csak egy igen rövidcske maradt időnkre, az úgy nevezett boldvai halotti megszólítás, egyébként is e' korbéli nyelvemlékeink' egyedüli ereklyéje, melly időkorára nézve minden esetre a' XII. század' fogytára helye-

¹⁾ L. sz. Gellért' életét 316. és más lapokon.

²⁾ Koller hist. Epp. Quinque-Eccl. 1. k. 382. lap.

³⁾ Sz. Gellért' élete 327. l. „Inter praefatos vero monachos erant septem viri literati et ungarica lingua interpretes expediti v. l. Albertus, Philippus, Henricus, Conradus, Crato, Thazlo, et Stephanus, qui etiam per se populo verbum Dei praedicabant.

⁴⁾ Fejér VII. k. 1. r. 288. l. „Item provideant priores, quod in diebus communio-nis fratres conversi sermonem habeant in vulgari.“

⁵⁾ Ferrarius a' 32. l.

⁶⁾ Ugyan az 56. lap.

⁷⁾ Sz. Margit' élete Praytól 273. lap.

zendő; ¹⁾ azonban nem magát az akkor széltében divatolt magyar fő nyelvet, hanem annak palócz ejtését tükrözi előnkbe. De nem kételkedhetni, hogy kivüle sok egyéb egyházi irányzatu beszéd forgott írásba foglalva hajdan kézen, már annál fogva is, mivel az egyházi szónokok nem adhattak egyebet elő, mint a' mire főbbeiktől felhatalmazva voltak; mi magától elkerülhetlenné tevé az előbb megvizsgálandó beszéd' írásba tételeit. ²⁾ A' papok pedig köteleztettek a' keresztele-, utolsó kenet- és egyéb szertartásokkor elmondandó elmélkedéseket magában foglaló kézi könyvnek megszerzésére, ³⁾ az evangeliom' és a' szent levelek' ünnepnapokon magyarul hirdetésére; ⁴⁾ mi egyszersmind bizonyossá teszi azt, hogy a' szent írás is magyarra volt már fordítva ez időben.

Ha továbbá a' birói ítéletek és egyéb nyilvános oklevelek latánul irattak is, még sem következtethető, hogy magok a' pörbeli vitázatok és birói tanácskozások, kivált IV. Béla előtt, szinte azon folytak volna. Ezt tiltja fölteni az akkori birák' nagyobb részének diáktalansága, és az ítélő székeknek az egybegyült nép előtt, szabad ég alatti tartása; ⁵⁾ melly, ha a' nemzeti nyelv helyett latán pörög vala szóváltásokban, minden bizonnyal fő céljának, a' nyilvánosság' eszközletének, legtávolabbról sem felelt volna meg. Mit itt mondánk, még inkább illeszthető az ország-gyűlésekre, főkép miután a' Rákosra gyűjtettek, és a' kisebb nemesség is részt kezdte venni azokban. Honni nyelven folyt tanácskozások' következtében hozott törvényeik azonban Kálmán' dicső példájaként ⁶⁾ mind azon irattak-e meg előbb, arra biztos nyomok' fogytában nem adathatik egyenes felelet; de ha ez a' Kálmánt megelőzőt időkről föltehető is, az utóbbi korról minden esetre hihetőbb az ellenkező tartomás.

¹⁾ Koller historia Episcop. Quinque-Eccl. 1. k. 414. lap. Révai Antiquitates Literaturae Hungaricae 35. lap. Az eredeti ennek előtte a' pozsoni káptalan' sajátja, most már a' nemzeti museumot ékesíti.

²⁾ A' budai 1279-diki zsinat' XXVIII. határozata szerint. Péterfinél.

³⁾ Ugyan azon zsinat' XLII. határozataként.

⁴⁾ Az 1114diki esztergomi zsinat' rendelvényéből.

⁵⁾ Az 1298d. országgyűlésnek 35. cikkje, Kovachich Sylloge Decretorum 1. k. 39. l.

⁶⁾ Albrik' előszava Kálmán király' törvényeihez törvénykönyvünkben „qui in huius populi linguae genere minus promptum me consideras.”

Ha vallyon ezeken kívül is használtatott-e a' tudalom' egyéb ágaira is már akkor nyelvünk, szinte megfjthetlen kérdés. Az egy történetírásra nézve igen valószínű, hogy sz. Margit' élete már ekkor iratott azon, ¹⁾ úgy az egyes történeti emlékek is, mellyekből legrégibb névtelenünket is megelőzőtt évkönyveink készültek, magyarul voltak írva.

Német nyelv' divata a' német szállók által elfoglalt vidékek és városokra szorítkozott; elhatott azonban néha a' fejedelmi palotába is, mint alaman Péter' és II. András' idejében. Ez alatt élt és fénylett nem csak honosai, hanem időkorának minden tudósai fölött az erdélyi nemes szász eredetű Klingsor, ki a' 7 szabad művészségben egyaránt jártos volt's a' német költésben is annyira elhiresült, hogy Herman türingi gróf, az eisenachi várban 6. jeles dalos közt tartandó költői versenyre meghivatta igazlátónak (arbiter). ²⁾ Munkái közül csak azon versezet maradt fön, mellyet e' verseny' alkalmával költött és énekelt. ³⁾ Kivüle senkit sem találunk, ki német nyelvü munkát irt volna honunkban.

Midőn az új hont szerzendő magyarok, a' IX-dik század' közepe' táján e' vidékre jövének, megfoszták ugyan az ország- szerte elterjedt szláv népfajokat székeik' nagyobb részétől, és visszaszoríták őket az éjszak-nyugoti és délibb határ szélek felé, de meghagyák őket nyelvük' békes birtokában, 's így történt, hogy a' Karpát' hosszában elterjengő, és a' legdélibb ország- részekben a' szláv nyelv maradt ezen innen is uralkodóbbnak, sőt a' nemzet' rendkívüli szaporaságától gyámolítottan

¹⁾ Ferrarius a' 309. l.

²⁾ Theodorici vita Sctae Elisabethae Canisiusnál „Lectiones Antiquae“ czimü munkában IV. köt. 118. l. Habitabat tunc in partibus Vngariae in terra, quae Septem Castra vocabatur nobilis quidam et dives — — — vir philosophus litteris et studiis secularibus a primaevio aetatis imbutus — — — — Hic Magister Clingsor nomine. etc.

³⁾ Sammlung von Minnesingern II, köt. 1. lap. Némellyek a' hires Niebelungen német költemény' szerzőjének is tartják; és ha meggondoltatik, milly közel ismeretet mutat annak írója a' magyar honi városok és viszonyokra nézve, holott a' külhoni tartomány isméret' tárgyában legnagyobb hibákat elkövet: nem épen alapnélkülinek látszik ezen tartomás.

nem sokára a' hódítók' nyelvének csorbultával tovább is terjeszkedett. A' szláv nyelv' tudományos művelése fölötté régi; mit főleg a' keresztyén vallás' szertartásaira használatának tulajdoníthatni. ¹⁾ Valószínű ugyan, hogy a' szorosan véve magyarországi tótok a' keresztyénség' újra foléledése után, már nem éltek e' szabadultsággal: de Horvát és Dalmát-országra nézve oklevelileg bégyőzhető annak még a' III. század' közepén fönnállása, ²⁾ jöllehet itt is sok ellenzéssel kellett küszködni. A' délibb szlávoknál általában virítóbb élet és élénkebb sürgés mutatkozik, mint másban, úgy a' tudományos haladásban is, ³⁾ a' mi megmentett önállási nemzetiségük' következménye; 's ebben is kereshetni okát, hogy a' magyar nyelv még mái napiglan sem tehetett legkisebb előmenetelt is közöttök.

Ezen kívül ismeretes volt az olasz nyelv, melyet az országnak csaknem minden jelesb városaiba befészkelődött olasz gyarmatok ⁴⁾ tenyész-tettek, de azt a' magyarok is más nyelvek fölött megkedvelték. ⁵⁾ Így a' francia is, ámbár ez kevésbé és leginkább csak a' Párizsban megfordult és ottan tanultak közt. ⁶⁾

¹⁾ Thomae Archidiaconi hist. Salonitana (Schwandtner SS. RR. hung. III. k. 552. l.)

²⁾ Fejér Cod. Dip. IV. k. 2. r. 123. l.

³⁾ Voltak slavon nyelvű történetirataik, melyet a' diodeasi pap és Marulus latinra fordítottak, és törvénykönyvük is *methodes* nevezet alatt. Schwandtner Script. RR. hung. III. k. a' 474. 510. és 517. lap.

⁴⁾ Illyenek voltak Esztergomban, Fejérvárott, Nagyváradon, Zágrábban 'stb.

⁵⁾ Hornek Ottokár rímes krónikája (Petz Script. Rerum Austriacar. III. köt. 358. l.)

Zu dem andern mal sach man an
Das Vngern untertan
Ewichleich möcht werden
Chainem manne auf Erden
Vnd wurd nicht ze Vngern erchorn
Er wer danne geporn
Von Walchischer Art:
Wan nie chain Sprach wart
Den Vngern so gemain
Sam Welhischs alain.

⁶⁾ Mathaeus Parisiensis historia major 795. l. „quidam sexagenarius (Jacobus) na-

III. §.

Felsőbb hittudományi intézet, hihetőleg a pápák rendelkezése következtében, kik t.i. lehető elágozások elhárításául ön magok igyekeztek e tudomány tanítását kevés helyre szorítani, alig találtatván Magyarországon, kénytelenültek a tökéletes kiképzést óhajtók máshová, kivált Párizsba folyamodni, mellynek hittudományi iskolái ekkor legnagyobb hirben állának, hogy a szükséges oktatást ott szerezzék meg. E nehézség mellett még se látott honunk hiányt miveltebb hittudósokban; mire leginkább az szolgáltatott alkalmat, hogy a pápák kimélet nélküli szigorúságok miatt, fensőbb, kivált püspöki méltóságra senki nem tarthata számot, ki a megkívánt képzést sajátjává nem tette. Lehetetlen ugyan e korbéli hittudományi munkák teljes szükében, hittudósink véleményeit és nézeteit voltaképp kitanulni; bizonyos azonban, hogy mindig leghitszerűbb irányzattal tünteték ki magokat: minél fogva sem a bölcselő, sem szent-titkos hittudósok nézeteik, annál kevésbbé pedig az eltérő felekezetek átanítmányai, soha el nem hatalmazhattak közöttök; sőt ha elvetemült is egy némelly tag, az, a XIII. század közepén élt Jakab mester példajaként, nem találván itt követőkre, csak hamar kénytelenült, az országból kitakarodva tévelyéseinek más láttért keresni. ¹⁾

Híresb hittudósink, kiknek neveik egykoru emlékekben fön maradtak, ezek: Kálmán király, ²⁾ (1095 — 1114) János kalocsai érsek, ³⁾ (1203) Klingsor Miklós, ⁴⁾ (1208) Renold erdélyi, (1221) István zágrábi, (1225) János boszniai, (1233) György és Artolf (1240 — 1245) győri püspökök, Ugron spalatói érsek, (1240) István esztergomi érsek és biboros, Ti-

tione Hungarus linguam gallicam et latinam noverat“ János boszniai püspök is tudott francziául. Ferrarius 93. l.

¹⁾ Math. Parisiensis a fön utalt helyen. — Chronicon S. Aegydii Leibnitz SS. RR. Germ. III. köt. 589. l. „Jacobus Magister: Capitaneus Sectae Pastorum apostata Cisterciensis.“ Ez temérdek seregre felnött követőivel hosszabb ideig nyugtalanította Franciaországot.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. II. k. 13. l.

³⁾ Ugyan annál II. k. 418. l.

⁴⁾ Menken SS. RR. Germ. II. k. 2033. szelet: „Die heylige Schriefft Konter gedente.“

moté zágrábi (1286) és Tivadar győri püspökök, ¹⁾ nem különben e következők, mint az írói pályán is kitűnetkezettek:

Gellért, velencei eredetű, Bolognában nyervén tudományos képzését, Magyarországra vetődik, hol 1. István királytól kegygyel fogadva, csanádi püspökké és Imre herceg' oktatójává tétetik; mint püspök megyebeli népének a' keresztyénségre térítése, a' csanádi iskola' és több templom' emelése, és szónoksági tehetsége 's rémíthetlensége által tün-teti ki magát. Megszűnt élni dicső vértanúi halállal 1ső András király' thronra léptekor támadt lázadásban. ²⁾

Hihetőleg több munkája volt, de azok közül csak ezek találtatnak említve: szent Pálnak a' zsidókhöz intézett levele fölötti magyarázata; az isteni örökről (de divino patrimonio) irt és bizonyos András szerzetesnek ajánlott értekezése; és a' tüzkemenczébe zárt három ifjúról lévő szent ének fölötti elmélkedése, melly, dolgozataiból egyedül maga maradt fön. Egyébiránt szent-titkos homályossága miatt majd nem érthetetlen. Igen hihető végre, hogy számos latán beszédei is irásba voltak foglalva. ³⁾

Pál, élt a' XI. században, és irt két könyvet: a' szüzességről és a' világ' megvetéséről, mellyek azonban időnkre nem jutottak. ⁴⁾

Bernát, olasz fi, tanult Bolognában, hol hosszabb ideig tanítói hivatalt is viselt. Többször megfordulván pápai követségekkel a' magyar királyi udvarban, és III. Béla' kedvét megnyervén, előbb Imre herceg' nevelőjévé, utóbb pedig a' spalatói érseki szék' megürültével, érsekké neveztetett. Mint olyan, kitünteté magát a' már Dalmáthonba is ált-harapózdott patareni tanítmány' elnyomása által. Megholt 1217ben. Irt egy könyvet a' félhitűek ellen, és egy másikat egyházi beszédekkel. ⁵⁾

¹⁾ Fejér Cod. Dip. III. k. II. r. — IV. köt. 1. r. 379. l. — IV. köt. II. r. 184. l. — IV. köt. II. r. 456. l. — VI. köt. II. r. 227. l. és Ferrarius 93. l. — Roger. miserab. Carmen. XXX. fejezet. Thomas Archidiaconus Spalatensis 628. l.

²⁾ Lásd életét a' többször utaltam helyen.

³⁾ Jelesebb beszédei, mellyeknek nyoma fön maradt ezek: super verbis „Ily sunt viri misericordie“ justus germinabit sicut lilium „mulier amicta sole“ továbbá ezek „de cursu seculi“, mellyben Abát kegyetlenségéért megfeddi 'stb.

⁴⁾ Bibliotheca Patrum Coloniae Agrippinae 1618. XII. köt.

⁵⁾ Thomae Archidiaconi hist. Salonit. (Schwandtner III. köt. 568. és több lapokon.)

Ragusai Gergely, híres hittudós, élt a' XIII. század' végén, és a' XIVdik elején. Irt magyarázatokat szent Pál' leveleihez. ¹⁾

IV. §.

A' bölcselkedés, ha a' középkori, csupán szóhalmozásba burkolt, szórszálhasogató iskolai bölcselkedés méltó e' dicső nevezetre, nem tartozott hazánkban a' rendszerint tanított tudományokhoz, és ez az oka szembe ötlő tespedésének. Teljesen elhagyottnak mutatkozik kivált elméleti oldala, oly annyira, hogy belőle még munkát sem vagyunk képesek előterjeszteni; sőt sz. Gellért, Péter, és Bernát spalatói érseken, és Klingsoron kívül, alig említhetünk e' tudományban jeleskedett férjfiakat.

²⁾ Valamivel nagyobb figyelemre érdemesítettek az erkölcsi és országlati tudományok, melly utóbbiban, és egyébként is iróink' elején csillagzik szent István király, fíjához Imréhez intézett üdv - teljes és még jelennen is alkalmazható intéseivel. ³⁾

Természeti bölcselkedés, mathesis és a' mérő tudomány legalantabb fokon állottak hazánkban. Látszik ugyan, mintha I. László király a' 'növények' vizsgálásával foglalatoskodott volna, és IV. Béláról is mondatik, hogy gyűrűjének saphir kövén különös sajátságot vett észre; ⁴⁾ ezek azonban csak egyes vonatok, mellyek az akkori szellemi szegénységet még inkább elárulják. A' mérő tudomány, mint a' szabad művészségek' egyike tanítatott hihetőleg Veszprémben, de minő gyümölcscsel, arról nincsenek tudósításink. Több előmenettel míveltetett a' mathesis és csillagászat, hanem csak egy ember, a' szász Klingsor által, ki tapasztalása' bővítésül bėjárt csaknem minden európai jelesb oktató intézetet 's Persiában és Arabiában, a' csillagászat' akkori fő tanyáiban, is megfor-

¹⁾ Ferrarius 442. lap.

²⁾ Lásd a' már fönnebb sz. Gellért, Bernát és Klingsorra nézve utalt helyeket, Péter iránt pedig Tamás főesperest' salonitai történetét Schwandtnernál III. köt. 560. lap.

³⁾ L. Törvénykönyvünkben. Némellyek azt gyanítják, hogy István királynak ezen jeles munkája, Bazil görög császár' Leo fiához intézett intéseinek utánozása volna. Kovachich vestigia comitiorum. 23. lap.

⁴⁾ Wallaszky Conspectus Rei Litterariae in Hungaria 65. és 80. lap.

dult. Azonban ennek tudományát is csillagjóslatnak mondhatni inkább; mert valóban inkább is arra törekedett, hogy magának a' szent titkosság' leple alatt, varázslói és fekete művészi tekintetet szerezzen. ¹⁾ Az alchymia is talált követőkre, mit a' már fölebb említettem 1273beli sz. Domonkos szerzeti gyűlésnek elnyomatását irányzó határozata eléggé bizonyít.

A' gyógytudomány általában még bölcsőjében volt a' közép századokban; hogy ne tehát honunkban, hol gyógyászok' kiképzésére intézet sem találtatott. Voltak ugyan minden időben gyógyászok, főkép a' királyi udvarban, de ezek — jobbadán egyháziak és külhoniak — kevés kivétellel, nem voltak egyebek nyomoru kuruzsolóknál, kiknek tudományuk legfőlebb egy két egyetemi hatásnak vélt szerre terjedt, és hamar véget ért. Illy helyzetben épen nem csodálhatni, ha vakbuzgóság, csillagjóslat, babonaság és mindenféle csoda gyógyítások, mint p. o. a' magyar királyok' keresztjelének gyógyereje ital általi megmérgeletésekben, ²⁾ és sok mások fő szerepet játszottak, sőt sok izben egyedüli módnak tartattak az elveszett egészség' vissza nyerhetésére. Hogy hajdani orvosaink' valamelyike tapasztalatait könyvbe foglalta volna, arról nem találunk nyomdokot; következők említetnek azonban mint a' többiek fölött kitűnetkezők:

Draco, olasz, Kálmán király' meghitt orvosa, ki mindazáltal fölötté erős tapaszt rakván e' király' füleire, halálát okozá. ³⁾

Tamás, IV. István' udvari orvosa, kiról bizanci kútfők állítják, hogy a' mérgek' készítésében nagy mester volt 's e' királyt, elleneitől megvesztegetve, méreggel végezte ki e' világból. ⁴⁾

Péter, III. Béla király' idejében spatatói érsek, ki olly hirben állott, hogy az emberek' orczájából egy tekintetre előre megismérte, mikor

¹⁾ Theodorici de Thuringia vita S. Elisabethae (Canisii antiqq. Lectiones IV. k.) „Nigromantiae et astronomiae scientiis nihilominus eruditus.“ Sammlung von Minnesingern (a' fenn utalt helyen)

„Nigromantei erkenne ich gar,

Astronomie nem ich an den Sternen war.

²⁾ Chronicon Mellicense auctore Schramb. IV. r. 281. lap.

³⁾ Thuroczi Chron. II. könyv. LII. czim.

⁴⁾ Nicetae Acominati Choniatae Annalium (párizsi kiadás 84. l.)

és melly nyavalya által érné őket betegség's gyógyszer tudott e' veszély' megelőzhetőségére. ¹⁾)

Sándor, hihetőleg II. András' udvari orvosa, kit Palaestinába indultában magával vitt, Spalatóban érsekül ajánlott, de sikeretlenül. ²⁾)

Gellért, IV. Béla, V. István és III. László királyok' hires udvari orvosa, ki Bélát és Istvánt többszöri súlyos betegségeikből kigyógyítván, utóbb Lászlótól vissza állított egészségéért, Zágráb vármegyei Tornava faluval jutalmaztatott meg. ³⁾)

Mutinius, szepesi prépost, és V. István alatt László herczeg' orvosa. ⁴⁾)

V. §.

A' jog, már hajdan is kedvencz tanulmányok közé tartozott hazánkban. Különösen kedvelni látszott egyházi rendünk a' római jogot. Mert jóllehet törvényes ereje soha se volt nálunk, sőt IV. Incze pápa 1254b. annak tanulását többek közt Magyarországra nézve is szoroson eltiltá, ⁵⁾) még is husz évvel későbbben olly nagy számmal találtattak az azt tanulók és kedvelők, hogy csupán a' veszprémi káptalan' tagjai között 15. római jogtudós számíthatott. ⁶⁾) Még annyival elterjedtebbnek kellett az egyházi jog' ismérétenek lenni, mellynek tudása a' sz. széki pörök' elítéléséhez szükségkép megkívántatott, 's azért mind a' pápák mind tartományi zsinatok által fölötte szorgoltatott. Így hagyta meg az 1114diki esztergomi zsinat a' fő esperesteknek, hogy az egyházi törvények' kivonatát szerezzék meg; ⁷⁾) az 1279diki budai zsinat' egyik határozata szerint, és csak az egyházi jogban jártasok lehetővén elválási pörökben ítélő bírók, egyzersmind rendeltetett, hogy azt nem tudó hivatalbeliek, három évet tartozzanak tanulására fordítani, és e' végett hivatalaikat ideiglen oda

¹⁾) Thomae Archidiaconi hist. Salonitana XIX. czim 560. l.

²⁾) u. o. 574. l.

³⁾) Veszprémi Biographiae medicorum II. Cent. 65. l.

⁴⁾) u. o. I. Cent. 118. l.

⁵⁾) Fejér Cod. Dipl. IV. köt. II. r. 256. l.

⁶⁾) Fejér Cod. Dipl. VII. k. II. r. 47. l.

⁷⁾) Koller hist. Eppatus Quinque-Ecclesiensis, a' fõnn utalt helyen.

hagyva újra iskolába járjanak. ¹⁾ Mind e' mellett nincs irónk a' római jogból; az egyháziból pedig csak egy: János, boszniai püspök, ki IV. Béla alatt élt, és a' pápák' decretálisaihoz magyarázatokot irt. ²⁾ Mint tudományuk által fénylők említetnek azonban a' római jogban: Pál veszprémi, és egy másik Pál esztergomi fő prépostok, (1276 — 1289); ³⁾ az egyháziban pedig: sz. Gellért, ⁴⁾ Kálmán király, ⁵⁾ Béla esztergomi fő prépost (1240), ⁶⁾ Smaragd kalocsai érsek (1257), ⁷⁾ Antal sasvári eszperest (1272), ⁸⁾ János gömöri főesperest (1273), ⁹⁾ András esztergomi fő prépost (1284), ¹⁰⁾ és sokan mások.

Más nemzetek' törvényei közül úgy látszik legjobban ismértettek a' frankok' capitulárisai, mellyekből egész cikkelyek szórol szóra tállatnak leírva sz. István törvényeiben; ¹¹⁾ a' német gyarmatoknál a' magdeburgi törvény divatozott, ¹²⁾ az Izmaeliták közt pedig vallásuk' eltörléséig, Mohamed' egyházi törvénye, Abu Hanifa' tanítmánya szerint.

Olly bonyolódott jog-viszonyú országban, mint hazánk ekkor volt, nem lehetett a' honi jog' ismeretének a' legnagyobb fontosságúnak nem lenni. Nem volt azonban könnyü munka ehhez juthatni, minthogy fő kútforrása, a' szokás, a' meghonosult sokféle nép ágozatok közti elkülönözések' sok ideigi rideg főnnállása, és az országbeli

¹⁾ A' XXXVIII és XXXIX cikkelyekben Péterfynél mint főlebb.

²⁾ Ferrarius 442. lap.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. VII. kötet II. r. 47. l. és ugyan annál az V. köt. III. r. 372. 405. és 438. l.

⁴⁾ Sz. Gellért élete 306. l.

⁵⁾ II. Orbán pápa' levele, Fejérnél II. köt. 13. l. „strenuitatem tuam — — — — quod potissimum iudiciariam concedet potestatem, sanctorum canonum pollere scientia.“

⁶⁾ Roger, miserab. carmen XXX. fejezet.

⁷⁾ Katona historia Eccl. Colocensis 1. köt. 313. l.

⁸⁾ Fejér Cod. Dipl. V. köt. 1. r. 255. l.

⁹⁾ — — — V. köt. II. r. 122. l.

¹⁰⁾ — — — V. köt. III. r. 269. l.

¹¹⁾ Kollár de potestate regum Hung. circa Sacra; — és Kovachich vestigia Comitiorum 24 l.

¹²⁾ Fraehn Excerpta, a' főlebb érintém helyen.

polgári osztályok' számtalan fokozatai miatt, majd nem minden vidékre, sőt egyes helyre nézve más volt, 's így általános rendszerbe épen nem hozhatott. Melly nehézségen, ha könnyített is némileg a' már jó korán fölállott veszprémi jogintézet, még se hihető, hogy az ottani oktatás a' királyi törvény-könyvek' magyarázatán túl terjeszkedett volna. Az ország' köz törvénye és a' nemesség' igazai, kötelességei bővebben kiirattak ugyan II. András' arany bullájában, és IV. Béla' törvényeiben; az igazság' nyilvános szolgáltatása és az ország' polgárai' törvényes álladalmában azonban csak III. András' bölcs törvényei által nyere szilárd alapot és illő kiképzést. Illy helyzetben épen nem csodálhatni, ha rendszerű jogtudományi dolgozatokra nem adták magokat jogtudósink, és e' tárgyazatu egész literaturánk e' kevés munkák és írókra szorítkozik, úgymint:

Sz. István' második törvény könyvére, mellyet jóval István után némi szorgalmas gyűjtő, Albrík' szavai szerint ítélve, talán maga Kálmán király állított jelen alakjába. ¹⁾

Szent László' három törvény könyveire, mellyeket szinte később, talán Kálmán király' országglása alatt, valamelly névtelen szerkeztetett egybe. ²⁾

Albríkre, ki idegen szármozatu létére bár, Kálmán királynak eredetileg magyarul irt törvényeit Seraphin esztergomi érsek' fölszólítására fordítá latánra, és ajánlá ez érseknek olly kérelemmel: hogy a' magyar nyelvnek tökéletlen tudása miatt elkövetett hibáit igazítaná meg.

Ama névtelenre, ki az 1114beli esztergomi zsinat' határozatait szedte rendbe, és a' pozsoni főtemplom' egyik misés könyvébe béirá. ³⁾

¹⁾ „Regni principibus convocatis totius senatus consultu — — — regis Stephani — — legalem textum recensuit, de quo si rem consideres, nihil comminuit sed auxit, non tamen quasi fundator sed supraedificator.“ Kálmán király' törvénykönyveinek előszava.

²⁾ E' véleményben, hogy t. i. mind István, mind László' törvényei egy későbbi kéztől gyűjtettek öszve, és öntettek jelen alakjokba, osztozkodik Kovachich is (Vestigia Comitiorum 23 és 27. l.) én könyvekre fölosztásuknál fogvást, azt is gyanítom, hogy a' tanításra használtattak.

³⁾ Koller hist. Epp. Quinque - Eccl. I. köt. 382. lap.

Említésre méltó még a' tüzes vassal bizonyító nagyváradai ítélő széknek jegyzőkönyve, mellyet a' XIII. század' első hasonfelében Ánián és több más káptalani jegyző irt össze. ¹⁾

VI. §.

A' történet, régibb literaturánk' legvirítóbb ága. Nem találhatni ugyan, mint általában, úgy a' mi ekkori történetiróinkban is azon ügyességet, melly valami béfejezett nagy tárgyat közönös nézőpont szerint összehangzó egésszé idomít; de bátran állíthatjuk még is, hogy történeti dolgozataink a' külhon' e' nemü legjobb műveivel mérkőzhetnek. Megmaradt évkönyveink' legrégibb kútfői minden bizonnyal a' nép regék, mellyek a' régi hősök' vitéz tetteit dallák, olykor a' szóbeli hagyomány, külhoni hasonkoru írók és még régibb, fájdalom, most már elveszett hazai történetiratok. Hogy ilyenek valóban léteztek, kitünik névtelenünk' és Kézánk' több izbeli nyilvános hivatkozásaikból; ²⁾ sőt még az se látszik kérdést szenvedni: hogy valamint a' várnép' jogait, kötelességeit és birtokát kijegyeztette 1. István királyunk, úgy téteté korának nevesebb eseményeit is írásba; melly jeles emlék sz. István' legendájának czíme alatt, a' fejérvári fő templom' segrestyéjében őriztetett, 's még Károly Robert' idejében is fönn volt. ³⁾ Egy hiányunk érezhető leginkább, t. i. az, hogy káptalan vagy monostor nálunk alig mutathat elő krónikát;

¹⁾ Mathiae Bel. Adparatus ad hist. Hung.

²⁾ Anonymus Belae Regis notarius (Endlicher' kiadása), a' 90. és 167. lapokon. „sed ego quia in nullo codice historiographorum inveni (Botond' regéjét gondolván). Kezai Simon (Podbraczky' kiadása) 12. l. „verum quidem est et liber continet Cronicarum, ut blasphemati audacter Caesari incuriose sunt locuti. Hivatkozik erre a' bécsi képes krónika is Thuroczinál II. könyv IX. fejezet „Cum igitur Codices quidam contineant. stb. és alább a' XXXIX. fejezetben „Est autem scriptum in antiquis libris de gestis Hungarorum, quod omnino prohibitum erat Christianis uxorem ducere de consanguineis Vatha.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. VII. köt 1. r. 108. l. „Fidelitati vestrae (Capitulo Albensi) mandamus, quatenus in legenda S. Stephani Regis hoc in quantis locis in regno nostro Nobiles et Jobbationes et Populi castri Craco vocati residentiam facere debeant, et in quali libertate existant, requirere debeatis 'stb. és ugyan annál IX. kötet. I. r. 787. l.

holott létezett olly rendelvény, melly szerint szerzetesek, végzéseiket, ¹⁾ 's ennél fogva hihetőleg más viszontagaikat is följelölni köteleztettek. De kipótolják ezt némileg, számos okleveleink, kivált királyaink' adomány-leveleik, mellyek mind történeti adatokkal gazdag tartalmukra, mind írásmódjokra nézve más nemzetekéinél sokkal jelesbek lévén, történeteink' legömlékenyebb és leghitelesb kútfőinek méltán tekintendők.

Hadd következzenek most már azon iróink, kik honi történeteink' hív följelölése által magokat a' késő maradék hálás emlékezetére érdemesíték. Illyenek jelesen a' XI-dik században :

Sz. Gellért' bővebb életiratának szerzője, kit ugyan névszerint nem ismerünk, de igen valószínű, hogy a' XI-dik században élt, és vagy született magyar volt, vagy legalább állandóul Magyarországbán lakott, mivel olly részleti körülményeket említ, és általában olly tökéletes helyisméretet mutat, mellyeket idegenről föl nem tehetni. — Elbeszélése egyszerű és kellemes, latánsága az akkori időkhöz képest elég csinos. ²⁾

Mór, előbb apát, utóbb 1036tól 1070ig pécsi püspök. Mint illyen ír sz. Zoerard és sz. Benedek martyr' életét. Eredetére magyar volt, tudományos képzését pedig a' sz. mártoni monostorban nyeré, hol mint 15 éves tanuló ifjonecznak alkalma vala az ott megfordúlt Zoerardot személyesen láthatni. ³⁾

Névtelen, ki sz. István király' életét leírta ámbár fölötte röviden. Találtatik egy mölki kéziratban e' czím alatt „Residua de Sancto Stephano Rege“, mi arra látszik mutatni, mintha nem az egész életet, hanem csak folytatását tükrözné elő. Ideje' koráról alaposan gyanítható, hogy Hartvik előtt élt, 's ha nem épen magyar is, de minden bizonnal hazánk' polgára volt. ⁴⁾

¹⁾ A' sz. Domonkos rend' 1244diki budai gyűlésének egyik határozata szerint.

²⁾ A' mondseei kéziratból kiadta Batthyáni „S. Gerardi scripta et acta“ czím alatt.

³⁾ Hagiographi Antverpiani M. Julii IV. köt. és „Acta sanctorum Vngariae“ nevű munkákban.

⁴⁾ Stilingi vita sancti Stephani 8. l.

A' XII. századból pedig ezek maradtak fõnn:

Hartvik. E' század' elején írta Kálmán király' meghagyásából, sz. István király' életét, mellyet Kálmánnak ajánlott is. Ön elõadásából bizonyos, hogy midõn munkáját írta már elaggott öreg, és püspök volt; de hol, nem tudatik. ¹⁾ Munkája, mind belsõ elrendelése, mind világos és érthetõ elõadása, úgy csinos írásmódjára nézve méltán remeknek mondhatatik. Hitelessége is minden kérdésen túli; mit a' többi hason vagy közel koru írókkal össze hangzásán fölül bizonyít az: hogy munkája még a' pápáktól is helyben hagyatott, ²⁾ már a' hajdan korban legnagyobb tekintetben áll, és ereklye gyanánt több hiteles helyen õriztetett.

Sz. Imre herczeg' névtelen életirója, ki e' század' másod vagy harmadik tizedében élt. Egyéb körülményeirõl nem tudunk semmit. Dolgozata minden tekintetben jeles. ³⁾

Névtelen, ki az 1120dik év körül írta sz. János trauai püspök' életét. ⁴⁾

Béla király' névtelen jegyzõje. Élt e' század' közepe' táján, vagy II. vagy III. Béla alatt királyi jegyzõi hivatalt viselvén, 's írta a' magyarok' történeteit, e' czím alatt „Gesta Hungarorum“, mellybõl azonban csak a' vezérek alatti történeteket magában foglaló elsõ rész jött idõnkre. Kútfõi voltak több idegen történetirók, mint Regino és a' szász Annalista, kikbõl egész helyeket irt le szóról szóra; ⁵⁾ Luitprand, a' benna Hermán, freisingi Otto és mások; ezen kívül a' már fõlebb érintém honi népköltemények, szóbeli hagyomány, és nálánál régibb hazai krónikák. ⁶⁾ Elõadása egyszerű és érthetõ. Hítelét sokan kétségbe akarák hozni, de minden helyes ok nélkül, mit Cornides diadalmilag megmutatott „Vindiciae

¹⁾ Pray Dissertatio hist. Crit. de S. dextera divi Stephani 115. l. „Colomanno Regi praecellentissimo Carthuicius Episcopus.“

²⁾ Fejér Cod. Dipl. IX. köt. l. r. 787. lap. A' gyõri káptalan' 1350-dik évben költ levelében ezek olvastatnak: „et quia ad hoc legenda Sanctissimi Regis Stephani autentica et approbata per sanct. romanos pontifices sit suprema necessaria.“

³⁾ Pray Dissertatio hist. Critica de S. Emerico.

⁴⁾ Lucius in Schwandtneri SS. RR. Hung. III. k. XXVII. és 183. l.

⁵⁾ Cornides Vindiciae Anonymi Belae Regis Notarii 226. l.

⁶⁾ L. a' fõlebb utaltam helyeket.

Anonymi *Belae Regis Notarii*“ című munkájában, 's elég tehát erre utalnunk. — Élete' egyéb körülményeiről csak azt tudjuk, hogy születésére magyar, álladalmára pap, és hihetőleg több ideig külhoni egyetemekben mulatván, bő olvasottságu és tapasztalásu férjfi volt.

Sz. Gellért' rövidebb élete' szerzője, ki a' XII. század' fogyta felé élvén, született magyar és sz. Benedek szerzetes vala. ¹⁾)

Névtelen, ki sz. László királynak még most is fõnn lévõ életét írta, e' század' végén. ²⁾)

Másik, szinte e' tárgygyal foglalkodott névtelen, kinek jóval bővebb és leginkább a' dicsõült királynak a' szentek közé fölvétele iránt tett vizsgálatokból merített munkája a' XV. században megismértetett, azóta mindazáltal elveszett. ³⁾)

E' századba tartozó még a' pozsoni templomnak most már a' nemzeti muzeumba által tett egyik kéziratában olvasható rövid idõirat, melly 997-tõl 1115-kig terjed. ⁴⁾) Igen hihetõ egyébiránt, hogy a' többi káptalanok is e' példaként följegyzék idõkoruk' jelesb történeteit. ⁵⁾)

A' XIII. századból végre ismeretesek ezek:

Treguan. Született Florencziában, de Magyarországra kerülván, és földije Bernát spalatói érsek által pártoltatván, elõbb a' spalatói nevendék papság' tanítójává, utóbb pedig trauai pöspökké tétetett. Mint olyan szerkezteté össze 1203. körül sz. János trauai püspök' életét. ⁶⁾)

Kalán 1188-tól 1218-ig pécsi püspök. Ezt Bél Mátyás és utána mások is a' dalmát származatu Juvencus Coelius Calanussal egy személynek gyanítván, néki tulajdonítják Attila' életiratát. ⁷⁾)

¹⁾ Ezt adta ki Stilling, lásd Batthyáni' fölebb érintém munkáját XLV. l.

²⁾ Pray *Dissertatio historico critica de S. Ladislao 9. és 11. lap.*

³⁾ Ugyan ott.

⁴⁾ Koller *Episc. Quinque-Eccl. 1. köt. 402. l.*

⁵⁾ A' nagy váradi (Batthyáni LL. *Eccl. II. köt.*) és a' zágrábi káptalanok (Koller *Episc. Quinque-Eccl. VII. köt. 338. l.*) idõirataik, ha késõbb hozattak is jelen alakjukba, még is hihetõ, hogy már elõbb megvolt kútfõk után készültek, és azoknak úgy szólván csak folytatásaik.

⁶⁾ *Lucius de Regno Dalmatiae* (Schwandtner SS. RR. Hung. III. k. 184. l.)

⁷⁾ Bél *Apparatus ad hist. Hung. Decas I. Mon. III.*

Névtelen, ki a' pozsoni kéziratban találtató időíratot 1115-től folytatja 1210-ig. ¹⁾

Julian, sz. Domonkos szerzetes. Született magyar, ki három más társával IV. Bélától, még hercegsége' idejében, Ázsiába küldetett az ott megmaradt magyarok' fölkeresésére, sok viszontagok után szerencsésen fel is találá azokat, 's a' többi társai' elbolta után egyedül tért vissza hazájába. Jelentményét vagy maga szerkezteté össze, vagy némi Richarddal hozatá amaz alakba, melly „de facto Vngariae magnae“ czím alatt ismértetes. 'S ez az egy földleirási dolgozat, mellyel régibb literaturánk dicsekszik. ²⁾ Általában meleg részvétet tüntettek ki mind fejedelmeink, mind nemzetünk az Ázsiában maradt testvér néposztályok iránt, 's ezért már jóval a' Béla küldötte Julián előtt, a' sz. Domonkos szerzettől útnak indítatott oda 4 tag, kik közül egy, t. i. Otto, eljutott rendeltetése' helyére, és vissza is tért megint hazájába; de az utazás' sanyaraitól annyira megnyomorítottan, hogy 8 nap mulva elhalálozott, 's így némi szóbeli értesítésen kívül bővebb tudósítmányt nem is közölhetett. ³⁾

Roger, olasz, a' beneventói hercegségből. Husz évet töltvén a' római udvarban, valamivel az 1240-dik év előtt Magyarországra jött, hol Nagyváradon kanonokságot nyerni lön szerencsés. A' tatár-járás alatti hosszabb bújdoklása után, a' rend' vissza tértével, általtétetett a' győri egyházi megyébe, mellyet azonban rövid idő mulva oda hagyott, és vissza költözött IV. Incze' pápa udvarába, ki legelső alkalommal spalatói érsekké nevezé. E' hivatalt 16 évig dicsérettel folytatván megholt 1266-ban. Tőle birjuk az elhiresült „Siralmas tudósítmányt, (Miserabile Carmen)“, mellyben az 1242 év körül, mint ön maga is szemtanú és szenvedőleg részt vevő, János prenesti püspök' és biboros' számára, élénk színekkel és csinos latánsággal leírja Magyarországot' gyászos viszontagait, és szomorú állapotját a' tatár-járás alatt. ⁴⁾

¹⁾ Koller Episc. Quinque·Eccl. 1. k. 402. l.

²⁾ Inn. Desericus de Initiis et Majoribus Hungarorum. 1. köt. 170. l.

³⁾ Ugyan ott, és Fejérnél Cod. Dipl. IV. köt. 1. r. 50. l. „sed multis fractus laboribus post octavam reditus sui diem, quum omnem viam illos quaerendi exposuisset, migravit ad Christum.“

⁴⁾ Schwandtner SS. RR. Hung. 1. köt.

Tamás, spalatói főesperest; születék 1200-ban Spalatóban. Tudományos képzsését Bolognában nyervén, 30 éves korában főesperestnek tétették. Később érsekké is választá káptalanja; de polgártársai neheztelvéen rá föllázadtak, és kényteleníték választatásától elállani. Megszüent élni 1268-ban. Szülötte városa' viszontagságait leirván LI. fejezetü könyvben, közbe szövé Magyarország' történeteit is, kivált annak a' tatároktól szenvedt csapásait; mellyekre nézve mint szinte szemmel látott tanu Rogerral együtt fő kútfőnek tekintethetik, kit helyesen pótol a' déli részeken és Dalmátországban előfordult eseményekre nézve. Józan ítélete és csinos előadása igen ajánlják. ¹⁾

Kézai Simon, magyar fi, és III. László király' udvari papja. Rajzolja a' magyarok' történetét két könyvben, mellyekhez még járúl két tudósítmánya a' béköltözött nemzetségekről, és az udvarnokok, várbeliek, jobbágyok, szabadosok és rabszolgákról. Kútfői voltak több külhoni történetirók, mellyekkel Olasz- és Frankhonban tanulás végett mulatása közben megismérkedni alkalma volt, és régibb hazai történetiratok. Írásmódja kissé dagályos. Hitelessége, a' szorosán véve magyar dolgokra nézve kétségtelen; nem úgy azokra, miket a' hunnok és egyéb világi történetekről minden kritika és idővetés nélkül összezavar. ²⁾

Névtelen, ki sz. Gellért püspöknek életét ír, mellyet némi esztergomi XIII. századi kéziratból kiadott Batthyáni. ³⁾

Sz. Margit' latán életének ismételten írója, ⁴⁾ és végre

Azon névtelen, ki e' szüz' életét magyarul ír, a' pápa' biztosainak előtte fekvő vizsgálati irományaikból. Ez ugyan azon munka, mellyet egy későbbi leirótól időkora' nyelvéhez idomítottan birunk, és mint nyelvünk' egyik legjelesb ereklyéjét, nagy böcsben tartunk. ⁵⁾

Más nemzetek' történeteivel foglalkodtak:

¹⁾ Luciusnál (Schwandtner III. köt.)

²⁾ L. két kiadását, egyiket Horányitól, másikat Podhraczktyól.

³⁾ Batthyáni, Scripta et acta S. Gerardi. 360. l.

⁴⁾ Pray, vita S. Margarethae, az előbeszédben.

⁵⁾ Ugyan ott, és Ferrariusnál 220. és 309. l.

Béla' névtelene, ki még tanuló korában írta Trója' történeteit Dares Phrygius és más írók után ¹⁾ és

András, hazánk' fia, IV. Béla és V. István királyok' udvari káplána, ki a' külhonra szakadván, ott Károly sicíliai királynak 1260-ban Manfred ellen nyert győzelmét leírja; új ura Péter carnoti gróf és francia királyfi' számára. ²⁾

'S ezekre szorítkoznak nemzetünknek a' tudományok körüli igyekezetei az első időkori királyok alatt; mellyek ha talán jelen fogalmaink szerint csekélyeknek látszanak is, mindazáltal időkoruk' alkonyában tekintvén őket, mindig kellemes tünetekként fognak ragyogni fejedeimeink' és nemzetünk' díszéré.

CZECH JÁNOS.

¹⁾ Anonymi Belae Regis Notarii de gestis Hung. liber, az előszóban: „Dum olim in scholari studio simul essemus, et in historia Trojana, quam ego cum summo amore complexus ex libris Daretis Phrygii ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaveram, pari voluntate legeremus.“

²⁾ Duchesne Scriptores hist. Francorum V. k. 826. laptól a' 851-ig. „Magister Andreas Vngarus felicis recordationis Domini Bele, et Domini Stephani Regum illustrium Hungariae quondam Capellanus et familiaris.“ etc.

II.

K Ö Z L É S E K

A' BALKÁNY' VIDÉKÉN TETT TERMÉSZETTUDOMÁNYI UTAZÁSRÓL.

B É V E Z E T É S.

Ámbátor a' közelebb lefolyt évtizedben a' természet tudományok' körében igen nevezetes előlépések történtek, részszerint ama' fáradhatatlan utazók' igyekezetei által, kik messze terjedt földünk' felületén a' természettudománynak minden ágaihoz tartozandó tárgyakat nagy szorgalommal öszvegyűjtötték, részszerint azon vizsgálódó természetbúvárok által, kik az említett tárgyak' belső alkotása' mivoltát kifejteni, 's felvilágosítani iparkodának, részszerint végre azok által, kik ezen egybegyűjtött tárgyakat tulajdonságaikhoz képest rendszerbe hozták; mégis sok

teendő van, 's marad ezután is hátra, minthogy a' tudományok' ezen kútféje a' természettudományok' köre, kimeríthetetlen.

Ugyanis a' régibb időkben már a' többiek között Sthenon (1669), Rome (1783), később pedig Haüy (1784), Klapproth (1795), Weisz (1809), Berzelius (1814), stb. az ásványokat; Malpighi (1636), Gärtner (1788 — 91), Candolle (1832), a' növényeket; Harvey (1628), Leuwenhoeck (1695), Albinus (1726), Haller (1758), Cuvier (1812), Pander és Dalton (1821) 'stb. az állatokat, belső alkotásokra nézve szorosabban megvizsgálták; mindazáltal olly terjedelmes még ezen tudományos vizsgálatok' határa, hogy még a' később századoknak is elég foglalatosságot nyújt. Bátran állíthatni ezt a' természeti tárgyak' fölfedezéséről, és gyűjtéséről is, melly részben a' legrégibb időktől egész ekkorig a' számtalan privát utazók valamint nyilvános küldöttségek által igen sok történt; 's hogy csak néhányat érintsek: Tavernier (1676), Linné (1736 — 1749), Cook, Banks, és Blander (1768 — 71), Hasselquist (1749), Forskäl (1763), Humboldt (1799 — 804), Pallas (1771 — 74), Bory de Saint-Vincent (1831), Ledebour (1831), stb. részint hív tapasztalásaik' közzé tételével, részint a' természet' különféle tárgyai' gyűjtésével gazdagították a' természettudományok' körét. Vannak mégis földünknek igen sok, és nagy vidékei, mellyek mind eddig e' részben vizsgálatlanul maradtak; és ugyan ezek vonják figyelmünket leginkább, és pedig több okoknál fogva magokra. Az öszvegyűjtött természeti tárgyak' rendszeres osztályozása egy részt azt idő' haladtával feltalált tárgyakon, más részt ezek' belső alkotása' szorosabb megvizsgálataján épülvén, ezeknek előmenetelével természetesen mind inkább kifejlődik 's megállapodik; mire nézve Aristoteles (320), Avicenna (1040), Gesner (1565), Ray (1705) óta, kik a' természeti tárgyak' osztályozásáról már gondolkoztak, a' természeti tudományok' köre mind egyre nevedett; 's bár a' nagy Linné (1753) vizsga eszével a' természeti tárgyak' rendszeres elosztásának állhatatos talpkövéét szerencsésen letette; még is a' szüntelen haladó emberi elme', és szorgalom' újabb feltalálásai, és vizsgálatai szükségessé tevék ama' halhatatlan szerző' rendszerét, bővíteni, sőt némelly részeiben meg is változtatni. Világosan kitetszik ez, bármelly részét a' természettudományoknak szorosabban vizsgáljuk. Mennyivel bővítetett az óta az állatok' országának ösmérete, mind a' külön fajok' számára, elosztására, 's belső alkotások' nyomozására nézve, kivált az alsóbb seregeknél! Például szolgálhat csak a' rovaroknak serege, mellynek fajai Linné óta több mint hat annyira nevedtek. Mi nagy előmenetelek tétettek, a' növények' nyomozásában csak a' francziák 's angolok' természeti rendszereik (Jussieu és Brown) által; végre melly hasonlíthatatlan haszonnal alkalmaztatott a' mathesis, és chemia későbbi években (Breithaupt, Mohs) az ásványok' tökéletes megismertetésére: minden, ki ezen tudományokban jártas, tudja.

Az emberi lélek' rendeltetése a' tökéletességre törekedés; ennek kívánatos elérése hathatós ösztön arra, hogy az ember a' homályban rejtett valóságokat fölfedezze, a' természet' ösmertelen alkotmányait megösmérje, 's ez által tudo-

mányát gyarapítsa; ezen szép igyekezet gyakran a' köz életre is sikeresen hatott be, melly hasznos mindazáltal mint egyedüli okát a' lélek' tudományos törekedésének, elismérni nem lehet.

Ugy látszik ugyan, mintha ösméreteinknek természeti rende azt kívánná, hogy figyelmünk' s tanulásunk' tárgyává előlegesen azon lényeket tegyük, mellyek velünk hason elemekből állnak, hason elemekből élnek; mindazáltal az emberi lélek' tehetségének külön tulajdonságai, 's a' köz élet' külön szükségei ezen képzett szabályokat, mint szabadságok' korlátait sehogy el nem fogadhatják; mire nézve, valamint minden folyamat (processus) a' nagy természetben nem párhuzamos és egy irányú erőn, hanem inkább sugárkörös, és reczenemű képző ösztönön épül, ugy az emberi lélek is közönségesen ezen irányban fejti ki tehetségeit, 's így a' természet' köz törvénye szerént igyekszik a' tökély felé. Bizonyítják ezt az emberi elme' foglalatosságainak számtalan, sok nemű tárgyai, mellyek mint mindannyi sugárok a' tökéletességre való igyekezet' középpontján egyesülnek. A' szemlélhető tárgyak' ezen határtalan körében valójában 's méltán fő helyet foglal a' természet' alkotmányainak ösmerete, vagy is azon tudomány, melly bennünket ama lényekkel ösmértet meg, mellyek a' nagy természetnek egyes tagjait, vagy is az egésznek elválhatatlan láncz szemeit teszik, 's mellyekkel mint ugyan annyi hason lényekkel közös életet, 's viszontagságokat osztunk, 's így velök közelebb, vagy távolabb öszveköttetésben vagyunk. Ugyan ezen tudomány' segedelmével ösmérhetjük meg a' természeti alkotmányok' álláspontját, vagy is azon polczot, mellyet ezek a' természet' rendszerében elfoglalnak, azoknak földünk' területén elosztásokat, egymáshoz, és az egészhez kölesönös viszonyokat; végre különös tulajdonságaikat, a' köz életre alkalmazásokat, hasznokat, és károkat.

Érintém már, hogy a' közelebbi időszakaszokban a' természettudományok' körében tett fölfedezések elevelőbb részvételt nyertek; 's valóban, ha a' minket közelebbről illető földrésznek határiban maradunk, alig van már Európának olly tartománya, melly kül, vagy belföldi természetvizsgálók által figyelembe nem vétett volna, a' legmagasabb havasok úgy mint a' róna sivatag, még ama' legtávolabb mostoha áldású, éjszaki vidékek is, tárgyává lettek a' természettudományi fürkészéseknek.

Mennyivel nevededett a' természettudomány a' nagy Linné ideje óta éjszakyugoti Európában, Svécziában, Dániában 's a' szomszéd tartományokban, ugyan azon nagy mesternek serény és elmés tanítványai által: kiki tudja. Anglia' természetvizsgálóinak több eredeti munkái mindannyi tanúbizonyságai annak, hogy hazájokat ezen tárgyban szorgalmasan kikémlték, 's tapasztalásaikat a' tudományok' sorába iktatták. A' francziák pontosan kifürkészték hazájok' minden részét, 's a' feltaláltakat szerencsés sikerrel fordíták a' tudományok' előmenetelére. Spanyolország és Portugallia, valamint a' középtenger' fél, és egész szigetei részint hazafi, részint idegen utazók által természettudományi tekintetben legalább közep-szerűleg meg vannak vizsgálva. Olaszország szintűgy, 's kivált ez utóbbi években

minden részeiben buzgóan, és nagy előmenetellel megvizsgáltatott. Hollandia, Schweitz, Németország nem különben. A' mi hazánk' áldott földét számos külföldi tudósok felkeresték, 's tapasztalásaikat a' tudományok' hasznára közönségessé tették; de iparkodtak e' részben hazánkfiak is bár kisebb arányban, mint e' hon' természeti kincstára megérdemlené. Végre a' roppant orosz birodalom is minden irányban részint a' kormány' rendelkezéséből, részint magányosak által is, szorgalmasan kifürkésztetett.

Úgy látszik, hogy a' természettudományi vizsgálatok' ezen koronkénti kifejlése éjszaknyugotról délkeletnek tartott, 's ezen folyamatjában határait hazánk' szélein érte el; a' szomszéd európai török birodalomba, ugymint Európa' délkeleti részei' végső határába mind eddig be nem hatván. Mert ha Buxbam fűvészt, ki több mint egy század előtt (1720) Konstantinápoly' vidékén növényeket gyűjtött mellyeket aztán tulajdon munkájában ki is adott, és Marsigit, ki a' Duna' folytában csaknem a' Fekete-tenger' torkolatjáig (1743) tette vizsgálatait, kiveszszük, Európának ezen részében tett természettudományi tapasztalásoknak nyomai alig találkoznak. Hogy tehát a' természeti tudományoknak ezen nyugotkeleti kifejlése legalább Európa' végső pontját (ha csak némely részben is) érinthesse, 's hogy ezen olly kedvező fekvésű vidék' bő termékeit közelebről ismerhessük, a' többi európaiakkal összehasonlíthassuk, eltökélettem az európai török birodalomba, nevezetesen Rumeliába, a' Balkányra, és Macedoniába egy természettudományi utazás' elintézését; 's e' szándékomat két segédem által 1833-nak elején meg is valósítottam.

J e g y z é s.

Három módja van közönségesen az efféle utaknak: a) országos költségen, b) részvényesek' segedelmével, cz) vagy végre ön vállalkozók' áldozati által. Ezen három mód közül kétség kívül legcélrányosabb az, melly országos költségen intéztetik el; ugyan is illy kiküldés többnyire számosabb, ezen célra alkalmas tagokból szokott állani, 's foglalatosságaik nem csak egy részére a' természettudományoknak, hanem az egészre, sőt más szép, és hasznos tárgyakra, vidékek' 's emlékek' rajzolatára, literariai fürkészésekre, históriai nyomozásokra 'stb. terjesztetik, 's így ezek által azon vidék' tökéletes megismértetése eszközöltetik, magok a' tett tapasztalásoknak eredményei is nagy nemű, pompásabb, 's tökéletesebb munkák által örökösíthetnek. Illy hasznos, és dicséretes tudományos kiküldések már régi időkben is nagy költséggel, századunkban pedig gyakrabban, 's a' legjobb foganattal eszközöltettek. Ilyen volt az, mellyet I. Ferencz császár és király rendelt Braziliába, holott Pohl, és Natterer urak mint természetvizsgálók több esztendőig fáradoztak, 's ezen kimeríthetetlen kútfejből a' természetnek a' legdíszesebb, és formáikra, alkotásokra nézve álmélkodást gerjesztő tárgyakat gyűjtöttek. A' francia kormány, hogy a' többit elmellőzzük, legközelebb Görögországba, Moreába rendelt illy küldöttséget, mellynek eredményei Bory de St. Vincent' igazgatása alatt

egy nagy nemű, a' legdiszesebb ábrázolatokkal ékes munka által közöltetnek a' tudós világgal. Anglia a' többi között Cookot, társaival, három ízben küldé földünk' gömbe körül, Rosst 1818-ban, és ismét 1831-ben, és 33-ban az éjszaki föld-sark' vidékére. Az orosz czár' parancsolatjára, több részei birodalmának, Pallas, és Gmelin által, a' Caucasus Reineggs, és Klaproth, az Altái' hegyei Ledehour, és társai, legközelebb pedig 1828-ban Persiának vidékei a' pétervári természetbuvári küldöttség által vizsgáltattak meg. Az illy expeditiók' haszna a' tudományokra nézve nagy, mindazonáltal a' gyűjtött tárgyak közönségesen egyes intézetek' birtokává lesznek, 's így csak kevesen juthatnak ismeretségökbé, még kevesebben birtokukba.

A' természettudományok' némelly kedvelői más utat választottak ezeknek bővítésére, 's terjesztésére, ugyan is ez, vagy amaz tartományba elintézendő természetvizsgálói utazásra néhány a' mívelt világ előtt érdemekre ösméretes tudósok' kezessége mellett, meghatározott árú, és számú részvények osztatnak ki, mellyeknek árából a' természettudományi kiküldés eszközöltetik, kiki a' részvényesek közül kénye szerint azon gyűjtendő természeti tárgyakra jegyeztetvén fel előfizetési díját, mellyekből leginkább kíván részesülni; a' küldöttség' határozott ideje kitelvén, 's a' természeti tárgyak' zsákmányával visszatérvén, minden részvényes' kívánsága, 's előfizetése, de egyszersmind a' begyűjtött tárgyak' köz arányához képest, a' kezesek által kielégítetnek. Illy részvényes társaság' segedelmével utazott Sieber a' föld' gömbe körül, Schiede Mexicóba, Siebold Jappánba; hasonló módon vizsgáltattak meg Spanyol- és Olaszország, a' német birodalom' több részei, Tauria stb. Azonban a' tapasztalás ezen részvényes kiküldésekről több ízben bebizonyította, hogy a' részvényesek a' kiküldésnek kevesebbé kedvező környülményei, vagy csekély aratása és szerencséje miatt nem mindig pontosan, 's várakozásokhoz képest elégitettek ki; 's így az efféle utakat tanácsosabb minden előleges kötelezés nélkül eszközölhetni.

Találtatnak végre a' természettudományoknak olly barátjai is, kik tulajdon áldozatjaik által intéznek el illy utazásokat, mellyek ezen személyek' környülményeihez, és kívánságaikhoz képest kisebb nagyobb kiterjedésűek lehetnek. Illy módon többen áldoztak már vagyonaikkal és fáradságaikkal a' természettudományok' előmenetelének; 's ezen módot választottam magam is; és pedig először tulajdon hazám' kebelében, mellynek valamint közép részét, ugy éjszaki határait, a' magas Karpatusokat, 's délkeleti részeit a' mehadii hegyeket, és bánági havasokat külön időszakokban megjártam, és megvizsgáltam. Ezen részben tett fáradozásaim' csekély gyümöleseit, a' még ezután is folytatózó tapasztalásaimmal egybeszerkeztetve ohajtom nem sokára a' haza' oltárára lehetni. A' közelebb említett módja a' természettudományi vizsgálatoknak kétféleképen szokott megtörténni; vagy a' vállalkozó' saját személye, vagy ha környülményei nem engednék, alkalmas küldöttei által: magamnak is az utóbbit kellett választanom.

T E R V E

A' BALKÁNY' VIDÉKÉN ELINTÉZENDŐ TERMÉSZETTUDOMÁNYI ÚTNAK.

I. Közönségesen figyelembe veendő ezen vidék' physicali állapotja; különösen pedig megjegyzendők a' föld' nemei, emelkedése vagy rónasága; a' hegyek' magossága súly- és hévmérői jegyzékek, és ezekből eredendő hasonlítások által méretendő; a' hegyeket alkotó sziklák' nemei, rétegeik' fekvése, az álló és folyó vizek' valamint a' források' tulajdonságai, hegyi öblök' 's barlangok' légmérséke megvizsgálendő. A' növényországának általános állapotja, valamint közönségesen a' fák' fajai felirandók.

II. Az állatok' országa különös tekintetbe vétetvén, zsinormértékül szolgáland ama' szabály: hogy mind azon állatok, mellyek hazánkban, 's Európa' nagyobb részében is előjönnek, csak név szerint jegyeztetnek fel; a' mi pedig általjában nevezetesebb, ritkább vagy épen új lenne, szorgalmasan gyűjtessék, 's minden környülményeire nézve vizsgáltsassék. Minden begyűjtött tárgynak helye, a' hol találtatott, szerzésének ideje 's hol szükséges, módja is, a' naplókönyvben feljegyzendő. Az állatok' seregeiből gyűjtendők:

1. Az emlős állatokra, kivált a' nagyobbakra nézve, kevés reménység lévén hogy valami különös, vagy épen új faj fordulna elő, leginkább a' kisebb nemekre lesz ügyelet; 's ha ezekben valami nevezetes találatnék, annak valamint,

2. a' ritkább és különböző madaraknak a' mesterség' rende szerint készített bőreiknek megszerzése kívántatik.

3. A' kétéltűek (csuszó-mászók) teljes igyekezettel felkeresendők, minthogy azoknak seregéből ama' vidék több érdekes fajokat ígér.

4. A' halak közül csak apróbbak, nevezetesen a' kisebb folyókból, havasi tavakból, hegyi patakokból, mellyek közt ritkább fajokat is lehet reményleni, mint szinte a' kétéltűek is, borszeszben eltartandók.

5. A' rovarok' (insectumok) terjedelmes serege különös figyelemre veendő, annál inkább, mivel ámbár ezeknek igen számosak és különfélék fajai, mindazáltal rejtekeikben' csak nagyobb szorgalommal fedeztethetnek fel.

6. A' csigák közül a' földi, és édes vizi fajok gyűjtendők.

III. A' növény országból, minden olly növény, melly fajára nézve a' közönségesen ismértektől bármi módon is különbözik, ha csak lehet, virágzásában, a' tudomány' rendszabásai szerint, begyűjtetik, és jól száritott példányokban eltéttetik. Ide értetnek, a' lapályi, tavi, homoki, hegyi 's havasi növények.

IV. Az ásványok' országára nézve csak a' hegyeket, bérceket, és havasokat képző kőrétegekből gyűjtendőek olly példányok, mellyek a' hegyek' alkotó részei' ismertetésére szolgálnak. Minden példánynak eredeti helye, rétege, fekvetének igazulása, magossága, feljegyzendő.

Ezen természettudományi vizsgálásokra három évet határoztam; melly időhatár mindazáltal kedvező környülmények közt, talán még meghosszabbítható.

Az előadott terv' tartalmából nyilván kitetszik, hogy a' természettudományok' több ágai teszik e' kiküldés' tárgyait; mindazáltal távol van azon tökéletességtől, mellyel csak nagyobb, 's országos költségen rendelt kiküldések dicsekedhetnek. De más részről még a' küldötteknek ezen terv szerint munkálandó ügyességök' foganatja is nagyobb részt várandóban van; táplál azonban a' remény, hogy e' részbeni igyekezeteim egészen sikertelenek nem lesznek.

Az út Belgrádtól Philippopolig, onnan a' Balkányra Szlivnőig.

Az utazók Belgrádban egy Philippopolba menő karavánhoz csatlakodván ezzel Februarius 20d. 1833b. útnak indultak. Innen Palánkáig, csak nem mindig hatalmas erdőkön kisebb és középszerű bércek között délkeletnek vezetett az út. Itt az idő már annyira megtavaszosodott, hogy Februarius 22-d. déltájban a' hőmérő 6 egész 8 fokra emelkedett, az 0 felett; 's így felengedvén a' földnek fagya, az út alkalmatlan sáros lett; a' bércei hó is felolvadván, a' völgyekbe lesiető hegyi patakok megáradtak. Ezen zordon erdők, a' mennyire azokat keresztülmenet kikémlelni lehetett, merő tölgyfákból állanak, mellyeknek számos dülőiben tett vizsgálás csak hamar bebizonyítá, hogy az utazók hazánk' határaitól még nem messze távoztak; mivel itt több olly állatok találtattak, mellyek szinte hazánknak erdeiben, leginkább pedig Mehádia' vidékin laknak, a' bogarak' rendéből nevezetesen találkoztak: szüknyakú la-

pócsa. (*Platynus angusticollis*. Fab.). Kék, és fegyverzett lyuggatócz. (*Diaperis violacea*. Dej. *D. armata* Zieg.) Aranykád redvész. (*Ulomachrysomelina* Meg.) Lapos kérgaly. (*Cucujus depressus*. Fab.) Veresfarú utalócz. (*Neomida homorrhoidalis*. Zieg.) 'stb. Palánkat elhagyván Jagodina, és Nissa felé nyomúlván, a' nagy erdőt apróbb cserjék 's helyenként fiatal tölgyes erdők váltják fel, a' bérczek azonban itt ott nagyobb, többnyire kopasz sziklás hegyekké változnak, mellyeknek teteje még hóval volt borítva. Ezen út' huzamában kedvetlen 's borúlt kezdé az idő lenni, az éjszaki szél nagy hideget, 's éjjeli új fagyot hozott, a' hidegnek ereje a' karavána' tovább haladtával napról napra mind inkább növekedett annyira, hogy Martius 7d. reggel a' hőmérő az 0 alatt 6 fokra szállna le. Ehhez képest az egész vidék Sophia felé kemény téli állapotban volt annyira, hogy a' megfagyott hónap felületén (átmérője közönségesen $\frac{1}{2}$, sőt több helyütt 1. lábnyi is volt) bátran lehetett lovagolni. Illy téli ábrázatban volt maga Sophia városa is, honnan a' karavána két napi pihenés után, útját délkeletnek Jenikő felé folytató, a' hideg és hó még ezen útban is mindenütt csak nem Jenikőig tartott; az ég' boltozatja majd mindig komor felhőkkel borítatott, a' szomszéd macedoniai, és balkányi havasok a' rajtok lebegő köd 's felhők végett láthatatlanok voltak. Jenikő vidékén a' Balkány hegyek' délnyugoti végső láncolatján vezetett az út keresztül; ezen ága a' Balkánynak részint porphir, részint pedig fővénykő rétegekből áll. Jenikőn túl Tatárbazár felé egyszerre enyhülni kezdé a' levegő, és kiderülvén az ég, a' legkellemesebb tavasz váltotta fel ama' hegyen túli téli időt, itt a' hó helyett virúlni kezdé már a' föld, és kedvesen lepték meg a' csemeték' éneklő lakói a' fáradt utazókat. Tatárbazártól mind inkább, és inkább nevededett a' tavasz' kelleme, és valóban ezen vidék olly benyomást teve az utazókra, mintha egészen más földrészi éghajlatba varázsoltattak volna. Illy kedvező környülállások között jutának végre 20 napi fáradságos vándorlás után ohajtott céljok' helyére, Philippopolba.

Philippopol terjedelmes, és meglehetősen szép város, mellynek délnyugoti része egy magasabb domb' oldalán fekszik, az éjszakkéleti pedig a' róna földön nyúlik el; 's így vidéke egy részről közép magosságú hegyekkel, mellyeknek alján számos szőlők műveltetnek, korlátoltatik;

más részről pedig tágas homokos síksággá nyílik, melly is egész a' tenger' partjáig hazánk' alföldéhez hasonlóan terjed el. Ezen termékeny lapályon riskása bőven természetik, ugyan itt több helyeken nádas tavak is találatnak, mellyek különféle vízi plántákkal, 's állatokkal, kiváltképen pedig sok fajú vízi madarakkal bővelkednek. Szép és termékeny vidékéhez ezen városnak nagy haszonnal járul még az itt elfolyó Maricza vize is. Ámbár az itten lakó görög kereskedők, kikhez az utazók ajánlva valának, ezeket a' legnagyobb szivességgel láták, 's valódi vendég szeretettel fogadván több időre marasztalták is, mindazáltal fő, és első czéljok lévén ezeknek a' Balkány' vidékét és hegyeit különösen megvizsgálni, ezen szíves meghívást el nem fogadhatták, és csak néhány napi kinyugvás után ismét útnak indulának. Philippopoltól éjszakeletnek tartván, több apróbb helységekben keresztül, utóbb Eszki, és Jeni Szágra városain is átutazván végre Martius' 26d. Selimnóra, vagy Szlivnóra értek, melly kisebb kiterjedésű város épen a' Balkány' hegyeknek déli öblében fekszik. Ezen helységet választák az utazók fő mulatások' helyévé; honnan is minden irányban a' Balkány' vidékére kirándulások 's vizsgálatok intéztettek. Selimnó a' Balkánynak tövében van; éjszakeről a' magasabban felemelkedő meredek sziklás hegyek által védetik, keleti, és nyugoti részin kisebb, 's középszerű szőlős hegyek húzodnak el, dél határa a' lapon nyúlik el. A' letelepedést ezen városkában czélirányosnak találták az utazók, főképen a' Balkány' hegyeinek (mellyek előkelőképen meg voltak vizsgálandók) tózsomszédsága miatt; a' biztosság' részéről pedig az orosz consulnak ezen helységbeni lakása végett, ki is őket teljes pártfogásába vette, tanácsosal, 's cselekedettel segítette. Végre az egész vidéknek természeti helyzetése olly kedvezőnek találatott, hogy teljes bizodalommal lehetett reményleni az itten elhatározott kutatásnak számos természeti tárgyak' feltalálása által bő jutalmát.

Lakói Szlivnónak részint törökök, nagyobb részt bolgárok; nyelveket a' tót és rác könnyen megtanúlhatja. A' bolgárok szelid, és nyugodalmas mérsékletű munkás emberek, ellenben a' pór török többnyire gógös és durva. A' város' épületei általában kisebbek, ablakai többnyire papirosból vannak. Szlivnónak évenként két igen nevezetes országos

vására van, mellyekre az egész török birodalom' csaknem minden részeiből számos kereskedők gyűlnek öszve. Az élet' módja valamint ólcsó, úgy igen egyszerű is. Vagyon e' vidéknek egészséges vize, jó bora 's kenyere; nagyon divatos itt egy, szilvából készült lekvárforma eleség; lehet ezeken kívül néha juh, és kecske húst is kapni; turót, tejet, és riskását pedig közönségesen; mind ezen eleségek jutalmasabb árúak itt, mint Magyarorszában. Megtelepedvén ezen helyen, mint nyári főszállásukon, a' természettudományi tárgyak' kereséséhez kelle látni, 's így az egész vidéknek hegyeit, völgyeit megvizsgálni. Ezen czél' könnyebbitése, sőt a' nyelv' és nagyobb biztosság' okából, a' helyben lakó barátságos orosz consul' közbenjárása által, bizonyos díjért egy odavaló bolgár rendeltetett, kinek társaságában a' Balkánnak déli, és éjszaki ormai, kelet, 's nyugoti bércei, valamint a' kazánliki magosabb tetők, 's Jambólinak laposabb határai szorgosan megvizsgáltattak.

Maga a' Balkány itt csak közép magosságú; mindazáltal nem nagy távolságra az ugy nevezett Kazánliki, és Sipka tetők, kivált az utóbbiak, havasi magosságra emelkednek. A' növényország' mivolta a' vidék' különböző alkotmányához képest különféle; a' közel lévő 's délnek fekvő meredek mészkősziklák' ormain csak néhány szigorú növényfajokat láthatni, mellyek (egynehányat kivévén) közönségesen a' déli mészkőhalmozatoknak tulajdonai; örvendetesebben lepi meg a' kíváncsi vizsgálót a' csörgő patakokkal (mellyek lejjebb Tundsza folyót képzik) kellemesített völgyek' buja termékenysége, nem különben a' rézsútós hegyoldalak, és vigály tölgyeseknek virágokkal teljes tekintete, mellyek mint megannyi érdekes tárgyak, a' természetvizsgálónak elegendő foglalatosságra nyújtanak alkalmat. Erdei a' Balkánnak délre többnyire tölgyesek, éjszaki részein bükk, körös, és jávor is találatnak.

A' gyűjtött növények' megjelenése' idejéből nyilván kitetszett, hogy ezen esztendőben a' növények' kifejlése észrevehetőleg késett; a' keleti sáfrány, mellynek itten két faja, ugymint az arany-sáfrány (*Crocus aureus*) és kétvirágú S. (*Cr. biflorus*) találatott, jóval későbbben virágzottak mint más esztendőkben; szinte úgy a' Balkány' árnyékosabb erdeiben, az éjszaki oldalakban még Aprilis' közepén is virágzott a' keleti hóvirág (*galantus nivalis*), holott ilyenkor más esztendőkben ezen

növény már elenyészett. Ezen észrevétel számos más tavaszi virágok' később megjelenésével is megbizonyodott. Általán véve a' Balkány' vidékének természetárgyi gazdagsága a' flórára és faunára nézve szembe-tünő; nem lehet mindazáltal állítani, hogy a' többi európai terményekre nézve tulajdon nemü, 's kitetszőleg különböző lenne; inkább annyiból érdeklí a' természetbúvár' figyelmét, a' mennyib' e' vidéken több messze elterjedt tartományok', sőt külön éghajlatok' tulajdonait mint egy közép-ponton egybevarázsolva szemlélni. Melly álmélgodás lepi meg a' viz-gálót, midőn a' Csápiker' (Pausus) nemét, melly tudunkra mind eddig csak Amerikában, és déli Afrikában találtatott, itten fölfedezi, a' forró Siciliának, valamint az éjszaki, és mérséklett orosz birodalom' tartomá-nyainak több terményeit e' helyen együtt gyarapodni láthatja. A' ter-ményeknek ezen különös figyelmet érdemlő központosulása, kivált az állatok' némelly alsóbb seregénél, és a' növényeknél szembe-tünő. He-lyén lészen itten ezen tapasztalást némelly geographiai egybehasonlító-sokkal felvilágosítani.

A) Közösek a' Balkánnyal, és Bánsággal.

a) Növények:

Hegyközi cziczkoró.	<i>Achilea crythmifolia</i> . Waldst. Kit.
Kampós ternye.	<i>Alyssum rostratum</i> . Stév.
Sárgálló nőszirm.	<i>Iris lutescens</i> . Lamark.
Csükillőd sikkantyú.	<i>Scabiosa centauroides</i> .
Szennyes tororja.	<i>Teucrium Laxmanni</i> . Linn.
Ékes bögretok.	<i>Thesium elegans</i> . Rochl.
Terjedt csengetyűke.	<i>Campanula divergens</i> . Wald. Kit.
Fodros csengetyűke.	<i>Campanula lingulata</i> . Wald. Kit.

b) Rovarok:

Kóvalygó futrinka.	<i>Carabus montivagus</i> . Palliard.
Aczéldi gyöngyfény.	<i>Myas chalybaeus</i> . Ziegl.
Gumós taplász.	<i>Boletophagus tuberculatus</i> . Dhl.
Kétszerjelelt ajakócz.	<i>Antribus bisignatus</i> . Dhl.
Murray izmócz.	<i>Dorcadion Murrayi</i> . Kollár.
Kétvonalas izmócz.	= = <i>bilineatum</i> . Illig.

Budai bíbordi.	<i>Purpuricenus budensis</i> . Götz.
Vörhenyegeslábú körtör.	<i>Dinodes rufipes</i> . Bonel.
Féldarás lapacs.	<i>Cyrcus semigranosus</i> . Dahl.
Hárántos rejtény.	<i>Tenebrio transversalis</i> . Duft.
Fogaslábú tüsketop.	<i>Acantopus dentipes</i> . Pzer.
Változékony paizsda.	<i>Cassida variabilis</i> . Dhl.

B) Közösek a' Balkánnyal, és Tauriával.

a) Növények:

Füzlevelű kacskanyak.	<i>Ajuga salicifolia</i> . Linn.
Iberi montika.	<i>Anthemis Iberica</i> . Marsch. Bieb.
Sárga magzating.	<i>Asphodelus luteus</i> . Linn.
Tatár csükküllő.	<i>Centaurea tatarica</i> . Linn.
Kaukazi kikerics.	<i>Colchicum caucasicum</i> . Spreng.
Gumós gerely.	<i>Geranium tuberosum</i> . Linn.
Csomós derezefü.	<i>Gypsophilla glomerata</i> . Mar. Bieb.
Európai olmoncz.	<i>Plumbago europaea</i> . Linn.
Érdesmagú szironták.	<i>Ranunculus oxyspermus</i> . Mar. Bieb.
Csükküllőd sikkantyú.	<i>Scabiosa centauroides</i>
Tömött sziléne.	<i>Silene compacta</i> . Mars. Bieb.
Keleti szigorall.	<i>Veronica orientalis</i> . Ait.
Szász metény.	<i>Vinca herbacea</i> . Wald. Kit.

b) Rovarok:

Vonalas gyorsod.	<i>Cymindis lineata</i> . Schönh.
Hátas gyorsod.	" = <i>dorsalis</i> . Fisch.
Homályos tagoncz.	<i>Ditomus obscurus</i> . Stév.
Rezesfejű szalangál.	<i>Chlaenius aeneocephalus</i> . Dej.
Jegyeltnyakú pompaly.	<i>Buprestis signaticollis</i> . Frivald.
Csíkos szípoly.	<i>Anisoplia lineolata</i> . Dej.
Lapos szípoly.	" = <i>depressa</i> . Stév.
Róka hozont.	<i>Amphicoma vulpes</i> . Fab.
Kaukázi övesd.	<i>Zonitis caucasica</i> . Gall.
Vörösféjű izgoncz.	<i>Lytta erythrocephala</i> .
Nyaklós izgoncz.	" = <i>collaris</i> . F.

Füzöld izgoncz.	<i>Lytta aenea.</i>
Besser setecsap.	<i>Brachycerus Besseri.</i> Warre.
Keresztes izmócz.	<i>Dorcadion cruciatum.</i> F.
Előszótt zenész.	<i>Saperda praetextata.</i> Stév.
Tatár famász.	<i>Callidium tataricum.</i>

C) Közösek a' Balkánnyal, és Görögországgal.

a) Növények:

Chiosi kaeskanyak.	<i>Ajuga chia.</i> Linn.
Kétvirágú sáfrány.	<i>Crocus biflorus.</i> Mil.

b) Rovarok:

Görög nyújtóvány.	<i>Procrustes graecus.</i> Dej.
Turaszd szömörtop.	<i>Acinopus scaritides.</i> Zig. Dej
Telhetetlen méhész.	<i>Trichodes gulo.</i> Parr.
Ferde méhész.	" = <i>obliquus.</i> Brül.
4. foltos méhész.	" = <i>4 pustulatus.</i> Brül.
Szegett bozont.	<i>Amphicoma cineta.</i> Brül.
Gyapjas szipoly,	<i>Anisoplia velutina.</i> Parr.

D) Kis Ázsiával.

a) Növények:

Bibor lizinka.	<i>Lysimachia atropurpurea.</i>

b) Rovarok:

Olivier orzony	<i>Procerus Olivieri.</i> Dej.

E) Francia 's Olaszországgal.

a) Növények:

Megdüllő fekvény.	<i>Hypocoum procumbens.</i> Lin.
Fogas linka.	<i>Hypericum dentatum.</i> Loisl.
Bige jázmin.	<i>Jasminum fruticans.</i> Linn.
Sárgálló nőszirm.	<i>Iris lutescens.</i> Lam.
Apuliai kómag.	<i>Lythospermum apulum.</i> Linn.
Sugár lednek.	<i>Orobus filiformis.</i> Lam.
Rózsa bazsál.	<i>Paeonia officinalis.</i> Linn.
Déli kalapcsán.	<i>Paliurus australis.</i> Gärtn.

Gyántaszagú szümölcsény.	<i>Psoralia bituminosa</i> . Linn.
Szagos rozmarin.	<i>Rosmarinus officinalis</i> . Lin.
Csükküllőd sikkantyú.	<i>Scabiosa centauroides</i> .
Szúrós tumka.	<i>Smilax aspera</i> . Lin.
Bibor lóhere.	<i>Trifolium purpureum</i> . Loisl.

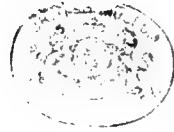
b) Rovarok :

Feketecsápú pattogány.	<i>Brachinus nigricornis</i> . Dej.
Buksi tagonc.	<i>Ditomus capito</i> . Illig.
Calydoni tagonc.	= = <i>calydonius</i> . Rossi.
Nagyfejű szömörtop.	<i>Acinopus megacephalus</i> . Ill.
Hetruri likadék.	<i>Ophonus etruscus</i> . Schönh.
Fóltos kurtály.	<i>Hister maculatus</i> . Rossi.
Deres cserebuly.	<i>Melolontha albida</i> Dej.
Hintett diszély.	<i>Cetonia atomaria</i> . Dahl.
Szélesnyakú tusköny.	<i>Akis amplicollis</i> . Dahl.
Vörhenyegesd bújnok.	<i>Helops rufescens</i> . Friv.
Potrohos bújnok.	= = <i>obesus</i> . Friv.

Különös, hogy a' bonta porva (*Dermestes dimidiatus*), melly különben Siberia' sajtája, itt is találtatott. Mind ezekből nyilvános, hogy ezen vidék, terményeire nézve leginkább déli Oroszországhoz, kiváltképen Krimia'hoz, és Tauria'hoz közelít; többekben megegyez Görögországgal, 's nem kevés tekintetben hazánk' Bánságával is. Nagyobb részét mindazáltal az itten találtató tárgyaknak olyanok teszik, mellyek Európa' több tartományaiban feltalálhatók, vagy mellyek egész Európában gyarapodnak. Díszeskedik azonban e' vidék olly természeti ritkaságokkal is, mellyek mind eddig másutt sehol sem fedeztetek fel, 's mellyeket jelen korunkra nézve, mint ezen vidéknek tulajdonait lehet tekinteni; ezeket ugymint az utazók' fáradozásai' legérdekesebb eredményeit tüzetem ki jelen értekezésem' fő tárgyára. *)

*) A' növények' előadásában tudós Rochel Antal ur' kész segedelmét itt köszönettel kell megemlítenem.

A' tárgyak' leírásában, a' mennyire az ehhez szükséges műszavak Diószegi fűvészkönyvében vagy Földinél, 's más magyar természeti históriákban feltalálhatók voltak, azokhoz tartottam magamat.

Rhodopei Haberlea. Fri.
Haberlea rhodopensis. Frivaldsky.

KÜLÖNÖS LEÍRÁSA NÉMELLY A' BALKÁNY' VIDÉKÉN TALÁLT ÚJ, VAGY
ÉRDEKESEBB TERMÉSZETI TÁRGYAKNAK.

Új növény-nem.

Rhodopei Haberlea. Haberlea Rhodopensis. *Frivaldszky.*

I. T.

Ezen növény Linné' rendszere szerint a' két főbb hímeselek' seregébe, 's a' magrejtősök' rendébe tartozik. A' Jussieu' természeti rendszerben az Acantoideák' családjában a' Rueliákhoz közelít.

Character generis:

Calyx quinquefidus, ebracteatus, corolla subcampanulata, limbo quinquelobo; stamina per paria subapproximata. Capsula subglobosa dentibus elasticè dehiscentibus, germine glandulae nectariferae circulari insidente.

Csészéje öt metszésű, murvátlan, bokrétája csengetyűsded, kari-mája öt karélyos, hímjei párosan egymáshoz közelítők. Tokja tekés; meg-
érvén, tetején felnyíló, pilist képző pikkelye körképű, magvai kevesek.

Ezen növény tókocsányos, virágai ernyősek, 3 — 5, tókocsány hegyiek; kocsányai rövidek, tövöknél kétmurvások; csészéje öt metszésű, hegyes fogakkal; bokrétája kék, belől lepleges, kívül kopasz, öt karélyai egymástól különbözők, csipkések, borzas magzatja egy körképű skarlátvörös párnácson helyeztetik; anyaszára a' magzattal egyenlő hosszúságú; porfogója gombocskás. Hímzárjai majd egyenlők, a' bokréta' nyakából nőttek, felül ívesen egymásfelé hajlottak; porhónjok közeledett. Tokja két rekeszű, négy ajú (valvula), síma, hegyén rövid csúcsba vékonyult; közfala kettős, két részre osztható, magvai hosszacsokkák, vékonyak, setét-barnák, a' közfalnak közepében mind a' két részről rövid száracskákon függők. Tókocsánya 3 — 6 hüvelyknyi, hegyén konyult. Levelei czápások, hosszas láncások, nyélre futók, egyenetlen sarlófogó-csipkések, fölül zöldek, alól fehérlők, inasok; egyébiránt az egész növény szőrös. Gyöke vastag, kanafos, taplós kérgű. *)

Rumeliában a' Rhodope' közép magosságú hegyein virágzik, Juniushan.

*) Ezen új növény-nemet (melly mai időben Európában igen ritka tünemény) néhai Haberle Károly, a' magyar királyi pesti egyetemnél a' fűvészség' tanítója, egyszersmind szeretett, 's elfelejthetetlen tanítóm' nevére kívántam keresztelni.

Kacstalan bükkön. *Lathyrus inermis. Rochel.*

II. T.

L. Pedunculis 3 — 6 floris, folia superantibus, rudimento cyrri brevissimo; foliis lato-lanceolatis, stipulisque ovato acutis, sagittatis, nervosis, utrinque viridibus; petiolis, cauleque quadrangulis glabris, sepalis ciliatis, subulato elongatis, aequalibus, tubum proprium superantibus.

Gyöke tartós, szárai gyengék, ágasak, felegyenesedők, négyszegűk, símák, egy lábnyi hosszúak. Levelei egy párosok, váltogatók, széles-láncsások, hegyezettak, inasok, símák, zöldek; nyele négyszegűded, a' levélnél hol hosszabb, hol rövidebb, a' hegyén rövid kacsdurványba végződő, melly durvány néha levélke idomzatú. Pálhái tojásdad hegyesek, nagyok, nyilformájuk, inasok, zöldek.

Kocsányai hosszúak, a' leveleket felülhaladók, 3 — 6 virágúak, hegyök felé szőrösek; az egyes virágnak kocsánykái rövidek. Csészelevelkéi árképűek, nyúlánkok, egyformák, tulajdon csövöket felülhaladók, prémeselek.

Bokrétája pillangós, zászlója kerekded, violaszínű, inas, a' csészenél majd kétszer hosszabb, széle habos, szárnyai kékek, a' zászlónál jóval rövidebbek, csónakja avúlt-sárga, orra kék. Hüvelyei hibáztak. *)

Virágzik Majus' és Juniusban a' Balkány' hegyeinek déli oldalában.

Répás csükküllő. *Centaurea napulifera. Rochl.*

III. T.

C. Foliis linearilanceolatis, radicalibus remote, et grosse dentatis, caulinis sessilibus, integris, albo-lanatis; caule simplici, unifloro; squammis authodii margine atro-fuscis, albido-fimbriatis; radice fusca, in 3 — 5 radículas fusiformes attenuatas divisa.

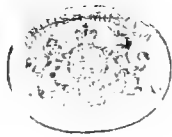
Gyöke barna, 3 — 5 orsó képű nyúlánk gyökérére osztott, szárá ágatlan, felálló, egyvirágú, szögletes, hornyolt, fehér-molyhos, 6 hüvelyknyi, gyökérlevelei fogasak, egymástól távol eső nagy fogakkal. Szárlevelei nyeletlenek, épek, szálas-láncsások, fehér-molyhosok.

*) Ezen bélyegeken kívül különbözik még a' Linné' pallagi, és Baumgarten' halersteini bükkönyeitől, mellyekhez leginkább közelít az által, hogy ebben a' kocsány a' nyélt hosszára nézve ötször, hatszor is felülhaladja, és hogy az egyes virágoknak kocsánykái murvátlanok, virágai nagyobbak, 's violaszínűek; mellyek a' fenn említett fajoknál sárgák.

Kacsatlan Bükkön *Recht.*

Lathyrus inermis *R. &*

Haasatlan Bükkön R.
Lathyrus inermis Rochb.

Rochel. Ant. rögz.

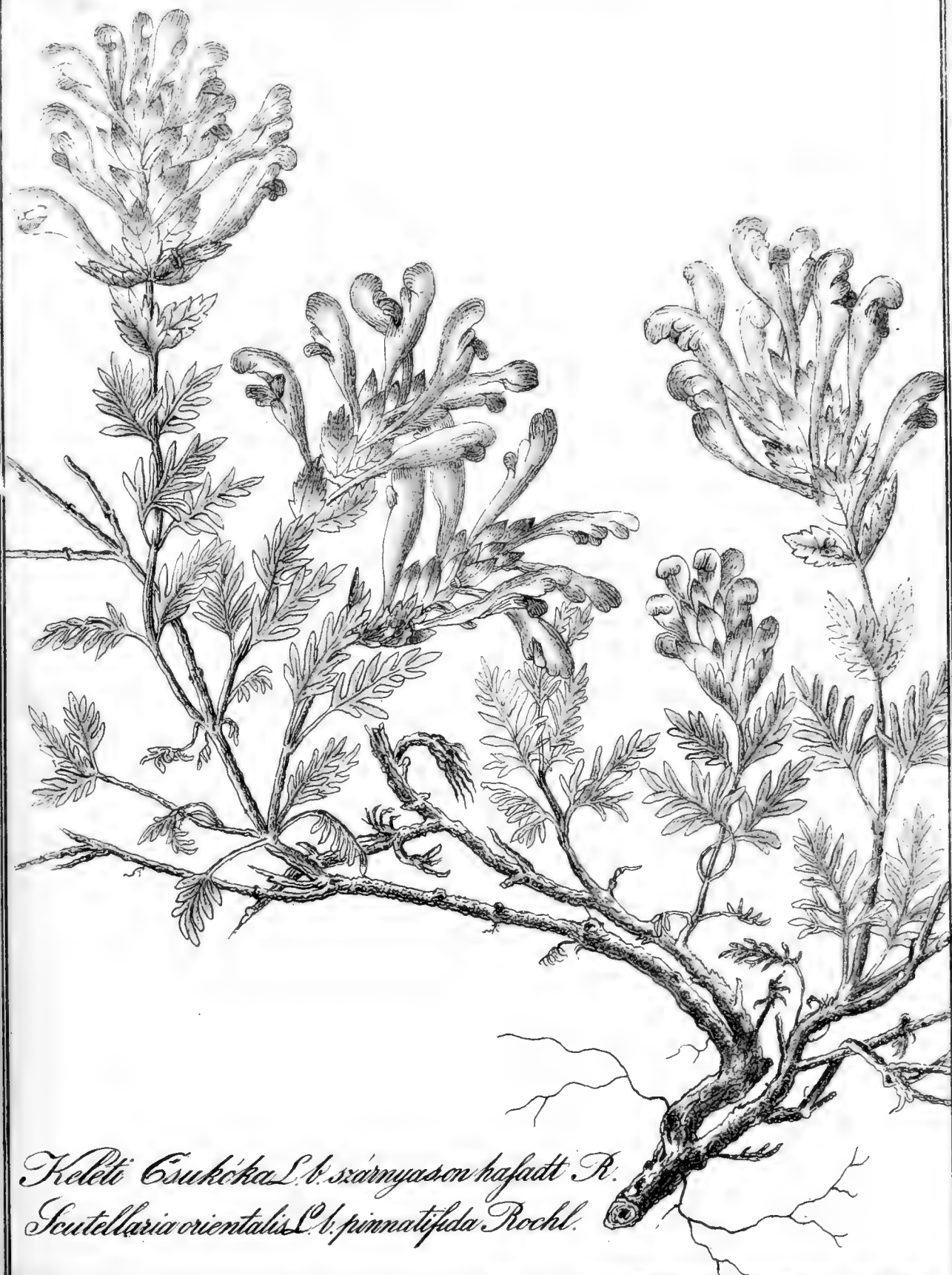
Répás Csuküllő *Recht.* *Centaurea napulifera* *W.*

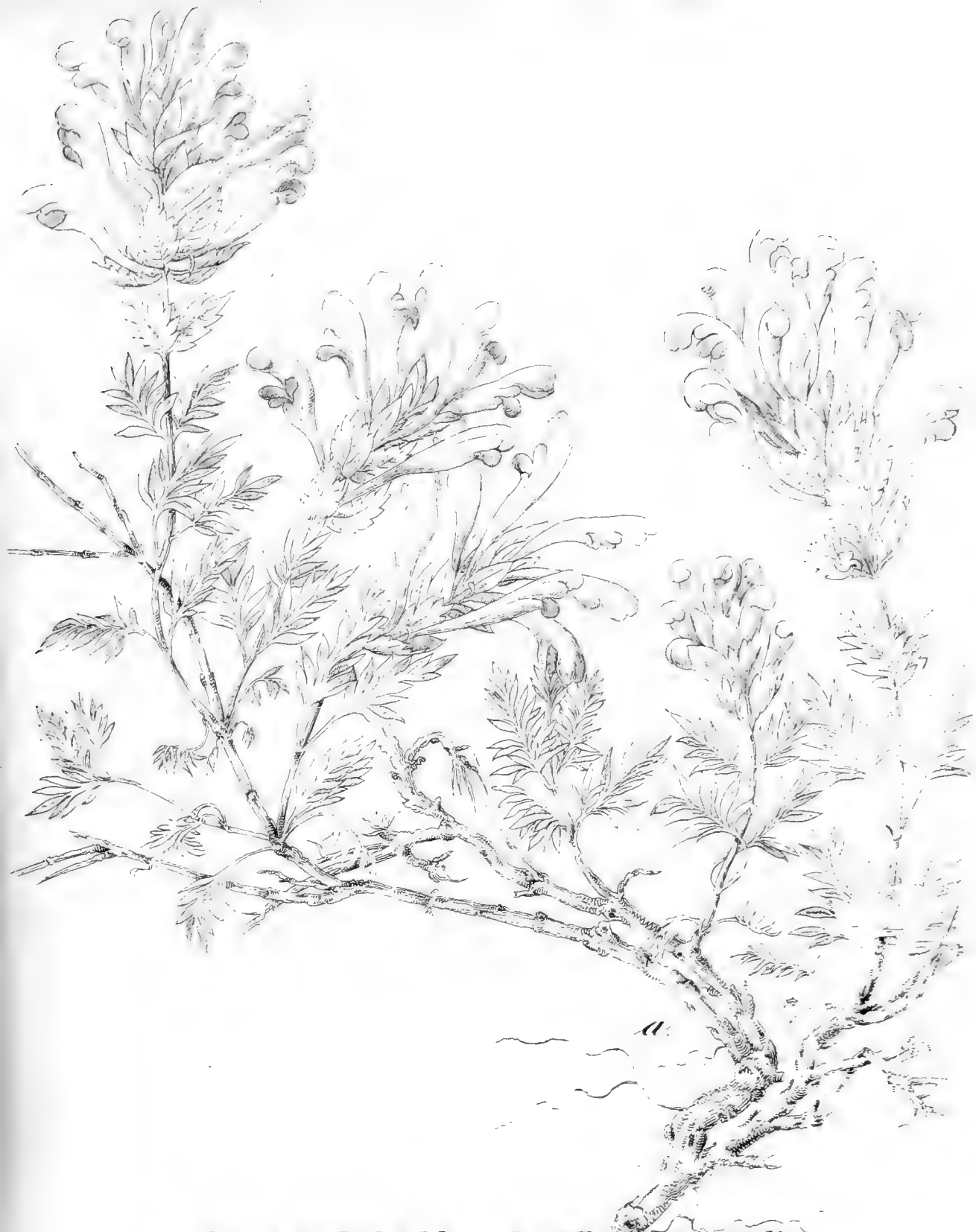
Répis Csiküllő. R.
Centaurea napulifera Rochl.

Keleti Csukcska L. v. szárnyason hajtadt R.
Scutellaria orientalis L. v. *pinnatifida* Roehl.

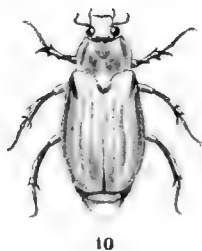
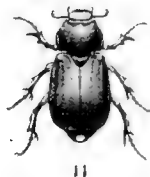
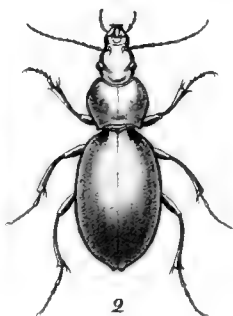
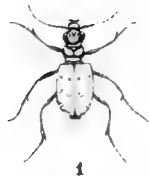
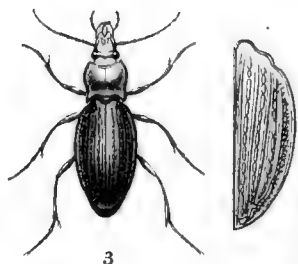

Keleti Csukóka L.b.
szárnyason hasadt *R.*

Scutellaria orientalis
L.b. pinnatifida *Recht.*

Tremicet ulm. picealis, 2 nich. mator
Fenich, Boston.

Virágja együttnevező, csövesvirágos, szárhegyi, magános; a' fészek tojásdad, kúpos, pikkelyei zöldek, setétbarnán bésegettek, külszélein fehéres sallangósak, láncsás-tojásdadok, hegyzetek, a' fészek' belső pikkelyei szálas-láncsások, barna hegyes végekkel.

Bokrétája halavány kék, vagy fehéres, sugárvirágai tölcserések, hosszúak, 5 — 6 szálas metszésűek, korong virágai kékek, öt metszésűek, metszései szálasok tompák.

Találtatik a' Balkány' hegyének közép ormain, Junius és Juliusban.

Keleti csukóka. *Scutellaria orientalis*. Lin.

b. hasadt levelű.

b. pinnatifida. *Rochl.*

IV. T.

S. Foliis incis, subtus tomentos, spicis rotundato tetragonis. Lin.

Gyöke fás, ágas, tartós; szára felegyenesedő, sodros, szegletes, alap részén fás; fél, sőt néha egész 1. lábnyi, terpedt, egyenetlen szőrökkel lepett; ágai ágacsok, szinte szőrösök. Levelei kivált az alsók hosszú nyelesek, szárnyasan hasadtak, alsó szárnyacsokai néha kétszer, háromszor is szabdaltak, felül zöldek, szőröcskések, alul sűrűmolyhos, hamvas fehérek, alsó murvái fűrészesen hasadtak.

Virág-füzére tágacska, gömbölyűded, négyszegű, alsó virágjai a' fölsóktől távolabbak.

Bokrétája ajakas, sárga, vigály lepleges, a' fehér szőrű csészét tizenkétszer fölülhaladó.

Ezen bélyegek által különbözik a' Linné' keleti csukókájától, mellynél az az említett író piros bokrétát említ.

Találtatik a' Balkány' hegyeinek dél-oldalaiban, virágzik Májusban.

Vereslő czingolány. *Cicindela rubens*. *Frivaldszky*.

varietas *cicindelae campestris* L.

V. T. 1. k.

C. Viridis, abdomine subtus cyaneo, pectore, pedibus, basi antennarum rubro-cupreis, capite thoraceque viridi-rubris; elytris olivaceo rubicundis, punctis quinque marginalibus albis, sexto centrali majore, fusco cincto.

Hossza 5 és $\frac{1}{2}$ vonal, szélessége $2\frac{1}{2}$ vonal.

Feje nagy, felül zöld, homja egyenes, két szeme között kanyarodott veres vonallal, búbja (occiput) demború, fölajakja (labrum) nagy,

világos sárga, a' rágonyok' (mandibulae) tövei fehéresek, végök érczfényű zöld; falámjai (palpi) szőrösek, vereslő zöldek.

Csápjai (antennae) fél testénél hosszabbak, fonal képűek, négy első ízök bíbor fényes, a' többiek setét feketések.

Torja (thorax) rövid, a' fej felé szélesebb, elől 's hátul csonkított, 's mélyen benyomott, közepe bíbor, domború, kék 's veres színekkel befoglalt; korongja (discus) csatornácskás; paizskája (scutellum) háromszegű, hegyes, vereskékkal tündöklő.

Röptyűi (elytra) tojás kerek, a' tornál sokkal szélesebbek, homályosak, veres párkányúak, zöldellő-veresek, nagyító üveg alatt darások, zölddel keverve ragyogó veresek; mindenikén hat fehér folt, mellyeknek egyike magán a' hónon, másika alig látszó, kevéssel hátrább lévő, harmadika félhold forma, ismét lejjebb, negyedike, 's ötödike a' röptyű kerekded végén látható, a' hatodik legnagyobb, a' röptyűnek csaknem közepén, előlről 's hátulról barna árnyékkal környékezett, a' tor felé közel a' varrányhoz (sutura) kissé benyomott, melly a' nősténél barna ponttal jeletetik.

Teste alól fényes zöldes-kék, a' hímnél hét, a' nősténél hat rovátkos.

Lábai nyulánkok, vékonyak, fehér szőrösek, setét veresek. Kocsai (tarsi) keskenyek, zöldellők; a' hímnél szélesebbek.

Jegyzet. A' fenn említett 6 fehér foltok, számokra nézve igen változékonyok, mellyekből a' 3 első a' balkányi példányoknál többnyire hibázik.

Találtatott homokos helyeken Balkány' aljában a' Tundzsa vize' folytában.

Zömök futrinka. *Carabus thorosus*. *Frivaldszky*.

V. T. 2. k.

C. Oblongo-oratus, convexus, niger, thorace cordato, elytris subtilissime punctatis, obsolete striatis, subnitidis.

Hossza 1 hüvelyk és 1 vonal, szélessége 6 vonal.

Feje fekete, nagy, előre nyúló, homloka' közepe lantformán domborodott, két oldalai a' szemek alatt benyomultak; falámjai feketék, fényesek, állkapczái nagyok, erősek.

Csápjainak négy első íze fényes, fekete, a' többiek homályos barnák, szőrösek.

Torja fekete, szivded, közepén 's feje felé domború, széle elől bészegett, 's kicsípelt, hátul bényomott, pontozott, csaknem egyenesen csonkolt, oldalai felhajolva párkányosak, hátul két, tompa, kékszöldet játszó csücsköt képzők, közepén egy finom vonal, melly az egész tort hosszant kétfelé osztja. Paizskája fényes-fekete, esztekés.

Röptyűi domborúk, feketék, szélességekre a' tort másfélszer fölülhaladók, mind a' kettőt együtt vévén körkörösök, egybenöttek, apró pontokkal, 's hosszant nyúló finom vonalakkal rakvák, mellyek leginkább nagyító üveg alatt láthatók. Szélei felhajolva párkányosak, setétkék-zölddel fénylők. Varránya valamennyire emelkedett sima. — Teste alól, és lábai fényes feketék.

Lakik a' Balkánynak déli oldalában a' szőlőhegyek között.

Változékony futrinka. *Carabus versicolor*. *Frivaldszky*.

V. T. 3. k.

C. Oblongo-oratus, supra aeneus, viridis vel violaceus; elytris elevato lineatis, triplici serie alternatim catenulato striatis.

Hossza 1 hüvelyk, szélessége $4\frac{1}{2}$ vonal.

Feje hosszas, finom pontokkal, 's ránczokkal teljes, mellyek egybe folyván a' csápok felett mind a' két oldalon egy hosszas bényomást képeznek; falámjai feketék, végső ízök csonka.

Csápjai az egész bogár' felénél hosszabbak, első négy ízök fekete síma, a' többi pedig szőrösödő setét barna.

Torja hárántos majd négyszegű, elől kevesbé, hátul többé kicsípelt, oldalai kerekdedek, felhajlottak, két tompa ékbe végződők, mellyek által ugyan két öbölkék képződnek; korongja domború, alig látszó hosszant barázdával; az egész tor apró pontokkal 's egybefolyó ránczocskákkal teljes. Paizskája háromszegeletes, fekete fényes.

Röptyűi csak kevéssel szélesebbek mint a' tor, tojásdad hosszasak, kevesbé domborúak, párkányosak, mindegyik fedelen négy egész, 's három láncz formán oszlott hosszant emelkedett vonalak, mellyek párhuzamosan,

's váltogatva irányulnak, a' láncz szemek' hossza változó, 's eléggé kiteszó; — az egész röptyű üveg alatt rendetlen, 's össze folyó ránczosodásokat mutat. Színe ezen bogár' felületjének igen változóköny, majd minden példányban más, leginkább rezes, ibolyakék, vagy élénkzöld.

Teste valamint lábai minden példányoknál fényes feketék.

Az előbbenivel egy lakhelye vagon.

Bélyegezett pompály. *Buprestis stigmatica. Schönh.*

V. T. 4. k.

B. *Elongata*, obscure rubro-coerulescens, thorace canaliculato, elytris foveis quatuor impressis albicantibus, apice obsolete bidentalis.

Hossza 1 hüvelyk, szélessége 4 vonal.

Feje kerekded, nagyobb, részszerint a' tor alá vonúlt, csatornás, homlokán 's két szeme között veres-feketélő hosszás-folt, búbja rezes fehérítő, sűrűen pontozott.

Csápjai fűrészesek, setétkékek, símák, a' torral egyenlő hosszúak.

Torja elöl keskenyebb, hátul valamivel szélesebb, két íves, oldalszéle előlről gömbölyű, közepén valamennyire bényomúlt, felületje ércz fényességű szürküllő rezes, a' fej felé domború, pontos, és rendetlen ránczos, korongja észrevehetőleg csatornácskás. Szegye csatornás. Paizskája kisded, körképű, fekete fényes.

Röptyűi hosszak, végök felé keskenyebbek, egy nyilvános és más törpe foggal végződők; setétkék varrányoknál emelkedettek, töveknél két hosszúkás benyomás; mind a' kettőn egyarányos négy, vagy is két pár fehérítő molyhos gödörese, mellyek által egy egy röptyű majd egyenlő három részre osztatik; felületje kivált üveg alatt ránczos, 's finom csíkos, rézveresbe csilámló; széle párkányos, közepettén kicsipett.

Teste alól rézszínű, fehér pontokkal, és szőrökkel behintett; kocsai egészen, lábszárainak nagyobb része setétkék.

Találtatott egy példányban a' Balkány' déli oldalán.

Holgyomáli pompály. *Buprestis pilosellae*. *Bonell.*

V. T. 5. k.

B. Subcylindrica, rubro-aenea, hirsuta, thorace rotundato canaliculato, elytris pallide flavis, sutura communi longitudinali runcinata, rubro-aenea.

Hossza 4 vonal, szélessége $1\frac{1}{2}$ vonal.

Feje a' tor alá rejtett, homloka pontozott, réz-szinű, fehér borzas, szemei tojásdadok, nagyok. Falámjai, 's álkapczái fekete-fénylők.

Csápjai rövidek, befelé fűrészesek, homályos feketék.

Torja kerekded, domború, kurta, elől beszegett keskenyebb, hátul magánál a' testnél, és röptyűinél, szélesebb; korongja csatornácskás, színe vereslő-rézfényű, sűrű pontokkal, 's fehérlő szőrökkel lepett.

Röptyűi kevésbé domborúk, a' hóntól egész végig valamennyire fölemelkedettek, hosszant pontozott-barázdások, tiz benyomott pont sorok, ugyan annyi emelkedett vonalakkal egymást váltogatván, mellyek' közepén egy közös a' varrányon végig nyúló kaczuos réz-vereslő szalag, melly azok' tövénél szélesebb, végök felé pedig keskenyebb; többiben az egész röptyűk, kivévén a' hátulsó szélek felé egy-két kisebb rezes foltot, fehér-sárgállók, vigály fehér szőrösek, szélök réz-vereslő, végök felé csipkés.

Teste 's lábai réz-szinűek, fényesek, pontozottak, leplegesek.

Találtatott Szlivnó, és Philippopolis' vidékin.

Legyezős hólagány. *Malachius flabellatus*. *Frivaldszky.*

V. T. 6. k.

M. Elongatus, viridi-aeneus, hirtus, ore testaceo, elytris apice rubro-testaceis, antennis flabelliformibus.

Hossza 3 vonal, szélessége 1 vonal.

Feje hárántos, rövid, széles, a' csápok között benyomott, setétzöld fényes, egyenetlen, száj részei cserep színűek.

Csápjai legyezősek, setétzöldek, első ízök vizsánt-kúpos, második harmadik, és negyedik mindig öregbedő lemezeket képzők, a' többi ízek laposak, egymásra hajlók, 's hosszabb lemezekbe nyúlók.

Torja négyszegűded, csücskei kerekdedek; domború, alig párkányos, elől többé, hátul kevesbé íves, oldalszéle hátra felé benyomult,

két tompa kerekded csücsköt képző, apró ránczos, setét-zöld fényes. Paizskája picziny, háromszegletes, setét-zöld.

Röptyűi hosszasak, a' tornál nem szélesebbek, párkányosak, szőrösek, setét-zöldek, keveset fénylők, hegyök téglá-veres.

Teste fényes, zöld, szőrös, széle veressel beszegett, lábai vékonyak, szőrösek, setétebbek. Hólyag-szömölcsei vörösek.

Virágokon a' Balkány' alján.

Toros rágoly. *Xsyletinus thoracicus*. *Fivaldszky*.

V. T. 7. k.

X. *Oratus nitidus niger*, tibiis, tarsis, thoracisque lateribus rufotestaceis; antennis serratis, fusco-piceis, elytris evidentius sulcatostriatis.

Hossza 2 vonal, szélessége 1 vonal.

Feje domború, hárántos, homályos fekete, pontozott, szemei gömbölyek, barnák.

Csápjai fűrészesek, simák, végső ízök veres barna, hosszabb lemezekkel.

Torja hárántos, nagyon domború, elől meredek, hátul két öblű, oldalai párkányosak, íves kerekdedek, színe cserép-pej, a' fejtől a' korongon keresztül egy szívded fekete folt, melly megszűkülve egész a' hátulsó széléig terjed; üveg alatt számos pontokkal, 's apró ránczokkal egyenetlenített. Paizskája háromszegű, fekete-fényes.

Röptyűi hosszas tojásdadok, domború oldalai keveset öblösek, párkányosak, felületjén közönségesen tíz apró pontozott barázda, és ugyanannyi csík, mellyek egymást váltogatva hosszant nyúlnak, és a' röptyűk hegyök felé párosan egybe kapcsolódnak; egyébaránt fényesek feketék.

Teste szurok-fekete, pontocskás. Lábai hosszacsák, téglás vöröslők, czombjai szurok-feketék.

Igen ritka a' Balkány' hegyeinek déli mezein.

Ferde méhész. *Trichodes obliquatus*. Brülle.

V. T. 8. k.

T. Elongatus, punctatus, cyaneus nitidus, albo-nigrove hirtus, palpis, et antennarum basi ferrugineis; elytris sanguineis, fasciis duabus transversis, et macula apicali cyaneis, fascia prima ad suturam obliquata.

Hossza 7 vonal, szélessége $3\frac{1}{2}$ vonal.

Feje nagy, domború, pontos, fényes, setét-kék vagy zöld, fehérló szőrökkel lepett, közepén egy emelkedett vonal; szemei veseképűek; falámjai', 's csápjainak alap izei rozsdások, a' többiek selymesek, szurok-barnások.

Torja setétkék, néha zöldet játszó, hosszas, elől szélesebb, íves, hátul keskenyebb párkányos, oldalai domborúak; korongja hosszant nyúló vonallal; előszéle a' korong felé hárántosan benyomott, számtalan pontokkal, 's barna szőrökkel lepett. Paizskája kicsiny, a' röptyúktól eredő négyszegű setétkék foltnak közepén.

Röptyúi vörösek, pontozottak, párkányosak, oldalszéle lehajlott, a' hón táján felemelkedett, két setétkék hárántos íves szalaggal, mellyeknek elseje a' varrány felé ferde, kiterjedésére változó, némelly példányoknál majd félholdat képző, hegye, 's a' varránya a' szalagokkal egyszínű, szőre a' veres talajon barnás, a' setétkéken fekete.

Teste 's lábai ércz-fényűek, kék-zöldek, pontozottak, fehérló szőrösek, az első lábaknak kocsai (tarsi) és szárjai többnyire rozsdás színűek.

Gyakor Rumeliában a' virágokon, Május 's Juniusban.

Bordás csalya. *Rhizotragus costulatus*. Frivaldszky.

V. T. 9. k.

R. Oblongus fusco-piceus, villosus; elytris testaceis, longitudinaliter piloso-costulatis.

Hossza 5 vonal, szélessége $2\frac{1}{2}$ vonal.

Feje barnás-fekete, sűrűn pontozott, fehér molyhos, elől egy hárántos íves emelkedett vonal, közepén hasonló alig látható. Sisakja (clypeus) setét barna, pontozott, egész szélű, felhajlott. Csápjai fényesek, barnák, buzogányának közép lemezei világosabbak.

Torja szurok - fekete, hárántos, domború, elől keskenyebb, íves, tompa csúcsokkal, hátul a' röptyűk' dudorodásától két öblü; oldala párkányos íves, közép táján szögletre domborodó, szőrös. Paizskája a' torral egyszínű, alapja hosszú szőrökkel fedett.

Röptyűi téglá-színűek, a' tornál valamivel szélesebbek, hátul csonkák, párkányosak, többnyire barnán szegettek, sűrűn pontozottak, öt emelkedett hosszant futó bordákkal, 's ugyan annyi hornyokkal, bordái sárgálló sűrű lapúlt szőrökkel. Varránya fényes, setét barna. Farcikja kerekded, háromszeges, fekete, deres, molyhos.

Teste barnás-fekete, köz torán hosszú deres gyapjak, rovátkai molyhosok, a' röptyűk' szomszédságában fürtöcskés gyapjasok. Lábai hosszak, vékonyak, feketék, fényesek, az elsőknek lábszárai egyfogasak.

Május elején, a' Balkány' aljas vidékein, társaságosan.

Deres cserebűly. *Melolonta albida. Dejean.*

V. T. 10. k.

M. Oblonga, convexa, albo tomentosa, capitis thoracisque lateribus niveo-fasciatis; elytris testaceis, albidis, pectoris abdominisque medio denudatis.

Hossza 1 hüvelyk, szélessége 6 vonal.

Feje négyszeges, domború, a' szemek között keskenyedett, sűrű lapúlt szőrökkel fedett, közepén feketéllő, oldalvást a' szemek felett egy fehér szalag; búbja fényes, fekete; sisakja szőrös, téglá színű, hárántos, párkányos, felhajlott, elől kicsípett. Csápjai fényesek, téglá-színűek, buzogányosak, alapíze hosszú szőrökkel.

Torja hárántos, domború, apró fehér szőrökkel sűrűen fedett; korongja, 's oldalszélein feketéllő, elől íves, hátul két öblü, oldalai kerekded szögletesek, alól fehérek; a' korong és oldal között hosszas fehér szőrös szalag, melly elől, 's hátul szélesebben elterjed. Paizskája háromszegded, fekete fényes, alapján fehér szőrökkel fedett.

Röptyűi domborúk, cserep színűek, lapúlt apró szőrökkel fehér-lők, a' varrányon kívül négy emelkedett vonallal, mellyek a' röptyű' fe-

hér alapjától kezdődvén, azoknak végén egy emelkedett fehér csúcsban végződnek. Farsíkja háromszeges, fehérülő apró szőrökkel, vége tompa.

Teste alól feketéllő szőrös, közép torján sárga gyapjas, oldalán fehér foltos, közepén fényes, fekete, kopasz, rovátkai' széle fehérrel szegett. Lábai cserep színűek, a' középső ízülésnél fehér pontosak.

Rumeliában 's a' Jóniai szigeteken estve repdes.

Rejtényded cserebűly. *Melolonta tenebrioides. Pallas.*

V. T. 11. k.

M. Ovata, picea, convexa, thorace elytrisque punctatissimis, rugosis, ultimis latis, obscure costatis; antennarum clava exigua, ovato-rotundata, lamellata; clypeo margine ciliato; corpore subtus sericeo micante.

Hossza 7 vonal, szélessége 4 vonal.

Feje sűrűn pontozott, fekete homályos; sisakja terjedt, kerekded párkányos, kicsipett, alapján benyomott; karimája pillás. Csápjai szurok-feketék, fényesek, buzogányosak, végső ízek tojás-kerekded, lemezes, kicsiny.

Torja hárántos, domború, előre lejtő, sűrűn 's rendetlenül pontozott, oldalszéle kerekded-szegletes; korongja pontozott, alapszélén egy a' paizskával általellenes sima kerekded tér. Paizskája háromszeges, alapján sűrű-pontos, hegye felé sima, fénylő.

Röptyűi szélesek, domborúk, hátul bővebbek, kerekded csonkák, feketék, sűrűn pontozottak, ripacsosok, varrányokon egy felemelkedett, ezen kívül még három hosszantos de alig látszó vonalak. A' varránynak belső széle szőrös. Farsíkja rövid, tompa, háromszeges, párkányos, üveg alatt felülegesen pontozott.

Teste selyem-fényű, fekete, sűrűn pontozott, kivált a' közép toron szürkés molyhokkal lepett. Lábai feketék, fénylők, imitt amott vereslő szőrökkel, 's vigály pontokkal; lábszárai vaskosak.

Rumeliának laposabb vidékein.

Rumeliai szipoly. *Anisoplia rumeliaca*. *Frivald*.

V. T. 12. k.

A. Oblongo-ovata, subdepressa, flavo-hirsuta; thorace elongato rotundato; elytris testaceis, nigromarginatis, bilineolatis.

Hossza 5 vonal, szélessége $2\frac{1}{2}$ vonal.

Feje négyszegded, apró pontos, szőrös; sisakja szögletes, párkánya felhajlott. Csápjai setét barnák, fényesek, buzogányosak.

Torja kerekded hosszús, domború, setét-barna, apró pontokkal, 's hosszú sárga szőrökkel lepett; korongja alig látszó hosszús benyomással; szélei kerekded szögletesek. Paizskája háromszöges, fekete, pontocskás.

Röptyűi hosszúsak, laposdadok, pontozott hornyosak, csíkosak, halvány cserep színűek, feketével beszegettek, párkányozottak, csilámlók, keveset szőrösek, közepeken végig két emelkedett fényes fekete vonal; varránya, 's hönjai fekete fényesek. Farcsíkja tompa, pontozott, közepén csatornácskás.

Teste alól hosszú sárgálló szőrökkel lepett, pontozott, fénylő setét-barna. Lábai a' testhez hasonló színűek, kevesebb szőrösek, közép ízülésekbe tüskések, az elsőeknek szárai kétfogások.

A' Balkány' hegyeinek magasabb mezein.

Vörhenyeges bársonyka. *Omaloplia erythroptera*. *Dej*.

VI. T. 1. k.

O. Oblonga, convexa, nigra; clypeo submarginato, thorace punctato, nigro; elytris striato punctatis ruffo-testaceis.

Hossza $3\frac{1}{2}$ vonal, szélessége $2\frac{1}{2}$ vonal.

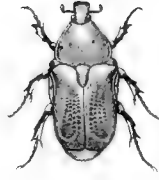
Feje hárántos, fekete, pontozott, keveset fénylő; sisakja kerekded, párkányos, felhajlott, elől kevésbé kicsípett. Csápjai barna feketék, fényesek, végső ízek három lemezes.

Torja hárántos, rövid, fekete, sűrűn pontozott, domború, előre lejtő, oldalain alig látszó kettős idomtalan benyomás, szélei íves kerekdedek. Paizskája háromszeges, fekete, sűrű apró pontokkal.

1

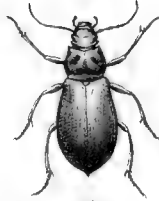
3

2

5

4

6

7

8

9

10

11

12

Termiten ulin' reizelle, is nibe mutuse'
Tersch, Nesten.

Röptyűi domborúk, pontozott vonalások, párkányosak, keveskét molyhosak, fénylők, egészen vörhenyegesek, végök csonka, a' testet be nem takaró. Farcsikja háromszeges, fényes, fekete, apró sárgálló szőrökkel.

Teste alól, és lábai fekete fénylők, pontozottak, keveset szőrösek, első lábszárai kétfogasdadok.

Repül a' Balkány' aljasaiban Juniusban.

Sárgalábú karmócz. *Hoplia flavipes. Dej.*

VI. T. 2. k.

H. Oblonga nigra, supra squamulis orbiculatis viridi nitentibus, subtus aureo margaritaceis splendidissimis tecta; pedibus elongatis testaceis.

Hossza 4 vonal, szélessége 2 vonal.

Feje négyszegded, lapos, egy hárántos vonal által a' paizstól elválasztott, fekete, ritka csillámló zöldes pikkelyekkel hintett, pontozott, alól egészen barna. Sisakja párkányos felhajlott, téglaszínű. Csápjainak végső íze tojásdad, lemezes, barna fényes, a' többi téglaszínű.

Torja hárántos domború, előszéle kicsípett, alapszéle kétöblű, oldalai szegettek, kerekdedek, igen tompa szöglettel, talaja barna, apró sárgás-zöld pikkelyekkel sűrűn lepett. Paizskája kerekded, a' torral egyszínű.

Röptyűi talajokon barnák, pontozottak, a' tor megett terjedtebbek, fölül laposak, számtalan gömbölyű, imitt amott ércz-fényű sárgás smaragdod pikkelyekkel fedettek, szélök barna párkányos, alapjoknál a' testre mélyebben lehajló, végök felé rézsútos; hegyök emelkedett, gömbölyű. Farcsikja tompa, háromszeges, fekete, érczfényű gyöngy aranyos pikkelyekkel.

Teste fekete, aprón pontozott, sűrű aranyfényű pikkelyekkel. Lábai sárgás cserep színűek, hosszúak, az utolsó kocsai egy karmósok, apró vereslő pikkelyekkel hintvék.

A' Balkány' alján a' fészkes virágokon ritkábban.

Setétvörös diszély. *Cetonia atrorubens. Frivald.*

VI. T. 3. k. var. *Cetoniae aeneae. Gyll.*

C. *Supra atrorubens*, subtus virescenti-violacea, nitida, glabra, immaculata; clypeo submarginato; sterno antice truncato, subcanaliculato; thorace, elytris punctatis, punctis in ultimis fere seriatim dispositis.

Hossza 9 vonal, szélessége 5 vonal.

Feje rézvereses, pontozott; sisakja négyszögű, fekete, párkányos, kevésbé felhajló, csipvéded, közepén hosszant emelkedett. Csápjai fényesek, setét barnák, buzogányosak.

Torja setét-vörös, előtorja keskeny, utótorja igen széles; korongja domború, mindenütt aprón pontozott, előszéle fekete, íves, hátsó a' paizska' alapjánál kicsípelt, oldalai párkányosak, kerekdedek. Paizskája háromszöges, hosszant nyúlt, hegyes, sima, veres.

Röptyűi setét-vörösek, fénylők, pontozottak, közepekön túl a' varány felé hosszant benyomottak, a' hónótól a' végökön látszó gömbölyű csúcsig emelkedettek, hátul csonkák, oldalvást párkányosak, a' közepek előtt kicsípettek.

Teste alól fényes, viola-kékes, rovátkai setét-zöldet játszó, szórva pontozottak. Szegye háromszögded, sima, lapos, közepén csatornácskás, elől csonka. Lábai setét-kékek, pontozottak.

Rumeliában a' csükküllőkön, Juniuban.

Potrohos bújnok. *Helops obesus. Frivaldszky.*

VI. T. 4. k.

H. *Ater*, subopacus, thorace convexo, subquadrato; elytris maris aequalibus; foeminae post medium dilatatis, subtiliter punctatis, profunde striolatis.

Hossza 8 vonal, szélessége 4 vonal.

Feje elől csonka, két tompa szöglettel, a' csápok felé felkanyarodott, 's ezek' töve felett ismét tompa szögletes, a' szemek között lapos, szűkebb, a' búb táján domborodott, fekete, rendetlenül pontozott. Kül ajaka barna szőrös. Csápjai az egész bogár' felénél hosszabbak, feketék, ízülésöknél szőrösek, fénylők, első és második ízök rövid, vizánt

kúpos, a' harmadik kétszer hosszabb a' negyediknél, a' végső barna molyhos.

Torja négyszegded, fekete, domború, sűrűn pontozott, párkányos, oldalszélein kerekded íves, alapja felé bényomult tompa szöget képző. Paizskája hárántos, háromszöges, fekete.

Röptyűi domborúak, párkányosak, homályos feketék, a' nősténynél középekön túl szélesedtek, üveg alatt apró sűrűn pontozottak, kilencz arányosan elosztott mélyebb, 's félbe szakadt hosszas, a' röptyűk' hegyén össze kapcsolódó csikokkal.

Teste fekete, keveset fénylő, üveg alatt sűrűn pontozott. Lábai hosszak, feketék, izülésükben vereslők, a' hímnek kocsai szélesebbek, szőrősek.

Tavaszkor a' Balkány' hegyeinek éjszak-oldalaiban.

Török csápiker. Pausus turcius. *Frivaldszky.*

VI. T. 5. k.

P. Oblongus rufus, capite elongato opaco, thorace transversim diviso, elytris nitidis, apice dilatatis truncatis, macula media communi longitudinali fusca.

Hossza 2 vonal, szélessége $\frac{1}{2}$ egész 1 vonal.

Feje hosszas gömbölyű, elől kicsípelt, közepén domború, a' szemek megett keskenyebb, nyakba nyúló, homályos vereses, sűrűn pontozott, közép táján egy hárántos íves benyomás; szemei feketék, vesédedek. Csápjai két ízűek, alapíze rövid, vastag, gömbölyű, setét vörhenyeges, érdes, az első felülről csolnak képű, kivésett, hosszas fénylő üreggel, belseje fekete, fogas, oldalvást bárdformájú, töve felett mélyen bémetszett, alulról izülésétől kezdvén íves, párkányozott, éles, világosabb vörhenyeges.

Torja hosszas, fényes, egy hárántos horny által mintegy ketté osztott, előtorja párkányos, magosan emelkedett, közepén csatornácskás, vörhenyeges, oldalai gömbölyű csúcsokat képzők, az utótor ismét párkányos; korongja sima vörhenyeges, oldalai feketék, előre kerekded szömölcsökbe domborodottak, alól fekete aprón pontozott. Paizskája picziny, barnás.

Röptyűi fényesek, simák, vékonyak, vörhenyesek, közepeken egy setét-barna folt, végük szélesebb, csonka, a' testnél rövidebb; hónai a' tor felé domborodtak, szélei kivált elől sárgálló szőrösek.

Teste halavány vörhenyeges, fénylő, üveg alatt aprón pontozott, végső rovátkának széle prémes; lábai rövidedek, szőrösek, czombja vastagabb, fekete, szárai lapítottak, halavány vörhenyesek; kocsai erős karmokkal. Hason fajai Amerikának 's Indiának lakosai.

Találtatott egy példányban Selimno' vidékin.

Ékes osztrák. Mylabris decora. *Frivald.*

VI. T. 6. k.

M. Hirta, viridi - cyanea; elytris rufo-testaceis, maculis elytri singuli rotundatis nigris sex, septima subhumerali elongata, apicisque tenui marginali.

Hossza 6 vonal, szélessége 2 vonal.

Feje kékHzöldes, négyszögded, lehajlott, közepén lapos csatornácskás, sűrűn pontozott, szőrös, a' száj felé ránczos, gyakran setét fekete, búbja domború. Falámjai 's csápjai fénylők, feketék, alap ízek fekete szőrökkel.

Torja domború, pontozott, kékHzölddel fénylő, deres szőrös; korongja alig látszó vonallal, oldala gömbölyű igen lehajlott, széle keskeny, párkányos. Paizskája háromszöges, pontozott, zöldes.

Röptyűi a' tornál jóval szélesebbek, cserép-vörhenyegesek, némelly példányoknál kivált éltök után halaványabbak, elől kicsípettek, oldalvást párkányosdadok, hátul kerekdedek, üveg alatt czápás ránczosak, egyenetlenek, három alig szemlélhető emelkedett hosszantos vonallal, 6 gömbölyű, és két hosszas benyomott fekete foltokkal, mellyek közül a' röptyűk' elején az első hosszas előfelé a'hón tájékán szűkebb, a' második gömbölyű ennek majd erányában a' varrány felé, a' harmadik, (nagy) negyedik, és ötödik közel egymáshoz, hárántosan néha egybe folyók, a' hatodik és hetedik gömbölyük a' röptyűk' végök felé, az utolsó magát a' röptyűk' végit keskenyen, 's ívesen szegi be.

Teste 's lábai setét-zöldek, fényesek, finomúl pontozottak, szőrösek; a' lábok' kocsai setétebbek, feketék.

A' Balkány' aljában a' virágokon Junius elején gyakor.

Kunzei tülökfürt. *Cerocoma Kunzei. Frivald.*

VI. T. 7. k.

C. Elongata pubescens, thorace, abdomineque viridi nitentibus; elytris irideo colore micantibus.

Hossza 4 egész 6 vonal, szélessége 1 egész 2 vonal.

Feje lehajlott, homlokán lapos, búbja domború, sűrűn pontozott, fényes, zöld-sárgálló szőrökkel lepett; falámja 's csápjai halavány sárgállók, ízek' formájára a' többi fajokéhoz hasonlók, a' nősténynél egyszerűk, a' hímnél rendetlen idomzatúk.

Torja hosszás kerekded, alapján csonka; korongja csatornácskás, sűrűn pontozott, szőrös, eleje 's oldalai párkányosak, a' hímnél két oldalvásti ferde benyomás, mellyek által a' tornak eleje mintegy tompa csúcsba dudorodik, ezen benyomásnak a' nősténynél alig vagyon nyoma. Paizskája rövid, háromszöges, setéztöld, szőrös.

Röptyűi puhák, a' tornál szélesebbek, párkányozottak, sűrűn, 's aprón pontozottak, molyhosak, alapjokon benyomottak, vörössel, némelly példányoknál szivárvány színekkel csillámzók.

Teste kékes setéztöld, fénylő, pontozott, fehérlő molyhos; lábai halavány sárgák, leplegesek, a' két első párnak csak töve, az utólóknak fél czombjai a' testtel egyszínűek.

A' Balkány' aljassabb vidékein, Májusban a' virágokon.

Tünetes félmezű. *Sitaris spectabilis. Frivald.*

VI. T. 8. k.

S. Oblonga, nitida atra; thorace rotundato, impresso; elytris elongatis, subulatis flavo-testaceis, tibiis, anoque flavicantibus.

Hossza $6\frac{1}{2}$ vonal, szélessége $2\frac{1}{2}$ vonal.

Feje lehajlott, fekete, fényes, egyenetlen, pontozott, csápjai között harántosan emelkedett, a' közepén egy szívded tér, mellyen egy fényes vonal, hátsó oldalai tompa csúcsba végződők, búbja szűk. Csápjainak rövidebb két alap íze fényes, a' többi homályos fekete.

Torja rövid, kerekded, fekete fényes, pontozott, molyhosdad, előszéle megett egy nagy íves benyomás; korongja emelkedett, csatornás,

oldalszélei lehajlók, utószéle párkányos. Paizskája hosszantós háromszöges, alapján homályos fekete, pontozott, három hornyos, hegyén fényes fekete.

Röptyűi árosak, alapjokon szélesek, hegyök felé mindig keskenyebbek, közép tájakon egymástól elválók, sárgás-fakók, czapásak, párkányosak, négy hosszantós emelkedett vonallal, a' röptyűk' tövén a' paizska' szögeinél egy egy téglaszínű szűmölcs; emelkedett hónai megett, egy avúlt fekete folt. Szárnyai részint fedetlenek, nagyok, setét barnák.

Teste fekete fényes, sűrűn pontozott, molyhoska, potrohjának végső rovátka sárga - fakó. Czombjai feketék, lábszárai sárgálló - fakók; kocsai setét - barnák, üveg alatt molyhosak.

Csak egy példányban találtatott a' Balkány' déli oldalán.

Sáros ripók. *Meleus lutosus. Frivald.*

VI. T. 9. k.

M. Ovatus niger, indumento obscuro lutoso undique obductus; thorace rotundato, plano, medio dilatato; elytris sulcato costatis ante apicem declivibus, tuberculatis, scabris.

Hossza 4 vonal, szélessége $2\frac{1}{2}$ vonal.

Feje a' tor alá rejtett, kávorra (rostrum) ívded, hegye felé vastagabb, csonka, felül sáros, érdes, alól pontozott, fekete. Csápjai töröttek, setét - barnák, hegy - ízek bunkós, sárgálló molyhos.

Torja kerekded, fölületjén lapos, sáros, darás, előszéle keskenyebb íves, oldalszéle éles, elől kicsípett, tompa csúcsot képző, mélyen lehajló, hajlásának közepén egy hosszantós emelkedett fekete vonal. Korongja lapított, ormós (carinatus).

Röptyűi barázdás három bordájuk, bordái hosszant nyúlók, gumósok, vigály pontozottak, a' két szélsők a' röptyűk' lejtős vége előtt összefolyók, nagyobb gumót képzők, a' harmadik a' varrány - mejjéki a' röptyűk' ívülésén két kisebb gumóba domborodott; hornyói szélesek, két - oldalvást pontozottak; oldalszéle lehajlott, közepetén íves, a' potrohot nagyobb részint befoglaló, vonalas - pontozott, a' röptyűk' hegyei párkányosak, nyújtványdadok. Varránya lapított, vonalas - pontozott.

Teste fekete, barna sár-ragadvánnyal bevonott; lábai barnák, vigály pontozottak, molyhosak, czombjai bunkósak.

Egy példányban találtatott Szlivnó vidékén, Juniusban.

Füles görgöcz. *Apate aurita*. *Frivald*.

VI. T. 10. k.

A. *Elongata*, *subcylindrica*, *fusco-picea*, *opaca*, *pubescens*; *thorace antice tuberculato gibbo*, *lateribus cretaceo-tomentoso*; *elytris confertissime impresso rugosis*, *fasciculatim lutescenti pilosis*, *ante apicem in tuberculum elevatum excurrentibus*.

Hossza 4 vonal, szélessége $1\frac{1}{2}$ vonal.

Feje gömbölyű, fekete, fényes, sűrűn pontozott, dűlyedt szemei között egy hárántos sárga szőrös vonal; felajakja sárga bojtos, csápjai alapíze viszánt kúpos, fekete barna, a' második hasonképű rövidebb, a' harmadik egész a' nyolczadikig mind inkább fogyatkozó, a' nyolczadik, kilencedik, és tizedik iz egyszerre megszelesedvén fűrész képűek, mindnyájan rozsdá-barnák, fénylők, vigály szőrökkel.

Torja gömbölyű, előre dűlyedt, setét-barna, számos apró fénylő gumókkal, 's rozsdá-barna szőrökkel, korongja igen domború, közepén egy avult hosszas rozsdá-barna vonal, a' tornak közepén egy hárántos fekete folt, melly kereszt-irányban egész az alap-szélíg terjed, oldalain egy kerekded szőrös, fehérű, bogláros folt. Paizskája piczi, emelkedett, halavány sárgálló.

Röptyűi a' tornak közepénél alig szélesebbek, de nálánál háromszorta hosszabbak, szálás hengeresek, ránczos-habosak, szurok-barnák, egyenetlen emelkedéseiken fénylők, talajokon vigály rozsdá-barna szőrösök, oldal-szélei párkányosak, közepetén ívesek, meredek hegyük előtt két tompa csúcsban dudorodók. Varránya nyilván kijegyzett simább.

Teste barna, pontozott, szőke szőrös, selyem-fényű, rovátkai rozsdá-barnával szegettek, lábai szurok-feketék, szőrösek; kocsai halavány barnák.

Ritka a' Balkány-oldali dült fáokban.

Czifra izmócz. *Dorcadion exornatum. Frivaldszky.*

VI. T. 11. k

D. Thorace spinoso, albido, canaliculato; elytris holosericeis, pone humerum sulcatis, margine lividis, vittis longitudinalibus lacteis duabus, antice linea obliqua concolori nexis, post medium confluentibus, usque apicem productis. Corpore nigro-plumbeo.

Hossza 6 vonal, szélessége $2\frac{1}{2}$ vonal.

Feje rövid, sűrűn pontozott, fölül fekete, a' csápok közt benyomúlt, oldalai deresek, szemei vereslők, vesédedek; csápjai homályos barnák, kevéssé molyhosak, az egész bogár' felénél hosszabbak.

Torja fekete, hárántos, domború, előszéle csonkított, alapszéle kétöblös, párkányos, oldalai szederjesek, szilárd tüskébe nyúlók; korongja fehérlő, csatornácskás, közepében öblös. Paizskája kicsiny, háromszöges, fehérlő.

Röptyűi a' tornál jóval szélesebbek, bársony feketék, üveg alatt barnás molyhosak, oldalszélei párkányosak, szederjes széles sujtással, alapjai kicsípettek, a' röptyűk' hornyos hónától, azok' hegyük felé egy hosszantos szélesebb tejfehérségű csík, párhuzamosan mellette ismét egy vékonyabb hason színű, a' röptyűk' alapjától származó vonal, melly egy a' hón' tájától eredő rézsutos fehér vonal által az előbb említett szélesebb csíkkal gyakran egészen össze köttetik; a' röptyűk' közepe megett mind a' két csík egybe folyik, 's egész a' röptyűk' kerekded hegyökig terjed.

Teste selyem-fényű, ólom-kékes, rovátkai' széle szurok - fekete, fényes. Lábai izmosak, a' testtel egyszínűek.

A' Balkány' aljasabb vidékein ritkán.

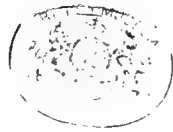
Balkáni zenész. *Saperda balcanica. Frivald.*

VI. T. 12. k.

S. Elongata, nigra, capite thoraceque fulvo tomentosis; pedibus flavo nigroque variis; elytris notabilibus praestitis, olivaceis.

Hossza $5\frac{1}{2}$ vonal, szélessége $1\frac{1}{2}$ vonal.

Feje függirányosan lehajlott, homja sűrű arany-sárga szőrökkel, mellyek a' fekete dülyedt szemeket környezik, lepett; búbja fekete,

1.

2.

3.

4.

6.

5.

7.

8.

9.

11.

12.

10.

11.

13.

sűrűn pontozott, négyszöges, arany-sárga szőrös folttal, mellynek közepén egy vékony fekete vonal; felajakja és falámjai szurok-feketék, fényesek; csápjai majd olly hosszúak, mint az egész bogár, setét-barnák, sárgálló molyhokkal.

Torja hengerded hosszas, előszéle megett hárántosan benyomott, közepe felé dagadt, kerekded domború, felül majd egészen arany-sárga szőrökkel bevonott; alól fekete, hátsó szélétől a' korong felé nyúló, fekete oldalfolt; korongja vonalas, oldalvást fekete bogláros: ezen bélyegei a' tornak nagyító üveg alatt nem épen idomtalanul majom képet ábrázolnak. Hónai narancs-sárgák. Paizskája apró kerekded, sárga molyhos, alapján a' tor' hátsó széléből származó sárga szőrökkel fedett.

Röptyúi hosszasak, sűrűn pontozottak, felül laposak, három avúlt vonallal, a' hón' csúcsától végükig emelkedtek, a' testre hajlók, párkányosak, olajzöld molyhosak, hegyök feketébe mártott.

Teste alól fekete, vigály szőrös, pontozott, fényes, rovátkai széle élénk-sárga, végső gyűrője majd egészen sárga; lábai sárga 's fekete tarkák, első párjának csak czombja' fele, a' második párnak czombja' fele 's közép izülése, a' harmadiknak több mint czombja' fele, közép izülése, és lábszárának nagyobb része feketék, a' többi részek sárgák.

Találtatott egy példányban Szlivnó' vidékén.

Pikkelyes szárnyúak.

Sephir boglárka. *Lycena sephirus*. *Fricald*.

VII. T. 1. k. hím; 2. k. nőtény.

L. Alis integris maris supra violaceo coeruleis, margine tenui nigro fimbriaque alba; posticis ad marginem nigro-fulvoque subocellatis; subtus omnibus cinereis punctis ocellaribus numerosis, fasciaque marginali e maculis fulvis; foeminae supra fuscis, lunulis marginalibus fulvis; subtus fusciscenti canis, fascia marginali interrupta fulva, ad basim argenteo biocellatis.

A' hímnek szárnyai fölül buzavirág-kékek, fehér széllete (fimbria) után feketével szegettek, utó szárnyainak széle feketén pontozott, nemellyeknél két narancs-sárga boglárval. A' nőtény' szárnyai fölül fénylő barnák, fehér széletesek, a' hátsók' szélein néhány narancs-sárga foltok.

Alól a' szárnyaknak talaja a' hímnél világos, a' nősténynél setétebb sűrű, szélein nagyobb narancs-színű foltok, mellyek belülről fekete íves vonalakkal, kívülről pedig szintén fekete pontokkal határozvák, ezen pontoknak ketteje a' hátsó szárnyakon a' hímnél soha sem, a' nősténynél is csak néha ezüst fénylő tüngősök (*argenteo pupillatae*). A' felső szárnyakon öt egymást érő, gömbölyű, ívképző boglárók látszanak, a' hatodik közepett, magános hosszas; a' hátsókon rendetlen kört képző 12. boglár, s ezek közepett, a' hárántos, hosszas, tizenharmadik.

Röpül Junius' elején, a' Balkány' aljas mezein.

Nőszded boglárka. *Lycena croides*. *Frivald*.

VII. T. 3. k.

I. Alis integris, maris supra cyaneo-argenteis, margine latiori, nervisque tenuioribus nigris; anticis lunula subcentrali exigua nigra, posticis, ad marginem seriatim nigro punctatis; subtus fusco cinereis, punctis ocellaribus nigris, margine fulvo lunulatis.

A' hímnék szárnyai fölül ezüstös kékek, fehér szélete után szélesebb feketével szegettek, a' hátsóknak szegése hasonszínűleg pontozott, szárny-inai kivált a' szélek felé feketék, a' fölsőknek közepded pontjok hárántos, fekete. Alól hamvasak, szélei a' fölsőknek halaványabb, az alsóknak eleventebb narancs foltokkal, mellyek belülről fekete, íves vonalakkal, kívülről ugyan olly pontokkal korlátoltatnak, a' fölső szárnyak' alján hat, majd egymást érő ívképző boglárók látszanak, mellyeknek szélsőbbike hárántos hosszas, a' többi gömbölyű, a' hetedik a' közepe, magános, legnagyobb; a' nyolczadik, a' szárnyak' töve felé eső hosszas homályos; a' hátsókon tizenkét boglár tűnik elő, mellyek közül egyik t. i. a' legszélső alig észre vehető, a' ketteje közt pedig, és az ezeknek ellenébe eső narancs foltok közt egy négyszegded fehér folt, közepett pedig egy hosszas vékony fekete vonal fehérrel környelve látszik.

Röpül Junius' elején, a' Balkány' aljasabb mezein.

Szaka igász. *Zigena sedi. Fabr.*

VII. T. 4. k.

Z. Alis anticis nigro-virescentibus, maculis tribus coccineis flavo marginatis, marginibus confluentibus; posticis rubris, nigro marginatis; collaris, humeris, corporeque toto virescenti nigris.

Csápjai bársony feketék, végök vastagodott bunkós, feje, torja, 's egész teste zöldellő setét-kék, lábai fölül barnás-fakók, alól sárgák. Előszárnyai setét-zöldesek, nagyobb skárlát-vörös foltokkal; ezen foltok hármak, mellyeknek elseje a' szárny' tövénél kezdődvén annak majd egész szélességében több mint negyedére terjed, a' középső háranatos, a' harmadik a' szárnyak' széle felé hosszas, négyszegded, mind a' három folt halavány sárga szegés által egymáshoz kapcsoltatik; széllete setétzöld-vereset játszó. Hátsó szárnyai veresek, keskenyebb, 's íves, közepett kicsípett setétzöld beszegéssel, 's hason színű széllettel.

Alól mind a' négy szárny, a' széleket 's az első szárnyak' pár setét foltjait kivévén, majd egyenlő homályos vörös.

Röpülése' ideje Junius, a' Balkány' déli vidékin.

Tetszős színdísz. *Euprepia placida. Frivaldszky.*

VII. T. 5. k.

E. Alis anticis ruffo fuliginosis, puncto gemino, rubro nigroque; posticis rubris, maculis marginalibus nigris; corpore nigro-piloso, lateribus rubro.

Csápjai fonálképűek, feketék, feje, nyaklói, 's torja barnák, hosszú szőrösek; teste vastag, setét-barna, szőrös, felső két oldalai vörösek. Lábszárai barnák.

Előszárnyai vöröslő barnák, egy felső vörös, 's egy alsó fekete ponttal; hátsó szárnyai vörösök, fekete foltokkal, ezen foltok között három, mellyeknek egyike kettősded, a' szárnyak' széleihez közel, a' negyedik kettős, a' szárnyaknak csaknem közepén látszó.

Alól mind a' négy szárny majd egyszínű vörös, az elő szárnyaknak vége vörös barnás, közepök felé két fekete, a' felső vörös, 's fekete pontnak megfelelő pett; a' hátsó szárnyak' felületjén említett fekete foltok alól is hasonlóan látszó.

Találatott Május elején, a' Balkány' és Philippopolis' vidékein.

Sárgácska biczer. *Scardia auranciella*. *Frivaldszky*.

VII. T. 6. k.

S. Alis atris, anticis flavomaculatis, irroratisque, margine exteriori flavo, et nigro vario; posticis immaculatis, nigris; capite, corpore, nervoque antennarum nigropectinatarum flavis.

Csápjai hosszúak, fésűs-rojtosak, szára sárga, rojtjai fekete barnák, falámjai hosszúak, sárga 's fekete szőrösök; feje, torja, teste, 's czombjai sárgák, borzasak, lábszárai fekete 's sárga gyűrűsek. Szárnyai bársony feketék, a' hátsók szeplőtelenek, az elsőek citrom sárga foltokkal, 's apró pettecskéekkel díszesek, külső szélők sárgával 's feketevel változtatott. Nagyító üveg alatt bizonyos irányban imitt amott égkék csillámló pontok láthatók. A' szárnyak' alsó színe fekete, szélők sárgával pettegetett.

Röptelése' ideje Május, Június, az erdők' szélein a' Balkány' aljabb vidékein.

Hintett gubancz. *Orthosia rorida*. *Frivaldszky*.

VII. T. 7. k.

O. Alis helvola cinereis, atomis nigricantibus undique adspersis; superiorum margine nigropunctato, macula reniformi obsoleta fusca.

Csápjai a' hímnek fésűsek, fakók, töveknél fehéresek, feje, nyaklói, 's torja hamvas-hosszú gyapjakkal, teste barnás sárga apróbb szőrökkel. Előszárnyai világos fakók, keveset vereslők, számtalan setét barna parány-pontokkal hintvék; széllete vereslő fakó, szárny-köre apró fekete pontos, belső széle barna árnyékos. Vesésd foltja közép-szerű, kifelé halaványabb. Hátsó szárnyai pirosabbak, barna parányai alig láthatók.

A' szárnyak' alsó színe vereslő fakó, mind egyikén egy szembe-tűnő barea, 's ezen kívül az elsőeknek előszélén egy homályos folt. Lábai világos fakók.

Találtatott Aprilis elején, a' Balkány' alján, gyümölcsös kertekben.

Treitschke naplász. *Heliotis Treitschkii. Frivaldszky.*

VII. T. 8. k.

II. Alis anticis flavicantibus, anteriorum macula basali, media a margine ad lunulam obsoletam protensa, margineque toto late purpureis, posteriorum fuscorum fimbria purpurea.

Csápjai fonál - képűek, fakók, tövek fehéres, búbja sárga szőrös, falámjai, nyaklóí, 's torja hosszú rózsza - piros szőrökkel fedvék, teste felül halavány sárgás, alul piros. Előszárnyai részszerint halavány sárgállók, két hárántos sárga - barna szalaggal; tövöknél az előszélen egy rózsza - piros folt, valamivel előbb ismét egy négyszegded hason színű, melly az előszéltől a' homályos vesésd folton túl terjed, külszéle nagyobb terjedésben rózsza - piros. Hátsó szárnyai fekete barnák; szélletei rózsza - pirosak.

Alul, az előszárnyak világos barnásak, a' hátsók halavány fehérek, csekély rózsza - piros árnyékolattal.

Találtatott egy példányban Szlivnó' lapos mezein, Juniusban.

Freyer kérgecs. *Xsylina Freyeri. Frivaldszky.*

VII. T. 9. k.

X. Alis anticis fusco, alboque variis, submargaritaceis, striis ad marginem exteriorem arcuatis, niveis fuscisque alternantibus, fascia ab apice, ad marginem interiorem irregulari, obliqua, alba; posticis fuscis, albo fimbriatis, pone medium linea undulata dilutiori notatis; fimbriarum strigula subduplicata fusca.

Csápjai fonál - képűek, felül fehérlők, alul barnák; nyaklóí hosszú szőrűek, bóbítát képzők, szürkék, három barna hárántos vonallal; torja barna 's szürke szőrökkel tarkált; teste fehér 's barna szőrös. Előszárnyai barna, 's szürke színekkel vegyesek, gyöngy - fényűek, külszéleken fehér 's barna íves vonalak egymást váltogatják, hegyöktől egy hárántos rendetlenül képzett fehér szalag, melly a' belszélig terjed, ezután a' szárnynak közepe homályos, barna, tövek felé ismét több szürkével vegyült. Szürke szélletei' közepén egy íves barna vonal látszik, mellyen kívül a' szellet szürke, 's barna rojtokkal váltogatott. Hátsó szárnyai barnák, közép tájakon mintegy átlátszó íves világosabb vonal, széllete szürke, kettős barna íves vonalkával.

Alul az előszárnyak nagyobb részint egyszínű barnák, hegye 's szélletei szürke, és barna tarkák; a' hátsó szárnyak szürkék, két hárántos habos barna vonallal, ugyan olly színű központú folttal.

Találtatott a' Balkány' hegyeinek déli oldalában, Juniusban.

Uránia sugárász. *Acontia Urania. Frivaldszky.*

VII. T. 10. k.

A. Alis anticis eborinis, basi transversim obscurius strigatis, macula ad marginem anteriorem sinuato undata, ad medium usque marginis interioris protensa, ex cyaneo, purpureo, nigroque varia; posterioribus albicantibus, versus marginem fuscis, dilutius fimbriatis.

Csápjai fonál - képűek, sárga barnák, feje vereslő, nyaklói, 's torjai agyar fehérek; teste fölül barnás, alul fehér; vég-bojtja sárgás; lábai fehérek, lábszárai barna 's fehér gyűrősek. Előszárnya a' tövétől mintegy két harmadára agyar fehér, néhány hárántos, habos barna vonalakkal, 's hason színű két foltokkal; a' szárnyak csaknem közepén egy igen finom apró fekete pontokból képzett kör, valamivel előbbre ugyan illy ív: külszélein egy nagyobb kiterjedésű bíbor, fekete, 's kék színekből vegyült íves-habos folt, melly a' hátsó szélnek mintegy feléig terjed; a' fenn említett színek egymásra közönségesen így következnek: a' fehér folt mellett egy fekete barna rendetlen ív látszik, ezt kevés kék követi, azután a' bíbor szélesebben még a' szélleten is elterjed, ugyan ebben a' széllet előtt hét bársony feketeségű kis ívek észrevehetőek. Hátsó szárnyai homályos fehérlők, szélők felé barnultak, szélletei világosabb barnák.

Alulról előszárnyai fénylő barnák, világosabb szélekkel, a' hátsók fehérek, fénylők, széleken barnák, egy fekete központtal.

Röppöl a' Balkány' dombjainak déli oldalain, Junius és Juliusban.

A' földi csigák közül.

Csempe biga. *Helix girva. Frivaldszky.*

VII. T. 11. k.

II. Testa depressa, supra convexiuscula, cornea, transverse striata, carinata, hispida; apertura flexuoso triangulari; peristomate subincarnato reflexo.

Héja köldökös barna, kevéssé átlátszó, fénytelen, hárántosan sávolyos, óz színű szőrökkel lepette; fölül domborúdad, alul domború.

Pödre (spira) hét majd egyforma keskeny fölül ormos tekervényekkel. Varránya fölülleges nem mély; magossága $1\frac{1}{2}$, szélessége $3\frac{1}{2}$ vonalnyi. Nyílása csempe háromszögded, hosszú átmérője $\frac{1}{2}$, a' hárántos $1\frac{1}{2}$ vonalnyi. Karimája (peristoma) kihajlott, öblös hajlatos, baraczk piros, vagy sápadt fehérlő, belől egyhavadályos (unicallosum). Köldöke mélyen ható, a' tekervényeket majd egészen elfedező.

A' bétékeredet, (*obvoluta* Drapernaut) és gúzsolt (*contorta* Menke) bigákhoz leginkább hasonló, de állandó kisebbsége, domborodása, és ormának jelenléte által valósággal különböző faj.

Gyűjtetett a' Balkány' hegyeinek aljasabb domboldalaiban.

Koczkás zárás. *Clausilia fritillaria*. *Frivaldszky*.

VII. T. 12. k.

C. Testa cornea, fusiformis, subventricosa, abrupte striata; columella bilamellata, peristomate subproducto.

Héja orsóképü, kevéssé poczakos, a' tompa csúcsa felé hirtelen vékonyult, átlátszó halavány barna; hárántos szalagai nagyító üveg alatt szaggadt koczkások, fehérlők. Pödre tíz tekervényekkel. Varránya szemlélhető fehér foltokkal. Nyílása monyorú, fölül 's alul nyújtott. Karimája fehér, kevéssé nyújtott, vissza kunkorodott, majd a' szomszéd tekervényekre hajló. Köldök-rézse (rima umbilicalis) mély; nyakbubja szembetűnő. A' forgatyún (columella) a' felső szögfelé látszik egy lemez, melly egész a' karimáig terjed, a' másik a' forgatyu' oldalán valamivel hátrábban, mind a' kettő befelé az odúba halad. Redői hibáznak.

Hossza 6 vonal, szélessége 2 vonal.

Találtatik a' Balkány' éjszak-oldali erdeiben.

Kovásd zárás. *Clausilia silacea*. *Frivaldszky*.

VII. T. 13. k.

C. Testa unicolore helvola, gracili, filiformi, laevi, substriata; columella bilamellata, apertura ovato-coarctata; peristomate albo, reflexo libero.

Héja orsóképü, szűkült, kovaszínű halavány, vékony, átlátszó felületje síkos, alig látszó sávokkal. Pödre tíz laposdad mindig kisebb-

bülő tekervényekkel, tompásd csúcsba végződő. Varránya nyilvános. Nyílása kámvás (coarctatum) fölül, 's alúl íves; karimája visszahajlott, fehér, a' pödört nem érintő. Köldök-rézse mély, melly felett a' nyak' domborúsága szembetűnő. A' forgatyún a' szokott két lemez, minden redők nélkül.

Hossza 6 vonal, szélessége $1\frac{1}{2}$ vonal.

Találtatott a' Balkány' hegyeinek éjszak-oldali erdeiben.

FRIVALDSZKY IMRE.

III.

AZ ÖSSZETETT MÁSSALHANGZÓK' EGYSZERÍTÉSÉRŐL.

Mióta őseink saját betűik helyett rómaiakkal kezdettek élni, folyvást tartó küzdés és habozás látszik írásaikon. Majd a' római betűkkel ki nem fejezhető *ö* és *ü* hangok, majd a' hosszú hangzók' kijelélései, majd azon egyszerű hangok okozának bajt és gondot, mellyek nyelvünkben maig két betűvel iratnak. 'S noha e' habozás egy részben csaknem korunkig tartott, midőn a' *zs*-t némelly *z*-vel, egy két elmaradott öreg az *ö*-t most is *eö*-vel írja, a' *ts* pedig és a' *cs* szinte mostanig külön felekezetet bír, az egészre nézve mindazáltal megnyugodni látszunk, mint ha írásunk' tökéletességét már bevégeztük volna, holott az némelly ingadozásink miatt mind maig hiányos. Még versengünk egymással 's midőn a' *vissza*-t *ss*-*z*-vel rövidítve írjuk, ugyanakkor a' *vezzsz*, *szakaszsz* szókban két *sz*-el élünk, a' mi következtelenség, vagy ezekből is kihagyjuk az egyik *s*-et, a' mi gyökrontás; irtózunk *fagy-gyut* írni a' sok betű miatt, de *faggyut* sem írhatunk nyugott észszel, attól kellve tartanunk, hogy *fag-gyu*-nak olvassák; a' *vaszárt* és *lakatzárt*, ha köt-jel nélkül írjuk, nem fogja-e mindenki első tekintetre *va-szár* és *laka-tzár*nak mondani 's a' *szárazság*- és *vitészség*-et nem-e *szára-zság*- és *vité-zség*nek, mindaddig, mig ez utóbbiakban előforduló *z*-*s* betűket, nyelvünk' szabálya szerint *zs*-nek kell olvasni. Csekély bajok, igaz, 's némelly európai nyelvek' galibás írásaihoz képest igen is cseké-

lyek 's alig méltók említésre, ha olly könnyen elháríthatók nem volnának; de épen azért, mivel irásunk' tökéletességéhez olly kevés kívánatik, nem szabad könnyelműen át sikamlanunk ez akadályokon, holott még az irás' dolgában bal 's lelketlenítő környületek miatt elmaradt elődink sem vádolhatók e' részben gondtalansággal. Többen találkoznak már előttünk, kik helytelennek tarták az egyszerű hangokat két betűvel írni, 's ajánlottak részint új, részint a' régiek közül megjegyzett vagy ékezzett betűket azoknak kifejezésére. Sürgette már *Gyarmathi Samuel* is „Okoskodva tanító magyar nyelv mestere“ II. darabja' végén, ez előtt negyven évvel; de betűi nem voltak a' divatozó nyomtatási álló (antiqua) betűk' alakjaihoz szabottak; 's később a' tárgy a' Tud. Gyűjteményben is megperdítetvén dőlt formákat készített; de ezek nemcsak írástarkítók, hanem nehéz iratuak is voltak a' sok görbevonat miatt, mellyek az irás' olly gyakori félbe szakasztását kívánák. *Révai Miklós* az „Elaboratior Grammatica Hungarica“ I. kötetében felszámolja mint változtak időnként a' kérdéses hangok' kitételei, előadja egyszersmind azon egyszerű betűket, mellyeket a' kettősek helyett mind írásban mind nyomtatásban ajánlhatóknak vél. *Simon Antal* 1808 „Igaz Mester“ című könyvét egészen általa gondolt, egyes betűkkel nyomtatá. Betűi dísztelenek valának 's nehezíték az olvasást; *Virág* említi (Magyar Prosodia és Magyar Irás. Budán, 1820.) *Vályi* és *Tót Farkas'* új betűit. Új betűket gondoltak még *Nagy Geresdi Kiss Sándor* (Elementare universale totius generis Alphabetum. Pestini 1813); *Márton József*, (Kálvin' képe' körülíratában 1823.); *Bolyai Farkas* (Arithmetika' eleje. Marosvásárhelytt. 1830.); legújabbán, *Szilágyi János*, ki az 1834. Tud. Gyűjtemény VIII. kötetében az eddig tett próbákat felszámolva 's rólok alaposan értekezve végre öngondolt betűit is előadja. Minden esetre sajnálni lehet, hogy ezen férfiak' szép törekedése, 's az elv, olly kevés figyelemmel, olly csekély részvétellel fogadtatott.

De nem egyedül a' részvétlenség, nem az újítástól rettegés (melly nálunk sok jó szándéknak súlyesztője) hanem nagy részint literaturánk' szomorú tengése is volt oka, hogy e' gondolat nem pártoltatott. Új betűk' metszetése 's öntetése bajjal, késedelemmel, de kivált sok költséggel jár; 's mellyik írónak juthatott eszébe munkáját illyféle új írással nyo-

matni, holott örülnie kelle, ha azt a' régi szokott, sőt kopott betűkkel napvilágra segíthet. A' könyvnyomtató vagy áros, kiknek szerencsés-jök, mint könyvkiadóké, az íróéval csaknem egy nyomon jár, szintűgy nem érze magát felbátorítottnak, olly gondolat' felfogására, mellynek ki-vitele rendkívüli költségébe 's talán veszteségébe, kerülhete. A' m. tud. társaságot mindezen tekintetek nem köthetik; azért alapítva, hogy a' magyar nyelv' minden részről kifejtődését szem előtt tartsa, annyi pénz-erőnek birtokában hogy azt sikeresen eszközölhesse is, nincs sem olly nagy, mitől a' m. tud. társaságnak visszarettennie, sem olly kicsin, mitől figyelmét megvonnia kellene. A' m. tud. társaságnak hagyatott az érdem, hogy írásunknak a' vég tökélyt megadja.

Minden esetre állani kell az elvnek: „mennyi hang, annyi betű legyen.“ Ezt a' beszéd' 's írás' viszonya okvetetlen megkívánja. Egyes hangot két betűvel jelelni, írásbeli szegénységre mutat 's nem kevés rendetlenségnek, tétovázásnak sőt tévedéseknek oka, mint ezt már fölebb is érintők. Ellenben ha minden hangnak külön betűje van, a' magában is ajánlatos egyszerűség mellett, rend és határozottság áll az előbbi zür-zavar' helyébe. 'S mi hangokban gazdag nyelvünknek ezen javítás által csak tartozásunkat fizetendjük le: nyelvünk az európai nyelvek' csaknem minden egyszerű hangjait egyesítve bírja; adjuk meg ezen szép elsőségé- nek, a' mi még hibázott, a' tökéletes írást, mellyel azokat ki is fejezhesse.

Ellenél e' szándék' kivitelének két tekintet állhatna. Első az, ha igen nagy nehézséggel volna össze kötve; második, ha ez újítás írásunkba fölöttébb nagy változatokat hozna, a' mi különben is lassu menetű lite-raturánkat még inkább akadályozná. Nehézség a' hangjelek', vagy új be-tűk' feltalálásában adhatná magát elő; de szerencsénkre még nincsenek a' vonalok 's azoknak szerkezetei annyira elfoglalva, hogy azokból valami újat 's hasznavehetőt előállítani ne lehetne. Mi az újítás' tömegét illeti, az nem olly nagy, hogy az olvasást felette megzavarja, nehezi-tendi valamennyire, de eleinte csak, mig ismeretségbe 's divatba jó; divatba pedig az új betűk' csekély száma miatt igen könnyen jöhet; a' mit még avval is lehetne könnyíteni, ha bizonyos időig (mintegy tíz évig) minden új írás szerint nyomtatott könyvnek elején vagy végén az új betűk a' megfelelő régiekkel együtt följegyeztetnének, hogy így az

olvasó minden egyéb útmutató nélkül egy pillantati átnézés után az új olvasásnak mestere lehessen.

Azon ellenvetés, hogy ezen újítás nehezíteni fogja nyelvünk' tanulását nem magyar ajku hazánkfainál, már magában is alaptalan; mert az új betűk' megtanulása csak azoknak kerülhet némi bajba, kik magyarul tudnak, a' nem tudó a' *gy ly* 'stb. kettős betűk' kimondása helyett az új egyes betűk' kimondását fogja tanulni, mi talán annyi fej-törésbe sem kerül mint amaz.

A' kettős betűk, mellyek nyelvünkben egyes hangok' kitételére használtatnak, 's mellyek' helyébe új egyes betűket javaslanánk fölvé-
tetni, a' következők: *cs. cz. gy. ly. ny. sz. ty. zs.* Ide tartozni látszanak a' *ds. dz.* összetett betűk; de mivel ezek a' hangot tökéletesen kifejezik 's mivel *dz* magyar szavakban (*fiadzik, madzag*) nem is egyszerű hang; mert az előtte álló-szótagot hosszuvá teszi, a' *ds* pedig csak néhány magyar szóban fordul elő, nem tartunk ezek helyett is új betűket szükségesek-
nek; azonban ha ezek helyett is találtatnának alkalmas új betűk, hasz-
nokot vehetnők részint néhány magyar szavaink', de leginkább idegen
szavak' leírására.

Végre szükségesnek tartjuk mondani, hogy az új betűk a' kettő-
sek helyett csak az eredeti, vagy is egyszerű hangok' kitételére lesznek
fordíthatók, az az csak ott használhatók, hol a' főlebb elszámolt ket-
tős betűkkel élünk; p. o. *csat, aszály, tanács*: ott pedig, hol a' *láy* hang
ragi vagy szóképzői összetételből eredett, ezután is megtartatnak a'
láy hangnak állató részei, azon betűk tudniillik, mellyekből összetéte-
tik, p. o. *ront-s, dól-j, indulat-ja*; azon különbség is fenn maradván,
hogy ezek a' megelőző rövid szótagot hosszuvá teszik, amazok röviden
hagyják.

A' mi magokat az új betűk' alakjait illeti, két mód van azoknak
kiállítására. Egyik az, ha egészen új jelek találtatnak, 's ez esetben
ügyelni kell, hogy azok díszesek, az eddigiek' szerkezetéhez illők, egy-
szersmind könnyen írhatók 's kapcsolhatók legyenek, 's ha lehető volna,
olyanok, mellyek egyéb nyelvekben a' mienktől különböző hang' kité-
telére elfoglalva nincsenek. A' másik mód, az eddigiek' némi változta-
tásában, vagy megjelelésében áll. Ezen módot követték nagyobbára mind

azok, kik előttünk e' tárgyat figyelemre vették, 's a' m. tud. társaság' héti ülése e' nyomon indulva közvitatás után a' következőket határozta javaslatba hozni:

	Antiqua.	Cursiv.
cz helyett	C c	C c
cs „	Č č	Č č
gy „	G g	G g
ly „	L l	L l
ny „	N n	N n
sz „	S s	S s
ty „	T t	T t
zs „	Z z	Z z

Példák, nyomtatva 's írva.

Cont, eat. Cinke, cukor. Gőng, galog. Luk, homát. Nár, ana. Sabad, és. Tük, silaj. Zarnok, zúp. Gönör, eengetű, eeresne, hagonmán, sisegés, móccanás, reecenés.

Ai annak oka, ha valamely nemzetnek hagyományai úgy meggonkulnak: mint például a' mienk Almoson fölül? A régiséggel díszkedő nemzetek a' világ' teremtéséig folytak felhágni traditioikkban 's történeteiket, ha bár mesés alakban is, az eredettől fogva emlegetik. Azt fogjuk-e következtetni hogy a' nemzet, melly ezt nem teheti, egészen új ága valamely régibb törzöknek melyből tekintet nem érdemlő kizűrségben szakadt ki 's elvadulván többé kifakadásáról semmit sem tudott? Azt-e hog a' hagyománytalan nemzet gáván, tettek nélkül veszteg, 's emlékezetét unokáira által nem plántálhatta? De a' magarnak zelve eredetiséget bizonyít 's rokonsága sok kiholt zelvekkal régiségét mutatja; az a' körülmény pedig, mely szerint Almos 's fia Arpád eg' félelmet gerjesztő nagyságban 's erővel teljes ifjúsággal szűlő nemzettel állottak elő a' Karpatok megöl, hage kételkedni a' selett, hog e' nemzetnek már az előtt hosszú küzdeések alatt kellett a' vérpályára kikézfűlve lennie. (Élet és Literatura. Első rész. 38 — 39. lap).

Látható hogy itt az írásbeliek csaknem egészen Révaiéi. Mi a' C betűt illeti, mellyel a' Cz hangot gondoljuk kifejezhetőnek mellyel már Dugonics 's Kazinczy 's egyebek is éltek, az a' kifogás lehetne, hogy a' deák szavakra nézve zavart okoz; de úgy hisszük, hogy az a' deákul tudót zavarba nem hozhatja, a' nem tudót pedig különben is megzavarta volna, miről nem tehetünk.

Egyébiránt ezek mind csak ajánlatok. A' m. t. társaság úgy akará, hogy osztálybeli ezen javaslatunk mint olly dolog, melly az egész magyarságot illeti, mielőtt létesítésére elhatározó lépés történnék, köz ítélet alá bocsátassék. Találkozhatik, ki ezeknél alakjokra nézve díszesebb 's alkalmasabb betűket ajánland 's a' m. t. társaság azon fog ügyekezni, hogy az ajánlottak közül a' legcélszerűsabbakat hozhassa dívatba.

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

IV.

EGY MAGYAR HŐSNEK, — HIHETŐLEG BENE VITÉZNEK, — KI MÉG

A' TIZEDIK SZÁZAD' ELEJÉN, SOLT FEJEDELEMNEL, I. BERENGÁR CSÁSZÁRNAK DIADALMAS VÉDELMEBEN OLASZORSZÁGBAN JELEN VOLT, ÚJDONNAN FELFEDEZETT TETEMEIRŐL, 'S ÖLTÖZETÉNEK ÉKESSÉGEIRŐL.

Áldott, valóban ezerszer áldott tudományi szorgalom! csak általad emelkedhetünk felebb, kiválunk a' tudatlanság' homályos ködéből, és túl hatván az oktalanabb közönségen, bėjutunk zárt teremeidbe, a' hol kitűnnek az igaznak olly valóságai, mellyek különben, vagy örökre elrejtve maradnának, vagy 'dicsőségökkel együtt a' mulandóság' feneketlen örvényébe süllyedvén, el is enyésznének.

Tenedek köszönheti nemzetem egy dicsó, és csak nem halhatatlanná vált hősének immár közel ezer esztendő óta föld alatt rejtett tetemei', 's mívbeli emlékei' megismértetését, és eredeti bizonyítványokkal tettleges megerősítését hajdani krónikáink' azon előadásinak, mellyek őseink által Olaszország' diadalmas hódításáról, és köntöseik' mívbeli ékességeiről nyilván emlékeznek: holott ellenben, a' későbbi történetiróknak balvélekedései (szerénységből-e, vagy inkább irigységből? megkülönböztetni nem kívánom) ezeket tagadják, 's Európába költözött eleinket természeti vadságokban maradt, míveletlen, 's ember-

társaikat duló vad csoportoknak, sőt illetlenül még állati csordáknak is vétkesen állítják.

Már pediglen csak a' jelenleg felfedezett mivbeli ékességek is sokkal díszesebb öltözeteiket bizonyítják őseinknek, mint a' millyeket Julius Caesar' előadása szerint, akár a' mezítelen, és festett tagokkal harczoló *brittusok*, akár Tacitus' bizonyysága képen a' farkas, és medve bőrökbe burkolt, vagy épen kecske, szarvas, és vad bikának lenyüzött szarvas fejeikkel ellenségeiket ijjesztő *germanusok* viselének, kiknél Ludwig' bizonyysága szerint *) nem előbb, mint a' XI. században kezdének a' tisztesebb és vas öltözetek, mellyekkel dicsekednek, divatkozni.

Tenéked áldott szorgalom! hálálhatják a' jó hazafiak, hogy ezen dicsó, és mind eddig legrégebb nemzeti emléket *Szentkirályi Móricz ur'*, Pest vármegye' tudós főjegyzőjének, a' régiségekhez vonzó nemes érzése (nem a' közönséges 's felette káros szokás szerint) kiválógtan magához váltotta: hanem tudós belátásához képest a' felfedezett emlékeknek mind az áros és becses, mind pedig az érték nélküli részeit, akár szép és tetszőnek, akár pedig rút és semmire kellőnek ítéltettek, azért összeséggel megszerzette, hogy egyik darab másikának felvilágosítására, és sikeresebb megisméretére szolgálhasson.

Végre, néked köszönhetem én is: hogy titeket már ezer esztendő óta sorvadott, de szerencsésen haza került, és az anyai föld' méhében csendesen elnyugodott rokon csontokat megismérhettelek, és dicsó árnyéktokat (ámbátor személy szerint csak *líhetőleg* nevezhettem) felélesztvén a' buzgó hazafiak' öröme 's nemzetünk' dicsőségére az élőknek körébe vezethettem.

E' folyó (1834) esztendőnek Junius és Julius hónapiban uralkodó szárazsága, Pest vármegye' kebelében a' Jász földön helyezett *Bene* pusztának sivány homokát inkább és inkább folyóvá tévén okozá egyszermind, hogy a' szeleknek száraztó ereje mélyebben behatván, valamely lovával együtt összerogyott hős' csontvázát feltakará, melly a' pásztoroknak szemébe tűnván mennél ritkább vala előttök emberi, és

*) Einleitung zu dem deutschen Münzwesen, mittler. Zeiten. v. Joh. Peter Ludwig. Halle. 8.

állati csontokat egy halomban látni, annál inkább gerjeszté őket bővebb vizsgálatra; 's észre vévén, hogy az embernek feje, lova mellett, körülötte pedig több rendbeli csillogó ékességek hevernének, úgy itélék, hogy mind az emberi, mind saját terhétől több illy lenyomatott, és ne talántán aranyból készült czifrázatokra is akadhatnának. Csak ugyan reá is akadtak a' lovagnak, szinte mint lovának, többnyire minden csontjaira, és ennek egészséges fogai között vas zablájára is, azon formában melyben most is a' magyar csikós pásztoroktól használtatik, és gyakoroltatik.

A' lovagnak éppen megtartatott feje-koponyája, több század' lefolyta alatt, essők, és verő-fény' ereje által különös elefánt-csonti fejréséget nyert, noha az előfogai, (talán a' lerogyás' erős rendítése miatt) nagy részint kihullottak, de a' hátulabbiak egészen egészségesek, és olly állapotban vannak, melly hősünket 30. és 40. esztendő's korúnak nyilván vallja. Azonban agya-koponyája és homloka, a' kiszenvedett szörnyü csapásoknak 's éles vágásoknak mai napig fenntartott jegyeit, 's halálának okát, valamint is sok veszedelmes csatákban vitéz forgását bizonyítják. A' koponyának domborúságában a' feje' lágyán — alkalmasint kard' éle által — másfél hüvelknyi hosszabra nyúlt gömbölyüségü szelet lehasítatott, mellynek mélyebben maradt, de tökéletes benövése, és forrása ezen csapást legrégiebbnek, és azt mutatja, hogy a' hős nem réz, sem vas sisakot; hanem a' napkeleti népeknél divatban volt, csalrát, vagy kucsmát viselt volt, ¹⁾ a' mellyen mind a' buzgányütések, mind a' kard' éle veszedelmesebben keresztül hatott; a' koponya' balrészén a' halánték felett két egymás mellet lévő kard' élével esett vágások vannak, de ezek is összenöttek; hanem a' jobb részén lévő nagy vágás, mellynek közepe még most is nyitva maradt, és így az agyvelőnek veszedelme miatt halált kellett maga után következtetnie, legszembetünőbb; mert ezen csapás után is hosszasabb ideig életben tartatván hősünk, miatta a' szemöldöki csont, meggombásodván, kidudorodott, és valamely erős ír vagy balzsammal kenettetvén, ennek környéke zöldre

¹⁾ Fenntartatott eredeti rajzolat 880. esztendőben Ázsiából beköltözött magyaroknak, u. m. az augsburgi toronyban lévő azon évköri kőfaragás, és a' sz. Udalrich püspöknek emlék-keresztjei, mind bőr süvegbe képzelik azokat a' bécsi XIV. századbéli képes krónikával együtt.

t. i. azon elefántcsonti fejérség virító zöld színre változott. E' szörnyü, most is nyitva álló hasításnak, miként a' csont' alkotványára, annyival inkább az éltető agyvelőre nagy behatása lehetett; hihetőleg is dicső hősünk e' miatt szélütéssel végzette vitézlő életének pályafutását, kinek így egyszerre lerogyni, és mivel ruha ékességeitől meg nem fosztatott, kevés idő alatt támadott zivatar által, a' mit itt a' tavaszi és nyári száraz szelek gyakran okoznak, homokkal elborítatni, 's elrejtetni kellett, ha különben holta után kedves lovával és minden fegyvereivel, köntösének ékességeivel Béla' névtelen író deákja, vagy Thúrúrczy' gyakor kifejezése szerint: *ritu pagano* felhánytatott homok-halom alá, vitézi módon nem takarítatott el.

Magyar eldődünknék illy épen fenntartatott koponyája (szinte még Kr. Ur. születése után 915 és 923. esztendő' korából) nem csak szörnyü régisége végett, de tudományi érdemében is felette nevezetes; mert eredeti példája a' IX. században napkeletről beköltözött nemzetünk' testi alkotványának — nevezetesen a' fő, vagy is agy-koponyák' (cranium) formájának, melly a' természet vizsgálók' jeles Nestorát tudós Blumenbach Fridrik Jánost újabbi vizsgálatokra vezérelheti, és bizonyítványul szolgálhat azon értekezéseinek bővebb kiterjesztésére, mellyeket a' különb nemzetü emberek' fejének különböző alkotásáról, a' göttingai akademia' commentationinak IV. X. XI. XII. XIV. és XVI. köteteiben beiktatott, és réz rajzolatokkal felvilágosítva előadott. ¹⁾ Mi ennek homlok, és oldalagi tekintetét eredeti voltaképen lerajzoltan az I. réz táblán olvasóinknak bemutatjuk. *)

¹⁾ Commentationes Soc.R.Scientiarum Göttingensis. A.MDCCLXXXIX et MDCCXC. volum. X. Göttingae Typ. Chr. Dietrich. 1791. 4. vol. XI. ibid. 1793. Recentiores ab a. 1816—1818. ibid. 1820. 4.

*) *Jegyzés a' m. tudós társaság részéről.*

Gebhardt és Bugát, természettudományi osztálybeli rendes tagok véleménye szerint ezen koponya a' kaukazusi különbféleséghez tartozik; boncz vagy physiologiai tekintetben azonban semmi megjegyzésre méltót nem mutat. Rajza ennél fogva a' társaság részéről egyedül azért vétetett fel, mivel az értekezés szerzője, leírásának támogatása végett rézbemetszetését kikötötte 's kívánta hogy a' találtak teljessége miatt, az is a' más két réztábla mellett álljon.

Vasból találtattak a' csontok között 1 -ör. a' már említett zablán kívül, még

2-or. Két kengyelvas is, mellyek szinte azon formára, mint most a' magyar nyergekről lefüggni látjuk, vannak készítve.

3-or. Több számú *nyil-hegyek*, de ezek nem római, és napnyugoti nemzetek' módjára köpüvel, mellyekbe vesszeik helyheztenni szoktak, valának készítve, hanem inkább ezen vasból szélesen készült lapos nyil-hegyek felsőbb részöken lévő szegformára vékonyított száraikkal azon kilökendő vesszőkbe szúrattattak; a' II. táblának 7. rajzolata szerint, nem is *higyó nyelv* formára mint a' görög, római, és napkeleti nemzeteké, hanem csak hegyesült lapos levél formára vannak készítve: úgy, hogy a' szárok is, mellyek a' fa vesszőbe eresztettek, megemésztetésök előtt alkalmasint három hüvelknyi hosszúak lehettek; mivel pedig nem egyenként, hanem több számmal egy helyen találtattak, és egyformák, kétség kívül, egy már elrothadt bőr puzdrában a' lovagtól hordoztatván, itt kidültek, és leömlöttek.

4-cr. Hősünknek *egyenes kardja* mind addig, míg a' rozsdától meg nem emésztetett, alkalmasint öt arasznál hosszabb lehetett, most bár ha négy arasznyi, szélessége pedig már csak, egy hüvelyknyi volt: rajta írást, vagy jegyeket romlottsága miatt észre venni nem lehetett; hüvelyéről, markolatjáról semmi jelenség, holott a' megaranyozott, 's ezüsttel ékesített lószerszámhoz, és köntöshez, bizonyosan nem különb, mint hasonló kard használtatott; valamint ilyen béaranyozott ezüst, vagy néha tiszta arany markolatu kardokat is, már nem egyszer találának a' magyarországi homokokban. Ennek csak vasát láthatta Szentkirályi úr, mert a' találóknak megátalkodott szándékjok vala, belőle aczélt készítenni, 's el is törék és eloszták azt magok között azonnal három részre. A' kardnak egyenes volta bizonyítja, hogy a' mi görbe kardjaink velünk nem egykorú eredetiek, és mi azokat hibásan tartjuk, 's nevezzük tulajdon nemzeti *magyar kardoknak*. Én valék a' legelső, ki több rendbeli tudós értekezéseimben már erre figyelmetessé tettem olvasóimat. Mostani görbe kardjainkat törökökkel volt hadakozásaink után kezdtük gyakorolni, mert ennek előtte vitéz magyar hőseinknek széles pallosaik, hosszú, 's háromszegű hegyes tőreik, mind egyenesek

valának, annyira, hogy mikép szent István első királyunk' és második András' a' német-rend' levél- és kincstárában fenntartott kardjaik ezt tetteleg bizonyítják, úgy őseleink' hajdani képrajzolatán, vagy kőszobrain görbe kardot sehol sem szemlélhetünk, sőt Bethlen Ferencz' 1625. Barcsai Ákos fejedelem' 1650. és Dulo Gábor korponai kapitány' 1670. esztendei, gyűjteményemben látható, kardjaik is még mind egyenesek.

Az ezüsből készített szerek némellyek tisztán ezüstök, némellyek kivált az ékesebb alkotásúak arannyal megfuttatva valának. — Így tehát már Ázsiából hozák ki magokkal szülőink azon kedvencz szokásokat, hogy ezüsből készült villogó szereiket mellesleg meg is aranyoztatván, himesen fényesítették. Úgy divatkozott ez szinte Hunyadi Mátyás' és második Lajos' idejéig, midőn t. i. nemzetünk legnagyobb pazarfényre kapott fel, és a' melly időből annyi remek edényeink, fegyvereink, különbözőféle szereink, és drága ékességeink mai napiglan még nagy számmal szerencsésen tartattak fel. Előszámláljuk, és eredeti voltokban is szemök eleibe állítjuk hallgatóinknak az itten találtakat.

Ezek valóban nem egyebek, mint az itt homokban elrejtett hő-sünknek *lószerszám*, és *köntös-ékességei*: mert körül belől sem valamely várnak sem ütközetnek helye, és jelensége nincsen, vagy hogy ezeket mint menteni kívánt kincseit, távulról valaki ide hozván elta- karította volna. Ezért hihetőleg, sőt természetesen következtethetjük, hogy dicső hő-sünknek, mikép említettem, *ritu pagano* lovával fegyve- rivél 's öltözeti ékességeivel együtt lött temetése miatt, ezek itt együtt találtattak, és annyi század óta a' felöltött köntöse megemésztetvén, egészen is elenyészvén, egyedül csak a' vas, réz, és ezüst érczi sze- rek állhatták ki a' szörnyü idő-szakasznak, t. i. tíz századnak emész- tő agyarait.

Azon három különös formájú, és 30 darabnál több ezüst boglárók, vagy pikkelyek, II. réz-tábla' 3. 4. 5. száma szerint belülről mind három és három szegekkel birnak, ezek vagy valamely műszövetre (posztóra, vagy materiára) vagy valamely nemesebb szőrü állatnak bőrére, mint a' lovag' saját öltözetére, vagy pedig a' lószerszám' szíjaira, valának tűz- ve, azoknak különös ékesítésök végett. Gyaníthatom, sőt méltán erősít-

hetem ezekből is, hogy az ezüsttel ékesített öltözetű lovag, magyar volt, mert arannyal, és ezüsttel ékesített viselet a' tizedik században Európa' napnyugoti nemzeteitől tudunkra nem gyakoroltatott, hanem csak a' magyarok' bejövele után, midőn a' napkeleti császárság által a' követsegeknek ajándékuil osztogattatni kezdett köntösöket felkapták, divatkozott: már pedig a' mi hősünket nem későbbre, hanem valósággal a' X századba tagadhatatlan, sőt bizonyos okokra támaszkodván (mint későbbben előadom) helyhez tethetjük.

Ezen ékeségek ezüstből ugyan, de nem tisztából, vagy is finomból, hanem úgy nevezett kilencz, vagy tiz próbásból, napkeleti szokás szerint készitettek, mellynek egyik alkotó része, réz lévén, következett: hogy rozsdájával, az úgy nevezett *grünspannal* idővel már egészen beborítatva lévén, ezek ezüstnek nehezen, és csak erősebb dörgölés után ismértettek.

A' megaranyozott, és belső értékekre nézve, legtöbbet érő emlékek, a' *köntösi ékeségek*. Ezeknek belsejére, nem úgy, mint a' lapos boglárookra szegek, hanem négy fülek ragasztattak, mellyekkel alkalmasint valamely szíjra, vagy széleseb pólyára valának rakva és függesztve. Véleményem szerint, vagy mellszíjnak, mellyről kard, vagy tarsoly lógott, vagy nyakbavetőnek, mellyen a' kaczagány függött, ékesítésére, vagy épen szíjból készült szorító övnek, gazdag és szembetűnő ragyogtatására szolgáltak. Ezeknek sima fényessége néha napján tükör gyanánt villogott, most csak a' mélységben maradott aranyozásnak épsége tündöklék. Első tekintetben ezen ékeségeket formájokra nézve csak töröknek, utóbb pedig megemlékeztvén némely fölfedezésekről, 's nálam is fenntartott régi ezüst darabokról, a' XIV. vagy XV. századbeli magyar ékeségeknek véltem: most azonban (mivel a' jelen emlékeket hősünknek személyével együtt a' X. századba tagadhatlanul helyeztettem) már tökéletesen meggyőződöm, hogy ilyen boglároknak, és egyéb más ezüst régi ékeségeknek, ekképen gyárt formái, valósággal hajdani scythá, vagy inkább napkeleti magyaroknak tulajdoni legyennek: annyival inkább, mivel valamint a' lónak zablója, kengyelvasa, és a' nyilak' formája egészen különbözik a' napnyugotiaktól, úgy az öltözeteknek boglárokkal való ékesítése is koránt sem a' napnyugotiaknak,

hanem a' napkeleti nemzeteknek, saját tulajdonuk, de még a' természeti leveleket képző ezüst ékességek is (II. tábl. 6.) csupán a' magyarok' kedvencz szokások, és egyedül nékiek tulajdon divat szerint arannyal fényesen kihimezve készíttetek.

Mindezekon felül emlékeinknek napkeleti eredetét leginkább bizonyítja a' II. táblán 1. sz. *a.* és *b.* alatt előadott hajdani míven látható rajzolat, melly finomabb, vastagon megaranyozott ezüstre ékesen gyáratott, és vagy nyakbavetőnek, vagy kardkötőnek, és szíjnak díszére szolgálván, annak véglapját ékesíté. A' ki hajdan az indus, és persa népeknek tulajdonított faragásokat — így a' jász kürtnek is titkos, mind eddig a' magyar tudósoktól fel nem világosított képzeteit — látta, meg kell vallania, hogy ennek rajzolatja t. i. a' szárnyas és négy lábú körmös gryph, mellynek lábai, és farka, bizonyos előttem esméretlen levelekkel bővítve adatnak elő, sem egyiptusi, sem görög, sem etrusk, sem római, sem egyéb napnyugoti nemzetek' tulajdon formájával nem egyezhető, hanem valósággal ázsiai, és pedig *éjszak-ázsiai* rajzolat legyen, mellynek azon különössége csudálásra méltó, hogy a' képzet' ezüstjében lévő fekete vonásokat *fekete arannyal*, vagy is platinával, készülteknek vélem; mert akár ólom, akár zink érczből öntettek volna be, nem lehettek arra képesek, hogy annyi század' múltával a' föld alatt ne oxidáltattak volna, a' mi csak a' legnemesebb érczek' tulajdona.

A' persiai míveknek ősi eleinknél használása pedig Procopius IV. században élt történetíró' bizonyítása szerint: „Hunni Persis finitimi jam longe ante nostram aetatem vitam politicam agunt“ éppen természetes, hogy a' miveltebb szomszédaik' szokásokat és remek míveiket használásúl elfogadják. Persákhoz pedig mikép a' tudományok, úgy a' mesterségek a' napkeleti indusoktól költöztek által.

Már ezek a' jelenségek józan itélettel teljesen meggyőzhetnek minket, hogy ilyen eredeti emlékekkel felruházott lovag, sem valamelly nyugoti nemzetből nem lehetett, sem tatár, török, vagy egyéb külső nemzetségi utazó sem volt, hanem a' hajdani magyaroknál divatozott fegyverrel, lószerszámmal, és köntösi ékességekkel fel ruházott *valóságos magyar hős*, még pedig azok közül való volt, kik I. Berengár császár' idejében, Olaszország' diadalmas hódításából, szerencsésen visszatértek.

A' mi eleink köntöseiknek fő díszét abban helyeztették, ha ezüstnek, 's aranynak tündöklésével ékesíthették, sőt nem csak magokat, hanem még inkább paripáikat (az olasz és német krónikák szerint) drágaságokkal fényesítették. Hogy ilyenképen a' mi hősünk akkoron fényes, és most ezer esztendő múlva is nagy részint épen fenntartott pénzekkel imígy cselekedvén azokkal öltözetét ékesítette, nyilvánosság; *mert azon pénzek, mellyek fekvő helyében találtattak, egyről egyig mind két, és két lyukkal egymás irányában általfúrva találtattak*; bizonyosan azért, hogy így köntösére felvarratván, ékesítsék öltözetét; mert különben, ha ezen pénzeket zsebében, erszényében, vagy tarsolyába is rakván magánál hordozta, legalább egy darab bizonyára furatlanul taláztatott volna.

Ezen pénzek adnak legfőbb érdemet fölfedezett különös emlékeinknek; csak ezek vezethettek bé engemet is annak tökéletes ismeretébe, mellyet különben senki, de én sem világosíthatván fel, illy dicső bizonyítványa *nemzetünk' olaszországi diadalmának* örökös titokba merült volna. Ó belőlök sugárlik a' dicsőség' fénye valamint nagy hősünk' tetemeire, úgy általa egyszermind magyar nemzetünkre is; mert ezekkel bizonyíthatjuk, hogy az idősebb Berengár — miről némelyek kétkeltek — római császár névvel mind élt, mind pedig pénzt is veretett. Pénzeket mondom valósággal veretett, és olly pénzeket, mellyeket tudtomra mind eddig a' tudós világ előtt bár valaki említett is, de senki világosságra nem hozott: mi pedig magyarok azokat nálunk feltalálván, magoknak az olaszoknak, kik sajátjokat mind eddig nem ismerék, négy különböző eredeti példányban mutathatjuk be.

Hősünknek tetemi alatt közel 30. vagy 40. darabban taláztatott ezüst pénzecskék, mellyeket különbségek szerint lerajzoltan a' III. táblán rézbe metszve, 1. 2. 3. és 4. szám alatt előmutatok, vagy *Berengarius Rex*, vagy *Berengarius Imperator* felirással jegyeztetnek; ugyan azért én azokat, mivel mindnyájoknak formájok, és felirások' betűi egy korra mutatnak; mivel I. Berengar előbb Rex, utóbb Imperator czímet viselt; mivel ennyi pénzek között, más valakié nem taláztatott — és mivel őseink J. Berengár császár' védelmére Olaszországba hívatatván (több azon évkori történetírók' előadásai szerint) valóban ott diadal-

maskodtak is méltóképen állítom, sőt tagadhatlanul bizonyítom mind azt, hogy itt talált négy rendbeli pénzecskék, első Berengár császár pénzei legyenek, mind pedig hogy a' most fölfedezett tetemek, és ékeségek' magyar hőséne Olaszországban volt létét, I. Berengár császár' idejére 's élte' korára, az az K. U. születése után 915. és 923. esztendő köze minden kételkedés nélkül helyheztetni kellessék; mivel épen csak ezen I. Berengárnak, és nem egyéb más fejedelemnek pénzeivel ékesítetett fel a' ruhája, és köntöse.

Jelentésem szerint valamint honni, úgy a' külföldi történetírók egyaránt említik magyar hőseinknek Arnulf, és Berengár császárok által segedelmi hivatásokat, de mivel állításom némelly honni, és több külföldi írótól még is különbözik, ezt azon évkori tanúságokkal, szinte mint honni hagyományokkal nyilvánosságosan erősítenem, és bébizonyítanom annál inkább szükséges, hogy a' *gúnyoló balvélekedésnek rágalmát* igazságtalannak lenni megmutassam, és dicső őseinket, nem úgy mint dúló 's rabló csoportokat, hanem nevezetesen úgy, mint Arnulf, és Berengár császároktól segédül hívott, meg is jutalmazott *segéd seregeket*, a' mostani mívelt világban is divatkozó nemzeti törvények' joga szerint Olaszországban megjelenteket kivívhassem, és erősítsem.

Rövidség' okáért csak I. Berengár' évkorára szorítom tanúvallomásimat. Muratoriának „Scriptores rerum Italicarum“ XIV. kötetében, Malucius János I-ső krónikájában olvasom Urunk' születése után lefolyt 915 esztendőben:

„Post annum 915 Albericus (t. i. Berengarius' fia, atyjának éltében) de urbe Roma expulsus est, qui in castrum quoddam secedens, legatos ad Hungaros dirigit, mandans, ut ad Italiam cunctis refertam divitiis — — — — venirent. Hungari laeta nuncia gratanter suscipiunt, et de Pannonia in Italiam venientes, omnia usque Romam invadunt — — quae tollere potuerunt, in Hungariam transferunt — post haec pariter singulis annis aliquo tempore Lombardiam, et Romanorum fines depopulando calcabant.“

922. esztendőre Balusius krónikássa, és Chronicon Pisanum Muratoriúsnál ezt írják: „Intraverunt Hungari in Italiam mense Februario.“

922. esztendőre a' vulturnai krónikának Muratoriusnál ezek szavai: „Ungari in Apuliam venerunt.“ Ugyan ezen esztendőre a' Duchesne által kiadott krónika ezt adja elő: „Hungari *actione, et ductu* (az az akaratjából, és meghívásából) *praedicti Berengarii captis multis oppidis Italiam depopulantur.*“ Ismét ezen esztendőre Fródvárd' krónikája Duchesne' kiadása szerint ezt vallja:

„Hungari *ductu regis Berengarii, quem Longobardi pepulerant, Italiam depopulantur, Papiam quoque Urbem populosissimam atque opulentissimam succendunt, ubi opes pene innumerabiles, et ab urbis civibus argenti modios octo obtinent.*“

Solt fejedelmi vezérünknek olaszországi hadairól, és Paviának megvívásáról bőven emlékeznek, a' legrégebb Anonymus, Kéza, és Thúróczy deák nyelvű történetiróink; de magyar nyelven írott honni krónikáink őseinknek sz. István' idejéig világszerte viselt diadalmas harczaikat, nyert győzedelmeiket rendszerint, és meghatározottan elő nem adják, sem azoknak minden dicső tetteiket nem említik, a' történeteknek pedig nem csak idejét, de helyét, sőt némelykor magoknak a' személyeknek tetteit is egészen összezavarván, az egyikéit másiknak tulajdonítják: épen így adják elő eleinknek Berengár császárral volt közöseléseket, frigykötéseket, mert a' három különös Berengár nevű fejedelmek' történeteit — mindnyájan Bonfint vévén kútforrásoknak — belőle meríték helytelen tudósításaikat, és miként ez olasz, következőképen a' francia Nagy Károly' onokájának Berengariusnak gyűlölöje lévén, hivatlen olaszinak magyarok által lett megaláztatását fájlalta, és azért őket gyűlölséges indulatból Olaszország' önkényes rablóinak hirtelte, úgy ezt tőle a' tovább nem néző vagy vizsgáló vigyázatlan, honni történetiróink is hibásan elfogadták, és így elámitatván, őseinket az önkényes dulás és rablás' vétkével, igazságtalanul gyaláznai merészlették. Bonfin' nyomdokát követik egészen Heltai 1575 Kolozsvaratt kiadott a' magyarok iránt rágalmakkal rakott krónikájában, Pethő Gergely 1660 és Lisznyai Pál 1690 esztendőkbén kinyomtatott munkáikban, de az ezeknél idősebb Székely István Krakkóban 1559 esztendőben a' világsjeles dolgairól kinyomtatott krónikájában, Bonfinnál tisztább kútforrásból merítvén tudósítását, híven írja ezt „a' Magyarok megvívák, és bére-

rek Basileát — kiket Berengarius bebocsáta (sőt behivott) Olaszországba.“

Lisznjai Pál krónikájában így szól: „hatodik de egynehány-szori hadakozása Zoltán főkapitánynak, és a' magyaroknak volt Olaszország ellen.“ — — Sigler Mihály' deákúl irt Chronológiája is, Kr. Ur. sz. után 926. esztendőre ezt írja: „Salardus Hungarorum Dux Italiam ingressus Papiam igne cremavit.“ — — — Ezen Salárd tagadhatatlanul Solt fővezérünk' neve, melly mikép Zoltánra, és Zalánra, úgy Zalár névre is azoktól, kik nyelvünkben idegenek, elfordítatott.

Fessler, Magyarország' történeteiben „die Geschichten der Ungarn, und ihren Landsassen, Leipz. 1815., T. I. pag. 278, még legigazabban leírja eleinknek szövetséges társaikhoz, nevezetesen I. Berengár olasz császárhoz kinyilatkoztatott hűségöket; tagadhatatlan kútforrásokból nyomozván ki, hogy Solt fejedelmunktől Olaszországba beküldetett seregeknek Bugáth, és Toss, vagy Tass fővezéri voltak, illy hazafiúi lánggal buzgó előadással: „In Italien schwebte König Berengar (schon im 915. Jahr gekrönter Kayser) seinem welischen Volke verhasst in Gefahr, Rudolph dem König von Burgund weichen zu müssen: seine Feinde waren so eben auf einem Berge bei Brescia zu Berathschlagungen versammelt, als die Ungern unter Bugáth's und Tass Anführung bei Verona sich lagerten. Berengar von ihrer Ankunft unterrichtet, forderte sie auf, diese Verschwornen zu überfallen. Gern verfolgten sie das bestimmte Ziel: des Königs Wunsch ward erfüllet. Die überrumpelten Anführer hatten nicht mehr Zeit sich zur Vertheidigung zu richten; nur Markgraf Adalbert von Ivrea entrann durch Flucht als Waffenknecht verkleidet, dem Tode. Die übrigen wurden theils niedergehauen, theils gefangen genommen; unter diesen Graf Gilbert gezeiselt, gefesselt, und halb nackt dem Berengar überliefert. Da wollte dieser gnädig seyn wo er gerecht seyn sollte, und schenkte zu seinem eigenen Verderben, dem Grafen die Freiheit, denn eben dieser Gilbert führte hernach den König von Burgund wieder seinen Wohlthäter nach Italien, und Berengar wurde von Veroneser Verschwornen, unter Anführung Flambert's den er mit Wohlthaten überhäuft hatte, in der Nacht unter vielen Dolchstichen ermordet.

Dieser Mord, der Rache *forderte*, gab den Ungarn schicklichen Vorwand, unter Anführung ihres Herzogs Zoltan, Pavia des italischen Reiches Hauptstadt, zu belagern. Die Einwohner vertheidigten sie schlecht, und waren doch zu stolz, sie auf Bedingungen zu übergeben. Die Ungarn nahmen sie im Sturme, steckten sie in Brand, und ermordeten die Bürger, deren zu zweihundert ihr elendes Leben erkaufte mit acht Schäffel Silber, welches sie aus den rauchenden Trümmern ihrer eingäscherten Stadt hervorgegraben hatten. Allein damit war der Ungarn Anhänglichkeit an Berengar noch nicht befriediget; auch den Burgunder König, seinen Feind und Nachfolger, wollten sie verderben; darum zogen sie über die Alpen, um ihn aufzusuchen.“

Ha tehát Kr. Ur. sz. után 922. esztendőben *Actione et Ductu regis Berengarii* a' külföldi deák krónikák szerint mint szövetséges és segéd seregek behívattak a' magyarok Olaszországba, tagadhatlanul és tökéletesen meggyőződhetik minden józan értelem, hogy az a' magyar hősünk, kinek ruhája és köntöse magyar szokás szerint Berengár király', és császár' fényes ezüst pénzeivel ékesítetett, azon diadalmas magyar vitézek' sorában állott, kik még Kr. Ur. sz. után lefolyt 922. esztendőben Berengártól Olaszországba kihívattak: hadi szolgálatjokért és segédelmökért tőle meg is jutalmaztattak.

Ezen most felfedezett I. Berengár' négy rendbeli pénzeit, tudtomra a' legnevezetesebb numismatikai szerzők sem ismériek, és mivel Eckelnek *de doctrina nummorum veterum* classicus könyve, Mediobarbusnak romai császárok' pénzeiről irt nagy munkája, Gróf Viczay Mihály' hedervári muzeuma, mellyek csak Heraclius császárig, és nem tovább folytatták előadásokat, Berengár' pénzeit nem említik: annál bizonyosabbnak gondoltam feltalálásokat, Argelati Fülöp' *de monetis Italiae* in folio irt IV. köteteiben, nevezetesen Papia, most Pávia, deákul Ticinumnak nevezett város' pénzei között; azonban ezen legszorgalmasabb olasz pénz' gyűjtőjének, csak egyetlen egy példányt volt szerencséje látnia, mellyet azért tulajdon betűivel voltaképen lerajzolva (I. Tab. XI.) elő sem adhatott; a' minthogy egész Európában egy császári, vagy fejedelmi gyűjtemény is Berengarius' pénzivel nem dicsekedhetik, csak egye-

dül Mader József prágai tudós pénzgyűjtő maga volt az, ki egy példányával a világot megismérteté, 1803 esztendőben. *)

Megismérvén immár ti bennetek dicső emlékek a' honni és nemzeti rokonságot, meggyőződén, hogy ti jelen állított tetemek, és ékességek, egy Olaszországból, még pedig I. Berengár császár' diadalmos védelméből, terhes sebekkel, mint a' tetteges vitézség' annyi bélyegeivel jelesült hős magyarnak díszes maradványi legyetek, kívánnám, és ohajtanám méltán kedvelt árnyéktoknak személyét is név szerint üdvözlennem. De fájdalom! rólad sem hazánk' történeti jegyzői, sem oklevelei által tulajdonképen nem értesítetvén, nem tudósítatván, csak elmebeli következéseken épülhet irántad kifejezett végső tehetségem. Béla királynak névtelen jegyzője által tudjuk Álmos fejedelmünk' esküvésének második fogadását: „Quod quid boni (dux et sui milites) per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret.“ Ezen törvény' eleje, és kútforrása lévén abból eredő magyar földes uri jogoknak és birtokoknak, mikép Árpádnak, ugy az utána következett fejedelmek' és királyok' adományai is ebben gyökereznek. Bokrosan előszámlál illyeket ugyan azon honni történeteinknek legjelesebb szerzője munkájának 24. 27. 30. 32. 33. 41. 44. 46. 47. 52. 57. cikkelyeiben; nevezetesen pedig a' 32-ben így szóll: „Tunc dux Arpad in sylva Matra dedit terram magnam Edu- nek, et Edumer- nek, ubi postea *Pota* nepos eorum castrum construxit:“ ez most Gyöngyös Pata helysége; a' 47 cikkelyben: „Dux Arpad donavit munera, non minima duci Boyta, terram magnam versus Sárú (Sárviz) cum populo non numerato, quae usque modo nominatur Boyta“ ez mostani Fehér vármegyében fekvő Vajta helység; az 57 czikk. „Tempore Tocsun ducis, de terra Bullar (Bulgáriából) venerant quidam nobilissimi domini, cum magna multitudine Hismaelitarum quorum nomina fuerant Bila, et Bocsu, quibus dux condonavit terras, et insuper castrum quod dicitur Pest, — ezektől vették nevezeteket Bille, és Bocsu most is fennálló határai Pest vármegyének. Nyilvános bizonyságok ezek, hogy már

*) Mader (Jos. Christ.), Kritische Beiträge zur Münzkunde des Mittelalters, (für d. Abhandl. d. Königl. Böhmisch. Geselsch. der Wissensch.). Prag. Gedruckt bei Hause, 1803. 8. p. 67.

királyaink előtt, a' vezér fejedelmek' idejében is hazánk' határai, 's helységei első adománybeli birtokosaiktól vették nevezeteket, melly szokás későbbi királyaink alatt, mikép a' számtalan dicső nemzetségeknek, ugymint Károlyi, Hederváry, Radvánszki, Illyésházi, Homonnai, Báthori, Zichy 'stb birtokai valósítják, még inkább divatkozott. Bátoran tehát, és józan észszel következtethetem, hogy *Bene* pusztának nevezete is *hihetőleg*, és *nagyon hihetőleg* annak első adományi birtokosától kölcsönözvén nevezetét, hősünket *Benének* annál inkább nevezhetjük, mivel ezen határ és birtok, a' hajdani Solt székben, melly a' Dunától Tiszáig terjedvén, és mindenkor a' fejedelmek' és királyok' tulajdoni birtoka lévén, nem is másképen szállott a' Jászokra, hősünknek, mint a' ki Solt fejedelemmel Olaszország' diadalmas hódolásában valósággal jelen volt, vitéz érdemeiért ugyan csak ő tőle adományúl adatott.

Eltérek immár enyészett tündér árnyékdóttól dicsőült Bene vitéz! de hozzád szólok te győzedelmi borostyán koszorúkat aratott, minden magyar hazasítól áldott, diszes tetem, és ti mind eddig halhatatlanul fenntartott eldódi korunknak emlékei!! mellyek a' tizedik században világszerte nyert nemzetünk' diadalmainak tanúbizonyságait jelenkorig fenntartottatok; mellyek' a' honni krónikáinknál hitelesebb külföldi jegyzeteknek igaz valóságát enyészhetetlen példátok által tagadhatlanul bizonyítjátok; mellyek a' tudós világot első Berengár császárnak különb négy rendü, és esméretlen pénzeivel gazdagítjátok; mellyek az olaszok' mívelt országát itt nálunk ápoltatott, 's épen fenntartott sajátival megismértetitek! Ti mondom rokon, és eldódi korunknak — tudunkra mind eddig legrégiebb — eredeti maradványi! mellyek majd ezer esztendeig föld'gyomrában rejtve, 's egészen elfeledve csendes álomban szunyadtatok; legyetek olly szerencsések, hogy általam felvirrasztva szinte új életre derítetvén, dicsőült fejedelmek' boldogító kormánya alatt immár több századon túl virágzó nemzetünk' forró kebelébe fogadtattak, közöttünk nyugodhassatok akkoron is, midőn én bokros tudományi szorgalmimnak szinte mint a' valódi erénynek reám harmatozó díját, és érdemét, csak maga magában érzendem, és *Horatius'* bölcs jósolását *Plebeius moriar senex* majdan tökéletesen bétöltendem; akkoron is mondom vezéreljen, és mentsen titeket tisztelt hajdankori emlékek!! a'

magyaroknak irgalmas Istene, hogy késő onokáinknak úgy örvendetes, mint buzdító példájokra az örökké való végzések' bételjesedéséig fenntarthatassatok, hogy fénylő magyar dicsőségünk' untalan szomjára fennmaradhatassatok, sem különben mint nemzeti létünk' öszve roskadó romjával temettessetek, elenyészszetek: dicsőség' fényében még azon túl is ragyogjon felettetek *Bene* hősünknek tündér árnyéka, közöttünk pedig lebegjen hazafuságának mennyei tüzével lobogó geniusa, hogy mi magyarok, kiknek vitéz őseit a' rágalom duló és rabló vad csoportoknak igazságtalanul hirdete, legyünk ellenben igazak másokhoz, és minden nemzetekhez; tiszteljük azokban mind a' vitézi, mind a' polgári, tudnilik tudományi, és művészi érdemet, siessünk előre velek, sőt eleikbe juthatni — de magunk is olly testi, és lelki tehetségekkel bíró nemzet lévén, eleinkbe léptetni (tehetségünk szerint) ne hagyjunk már senkit is. Iparkodjunk: mert mind csekélyebb számmal lévén, mind kevesebb műveltséggel bírván több nemzeteknél, csak az erény és ipar, az ész és a' kéz mérsékelheti, távoztathatja nálunknál hatalmasabbaktól elnyomattásunkat, nehogy az örök munkálatban szüntelen foglalatoskodó természetnek szigorú törvénye, melly szerint a' hatalmasb visszanyomja, vagy magával elragadja a' gyengébbet, véletlenül reánk áradván — több e' világból eltűnt nemzetek' útján — minket is eltörüljön. Inkább azért dicséretes tetteket saját észszel, és önnön kézzel magunk is művelni, hogy sem tehetetlen gyengeségből csak a' mások' tetteit dicsérni, felderült idegen véleményeiket azonnal igazaknak és jóknak elfogadni, és imígyen tulajdon erényünk' elmellőzésével, csak a' külföldiek' nyomban követése, szolgakénti utána-zása, szerzett munkáinknak, kellő beszédeiknek viszhangzása által, azokat önkényesen előnkbe emelni, magasztalni: magunkat ellenben ez által, bizonyos kárunkra, és természetesen következő veszedelmünkre kisebbíteni, ne törekedjünk!!!

WADASSI JANKOWICH MIKLÓS.

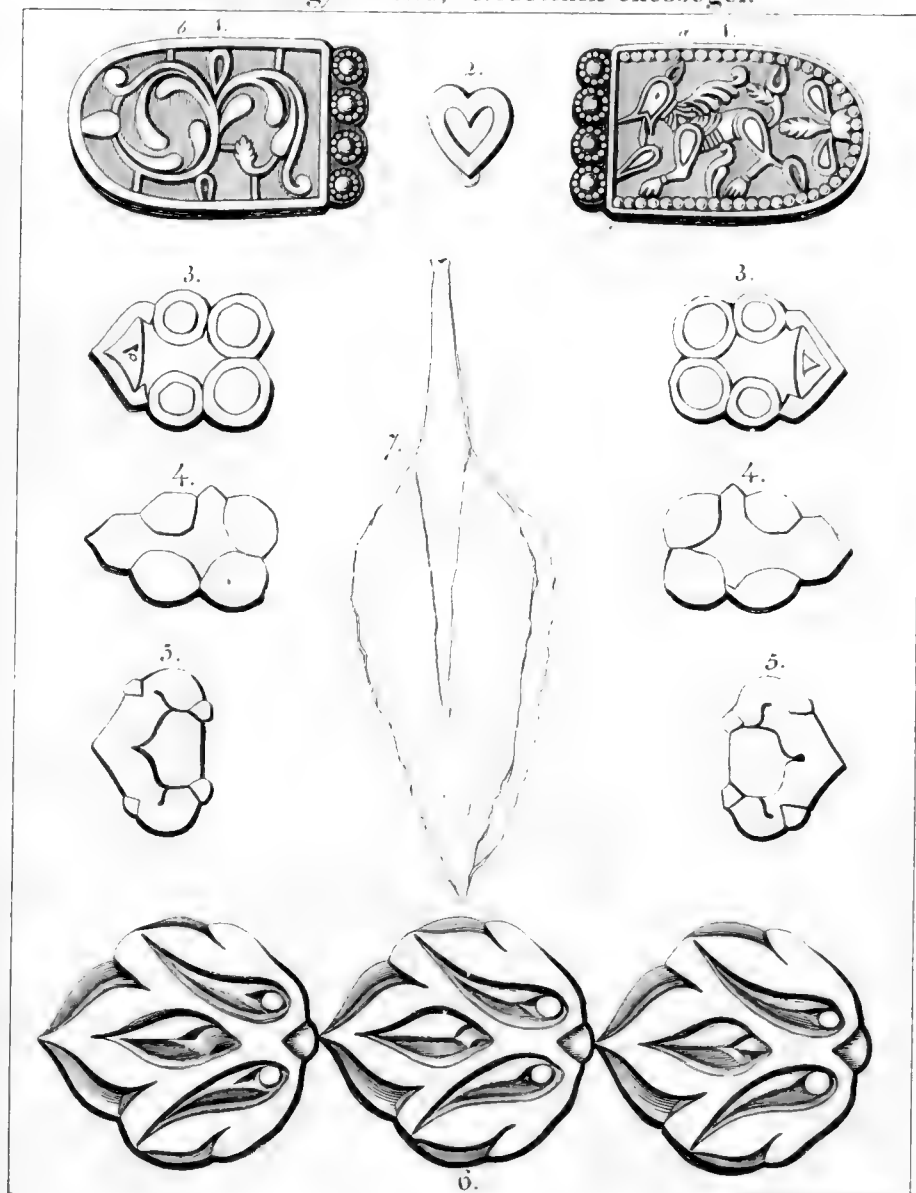

Xd. századb. 915. 925. esztend. élt
Bene magyar vitéz koponyájának három fertalvra kiesinyített
homlok és oldal rajza.

X. századb. 915 - 925. esztend. élt
Bene magyar vitéz, öltözetének ékességei.

II. tábla.

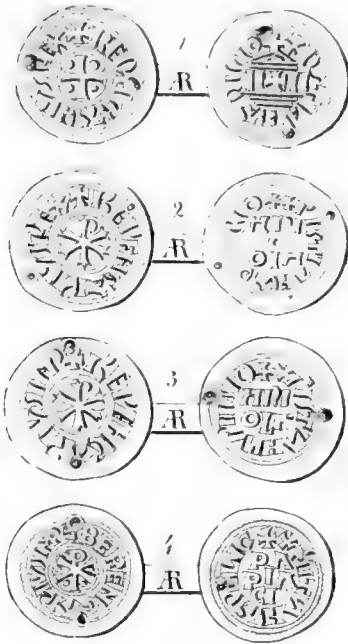

Schubert m. m. - Pest

LBERENGÁR CSÁSZÁR PÉNZEI.

916 - 923 Eszt.

Bene vitézről szóló értekezéshez.

V.

ÉLETTUDOMÁNYI TÖREDÉKEK A' KÜLSŐ ÉRZÉKEKRŐL.

A' minden irány szerint határtalan térben, és az ezt egyedül a' hosszóság' irányában átlengő szinte végtelen időben előállott, tán hasonlólag mind az időre mind a' térre korlátlan nagy természet, hogy célt nem találva ne létezne, sőt inkább hogy lények támadván benne, ezek a' nagy természetet magok hasznokra fordítani, végtelenségét csodálni, szépségében gyönyörködni, rendszerességét bámulni tudnák, élő 's figyelni tudó valóságokat hozott elő. Igenis, melly pusztá és kietlen volna a' természet élő lények nélkül, vethetünk valamikép ahhoz földünkön telünknek nyárunkkal öszve hasonlításából; földünk t. i. maga magához ingatag ellentételben lévén, majd diszköntösébe öltözködik, majd kivetkezik abból, melly változatos mozgásából azon célra törekedése tetszik ki, hogy eszmélni tudó lényeket hozván elő, ezekben mint ugyanannyi sugárgyűjtő tükrökben, látassa, csodáltassa, és éldeltesse magát. *)

A' természetnek említett céljai az élő lények' országában akként vannak fölosztva, hogy a' míg az alacsonyabb fokon állók a' természet' alacsonyabb céljának, vagyis egyedül az éleletnek felelnek meg, a' magasabb fokra emelkedettek egyszersmind a' természet' magasabb céljának érésére, vagyis a' természet' bámulatos fölfogására is alkalmasak. A' természetnek tükörként való fölfogása az élő lények által majd homályosabb' majd világosabban történik, és csakugyan a' természetnek az e' rendbeli élő lények' előhozásában számtalan fokokon kelle áthaladnia, míg azon hüven mutató tükörlényt előhozhatná, melly őtet a' legvilágosabban birná maga magának visszaadni. A' természet' ezen teremtménye pedig az ember! — Az ember t. i. az, ki a' míg egy részről a' természetnek minden adományait a' legvégirányosabban tudja használni, más oldalról őtet mind álló (physiographia) mind változó (physica) mind

*) Földünkön a' természetnek ezen ellentételes változatoságát a' napnak befolyása okozza, melly az életműves testek' előhozásában milly munkás részt veszen, bővebben olvashatni Wilbrand' physiologiájában. (J. B. Wildbrand's allgemeine Physiologie, insbesondere vergleichende Physiologie der Pflanzen und der Thiere. Heidelberg u. Leipzig, 1833.

piczi (*historia naturalis*) mind tömérdek állapotjában (*astronomia*) a' legtisztább, legvilágosabb módon fölfogni minden élő lények közt legképesebb. Kitétszik ezekből, hogy ha a' természetnek más célja nincsen, mint az, hogy egy részről éldeltesse, más részről pedig csodál-tassa magát, és hogy ha az ember e' kettős cél' fölfogására legteremtettebb, úgy bizonyos értelemben igaz azon vallásos vélemény, hogy az isten mindent az ember' hasznaért és kedveért alkotott légyen.

A' természet, célja éréseül maga magából kiemelkedve, mielőtt, mint állító, azon magasabb 's úgy szólván végső célját érné, több alacsony, 's egymásba füzekedő fokokon haladott által, alacsonyabb fokain csak olly lényeket hozván elő, mellyek' eredésére egyszerűbb körülmények kívántatván, 's alkotásukban is egyszerűebbek lévén, anyagi egyszerűségök' következésében erőbeli hatásuk is egyszerűbb; melly élő lények' előhozásában csak jártatta úgy szólván a' természet teremtő erejét, hogy aztán ritkább és öszvetettebb körülmények közt nemesebb, 's öszvetettebb lényeket hozhasson elő, mellyek magasra tüzött céljának ugyanannyi tetőpontjai lévén, csodálatos módon öszvebonyolodott anyagi szerkezetükből a' legcsudálatosabb erők fejlekednek ki.

Azon első rendbeli, anyagi alkatásukban egyszerűbb testek, mivel egyszerű körülmények közt eredtök' következésében, minden öregbedésökre 's tápláltatásukra szükséges anyagokat magok körül találnák, nem vala szükség, hogy a' természet őket helyváltoztató tehetséggel készítse föl; holott ellenben a' magasabb sorbeli testek ritkább 's öszvetettebb körülmények közt már eredetileg is öszvetettebből származván, a' növekedésükre 's tápláltatásukra szükséges anyagokat nem találhatják magok körül, ezeket keresniök 's válogatniök kell, azért is a' természetnek őket helyváltoztató tehetséggel kelle ellátnia.

Midőn tehát az első rendbeli testek tápláltatásukra a' természet' közönséges, 's mindenütt jelen egyszerű tárházabeli anyagaival megelégednek; az utolsó rendűeknek a' közönséges tárházbeli szereken kívül még más különös 's öszvetett szerkezetű anyagokra is van a' közönségeseken kívül szükségük, mellyeket mint nem mindenütt kaphatókat *keresniök* és *válogatniök* kell. A' keresés helyváltoztatást tévén föl, a' természet őket e' célra *izgékonyssággal* (irritabilitas) ruházta föl, holott

az anyagválogatás az *érzékenységet* (sensibilitas) tevé szükségessé. Az anyagkeresésnek megfelelő izgékonyság' és az anyagválasztás' irányában álló érzékenység' eszközlésére a' természet nemesebb lényeinek egészen tulajdon, és a' más részekről bizonyos fokig megválasztott részeket adott, mellyeknek általános csoportát a' boncz- és élettudósok, valamint sok más részekéit is, *rendszereknek* (systemata) nevezik. Az izomrendszer az izgékonyság', a' test' fölületén szétszórt egyes érzékéletművek' rendszere pedig az érzékenység' eszközlésére szolgál.

Hogy pedig az egymis nemesebb testek valamint anyagilag különös, a' többiekől tökéletesen megválasztott egymis lényeket tegyenek, úgy céluk'érésére is erőbelileg egy valósággá olvadjanak, szükség volt, hogy a' természet a' keresésnek életműveit a' válogatásával öszvekösse; minnek eszközlésére a' két célnak megfelelő, egyes részeket öszvetartó idegrendszert alkotta; melly rendszernek egyes részei az izgékonyság' és érzékenység' életműveiből kiemelkedve egyetlen egy góczban (focus) t. i. az agyban egyesülnek. Az idegrendszernek tehát, valamint az agynak is egyik fele az izgékonyság', a' másik pedig az érzékenység' életműveihöz tartozik.

A' természet második vagyis magasabb céljára törekedve, midőn emelkedettebb lényeit alkotná, el nem leheté azon alacsonyabb rendű, lények' részei nélkül, mellyek első céljának, vagyis a' tengődésnek, táplálkozásnak (vegetatio) felelnek meg, ugy annyira, hogy a' magasabb rendű élő lényekben a' két rendbeli részeknek csodálatos találkozását, öszvefonódását tapasztaljuk. A' magasabb célnak megfelelő részek ezen alacsonyabb tengődési rendűekben gyökereznek, ezekből fejlődnek ki, az egész egymis életen által ezeken élősködnek, még pedig úgy, hogy, később, azon részeket, mellyeken gyümölcsként termettek, igájokba hajtván, ön hasznukra a' magok kénye szerint kormányozzák. Vallyon az alacsonyabb részek, mellyeknek szinte megvayon a' magok öszveköttő, 's éltető, kormányozó idegrendszere (a' tápláló élet' idegrendszere, vagyis a' ducez-rendszer) a' magasabb rendűekkel szakadatlan (geometricus) öszveköttetésben vannak -e, avagy inkább amazok ezeknek, mint rajtok élősködőknek csak lakhelyet, és táplátárt nyujtván, egymástól *huzomosan* (arithmetice) meg vannak választva ? bizonytalan; mi ha emigy

volna, az élettudományi működéseknek tápláló, alacsonyabb; és állati, magasabbakra való szokott fölosztása olly örök fenéken alapulna, melyet semmiféle közbejövő élettudományi fölfedezés meg nem rendíthetne.

Ha a' magasabb rendű élő lények' testi mivoltainak gazdasági elrendelésére vetjük figyelmünket, úgy találjuk, hogy abban egy igen józan, magok az emberek' báttanos (politicus) rendelkezéseikben is utánzandó egyeduralkodásnak példáját találjuk; mert valamint egy részről a' fölebb említett keresés és válogatásnak életművei és az ezeket egygyé olvasztó idegrendszer az alacsonyabb rendű részek által tápláltatik, úgy ezek amazokból szíznak életet, amazok ezek fölött erőbelileg öröködnének, ezek pedig inkább anyagilag védik azokat.

Az idegek eredetileg két oldalról a' fölületes végeikre aggatott részekből a' reájok működő behatásokat az agy felé vivén, 's ebben azok két oldalról erőbelileg öszvekokoczanván, lehetetlen, hogy abban valamelly igen nevezetes tünemény, az önlét' eszméletének mint a' lélek' első mozzanatának nagy tüneménye létre ne kapjon, melly egyszer az élő lények' agyában föllobbanván, mint a' legszorosabb értelemben vett énségnek szakadatlan elve hullámzó árapként (az *ébredlét* és *álmom* értetik) létük' utolsó percezeig követi őket.

Az idegek' központi végein, az agyban kifejlődő lélek eleinte az érzékek' oldaláról szegény, az izmok' részéről pedig gyáva és ügyetlen; az érzékek' idegei, mint a' külvilág' az agyban leirandó képeinek ugyanannyi csatornái, idővel a' lélek' ösmereteinek tárházát gazdagítják; az izmok lassanként erősödvén, ügyesedvén, a' lélek' akaratainak mind inkább engedelmeskednek. A' lélek szegény és ügyetlen korában a' külvilágot öntestétől, ön testét maga magától megkülönböztetni képtelen lévén, előtte minden öszvezevarva áll; csak később képül neki ön valóságát a' külső világtól, magát a' hozzá tapadó testtől megválasztani; melly egymástól élesen különböző érzelmek' következtében az élettudósok az érzéseknek három fajtát különböztetik meg; t. i. lelkünk vagy a' külvilággal lép *külérzékei'* segedelmével viszonyba; vagy pedig az úgy nevezett *közérzés* által a' hozzá tapadó testnek tulajdonaiból, változásaiból részesül; avagy végre maga magát választván tárgyul mint *belső érzés* lép föl. A' két rendbeli érzéshöz mint ugyanannyi magától megvált tárgyaihoz képest a' lé-

lek mint személy (subjectum) áll elő; az utolsóban pedig ön magát vévén tárgyul, személy és tárgy is egyszersmind. Jelen értekezésünk' tárgyául az első érzést vévén, a' két utolsóról más alkalommal fogunk értekezni.

Külső érzekeink által a' testünkön kívül levő anyagok' különféle tulajdonságait veszi lelkünk észre; azon érzekek tehát nem egyebek, mint a' léleknek ugyanannyi csatornái, mellyeken által az előttünk álló világ több oldalánál fogva visszaadja 's letükrözi magát lelkünk előtt. Az előttünk álló világnak tulajdonai közönségesen háromfélék, t. i. *erőművesek, vegytanosak, és erőbeliek*; honnét az érzekek is, mellyek az említett testi tulajdonokat fölveszik, szintazonkép háromfélék: a' tapintás a' testek' erőműves tulajdonainak fölfogására szolgál; a' szaglás és ízlés által lelkünk a' testek' vegytanos minémüségeit veszi észre; a' hallás és látás által pedig inkább erőbelileg köttetünk a' külső világgal öszve. Minthogy azonban tisztán erőbeli tulajdonságok a' testi világban nincsenek, azért is a' nekiök megfelelő érzéseket is megszüntetvén a' látás és hallás is erőműves és vegytanos tulajdonok' kipuhatólására szolgál inkább.

Az érzekek *munkások* és *szenvedőkre* (sensus activi et passivi) válnak; tulajdonkép ugyan egészen szenvedőleg egy érzéket sem ér ösztöne, de mégis azon érzekeknél, mellyeket munkásoknak nevezünk az életerő' munkás részvéte jobban kitetszik, így a' tapintás' ízlés' és látás' érzekei ösztöneik' fölvételében önkénytes munkásságot árulnak el, a' szabad akaratnak nálok sokkal nagyobb hatása van, mert az említett ösztönöket fölvenni, vagy föl nem venni, azok' mennyiségét, hatásuk' idejét meghatározni szabad akaratunktól függ; holott a' szenvedő érzéknél, a' milylen a' szaglás és hallás, a' megfelelő ösztön erőszakosan tolakodik életműveinkbe, azokba minden bizonynyal be is hat, ha csak vagy kezeinkkel nem oltalmazzuk c' rendbeli érzékéletműveinket, avagy az egész ösztön elől arrább nem állunk. Innét az első rendbeli érzékéletművek magok magokban is mozgékonyak, a' testből kiállva mintegy önállásra törekednek, az utolsók pedig mozgékonytalanok, a' testbe huzódva, a' többi részekbe észrevétlenül vesznek el. *)

*) L. Handbuch d. Physiologie v. *F. Magendie*, nach der dritten Ausgabe v. Dr. F. Heinsinger. Eisenach, 1834. 1. B. 1. Hälfte. 155. l.

A' külső érzékek majd egyes életművekbe vonulnak, majd inkább főülegesen terjednek szét; a' látás' hallás' és ízlés' életművei testekké (életművekké) domborultak; a' szaglás' életműve főületes de korlátolt terjedéket foglal el; hanem a' tapintás legterjedelmesebb, mert a' kívül hogy az egész test' külső és belső határain előmlik, még az egyéb életműveket is áthatja, sőt szunnyadozólag a' test' térímbelében (parenchyma) is megvan.

A' legtöbb érzékéletművekben *saját és segéd idegek* is vannak, úgy a' látás, hallás, szaglás, és ízlés tulajdon és segéd idegekkel bir, a' tapintás e' tekintetben is hátra marad, mert ezen érzést általában talán minden ideg kalauzolja.

Némelly érzék' előhozására *segéd életművek* szolgálnak, úgy a' látás, hallás effélékkel gazdagon föl vannak ruházva, az ízlés kevesebbé, a' szaglás és tapintás pedig effélék nélkül is megvannak.

A' nemesebb érzékéletművek a' közönséges, mindenütt jelen *életműves jégrízen* (aqua cristallisationis organicae) kívül még más egészen tulajdon folyó részekkel is birnak; így a' szemben a' viznedv, a' jéglencse és üvegtest, a' fülben pedig a' hallvizecs taláztatik; a' többi alacsonyabb rendű érzékekben efféle folyó részek nincsenek.

A' külső érzékek a' külvilág' tulajdonainak föl vételére szolgálván, azok' életműveit a' természetnek a' *test' fölületére* kelle helyezni, honnét többnyire a' külső érzékek a' bőrrendszernek ugyanannyi módosításait teszik. A' bőrrendszer t. i. bőrhártyából, szemölesszövetből, reczés rétegből és fölbőrből állván, ugyan ezen részeket többnyire a' külső érzékek' életműveiben is találjuk, ámbár más és máskép módosítva; hogy a' dolog ekként legyen a' tapintás' ízlés' és szaglás' életműveiben, azt már az említett részek' nem nagy figyelemmel tett első megtekintése is mutatja; de így van ez a' szemben is, mert a' tülkhártya a' bőrhártyának, az idegreceze a' szemölesszövetnek, az érhártya az egyéb nedvekkal együtt a' reczés rétegnek, a' szaruhártya végre a' fölbőrnek módosulatát, kitökéletesedését mutatja. A' hallás' életművéről ezt bajosabb állítani, azonban a' fülnek rejtettebb részei is érülköznek a' belső bőrrendszerrel a' monyoru és kerek ablaknál.

Mint hogy minden valóságos érzés akarattal, az akarat *figyelemmel*, a' figyelem az érzék' életművének megfeszítésével jár, ez pedig csak izmok által történhetik, azért is minden érzék - életmű izmokkal bőven el van látva; így a' szemnek a' szemöld' és szemhéj' izmain kívül még négy egyenes, és két ferde izma vagyon; a' fülnek és hallesontocsoknak saját izmok adattak; az orrnak szárnyai izmaiknál fogva izgékonyssággal bírnak; az egész izlés' életműve, a' nyelv pedig nem más, mint egy izomból álló ízérzéssel ellátott, bőrrel behuzott életmű; a' tapintásnak leginkább a' kéz - és lábujak' bőrein kifejtett életművei is akkor teljesítik tisztüket, midőn a' velök öszveköttetésben álló izmok feszítik a' kipuhatólandó test' fölületéhez az ujak' bőrén levő idegszemölcsöket.

A' testek vagy tulajdonaikkal együtt fölvetetnek az érzékek által életműségünkbe, vagy pedig maga a' test künt maradván, az érzékek annak csak némelly tulajdonait veszik föl; az első nembeli érzékek *személybeli* (sensus subjectivi) a' másod rendbeli érzékek pedig *tárgybeli érzékeknek* (sensus objectivi) neveztetnek; a' szaglás és izlés személybeli; a' tapintás, hallás, és látás pedig tárgybeli érzék; mivel amazok által a' tárgyak minden tulajdonaikkal együtt fölvetetnek a' testbe, ezek pedig csak a' testek' egyes tulajdonait veszik föl, maga a' test az életműségeen kívül maradván.

Egy némelly érzék a' *merő*, más a' *cseppfolyó*, és ismét más a *légnemű* testek' kipuhatólására szolgál leginkább; így a' tapintásnak tárgyait a' merő, az izléséit főképp a' cseppfolyó, a' szagláséit leginkább a' légnemű testek teszik; de vannak olly érzékek is, mellyek inkább némelly erőbeli tulajdonok' fölvetelére szolgálnak, illyek a' hallás és látás.

Egy némelly érzék csak a' legközelebb, és így közvetlen, más érzék a' valamivel távolabb, ismét más a' legtávolabb testekkel köt öszve bennünket; a' tapintás és izlés az első; a' szaglás és inkább a' hallás a' második; a' látás pedig a' harmadik rendbeli érzéksorba tartozik; ekként érzékeink' hatás-köre is mind inkább tágulván kicsiny, közepszerű, és nagy. Az első rendbeli tárgyak közvetlen érzéközvéen érzékeletműveinkkel kalauzra nincsen szükségök; de a' második és harmadik rendbeliek közvetve munkálkodnak ezekre, és így kalauz nélkül

reánk többnyire nem hathatnak; melly a' legközönségesebb esetekben többnyire a' levegő; melly nélkül az érzés vagy csak tökéletlenül vagy épen meg nem történik. A' légüres szivatyuban meghúzott csengetyűnek még neszt sem halljuk; a' levegő magasabb tartományába emelkedtek előtt, hol a' levegő megritkulván elég sugárgyűjtő erővel nem bír, a' nap elsötétül, az ég éjjeli csillagos ábrázatot mutat.

Az érzékek állandó szorgalom által *nemesedhetnek*, élesedhetnek; a' lélek valamelly kipuhatólandó rendbeli tulajdonokat érzéke' egyikének különös tárgyává tévén, az úgy nevezett figyelem által, mintegy a' többit odahagyva ebbe ereszkedik le, 's ebben fog széket; mi ha gyakrabban történik, ezen egy érzék, többnyire a' többiek' rovására szokott nemesedni; így a' szemésznek, a' csillagvizsgálónak szemei nemesednek; a' hallgatódzónak füle a' hangtömeszt (stethoscopium) gyakran használván élesedik, 's képessé leszen ez által olly szende hangokat kivenni, mellyeket a' gyakorlatlan fül nem sejdít; a' hangkarvezető' füle azon különböztető erőt kapja meg, hogy ötven és több különmemű hangok közt, az ejtett hanghibát, a' kimaradott hangot, a' hang' meg nem tartott idejét azonnal észre veszi, a' vaknak milly éber tap- és hallérzéke, a' süketnek pedig szemei milly élesek? ki példát akar látni, csak a' vakok' és süketek' intézeteit keresse föl; így végre a' szakácsnak az eledelek, a' borkereskedőnek a' bor, a' vegytudósnak minden ízes dolog iránti izlés-érzéke igen nemes; hát még a' valódi torkoncz (gourmand) milly éles garatidegekkel bír? azt az ő egy kedves falatnak torkában elsurranásakor észrevehetendő arczelváltozása, festői ecset alá méltó földerülése 's megvilágosodása mutatja.

Az élettudósok az érzékeket *nemesebb és nemtelenebbekre* osztják, osztásuk' kulcsául az érzékek' különféle tulajdonait vévén; úgy minél öszvetettebb az érzék' életműve; minél közelebb esik az az agyhoz; és minél kizártabban bír tulajdon idegekkel; továbbad minél kevesebbé lévén az érzéknek megfelelő inger az időhez és térhez kötve, minél kevesebbé anyagi az; minél tisztábbak, világosabbak, és tartósabbak az érzék által fölvetett képek; minél több esmeretet szerezhetünk az érzék által, és minél több éldeletet nyújt az érzék lelkünknek: annál nemesebbnek tartatik az. Már ha az érzékek' ezen nagyobb vagy kisebb nemessége'

kulcsának egyes pontait vizsgáljuk, alig leszen egy érzék is, melly egy vagy más tekintetnél fogva az elsőséget meg nem érdemlené, úgy:

a) mi az érzék' életművének *összetettségét* illeti, a' hallás' életműve összetettebb valamivel a' látásénál, melly két érzék a' többit e' tekintetből jóval fölülhaladja, de úgy hogy az ízlés' érzéke összetettebb a' szaglásénál, a' tapintás e' részről utolsónak maradván.

b) Az agyhoz a' szem és fül legközelebb esvén a' látás és hallás e' tekintetből ismét az első helyen áll, mellyek után a' szaglás, ez után az ízlés, és végre a' tapintás' érzékei következnek; e' tekintetből tehát az előbbeni osztáshoz képest a' szaglás az ízlés elejébe vág.

c) A' szem, a' fül, az orr, mint a' látás', hallás', és szaglás' életművei *tulajdon idegekkel* birnak, sőt az ízlést eszközlő nyelvet is ide tudhatni; melly érzékek tehát e' tekintetben egyenlők; mivel pedig szoros értelemben a' tapintásnak csak maga birta idege nincsen, azért is ismét az utolsó helyet foglalja.

d) A' szemnek tulajdon ösztöne a' világosság, mint a' taszító erőnek legtisztább külölése, a' legrövidebb idő alatt a' legnagyobb tért futván meg, e' tekintetből a' szem ismét túl teszen a' hallás' érzéken, mellynek ösztöne a' hang sokkal tunyábban hat rendszerinti közegén a' levegón által; a' szaglás' ösztönei a' különféle szagok, gyakorta igen szálékonyak, és rövid idő alatt nem ritkán jó nagy térre terjeszkednek; az ízlés és tapintás' érzékei e' tekintetből ismét utolsók, mivel ösztöneikkel közvetlen érületbe kell jóniök.

e) Mi az érzékek' ösztöneinek minél kevesebb *anyagiságát* illeti, a' hang a' rugalmas testek' rezgésében állván, ezen rezgés maga magában véve legkevesbé anyagi; de a' világosság is, mint a' taszító erőnek igen tiszta külölése, szellemi valóság inkább mint anyag. A' különféle szagok e' tekintetből közepett állanak, mellyekre végre az ízlés' és tapintás' érzékeinek ösztönei, mint a' vonzó erőnek súlyos nyilatkozatai következnek.

f) A' különféle érzékek által majd *tisztább*, világosabb; majd *zavar-
tabb*, homályosabb ösmeretekhez jut lelkünk, melly tekintetből az eddigi részekről végsőnek maradt tapintás első helyre emelkedik, úgy annyira, hogy mit ezen érzékünkkel fölfogunk, arról legbizonyosabban meg

vagyunk győződve. A' látás és hallás e' tekintetből utolsónak maradván, az ízlés és szaglás közep helyen áll.

g) Mivel, mint nem sokára látandjuk, minden érzéknek első elrendeltetése az, hogy a' tápláló életre jótékonyan hasson, azért is azon két érzés, melly az említett étellel közvetlen öszveköttetésben áll, t. i. a' szaglás és ízlés a' legszükségesebbek lévén, életünk' legkorábbi pillanataitól fogva létünk' utolsó perczeig legtöbb *éldeletet* nyújtanak; azonban a' többi érzékeken által is, valamint egy oldalról fájdalmas, kedvrontó, ugy számtalan kedves behatások szívárognak a' külső természetből lelkünk' világába; mert élte' tavaszi napjaiban kit nem ragadtak el a' bájos hangok' árjai? a' kikelet' lány fuvalmait ki nem érzette? és kit nem ragadtott el a' szemeket legeltető tájak' gyönyöre?

h) Az *ösmeretek' mennyiségére* nézve, a' szemek lelkünknek tárkapui lévén, általok egy pillanattal sokkal több tárgyról szerünk ösmeretet, mint mit többi érzékeink által egész éltünkben képesek létünk volna nálok nélkül gyűjteni; a' hallás által azonban nem csak min, hanem más embertársink' minden érzékbeli ösmereteit is magunkévá tehetvén, e' tekintetből a' fül azonnal a' szem után következik; orrunkkal és nyelvünkkel szerzett ösmereteink' mennyisége korlátoltabb; de tapérezkünk szinte sokféle ösmereteknek csatornája.

E' különféle tekinteteket, mellyeknél fogva egyik érzék a' másikon túl teszen, nem egyenként, hanem mind öszve, kellő gondolóra vévén, nem leszünk igazságtalanok, ha azt állitjuk: hogy a' látás és hallás az első helyért vetélkedvén, utánok a' tapintás, szaglás következnek, az egész érzéksort az ízlés zárván be. — A' látás főbb okoknál fogva túl teszen a' halláson, mivel azonban ez az emberi ízletes szózzattal (*vox articulata*) a' legszorosabb öszveköttetésben áll, azért ennél fogva a' hallás a' látás mellett mindig megtarthatja helyét; noha az ember eszénél fogva bizonynyal tudott volna módot találni, hogy minden hang és hallás nélkül is tudja vala érzeteit, gondolatait önfelével közölni; nemde p. o. egy jó színész több érzést fejt ki arcza' és egész testének izmaival, mint szózzatával?

Hogy valamelly érzék munkálkodhassék, és hogy a' lélek általa világos ösmeretekre juthasson, több *föltételek* kívántatnak; még pedig:

a) jelenléte az érzék által fölveendő tárgynak.

b) a' tárgynak az érzékéletműre való elegendő ideigi munkálkodása, 's tőle illendő távolsága.

c) az érzékéletműnek egészséges állapotja.

d) az érzékéletművet az agygyal öszveköző idegnek ép volta.

e) magának az agynak sértetlen állapotja.

f) a' léleknek figyelem által a' fölveendő tárgyon való függése.

a) Hogy az érzékéletmű munkálkodhassék, fölveendő *tárgy* kívántatik; még pedig a' különféle érzék' különféleségére nézve különböző. Igaz ugyan, hogy némelly érzékek magok magoktól is képesek érzést gerjeszteni, p. o. a' szemek olykor szikráznak, a' fülek csengenek, a' bőr visket 'stb., de ezen érzelmek nem annyira a' külső érzelmekhez, mint inkább a' közérzéshez tartoznak; és vagy az életműben igen meggyülemedett életerő, vagy pedig a' vérnek reájok nagyobb hatása által támadnak; és így, hogy az érzék tárgy nélkül munkálkodhassék, azt csak a' legvastagabb skepticismus állíthatja.

b.) A' tárgynak az érzékéletműre elegendő *ideig* kell munkálkodnia, főkép ha azt világosan akarjuk fölfogni; érzékcsalódásainknak fő okát a' tárgynak az érzékre való nem elegendő ideigi hatásában találjuk; így p. o. a' körbe kanyarított fáklya' világot valóságos fénykarikának látjuk, holott ha ugyanazon irányban lassabban mozgattatik az, a' fénykarikának csalódása megszűnik; úgy a' fogas keréknek egy hozzá ütköző tárgy mellett való sebes forgása nem szakadozott, hanem egyenlő hangot ad fülünkben. *) A' tárgynak egyszersmind ha közeg (medium) által munkálkodik, arányos távolságban kell az érzékéletműtől lenni; az igen közel és igen távol első tárgyat szemünkkel elvesztjük; a' fülünkhöz közel eső hang nem tiszta, a' tőlünk távol támadt celenyész. A' tárgynak egyszersmind elegendő terjedetűnek és tömedékűnek (extensionis et intensitatis) is kell lenni; az igen piczi tárgyakat szemünk föl nem veszi, a' közel eső nagyokon csak színt különböztet meg; az igen piczi neszt nem tapasztalja fülünk, a' tömérdek hang pedig öszvevázza

*) L. J. B. Biot, Lehrbuch der Experimentalphysik, 2-dik kötetében fölhozott *syrene* nevű eszközt. VI. Tábla, 53. kép.

annak gyöngédebb részeit. Az érzék' ösztönfogékonyságának állapotja azonban a neki megfelelő tárgy' szokott távulságát módosítja; így p. o. a' szaglás tárgyait elhuzván, az orr' ösztönfogékonysága' csudálatos fokra emelkedik, úgy hogy főkép az elhuzott tengődési életnek (vegetativa vita) ösztöneit, mellyek másként csak igen kevéssé szagosak, nagy távulságra megérezzük.

cz.) Az érzék' *életművének egészséges* állapotban kell lenni, ha annak akármelley része szenvedett légyen bár, főkép életműves változást, az érzés meg nem történhetik; a' szemben p. o. ha vagy a' szaruhártya, vagy a' két csarnokban foglalt víznedv, vagy a' lencserendszer avagy az üvegnedv elveszté átlátszékonyságát, ha az érhártya, idegrecze anyagilag elfajultak, a' látás meg nem eshetik. Az érzékéletműnek nedves állapotban léte is megkívántatik az érzésre, a' kiszáradt nyelv az eledelek' ízét nem érzi; a' belülről köny nem áztatta orr a' szagokat nem különbözteti.

d.) Az érzékéletművet az aggyal öszveköto *ilegnek* sértetlen állapotúnak kell lenni; ha az ideg ketté metszetik, vagy öszveroncsoltatik, ha magában meggyulad, elfajul, elhervad, ha az idegre folytában valahol vagy külső erőszak, avagy némelley mellette támadt daganat által nyomás tétetik, vége az érzésnek, bár az arra megkívántatott minden egyéb föltételek jelen legyenek.

e.) Az *agy* a' léleknek legközelsőbb életműve lévén, az idegek majd e' majd ama részében végződnek, innét a' különböző agyrész' sérelmének következésében majd egy majd más érzék szenved. Midón az agyat vér árasztja el, p. o. gutaütésben, vagy némelley kaponyára esett erőszakok' következésében, midón benne nyirkos nedvek izzadnak ki, p. o. az agyvízkórban; midón valamelley része meggyulad, és a' gyuladás' következésében keményedés, genyedés, kelevény (abscessus) 's több efféle baj támad: akkor vagy egyik vagy másik érzék fog hibázni, sőt hijázni is; de az agynak rokonszenves izgatása is elnémíthatja olykor az érzéket, így p. o. a' belekben nyugtalankodó geliszták nem ritkán vakságot okoznak; mikből az a' közönséges tanúság, hogy az érzés' eszközlésére az agynak sértetlen állapotja elkerülhetetlenül szükséges.

f.) A' külső érzés' teljesedésére a' léleknek szükséges tárgyan való függése is megkívántatik, mi mint főlebb említők, *figyelem* közben az izmok által történik; az álomba merült ember érzékéletműveit semmiféle inger nem érdekli; az indulatoktól elfogódott lélek, legjobb barátjára nem ösmer; a' hangművész fülének élven, szemei nem sok éledeletre akadnak; holott a' festőnek minden egyéb érzékei szemeibe vonulnak.

Mi módon munkálkodnak tulajdonképen az érzékek' életművei, vagyis hogyan vezetik a' külső világot a' lélek elejébe? annak megfejtése sok nehezségek által nyomatik. A' régibb időkből Boerhaave úgy gondolá, hogy az érzéknek megfelelő inger által érintett ideg' tekecei más oldalról az idegvégék' központi tekeceiben hasonló változást szűlvén, ezen változást veszi föl lelkünk. Ezen magyarázat szerint az érzékidegek hasonlóak volnának valamelly egymás mellé helyezett rugalmas tekecek' sorához, melly egy oldalról hasonló rugalmas gömbökkel kisebb vagy nagyobb távulságról megkocczantatván, a' gömbösor' ellenkező végén ugyanannyi tekék rugódnak el, mint a' menyinyien leeresztetének; a' sornak többi gömbei e' változás alatt helyükből épen nem mozdulván. Ámbár az idegek' munkálkodása' módjának ezen magyarázata kissé vastagnak látszik, azonban az erőmives érzékek' valamiképeni megértését egy kevéssé elősegíti. A' többi érzékek' inkább a' galvánönös törvények szerint Volta' oszlopaként munkálkodnak, 's vezérlik az idegeik' környéki végeire ejtett behatásokat a' központ felé, ugyanazokat ismét a' lélek előtt itten teremtik újra. Az ízlés, a' szaglás (és tán a' látás is) mint ugyanannyi vegytanos érzékek' idegei' végein, a' reájok ható ingerek által valóban vegytanos változások hazatnak elő, mellyek az idegek' közben eső részeit, mint a' Volta oszlopának ugyanannyi érczárjait meg nem változtatván, megfelelőleg kicsinyben az ideg' központi részén az agyban ugyanazon változás teremtődik vissza; és ezt veszi az itt létező lélek észre.

Ezen magyarázat szerint nem a' lélek követi az ideg' mentében az érzékéletművön keresztül hatván az érzéknek megfelelő tárgyat, mert ekként bajos lenne megfognunk, hogyan foghatja föl lelkünk a' testünk-től közvetve, olykor igen távulra eső tárgyakat, p. o. a' látásbelieket, 's

miként ömölvén el lelkünk a' végtelen térben kereshetné 's akadhatna tárgyaira? hanem inkább az ingerek vétetnek föl érzékéletműveink által és vitetnek a' lélek elejébe az idegek' mint még annyi Volta oszlopok' segedelmével.

Az érzékek' haszna az állatok' országában igen nagy; a' természet t. i. olylly őszvetett élő lényeket hozván elő, mellyek mint főlebb említők, az öregbedésükre, tápláltatásukra, elveszett részeik' helyre pótlására szükséges anyagokat magok körül nem találhatják, azokat érzékekkel kelle fölruházni; más oldalról pedig azért volt szükség az említett lényeknek az érzék, hogy ezek által a' pillanati veszedelmeket rögtön észre vévén, magokat izomtehetségük által védelmezhessek; és így az érzékek a' tápláló étellel a' legszorosabb öszveköttetésben állanak; ne gondoljuk azonban, hogy végső elrendeltetésük egyedül az említett tápláló élet' szolgálatában áll, sőt inkább általok magasabb czélra törekedett a' természet, hogy az állatok' országában az állati élet' idegrendszerével az ennek megfelelő életművekkel együtt végre előhozhassa az életműves alkotásnak bevégződését, az embert, ki a' természetet tökéletesen fölfogni, illendőleg méltányolni tudván, lelke' világában a' természetet a' legtisztábban maga elejébe állítani birná.

Végre azon kérdést kell még megfejtenünk, hogy az ember hány külső érzékkel bir? Hogy ő öt külső érzékkel, látás, hallás, szaglás, ízlés és tapintással birjon, alig van magára figyelő ember, ki minden oktatás, tanulás nélkül nem tudná. De az a' kérdés, hogy adhatott volna-e a' természet az embernek, mint legtökéletesebb teremtményének több érzéket, és lett volna-e tán még többre is szükség? Az ember, mint az egész természetnek egyes része, a' nagy természet' befolyása alatt alakulván, több érzékkel nem birhat, mint a' mennyi oldalról a' természet magát ősmertetni tudja; a' természet t. i. már első alakulásunkkor reánk munkálkodván, több tulajdonaihoz képest több érzékéletmű' első durványait (rudimentum) teremti, mellyeknek további kifejlődése a' természetnek tápláló életünkre ható folyvásti ereje által megyen végre. A' természet azonban, ha úgy akará, vagy ugy tudá, több oldalainál fogva is mutathatta volna az embernek magát; ugy a' nyugalmas állapotban lévő villányos és mágnesi tűnemények' fölvételére nincsen sem közön-

séges sem különös érzékeletmű adva, nem úgy mint például a' világosság' fölvételére, a' szemek rendeltettek; holott a' villány, a' magnesi erő nem különben mint a' világosság, az úgy nevezett mérhetetlen anyagokhoz tartoznak. Némelly élettudósok még nemi érzéket is akarának fölvenni; azonban ez inkább a' közérzésnek különös alakját teszi.

A' természet általában tömérdek és piczi állapotában előttünk elrejtődött, csak közep nagyságában kívánt fölfedeződni előttünk; az ember azonban találmányai által képes érzékhatásának tágasabb mezőt nyitni, és csakugyan e' tekintetben az ember a' neckie adott határon eddig is jóval túl hatott már, és idővel a' tudományok öregbedvén, még tovább fog haladni.

Az ember ugyan kitünőleg egy olly érzékkal sem bír, melly egy vagy más állatban az övénél élesebb nem volna; azonban, mivel minden érzékei egymáshoz képest olly súlyegyenben vannak, millyenben egy más állatban sem; és mivel az egyes érzékek gyakorlás által igen nemesedhetnek; azért is összevéve egy állatnak érzékei sem haladják meg az emberéit.

Ezeket előre bocsátván, lássuk már egymás után az egyes érzékeket némelly élettudományi tekintetből.

A' *tapintás* által egyedül a' testek' erómüves tulajdonainak kiüsmérésére jutunk; ezen érzék csak az egyes dolgok' külső fölületén maradván azoknak beleibe nem juthat, azért is azoknak idomát, nagyságát, folyó, vagy merő állapotját, simaságát, vagy érdességét adja tudunkra. A' tapintás a' tárgynak közvetlen érintését tévén föl, ez úton más meszsze ható érzékek nélkül tápláltatásunk, a' rögtön veszedelmek elől való elusonthatás igen szoros korlátok közé ejtetnék; ezen érzék azonban a' legkevesebb csalattatásoknak lévén alá vetve, többi érzékeink' hiányait is pótolja; azért is az ezen érzék által lelkünkbe jutott ösmeretek legélénkebbek 's legtartósabbak, legbizonyosabbak. A' tapintás testünk' fölületén, mint mondók, sőt belében is mindenütt el van áradva, de főkép a' kéz-és lábujak' tenyér 's talp felöli végein legélénkebb; hol is a' körkörös kanyarodásokban egymásba végződő idegívekⁱⁱⁱ a' körmök' el-lenszegülése' segedelmével, a' velök érülköző tárgyak' említett erómüves

tulajdonait legalkalmasabban fölveszik. *) Ámbár pedig ezen érzék főkép a merő dolgok' kifürkészésére szolgál, még is képes a' nagyobb erőszakkal reá működő folyó és légnemű tárgyak' erómíves hatásait is fölvenni; sőt némelly súlytalan anyagok iránt sem közömbös ezen érzék, mert a' meleg' és hideg' behatását általa állítatunk fölvenni, holott a' meleg' és hideg' fölvétele tán inkább a' közérzés' érzelmei közé tartoznék; mert tulajdonkép a' tapintás tárgybeli érzék lévén, a' meleg és hidegnek a' tárgybeli érzékek' adott fogalma szerint testünkbe nem kellene fölvetetni, holott a' meleg' vagy hideg' érzésével, a' külső hideg vagy meleg nem maradván egyedül testünk' fölületén, állati hevünkkel iparkodik súlyegyenbe helyeződni, melly testünkbe mélyebben ható, állati hevünket emelő, vagy csüggesztő változást vévén lelkünk észre, ezen testünk' hévbéli állapotának megváltozása már inkább a' közérzésnek tárgya.

Az *ízlés* korlátoltabb érzék a' tapintásnál, 's egyedül a' szájban létező, innét a' toroküregen által a' garat és bázsingban bizonytalan hátságig terjed; de leginkább a' nyelv' borítékán végződő idegek' szömölcssei teszik eszközzésére a' fő szolgálatot; a' nyelvalatti ideg a' nyelvnek tulajdon idegét teszi, de ez a' tett tapasztalások' következtetésében nem az érzés' hanem a' mozgás' idegének állítatik lenni, úgy hogy az ízlés' eszközzésére a' nyelvgarat-ideg (nervus glossopharyngeus) és az osztott ideg (nervus trigeminus) nyelv' ágai legtöbbet tesznek, melly utolsó ideg az egyéb érzékek' életműveiben is szétomolván, azok' eszközzésében fő szerepet játszik. Az ízlésérzék fölteszi ugyan még a' közvetlen érülködést az ízlendő tárgygyal, de nem marad egyedül a' tárgyak' fölületén, hanem azok' mélyébe is behat, azért is ezen érzék olly mellék életművekkel van fölkeszítve, mellyek a' fölvetett kemény tárgyakat először eróművileg földarabolván (a' fogakkal eszközölt rágás által) aztán vegybontólag fölosztván (a' nyál segedelmével) azt eszközlik, hogy az ízlendő tárgynak minden eleme érülködik a' nyelv' borítékában szétszórt ideg-szömölcsökkel; az ízlés által tehát a' testek' vegytanos tulajdonait puhatoljuk ki. Az ízlésérzék az emésztő tehetségnek kémköve lévén,

*) L. A. Fr. H e m p e l, Einleitung in die Physiologie und Pathologie des menschlichen Organismus. Göttingen, 1823. 467 l.

az ember azon dolgokat, mellyeket ízlésérzéke közömbös vagy kedveseknek talál, a' nyelő életművek' segedelmével a' testnek belsejébe azon oknál fogva ereszti utnak, hogy mellyek a' szájban erómüves változást állottak ki, azok a' gyomor' tehetsége által vegybontólag egész utolsó elemeikig fölrészeltetvén, 's életvegyítésbelikép megváltozván, a' test belőlök táplálkozassék. Az ízlés' érzéke azonban magasabb éledeletet is nyújt, a' mennyiben állati életünkkel szorosabb öszveköttetésben lévén, a' jól elkészített elegek és italok ízlő életműveinkkel érületbe hozva testünkben kiemelkedő lelki gyönyört okoznak; mit főkép, mint mondogók, a' torkoncok (gourmand-ok) kettősen érzének. Ezen érzék egyszerűs mind az orvosságok' kipuhatólására is szolgál, úgy a' keserű szerek gyomor-erősítőknak, a' csipősek, élesek, rothadást jobbitóknak tartatnak, 'stb.

A' *szaglás'* érzéke bennünket távolabb szagos tárgyakkal ösmerkedtetvén meg, a' tárgygyal közvetlen érülethez nincsen kötve, azért is nála fogva e' tekintetből hatásunknak nagyobb körtére nyílik. A' szaglás' érzéke az orrüregben, és az ezzel közködő barlangok és öblökben szétterjedő takonyhártyában ömlik el, mellyben a' szagideg, és az osztott idegnek néhány ágai végződven, a' szaglás' érzékének fő életműveit teszi. A' szaglás' a' vegytanos érzékeknek másodikat teszi, tehát a' különféle tárgyak' vegytanos tulajdonairól értesítetünk közbenjárása által, még pedig többnyire olly tulajdonságaikról, mellyeket ízlésérzékünk által ki nem vehetünk. A' szaglás' által csak szállékony légnemű tárgyak vétetnek föl, mellyeknek közönséges közegét a' gőzkörnyékes lég teszi. A' folyó és merő alakú testek az ezen érzék által való fölvetelre alkalmatlanok. A' szaglás' érzéke főkép a' lehelő életművekkel van öszveköttetésben, azoknak kémkövét tévén, az orrnak közömbös, avagy tetsző légnemű tárgyakat keressük, az orrbosszontóktól pedig futunk. De az ízléséletművel is szoros öszveköttetésben vagy az ezen érzék, melly bennünket különféle szagu elegekre figyelmeztetvén, azt teszi, hogy az ember sötétben, avagy szem'hijányával lévén is kereshesse táplálmányait, holott ez, és a' más magasabb érzékek nélkül, a' tapintás és ízlés-érzékek' egyedülös segedelme által csak a' testünkkel közvetlenül érülő táplálmányokra szorítatnánk. Valamint az ízlés, úgy a' szaglás is kü-

lönféle gyógyszerek fölfedezésében eszköz; a' jó illatú, sőt bakbúzá dolgok is többnyire ideg-élesztők szoktak lenni. Ifjú korban az orrnak, működésével együtt nem nagy becse van, mert ekkor még az egyéb igen éber életművek annyi éledeletet nyújtanak az embernek, hogy orrösztoneink' éledeletére szinte nem is érünk; az élet' egyéb örömeinek vitorláí azonban lohadni kezdvén, az egyéb életművek lassanként ösztönfogékonyságukat vesztvén, a' még ösztönök' árjával ki nem meritett orréldelet egész erejébe lépven, a' többi életművekből egykoron bőven áradozó, de már szinte tönkre jutandó életörömeknek, nevezetesen a' nemi élet' gyönyöreinek hitvány pótlékát teszi; az orrboszontó burnót e' tekintetből tágas divatra jutott, és méltóságos helyet nyert az emberek közt, de vajmi nyomorú pótléka ezen orrlakmározás az egyéb életörömeinek? mellyel a' természetnek azon csudálatos fölforgatása is jár, hogy a' míg más dolgokat az orrra gőz, a' szájba pedig merő alakban eresztünk, a' dohányt szájunkba szíjuk, orrunkkal eszszük; de egyébként a' burnótnak dicséretére legyen megemlítve, hogy a' szendergő lelket ébresztvén, olykor az öreg' lelkében is fölvilan még egy két jó gondolat. A' szaglás tehát nem csak a' tápláló, hanem a' magasabb étellel is öszvefűggsben van, kedves ösztönét nem csak az említett burnótnban, hanem sok más illatos dolgokban leli, mellyek közül a' nyelvet is csiklandók a' legnevezetesebbek.

A' *hallás'* érzéke nagy világgal öszveköttetésünket tágabb körtérre széleszti, sok távol tárgyakkal nem ugyan magában, hanem közvetve más érzékek nevezetesen a' tapintás és még inkább a' látás által kötvén öszve bennünket; a' különféle hangok által t. i. csak figyelmeztetünk azon testekre, honnét eredetileg azok' öszvekoczczanásukból a' hang kiáradt, mellyeket; ha bővebben ki akarjuk puhatolni, a' közel lévőkre sötétben a' tapintás, a' távol esőkre pedig a' látás' érzéke szükséges. — A' *halltan'* (acustica) törvényei szerint alkotott hallás' életműve a' legöszvetettebb; mielőtt t. i. ezen érzék' szentébe a' tömkelegbe juthatnánk, különféle más folyosókon, tornáczokon (a' külső haljáraton, az Eustach' csőjén) az előtérmen (dobüregen) kell áthaladnunk; mind ezen részek csak előkészületek gyanánt szolgálnak, a' hangot fölfogják, gyűjtik, bizonyos irány szerint vezetik, mérséklük, öregbítik; a' hallás' valóságos

életművét a' tömkeleg teszi, melly nevét bonyolódott alkatása miatt valóban megérdemli, a' hallideg mint a' hangoknak hű vezetője benne terjed el, de másként a' dobhár és az osztott idegnek egy ide jutó ága is, s ezen utolsó mint más érzékben, ugy itt sem játsza az utolsó szerepet. A' hallás sokféle hasznokat hajt, öszveköttetésben áll t. i. nevezetesen a' tápláló étellel, a' mennyiben gyakorta általa figyelmeztetvén, majd táplálmányainkra akadunk, majd ismét létünket könnyen semmivé teendő veszedelmektől menekedünk. Az állati életre való befolyása ezen érzéknek nevezetesebb, mert az ugy nevezett ízletes hangbeszéddel, mint minden eszmecserek közt a' legkönnyebbel, okvetetlenül szükséges öszveköttetésben lévén, a' hallás által ösmeretszerzésünknek bő kuforrása fakad, melly által minnen érzelmeinken kívül más emberfeleinkéit is magunkéivá tehetjük; sőt az irás és olvasás is egy részről a' halláson alapulván nem csak jelen feleink' érzeteit, gondolkozásait, cselekedeteit, eseteit, hanem a' távol lévőkéit; sőt azokéit is fölvehetjük, kik már régen, igen régen elhunytak; e' szerint nem vagyunk a' mostnak buborékpillanatához kötve, hanem a' jelenkorból kiemelkedve az elmúlt történetek' hosszú során is áttekinthetünk, azokból hasznos tanúságokat húzhatunk. A' természet a' hallás által látásérzékünknek akart segedelmére lenni, a' látás által t. i. a' távol testeknek csak durvább mozgásait vehetvén föl, ugy akará, hogy azoknak finomabb sebesebb rezgéseit is fölvehessük, mit a' hallás által eszközle; hol tehát e' tekintetből a' látás elhagy bennünket, ott körül belől a' hallás áll szolgálatunkra; p. o. a' legmélyebb hangnál egy másod percz alatt körül belől husz rezzenés történvén, ezeket a' szem közléről még kiveheti, de valamivel távolabbról nem; a' legélesebb hangnál pedig ugyan azon idő alatt négy ezer rezzenés történik, mellyeket, ha még olly illendő közelben esnek is szemeinkhez, ki nem vehetjük, holott a' hallás annál élénkebbül fölveszi a' rezgéseket, minél szaporábban történnek azok. A' látás' hatásköre csak fél gömböt tölt ki, a' hallásé pedig egészet, ugy hogy ennek segedelmével, a' körülünk nem csak elől hanem hátul történő változásokat is észrevehetjük, holott a' látás a' mögöttünk történő változásokról sem tudósít. A' midőn a' setétben a' látás elhagy bennünket, ott a' hallás örökődik fölöttünk, melly még azon jóval is öszveköttetett, mi a'

látástól meg van tagadva, hogy az áttetszékenytelen testeken is áthatván, bennünket p. o. a' falon által némelly láthatatlan esetekről, veszedelmekről tudósít. A' hallás valamint sok kedvetlen híreknek forrása, ugy sok kedveseknek vezérlő eszköze is, mert a' hallás által a' szó az, melly bennünket megszorít és meg is vigasztal. A' kedves hangoknak a' zenének, és még inkább az éneknek melly varázsló befolyása van lelkünkre, miként rezkettetik meg azok egész létünket, hullámzó árajkon mint dagadoz keblünk, milly diszköntösbe öltöztetik a' jövődőt, és milly bájoc ecsettel festik a' távult lelkünkben? ki olly érzékenytelen, hogy valaha nem érzette volna? — Csudálatos pedig az, hogy valamint a' madarak' tarka serege csak pázrásának idejekor énekel, úgy a' zene' és ének' varázsló hatása is nemi életünk' nyiltakor fejlik, 's tart egész annak tökéletes fogytáig, ugy hogy a' füttyörészés dalolás, a' még virágában levő nemi életnek jele; honnét a' füttyörésző 's dúdolgató öregnek, ha még olly igen tötyög is, e' részről kötre kell hinnünk. — A' zenének csudálatos hatása létünkre még onnét is kitetszik, hogy az általa okozott rakoncátlan éldelet lelkünk' határain túlcsapongván, egész izomrendszerünket közegyenes mozgásra kényteteti, bennünket a' mulatóságok' legszebbikére, a' tánczra nógat. — A' zene és ének, mint az egyes hangoknak rendbe szedett módosítása kedvélyi állapotunkra is különösen hat, lelkünk' menetelének kénye kedve szerint más és más menelt ad, 's ekként látjuk, hogy a' szomoruat fölvidítja, a' kis lelküt hőssé teszi, a' haragost lecsendesíti, a' hidegvérüt szerelemre gyújtja, az istentelent ajtatosságra készteteti, 'stb.

A' *látás'* életműve, magas elrendeltetésénél fogva, a' többiek' fölibe helyezkedve, lelkünk' hatásának a' legtágabb mezőt nyitja; mi testünk' sulyánál fogva földhöz tapadott emberek vajmi szoros korlátok közé ejtettünk volna szemek nélkül! A' látásnak szinte igen öszvetett életműve, a' láttannak törvényei szerint alkotva, sok mellékes ugyan, de a' látást mégis előkészítő 's könnyítő részekkel vagyon fölkészítve; a' szemnek vannak olly részei, mellyek nehogy a' világ' különféle tájainak megtekintésére egész testünkkel kelljen fordulnunk, azt eszközlik, hogy az ember álló, mozdulatlan, helyéből szemeinek gödreikben való forgékonysága által kényelmesen megtekinthesse a' világ' különféle vi-

dékeire helyezett megtekintendő dolgokat, melly forgékonyságát a' szemeknek a' négy egyenes és két ferde izom eszközlik, a' különféle részekben elválasztott, többféle nedvekből álló könnyek elősegítik; továbbad vannak a' szemnek, mint a' test' fölületére helyezett gondosan őrzendő drága életműnek olly részei, mellyek a' különféle ellenséges behatások ellen azt védelmezik, illyek főkép a' szemfedelek, mellyek az egész testnek elfordulásánál, avagy a' segedelemre siető kezeknél sebesebben csukódván össze, a' szemet a' villám sebességét meghaladó kisebb nemü veszedelmektől számtalanszor megmentik; illyek a' szemhéjakon kívül a' szemöldök is, és a' szemszőrök, amazok a' mindenek előtt homlokunkon kiütő veritéknek oldalos irányt adván, szemeinket ennek lobingerétől megmentik, ezek pedig ugyanazokat a' por ellen védik. Mivel pedig a' fény, mint a' szemnek különös eleme, a' szem' szentében rejtező saja' részeit könnyen megronthatná, avagy az általa színesre festett dolgoknak fölvételére elegendő nem volna, azért is a' szemeknek birtokaiul olly részeknek is kellett jutniok a' természettől, mellyek azt mérséklilik; illyek ismét a' homlokbőrnek redőkbe szedése által történő szemöldök' kidudorodása, illyen az ezekben gyökeredző, másként lipult helyzetü szőrök' fölberzedése által a' szemekre vetett árny, illyen a' szemhéjak' hunyorgása, a' szemszőrök' összekelesolódása, illyen a' szivárványnak kitágulása, 's az ezzel közegyenesen járó szemfény' szűkülése; melly környületek alatt a' fénynek ereje enyhítetik; ellenkezőkép van a' dolog akkor, midőn csekély fokú fénynek jelenében különféle színű tárgyakat nézgelünk: ekkor a' homlok' bőre fölfelé húzódván a' szemöldök' kisimulnak, a' szőrök lelipulván árnyat nem vetnek, a' szemhéjak' nyiladéka a' szemhéj' emelintőnek munkálkodása által tágosulván az előbb egymásba kelesolódott szemszőrök ön magoktól eltávoznak, a' szivárvány összev húzódván vele közegyenesleg a' szemfény kitágul. A' szemeknek különös ingere a' fény, és ennek a' testek' különböző vegyületéhez, irányához, távolságához, alakához képest való különböző részekre való pattanása vagyis a' különböző színek lévén, ezeknek nem minden a' szemekre lövődő sugarai bocsátatnak azok' belsejébe, hanem csak azok, mellyek az ugy nevezett szemtengelyhez esnek közelebb, sőt az átlátszó szaruhártyán és a' szem' mellső csarnokában találtató viz-

nedven által törő sugarak közül is a' szentengelyétől távol esőbbek a' szivárványhártyába ütközvén, belebb nem eresztetnek, a' szem' belsejébe jutandók azonban, mielőtt a' szembe érnének vékonyabb közegen vágatván által, midőn a' szembe, mint sűrűbb testbe hatnak, máskénti törvényük szerint is a' függönyhöz törettetnek meg, melly sugártörésben a' jéglencse, mint legsűrűbb és legdomborúbb szemrész, a' legmunkásabb részt teszi; a' minden oldalról központuló sugaraknak gócza azonban nem a' jéglencsébe, hanem mögötte rajta valamivel túl az üvegtestbe esik; honnét is minden fény és színsugarak a' magok eredeti mentét követvén, végre a' szem' tükörfenekére, mint átlátszatlan a' sugarakat föltartó helyre jutván, itten fölakadnak, 's a' látideg' környékes terjedékét, az úgy nevezett idegrezét megrendítvén, a' lélek előtt a' látás' érzelmét nemzik. A' látásérzék a' természet' mind alacsonyabb mind még inkább magasabb céljának éréseben a' leghatalmasabb eszköz; látásunk által, nem csak a' hozzánk közelebb, hanem távolabb eső táplálmányainkat is föltalálván, a' létünket célba vevő veszedelmekről tudósítatván, ekként ezen érzés tápláló életünkre a' legnagyobb befolyással van, annál inkább, hogy járás kelésünknek biztosító eszköze lévén, ezek nélkül tápláló életünk valóban igen szoros korlátok közé ejttenék. Hanem a' természet' magasabb célja' éréseben, valólag a' látás a' leghatalmasabb érzék, és a' többi érzékeket sokkal fölüln haladja, mert egy érzék által sem mutatja a' természet' magát méltóságosabb 's nagyságosabb köntöseben mint ezen által; a' szem t. i. az, melly szabadon az egész természetet kis létére is magában zárja. A' látás által a' fényt és a' különféle színeket vévén észre, általa a' testeket nem csak nyugalmas, hanem mozgó állapotukban is észre vesszük, kimérjük azok' távolságát, meghatározzuk alakját, idomát, nagyságát azok' segedelmével. Ezen érzék legbővebb kútforrása ösmereteinknek, a' míg többi érzékeink által szűk körünk' közep nagyságu testeivel ösmerkedünk meg, a' látás által ösmeretgyűjtésünknek a' legtágosabb mező nyílik. A' látás egyszersmind azon érzék, melly mesterségesen leginkább kiélesíthetik; az éles tácsóvekkal fölfegyverzett szemnek egy még olly nagy világ nyílik, mint millyet szabad szemekkel látunk; nagyító üveg alatt szemekinkkel szinte a' testek' utolsó elemeikig jutunk; látás nélkül egy szóval a' természet'

finom kicsínységében, és méltóságos nagyságában való ösmeretére nem juthatván, két szükséges, hasznos, és gyönyörködtető tudománynak t. i. a' csillagászatnak, és természettannak első elemeit is alig sejdíthetnők. De szemeink a' látás által lelki éldeletet is gerjesztenek, szemcinket regényes vidékeken legelve, komor óráinkban mint emelődünk ki magunkból, hogy feledjük bűnkat; emberi segédkezektől elhagyva égre tekintvén, mint gerjed bennünk a' buzgó ajtatosság, 's mint közeledünk a' minden segedelem' kútforrásához az istenhez ekkor! ki az, ki efféléket nem érzett volna valaha? szemeink tehát tág és tár ajtai sokféle gyönyörűségeknek, de oh fájdalom! olykor szomorúságinknak is.

A' különféle külérzésekre még egy pillanatot vetvén vissza, ugy találjuk, hogy azok ugyanannyi lelkünk' hirnőkei lévén egyik oldalról külvilággal öszveköttetésünket eszközlik; a' lélek velök kényére bánván, a' tárgyak' kivizsgálására majd ezen, majd azon érzékét használja, sőt mivel ugyanazon dolog' természetébe több oldalról is férhetni, azért is annak kipuhatólására nem ritkán több érzéket is fölszólít. A' külvilágbeli dolgok' száma véghetetlen lévén, azok érzekeinket szüntelen foglaltoskodtatják, lelkünk elejébe minduntalan más és más képet játszanak; így ösmerkedik meg lelkünk a' külvilággal, napról napra gyarapodik belőle.

HUGÁT PÁL.

A J Á N D É K K Ö N Y V E K,

mellyekkel a' magyar tudós társaság' könyvtára' gyarapítása végett a' társaság' tagjai vagy barátai annak kezdete óta 1834-beli December' végéig kedveskedtek. Czímeik szerint azok ide nyilvános köszönetül jegyeztettek fel, valamint ezután is az ekképen gyűlőkéi a' szíveskedők' becses nevével, az Évkönyvek' minden kijövő kötetéhez hasonlólag lesznek köztudomásra hálával 's vételük' bizonyítására is csatolva. ¹⁾

Az amerikai philosophiai társaság. * Transaction of the american philosophical society. — Új folyam 1—4 kötet számos rézmetszettel. Philadelphia, 1818, 1825, 1830, 1, 2. 4ed. red. *Andrássy György gróf.* Gyepkönyv 1831re. Pest, 8.

* (és Széchenyi István gr.) A' budapesti hidegyesülethez irányzott jelentés. Pozson, 1833. 8. Rozsnyói egyházi töredékek. 2 füz. 1834. 8.

Babbage Károly. * Reflections on the decline of science in England and on some of its causes. London, 1833. 4.

* On the Economy of Machinery and Manufactures. London, 1832. 8. 3d. kiadás.

Bajza József. * Külföldi Játékszín. Pest, 1830. 8.

* Aurora. Hazai Almanach. Pest, 1833. 16.

Balás Sándor. C. Julii Caesaris quae exstant. Ex emend. Jos. Scaligeri. Amstelodami, 1636. 16.

Benke József. * Nagy Károly. Hősköltemény XX énekben. Francia után. Pest, 1832. 8. 2 kötet.

Berics János. * Magyar nyelvtudomány, melly eredetikép Szalay Imre úr . . . által magyar nyelven készitett, itt pedig Márton József urnak . . . munkájából kiszedett gyakorlati feladásokkal 's egy rövid szótárral megbővítve a' tanuló rácz ifjuság' számára . . . rácz nyelven megfejtetik. Buda, 1833. 8.

Berlini kir. tudom. akademia. * Abhandlung der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Aus dem Jahre 1832. Nebst der Geschichte der Akademie in diesem Zeitraum. Erster Theil. Berlin, 1834. n. 4. számos szinezett képpel.

Bezerédy László. * Értekezés az oldalágu rokonok' örökösödéséről. Pest, 1834. n. 8.

Bitnicz Lajos. * Gazdasági szótár fő mélt. hg Batthyány Fülöp úr' magyarországi uradalmainak számára. Szombathely, 1831. 8.

Bolyai Farkas. * Tentamen juventutem studiosam in elementa Matheseos purae, elementaris ac sublimioris methodo intuitiva, evidentiaque huic propria, introducendi, cum appendice triplici. Tomus I. Marosvásárhely, 1832. 8.

Borsos Márton. * Tachigraphia. Pest, 1833. 8.

Bowring János, Bentham Jeremiás' következő munkáival kedveskedett:

Essay on political tactics. London, 1791. n. 4.

Panopticon; or the inspection-house. Dublin, 1791. k. 8.

¹⁾ L. A' m. tud. társaság' Évkönyvei II. kötet, első osztály 48d. lap.

* A' csillaggal megjegyzett könyvek a' kedveskedők' saját munkáik.

Panopticon: Postscript; Part I. containing further particulars and alterations relative to the plan of construction originally proposed; principally adopted to the purpose of a panopticon penitentiary-house. **Part II.** containing a plan of management for a panopticon penitentiary-house. London, 1791. k. 8.

Chrestomathia, being a collection of papers, explanatory of the design of an institution proposed to be set on foot, under the name of the **Chrestomathic Day School**, or **Chrétomathic school**, for the extension of the new system of instruction to the higher branches of learning. London, 1816. n. 8.

„Swear not at all“: containing an exposure of the needlessness and mischievousness as well as antichristianity, of the ceremony of an Oath 'stb. London, 1817. n. 8.

Bentham's radical reform bill with extracts from the reasons. London, 1819. n. 8.

The king against Edmonds and others. London, 1820. n. 8.

The king against sir Charles Wolseley and Jos. Harrison. London, 1820. n. 8.

Observations on the restrictive and prohibitory Commercial System. From the Mss of **J. Bentham** by **John Bowring.** London, 1821. n. 8.

Letters to Count Toreno on the proposed penal code, delivered in by the legislation committee of the spanish cortes. London, 1822. n. 8.

Truth versus Ashhurst; or Law as it is, contrasted with what it is said to be. London, 1823. n. 8.

The book of fallacies: from unfinished papers of J. Bentham by a friend. London, 1824. n. 8.

Observations on Mr. secretary Peel's house of commons speech, 21. march, 1825, introducing his police magistrates salary raising bill. London, 1825. n. 8.

The rationale of reward. London, 1830. n. 8.

Rational of judicial evidence, specially applied to english practice. From the Mss of **J. Bentham.** 5 vols. London, 1827. n. 8.

Justice and codification petitions: being forms proposed for signature by all persons whose desire it is to see justice no longer sold, delayed, or denied: and to obtain a possibility of that knowledge of the law, in proportion to the want of which they are subjected to unjust punishments, and deprived of the benefit of their rights. London, 1830. n. 8.

emancipate your colonies! Addressed to the national convent of France, Ao. 1793. London, 1830. n. 8.

Official aptitude maximized: as shewn in the several papers comprised in this volume. London, 1830. n. 8.

The rationale, of punishment. London, 1830. n. 8.

Constitutional code; for the use of all nations and all governments professing liberal opinions. Vol. I. London, 1830. n. 8.

Codification proposal, addressed by **J. Bentham** to all nations professing liberal opinions. London, 1830. n. 8.

J. Bentham to his fellow-citizens of France, on houses of peers and senates. London, 1830. n. 8.

The book of church reform. Edited by one of his disciples. London, 1831. n. 8.

J. Bentham to his fellow citizens of France, on death punishment. London, 1831. n. 8.

Parliamentary candidates proposed declaration of principles: or say, a test proposed for parliamentary candidates. London, 1831. n. 8.

Lord Brougham displayed. London, 1832. n. 8.

- Equity dispatch court proposal. London, eszt. nélk. n. 8.
 Ismét *Bowring János* :
 Not Paul, but Jesus. By Gamaliel Smith. London, 1832. n. 8.
Buczy Emil. Curtius magyarra fordítva Forró Pál által. 1619ből.
Bugát Pál (és *Schedel Ferencz*). * Orvosi Tár. Pest, 1831—33. 8. XII kötet, képekkel.
 * Magyar-deák és deák-magyar orvosi szókönyv. Pest, 1833. 8.
Burián Pál. Rákkönyvecske. Kolosvár, 1832. 12.
Csúszár Ferencz. * Sonettkoszoru. Fiume, 1832. 8.
 Razgovori Petra Vanni Redovnika. Fiume, 1831—32. 8. 3 köt.
 Dictionarium quinque nobilissimarum Europae lingvarum. (Fausti Verantii). Vencze, 1595. 4.
 * Beccaria, a' bünök és büntetésekről. Zágráb, 1834. 8.
Csúrja Ferencz. * A' vékfildi pap. Goldsmith után. Nagyenyed, 1831. 8.
Czambert János. Memorie dell'Academia d' agricoltura, commercio ed arti di Verona. Volume XIII. Verona, 1831. 8.
 Wanderungen durch Pompeji von L. Góró v. Agyagfalva. Bécs, 1825. fol. 20 rézmet-szettel.
 Tableau comparativ des hauteurs des principales montagnes du globe. Par A. Perrot-Paris, 1826. 1 színezett tábla.
 Quadro storico, statistico etc. dell' impero ottomano. Milan. Egy tábla.
 A combined view of the principal mountains and rivers in the world. London, 1825. 1 színezett tábla.
 Länge der Flüsse, (kézi rajzolat, 2 tábla magyarázattal).
 Prospetto comparativo delle principali montagne e dei principali fiumi della terra. Milan, 1827. 1 színezett tábla.
Czech János. Az alsó és felső Baranyában levő ecclesiáknak articulusi 1576. kézirat.
 Kinizsi Pálne' 1513ból való imádságos könyvének az eredetiből vett mása (Czech' kezével).
Czuczor Gergeley. * Aradi Gyűlés. Hősköltemény öt énekben. Pest, 1828. 8.
 * Hunyadi János' viselt dolgai. Buda, 1833. 12. Javított kiadás.
Desszeffy Aurél gr. Schematismus I. R. Hung. Budae, 1834. 8.
Egyed Antal. * Elegyiák levelekben. Pest, 1831. 8.
 * Kis énekes könyv. Fejérvár, 1834. 12.
Ercsey Dániel. * Compendium Psychologiae empiricae, et Logicae. Debreczen, 1833. 8.
Erdélyi János. * Wieland' Abderitán, 2 köt. Pozson, 1834. 8.
Fábián Gábor. * Osian' énekei. Buda, 1833. 16. 3 köt.
Fabrizzy Sámuel. * Elementa juris criminalis Hungariae. Lőcse, 8.
 Preisschrift über die Mittel den Bergbau zu heben. Lőcse, 1833. 8.
 Árva várának kőre irt képe Wester által. Bécs, 1832. fol.
 Brevis horrendae rusticanae in terris scepusiensibus seditionis descriptio (szerzője Kutsma András.) Lőcse, 1834. 8.
 Gyulafejérvári idősb *Farkas Sándor*. * Antenor' utazása. Francziából. Nagyenyed, 1831—33. Három kötet.
Fáy András. * A' Bélteki-ház. Pest, 1832. 8. 2 köt.
Fodor András. * A' Hunyad-vármegyei cholerajárvány. Pest, 1832. 8.
Földváry Miklós. * Értekezés a' magyar királynék' koronázások' kezdetéről, és a' koronázás' módjában időről időre történt változásokról; nem különben azon szabadságaikról és ju-

- saikról, mellyek régenten a' koronázás' módjából eredtek. 3 réz táblával. (magyarúl és németül.) Pest, 1830. n. 4.
- Frisvaldszky Imre.* * Monographia serpentum Hungariae. Pest, 1823. 8.
- Garay Nep. János.* * Csatár. Hóskölteményi rajzolat (IX. képen) Pest, 1834. 8.
- Georch Illés.* * Törvénytud. értekezések. Pest, 1833. 8.
- Görög Demeter.* * Sokféle szőlőfajoknak lajstroma, mellyeket Európának majd minden nevezetesebb szőlőhegyeiről meghozatott. Bécs, 1829. 8.
- Gyóry Sándor.* * A' Buda 's Pest közt építendő álló hidról. Pest, 1832. 4. tervvel.
- Helmezy Mihály.* * Jelenkor és Társalkodó. Pest, 1832, 1833 és 1834. nagy 4rét.
- Henfner János.* * Introductio in oeconomiam politicam 'stb. Zágráb, 1831. 8.
- Hinka József.* Buch der Chronicken und Gedechnuss wirdigern Geschichté 'stb. Schedelius Chronicon Mundi-jának német fordítása, sok fametszéssel. Nürnberg, 1493. fol.
- Hoffner József.* A' 16' külsejéről, Schwab után. Pest, 1832. 8.
- Horvát András.* * Theoretisch- practische Methode die magyarische Sprache binnen fünf Monaten zu erlernen. Pressb. 1827. 4.
- Horvát Endre.* * Kisebb költemények. Pest, 1832. 16.
- Horvát Zsigmond.* * Amerikának esmertetése. Győr, 1813. 8. Első kötet.
* Cooknak a' föld körül utazása. Németből. Pest, 1810. 8.
* Gr. Macartneynek Chinába tett utazása; vagyis a' Nevezetes Utazások' Tárházának 5d. kötete. Pest, 1818. 8.
- Imre János.* * Amicum foedus rationis cum experientia. Pest, 1821. 8.
* Philosophia novis curis edita. Pest, 1827, 30, 31. 4 köt. 8.
* Bölcselkedés. Pest, 1829. 8. 2 kötet.
* Az ifju magyar bölcselkedő. Pest, 1830. 8.
- Jerney János.* * Gondolatok a' jászokürtről, ahhoz hasonló több kürtök' esmertetésével. Egy levél töredékben. Szeged, 1827. 8.
* Szeged városában levő esztendő számi régi felírásnak magyarázata. Szeged, 1829. 8.
* Világosítás, Ázsiában, a' Kaukaszus hegyén lakozó avarok' és kunságiak' nyelvének magyartalansága eránt: a' kaukaszusi népek' rövid általnézésével. Szeged, 1829. 8.
- Kállay Ferencz.* * Históriai értekezés a' székely nemzet' eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a' régi időkben. Nagyenyed, 1829. 8.
Heltai: Aesopus' meséi. (16d. századból; hiányos példány).
- Kazinczy Ferencz.* * Kazinczy' Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra. Pest, 1831. 8.
- Kecskeméti Csapó Dániel.* * Kérdezősködő magyar nyelvmester. Pest, 1833. 8.
Böszörményi Pál kézi könyve a' nép' számára. 2 köt. 8.
Nagy László. Heroineis. Pest, 1817. 8. 2 rész.
Grammatica linguae Ungaricae a Paulo Pereszlyényi. Nagyszombat, 1738. 8.
Okoskodva tanító magyar nyelvmester, Dr. Gyarmathi Sámueltól. Kolozsvárat, 1794. n. 8. 2 darab.
Versuch einer magyarischen Sprachlehre von Paulus Beregszászi. Erlangen, 1797. 8.
Oratio pro Leopoldo II. ab hungaris . . . accusato. Germania, 1792. 8.
- Kiss János.* * Socrates' nevezetesegei. Xenophonból. Kassa, 1831. 8.
- Kiss Károly.* A' megéledett Melkisedek 'stb úrnapi predikációkban, mellyeket élő nyelven elmondott és köz haszonra kibocsátott Thezárovich Gábor. 2d. darab. N. Várad, 1834. 8.
- Kolmár József.* * Kathedrai Tanítások. Pest, 1832. 2 köt. 8.
- Kovács János.* Oroszmagyar Grammatika. Irta Fogarassy János kanonok. Bécs, 1833. 8.
- Kovács Mátyas.* * Egyházi folyóírás. 1ső és 2d. füzet. Pest, 1832. 8.

- Arichel János.* * Darstellung der Weltkunde nach ihrem Fortschreiten durch Zeit und Raum: in synchronistisch historischen Tafeln 'stb. Bécs, 1822. Regal fol.
- Lemény János.* * Néhai fogarasi püspök Bab János felett. Kolozsvár, 1831. 4.
- Lócsei Sámuel.* * Erkölcsi mesék. Iső füzet. 8.
- Májner István.* Az örök életnek uttya, ford. Derekey György. Nagyszombat, 1678. 4.
- Máttyus János.* * A' nemzeti lovag, azaz a' ló tudomány' vizsgáló ismeretére vezérlő rendszeres oktatás, 35 rézmetszetű tábl. Pest, 1828. n. 8.
- Mease Jakab.* * Picture of Philadelphia. Philad., 1831. 8. Sok rézmetszettel.
First and second annual reports of the inspectors of the eastern state penitentiary of Pennsylvania. Philadelphia, 1831. 8.
* On some of the vegetable materials from which cordage, twine and thread are made.
An Eulogium intended to perpetuate the memory of Dav. Ritterhouse, late President of the american philos. soc. By B. Rush. Philadelphia, 1796. 8.
* Sketch of the life of Robert Morris.
Observations and experiments on the pharmac. preparations and constituent principles of opium. By G. Carpenter. Philadel. 1827. 8.
Remarks on the use of piperine, by the same. Philadelphia, 1827. 8.
The Journal of law. Vol. 1. Nro. 8. Philad. 1830. 8.
* Descents in a diving bell.
American farmer. Baltimore, 1832. Vol. 14. Nro. 23 és 33. Mease' értekezéseivel.
Norfolk herald. Extra, decemb. 7. 1832. (Jackson's Message to the senate and house of representatives at the opening of the 2d. session of the twenty second congress).
* Steam-engine, steam-boot, steam-carriage, shipbuilding. 4.
Lancey's Address, delivered before the Trustees, faculty and students of the university of Pennsylvania. Philadel. 1830. 8.
Tenth annual report to the legislature by the Pennsylvania institution for the deaf and dumb. Philadelphia, 1831. 8.
Some Account of the Pennsylvania hospital, by W. G. Malin. Philadelphia, 1831. 8.
Seventh annual report of the provident society for employing the povers. Philad. 1831. 8.
Thirteenth annual report of the controllers of the public schools 'stb. Philad. 1831. 8.
Report of the committee appointed by the horticultural society of Pennsylvania. Philadelphia, 1831. 8.
* Observations on the penitentiary system and penal code of Pennsylvania, with suggestions for their improvement. Philadelphia, 1828. 8.
- Molnos Dávid.* * Halotti beszéd néhai Petrityevity Horváth Károly felett. Kolozsvár, 1831. 4
- Móth Endre.* * Törvényes értekezés. Pest, 1833. 8.
* A' nemzetiségről. Pest, 1833. 8.
- Nagy Nep. János.* * Grammatica linguae hungaricae cum parallelismo inter orientales linguas ducto. Pest, 1832. 8.
- Nyíry István.* * A' Tudományok' öszvénye. 2d. és 3d. kötet. Patak, 1831. 8.
Kovács János: számkönyv. Sárospatak, 1834. 8.
Parthenon. Zsebkönyv. S. Patak, 1834. 16.
Faraday' legujabb fölfedezése. Schelling után. S. Patak, 1834. 8.
- Orczy Lőrincz b.* * Két kérdés a' magyar lótenyésztetés' tárgyában. Pest, 1832. 8.
- Osvald Ferencz.* * Egyházi folyóírás. 3d. és 4d. füz. Pest, 1834. n. 8.
- Papp Ignác.* * Ekho. 1-ő kötet. Veszprém, 1833. 8.

- Pekhta Károly.* Le grand dictionnaire royal en trois langues, savoir la française, la latine et l'allemande. par Fr. Tomay. 3 rész. Ágosta, Frankfurt és Lipcse, 1767. 4rét.
- Pelikán József.* Halotti beszéd néhai Péchy János főispán' hamvai felett. Sziget, 1831. 4.
- Péger János.* * Magyar törvénytár, mely magában foglalja us. Magyarország' hármas törvénykönyvét megmagyarosítva 's némelly jegyzésekkel megvilágosítva. Pest, 1830. fol.
* A' magyar és hazája régenten. Pest, 1831. 8.
- Péterfi Károly.* * Filozofusok' és filozofia' históriája. 1ső rész. Marosvásárhely, 1833. 8.
- Petrovics Fridrik.* * Magyarország' történetei időszaki táblákban, világosítva a' világnak egykoru történeteivel és a' m. kir. házaknak nemzetségi lajstromival. Pest, 1830 fol.
- Piringer Mihály.* * Die Magyarsprache in ihren Grundzügen beleuchtet. Bécs, 1833. 8
* A' magyar nyelvnek fényre bocsátott ágozati. Bécs. 1833. 8.
- Rochel Antal.* * Naturhistorische Miscellen über den nordwestlichen Karpath. Pest, 1821. 8
Egy mappával.
* Plantae Banatus variores. Pest, 1828. fol. 42 kőre metszett táblával.
- Salamon József.* * Erdélyi prédikátori tár. 3 füzet. Kolozsvár, 1833 — 34. 8.
- Schamus Ferencz.* * Topographische Beschreibung von Peterwardein. Pest, 1820. 8.
* Vollständige Beschreibung d. kön. Freistadt Pest. Pest, 1821.
* Vollständige Beschreibung der freien Hauptstadt Ofen. Buda, 1822. 12.
* Ideen über Pacht und Verpachtung der Landgüter in Ungern. Magyar fordítással együtt. Pest, 1824. 8.
* Betrachtungen über Ungarns Weinbau. Pest, 1830. 8.
* Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange. Pest, 1832 — 33. 8. 2 Bde.
- Schedel Ferencz.* * Aesthetical levelek Vörösmarty Mihály' epicus munkáiról. Pest, 1827. 8.
* Handbuch der ungr. Poesie. Bécs és Pest, 1828. 2 köt. 8.
* Magyar költői régiségek. Bécs és Pest, 1828. 12.
* Physiologia pulsus. Pest, 1829. 8.
* (és Bugát Pál.) Orvosi Tár. Pest, 1831, 32 és 33. XII köt. 8.
* Szegények' patikája. Hufeland után. Pest, 1831. 16.
* Kisfaludy Károly' élete. Buda, 1832. 12.
* (és Bugát Pál.) Orvosi szókönyv. Pest, 1833. 8.
- Schedius Lajos.* * Magyarország', Horvát-, Tót-, Dalmát- és Erdélyországok', a' tengermelék és a' végőri vidékek', közöns. posták' és utak' földabrosza. Kiadák Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel. Első két lap.
- Skarniczki Ferencz.* Pollaschek Franc. regulae pastorales. Szokolcza, 1832. 8.
- Somogy János.* * A' zsidó nyelv' kezdetei hálaí prof. Gesenius Wilhelm után. Első kötet: Grammatika. Buda, 1832. n. 8. Második kötet: Olvasókönyv jegyz. és szótárral. Buda, 1833. n. 8.
- Szalay Imre.* * Magyar-egyházi beszédek' gyűjteménye. Pest és Buda, 1832 — 34. 6 kötet.
- Szűcs Károly.* * Az 1832diki esztendő' történetei. Kolozsvár, 1832. 8.
* Sylloge tractatum aliorumque actorum publicorum historiam et argumenta b. diplomatis leopoldini, resolutionis item quae alvinciana vocatur, illustrantium. Kolozsvár, 1833. 8
- Széchenyi István gr.* * Világ. Pest, 1832. 8.
* Magyar játékszínről. Pest, 1832. 8.
* (és Andrássy gr.) A' budapesti hidegcsülsülethez irányzott jelentés. Pozson, 1833. 8
- Szedes FABIÁN.* * Azaél halála. Francziából. Pest, 1826. 8.
* Kisdud köszöntő zsebkönyv. Esztergom, 1827. 16.

- * Válogatott darabok honni munkából. Nagyszombat, 1821. 8.
- * Urania. Nemzeti almanach. Esztergom, 1828—32. 16. 5 köt.
- Szemán József.* * Tabella distantiarum incl. comit. Zagrabienis. Zágráb, 1831. 8.
- Szepessy Ignác b.* * Keresztényi tudomány. Pest, 1832. 8.
- Szilágyi Ferencz.* * Klio, histor. zsebkönyv. I. eszt. 2d. kiadás és II. eszt. Kolozsvár. n. 8.
- Sztemenics Pál.* * Községes törvényszéki polgári magyar törvény. 4 köt. Pozson, 1823. 8.
- * Elementa Juris Hung. Judic. Criminalis. 3d. kiadás. Pozson, 1833. 8.
- Szotyory József.* * A' marosvásárhelyi gyógyintézet' történetirása. Marosvásárhely, 1833. 8.
- Teleki József gr. ')* Dictionnaire de l'académie française, revue, corrigé et augmenté par l'académie elle même. Cinquième edition. Párizs, 1825. 3 köt. 4ed rétt.
- Adelungs Wörterbuch der hochdeutschen Mundart. Bécs, 1811. 4 köt. 4. Auhang. Prag, 1821. 4.
- Voyage de Polycléte par Mr. le baron de Théis. Párizs, 1822. 2 kötet. 8.
- Udvardy János.* * Élet. Pest, 1832. 8.
- Vajda László.* * Az erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeretségek. Kolozsvár, 1830. 8. 4 kötet.
- ' * Az erdélyi polg. magános törvények' históriája. Kolozsvár, 1830. 8.
- * Synopsis historiae juris transsylv. Kolozsvár, 1830. 8.
- Vajnócz János.* * Szemápolás. Pest, 1833. 8.
- Vass László.* Quadratura circuli tandem inventa per Joannem Tágen. Kassa, 1832. 8. 2 tábl.
- Vörösmarty Mihály.* * Kurzgefasste ungr. Sprachlehre für Deutsche. Pest, 1832. 8.
- Wiiski Pál.* * Magyar Ovid az átváltozásokról; szabad fordításban. Kolozsvár, 1826. 8. 1ső köt.
- Zerdahelyi Lőrincz.* * Jó törvény, jó követ. Magyarország, 1833. 8.
- * Tisztválasztási terv. Pest, 1834. 8.
- * Intézkedés. 1ső füzet. Pest, 1834. 8.

1) Kresznerics' könyvgyűjteménye' ajándékaról lásd: Magyar tudós társaság' Évkönyvei' II. kötet. első osztály, 84-dik lap.

A' m. t. társaság' határozata szerint, annak nevében,

Januarius, 1sőjén, 1835.

DÖBRENTAI GÁBOR, m. k.
titoknok.

2 10 88

